

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ
II

Ahmed Avni Konuk

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 50

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

II

Ahmed Avni Konuk

Hazırlayanlar

Prof.Dr. Mustafa TAHRALI

Yrd.Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN

İSTANBUL 2005

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu.50

ISBN 975-548-036-6 (Takım)
ISBN 975-548-177-X (2. Cilt)

Baskı-Cilt
Ulus Matbaası

4. Basım
Aralık 2005 İSTANBUL

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. Nu.2 Bağlarbaşı
34662 ÜSKÜDAR / İSTANBUL
Tel. : 0216 651 15 06 - 651 15 05
Fax : 0216 651 00 61 - 651 14 72

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ CİLDİ TAKDİM EDERKEN

Merhum Ahmed Avni Bey'in **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'nin I. cildini 1987 yılı başlarında neşretmiş idik. II. cildin neşir imkânına erişmesi ise, iki yıl sonra gerçekleşti.

Mahdut sayıda basılma zarûretine rağmen, böyle bir eserin Türk-İslâm kültürüne kazandırılması düşüncesini, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Mütevellî heyeti bizimle paylaşarak, Vakf'ın yayınları arasında eserin bu ve diğer ciltlerinin çıkmasına karar verdiler. Kendilerine burada teşekkürü bir borç biliriz.

Birinci cildin takdim yazısında belirttiğimiz gibi, eserin dilinin, bugünkü dilden farklı olması, okunup anlaşılmasını ilk nazarda zorlaştırıyor gibi görünüyorsa da, eserin tamâmı okunduğunda bu güçlüğün aşılacağı anlaşılacaktır.

Bugün din ilimlerinde kullanılan dile nisbetle, şerhte kullanılan dilin zenginliği ve ifâde gücünün üstünlüğü dikkatimizi çekmektedir. Yüksek ve derin mânâlar için işlenmiş ve nüansları çok olan bir dile ihtiyaç olduğu da, bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Memleketimizde bir yönden Türkçe fakirleşirken düşüncenin sığlaştığı ve basitleştiği; ve diğer yönden mânevî düşünceden uzaklaşınca, dilin maddî mânâlara doğru kaydığı ve kabalaştığı da bir vâkıa olarak görünmektedir.

Fusûsu'l-Hikem'in tercüme ve şerhleriyle ilgilenen kimselerin günümüzdeki dil meselesini bu yönden de değerlendireceklerini sanıyoruz.

Fusûs ve **Şerhi**'nin önümüze getirdiği dînî, mânevî ve tasavvufî tefekkür seviyesi ise, din ilimleri ve düşüncesi ile alâkalı kimselerin hemen dikkatini çekecektir kanâatindeyiz. Eserde ele alınıp işlenen konular bir yönüyle tamâmen "ârif", "velî" ve "insân-ı kâmil"leri ilgilendiriyorsa da, diğer yönden "inanan insan"ın ezelî ve ebedî meselelerine ışık getirmekte ve yön göstermekte olduğunu görüyoruz. Temennîmiz bu yönden, eserin gelecekteki Türk-İslâm düşüncesine bir katkısı olmasıdır.

Gerek İbnü'l-Arabî'nin eserlerine ve bilhassa **"Fusûsu'l-Hikem"**'ine ve gerekse diğer mutasavvıfların bu nevîden eserlerine karşı yapılan itiraz ve tenkitler, müelliflerin sağlığında olduğu gibi, vefatlarından sonra da devam etmiştir. Asırlardır bu böyledir. Bu duruma bir çâre bulunmuş olması gerekir diye düşünmek mümkün ise de, istîdat ve kâbiliyetlerin farklı olması, ilim ve tefekkür

sâhalarında bir derecelenme netîcesini ortaya çıkarmış ve mutlak bir ittifak olmamıştır. Bu derecelenme her ilmin kendi mensupları arasında mevcut olduğu gibi, bir ilmin diğer bir ilme nisbeti söz konusu olduğunda daha da belirgin bir hal almıştır. Her âlim ve mütefekkirin ittifak edeceği yüksek bir idrâk seviyesi aramak yerine, insanın kendi had, istîdat ve kapasitesini idrak ettirecek bir öğretim ve eğitim anlayışı, netîce vermiyecek münâkaşalardan daha faydalı olacaktır kanâatini taşıyoruz.

Bu cildin neşrinde, birinci ciltte kullandığımız esaslara riâyet ettik. Şârihin kullandığı arapça **Fusûs'l-Hikem** metnini, cildin sonunda, Ebu'l-Alâ el-Afîfî'nin tenkidli baskısı ile karşılaştırarak, farklı yerleri dip notlarda gösterdik. Bu dipnotları yazan Hattat, Yrd. Doç. Dr. Muhittin Serin Bey'e teşekkür ederiz. Lügatçe I. cilde bir ek olarak hazırlanmıştır. Bu ciltte de genişçe bir "Istılahlar ve bâzı kelimeler indeksi" vermeyi uygun bulduk, eseri okuyanlar, aradıkları bir konu ve hattâ bir cümleyi bulmak için bu indeksten kolayca istifâde edebileceklerdir. Tasavvufî edebiyat ve şiirle meşgul olanlar, bir kelime veyâ kelime grubuna bakarak, ellerindeki metni veyâ ıstılâhı mânâlandırmak imkânına ulaşabileceklerdir.

Bu indeksi sıralamakta, "bilgisayar"ı programlayarak bize yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Sâim Yeprem Bey'e teşekkürlerimizi burada ifâde etmek isteriz.

Bu ciltteki Ya'kûb Fassı'nın müsveddesini daktiloya çeken Yrd. Doç. Dr. H. Kâmil Yılmaz Bey'e ve eserin isteklerimize uygun yayınlanması için gayret gösteren M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları editörü Mehmet Kılıç Bey'e ayrı ayrı teşekkür ederiz. Şârih Ahmet Avni Konuk Bey'i tekrar rahmetle anar, eserin üçüncü ve dördüncü ciltlerini daha kısa bir zaman içinde yayınlayabilmek imkânını bize vermesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz.

22 Kasım 1988 - Bağlarbaşı

Doç. Dr. Mustafa TAHRALI
M. Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
M. Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

FUSÛSU'L-HİKEMDE TEZADLI İFÂDELER VE VAHDET-İ VÜCÛD

Doç. Dr. Mustafa TAHRALI

"Fusûsu'l Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bâzı Mes'eleler"[1] başlıklı makālede vahdet-i vücûd anlayışının "tevhîd"'in bir yorumu olduğunu ifâde etmiştik. Bu görüşe tekrar kısaca temas etmek istiyoruz. İsmâil Hakkı Bursevî kelime-i tevhîdi şu şekilde açıklamaktadır: Tevhîdin sûreti, yâni kelime-i tevhidden ilk nazarda anlaşılan zâhirî mânâ "Lâ ma'bûde illallah"dır. Bu mânâ "sûrî şirk"'i ortadan kaldırır ki, "Allah'dan başka ma'bûd yoktur" mânâsını tasdîk ve kabûl etmekdir. Tevhîdin "hakîkat"'i ise "hakîkî şirk"'i ortadan kaldırır. "Hakîkî şirk", "şirk-i vücûd" yâni vücûdda ortaklık, Hakk'ın vücûduna ortak ve Hakk'ın vücûdundan ayrı varlığa sâhip varlıklar olduğunu ileri sürmek, böyle bir kanâat taşımaktır. Kelime-i tevhîdin "Lâ mevcûde illallah" mânâsı ise "hakîkî tevhîd"'dir. Fakat yalnız lisanla bu kanâati taşıyarak zikretmek demek değildir; hattâ kalble mârifet dahi kifâyet etmez. Zîrâ "zevk-ı tevhîd", yâni tevhîdin bu derecede zevk olarak yaşanması "tevhîdin ilmi"'nin fevkındedir.[2] Bursevî'nin bu sözlerinden şu anlaşılmaktadır ki, "vücûdda ortaklık" olmadığı idrâki vahdet-i vücûd anlayışını ortaya çıkarmakla berâber, bu doktrinin dil, akıl ve ilimle ifâde edilmesi, hattâ "kalble ma'rifet"'ine ulaşılması bile yeterli değildir. Tevhîdin insanın bütün melekeleri ve varlığında "zevk" edilmesi şarttır. Bu "zevk" ise muhtelif yollarla elde edilen aklî ve hattâ kalbî "tevhîd ilmi"'nin üstündedir.

Mutasavvıfların bu husûsu belirttikleri ve bu noktaya dâimâ dikkat çektikleri göz önünde tutulmalıdır. Zîrâ hudutlu olan aklın "sonsuz

1. A. Avni Konuk: **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'nin evvelinde, C.I, s. XXIX-LXIV.
2. İsmâil Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce,** (Müellif nüshası, Bursa Genel Ktb. 64), yk. 81 b. Aynı eserin bir başka yerinde: "Hakîkat-i tevhîd lâ-mevcûde illallah, vahdet-i vücûd ma'nâsına..." yk. 10'a; ve ayrıca yk. 26b.

olan hakîkat''i idrâkten ve bu ''hakîkat''i tam mânâsıyla dil ve ilim ile tavsîf ve anlatmaktan âciz ve kifâyetsiz olduğu söylenegelmiştir. Nitekim ''îmân''ın ''zevk'' olarak yaşanması başka, ilim ve tefekkürle aklen ifâde edilmesi başkadır. Îman sâhibi olmayan bir kimse de ''îmân''ın nasıl bir şey olduğunu, mü'minlerin yazdıklarından hareketle ve onların hal ve davranışlarını müşâhede sûretiyle akıl ve dil ile ifâde etmeye muvaffak olsa bile, ilmi ne kadar yüksek olursa olsun, ''îman zevkı'' kendisinde olmadığı için, ''îman''dan mahrum kalacak ve îmanın ne olduğu hakkında da ''hakîkî bir bilgi'' sâhibi olamıyacaktır. Îman, kelime-i tevhîdin ilk mânâsını ''akıl''la değil, ''kalb'' ile tasdîk demek olduğuna göre, diğer mânâlarına terakkî edebilmek de ''kalb'' sâyesinde gerçekleşeceği mutasavvıfların sözlerinden anlaşılmaktadır. Fakat bu ''kalb ile tasdîk'' ve ''kalb ile mârifet''in ötesinde bir dereceden daha söz edilmektedir ki, o da tevhîdin bütün mânâlarının ''zevk'' edilmesidir. İşte ''zevk ehli''nin dil, akıl ve ilimler ile ifâde ettikleri mânâların üzerinde çalışmak ve fikirlerinin anlaşılmasına gayret etmek de asırlardır yapılagelen faaliyetlerdendir.

''Zevk'', ''keşf'' ve ''şuhûd'' ehli olan kimselerin ifâde ve açıklamalarına göre ''Vücûd birdir; o da Hakk'ın vücûdudur''[3].

Bu makālede ''vücûdun birliği'' ve ''vücûdda ortaklığın olmadığı'' konusunu, tezadlı ve birbirine zıd ve mütekābil olan ifâdeler bakımından ele alıp kısaca incelemeyi düşünüyoruz. Gerçi yukarıda sözünü ettiğimiz makālede ''tezadlı ifâdeler''e bir nebze temas etmiştik. Şimdi ise vahdet-i vücûd anlayışını bu yönden incelerken, insanın hissî ve aklî idrâkine göre varlıkta ''ikilik'' olduğu, yâni Hakk'ın vücûdu ile mahlukların varlığının ayrı ayrı mevcûd olduğu kanâatini ifâde eden ''gayriyyet'' mefhûmu ve bu iki varlığın ''hakîkat''te birbirinin her yönden ve her bakımdan gayri olmayıp, Hakk'ın vücûdunun mahlûkun varlığının ''ayn''ı, yâni ''hakîkat''i ve ''zât''ı olduğunu ifâde eden ''ayniyet'', mefhûmu üzerinde durmak istiyoruz.

Önce şunu hatırlatmak yerinde olacaktır ki, ''vücûdda ayniyet'' yukarıda da belirttiğimiz gibi, mü'min insanın aklî ve hissî olan ''gayriyet'' duygusudan, tasavvufî usûl ve terbiye yoluyla, sâlikin derece derece yükselerek ulaştığı bir idrâk, ''vecd'' ve ''zevk''tir. Şu halde gerekli mânevî terbiye yollarından geçmemiş bir mü'minin idrâkinin ''gayriyet'' anlayışı üzerine olması gâyet tabîîdir. Mutasavvıflar da

3. A. Avni Konuk; A. g.e., C.I, s.21, 243, 276, 294.

''ayniyet'' idrâkine ulaşmadan önce, mü'min olarak, elbette ''gayriyet'' mevcûd olduğu kanâatini taşıyorlardı. Molla Câmî'nin meşhur rubâîsinin manzum tercümesinin:

Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin

mısrâındaki ''Ben bilmez idim'' bu duygunun ifâdesidir. Onun için sûfîler ''ayniyet''ten bahsettikleri zaman, onları ''gayriyet'' anlayışından kurtarıp, derece derece bu idrâke yükselten ''hâl'', ''makam'', ''tecellî'', ''fenâ'', ''bakā'', ''cem'' ''fark'' ve ''sahv'' v.s. gibi tek tek yaşanılması, ''zevk'' edilmesi gerekli merhalelerden geçtikleri ve mertebelerine göre ''ayniyet'' veyâ ''gayriyet''ten bahsettikleri unutulmamalıdır. Şurası da muhakkaktır ki, bu tasavvufî ıstılah ve ifâdelerin yazılması ve incelenmesiyle de ortaya bir ''ilim'' çıkmış ve ''nazarî'' diyebileceğimiz geniş bir malûmât dile getirilmiştir. Aslında kitaplarda yazılı olan da tasavvufun nazariyâtıdır. **Fusûsu'l-Hikem**'deki ifâdeler, bir ''keşf'', ''şuhûd'' ve ''zevk''ten haber veriyorsa da, o ''hal''lerin kendisi değildir. Okuyucu için ise bir ''bilgi''yi taşıyan cümlelerden ibârettir. Şerhlerde karşılaştığımız ifâdeler de ''zevkî bilgiler''i açıklayan, şârihine göre ''zevk''le te'yîd edilmiş nazarî bilgilerdir. Fakat bu noktada dikkati çeken bâzı şeyler vardır ki, diğer herhangi bir ilmin nazarî ifâdelerinde rastlanmamaktadır. İşte bunlardan biri de, kanâatimizce ''tezadlı ifâdeler''dir. Akıl ile dile getirilen her bilginin aklın kāidelerine uygun olması, birbirini nakzetmemesi gerektiği halde, tasavvufî eserlerde ve bilhassa **Fusûsu'l-Hikem** ve **Şerhi**'nde birbirine zıt ifâdelere sık sık rastlamaktayız. Tasavvufî bilginin kaynağının ''ilham'', ''keşif'', ''tecellî'' ve ''şuhûd'' olması, başka bir söyleyişle ''kalbî'' olup ''aklın ötesi''nde olması, bu bilgi ve idrâkin insanın akıl gücü kullanılarak dil ile ifâde edilmesine engel teşkîl etmemekle berâber, üslûb ve muhâkemede bir farklılığın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hattâ ''tecellî'' yoluyla elde edilen bâzı ilimlerin, aklın hükümlerine muhâlif ve zıt olduğu açıkça beyân edilmiştir.[4] Vahdet-i vücûd anlayışının da akıl ve istidlâl yoluyla elde edilmiş bir bilgi olmadığı, fakat ''keşf'' ve ''şuhûd'' netîcesinde idrâk edilmiş olduğu, sûfîlerin yazıp söylediklerinden anlaşılmaktadır. Bu doktrinin, İslâm âleminde felsefeci, kelâmcı ve diğer aklî ilim kolları mensupları arasında zuhûra gelmeyip, tasavvuf ehli arasında teşekkül etmesi ''aklî'' bir dü-

4. **A.g.e.** C.I, s.14.

şünce ve "felsefî" bir doktrin olmadığını göstermektedir. "Aklî" olarak "vücûdun birliği" anlatılacak olsaydı, karşımıza ya Tanrı'yı tabîattan ibâret farz eden "natüralist panteizm" veyâ O'nu "reel fikir ve düşünceler"e ircâ eden "idealist panteizm"[5] çıkardı. Bu sistemi kuran ve benimseyenler ise, Batı'da olduğu gibi, filozoflar olurdu. Aklı vâsıta ve ölçü olarak kullanan "aklî" (rasyonalist) bir ifâde ve sistemin gereği de budur.

Fakat "vahdet-i vücûd" keşif ve tecellî netîcesinde idrâk edilip akılla ifâde edildiği zaman: Hak halktır, Hak halk değildir; Rab kuldur, Rab kul değildir; Hakîkat ve bâtın bakımından varlıklar Hak'tır, sûret ve zâhir bakımından varlıklar Hak değildir; varlıklar bir yönden Hak'tır, bir yönden Hak değildir" gibi aklen, ya tamâmen veyâ kısmen birbirine zıt görünen söyleyişler ortaya çıkmış olmaktadır. Acabâ bu ve benzeri zıt ifâdeler "keşif" ve "şuhûd" ile elde edilen hangi bilgilerden dolayı söylenmektedir? Adı geçen makālede bâzı noktalarını kısaca açıklamaya çalıştığımız bu mes'eleyi, şimdi de içinde bulunduğumuz yaratılış âlemi ile Hakk'ın vücûdu arasındaki münâsebet yönünden ele alarak incelemeye gayret edeceğiz.

A. Ayniyet ve Gayriyet:

Fusûs ve **Şerhi'**nde tezadlı ifâdeleri ortaya çıkaran sebebin, "vüvücûd"da "ayniyet" ve "gayriyet" gibi birbirine zıt iki idrak farkından ileri geldiği düşünüyoruz. Önce bu iki kavramla ne kasdedildiğini inceleyip, sonra konunun esâsına geçeceğiz. A. Avni Bey **Şerhi'**nin "Mukaddime"sinde bu başlık altında mes'eleyi kısaca ele almıştır. Bu iki zıt kavram, âdetâ **Fusûs'**taki bütün zıt ifâdeleri hülâsa etmektedir diyebiliriz.

"Aynı" ve "gayrı" kelimeleri gerek **Fusûs** ve gerekse **Şerhi'**nde sık sık geçen kelimelerdir. Burada şunu belirtmek yerinde olacaktır ki, "ayn" kelimesi "tıpkı olmak" mânâsı ifâde ettiği gibi, bir şeyin "zât ve hakîkat"i ve ayrıca bir şeyin maddesi, cismi ve şahsı mânâsını da ifâde etmektedir. Şu halde "ayniyet" kelimesinde bu mânâların olduğu, bir şeyin "aynı" denilince o şeyin hem "ayn"ı, yâni "ha-

5. Panteizmin vahdet-i vücûd demek olmadığı ve ikisi arasındaki farklar için bkz.; Süleyman Hayri Bolay: **Türkiyede Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücâdelesi,** Yağmur Yay. İstanbul 1967, s. 256-263 ve aynı yazarın **Felsefî Doktrinler Sözlüğü,** Ötüken Yay. İstanbul 1979, s. 196-197 "Panteizm" maddesi.

kîkat''i ve ''zât''ı kasdedildiği veyâ ''benzeri ve tıpkısı'' denilmek istendiği, veyâhut madde ve cismine işâret olunduğu unutulmamalıdır. **Fusûs** metni ve **Şerhi'**nde ''aynı'' kelimesini, zaman zaman (''ayn''ı) şeklinde yazarak mânâya dikkat çekmek istedik ise de, bunu dâimâ belirtmek mümkün olamamıştır. İbnü'l-Arabî bu kelimeyi kullandığı yerlerde, bâzan bu birkaç mânâyı birden kasdetmekte, **Şerh'**de ise bu mânâların biri veyâ hepsi göz önüne alınarak açıklama yapılmaktadır. ''Ayn'' kelimesini içinde bulunduran bir cümleye birbirine zıt veyâ biribirinden farklı mânâlar verebilmek de bundan dolayı mümkün olabilmektedir. Zîrâ bir şeyin ''zât'' ve hakîkat''i ile ''cism''i ve ''şahs''ı aynı şey değildir.

Fusûsu'l-Hikem ve **Şerhi'**nde ''Hak zâtı bakımından eşyâdan münezzehdir; taayyün bakımından münezzeh değildir''; ''Hak zâtı bakımından eşyânın aynıdır; fakat taayyün bakımından gayrıdır'';[6] ''Sen O değilsin; belki sen O'sun''[7] ''Eğer istersen kevn halktır dersin; ve eğer istersen kevn Hak'tır dersin; ve eğer istersen kevn Hak olan halktır dersin; ve eğer istersen her vecihden halk değildir dersin; ve eğer istersen kevn hakkında hayret ile kāil olursun''[8] ''Ne Mevlâ abd olur ve ne de abd Mevlâ olur''[9]; ''Sen abdsin ve sen Rab'sin''[10] gibi birbirine zıt ve bir biriyle tezad teşkîl eden ifâdelerin yer aldığını görüyoruz.

A.Avni Bey ''Rab ile abd arasında ayniyet ve gayriyetin ikisi de sâbit ve mütehakkıktır. O bir vech ile, bu da bir vech iledir''[11] cümlesinin ilk nazarda iki zıddın birleşmesi mânâsını hissettirdiği için muhal addedilebileceğini, bu ifâdenin mantık kādesine uymadığını ve ''İki zıd birleşemez'' kāidesinin doğru olduğunu söyler. Fakat burada söz konusu olan zıtlığın ''lügavî'' değil ''ıstılâhî'' olduğunu belirterek, ''ıstılâhî zıtlık''ın bir arada ictimâ edebileceğini ifâde eder. Bunu açıklamak için de şu misâli verir: Nur ile zulmet lügat îtibâriyle ve maddeten birbirine zıttır. Bu ikisi aynı anda ve aynı mahalde ictimâ edemezler. Fakat istiâre yoluyla ''gölge''ye zulmet denilebilir; ıstılah ve kabul îtibâriyle bu mümkündür. Bu takdirde zulmet olarak kabul edilen ''gölge''nin ''nûr'' ile aynı zaman ve aynı mekânda birarada mevcut oldu-

6. A. Avni Konuk; **A.g.e.,** C.I, s. 64.
7. **A.g.e.,** s. 274.
8. Bkz. burada, s. 312.
9. Bkz. burada, s. 158.
10. Bkz. burada, s. 153.
11. **A.g.e.,** C.I., s. 64.

ğunu söyleyebiliriz. Çünkü "gölge" ıstılah olarak "zulmet" kabûl edilmiştir.

Şu halde kul ile Rab arasındaki "hakîkî ayniyet" ve "hakîkî gayriyet" lügavî ve maddî değil, ıstılâhî ve mânevîdir. "İki zıd ictimâ edemez" sözü maddî ve lügavî mânâdaki zıtlık için geçerlidir. Bu mânâdaki zıtların birleşmesi ve bir araya gelmesi mutasavvıflara göre de muhal ve câiz değildir. Onun için kul ve Rab arasında lügavî ve maddî bir ayniyeti kabul etmek ve her çeşit gayriyeti inkâr etmek ilhad ve zındıklıktır. Böyle bir inanca göre "ibâdet eden" ile Ma'bûd ve "secde eden" ile Mescûd arasında hiçbir fark kalmamış olur. Ve kezâ kul ile Rab, mahlûk ile Hâlık arasında maddî ve lügavî her bakımdan hakîkî bir gayriyet olduğuna inanmak, Hâlıklık ve mahlûkluk nisbeti dışında, ikisi arasında herhangi bir ayniyeti kabul etmemek ise "hakîkat"ten habersiz ve câhil olmak demektir. Hâlık ile mahlûk ve kul ile Rab arasındaki gayriyet, çömlekçi ile çömlekler arasındaki nisbet gibi değildir. Zîrâ çömlekçi ölünce çömleklerin, çömlekler yok olunca çömlekçinin bâkî kalması, ikisi arasındaki maddî ve lügavî gayriyetten dolayıdır. Kul ile Rab arasında ise, bir vecihden "ıstılâhî ayniyet" ve bir vecihden "ıstılâhî gayriyet" vardır. Fakat hiçbir zaman ne kul Rab ve ne de Rab kul olur. Çünkü kul hâdis, sonradan olmuş, mahlûk ve noksanlıklar sâhibidir; Rab ise kadîm, bâkî ve kemâl sâhibidir.[12]

A. Avni Bey'in bu açıklamalarından şu neticeleri çıkarabiliriz: "Ayniyet" ve "gayriyet" mefhumları tasavvuf ehlinin kullandığı, bu ilme mahsus diğer ıstılahlar gibi iki ıstılahtır. Bu kavramlara verilen ıstılâhî mânâ anlaşıldığı takdirde, bu kelimelerle ne demek istenildiği anlaşılabilecektir. Öyleyse bu ve benzeri ıstılahları, günlük dilde kullanılan lügat mânâları ile anlamamak gerekmektedir. Her ilmin bir ıstılah geliştirdiği ve bu ıstılahlarla anlatıldığı ve anlaşıldığı mâlumdur. Tasavvuf ilminin ıstılahlarını, mutasavvıfların târif ve kabullerine göre anlamak sûretiyle, onların ifâdelerinde kasdettikleri mânâ "aklen" anlaşılmış olacaktır. Ayrıca bu ıstılahların vaz' ediliş sebebinin sâdece "aklî" ve "maddî" konuları anlatmak olmadığı, akıl ve dil ile ifâdesi müşkil olan bir takım mânevî keşiflerin, müşâhedelerin ve "kalbî mânâlar"ın anlatılmak istendiği unutulmamalıdır. Bâzı tasavvufî "mârifet" konuları "aklî idrâkin fevkında"[13] olduğu için, akla zıt, aklı aşan ifâdelerin

12. **A.g.e.** C.I, s. 64-66.
13. Bkz. burada, s. 66

ortaya çıkması da gâyet tabîîdir. Istılahların yeterince bilinmesi bir bakıma "aklî idrâk"e imkân veriyorsa da, **Fusûs** ve **Şerhi'**nde sık sık sözü edilen "ayniyet"in bir "hal", "zevk" ve "müşâhede" olarak idrâk edilebilmesi için, tasavvufî terbiye yollarıyla beşerin enâniyeti, nefsâniyeti ve var zannettiği kendi varlığını ortadan kaldırması gerektiği[14] anlaşılmaktadır. A. Avni Bey bu konuda Hâfız'ın bir beytini manzum olarak tercüme ederek zikretmiştir.

Meyân-ı âşık u ma'şûkta yoktur aslâ fark
Yolun hicâbı vücûdundur ortadan kaldır

İ. Hakkı Bursevî de Şeyh Üftâde'nin şu beytini bu mânâda zikretmektedir:

Ehl-i irfan dediler: Sen çıkmayınca aradan
Bilemezsin kimdir kendüyi pinhân eyleyen

Bu iki kavramla ilgili bu bilgileri hatırlattıktan sonra, bir yönden "ayniyet"i gerektiren, fakat diğer bir yönden "gayriyet"in mevcut olduğunu söylemek zarûretini ortaya çıkaran, vahdet-i vücûd doktrininde mühim biryer işgal eden bâzı konuları işlemeye geçiyoruz. Bunlar aynı zamanda "ayniyet" ve "gayriyet" kavramlarının anlaşılmasında da bâzı kolaylıklar sağlıyacaktır.

1. Vücûd Birdir ve Her Şeyi Kuşatmıştır:

"Ve kân'Allâhu bi-külli şey'in muhîtâ" (Nisâ, 4/126) âyet-i kerîmesine göre "Allah herşeyi, yâni bütün varlıkları, hem ilmiyle ve hem de vücûduyla kuşatmıştır. Şu halde herhangi bir varlığın Hakk'ın vücûdu hâricinde müstakil bir varlığı yoktur[16] Eğer O'nun vücûdu hâricinde herhangi bir şey olabilseydi, O'nun "sonsuz" olan vücûduna bir had ve hudut çizilmiş olurdu ki, "mutlak vücûd" hakkında bunun tasavvur edilmesi mümkün değildir.[17] Öyleyse mutlak olan "vücûd" birdir, sonsuzdur ve O'nun hâricinde, yâni vücûdunun kuşatmamış olduğu, herhangi bir müstakil varlık yoktur.

14. Bkz. burada, s. 294
15. İ. Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî,** C.I, s. 58.
16. A. Avni Konuk; **A.g.e.**, C.I. s. 9, 237, 274; ve burada bkz. s. 37, 55, 120, 143, 160.
17. **A.g.e.**, s.7.

İbn Arabî **Fusûsu'l-Hikem**'de şöyle demektedir: "Ey eşyâyı kendi **nefsinde** halk eden! Sen halk ettiğin şeyi câmi'sin. Vücûdu mütenâhî olmayan şeyi sen **vücûdunda** halk edersin[18]". A. Avni Bey bu cümleleri şöyle açıklamaktadır: Ey varlıkları kendi ilminde tasvîr edip, mutlak vücûdunun tenezzülleriyle, o ilmî sûretlere, şu kâinât âleminde vücûd vermek sûretiyle halk eden! Bu halk ettiğin eşyâyı hem "ilim" ve hem de şu "ayn", yâni şu "kesif cisimler" mertebesinde, Sen kendi **nefsinde** câmi'sin. Bilindiği gibi "ahadiyet" mertebesinde "mutlak zât"ın aynı olan bütün sıfat ve isimler, Hak'tan zuhûr talebinde bulundular. "Âlemlerden ganî olan Zât" kendi isimlerine bir rahmet olarak kendi **zâtı ile,** kendi **zâtında** ve kendi **zâtına** tecellî edip o isimlerin sûretleri, önce "ilm-i ilâhî"de zâhir oldu. Bu zuhûrun kemâli için "ilmî sûretler"in "ilim mertebesi"nden "ayn mertebesi"ne, yâni kesîf olan cisimler mertebesine gelmesi îcâb etti. Kesâfetin gerçekleşmesi için maddenin varlığı gerekiyordu. Halbuki "mutlak vücûd"dan başka bir vücûd yoktu. Şu halde kesîf olan madde ve cisimler âleminin zuhûr bulabilmesi için, mutlak vücûdun mertebe mertebe "tenezzül" edip, ilminde sübût bulan "ilmî sûretler"e ruhlar, misâl ve şehâdet mertebelerinde, her mertebenin gereğine göre, yine **"kendi vücûdu"**ndan bir "sûret libâsı" giydirdi. Bu demek olur ki, bütün taayyün mertebelerinde zuhûr eden Hak'tır.[19] Çünkü o "vücûd"un hâricinde başka bir vücûd yoktur. Şu halde Hak eşyâyı, yâni varlıkları **kendi nefsinde** halk etmiştir; ve halk ettiği her şeyi câmi'dir. Sen "ilim" ve "ayn" mertebelerinde taayyünün hasebiyle, vücûdu mütenâhî olmayan şeyi **kendi vücûdunda** halk edersin.[20]

İbn Arabî'nin bu beytinden ve A.Avni Bey'in açıklamasından anlaşılan şudur: Varlıklar **Hakk'ın vücûdunda** zâhir olmuştur. Çünkü Hakk'ın "vücûd"unun hâricinde her hangi bir varlık mevcûd olamaz. Ayrıca bütün bu yaratılmış varlıkların vücûdu ise **Hakk'ın vücûdu**nun mertebe mertebe tenezzülünden, letâfetten kesâfete doğru nüzûlünden, tecellî sûretiyle zuhûra gelmiş ve varlık bulmuşlardır. Şu halde ilk mertebe olan zât ve "lâ-taayyün" mertebesinde vücûd Allah'ın olduğu gibi, ilk taayyün mertebesinden îtibâren, her mertebede zuhûr ve tecellî eden de Hakk'ın vücûdudur. Bundan şu netîce çıkarılır ki, Hak zuhûr

18. Bkz. burada, s. 119-120.
19. Bkz. burada, s. 119-120.
20. Bkz. burada, s. 120

bakımından her mevcûdun ''ayn''ı olmakla berâber, bu mevcutların maddî varlıklarıyla aynı değildir. Başka bir ifâdeyle, bizim varlıklarımızda bâtın olan ''hüviyet'' Hakk'ın, fakat görünen şahıs ve maddî varlıklarımızdaki ''taşahhus'' bizimdir.[21]

2. Yokluk, Varoluş ve Zuhûr:

Fusûsu'l-Hikem ve **Şerhi'ni** okurken göz önünde tutulması gereken bir anafikir de şudur: Tasavvufa göre varlıkların vücûda getirilişi ''mutlak yokluk''tan ''halk edilme'' olarak değil, ''izâfî yokluk''tan ''izâfî varlık''a geçiş ve bir ''zuhûr'' olarak kabûl edilmektedir. Hakk'a nisbetle buna ''ızhâr etmek'' denilmekte, ''îcâd'' ve ''halk'' kelimeleri ''zuhûra getirme'' mânâsında kullanılmaktadır.[12] Yukarıda ifâde edildiği gibi, ''yaratılmış''ın, yâni ''ızhâr edilen''in ''hakîkat''ine nazar edilince, ''zuhûr eden'', ''zâhir olan'' Hak'tır. Zîrâ bu varlıklar, Hakk'ın vücûdunu tahdîd edebilecek olan mutlak bir yokluktan değil, ''izâfî yokluk''tan, başka bir deyişle, Hakk'ın ilmindeki ''ilmî sûretler''in derece derece tenezzül edip kesâfet mertebesine gelmesiyle var olmuşlardır. Bütün varlıklar Hak'tan zuhûr etmekle berâber, Hakk'ın Zât'ı nasıl bu eşyânın zuhûrundan önce ''âlemlerden Zât'ı ile ganî'' ise, zuhûrundan sonra da öylece ''âlemlerden ganîdir''.[23]

''Ademden halk etmek'' keyfiyeti şehâdet ve his âlemindeki idrâke göre söylendiği için, hissen ve aklen ''adem'' denilen şey, Hakk'ın ilmine ve vücûduna nisbetle ancak ''izâfî adem'' olarak isimlendirilebilir. Zîrâ mahlûkâtın yaratılmasından önce Hak kendi vücûduyla mevcuttur; O'nun vücûdunu tahdîd edebilecek, O'na bir hudud tâyin edebilecek bir yokluk O'nun vücûduyla birlikte mevcûd olamaz. ''Mutlak vücûd'' ile ''mutlak yokluk''un birbiri ile bağdaşması mümkün değildir. Öyleyse Hakk'ın vücûdu mahlûkâtın vücûdundan, hem önce ve hem de sonra, Sonsuz bir vücûd olarak var ise, bu Sonsuz Vücûd'un gerek içinde ve gerekse dışında mutlak bir yokluğun olması düşünülemez. Mahlûkâtın ''önceden yokluğu'' demek, bu varlıkların şimdi görülen maddî varlık ve sûretleriyle önceleri mevcut olmamaları demektir. Zîrâ onlar zuhûr mertebelerinin ilkinde ''ilmî sûretler'' olarak Hakk'-

21. İ. Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C. II, s. 132.
22. Bkz. A. Avni Konuk; **A.g.e**, s. 8-10, 43-44, 243.
23. İ. Hakkı Bursevî; **Hüccetü'l-Bâliğa**, İstanbul 1291, s. 97.

ın ilminde mevcûd idiler. İşte onların "ilmî sûretler" olarak var olduğu mertebe göz önüne alınınca, şehâdet mertebesinden önceki yoklukları, ancak "izâfî" bir yokluktur. Zuhûr mertebelerinde tecellî eden, zâhir olan Hakk'ın vücûdu olduğu için de, mahlûkātın varlıkları, "hakîkî" olmayıp, "izafî" ve "mecâzî" bir varlıktır.

Burada şu husûsa da temâs etmek yerinde olacaktır ki, vahdet-i vücûddan bahseden mutasavvıflar "vücûd" ile "mevcûd", yâni şehâdet âlemindeki maddî ve cismânî varlık arasında fark gözetmektedirler. Bu tefrîke göre "vücûd" Hakk'ındır, Hakk'a âittir; "mevcûd" ise mahlûk olan, ızhâr edilmiş olan varlıktır. "Halk etmek" demek varlıkların mâhiyetini "vücûd"a mukārin kılmak, ve "vücûd"a "şu görülen mevcûd libâsını" giydirmek demektir. Öyleyse görülen şu "mevcûd" başka, Hakk'a âit Zât ve Vücûd başkadır. Bu ifâdede "vücûdda ortaklık" kasdedilmemektedir. Zîrâ, eğer bu görülen "mevcûd"un Hakk'ın vücûdu nazarı itibâra alınmaksızın başka bir vücûdu olsaydı, bu takdirde gerçekten vücûdda ortaklık lâzım gelirdi. Halbuki "bu görülen mevcûd" (hâze'l-mevcûd), o "Vücûd"un ârızlarındandır. Ârız olan şey ise mâdumdur. Hak'tan gayri varlıklara, yâni mâsivâya, "batıl" denilmesinin sebebi de budur. Zîrâ "bâtıl" "vücûdda müstakil bir mercii olmayan, ilk mebdee rücû eden şeydir.[24]

Bu anlatılanlardan netîce olarak ortaya şu çıkar ki, bütün varlıklar menşe'leri olan "ilmî hakîkatler" îtibâriyle Hakk'ın aynı, fakat şehâdet âlemindeki sûret ve cisimleriyle Hakk'ın gayrıdırlar.

3. Halk-ı Cedîd ve Teceddüd-i Emsâl:

Vahdet-i vücûd doktrininin anlaşılmasında "halk-ı cedîd" anlayışının esaslı bir yer işgâl ettiğini sanıyoruz. Zîrâ "mutlak vücûd"a nisbetle "mukayyed vücûd" denilen bütün varlıkların varoluş keyfiyetinin bir yönü bu kavramla anlatılmaktadır. Mevcûdâtın "her an yeniden bir yaratılış" hâlinde olduğunu ifâde eden bu kavram Kur'an Kerim'de (Kāf, 50/15) geçmektedir. Verilen mânâ ise mutasavvıfların "keşif"lerine dayanmaktadır. Toshihiko İzutsu'nun dediği gibi, "halk-ı cedîd kavramı, felsefî bir yol veyâ zihnî bir çalışmanın meyvesi olmayıp, canlı bir müşâhededir; ve tasavvufî şuûrun doğrudan doğruya en temel görünüşlerinden birini aksettiren derûnî "tecrübe"ye dayanan bir kavram-

24. İ. Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce,** yk. 78a.

dır''.[25] Sûfîlerin bu idrâki ''fenâ-fillah, bakā-billâh'' ve ''cem', cem'den sonra fark'' terimleriyle ifâde ettikleri hal ve makamlara ulaştıklarında elde ettikleri anlaşılmaktadır. Zîrâ akıl ve duyularımız, şu varlıklar âleminde, kısa bir zaman içinde bile, varlıkların devamlılık arzettiği ve bu devamlılığın varlığın cinsine göre yıllarca sürdüğü intibâını vermektedir. Bu varlıkların ebedî olmadıkları, eninde sonunda bir gün yok olacaklarına, zâten daha önce de yok olup sonradan var edilmiş olduklarına ''kalbî'' bir îmanla inanılmaktadır. Acabâ önce yok olup sonra var edilen, sonra da belli bir zaman sonunda yok olacak bu varlıklar, küçük bir zaman dilimi içinde devamlığa sâhip midir? Yoksa en küçük, ölçülemiyen bir zaman diliminde de var olup yok olmuyorlar mı? Şurası muhakkak ki, zaman dilimi ister ''ışık yılları'' ile, ister ölçülemiyecek en küçük zaman dilimiyle ifâde edilsin, ezelî ve ebedî, yâni sonsuz olana ikisinin de nisbeti aynı olacaktır. ''Kalbî'' îmânın uzun bir gelecek zaman sonunda kabûl ettiği yokoluş, öyle anlaşılmaktadır ki, daha derin ''kalbî'' bir idrâk ve müşâhede ile en küçük zaman diliminde de idrâk edilmiş olmaktadır.

İbn Arabî Şuayb Fassı'nın sonunda şöyle demektedir: ''Keşif ehli âriflere gelince: Onlar Allâh'ın her nefeste tecellî ettiğini görürler. Halbuki tecellî tekrarlanmaz. Şu halde onlar her tecellînin yeni bir yaratışı getirdiğini ve eski varlığı giderdiğini ''şuhûd'' gözüyle görürler. Tecellînin bir varlığı gidermesi, onun gidişi ânında varlığın fânî olmasıdır. Yeni bir varlığın yaratılması da başka bir tecellînin onu meydana getirmesidir''.[26] **Fusûs** mütercimi N. Gençosman bu paragrafı dipnotta şu şekilde açıklamaktadır: ''Keşif ve şuhûd ehline göre âlem esâsen mutlak vücûdun tecellîsinden ibâret olup kendi nefsiyle kāim değildir. Eğer öyle olsaydı vücûd ikileşirdi. Biri mutlak varlık, diğeri de nefsiyle kāim olan âlemden ibâret olurdu. Halbuki âlem dediğimiz şu varlık bir takım arazlardan ibârettir. Müstakil bir cevheri yoktur. Cevheri târif ederken onun birtakım ''araz''larında bahsedilir; halbuki bu ''araz''ların mecmûu yine ''araz''dan başka bir şey değildir. Eğer mutlak vücûdun tecellîsi olmasaydı âlem de olmazdı. Mutlak vücûd her an tecellî etmekte ve her tecellî derhal zâil olarak yerine yenisi gelmektedir. Bu var ve yok olma arasındaki zaman pek kısa olduğu için tecellî ötekine

25. Toshihiko İzutsu; **Unicité de l'Existence et Création Perpétuelle en Mystique İslamique,** Paris 1980, s.86.
26. Muhyiddîn-i Arabî; **Fusûsu'l-Hikem,** (Terc. Nuri Gençosman), Ankara 1964, s. 200.

bitişik gibi görünmekte ve hissedilmektedir. Kur'an'da buna âit âyetler vardır. "Allah her gün bir şe'ndedir" (Rahmân, 55/29) meâlindeki âyet, tecellîde tekrar olmadığını ve her giden tecellînin yerine onun aynı değil misli geldiğini te'yîd eder. Çünkü tekrar acizden gelir; mislini îcâd etmek ise yeni bir yaratma kudretine delâlet eder..."[27]

Şimdi de A.Avni Bey'in bu konuda verdiği bilgilerden[28] istifâde ederek "halk-ı cedîd" anlayışı üzerinde kısaca duralım. Bu kavramla eşanlamda kullanılan diğer bir terim de "teceddüd-i emsâl", yâni "misillerin yenilenmesi"dir. Şehâdet âlemi dediğimiz bütün mevcut varlıklar "ilâhî isimler"in tecellîlerinin gereği olarak her an var ve yok olmaktadır. İlâhî isimler varlıklar âlemi ile münâsebeti bakımından iki kısımda ele alınmıştır. Mûcid, Muhyî, Mübdî, Rahmân, Musavvir, Hâlık ve Kayyûm ve benzeri isimler varlıkların vücûd bulmasını, mazharların zuhûrunu icâb ettirir. Mümît, Dârr, Kahhâr, Kābız ve benzeri isimler ise bu varlıkların, bu mazharların yok edilmesini, gizliliğe çekilmesini gerektirir. İsimler sıfatların, sıfatlar Zât'ın tecellîlerinden ibârettir. Bu tecellîler birbiri ardınca vukū bulup her an yenilenmektedir. "O her an bir şe'nde, yâni yeni bir tecellîdedir" (Rahmân, 55/29) âyet-i kerîmesi, sûfîlerin yorumuna göre "mutlak zât"ın, bölünemiyen her bir anda tecellîde olduğu mânâsına gelmektedir. İlâhî isimlerin zâhiri ve eseri olan "şeyler", yâni varlıklar da, isimlerin her bir andaki tecellîlerinin biri ile var olmakta, diğeri ile yok olmaktadır. Bu her bir anda varoluş ve yokoluşun, insanın duyularını ve aklî idrâkinin hududlarını aşmış olması dolayısıyla, bunu hissen müşâhede edememekte ve aklen böyle bir kavramı ortaya atabilme durumunda bulunmamaktadır. Varoluş ve yokoluşların peşpeşe ve sür'atle vukū bulması, insanın idrâkinde varlıkların devâm ettiği duygusunu vermektedir. Yok olan bir şeyin peşinden onun bir benzeri var olduğundan, buna "teceddüd-i emsâl" denilmiştir. İşte yok olan şeyin yerine bir "benzer"inin var edilmesi, o şeyin beşer idrâkinde devamlı olduğu hissini doğuran ikinci bir sebeptir.

Bu hususta sinema şeridindeki görüntüleri algılamadaki gözün yanılması bir misal olarak gösterilebilir. Şeritteki tek tek fotoğraflar, gözün algılamadaki kābiliyetini aşan bir sür'atle peşpeşe geldiği ve kaybolan her resmin yerine bir benzeri resim getirildiği için göz bunu devamlı

27. A.g.e., s. 200 n.1.
28. A. Avni konuk; A.g.e., C.I, s. 38-40

imiş gibi algılamakta, filim kareleri arasındaki boşlukları ve bir filim karesinden diğerine geçişteki zaman dilimini ve yeni sûreti ayrı olarak algılayamamaktadır.

Keşif ve şuhûd ehli mutasavvıflar bütün âlemin ve âlemdeki varlıkların böyle bir varoluş ve yokoluş içinde olduğunu söylemektedirler. Hakk'ın isimlerinin tecellîleri netîcesinde bu varoluş ve yokoluşlar devâm etmekle berâber, bir tecellî için ne devam ve bakā ve ne de o tecellînin aynen tekrar vukū bulması vardır. Yâni bir tecellîde devam ve tekrar yoktur. Tecellîde devam ve tekrar olmadığı için de, tecellîlerin zuhûr yeri olan varlıkların herbirinde ve tamâmında, yâni bütün mazharlarda ne devam ve ne de aynen tekrar vardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu idrâk insanın duyuları ve aklı ile elde edilmemiştir. Zîrâ duyular ve akıl bu varoluşlar esnâsında var, yokoluşlar esnâsında yok olduğu için bu iki vâkıayı ayrı ayrı idrâk edememektedir. Ancak varolduğu esnâda varlığını idrâk edebilmekte, bu intibâ ikinci bir varoluş ânına kadar devâm ettiği için bir devamlılık duygusuna sâhip olabilmektedir. Fakat yokoluşları esnâsında kendisinde bir idrâk olmadığı için, bir "yokoluş"tan bahsetmesi mümkün olamamaktadır. Şu halde bu varoluş ve yokoluş kutuplarını ayrı ayrı idrâk edebilmek için farklı bir meleke, başka bir idrak organı gerekmektedir. Nasıl ki hareketi algılayabilmek ve anlayabilmek için "sâkin" bir noktanın mevcut olması lâzım ise, mevcûdâtın varoluş-yokoluş kutuplarını idrak etmek için de, bu iki vâkıanın dışında kalan bir "meleke"ye sâhip olmak, başka bir ifâde ile zaman ve mekân hududlarını aşmak gerekmektedir.

Dâimî varlık, yâni bakā, Hakk'a mahsûs olduğuna göre, bu varoluş ve yokoluşlar ancak Hakk'ın vücûduna nisbetle idrâk edilebilecektir. Şu halde fenâ-fillâh ile Hakk'ın vücûdunda fânî olan sûfî, mahlûkat âlemindeki bu varoluş-yokoluş, yâni kevn ü fesâd kutuplarının dışına çıkmış olacaktır. Bunu bir dâire misâliyle şöyle açıklayabiliriz. Çenberi noktalar ve noktaların arası nokta hacminde boşluklardan meydana gelen bir dâire düşünelim. Çizili noktalar "şey"in varoluş, boşlukla gösterilen noktalar yokoluş ânını gösterdiğini farzedelim. Bu "şey" ancak çenber üzerinde var olduğu noktaların idrâkine sâhip olacaktır. Fakat dâirenin merkezine göre çizili ve boş bırakılan noktalar aynı zamanda birlikte ve ayrı ayrı idrâk edilebilir. Şu halde çenberde olan o varlık ancak merkeze geçtiği takdirde varoluş ve yokoluşları ayrı ayrı idrak

edebilir. Öyleyse bütün varlıklara olan uzaklığı, dâirenin merkezinin çenberindeki noktalara uzaklığı gibi aynı olan, insana "şah damarından daha yakın" (Kāf, 50/16) Hakk'a mânevî bir yükselişle vâsıl olunduğu takdirde bu idrak ve ma'rifet gerçekleşmiş olacaktır.

Sanıyoruz ki, fenâ-fillah mertebesine ulaşarak kendi varlığından fenâ bulan, yâni sûretler âlemindeki varoluş-yokoluş vetîresinden kurtulup Hakk'ın vücûdu ile bakā bulan insan, zaman ve mekân kayıtlarından böylece kurtulmuş olduğu için, bu bakā hâlinde elde ettiği mârifet sâyesinde, bütün varlıkların her anda "halk-ı cedîd" ile yokluktan sonra yeniden varolduğunu ve bu varoluşların bir "teceddüd-i emsâl"-den ibâret olduğunu idrak mertebesine ulaşmış olacaktır. Bu idrak ise, duyular ve akılla elde edilen bir kavrayış değildir. Zîrâ duyular ve akıl cisim ve madde âleminden olduğu için her anda var olup yok olmaktadır. Bu idrâkin ancak his ve akıl-ötesi bir meleke ile gerçekleşmesi mümkündür. Mü'minlerin "öldükten sonra tekrar diriliş", "ba'sü ba'de'l-mevt"e kalpleri ile inanması gibi, her anda bir varoluş ve yokoluşun, ölüş ve dirilişin de "kalb" ile elde edilen bir idrak olması gerekmektedir. Mutasavvıfların ifâdelerinden anlaşılan da budur. T. İzutsu "halk-ı cedîd" kavramını incelerken, **Fusûsu'l-Hikem**'in Şuayb Fassı'na başvurmakta ve bu fassın "kalbî hikmet" ile ilgili olmasına dikkat çekmektedir. T. İzutsu, İbnü'l-Arabî'nin beyanlarına dayanarak, "kalb"'in insan bedenindeki biyolojik organ olmadığını, "mânevî" şuûrun mahalli ve mânevî bir organ" olduğunu, bu "mânevî organ" sâyesinde "his ötesi" ve "aklı aşan" gerçeklere âit görünüşlerin "keşf" olunduğunu [29] söylemektedir.

İsmâîl Fassı'ndaki "Sen fânî olmazsın, bâkî de kalmazsın" cümlesini açıklarken A. Avni Bey şöyle demektedir [30]: Sen "hakîkat" cihetiyle Hak olduğun için aslâ fânî olmazsın; ve mahlûk olman cihetiyle de bâkî kalmazsın. Zîrâ senin bu taayyünün izâfî bir varlıktan ibârettir ki, iki an içinde bâkî değildir ve dâimâ "teceddüd" yâni yenilenmededir; vücûdunun her bir zerresi yok olmakta ve yerine misli ve benzeri gelmektedir. Bu açıklamadan şu anlaşılmaktadır ki, her anda varoluş-yokoluş kānûnuna tâbî olan her varlık, varoluş ânında **Hakk'ın gayrı** olarak zâhir olmakta, yokoluş ve fenâ hâlinde, mutlak bir yokluk olmadığı ve bu varlıklar Hakk'ın isimlerinin tecellîlerinden zâhir olduğu

29. Toshihiko İzutsu; **A.g.e.**, s. 108-109.
30. Bkz. burada, s. 162.

için, Hakk'ın varlığına rücû etmekte[31], yâni "hakîkat"ine, "menşe"ine, "asl"ına dönmektedir. İşte bu rücû ve fenâ halinde yâni yok oluşu ânında herbir varlık Haktır; Hakk'ın aynıdır.

Bu fenâ ve bakā hâline şu misal verilmektedir: Demir ateşe konduğu vakit kıpkırmızı olur; ve ateşin sıfatları kendisinde zâhir olduğu için, aynı sıfatla o da vasıflanır. Demirin ateşte fânî olduğu bu mertebede, demir ateşin aynı olur; aralarında ayniyet vardır. Ateş ve demir birbirinden tefrîk edilemez. Sûfînin fenâ ve cem' mertebesi de bunun gibidir. Fakat demir ateşten çıkarıldıktan bir müddet sonra ikisi arasındaki fark ve gayriyet âşikâr olur. Çünkü demirin ateşliği ârızî idi; demirliği ise zâtîdir. [32]

Şu halde kulun mânevî bir yükseliş ile fenâ bulması hâlinde "ayniyet"ten, varlıklar âlemine dönüşü hâlinde de "gayriyet"ten bahsedilmektedir. Aynı mânâ "cem'" ve "cem'den sonra fark" terimleriyle de ifâde edilmektedir.

"Ayniyet"i idrak ise akıl ve hisler vâsıtasıyla değil "kalb" veyâ "basîret" denilen mânevî melekelerle elde edilmektedir. Onun için yalnız his ve akıl melekeleriyle idrak imkânı olan beşerin, kendisinde bilkuvve meknûz olan ve "latîfeler" denilen kalb, rûh, sır, sırru's-sır, hafî ve ahfâ adı verilen melekelerini bilfiil hâle getirmeden, mânevî bir hâl ve müşâhede olarak, "ayniyet"i gerçekten yaşayıp idrak etmesi mümkün görünmemektedir. Bu konuda keşif ve şuhûd ehli kimselerin ifâde ettikleri bilgiler, insanın idrâkine yeni bir ufuk açabileceği gibi, daha önce hissen ve aklen elde etmiş olduğu bilgilere ilâve nazarî bir bilgi olabilir ve istîdâdı ölçüsünde bu bilgilerden istifâde edebilir.

Fenâ ve cem' kavramlarıyla ilgili bu birkaç sözden sonra, "halk-ı cedîd" konusuna dönerek şu netîceyi söyleyebilîriz. "Halk-ı cedîd"in bir ânında varolan ve sûret kazanan varlık Hakk'ın gayrıdır; ve yokoluş ânında Hakk'a rücû ettiği ve onda fânî olduğu için Hakk'ın aynıdır. Şu halde varlıkta bir bakıma "gayriyet" ve bir bakıma "ayniyet" olduğu, "halk-ı cedîd" anlayışı dolayısıyla da söz konusu olacaktır.

4. İlâhî Sıfat ve İsimler:

A. Avni Bey **Fusûs Şerhi**'nin "Mukaddime"sinde bu konuyu ayrı

31. "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" (Bakara, 2/156), "Biz Allah içiniz ve muhakkak O'na dönücüleriz" âyet-i kerîmesi ve benzerleri bu konuda göz önünde bulundurulabilir.
32. Bkz. burada, s. 128, 129, 249.

bir başlık altında incelemiştir. Biz burada konuyu "ayniyet" ve "gayriyet" mes'elesi bakımından ele alıp üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Allâh'ın sıfatları olduğu Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerle sâbittir. Eş'arî ve Mâtürîdî gibi sünnî kelâm mezhebinin kurucuları ve mensupları "Zât"ın sıfatları olduğu husûsunda hemfikirdiler. Bu ilâhî sıfatlar hayat, ilim, irâde, kudret, sem' (işitme), basar (görme) kelâm ve tekvîndir. Külliyet îtibâriyle sekiz tâne olan bu sıfatlar, cüz'leri îtibâriyle pekçoktur. Sıfatın adlandırılmasına "isim" denilmektedir ki, bunlar da sıfatlar gibi külliyet îtibâriyle sayılabilir ise de, meselâ "esmâ-i hüsnâ"da doksan dokuz "isim"den söz edilmektedir, cüz'leri îtibâriyle pekçoktur. Sıfatlar isimlerin menşeidir. Bir şeyde bir "sıfat" mevcut değilse ona bir "isim" verilemez. Kendisinde "hayat" sıfatı olmayana "hayy" ve kendişinde "ilim" sıfatı olmayan bir kimseye "âlim ve alîm" denilemez. Zat sıfat ile, sıfat isim ile bilindiği gibi, Zât sıfat ile, sıfat isim ile zuhûra gelir, zâhir olur. Bundan dolayı Zât'ın zâhiri sıfat, sıfatın zâhiri isimdir denilir. Bunu aksi olarak ismin bâtını sıfat, sıfatın bâtını da Zât'tır. Varlıklar âlemindeki herhangi bir "şey", yâni bir "varlık" ise ismin zâhiri, isim bu "şey"in bâtınıdır. Bu demek olur ki, "şey" zâhir olduğu vakit "isim" onda bâtındadır, gizlidir, görülmez.[33]

Varlıklar âlemindeki "şeyler" ilâhî isimlerin "mazhar"ları, yâni zuhûr yerleridir. "Şey" zâhir olduğu vakit ilâhî isim onda bâtın, ilâhî sıfat ise bu isimde bâtın ve Zât ise bu sıfatta bâtın durumdadır. Şu halde "şey" görüldüğü halde "isim", "sıfat" ve "Zât" müşâhede edilmemektedir.

Bütün varlıklar âleminin, Hakk'ın "vücûd"unun mertebe mertebe tenezzül ederek zuhûr ve tecellî etmesinden ibâret olarak kabûl edildiğini yukarıda ifâde etmiştik. A. Avni Bey, Zat, sıfat ve isim kavramlarıyla bu tenezzül ve zuhûru şu şekilde anlatmaktadır: Zât kendisinde bilkuvve mevcut olan sıfat ve isimlerinin hüküm ve eserlerini müşâhede etmek istedi; ve varlıkları icâda teveccüh eyledi. Önce sıfat ve isimlerin sûretlerini "ilâhî ilim"de îcâd etti, Bir sıfat olan "ilim" Zât'ın aynı olduğu cihetle, bütün sıfat ve isimlerin sûretleri Zât'ın vücûdunda peydâ oldu. Bu hal "Sırf Zât"ın "Zât mertebesi"nden kendi "sıfat ve isimleri mertebesi"ne tenezzül etmesi demektir. Böylece her türlü

33. A. Avni Konuk; **A.g.e.**, C. I, s. 16.

sûretten münezzeh ve müteâl olan Zât, sıfat ve isimleri îtibâriyle birtakım ilmî sûretlere bürünmüş ve bu sûretleri kendi "ilm"inde müşâhede etmiş olur. Bu mertebeye "ilk taayyün" adı verilmektedir. "Sırf Zât", yâni "lâ-taayyün" mertebesinde ilâhî şe'nlerden ibâret olan bu sıfat ve isimler arasında bir fark ve temeyyüz olmadığı halde, "ilim mertebesi" olan bu "ilk taayyün" mertebesinde birbirlerinden ayrılmış ve farklılaşmışlardır. Böylece Hâdî ismi Mudill isminden, Dârr ismi Nâfi' isminden temeyyüz etmiştir.[34]

İşte "şey"in bir ilâhî ismin zâhiri ve mazharı olduğunu bilen sâlik, önce "şey"in bâtını olan "ism"e, sonra ismin bâtını olan "sıfat"a, daha sonra da sıfatın bâtını olan "Zât"a doğru "kalbî" ve mânevî bir yükseliş ve idrak gayreti içine girerek, gözüyle gördüğü "şey"de Hakk'ın isim, sıfat ve Zât'ını "kalb" ve "basîret" gözüyle müşâhede eder. Bu durumda artık o "şey"i sâdece maddî bir varlık olarak idrak etmeyip, "basîret gözü"yle Hakk'ın Zat, sıfat veyâ esmâsının bir tecellîsi olarak görmek derecesine ulaşmış olur.

"Ayniyet" ve "gayriyet" mes'elesi bu noktada önümüze çıkmaktadır. Mâdemki Zât, sıfat, isim ve şey arasında zâhir olma ve bâtın olma nisbetleri vardır; ve zuhûr mefhûmu ve "butûn", yâni bâtın olma mefhûmu birbirinden farklıdır, birbirinin aynı değildir, şu halde Zât sıfatın, ismin ve "şey"in aynı değildir, gayrıdır. Aynı şekilde sıfat ismin ve isim de "şey"in aynı değildir, gayrıdır. Bu îtibarla bütün bu mefhumlar arasında "gayriyet" vardır demek gerekir. Fakat sıfatlar, "mutlak zât"ın zuhûr mertebesinde husûsî bir tecellî ile kendi Zât'ına tecellîsinden ibâret olduğu ve bu husûsî tecellî, "mutlak zât"ın üzerine ilâve ve ziyâde bir şey olmadığı için, sıfatlar ile Zât arasında farklılık mevcut olmayıp "ayniyet" vardır. Bu yönden Zât sıfatlarının aynıdır. Aynı şekilde sıfatlar isimlerin ve isimler "şeyler"in aynı olup aralarında "ayniyet" olduğu söylenecektir.[35]

Burada iki yönden ele alınarak "gayriyet" ve "ayniyet" terimleriyle ayrı ayrı ifâde edilen Zât ve sıfatları arasındaki münâsebet, sünnî kelâmcılar tarafından "Sıfatlar Zât'ın ne aynıdır ve ne de gayrıdır" gibi tek cümlede birlikte ifâde edilmiştir. Zîra sıfatların her yönden ve her îtibâra göre Zât'ın aynı olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, her vecihden ve her bakımdan gayrı olduğunu söylemek de mümkün

34. Bkz. burada, s. 182-183.
35. A.g.e., C.I, s. 16

görünmemektedir.

"Ayniyet" ve "gayriyet" konusu, ayrıca ilâhî sıfat ve isimlerin birbirine ve Zât'a olan nisbetleri tesbit edilirken de karşımıza çıkmaktadır. A. Avni Bey İdrîs Fassı'nda[36] şöyle demektedir: "Hüviyyet-i ilâhiyye" birbirine zıt olan bütün ilâhî isimleri câmi'dir. Tezad ve tekabül ancak isimleri arasındaki nisbetlerden ibâret olup "hüviyet-i ilâhiyye"'de tezâd ve tekābül yoktur. Cenâb-ı Hak bütün zıtları cem' etmekle bilinir. Zîrâ Celîl-Cemîl, Hâdî-Mudill, Dârr-Nâfi', Muhyî-Mümît ancak O'dur. Hak bütün zıtları câmi' olduğu için Evvel olduğu gibi, Evvel'in zıddı ve mukābili olan Âhir'dir; Zâhir olduğu gibi, Zâhir'in zıddı ve mukābili olan Bâtın'dır. Mâdemki Hak Zâhir ismiyle isimlendirilmiştir, zâhir olan "şey"'in aynıdır; aynı zamanda, zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin aynıdır. Çünkü vücûdda O'ndan başka bir şey yoktur ki, zâhir olduğu vakit O'nu görsün; ve keza vücûdda O'ndan başka bir şey yoktur ki, O'ndan bâtın olsun. Şu halde Hak, zuhûru hâlinde kendi nefsine ve Zât'ına zâhir olur; bâtın olduğu vakitte de zâhir olan O'nun nefsinden yine O'nun nefsine zâhir olur.

Birbirine zıt ve mukābil olan isimleri Zât'ında toplamış olan Hakk'ın bu isimlerin aynı olduğunu ifâde eden bu açıklamaya şu aşağıdaki bilgiler ilâve edilince Zat ve isimler arasındaki münâsebet daha iyi anlaşılacaktır: İlâhî isimlerin hepsinde iki îtibar vardır. Birisi bu isimlerin Zât'a delâlet etmesi, diğeri de herbirinin kendine has olan mânâya delâlet etmesidir. Meselâ Alîm, Semî', Basîr isimleri, bu isimler ile adlandırılan Zât'a delâlet ettikleri gibi, herbiri kendisine âit husûsî bir mânâya da delâlet eder. Zîrâ Alîm, Semî' ve Basîr diye adlandırılan "bir" olan Zât-ı ilâhîdir. İşte bir tek Zât'a delâlet etmeleri îtibâriyle ve o Zât'ın isimleri olmak bakımından, bütün bu isimler arasında "ayniyet" vardır. Fakat bu isimlerin her biri husûsî mânâları bakımından birbirinin aynı değildir. Zîrâ "Bilici", "İşitici" ve "Görücü" olmak ayrı ayrı şeylerdir. Öyleyse herbir isim kendisine has olan mânâ cihetiyle birbirinin gayrıdır; ve aralarında "gayriyet" mevcuttur.[37]

Yukarıda "şey"'in, yâni herhangi bir varlığın bir ilâhî ismin zâhiri olduğu söylenilmişti. Kul (abd) ve içinde bulunduğu âlem de bir "şey"-dir. Şu halde gerek kul ve gerekse âlem ilâhî isimlerin zâhiridir; isimler ise onların bâtınıdır. İsim ile Zât arasında bir bakıma "ayniyet"

36. Bkz. burada, s. 14.
37. A.g.e. C.I, s. 16-17; ve bkz. burada, s. 159, 346.

ve bir bakıma "gayriyet" mevcut olduğuna göre, kul, âlem ve diğer varlıklar hakkında da bu iki îtibar söz konusu olacaktır. Fakat her bakımdan ve her yönden ne "ayniyet" ve ne de "gayriyet" mevcut değildir. Zât mertebesi göz önünde bulundurulduğu vakit "ayniyet", sıfat ve isimler mertebesi göz önüne alındığı vakit "gayriyet" vardır denilecektir.[38]

5. Vücûd Mertebeleri:

Vahdet-i vücûd doktrini ile ayniyet ve gayriyet kavramlarının iyi anlaşılması için "vücûd mertebeleri" (merâtib-i vücûd, hazarât-ı hamse, beş hazret) konusunun iyi bilinmesi gerekmektedir. "Vücûd mertebeleri" **Fusûs** ve **Şerhi'**nde esaslı bir yer işgâl etmekte, A. Avni Bey de gerek "Mukaddime"sinde ve gerekse şerh esnâsında yeri geldikçe konuyu ele almış bulunmaktadır. Onun için burada şârihin verdiği bilgilerden hareket ederek belli başlı noktaları ayniyet ve gayriyet kavramlarını da göz önünde bulundurarak kısaca incelemek istiyoruz.

"Vücûd"un pekçok mertebesi olmakla berâber, umûmiyetle beş veyâ yedi mertebe olarak anlatıldığını görüyoruz. Beş mertebe esas alındığı zaman "hazarât-ı hamse" (beş hazret) denilmektedir. A. Avni Bey şerh esnâsında bu beş ve yedi mertebe hakkında zaman zaman topluca îzâhat vermektedir. Biz burada yedili tasnîfi esas alıp ayniyet ve gayriyet bakımından üzerinde duracağız.

1. Ahadiyet, lâ-taayyün mertebesi: Bu mertebe vücûdun "ıtlâk" mertebesi olup, "vücûd" bu mertebede her türlü sıfat, isim ve fiilden münezzeh ve her kayıttan, hattâ "ıtlâk" kaydından bile berîdir. Bu mertebe Hakk'ın "künh"ü ve "Zât"ı olup, bu mertebenin üzerinde başka bir mertebe yoktur. Her çeşit zuhûr, tecellî ve taayyünden münezzeh, mukaddes ve berî olduğu için "lâ-taayyün", yâni "taayyünsüzlük" mertebesi adı verilmiştir. Bu mertebe hakkında bilgi edinilmesine veyâ bilinmesine imkân yoktur. Onun için de "gaybu'l-guyûb" (gayblerin gaybi) ve "gayb-i hüviyyet" gibi bilinmezliğini anlatan birtakım terimlerle adlandırılmıştır. Daha aşağıdaki zuhûr, tecellî ve taayyün mertebeleri burada "bilinmezlik" içindedir. Sâdece "Zât", "sırf zât", "sırf vücûd" ve "Sonsuz vücûd" söz konusudur. Herhangi bir vâsıta ile bu mertebenin idrak edilmesi, anlaşılması mümkün değildir. "Allâh'ın zâtı hak-

38. Bkz. burada, s. 251-254.

kında tefekkür etmeyiniz!'' hadîsinde kastedilen mertebenin bu olduğu söylenir. Kadîm ve ezelîdir. ''Allah vardır, O'nunla berâber hiçbir şey yoktur'' hadîs-i şerîfi ve ''Allah âlemlerden ganîdir'' (Ankebût, 29/6) âyet-e kerîmesi de bu mertebeye işâret etmektedir. Bu mertebede Zât, ezelen ve ebeden, aynı hâl üzeredir. ''El-ân kemâ kân'' (O olduğu hâl üzeredir) cümlesi şu demektir: Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ı, bütün varlıklar ''Kendi''nden zuhûr etmeden önce nasıl ''âlemlerden ganî ve müstağnî'' ise, zuhûrundan sonra da böyledir.[39] Bu mertebede zuhûr ve taayyün veyâ herhangi bir maddî veyâ mânevî bir âlem mevcut olmadığı, Hakk'ın Zât'ından başka birşey bulunmadığı için ''gayr'' ve ''gayriyet''ten söz edilemez. Zuhûr ve taayyün mertebeleri burada, Zat'tan herhangi bir şekilde tefrîk ve temyîz edilmeksizin Zât'ın aynıdır.

2. *İlk taayyün, hakîkat-i muhammediye ve vahdet mertebesi* Zât'ın irâdî olarak değil, zâtının gereği olarak tenezzül ve tecellî ettiği ilk mertebe olduğundan ''taayyün-i evvel'' adı verilmiştir. Zât bu mertebede kendisindeki sıfat ve isimleri icmâlen, toplu olarak bilir. Bu mertebede sıfatlar Zât'ının aynı olduğundan, bu ilim **Zât'ın kendi zâtını** bilmesinden ibârettir. Yine bu mertebede Zât bütün sıfatlarla sıfatlanmış ve isimlerle adlanmış olur. Onun için Zât, bu mertebede, bütün isimleri kendinde toplayan ''ism-i câmi''' ile, yâni ''Allah'' ismi ile isimlendirilir. Bundan dolayı ''ilk taayyün''e ''ulûhiyet'' mertebesi de denilir. Bu mertebeye ''mutlak ilim'' adının verilmesinin sebebi, burada Zât'ın şuûrunun olduğu bilindiği, fakat bir ''gayriyet'' yâni ''gayr''ı bilmek söz konusu olmadığı içindir. Bütün ilâhî sıfat ve isimler bu mertebeden zuhûr ettiği için ''ma'den-i kesret'', ''çokluğun kaynağı'' denildiği gibi, bütün mümkin varlıkların menşei ve kaynağı olduğu için de ''menşe'-i sivâ'' adı da verilmiştir. Bu mertebede Allah, bütün sıfat ve isimlerin eserleri kendisinden zâhir olsun veyâ olmasın, ''Allah'' ism-i câmi'i ile isimlendirilir. ''Allah âlemlerden ganîdir'' (Ankebût, 29/6) âyet-i kerîmesi, bir evvelki mertebeye işâret ettiği gibi, bu mertebeye de işâret eder.[40]

Bu mertebede sıfat ve isimler Zât'ta topluca bulundukları ve Zât'ın gayrı olmadıkları için ''ayniyet'' söz konusudur. Ayrıca, bu mertebe ''menşe'-i sivâ'', yâni Hak'tan gayrı varlıkların kaynağı olduğuna göre, bütün kesret âlemi, ağyâr ve mâsivâ, bu mertebede Hakk'ın aynı-

39. İ. Hakkı Bursevî; **Hüccetü'l-Bâliğâ,** s. 97.
40. A. Avni Konuk; **A.g.e.** C.I., s. 11-13

dır; gayr olarak hâriçte bir zuhûr olmadığı için "gayriyet" mevcut değildir.

3. *İkinci taayyün:* Zât, vücûdun "ilk taayyün"ü mertebesinde bütün sıfat ve isimlerini mücmel, toplu olarak bildiği halde, bu ikinci taayyün mertebesinde sıfat ve isimlerinin gereği olan bütün küllî ve cüz'î mânâların sûretlerini birbirinden ayrılmış olarak bilir. Kevnî varlıkların "hakîkat"leri demek olan bu ilmî sûretler, gerek kendi zatlarının ve gerekse kendilerine benzer diğer sûretlerin aslâ şuûrunda değildirler. Bu sûretlerin bu mertebedeki varlıkları vücûdî olmayıp "sübûtî"dir. Onların bu "sübûtî" varlıkları ve birbirinden farklılıkları ilmîdir. Kendileri de ilmî sûretlerden ibârettir.

İşte bu "ilmî sûretler" kesret âlemindeki varlıkların îcâd edilmesine "illet", yâni sebep olurlar. "İlmî sûretler"in varlıklarının sebep ve illeti ise, bütün sıfat ve isimleri câmi' olan Allah'dır.

A. Avni Bey burada akıl ve mantık kāidesine zıt bir durumun mevcut olduğuna dikkati çekmekte ve tecellî yolu ile elde edilen ilmin aklın hükmünü feshettiğini söylemektedir.[41]

Bu ikinci taayyün mertebesinde zâhir olan "ilmî sûretler"e "a'yân-ı sâbite" adı verilmiştir. Hakk'ın vücûdunda "ilmî sûretler"den ibâret olduğu ve sâdece "sübût" ile vasıflandığı için "a'yân-ı sâbitenin hâriçte "vücûd"u yoktur. "A'yân vücûd kokusu koklamamıştır" sözü bu mânâda söylenmiştir. İçinde bulunduğumuz çokluk âlemindeki varlıkların "ikinci menşei" bu mertebedir. Şehâdet âleminde zâhir olan sûretler bu "ilmî sûretler"in, yâni "a'yân-ı sâbite"nin akis ve gölgelerinden ibârettir. Bunlar fizik âlemdeki varlıkların herbirinin "hakîkatler"i ve onları terbiye eden "Rabb-i hâs"larıdır. Onun için bu mertebeye "rubûbiyet" mertebesi de denilmiştir.

Şehâdet âlemindeki varlıkların menşei olan bu "ilmî sûretler", mâdemki Hakk'ın vücûdunda ilmen sâbit olan hakîkat ve sûretlerden ibâret olup ayrı bir vücûda sâhip değildirler, öyleyse bu "ilmî sûretler" ile Hak arasında "ayniyet" mevcuttur. Fakat bu sûretler birbirinden farklı oldukları, bir sûret diğerinin gayrı olduğu için aralarında "gayriyet" söz konusudur.

4. *Ruhlar mertebesi:* Vücûd ilk ve ikinci taayyün mertebelerinden sonra, ikinci taayyün mertebesindeki "ilmî sûretler"e göre "ruhlar" mertebesine tenezzül eder. "İlmî sûretler" bu mertebede birer "basit

41. **A.g.e.,** s. 14.

cevher'' olarak zâhir olurlar. Bu ''basit cevherler''in şekli ve rengi olmadığı gibi, zaman ve mekân kaydıyla da vasıflanmamışlardır. Zîra zaman ve mekân cisimlerle ilgili keyfiyetlerdir. Ruhlar cisim olmadıkları için yarılma ve bitişmeyi kabul etmezler. İnsanın duyularıyla bu âlemi idrâk etmesi mümkün değildir. Bu mertebede her bir ruh kendini, kendi benzerini ve kendisinin ''rubûbiyet'' mertebesindeki Rabb'ını idrâk eder. ''Ben sizin Rabb'ınız değil miyim?'' (A'râf, 7/172) âyet-i kerîmesi bu mertebeye işâret eder. İşte bu mertebe Hakk'ın, ayrılık ve gayriyetten bir nevi üzere zuhûrundan ibârettir ki, ''gayriyet''in ilk zâhir olduğu mertebedir.[42]

''Ben sizin Rabb'ınız değil miyim?'' âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak kendisini ''Ben'' ve bu hitâbına mazhar olanları da ''siz'' diye tefrik ettiği için, bu mertebede ikilik, farklılık ve ''gayriyet'' ortaya çıkmış olmaktadır. Şu halde ruhlar mertebesi göz önüne alındığı takdirde ''gayriyet'' söz konusu olacaktır. Bu mertebede başlıyan ayrılık ve gayrılık, daha aşağı mertebelerde daha bâriz olarak görünecektir.

5. Misâl âlemi: Bu mertebe ''vücûd''un hâriçte bir takım latîf sûret ve şekillerle zuhûrundan ibârettir. Bu sûretler cüz'lere ayrılamaz, bölünemez, yarılamaz ve bitiştirilemezler. Cisimler âleminde zâhir olacak herbir ferdin sûretine benzer bir sûretin bu âlemde teşekkülünden dolayı, bu mertebeye ''misâl âlemi'' denilmiştir. İnsandaki ''hayal kuvveti'' bu mertebeyi idrâk ettiği için ''hayâl âlemi'' adı da verilmiştir. Bu mertebe ''ruhlar âlemi''ne göre kesîf, fakat ''cisimler âlemi''ne göre latîftir. Bu mertebede, önceki mertebeye nisbetle daha bâriz bir ''gayriyet'' söz konusudur.

6. Şehâdet mertebesi: ''Vücûd''un hâriçte cisim ve madde sûretleriyle zuhûr ettiği kesâfet mertebesidir. Misâl mertebesinin sûretlerinden farklı olarak, bu âlemdeki sûretler cüz'lere ayrılabilir, bölünebilir, yarılabilir ve bitiştirilebilirler. İnsanın hisleriyle idrâk edildiği ve pek açık bir şekilde gözle görüldüğü için ''şehâdet'' ve ''his'' âlemi adı verilmiştir.

Mutasavvıflara göre bu âlemdeki her şey ''rûh sâhibi''dir. Zîrâ ''a'yân-ı sâbite'' âleminde herbirinin bir ''hakîkat''i olup, ''ruhlar'' âlemi mertebesinden tenezzül ederek zâhir olmuştur. İşte bu ''hakîkat'' onun ''rûh''u ve ''müdebbir''idir. Her bir varlık Hakk'ın bir isminin sûreti-

42. A.g.e., s. 25.

dir; ve isim de bu sûretin "rûh"udur.[43]

İlâhî isimlerin, bütün isimleri câmi' olan "Allah" ismi -ki ona "ayn-ı vâhide" de denilmektedir- ile bir irtibâtı vardır. Bütün isimler bu "Allah" ismine delâlet etmekte ortaktır. Ayrıca her bir ismin bu "ayn-ı vâhide"den bir hissesi vardır ki, bu hisse diğer bir isimde yoktur. Meselâ Muhyî ismindeki hisse Mümît isminde yoktur. Fakat diğer yönden, taksîm edilemiyen bu "ayn-ı vâhide"de olan bir isimle diğer isimler arasında da bir irtibat olduğundan, Hayy isminden öteki isimlerin de hissesi vardır. Fakat bu Hayy isminin zuhûru herbir varlıkta derece derecedir. Onun için bâzı varlıklarda "hayat" gizli, fakat bâzılarında âşikârdır.[44]

Şehâdet âlemine "kevn ve fesâd" (oluş ve bozuluş) âlemi de denir. Zîrâ "oluş" bir sûretin zuhûra gelişi, "fesâd" ise o sûretin bozulup yokoluşudur. Bu "oluş ve yokoluş"lar birbirini tâkip ederler.

Bu mertebede "gayriyet" âşikârdır. Herbir varlık birbirinden ayrı ve biri diğerinin gayrı olduğu gibi, Hakk'ın da gayrıdırlar. Onun için cisimler âlemine "mâsivallah", "gayrullah", "sivâ" (Allah'dan başka şeyler, Allâh'ın gayrı, gayr) gibi isimler de verilmiştir. Şu halde şehâdet âlemindeki varlıklar şekil, sûret, madde ve cisimleriyle Hakk'ın aynı değil, gayrıdır. Burada "gayriyet" mevcuttur. Bu mertebeye göre kul kuldur; Mevlâ Mevlâ'dır; mahlûk mahlûktur.

7. *İnsân-ı kâmil:* Kesîf olan şehâdet mertebesi ilâhî sıfat ve isimlerin bütün hüküm ve eserlerinin zuhûruna müsâit olmakla berâber, kemâliyle zuhûr ve tecellî ancak "insan"da vukū bulmuştur. İnsanın varlığı Hakk'ın bütün sıfat ve isimlerinin tecellîlerini göstermek için, cilalı bir ayna gibi olduğundan, kemâliyle zuhûr ve tecellî "insan"da gerçekleşmiştir ki, bu da "insân-ı kâmil"dir. Tenezzül ve zuhûr mertebeleri onunla son bulmuştur.

Gerek insân-ı kâmil ve gerekse herhangi bir beşer, şehâdet âleminin birer ferdi olarak, beden, cisim ve sûretleriyle Hakk'ın gayrıdırlar. Cisimler ve şehâdet âleminden bir cüz' olmak îtibâriyle, Hak ile insan arasında da "gayriyet" mevcut olduğu âşikârdır.

6. Vücûd Mertebeleriyle İlgili Bâzı Misaller:

Mertebeler bahsinde bâzı misaller sık sık verilmektedir. Bu mi-

43. Bkz. burada, s. 293.
44. A.g.e., C.I, s. 36.

sallerle bir yandan varlıkta "zuhûr eden"in Hak olduğu ve diğer taraftan "ayniyet" ve "gayriyet"in hangi mertebelerde söz konusu edileceği anlatılmak istenmektedir. Bu misallerin birkaçını ele alıp hangi yönden bakılırsa "ayniyet" ve hangi yönden bakılırsa "gayriyet" söz konusu olacağı üzerinde duracağız.

a- Buhar-Buz Misâli[45]: Buhar latiftir gözle görülmez. Bir mertebe kesâfet kazanınca bulut, biraz daha tekâsüf edince su ve su donup tamâmen kesifleşince buz olur.

Bu misal, bir yönüyle, her mertebede zuhur edenin Hak olduğunu anlatmak için verilmektedir. Bir yönüyle ise, buhar ile su ve buz arasındaki ayniyet ve gayriyeti göstermek için söz konusu edilir. Zîrâ su ve buz, kesîf olmakla berâber, buhardan meydana geldiği için, bunlar arasında bir "ayniyet" vardır. Fakat buharın taayyünü latîf, su ve buzun taayyünü kesîf olduğu için, buhar ile su ve buz arasında "gayriyet" vardır. Şer'an su ile abdest alınabilmesi, fakat buz ve buhar ile abdest alınamaması gösterir ki, su ile buhar ve buz arasında hüküm bakımından "gayriyet" vardır.

Diğer yönden gerek su ve gerekse buz buhar mertebesinde birbirinin aynıdır. Bu mertebede su ve buzu birbirinden tefrik etmek imkânı yoktur. Öyleyse buhar mertebesinde su ve buz arasında "ayniyet" vardır, denilir. Fakat su ve buz kendi taayyün mertebelerinde buharın gayrı olup, aralarında "gayriyet" vardır.

İşte bu farklı bakış açılarına göre, buharla su ve buz veyâ su ve buz arasında bir bakıma "ayniyet" ve bir bakıma "gayriyet" söz konusu olmaktadır.

Fakat bu misalde şu husus gözden kaçırılmamalıdır: Buhar mertebe mertebe tekâsüf ederek su ve buz olunca ortada buhar kalmıyacağı muhakkaktır. Vücûd-ı mutlakın tenezzülünde ise böyle bir durum söz konusu edilemez. Zîrâ O, lâ-taayyün mertebesinde, ezelen ve ebeden, tenezzülden önce de sonra da "âlemlerden ganîdir"; olduğu hal üzere bâkîdir. İlk taayyün ve ikinci taayyün mertebeleri de "ilmî sûretler"'den ibâret olduğu, Hak'tan ayrı bir vücudları olmayıp sâdece sübûtları olduğu için, Zât'tan ayrı ve Zât'ın gayrı değildirler. Onun için buhar ve buz misâlinde, diğer bütün misallerde olduğu gibi, misâlin veriliş yönüne dikkat etmek gerekmektedir. Misalin veriliş yönüne dikkat edil-

45. Bu misal şerhde sık sık geçmektedir. Meselâ bkz. C.I. s. 66, 112, 150, 153, 309 ve C. II, s. 13, 21, 115, 135, 184, 261, 304.

mez, buharın tenezzül ile buz olması misâli "mutlak vücûd"un tenezzülünün tıpkısı gibi kabul edilecek olursa, şu görülen mevcûdat Hakk'ın tekâsüf etmiş şeklidir; mahlûkat her yönüyle ve tamâmıyla Hak'tır gibi "panteist" ve yanlış bir kanâate ulaşılmış olacaktır. Anlatılmak istenen ise bu değildir. Bu takdirde İbnü'l-Arabî'nin ve şârihin ifâde ettiği "Hak Hak"tır, mahlûk mahlûktur" sözünün mânâsı kalmayacaktır.

b- Çekirdek-Ağaç[46]: Bir çekirdek toprağa gömüldükten sonra, gerekli şartlarda, önce bir sürgün, sonra bir fidan, sonra gövde, dallar, yapraklar ve nihâyet meyva içinde tekrar çekirdek zuhûra gelir. Bu misal mertebeler bahsinde vahdetten kesrete doğru mertebe mertebe tenezzül ve zuhûru anlatmak için verildiği gibi, başka konularda da kullanılmaktadır. Çekirdek kendi "vahdet"i içinde gövde, dallar ve yapraklar gibi bir çokluğu "kuvve" hâlinde ihtivâ etmektedir. Bütün bunlar çekirdekten zâhir olduğu ve çekirdek onların "hüviyet"i olduğu için, çekirdek ile ağaç arasında bir "ayniyet" mevcuttur. Yâni ağacın çekirdek mertebesi göz önünde bulundurulacak olursa, çekirdek ağacın aynıdır diyebiliriz. Fakat ağaç ve muhtelif unsurları maddeten çekirdek ile kıyaslanacak olursa bunlar çekirdek ile aynı değildir. Ağaç ve unsurları çekirdekten meydana geldiği halde, hem bu unsurlar, hem de ağaç ve çekirdek arasında "gayriyet" vardır.

Bu misalde çekirdek, ahadiyet, vâhidiyet ve icmâl mertebesi, ağaç ise şehâdet, zuhûr, kesret ve tafsîl mertebesi, ağacın meyvası ise zat, sıfat ve isimlerin tecellîlerine mazhar olan "insân-ı kâmil" mertebesini açıklamak için zikredilmektedir. Burada da misâlin her yönüyle anlatılmak istenen mevzûa tatbik edilemiyeceği unutulmamalıdır.

c- Ayna[47]: Gerek mertebeler, gerek ayniyet ve gayriyet ve gerekse daha pek çok mevzûda sık sık tekrar eden bir misal ayna ve aynadaki görüntü misâlidir. Eva (Havvâ) Meyerovitch **Mevlânâ'nın Eserinde Tasavvufî Temalar** adlı eserinde bu ayna misâli ve remzi için şöyle demektedir: "Ayna hakkında denilebilir ki, o sembolizmin bizâtihi sembolüdür; o tekābüllerin, bir mertebeden diğerine geçişi sağlayan şeyin ilhâm edicisidir"[48] Bu sözler ayna misâlinin tasavvuftaki yerine işâret etmektedir. **Fusûsu'l-Hikem** ve **Şerhi**'nde bu misâlin muhtelif

46. Bkz. burada, 68, 140, 239, 352.
47. İndekste geçtiği yerler gösterilmiştir.
48. Eva Meyerovitch; **Thèmes Mystiques dans l'Oeuvre de Djalâlluddîn Rûmî,** (Doktora tezi), Université de Paris 1968, s. 123-124.

vesîlelerle kullanıldığını görmekteyiz. Biz burada ayna misâlini mertebe anlayışı ile ayniyet ve gayriyet mes'elesi bakımından ele alacağız.

Önce şu noktaya işâret etmek gerekir ki, diğer misallerden farklı olarak, ayna ve aynadaki görüntü hem Hakk'ın vücûduna ve hem de diğer mertebelere misâl olarak verilmektedir. Hak "ayna" olarak alındığında, Hakk'ın sıfat ve isimleri aynadaki görüntülerdir. Sıfat ve isimler "ayna" olarak alındığında ise, görüntü Hakk'ın zâtî tecellîleridir denilmektedir. Hak Teâlâ isimleriyle a'yân-ı sâbite aynalarında, a'yân-ı sâbite ise Hakk'ın vücûdu aynasında zâhir olmaktadır.[49] Bu ikili kullanış diğer mertebelerde de zikredilmektedir.

A. Avni Bey "Mukaddime"sinde ayniyet ve gayriyet mes'elesini incelerken bu misâli vermekte, **Fusûsu'l-Hikem**'de geçtikçe ve şerh esnâsında yeri geldikçe kullanmaktadır. Şöyle demektedir: Bir şahsın etrâfına çepçevre bir çok ayna konsa, bu şahıs her aynada zâtı ve sıfatları ile zâhir olur. Şahsın aynada zâtının görünmesi demek görünenin o şahıs olması, onun gayrı bir kimse olmamasıdır. Şahsın aynalarda sıfatlarının zâhir olması demek, onun hareket, sükûn, davranış, boybos, renk v.s. gibi kendisine âit sıfat ve durumların görünmesi demektir. Bu aynaların hepsinde akseden, tecellî eden, zâhir olan o şahıs ve sıfatlarıdır; başka bir kimse ve sıfatları değildir. Bu îtibarla aynalardaki görüntüler o şahsın ve sıfatlarının aynıdır; şahıs ile görüntüler arasında bu bakımdan bir "ayniyet" vardır.

Fakat şahıs bir, aynalardaki görüntüler çok olduğu için bu bakımdan şahıs ve görüntüler arasında "gayriyet" vardır. Bu görüntülerin azalması veyâ çoğalması şahsın birliğinde bir değişiklik meydana getirmez. Çünkü şahıs ile görüntüler arasında "gayriyet" vardır. Ayrıca bu görüntülerin biri veyâ hepsi üzerinde bir değişiklik yapılsa, meselâ boya sürülse, şahsın zâtı bundan bir zarar görmeyecektir. İşte sûretlerde meydana gelen bu tağayyür ve tahavvüllerden o şahsın berî ve münezzeh olması gösterir ki, şahıs ile aynalardaki görüntüleri arasında gerçek bir "gayriyet" söz konusudur.

Rab ile kul, Hâlık ile mahlûk ve Hak ile âlem arasındaki ayniyet ve gayriyet, bir şahıs ve aynalardaki görüntüleri arasındaki münâsebet gibidir. Ne her bakımdan ve her yönden bir "ayniyet" ve ne de her bakımdan ve her yönden "gayriyet" vardır netîcesi çıkarılmaktadır.

49. Bkz. burada, s. 186.

d. Gölge[50]: Gölge (zıll) misâli de mertebeler ile ayniyet ve gayriyet konusunda zaman zaman tekrar eden, ayna misâline çok yakın durum ve mânâlardâ zikredilmektedir. Gerek ayna ve gerekse gölge misâlinde, bir mânâ üzerinde daha durulmaktadır ki, ''vücûd'' mes'elesiyle ilgilidir. Nasıl ki aynada bir görüntünün ve bir mahalde gölgenin zuhûru için bir şahsın vücûduna ve ışığa ihtiyaç varsa, gölge ve aynadaki görüntü gibi olan âlemin zuhûru için Hakk'ın vücûdu ve Nûr'u gereklidir. Âlem ancak Hakk'ın vücûduyla ''kāim'' ve O'nun Nûr'uyla zâhir olabilir. ''Kayyûm'' olan Hak'tan tamâmen müstakil ve ayrı bir vücutla âlemin var olması mümkün değildir. Bu fikri anlatmak için de bu iki misâle baş vurulmaktadır.[51]

Mertebe anlayışı içinde bu varlıklar âlemi misâl âleminin, misal âlemi ruhlar âleminin, ruhlar âlemi a'yân-ı sâbite âleminin, a'yân-ı sâbite ilk taayyünün, ilk taayyün ise lâ-taayyün mertebesinin ''gölge''si olarak kabul edilmektedir. Bu içinde bulunduğumuz âlem ''Zât''ın gölgesinin, gölgesinin, gölgesinin, gölgesinin, gölgesi durumundadır. Bu takdirde Zât'ın vücûdu tek ve biricik ''hakîkat'' ve ''gerçek vücûd''; mahlûkātın varlığı ise ''vücûd-ı hakîkî''nin gölgelerinin gölgesinden ibâret ''izâfî'' bir vücûddur. Hakk'a nisbetle âlemin varlığının ve gerçekliğinin bir gölge, hattâ gölgelerin gölgesi olarak değerlendirilmesi, **Fusûsu'l-Hikem**'de yer alan temel görüşlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[52]

Şahıs ile gölgesi arasındaki münâsebet, şahıs ile aynadaki görüntülerini andırmakla berâber, ondan biraz daha farklıdır. Zîrâ şahıs sıfatlarıyla aynada hemen hemen tamâmen görünürken, bir yere akseden gölgesinde o sıfatlarının tamâmıyla değil, hareket, sükûn, büyüklük, küçüklük vs. gibi bâzı sıfatlarıyla bilinebilmektedir. Şahsın aynadaki görüntüsüne nisbetle bir yere akseden gölgesinden daha az bilinir ve tanınır olması keyfiyetinin ayrı bir değeri vardır. Hak hakkında gölgesi olan âlemden edinilen bilgi de, şahıs hakkında gölgesinden elde edilen bilgi gibi azdır.[53]

Şahıs ve gölgesi arasındaki ''ayniyet'' ve ''gayriyet''e gelince[54] şahıs ile aynadaki görüntüsü arasındaki nisbet gibidir. Bir şahsın gölge-

50. İndekste geçtiği yerler gösterilmiştir.
51. Bkz. burada, s. 245.
52. Bkz. burada Yûsuf Fassı ve şerhi, s. 219-266.
53. Bkz. burada, s. 240-241.
54. Bkz. burada, s. 234, 235, 245, 261.

si o şahsa âittir, başkasının değildir. O şahsın sûret, hareket, sükûn v.s. gibi bâzı sıfatlarını taşıdığı için şahıs ile gölgesi arasında bir "ayniyet" vardır. Fakat şahsın gölgesine herhangi bir şeyle müdâhale edildiğinde, meselâ ıslatıldığında, şahıs ıslanmış olmaz; gölge her cihetten ışık verilip yok edildiğinde şahıs yok olmaz. Bu bakımdan şahıs ile gölgesi arasında "gayriyet" vardır. Nitekim bir gölge gibi olan âlem fenâ bulduğunda veyâ âlemde bir değişiklik vâki olduğunda Hakk'ın vücûdu bunlardan münezzeh ve berî olarak kalacaktır; zîrâ O olduğu hâl üzere bâkî olup her türlü tağayyür, tahavvül ve fenâdan berî, münezzeh ve mukaddestir. Öyleyse Hak ile âlem arasında "gayriyet" bir yönden, "ayniyet" başka bir yöndendir.

Bütün misaller hakkında şunu söylemek gerekir ki, misaller şehâdet âleminden alındığı için, bir "mânâ"yı her yönüyle aynen ve tamâmen anlatamaz. Onun için bir misâl "mânâ"nın bir yönünü anlama kolaylığını verirken, diğer bir misal başka bir yönünü anlatmak için kullanılmak zorundadır. Misaller ne kadar çok olursa olsun, Sonsuz'un sâdece bâzı yönlerini tanıtmış olacak, yukarıda denildiği gibi, hakkında yine de pek az şey bilinebilecektir.

B. Mertebelerin Hükmüne Riâyet:

Tasavvuf "şerîat ilimlerinden bir ilim"[55] olduğu için, "vücûd", "vahdet-i vücûd" ve "mertebeler" ve diğer pek çok konu gibi, bir yandan âyet ve hadisler ışığında incelenirken, diğer taraftan dînin emir ve nehiyleri dâimâ göz önünde bulundurulmakta, şerîatın mü'min ve müslümanlara yüklediği îtikad, ibâdet ve ahlâkla ilgili mükellefiyetlerin yerine getirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu yönüyle de, **Fusûsu'l-Hikem** ve **Şerhi**'nin temelini teşkîl eden vahdet-i vücûd doktrininin felsefî bir panteizm ve monizm[56] olmadığı görülmektedir. Bir felsefî nazariye ve sistem, herhangi bir şerîatle kayıtlı ve bağımlı olmadığı için, dînî hüküm ve mükellefiyetlere yer vermemiş, gerek îtikad ve gerek amel ve gerekse "hakîkat" konularında bir peygambere tâbi olma zarûretini duymamıştır. Bu elbette felsefî bir sistem için pek tabiî bir durumdur. Çünkü filozof ve kurduğu sistem, bir peygamberin

55. İbn Haldûn; **Mukaddime**, (Terc. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, C. II, s. 1113.
56. "Monizm" hakkında bkz. Dr. Süleyman Hayri Bolay; **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, s. 169-170.

nübüvvetine îmânı ve onun getirmiş olduğu şerîate tâbi olmayı, kendine has olan düşüncesinin ne temeli ve ne de gâyesi olarak görmez. Onun değeri de böyle olmasındadır. **Fusûs** ve **Şerhi'**nde ise gerek Hz. Peygamber'in şahsiyetinin üstünlüğünden -ilk taayyün mertebesinin bir adının da "hakîkat-i muhammediyye" olması bile bu üstünlüğü gösterir- ve gerekse Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu şerîati ihtivâ eden Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğünden sık sık söz edilmekte, velînin tâbi olduğu peygamberden üstün olamıyacağı da ayrıca ifâde edilmektedir. **Fusûs**, bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in bâzı hikmet ve sırlarını açıklayan bir mânevî tefekkür ve ilim kitabıdır.

"Mertebelere riâyet" konusunun **Fusûs** ve **Şerh'**inde ve diğer mutasavvıfların bu nevi eserlerinde bilhassa yer almasının sebebi, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'e bağlı bir ilim ve tefekkür olmasından ileri gelmektedir diyebiliriz. Mutasavvıfların "merâtibe riâyet" konusunda gösterdikleri titizlik, şerîatin getirdiği îtikādî, amelî ve ahlâkî mükellefiyetlerin, anlayışsızlık veyâ yanlış anlamalar dolayısıyla, ihmal ve terk edilmesini önlemek için olduğu anlaşılmaktadır. Sûfîler mertebelerin hükmüne riâyet edilmediği takdirde ortaya "zındıklık" çıkacağını ifâde etmektedirler. Meselâ İbrâhîm Hakkı Erzurumlu:[57]

Her mertebede çün vücûd eder hükm-i diğer
Pes hıfz-ı merâtib etmesem zındîkım

beytiyle "vücûd"un her bir mertebesinde başka bir hüküm mevcut olduğunu, eğer merâtibe riâyet edilmezse zındık olunacağını dile getirmektedir. A. Avni Bey'in şâirini belirtmeden zikrettiği farsça bir beyitte: "Vücûdun her mertebesinin bir hükmü vardır. Eğer mertebeleri hıfz etmezsen zındıksın"[58] denilmektedir ki, yukarıdaki türkçe beyitle aynı mânâdadır.

A. Avni Bey bir **Fusûs** cümlesini açıklarken, mertebeler arasındaki farkları bilen kimse hakkında: Rabb'inden haşyet eden kul, Rab ile kul arasında mevcut olan farkı bildiği için "tevhîd"i isbât edip, Rabb'in vücûdu benim vücûdumdur; veyâ benim vücûdum Rabb'in vücûdudur demekten sakınır. Çünkü rubûbiyet ve ubûdiyeti temyiz etmek, herbirinin hakkına riâyet etmek edeb gereği olduğu gibi, kul olmanın da gereğidir. Onun için ne Mevlâ kul olur; ve ne de kul Mevlâ olur.

57. **Dîvân-ı İbrâhîm Hakkı Erzurûmî,** İstanbul 1263, s. 200.
58. Bkz. burada, s. 158.

Eğer mertebenin gereklerine riâyet olunmazsa ortaya ilhad ve zındıklık çıkar[59] diyerek, hem mertebe anlayışının ehemmiyetini ve hem de şehâdet âleminin gereği olan hükme tâbi olmanın şart olduğunu belirtir. **Şerh**'in bir başka yerinde[60] ise, yine mertebelerin hükümlerine riâyet etmek gerektiğini söyledikten sonra şunları ilâve eder: Nefsânî kuvvetleri henüz diri olan kimseler mertebelere riâyet edemezler. Onun için de dalâlete düşerler; halkı da dalâlete sevk edip insanların en şerlisi olurlar... Çünkü onun nefsânî kuvvetleri ve hayvânî sıfatları henüz ölmemiş, "Ölmeden önce ölünüz!" sırrına mazhar olmamıştır. Zamânımızda "Zâhir ve bâtın hep Hak'tır. Biz bunun böyle olduğunu anladık. Şerîat nizâm-ı âlem içindir; binâenaleyh hakîkat-i hâle muttali' olduktan sonra namaza, abdeste ve oruca ne ihtiyâcımız vardır!" deyip hevâ ve nefsânî heveslerine uyan bir takım zındıklar, bu hâlin gâyet beliğ şâhidleridir. Evet Zâhir ve Bâtın Hak'tır. Fakat senin mukayyed vücûdun bu şehâdet mertebesinde mutlak kuldur. "Zâhir" isminin terbiyesinde bulunan bu mukayyed varlıklara vâki' olan teklîf, bâtında tekvîn içindir. Öyleyse ilâhî teklîfe uymak güzel bir amel, karşı gelmek ise kötü bir fiildir.

A. Avni Bey'in bu ifâdelerinden vahdet-i vücûd konusunda mertebe anlayışının ehemmiyeti görüldüğü gibi, gerek îtikādî ve gerekse amelî bahislerde, yanlış ve indî yorumlar sebebiyle ortaya çıkacak kanâatlerin **Fusûsu'l-Hikem** ve **Şerhi** ile alâkalı olamıyacağı, böylesine kanâat ve görüşlerin **Fusûs** ve şerhlerinde mevcut olmadığı belirtilmiş olmaktadır. Şu halde "vücûd"un ilk mertebelerinin gereği olarak bir "ayniyet"ten bahsedilmesi yanında, şehâdet mertebesi olan bu içinde bulunduğumuz âlemde "gayriyet"in mevcut olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Şerîatin getirdiği îtikādî ve amelî tekliflerin, vücûdun ilk mertebelerindeki "ayniyet"ten dolayı ortadan kalktığını zannetmek ise, bir anlayış noksanlığı veyâ anlayamamaktan ileri gelen bir durum olacaktır. **Fusûsû'l-Hikem ve Şerhi** ile diğer mutasavvıfların sözlerinden anlaşılan budur.

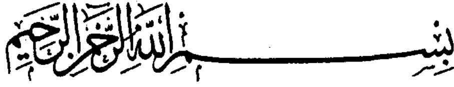
Doç. Dr. Mustafa Tahralı

59. Bkz. burada, s. 157-158.
60 A. Avni Konuk: A.g.e., C.I, s. 308

Ahmed Avni Konuk

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

II

IV

BU FASS-I MÜNÎF KELİME-İ İDRÎSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ KUDDÛSİYYE"NİN BEYÂNINDADIR

"Hikmet-i kuddûsiyye"nin Kelime-i İdrîsiyye'ye tahsîsindeki hikmet budur ki: İdrîs (a.s.) riyâzât-ı şâkka ile nefsini sıfât-ı hayvâniyye ve küdûrât-ı tabîiyye ve nakāis-ı ârızadan tathîr etmiş; ve âkıbet rûhâniyyeti hayvâniyyeti üzerine galebe etmekle, kesîrü'l-insilâh ve sâhibü'l-mi'râc olmuş; ve melâike ve ervâh-ı mücerrede ile muhâtabâtta bulunmuş idi. Nitekim on altı sene yiyip içmediği ve uyumadığı ve akl-ı mücerred hâline geldiği hikâye olunur.

Bu maânî, kesâfet-i cismâniyyesi içinde, nazar-ı fikrîye müstenid olan aklı vücûduna hâkim olan feylesoflar indinde kabûl olunur bir şey değildir. Fakat ne yapsınlar ki, onların akılları cisim ve cismâniyyet dâiresinde mahsûr ve mahbus kalmıştır. O hudûd hâricine çıkamazlar; ve "insan yiyip içmese ve uyumasa ölür" derler. Vâkıa bu hükümleri, vücûdlarında ahkâm-ı kesâfet hükümrân olan kimseler için doğrudur. Velâkin nefislerini, küdûrât-ı tabîiyyeden ve kesâfet-i cismâniyyeden kurtaran zevât hakkında aslâ doğru değildir. Bu zevâtın revişlerine ıttılâa ukūl-i cüz'iyye erbâbı için imkân yoktur. Zîrâ onların akılları bir dâire-i mahdûde dâhilinde kuyûd-i mantıkıyye ve tabîiyye ile bağlı kalmıştır.

"Kuddûs" mukaddes ma'nâsına "takdîs"ten müştakktır. Ma'nâ-yı lügavîsi "tathîr"dir. Ve ıstılâhta "Hakk'ı, imkân ve ihtiyâçtan ve nakāis-ı kevniyyeden ve kendinin gayri bulunan mevcûdâta nisbeten/kemâl add olunan kemâlâttan, Cenâbına lâyık olmayan şeyden tathîrdir". Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ ve onun kemâlât-ı zâtiyyesi, akıl ve vehim ve hayâl ile idrâk olunan kemâlâttan a'lâ ve ecelldir. Nitekim ehl-i kemâlden bir zât-ı şerîf Cenâb-ı Kibriyâ'ya hitâben buyurur: Rubâî:

ای پاك ز نقص وای مبرا ز عدم　　در وصف توکی پیش نهد عقل قدم
کی کور بسمع بیند الوان و صور　　یاکر ببصر بشنود الحان و نغم

Tercüme: "Ey noksandan pâk ve ey ademden müberrâ olan zât-ı Celîl! Senin vasfında akıl ileriye bir adım atabilir mi? A'mâ olan kimse, kulağıyla renkleri ve sûretleri nasıl görür? Veyâhut sağır, göz ile elhân ve nağmeyi nasıl işitebilir?"

Zîrâ gayre mensûb olan kemâlât makām-ı asldan mütenezzildir; ve ıtlâk-ı hakîkîden hâriç ve mütekayyiddir; ve kemâlât-ı ilâhiyye üzerine müteferri'dir. Ve "kuddûs" keyfiyet ve kemmiyyet i'tibâriyle "Subbûh"dan ehasstır. Zîrâ onda pek şiddet ve kesretle zâtı tenzîh ma'nâsı vardır.

"Hak tenzîh ve teşbîhden münezzehdir" denildiği vakit, tenzîh ve teşbîhden tenzîh edilmiş olur. Ve tenzîhin bu nev'inde mübâlağa-i zâide vardır. "Fenâü'l-fenâ"nın "fenâ"dan eblağ olması gibi. Ve "tesbîh", yalnız makām-ı cem'; ve "takdîs" ise makām-ı cem' ve tafsîl hasebiyledir, denilebilir. İşte bunun için Nûh (a.s.)ın tenzîhi aklî ve İdrîs (a.s.)ın tenzîhi dahi hem aklî ve hem nefsîdir, demişlerdir. "Hikmet-i subbûhiyye" ile "hikmet-i kuddûsiye" arasında ma'nen ve mertebeten münâsebet olduğu için yekdiğerine mukārin kılınmıştır. Ve Nûh (a.s.) her ne kadar bi-hasebi'z-zamân İdrîs (a.s.)dan sonra gelmiş ise de, eblağ olanın te'hîri evlâ olduğundan, onun hikmeti / "hikmet-i subbûhiyye"den sonra îrâd olundu.

*
* *

Ulüvv, iki nisbettir. Ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânettir. İmdi ulüvv-i mekân وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا **(Meryem, 19/57) ve a'lâ-yı emkine, âsiyâb-ı âlem-i eflâk onun üzerine devr eden mekândır. Ve o, felek-i şemsdir. Ve İdrîs (a.s.)ın makām-ı rûhâniyyeti ondadır. Ve tahtında yedi felek ve fevkınde yedi felek vardır. Ve o, on beşinci felektir. İmdi onun fevkındeki felek-i Ahmer, ya'nî Merîh, felek-i Müşterî, felek-i Zuhâl, felek-i Menâzil, felek-i Atlas, felek-i Burûc, felekü'l-Kürsî ve felekü'l-Arş'dır. Ve onun dûnunda felek-i Zühre, felek-i Utâ-**

rid, felek-i Kamer ve Küre-i Esîr ve Küre-i Havâ ve Küre-i Mâ' ve Küre-i Türâb'dır. Binâenaleyh o, eflâkın kutbu olması haysiyyetiyle refîü'l-mekândır. (1).

/Ya'nî ulüvv ve yükseklik iki nisbettir: Birisi mekânın, diğeri de mekânetin ve mertebenin yüksekliğidir. Ve ulüvv-i mekânın delîli Kur'ân-ı Kerîm'de İdrîs (a.s.) hakkında vârid olan وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) ya'nî "Biz onu yüksek mekâna ref' ettik" kavl-i şerîfidir. Ve mekânların en yükseği, üstüne âlem-i eflâk değirmeninin döndüğü mekândır ki, o da felek-i Şems'dir. Zîrâ arzdan i'tibâren kendi manzûmemizin merkezine müteveccihen en yüksek bir merhale ve bir mekâna çıkılmak tasavvur olunsa, o mekân ancak felek-i Şems'dir. Ve bu i'tibâr arzdan böyle olduğu gibi Müşterî ve Zühal'den dahi böyledir. Zîrâ manzûme-i Şems'i teşkîl eden seyyârâtın cümlesinin merkezi felek-i Şems'dir. Ve İdrîs (a.s.)ın makām-ı rûhâniyyeti oradadır. Zîrâ İdrîs (a.s.) sıfât-ı beşeriyye-i tabîiyyeden münselih olup sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî kaldı. Binâenaleyh nefs-i muzlimesinin hey'eti rûh-i münevverinin hey'etine münkalib oldu. Ve sûreti dahi, hey'et-i rûhaniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye tahavvül etti. Ve bu münâsebet-i nûrâniyye ile felek-i Şems'e urûc eyledi. Ve felek-i Şems'e cisim ile urûc maddeten mümkin değildir. Ve mümkün olduğu farz olunsa, Şems cismi ihrâk ve onun kesâfetini izhâk eder. Çünkü küre-i şems, küre-i arz gibi bir cism-i sulb-i bârid değil, mâyi' veyâ buhâr-ı nârî bir haldedir. O makāma ancak rûhen urûc mümkündür. Zîrâ rûh-i latîf, cism-i kesîf gibi, ateşte yanıp inhilâl etmez. Nitekim riyâzâtla telattuf eden evliyâullâhdan ateşte yanmamak ve suya batmamak ve havada tayarân etmek gibi âsâr-ı rûhiyye zâhir olur.

Ma'lûm olsun ki, Hz. Şeyh (r.a.) felek-i Şems'in ulüvv-i mekânını tefhîm için hey'et-i atîka mûcibince eflâkin merâtibini ta'dâd buyurmuştur. Maksad-ı âlîleri ilm-i hey'etten bahs etmek değil, manzûme-i şemsiyyeye nazaran nâsa ulüvv-i mekânı anlatmaktır. Bunu tefhîm için zamân-ı âlîlerindeki ulemânın tasavvurâtına mutâbık beyânâtta bulunmuşlardır. Ve bu beyânât-ı aliyye, hey'et-i cedîdeye göre

ulüvv-i mekânın tebeddülünü îcâb etmez. Şöyle ki, hey'et-i atîkaya göre şems, eflâkin merkezi olmak i'tibâriyle onun mâ-dûnu veyâ mâ-fevkı olan herbir felekten şemse nazar olunsa / emkine-i maddiyye-nin en yükseğidir. Ve hey'et-i cedîdeye nazaran manzûme-i şemsin merkezi ve kalbi yine felek-i şemstir. Ve bu manzûmeyi teşkîl eden seyyârâtın kâffesi şemsin etrâfında bir satıh üzerinde devr ederler. Şemse en yakın bulunan Utârid olup ondan (15) milyon, Zühre (26) milyon, Arz (37) milyon, Merîh (56) milyon ve seyyârât-ı sağîre takrîben (100) milyon, Müşterî (192) milyon, Zühal (355) milyon, Uranüs (710) milyon ve Neptün (1150) milyon merhale uzakta devr eder. Binâenaleyh bu seyyârâtın her hangi birisinden kendi merkezi olan şemse nazar olunsa, emkine-i maddiyyenin en yüksekiği "şems" olmuş olur. Şu halde şems, gerek hey'et-i atîkaya ve gerek hey'et-i cedîdeye göre, eflâkin kutbu olması cihetinden refîu'l-mekândır. Bunda aslâ ihtilâf yoktur. Ammâ merkezden kat'-ı nazar olunursa, arzdan i'tibâren şemsten daha yüksek emkine-i maddiyye çoktur. Uranüs, Neptün veyâ diğer manzûme-i şemsiyyeler gibi. Buradaki ulüvv, her seyyârenin kendi merkezi olan şemse nisbetledir. Zîrâ cenâb-ı İdrîs arzda bulunduğu halde hakkında وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) buyruldu.

Suâl: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ale'l-ıtlâk وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا buyuruyor. Ve mekânın refîi şems olduğunu tasrîh etmiyor. Halbuki bir dâire muhîtinin herhangi bir noktasından merkezden geçmek üzere bir hatt-ı müstakîm temdîd olunsa, ya'nî dâirenin kutr-i tâmmı resm edilse, muhît-i mukābilden geçtiği nokta merkezden eb'ad ve erfa' olur. Bu i'tibârla şems refîu'l-mekân olmamak lâzım gelir.

Cevap: Bu fass-ı münîfin nihâyetinde beyân olacağı üzere ulüvv dört nevi'dir: Ulüvv-i zâtî, ulüvv-i sıfâtî, ulüvv-i mekânet, ulüvv-i mekândır. Âyet-i kerîmede ulüvv-i mekân bi'l-ibâre ve diğer ulüvler bi'l-işâre beyân buyurulur. Şemsten gayri bu dört nevi ulüvv ile muttasıf olan hiçbir mahal yoktur. Zîrâ şems, kendi tevâbii olan seyyârâtın menşe'i olduğundan onlara nazaran ulüvv-i zâtî sâhibidir. Ve bu tevâbi' onun ziyâ ve harâretine muhtâç bulunduklarından bu cihetle ulüvv-i sıfâtî sâhibidir. Ve câzibesiyle onların hâkimi ve müdebbiri

olduğundan ulüvv-i mekânetle muttasıftır. Ve her birisinden, kendisine kadar olan mesâfâtın cümlesinden eb'ad ve erfa' olduğundan ulüvv-i mekân sâhibidir.

Ve ulüvv-i mekânete gelince, o bizim için, ya'nî Muhammedîler içindir. Allah Teâlâ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ (Muhammed, 47/35) **buyurdu. Ve Allah Teâlâ bu ulüvvde sizinle berâberdir. Ve o, mekândan müteâlîdir; ve mekânetten müteâlî değildir** (2).

Ya'nî ulüvv-i mekânet ve ulüvv-i mertebe ve menzilet, hâssaten bizim için, ya'nî Muhammed (s.a.v.)e tâbi' olan verese içindir. Nitekim Hak Teâlâ Muhammedîler hakkında وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ (Muhammed, 47/35) ya'nî "Siz âlîlersiniz" buyuruyor. Siz, sizin gayriniz olan ümem üzerine mertebeten ve menzileten âlîlersiniz demektir. Ve Allah Teâlâ cem'iyyet-i esmâiyyesi cihetinden bu ulüvv-i mekânette sizinle berâberdir. Zîrâ sizin "hüviyet"iniz Hak'tır. / Ve siz Hakk'ın zâhirisiniz. Zîrâ Hak cisim olmadığı cihetle mekândan müteâlîdir. Fakat mekânetten müteâlî değildir. Ve ulüv nisbeti iki sûretle olur: Birisi "âlî"nin sırf kendi şânındandır. Bu ulüvv, ulüvv-i hakîkî ve zâtîdir. Diğeri mekân-ı âlîye nisbetle olur. Bu da ulüvv-i izâfîdir. Binâenaleyh Hakk'ın ulüvvü, ulüvv-i hakîkî ve zâtî olan ulüvv-i mekânettir. Zîrâ Hakk'ın vücûd-i mutlak mertebesi vücûd-i mukayyed mertebesinden a'lâdır.

Ve vaktâki bizden nüfûs-i ummâl havf etti, Hak Teâlâ ma'iyyeti وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ (Muhammed, 47/35) **kavliyle itbâ' eyledi. İmdi amel mekânı taleb eder. İlim ise mekâneti taleb eyler. Böyle olunca Hak Teâlâ bizim için iki rif'at beynini cem' eyledi ki, biri amel ile ulüvv-i mekân ve diğeri ilim ile ulüvv-i mekânettir. Ba'dehû ma'iyyette tenzîh-i iştirâk için "Sen Rabb-i a'lânı bu iştirâk-i ma'nevîden tesbîh et"** (A'lâ, 87/1) **buyurdu. Ve insanın, ya'nî insân-ı kâmilin, a'lâyı mevcûdât olması a'ceb-i umûrdandır. Halbuki ister mekâna veyâ ister menziletten ibâret olan mekânete olsun,**

ulüvv, ancak ona tebaiyyet ile nisbet olundu. Böyle olunca onun ulüvvü li-zâtihî olmadı. Binâenaleyh o ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet ile alîdir. Şu halde ulüvv, onlar içindir (3).

Ya'nî sûre-i Muhammed (s.a.v.) de vâkı' فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ (Muhammed, 47/35) âyet-i kerîmesindeki وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ kavli ile Hak Teâlâ bizi a'leviyyet ile vasf edip وَاللّٰهُ مَعَكُمْ kavli ile de bizimle berâber olduğunu isbât edince, ümmet-i muhammediyyeden hakāyık-ı ilâhiyyeye ıttılâ'ı olmayıp yalnız a'mâl-i sâliha işleyen kimseler, ulüvden ulüvv-i mekâneti anladılar; ve "Hak, mekândan münezzehdir; binâenaleyh bizim için sâbit olan a'leviyyet, ilim hasebiyledir. Zîrâ biz cism-i kesîfiz ve mekâniyyet ile muttasıfız. Eğer bizim ulüvvümüz mekân ile olsa, bizimle ma'iyyet-i Hak sâbit olduğuna göre, Hakk'ın mekândan münezzeh olmaması lâzım gelir. Halbuki a'mâlin sûreti olur. Ve sûret ise mekân ister. Ve Hak bizimle berâber olup ulüvvümüz dahi ulüvv-i mekânet ve mertebeden ibâret olunca a'mâlimizin sûretleri nerede mahfuz olur?" deyip amellerinin ecri fevt olacağından korktular. Bunun için Hak Teâlâ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ kavlini müteâkıben وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ya'nî "Allah Teâlâ a'mâl-i cismâniyyenizden ve onların ücûrundan bir şey noksan kılmaz" kavlini beyân buyurdu. İmdi amel mekânı ve ilim, mekâneti ister. Zîrâ amel cismin a'zâ ve cevârihı vâsıtasıyla sâdır olan suverden ibârettir. Ve o suver alem-i kevnde mahfûzdur. Bu hâl, fî-zamâninâ, nazar-ı hissî ile de mer'îdir. Nitekim cismin her anda vâkı' olan ef'âl ve harekâtını önüne bir enstantane fotoğraf makinesi vaz' ediliverince zabt etmek mümkün oluyor. Binâenaleyh cismin kâffe-i evzâ'ı ve harekâtının sûretleri her cihetten fezâya intişâr edip sür'atle gitmektedir. Âlem-i kevn içinde ondan bir şey gâib olmaz. Hattâ bi'l-farz yüz sene evvel küre-i arz üzerinde vâkı' muhârebâtın sûretlerini, bu sûretlerin fezâdaki sür'atlerinden daha serî bir sûrette kat'-ı mesâfe edilerek bir fotoğraf makinesiyle ö lerine / geçilmek mümkün olsa, onların cümlesi zabt olunabilir. Ve
وَمَا تَكُونُ فِى شَاْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا

(Yûnus, 10/61) ya'nî "Biz ancak sizin üzerinize şehîd ve rakîb olduğumuz halde bir şânda olursun; ve Kur'ân tilâvet edersin; ve amelinden bir şey işlersin" âyet-i kerîmesi Hakk'ın ma'iyyetle berâber şuûnat ve kelimât ve a'mâl-i insâniyyenin mazbûtiyyetini beyân buyurur.

İmdi suver-i a'mâl en yüksek mekân olan Sidretü'l-müntehâya kadar vâsıl olur. Ve "Sidre" lügaten "kenardaki ağaç" ma'nâsına gelir. Ve manzûme-i şemsiyyemizi teşkîl eden her bir seyyâre bir şecer mesâbesindedir. Binâenaleyh "Sidretü'l-müntehâ" en son seyyârenin taayyününden ibâret bulunur ki, bu seyyâreye "Neptün" nâmı verilmektedir. Ve bu seyyâreye vâsıl olan ziyâ-yı şems, arza vâsıl olan ziyânın binde biri nisbetindedir. Ve suver-i hayâliyyenin kemâliyle intişârı ziyâ-yı şemsin bulunduğu mahallerde vâkı' olur. Ve bu son seyyâre arzdan i'tibâren dahi manzûme-i şemsiyyemizi teşkîl eden seyyârâtın en ba'îdi ve en yükseğidir. Fakat bundaki ulüvv, ancak ulüvv-i mekândır. Bâlâda zikr olunan üç nevi' ulüvv-i şems gibi, burada mevcûd değildir. İşte bu suver-i hayâliyye-i mazbûta dâr-ı âhirette, o dârın maddesine göre tecessüd edip sâhibinin karîni bulunur. Eğer a'mâl sâlih ise, sûret-i hasenede; ve eğer kabîh ise sûret-i kabîhada tecessüd eyler. Binâenaleyh herkes dâhil olacağı cennetin ni'metlerini, hûrîlerini, gılmanlarını ve sâir esbâb-ı tena'umu âlemde tahsîl edip berâberce götürür. Zîrâ الدنيا مزرعة الاخرة buyrulmuştur. Ve küffâr ise kezâ cehennemi ve cehennemdeki envâ'-ı azâbını dünyâda tahsîl edip hîn-i intikālinde birlikte götürür. İşte bunun için Hak Teâlâ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49) ya'nî "Cehennem küffârı, el'ân muhîttir" buyurmuştur.

Şu halde ümmet-i muhammediyyeden olan bizler için Allah Teâlâ iki rif'at beynini cem'etti: Birisi amel ile ulüvv-i mekân ve diğeri, ilim ile ulüvv-i mekânettir. İşte Hak Teâlâ "hüviyyet"inin bizimle berâber olduğunu وَهُوَ مَعَكُمْ kavli ile isbât buyurmakla, a'leviyyette iştirâki îhâm ettikten sonra, bu îhâm-ı iştirâki kaldırmak için "A'lâ olan Rabb'inin ismini bu iştirâk-i ma'nevîden tenzîh et!" dedi. Zîrâ bizim vücûdâtımız, vücûdât-ı mukayyede olduğundan, Hakk'ın bizim için cem' ettiği iki ulüvv, ya'nî ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet

ile bizim cem'imiz cem'-i mukayyed olmuş olur. Ve biz Hakk'ın vücûd-i mutlakı zımnında a'lâlarız. Halbuki Hak Teâlâ ayn-ı küldür. Ve onun ulüvvü ulüvv-i zâtîdir. Ve hiç bir vücûdun zımnında hâsıl olmuş olan bir ulüvv değildir. / Binâenaleyh vücûd-i mukayyed sâhibi olan abde nisbet edilen ulüvv, vücûd-i mutlak olan Hakk'ın ulüvvüdür. Ve bu ulüvv Hakk'ın "Aliyy" ismi ile ona vâkı' olan tecellîsi kadardır. Ve şu halde asl-ı ulüvvde Hakk'a iştirâk mümkin değildir. Ve insân-ı kâmilin a'lâ-yı mevcûdât olması pek taaccüb olunacak şeylerdendir. Halbuki ona nisbet olunan ulüvv, ya mekâna veyâ mekânete, ya'nî menzilete, tebaiyyet ile nisbet olundu. Binâenaleyh onun ulüvvü zâtından dolayı değildir. Belki o, ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet ile a'lâdır. Böyle olunca ulüvv nisbeti, mekân ve mekânet için sâbittir. Ve insân-ı kâmil ان الله خلق آدم على صورته ve bir rivâyette ان الله خلق آدم على صورة الرحمن hadîs-i şerîfi mûcibince sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûktur. Ve kemâl-i celâ ve isticlâ bu mertebe-i şehâdette zuhûr eden insân-ı kâmilin vücûdiyle husûl-pezîr olmuştur. Ve insân-ı kâmil kendi nefsinde bilcümle merâtib-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Ve onun gayrileri kemâlde noksandır. Binâenaleyh insân-ı kâmil mevcûdâtın a'lâsıdır.

İmdi ulüvv-i mekân اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (Tâhâ, 20/5) **gibidir. Ve o, emkinenin a'lâsıdır. Ve ulüvv-i mekânet,** كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ (Neml, 27/63) **dir. Ve Hak Teâlâ** وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) **buyurdukda, "aliyyen" kavlini mekân için na't kıldı.** وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً (Bakara, 2/30) **Bu, ulüvv-i mekânettir. Ve melâike hakkında** اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ (Sâd, 38/75) **buyurdu. Binâenaleyh ulüvvü melâike için kıldı. Eğer melâike olmalarından dolayı olaydı bu ulüvde melâikenin cümlesi dâhil olurdu. Vaktâki hadd-i melâikede iştirâkleriyle berâber âmm olmadı; biz bildik ki, muhakkak bu, Allah indinde ulüvv-i mekânettir. Ve nâstan hulefâ dahi böyledir. Eğer onların hilâfet ile ulüvvü, ulüvv-i zâtî olaydı, her insan için olur idi. Vaktâki**

âmm olmadı; biz bildik ki, muhakkak bu ulüvv, mekânet içindir (4).

Ya'nî ulüvv, mekân ve mekânet için sâbit olup ulüvv-i mekân Hak Teâlâ'nın اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (Tâhâ, 20/5) ya'nî "Rahmân arş üzerine istivâ eyledi" kavliyle müeyyeddir. Zîrâ âlem-i cismânînin müntehâsı Arş'tır. Ve Arş cemî'-i âlem-i cismânîyi muhîttir. Şu halde Arş mekânların en yükseğidir. Ve Hak Teâlâ "Rahmân" ismiyle Arş üzerine müstevî olunca, onun için ulüvv-i mekân sâbit olmuş olur. Ulüvv-i mekânete gelince كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) âyet-i kerîmesi Hak için bu ulüvv-i mekâneti isbât eder. Zîrâ her bir şey hâliktir. Ancak onun "vech"i ve "zât"ı hâlik değildir. Çünkü vücûdât-ı mukayyede vücûd-ı mutlak ile kāimdir. Ve mukayyed olan vücûd, kayd-ı taayyünden kurtulunca, ayn-ı mutlak olur. Ve bu, Hakk'ın ulüvv-i mekânetidir. Ve kezâ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/23) ya'nî "Emrin kâffesi ona rücû' eder" ve "O'nunla berâber ilâh var mıdır?" (Neml, 27/63) âyet-i kerîmeleri dahi, bu ulüvv-i mekâneti müsbittir. Çünkü vücûdât-ı mukayyede helâk olup kisve-i taayyünden soyunduğu vakit, asl-ı vücûd olan vücûd-i mutlaka mülhak ve râci' olur. Binâenaleyh gayr için vücûd olmayınca, Allah ile berâber ilâh olması mütesavver değildir. Ve Hak Teâlâ İdrîs (a.s.) hakkında وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) ya'nî "Onu mekân-ı alîye ref' ettik, / buyurdukda "aliyy" sıfat-ı hasenesini mekâna na't kıldı. Ya'nî mekânı "aliyy" sıfat-ı hasenesiyle tavsîf buyurdu. Şu halde ulüvv, insanın vasfı değil, mekânın vasfı olur. Ve insan o mekân-ı âlîye çıkmakla âlî olur. Ve Hak Teâlâ, Âdem (a.s.) ve evlâdı hakkında وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً (Bakara, 2/30) ya'nî "Rabbin melâikeye hitâben ben yer yüzünde halîfe kılıcıyım, dediği vakit" buyurdukda, bu kavl dahi ulüvv-i mekâneti gösterir. Zîrâ bu kavilde ulüvv-i mekânet, rütbe-i hilâfete tahsis olunmuştur. Binâenaleyh insan, kendi nefsinde bilcümle merâtib-i ilâhiyyeyi câmi' olarak rütbe-i hilâfeti hâiz olmakla ulüvv-i mekânet sâhibi olur. Bu halde de ulüvv, insanın vasfı değil, mertebenin vasfı olmuş olur.

Ve keza Hak Teâlâ İblîs'e hitâben, melâike hakkında: "Sen Âdem'e secdeden istikbâr mı ettin? Yoksa sen, melâike-i âlînden misin?" (Sâd,

38/75) buyurdu. Ulüvvü melâike-i âlîn için sâbit kıldı. Zîrâ melâike-i âlîn, melâikenin bir sınıfıdır ki, Hak'ta şiddet-i heyemanlarından ve halktan kemâl-i gaybûbetlerinden nâşî, Âdem (a.s.) a ve evlâdına secde ile me'mûr değildirler. Çünkü onlar neş'etlerindenberi, Hak'ta müsteğrak olup gayrin ne olduğunu bilmezler. Hattâ kendi nefislerinden dahi bî-haberdirler. Binâenaleyh onlardaki ulüvv, kendilerinin ulüvv-i zâtîleri değil, Hak'ta istiğraklerinden nâşî ulüvv-i Hak'tır. Eğer bu ülüv, mahzâ melâike oldukları için kendilerine tahsîs kılınmış olaydı, melâikenin kâffesi bu ulüvde dâhil olmak lâzım gelirdi. İmdi vaktâki, melâikenin ta'rîfinde hepsinin vücûdu müşterek olmakla berâber, bu ulüvv melâikenin cümlesine âmm ve şâmil olmadı; binâberîn biz bu adem-i ta'mîmden, bu ulüvvün indallah ulüvv-i mekânet olduğunu, ya'nî Hakk'ın vücûdunda istiğrâk ve heyemân mertebesinin ulüvvü bulunduğunu bildik. Ve nâstan hulefâ dahi melâike-i âlîn gibidir. Çünkü hulefânın ulüvvü, mahzâ insan oldukları için ulüvv-i zâtî olaydı, bu ulüvv insanların cümlesine şâmil olurdu. Vaktâki bu hilâfet, efrâd-ı insâniyyenin kâffesine âmm olmadı; biz bu adem-i şümûlden bildik ki, bu ulüvv mertebe-i hilâfeti ihrâz edenlere mahsûstur. Ve ulüvv dahi mekânet içindir.

Ve "Aliyy" O'nun esmâ-i hüsnâsındandır. Kimin üzerine? Halbuki vücûdda ancak O vardır. İmdi O, li-zâtihi "Aliyy"-dir. Yâhut ne şeyden? Halbuki o şey, ancak O'dur. Binâenaleyh onun ulüvvü, kendi nefsi içindir. Ve O, vücûd haysiyyetiyle mevcûdâtın "ayn"ıdır. Böyle olunca muhdesât ile müsemmâ olan, li-zâtihâ "Alliyy"dir. Halbuki muhdesât ancak O'dur. Şu halde Hak, ulüvv-i izâfî olmaksızın "Aliyy"-dir. Zîrâ kendileri için adem sâbit olan a'yân ki, o ademde sâbittirler, vücûddan bir koku istişmâm etmediler. İmdi mevcûdâtta taaddüd-i suver ile berâber, onlar hâli üzeredir. Halbuki mecmû'da, mecmû'dan zâhir olan "ayn" birdir. İmdi kesretin vücûdu esmâdadır; o da nisebdir; ve niseb umûr-i ademiyyedir; ve ancak "zât" olan "ayn" vardır. İmdi, o, izâfetle değil, li-nefsihi "Aliyy"dir (5).

Ya'nî "Aliyy" ismi, ahâdîs-i sahîhada vârid olan Hakk'ın doksan dokuz esmâsından birisidir. Ve Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (Bakara, 2/255) buyurur. Hak Teâlâ "Aliyy"dir, ya'nî mürtefi'dir ve yüksektir. / Fakat kimin üzerine "Aliyy"dir? Ve onun bu yüksekliği kimin üzerinedir? Halbuki vücûdda O'ndan gayri bir vücûd yoktur.

Mahlûkātın vücûdu, vücûd-i Hakk'a muzâf olan vücûdât-ı i'tibâriyyedir. Binâenaleyh Hakk'ın gayri yoktur ki, Hak ondan yüksek olsun. Böyle olunca Hak, kendi zâtından nâşî "Aliyy"dir. Ve O, öyle bir "Aliyy"dir ki, O'nun ulüvvü gayre nisbetle değildir. Yâhut Hak ne şeyden "Aliyy"dir? Ya'nî hangi şeyden yüksektir? Halbuki o şey, ancak O'dur. Ya'nî Hak şu şeyden "Aliyy"dir denilse, bu doğru olmaz. Çünkü o şey, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzülünden husûle gelen bir vücûddur ki, esmâsından bir veyâ müteaddid isimlerinin kemâlâtına mazhardır. Binâenaleyh onun "hüviyyet"i Hak'tır; ve o şey Hakk'ın zâhiridir. Şu halde Hakk'ın ulüvvü kendi nefsi için vâkı' olur. Zîrâ Hak "hakîkat"iyle gayriden ganîdir. Ve O, cemî'-i eşyânın "ayn"ıdır. Ve Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd olmadığına göre, Hak vücûd haysiyyetiyle mevcûdâtın "ayn"ı olunca, muhdesât denilen eşyâ kendi zâtından dolayı "Aliyy" olur. Fakat Hakk'ın mertebe-i kesîfe-i şehâdetteki ulüvvü ile mertebe-i zâttaki ulüvvü aralarında fark vardır. Zîrâ mertebe-i şehâdetteki ulüvvü kâffe-i eşyâ sûretlerinde esmâsıyla zuhûru ve bilcümle sûretleri muhît olmasıdır. Ve mertebe-i zâttaki ulüvvü ise, kesret-i esmâiyyeden ulüvvüdür. Ve vücûd haysiyyetiyle muhdesât ancak Hak'tır, Hakk'ın gayri değildir. Binâenaleyh Hak, mevcûdâtın "ayn"ı olduğuna göre, o mekâna ve mekânete izâfeten "Aliyy" değil, ulüvv-i hakîkî ile "Aliyy"dir. Zîrâ "a'yân-ı sâbite" vücûddan bir koku duymadılar. Çünkü onlar için adem vardır. Ve onlar o hâl-i adem içinde sâbittirler. Hâl-i ademde sübûtun ne demek olduğu **Fass-ı Uzeyrî'de** misâl ile îzâh olunur. A'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde peydâ olan / esmânın sûretleri olduğundan vücûd sâhibi olmadıkları zâhirdir. Zîrâ onların ilm-i ilâhîdeki sûretleri Hakk'ın vücûd-ı müteayyini olduğu gibi, vücûd-i kevnîleri dahi a'yân-ı sâbite sûretlerinde müteayyin olan Hakk'ın vücûdudur.

Misâl: Kendisinde ressâmiyyet ve hattâtıyyet sıfatları bulunan bir şahıs, tersîm edeceği veyâ yazacağı levhanın sûretini hâriçte ızhârdan mukaddem zihninde tasavvur eder. Zihninde peydâ olan o levhaların vücûd-i hakîkîleri yoktur. Onların vücûd-i ilmî ve zihnîleri ressâmın vücûdudur. Ve onlar nisebden ibârettir; ve niseb ise umûr-i ademiyyedir. Vaktâki o şahıs levhaları hâriçte tasvîr veyâ tahrîr eder, onların o şahsın ilmindeki sûretleri alâ-hâlihî bâkîdir. Hârice çıkan levhalar ancak onların zıllidir. Binâenaleyh levhaların vücûd-i ilmîleri vücûddan bir koku istişmâm etmemiş olurlar. Zîrâ duvarlara ta'lîk olunan levhaların vücûdu ressâmın ve hattâtın ilminde peydâ olan sûretlerin vücûdu olsa, levhalar hârice çıkmakla ressâmın veyâ hattâtın ilminde onların sûretleri bâkî kalmamak lâzım gelir idi. Halbuki iş böyle değildir. Eğer o levhalar muhterik olsa, ressâm ve hattât ilmindeki sûretlere, yine vücûd-i hâricî iksâ edebilir; ve sûret-i ilmiyye yine yerinde durur.

İşte ilm-i ilâhîdeki suver-i esmâiyye de bunun gibidir. Binâenaleyh mevcûdâtta sûretlerin taaddüdü ile berâber, a'yân-ı sâbite halleri üzere bâkîdir. Halbuki "ayn-ı vâhide", ya'nî mevcûd-i vâhid-i hakîkî, kendisinin aksi olan mevcûdâtın hey'et-i mecmûasından zâhir ve "vücûd" haysiyyetinden mecmû'-i mevcûdâtta sâbittir; onlardan hâriç değildir. Ve mevcûd-i hakîkî cümle-i mevcûdâtta ancak vâhiddir. Ve o "ayn-ı vâhide"dir ki, suver-i ilmiyyeden ibâret olan a'yân-ı ma'dûme hasebiyle müteayyin ve mevcûdâtın sûretleriyle zâhir olup müteaddid oldu. Binâenaleyh vücûd-i kesret esmânın kesretinden inbi'âs eyledi. Ve esmâ dahi nisebden ibârettir; ve niseb dahi umûr-i ademiyyedir. Zîrâ nisebin vücûdu yoktur. O ancak sâhib-i niseb ile kāimdir. Böyle olunca "vücûd"da, "zât" olan "ayn-ı vâhide"den başka
15 bir şey yoktur. / İmdi mevcûdâtın sûretleri, a'yân-ı sâbite âyinelerinde ayn-ı vâhide olan zât-ı vâhidenin tecellîsinden müteayyin ve zâhir olunca, Hak cemî'-i suverde izâfet ile değil, ulüvv-i zâtî ile ve nefsinden dolayı "Aliyy"dir.

İmdi bu haysiyetten âlemde ulüvv-i izâfet yoktur. Lâkin vücûh-i vücûdiyyet mütefâzıldır. Böyle olunca ulüvv-i izâfet, vücûh-i kesîre haysiyyetiyle ayn-ı vâhidede mevcûddur. İş-

te bunun için biz âlem hakkında odur, o değildir; sensin, sen değilsin, deriz. Harrâz dedi; halbuki o, vücûh-i Hak'tan bir vecihdir; ve lisanlardan bir lisandır. Kendi nefsinden nutk eder ki: "Muhakkak Allah Teâlâ ancak onu ezdâd beyninde cem' etmekle, onun üzerine onunla hükm etmekte bilinir." Böyle olunca Hak, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır. Binâenaleyh O, zâhir olan şeyin "ayn"ıdır. Ve O, zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin "ayn"ıdır. Ve vücûdda O'nu gören O'nun gayri yoktur. Ve vücûdda, O'ndan bâtın olduğu kimse yoktur. İmdi O nefsine zâhirdir ve ondan bâtındır. Ve Ebâ Saîd el-Harrâz ile ve esmâ-i muhdesâttan gayri ile tesmiye olunan O'dur (6).

Ya'nî Hak mevcûdâtın "ayn"ı olduğu haysiyetten âlemde ulüvv-i izâfî yoktur; belki ulüvv-i zâtî vardır. Fakat vücûd-i vâhid-i Hakk'ın esmâsı mütefâzıl olduğu ve bu tefâzul-i esmâ hasebiyle o isimlerin mezâhiri / vücûdunun vecihleri bulunduğu ve onların vücûdları vücûdât-ı izâfiyye olduğu cihetle bittabi' hükm-i tefâzul bunlarda da cârîdir. Binâenaleyh ulüvv-i izâfet ayn-ı vâhidede bu vücûh-i kesîre cihetinden mevcûddur. Şu halde biz âlem hakkında bi-hasebi'l-hakîka Hak'tır ve bi-hasebi't-taayyün Hak değildir; ve keza "sûret" hasebiyle sensin ve "hakîkat" hasebiyle sen değilsin, deriz.

Misâl: Buhâr bir madde-i latîfedir. Bir mertebe tekâsüf edip tenezzül edince bulut olup gözle görülür. Ve bir mertebe daha tenezzül ettikde su olup kuvve-i lâmise onun vücûdunu hisseder. Ve bir mertebe daha tenezzül edince incimâd edip buz olur. Bu tenezzülâtta buharın zâtı tağayyür etmedi. Zîrâ tağayyür etse, buz eriyip su; ve su tebahhur edip bulut; ve bulut telattuf edip tekrâr buhar olmamak lâzım gelir. Ve bu tenezzülâtında buhârın terkîbine başka bir şey dâhil olmadı. Belki buharın her bir mertebede iktisâb ettiği sûret onun sıfât-ı ârızasından ibârettir. Buzun hüviyyeti ve bâtını buhardır. Ve buz buharın zâhiridir. Buzun vücûdundaki buhar buza "hulûl" etmedi; ve buzun vücûdiyle "ittihâd" eylemedi. Buz buharın aynı değildir, gayri dahi değildir. Binâenaleyh biz buz hakkında bi-hasebi'l-"hakîka" buhardır; ve bi-hasebi't-"taayyün" buhar değildir, deriz.

Ebû Saîd Harrâz (k.s.) buyurdu: Halbuki o hazret Hakk'ın vecihlerinden bir vecihdir; ve onun lisanlarından bir lisandır. Ona "Hakk'ı ne şeyle bildin?" dediler. O zât-ı saâdet-simât ezdâdı câmi' olan Hakk'ın sûreti üzere olmakla bu suâle cevâben buyurdular ki: بجمعه بين الاضداد ya'nî "Ezdâd ile onun üzerine hükm etmekte onu cem' etmekle bildim." Zîrâ Hak ahadiyyü'z-zât ve ahadiyyü'-l-esmâ ve's-sıfâttır. Ve hüviyyet-i ilâhiyye kâffe-i esmâ-i mütekābile ve mütezâddeyi câmi'dir. Ve tezâd ve tekābül esmâ beynindeki nisbetlerden ibârettir. Yoksa hüviyyet-i ilâhiyyeye nisbetle tezâd ve tekābül yoktur. Binâenaleyh Hak bilcümle ezdâdı cem' etmekle bilinir. Zîrâ Celîl ve Cemîl ve Hâdî ve Mudill ve Dârr ve Nâfi' ve Muhyî ve Mümît ancak O'dur. Şu halde Hak üzerine cemî-i ezdâd ile hükm olunur. Ve mâdemki Hak ezdâdı câmi'dir, / şu halde Hak Evvel'dir; ve evvelin zıddı ve mukābili olan Âhir'dir. Ve kezâ Hak Zâhir'dir; ve Zâhir'in zıddı ve mukābili olan Bâtın'dır. Ve Hak zâhir olan şeyin "ayn"ıdır. Ve zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin "ayn"ıdır. Ve vücûdda O'ndan gayri bir kimse yoktur ki, zâhir olduğu vakit O'nu görsün. Ve kezâ vücûdda bir kimse yoktur ki, O'ndan bâtın olsun. Binâenaleyh Hak zuhûru hâlinde kendi nefsine zâhir olur. Ve bâtın olduğu vakit dahi zâhir olan kendi nefsinden yine kendi nefsi bâtın olur. Ve bu menâzil-i ekvâna tenezzülâtı hasebiyle Ebû Saîd Harrâz ile Cüneyd Bağdâdî ve Şiblî (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtı gibi sâir muhdesât isimleriyle müsemmâ olan ancak O'dur.

İmdi Zâhir "ben" dediği vakit, Bâtın hayır, der. Ve Bâtın "ben" dediği vakit, Zâhir hayır, der. Ve bu, her bir zıdda vardır. Halbuki mütekellim vâhiddir. Ve o sâmi'in aynıdır (7).

Ya'nî ism-i Zâhir kendi enâniyyetini ızhâr ve ism-i Bâtın'ı nefy ederek kendisini isbât için "ben" dediği vakit, onun zıddı olan ism-i Bâtın ona mukābele edip "Hayır sen değilsin" der. Ve kezâ ism-i Bâtın kendisini isbât edip "Ben" dediği vakit, ism-i Zâhir ona mukābele edip "Hayır sen değilsin" der. Zîrâ zıd zıddı nefy eder. İşte bu hüküm her bir zıdda böyledir. Zîrâ her biri kendi zâtının muktezâsını isbât ve kendisine mukābil olan zıddın muktezâsını nefy

eder. Halbuki Zâhir ve Bâtın olan ancak ayn-ı vâhide olan Hak olduğu için "ben" lafzıyla mütekellim olan vâhiddir; ve "ben" lafzını sâmi' olanın "ayn"ıdır. /

Nebî (a.s.) buyurur ki: "Muhakkak Allah Teâlâ, nefislerinin söylediği, onların söylemedikleri, yâhut işlemedikleri şeyi ümmetimden tecâvüz etti." İmdi nefis, kendi hadîsini muhdis ve sâmi'dir. Ve nefsin tahdîs ettiği şeyi âlimdir. Ve halbuki her ne kadar ahkâm muhtelif ise de, "ayn" birdir. Ve bunun mislinin cehline yol yoktur. Zîrâ her bir insan kendi nefsinden bunu âlimdir. Ve insan Hakk'ın sûretidir. Binâenaleyh umûr muhtelif oldu. Ve a'dâd, merâtib-i ma'lûmede vâhid ile zâhir oldu. Böyle olunca vâhid, adedi îcâd etti. Ve aded dahi vâhidi tafsîl eyledi. Ve adedin hükmü ancak ma'dûd ile zâhir oldu (8).

Bâlâda Zâhir ve Bâtın ayn-ı vâhide olan Hak'tan ibâret bulunduğu için "ben" lafzını söyleyen bu lafzı işitenin "ayn"ıdır, denilmiş idi. Hz. Şeyh (r.a.) bu hâli tavzîh için misâl îrâd edip buyururlar ki: Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz: "Muhakkak Allah Teâlâ, nefislerinin tekellüm ettiği ve fakat onların harf ve savt ile bi't - tekellüm hârice çıkarmadıkları veyâhut işlemedikleri şeyi ümmetimden afv ve tecâvüz eyledi" buyurur. Meselâ bir kimse birine gazab etti. Bâtınından kendisine hitâben "Ona şu vech ile söv; veyâhut bir tokat vur!" denildi. O kimse bâtınının ilkā eylediği tarz sebbi lisâniyle tekellüm eder ve tokadı vurursa, bu kelâm ve ameline cezâ terettüb eder. Bir şey söylemez ve bir amelde bulunmazsa nefsin o lakırdısı ma'füvvdür. İmdi nefis, hem kendi söylüyor, hem de kendi dinliyor. Ve bir kimsenin nefsi kendisine bu lakırdıları söylediği hînde/yanında oturan kimselerin haberi bile olmamakla berâber, o kimse, nefsinin kendisine söylediğini bilir. Ve bu, insanın "bâtın"ının "zâhir"ine olan emridir. Halbuki insanın bâtınının söyleyip zâhirinin dinlemesiyle onun "ayn"ı taaddüd etmez; o yine ayn-ı vâhideden ibârettir. Söyleyen ve işiten yine insanın nefsidir. İhtilâf acak zuhûr

mertebelerindedir. Bir mertebeden söyler, diğer mertebeden işitir. Ve merâtib-i zuhûrâtta ihtilâf bulunması insanın ayn-ı vâhideden ibâret olmasına mâni' değildir. Ve hiç bir insan, kendi nefsi söyleyip yine kendi nefsi dinlemesi mes'elesinin câhili değildir. Bunun böyle olduğunu herkes bilir. Ve bu, ondan dolayı böyledir ki, insan Hakk'ın sûretidir. Nitekim hadîs-i şerifte ان الله خلق آدم على صورته buyrulmuştur. Zîrâ Hak bi-hasebi'z-zât vâhiddir. Esmâ ve sıfât-ı mütekābilesiyle kesîrdir. Ve bâlâda beyân olduğu üzere Ebû Saîd el-Harrâz (k.a.s.) hazretlerinin buyurduğu gibi Allah Teâlâ esmâ ve sıfât-ı mütezâdde beynini cem' etmekle bilinir. Böyle olunca umûr-i mütekerrire ayn-ı vâhidede ihtilât etti; ve onda içtimâ' eyledi; ve kesret-i esmâiyye zâhir oldu. Buna misâl istersen a'dâda nazar et! Zîrâ a'dâd iki, üç, dört, on, yüz, bin ilh... gibi merâtib-i mâ'lûmede vâhidin tekerrürü ile zâhir oldu. Binâenaleyh vâhid, tekerrür ile adedi îcâd etti. Ve aded dahi merâtib-i ma'lûmede vâhidi tafsîl eyledi.

Ma'lûm olsun ki, "vâhid"in vâhidiyyeti bir mefhûmdur ki onda aslâ kesret yoktur. Zîrâ "vâhidiyyet" dediğimiz vakit zihnimizde ancak bir ma'nâ hâsıl olur; zihinde ikinci bir ma'nâ tahassul etmez. Ve vâhid aded değildir. Çünkü ta'dâd ile husûle gelen bir şey değildir. Belki a'dâdın menşe' ve masdarıdır. Bilcümle adedler vâhidden zuhûr eder. Meselâ iki, üç, dört ilh... birer adeddir... Çünkü vâhidi, ikide iki ve üçte üç ve dörtte dört defa sayarız. Bu hal şekl-i riyâzîde daha açık görünür. (1+1=2) ve (1+1+1=3) ve (1+1+1+1=4) / ve (1+1+1+1+1=5) ve nâ-mütenâhî olarak böylece teselsül edip gider. Ve birden dokuza kadar olan âhâd mertebeleri vâhidin merâtib-i cüz'iyyesi; ve aşerât ve miât ve ulûf mertebeleri dahi merâtib-i külliyesidir. Bununla berâber vâhidin tekerrüründen tehaddüs eden adedlerin her birisi dahi birer adeddir. Meselâ (1+1+1+1+1=5) dediğimiz vakit bu hey'et-i mecmûa ki, "beş"ten ibârettir, aded-i vâhiddir. Zîrâ "beş" dediğimiz vakit, zihnimizde ancak bir adedin ma'nâsı bulunur; zihnimiz diğer adedlerden hâlîdir. Binâenaleyh (5) sûret ve madde ve mecmû' i'tibâriyle vâhiddir. Şu kadar vardır ki, kesret sûretinde tecellî etmiştir. Bu hal, merâtib-i külliyyede dahi böyledir. Meselâ "on" adedi, ahadin on defa; ve "yüz" adedi dahi yüz defa; ve "bin"

adedi dahi bin kerre tekerrür etmesiyle hâsıl olur. Sâir merâtib de buna makıystir. Ve bu merâtib-i külliyyeyi gösteren adedlerin her birerleri (10) ve (100) ve (1000) gibi sûret ve madde ve mecmû' i'tibâriyle vâhiddir. Zîrâ her hangi birisinden vâhid çıkarılsa o mertebe bozulur. Şu halde adedlerin bilcümle merâtibinde ve adedlerin isimlerinde ve sûretlerinde dâhil ve onlar ile berâber müsemmâdır. Ya'nî "üç" aded-i vâhiddir. "Üç" dediğimiz vakit, üç defa tekerrür eden vâhidi zikr etmiş oluruz. Ve vâhid, üçün üçüncüsü ve dördün dördüncüsü ve beşin beşincisi ve altının altıncısıdır. Zîrâ her birerlerinden vâhid çıkarılsa adedin ismi değişir. Şu halde vâhid, adedi îcâd ve aded dahi vâhidi tafsîl ediyor. Ve adedin hükmü ancak ma'dûd ile zâhir olur. Zîrâ vâhid teşkîl edeceğimiz aded mikdârınca sayılmadıkça o aded zâhir olmaz. /

Ve ma'dûddan ba'zısı ademdir; ve ondan ba'zısı vücûddur. Binâenaleyh vakit olur ki, bir şey min-haysü'l-hiss ma'dûm olur. Halbuki o şey, min-haysü'l-akl mevcûddur. İmdi aded ve ma'dûd lâ-büddür. Böyle olunca vâhid, lâ-büddür ki adedi inşâ ede. Şu halde aded, vâhid sebebiyle zâhir olur. Ve her ne kadar meselâ dokuz, on gibi aşağıya ve ilâ-gayri'n-nihâye eksere kadar olan adedin her bir mertebesi hakîkat-i vâhide ise de o, mecmû' değildir. Ve ondan cemî'-i âhâdın ismi münfekk olmaz. Zîrâ "iki" hakîkat-i vâhidedir. Ve "üç" de hakîkat-i vâhidedir. Bu merâtib gittiği yere kadar böyledir. Ve her ne kadar hakîkat-i vâhide ise de onlardan ayn-ı vâhide bâkî kalan şeyin aynı değildir. Böyle olunca cem' tutar. Şu halde cem', onlardan onlar ile kāildir. Ve onlar ile onlar üzerine hâkimdir. Ve muhakkak bu kavilde yirmi mertebe zâhir oldu. Binâenaleyh terkîb, o merâtibe dâhil olur. Böyle olunca sen indinde li-zâtihi menfî olan şeyin aynını isbât etmekten münfekk olmazsın (9).

/ Ya'nî ma'dûd ve sayılmış olan şeyin ba'zısı, histe ve hâriçte yoktur; ve ba'zısı dahi vardır. Binâenaleyh ba'zan bir şey, his cihetinden ma'dum olur; fakat o şey akıl cihetinden mevcûddur. Meselâ dört

elma ile beş armudu bir tabağa koyduk. Dört ile beş adedleri, ma'dûd olan armut ve elmanın vücûdiyle histe mevcûd oldu. Ya'nî hissen dört ile beş adedini gözümüz gördü. Fakat aded bunlardan ibâret değildir. İki, üç, altı, yedi ilh... birçok adedler daha vardır. Ma'dûd olmadığı için o adedlerin vücûdu histe görünmüyor. Ancak akılda mevcûddur. Ve kezâ ma'dûd olan elma ile armutu yedik. Dört ile beş adedi his mertebesinden akıl mertebesine intikāl etti; ya'nî his mertebesinde ma'dûm ve akıl mertebesinde mevcûd oldu. Şu halde ya akılda veyâhut histe aded ile ma'dûd elbette lâzımdır. Ve aded ile ma'dûd lâzım olunca adedi inşâ ve îcâd etmek için de vâhidin vücûdu iktizâ eder. Binâenaleyh aded, vâhidin vücûdu sebebiyle zâhir olur. Şiir:

کردوکون موج بر آند صد هزار   جمله یکی است لیك بتکرار آمده
در باغ عشق یك احدیت که باق است   شاخ و درخت و برك گل وخار آمده
عکسي ز زیر پرده‌ء وحدت علم زده   در صد هزار پرده‌ء پندار آمده
یك عین متفق که جزا و ذره‌ء نبود   چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
غیری چکونه روی نماید چو هرچه هست   عین دگر یکیست پدیدار آمده

Tercüme: "Eğer her iki âlemde yüz bin mevc ızhâr ederlerse, cümlesi birdir. Tekrâr ile zâhir olmuştur. Bâğ-ı aşkta bâkî olan bir ahadiyyet, dal ve ağaç ve gül yaprağı ve diken olarak gelmiştir. Vahdet perdesinin altından bir akis yaprak çıkıp, yüz bin vehm ü gümân perdesinde zuhûr etmiştir. Bir ayn-ı müttefik ve müttehıd ki, onun gayri bir zerre yok idi; zâhir olunca bütün bu ağyâr zuhûra geldi. Bir gayr nasıl yüz gösterir? Zîrâ zâhir olan "ayn", gayr dediğimiz şey hep birdir."

Gülşen-i Râz'dan:

درین مشهد یکی شد جمع افراد   چو واحد ساری اندر عین اعداد
تو آن جمعی که عین وحدت آمد   تو آن واحد که عین کثرت آمد

Tercüme: "Bu meşhedde mecmû'-i efrâd birdir. Adedlerin "ayn"ından sârî olan vâhid gibidir. Sen vahdetin "ayn"ı olan bir mecmû'sun. Ve sen kesretin "ayn"ı olan vâhidsin."

İmdi vâhid sebebiyle zâhir olan a'dâdın dokuzdan aşağıya ve ondan ilâ-gayri'n-nihâye yukarıya kadar olan her bir mertebesi, gerçi birer hakîkat-i vâhidedir. Ya'nî dokuz, sekiz, yedi, altı dediğimiz vakitte her bir aded bir mefhûm beyân eder ki, o mefhûm diğerlerinde yoktur. Meselâ altı adedinin mefhûmu beşte, dörtte, sekizde ve dokuzda yoktur. Böyle olmakla berâber her bir mertebe dahi merâtibin mecmû'u değildir. Çünkü her birinin mefhûmu kendine münhasırdır. Ve merâtibi teşkîl eden âhâdın mecmû'u değildir. Zîrâ diğer a'dâdı teşkîl edecek olan nâ-mütenâhî âhâd, kendi mertebesinin hâricinde kaldı. Ve hakîkat-i vâhide olan o mertebe âhâdın kâffesini câmi' olmamakla berâber cem'-i âhâd ismi kendisinden münfekk olmaz. Zîrâ "altı" adedi husûle gelmek için vâhiddin altı defa cem'i lâzım gelir. (1+1+1+1+1+1=6) gibi. Ve kezâ "iki" hakîkat-i vâhidedir. "Üç" dahi hakîkat-i vâhidedir. Bu merâtib böylece gittiği yere kadar gider. Ve a'dâdın her bir mertebesi her ne kadar hakîkat-i vâhide ise de, onlardan her hangi birisini alsan, o aldığın ayn-ı vâhide, merâtib-i bâkıyeden hiç birisinin aynı değildir. Meselâ iki üçün, dördün ve beşin ilh... aynı olmadığı gibi, bunların her birerleri dahi yekdîğerinin aynı değildir.

İmdi bilcümle merâtib-i a'dâdı tutan, âhâdın toplanmasıdır. Şu halde cem'-i âhâd hakîkat-i câmi'asından o, merâtib ile kāildir. Ve o hakîkat ile / onların üzerine hâkimdir. Meselâ cem'-i âhâd "üç" mertebesinde bu mertebenin lisâniyle "Ben üçüm" der. Ve onun lisâniyle onun üzerine hükm eyler. Ve bu kavilde merâtib-i adedi temsîl eden yirmi mertebe zâhir oldu ki, onlar da: (1,2,3,4,5,6,7,8,9) adedlerinden ibâret olan âhâd mertebeleri; ve (10,20,30,40,50,60,70,80,90 ve 100) adedlerinden ibâret olan aşerât mertebeleri; ve bir de (1000) mertebesidir. İşte bu mertebelerin mecmûu "yirmi" olur. Bunlardan her bir mertebe için hakîkat-i vâhide sâbit olur ki, bu hakîkat-i sâbite ile yekdîğerinden temeyyüz ederler. Ve cem'-i âhâd ismi bu mertebelerin her birerlerine şâmildir. Ancak "vâhid" cem'-i âhâddan husûle gelmiş bir aded olmadığı için bu isim ona şâmil değildir. Ve "vâhid" aded değildir. Belki bilcümle adedlerin aslı ve menşeidir. Binâenaleyh bu yirmi mertebeye terkîb dâhil olur. Ve cem'-i âhâd ismi "vâ-

hid"den gayri bir mertebeye şâmil bulunur. Böyle olunca sen li-zâtihi indinde menfî olan şeyin "ayn"ını isbât etmekten münfekk olmazsın. Ya'nî sen dersin ki: "Vâhid aded değildir, belki a'dâdın menşeidir. Ondan sonra müfred olsun mürekkeb olsun ne kadar aded gelirse, hepsi vâhidin gayridir." Bu sözün ile cemî'-i merâtibde vâhidi nefy edersin. Ba'dehû dönüp dersin ki: "Bi'l-farz (5) adedi "vâhid"in beş defa tekerrürürden husûle gelen bir mertebedir. Ve vâhid beş defa tekerrür edip ictimâ' etmese bu mertebenin vücûdu olmazdı." Halbuki ibtidâ (5) adedine "vâhid"in gayri deyip vâhidi ondan nefy etmiş idin. Ba'dehû bu sûretle isbât etmiş oldun. Ta'bîr-i dîğerle sen taaddüd şânından olmayan "vâhid"i, zâtından dolayı icmâlinin mertebesinde bilcümle merâtib-i adediyyeden nefy edip, onlar vâhidin gayridir dedin. Sonra da onun sıfât-ı ârızası olan tekerrüründen dolayı mertebe-i tafsîlinde isbât ettin. **Gülşen-i Râz**'dan:

شد آن وحدت ا زین کثرت پدیدار   یکی را چون شمردی کشت بسیار
عدد کرچه یکی دارد بدایت   ولیکس نبودش هرکز نهایت

/Tercüme: "O vahdet bu kesretten zâhir oldu. "Bir"i tekrâr ile saydığın vakit çok oldu. Vâkıâ aded bidâyette "bir"dir. Velâkin onun aslâ nihâyeti yoktur."

Ve kim ki, a'dâd hakkında takrîr ettiğimizi ve muhakkak onların nefyi, onların ayn-ı sebti olduğunu ârif olsa, her ne kadar halk, Hâlık'tan mütemeyyiz oldu ise de, muhakkak Hakk-ı münezzehin halk-ı müşebbeh olduğunu bilir. İmdi emr budur ki, Hâlık mahlûktur. Ve yine emr budur ki, mahlûk Hâlık'tır. Bunun hepsi ayn-ı vâhidedendir. Hayır belki o, ayn-ı vâhidedir; o uyûn-i kesîredir (10).

Ya'nî vâhid, adedi îcâd ettiğini ve aded dahi "vâhid"i tafsîl eylediğini ve "vâhid"in adedlerden nefyi, onlarda onun ayn-ı isbâtı olduğunu ve her bir mertebe-i adediyye bir i'tibâr ile diğer mertebelerin gayri olan bir hakîkat-i vâhide olduğunu ve fakat cümlesi vâhidin ictimâından husûle gelmiş olan birer mertebe olmak i'tibâriyle yek-

dîğerinin aynı bulunduğunu ârif olan kimse bildi ki, hakîkat-i ahadiyyesi i'tibâriyle teşbîhden münezzeh olan Hak, müteayyin olan sûretteki tecellîsi i'tibâriyle halk-ı müşebbehdir. Maahâzâ halk Hâlık'tan mütemeyyizdir. Zîrâ îcâd olunan şey, mûcidin gayridir. Nitekim "vâhid" dokuz adedini îcâd eder. Fakat "dokuz" vâhidin aynı değildir; yekdîğerinden mütemeyyizdir. Ve kezâ "vâhid" tektir. "İki" adedi ise çifttir. Tek ile çift arasındaki / fark ve temeyyüz ise zâhirdir. Ve vücûd-i Hak ile vücûd-i halk arasındaki münâsebetin ne sûrette bulunduğu bâlâda mürûr eden buhar, bulut, su ve buz misallerinde îzâh olundu. Beyinlerindeki fark letâfet ve kesâfetten ibârettir. İşte bu hakîkati ızhâren ârif-i billâh Ebu'l-Hasan Gûrî (k.s.) hazretleri سبحان من لطف نفسه فسماه حقا و كثف نفسه فسماه خلقا ya'nî "O zât-ı celîlü'ş-şânı tenzîh ederim ki, nefesini* ve zâtını latîf kılıp onu "Hak" tesmiye etti. Ve kezâ zâtını ve nefesini kesîf kılıp onu "halk" tesmiye eyledi" buyurur. Binâenaleyh "halk" dediğimiz âlem-i ecsâm, kendinin mâ-fevkında bulunan âlem-i misâle nisbeten kesîftir. Ve âlem-i misal dahi âlem-i ervâha; ve âlem-i ervâh da âlem-i ilme; ve âlem-i ilm ise zât-ı Hakk'a nisbeten kesîftirler. Ve cümlesi Hakk'ın zât-ı latîfinin derece derece merâtib-i kesîfeye tenezzülünden husûle gelmiştir. Şu kadar ki zât-ı latîf her bir mertebeye tenezzül edip kesâfetle mütecellî oldukda birer isimle tesmiye olunur. Artık onlara "zât" denemez. Nitekim buhâr-ı latîf tenezzül edip bir derece kesâfetle mütecellî olunca ona "bulut" deriz. Ve diğer merâtib-i kesîfesinde dahi "su" ve "buz" tesmiye ederiz. Buz her ne kadar buhardan ibâret ise de, buza buhar ismini vermek câiz değildir. Zîrâ aralarında fark-ı küllî vardır.

Bu îzâhdan tezâhür eylediği üzere emrin hakîkati budur ki, Halık mahlûktur; ve onun aksi olmak üzere, mahlûk Hâlık'tır. Ya'nî taayyün ve zuhûr ancak kendisinin olması i'tibâriyle, Hâlık mahlûktur. Ve vücûdu müstakıl olmayıp ancak zât-ı latîfin mertebe-i kesîfeye tenezzülünden husûle geldiği için, mahlûk dahi Hâlık'tır. Ve Hâlık

* Buradaki "nefes" kelimesini "nefs" okumak mümkündür. Zâten şârih de tercümesinde "zat" kelimesini ilâve ederek, "nefes" okunması hâlinde de, ma'nânın "zât" ile eşanlamlı olacağına işâret etmiş olmaktadır. (Nâşirler)

ile mahlûkun kâffesi ayn-ı vâhidedendir; Ya'nî ayn-ı vâhideden zuhûra gelmiştir. Beyt-i Sa'dî (k.s.):

بجهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست   عاشقم بر همه عالم که همه عالم ازوست

Tercüme: "Cihân ile o sebebden hurremim ki, cihân ondan hurremdir. Bütün âleme âşıkım, zîrâ bütün âlem ondandır."/

/Ma'lûm olsun ki, beyne'l-muhakkıkîn Hak ile halk arasındaki nisbet iki meşreb üzerine beyân olunur: Birisi "Heme ez ôst", ya'nî "Hep O'dandır", diğeri "Heme ôst", ya'nî "Hep Odur". Hz. Şeyh (r.a.) evvelki meşrebe göre كل ذلك من عين واحدة buyurmuşlar; ve Hz. Sa'dî'nin beyti dahi kezâ bu meşrebe göre vâkı' olmuştur.

Reşehâtü Ayni'l-Hâyât'da mezkûrdur ki: "Hâce Ubeydullah Ahrâr (k.a.s.) buyurmuşlar ki: Bir gün Şeyh Bahâeddin Ömer hazretlerine gittim. Âdetleri vech ile "Şehirde ne haber var?" diye sordular. "İki türlü haber var dedim." "O iki türlü haber nedir?" buyurdular. Cevap verdim ki: "Şeyh Zeynüddîn ve ashâbı "Heme ez ôst", ya'nî "Hep O'ndandır" derler. Ve Seyyid Kāsım ve etbâ'ı ise "Heme ôst", ya'nî "Hep O'dur" derler. Siz ne buyurursunuz?" Buyurdular ki: "Şeyh Zeynüddîn takımı doğru söylerler." Ondan sonra Şeyh Zeynüddîn'in kavlini tavkiye için delîl ikāmesine başladılar. Fakat ikāme ettikleri delâil Seyyid Kāsım'ın sözünü te'yîd etmekte idi. Dedim ki: "İrâd buyurduğunuz delâil Seyyid Kāsım tarafının kavlini te'yîd ediyor?" Hz. Şeyh yine delâil-i kaviyye serd etmeğe başladı. Fakat yine Seyyid Kāsım tarafının kavlini te'yîd etmekte idi. Anladım ki, murâd-ı şerîfleri bi-hasebi'l-bâtın "Heme ôst" olduğuna i'tikād etmek ve bi-hasebi'z-zâhir "Heme ez ôst" kavlini ityân eylemek husûsunu tavsiyeden ibârettir."

Zîrâ ukūl-i zaîfe âlemin Hak olduğunu kolayca idrâk edemez. Ve îcâbât-ı merâtibi bilememesi kendisini çâh-ı dalâlete düşürür. Ve mâdemki bu iki kavl dahi esas i'tibâriyle doğrudur, ehl-i hakîkat, terahhümen-li'l-ibâd, avâma evvelki kavl ile zâhir olurlar. Ve sâlik maârif-i ilâhiyyede terakkî ettikçe vücûd-i mutlakın her mertebedeki îcâbâtına muttali' olup ta'tîl-i şerîat tehlikesinden yakasını kur-

tarır. Ve o vakit "Âlem hep O'dur" i'tikādında bulunur. Bunun için Hz. Şeyh (r.a.) ibtidâ "Hâlık ve mahlûk hep ayn-ı vâhidedendir" buyurduktan sonra / bu ma'nâdan terakkîye işâreten: "Hayır, belki o ayn-ı vâhidedir" buyururlar. Ya'nî merâtib hasebiyle hâlikıyyet ve mahlûkıyyetle müteayyin olan vücûd ayn-ı vâhideden değil, belki vâhidiyyet-i ilâhiyyenin hakîkati i'tibâriyle ayn-ı vâhidedir. Ve merâtib-i müteaddidede ve mezâhir-i kesîrede taayyünü ve zuhûru i'tibâriyle o vücûd, uyûn-i kesîredir. Nitekim a'dâdın kâffesi, ayn-ı vâhide olan vâhidden neş'et etmiştir. Ve belki cümlesi vâhidin aynıdır. Şu halde vâhid, birçok mertebe-i adedde müteayyin olan uyûn-i kesîredir. "Vâhid" ile merâtib-i "a'dâd" arasındaki fark, icmâl ve tafsîlden ibârettir. İmdi Şeyh (r.a.) vücûd-i vâhidin taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte vücûd-i vâhid olduğunu îzâhan İbrâhîm (a.s.) kıssasının beyânına şürû' edip buyururlar ki:

İmdi bak, ne görürsün! "Ey babacağım, emr olduğun şeyi yap! dedi." (Saffât, 37/102) **Veled babasının aynıdır. İmdi o nefsinin gayrını zebh eder görmedi. Ve ona zibh-i azîmi fidâ kıldı. İmdi insan sûretiyle zâhir olan kimse, kebş sûretiyle zâhir oldu. Böyle olunca veled sûretiyle zâhir oldu. Hayır, belki vâlidin aynı olan kimse, veled hükmünde zâhir oldu. Ve ondan onun zevcini halk etti. Binâenaleyh nefsinin gayrini nikâh etmedi. Şu halde sâhibesi ve veledi ondandır. Halbuki emr, adedde vâhiddir** (11).

/Hz. Şeyh (r.a.) ibârât-ı **Fusûs** 'un ekserîsini, işârât derecesinde mücmel olarak îrâd buyurmuşlardır. Onun için kelime-be-kelime vâkı' olan tercümesi lisân-ı arab ile lisân-ı türkî arasında, maânî-i kelimât ve zamâirin şümûl ve vuzûhu nokta-i nazarından fark-ı küllî olduğu cihetle, işârât derecesinde olan aslından daha ziyâde muhtâc-ı şerh ve tefsîrdir. Binâenaleyh mücmelin şerhi şu vech ile olur: Kur'ân-ı kerîmde zebh kıssası sûre-i Sâffât'ta فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ قَالَ يَا بُنَىَّ اِنِّى اَرٰى فِى الْمَنَامِ اَنِّى اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى قَالَ يَا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِى اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (Saffât, 37/102) âyet-i ke-

rîmesinde beyân buyrulmuştur. Hz. Şeyh (r.a.) bir vücûdun taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte bir vücûd olduğunu bu âyet-i kerîmeyi beyân ile îzâh buyurur. Ya'nî vücûd-i vâhidin bir mazhar-ı müteayyini olan İbrâhîm (a.s.), o vücûd-i vâhidin taayyünü olan kendi oğluna hitâb edip der ki: "Ey oğlum, ben seni rü'yâda zebh eder olduğumu gördüm. Sen basarın ve basîretin ile bak ki ne görürsün? Zîra emr-i vücûd vâhiddir. O vücûd-i vâhidi Hâlık mı, yoksa mahlûk mu görürsün? Eğer onu "Hâlık" görürsen, maksûd olan ma'rifet budur. Ve eğer "mahlûk" görürsen, bu ancak emr-i vücûdu hakîkat-i hâl hilâfında görmen için, cesed-i tabîî ve unsurînin basarını ve basîretini istîlâ etmiş olmasından nâşîdir. Şu halde senin zebhin ve cesed-i unsurî hükmünün senden ref'i lâzımdır, tâ ki emr-i vücûdu hakîkat-i hâl üzere göresin."

İmdi vücûd-i vâhid, ki Hak'tır, İshak (a.s.)in sûretiyle mütelebbis olduğu halde İbrâhîm (a.s.) sûretinde müteayyin olan kendi nefsine hitâben: يَا أَبَتِ "Ey babacığım", ya'nî "Ey kendi sûretinde Hak zâhir olup, o zuhûr vâsıtasıyla Hakk'ı benim sûretimde ızhâr eden taayyün-i şerîf!" افْعَلْ , ya'nî "Fiil-i Hakk'ın senin sûretinde zuhûruna mübâşir ol!" dedi. / Halbuki baba oğlunun aynıdır. Zîrâ oğlunun vücûdu, pederin eczâ-yı vücûdundan münfekk olan nutfeden ibârettir. Ve nutfe ise, sûreten pederin gayri ise de, ma'nen ve hakîkaten gayri değildir. Şu halde İbrâhîm (a.s.) rü'yâsında oğlu olan İshak (a.s.)ı boğazladığını gördüğü vakit, kendi nefsinden başkasını boğazlar görmedi; ya'nî kendi nefsini boğazlar gördü. Ve zebîh İshak (a.s.) mı dır, yoksa İsmâîl (a.s.) mıdır, bu husûs **Fass-ı İshâkî**'nin mukaddemesinde tafsîlen beyân olunur. Hz. İbrâhîm'in Hz. İshâk sûretinde zâhir olan nefsine Allah Teâlâ zibh-i azîmi fidâ eyledi. Binâenaleyh âlem-i hayâlde "insan" sûretinde zâhir olan kimse, âlem-i histe "koç" sûretinde zâhir oldu ki, bunun sırrı Hz. Şeyh (r.a.) tarafından **Fass-ı İshâkî**'de îzâh buyrulmuştur.

İmdi cemî'-i mezâhirde şahsiyetle müteayyin olan vücûd-i vâhid-i hakîkî, oğul sûretinde, hayır belki oğul hükmünde zâhir oldu. Zîrâ oğul ile babanın sûreti, hakîkat-i nev'iyyede müttehıd olmaları i'tibâriyle birdir. Çünkü ikisi de sûret-i insâniyyede müteayyindir. Mu-

ğâyeret ancak babalık ile oğulluğun hükümlerinde ve sûret-i şahsiyededir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) vücûd-i vâhidin taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte vücûd-i vâhid olduğunu, ya'nî ayn-ı vâhidenin uyûn-ı kesîre ile zâhir olduğunu يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) ya'nî "Ey nâs, sizi nefs-i vâhideden halk eden ve ondan zevcesini yaratan ve onlardan birçok erkek ve kadınları neşr eden Rabbinizden sakının!" âyet-i kerîmesiyle istişhâden buyurur ki: Vücûd-i vâhid-i hakîkî, nefs-i vâhideden onun zevcini halk etti. Ya'nî vücûd-i vâhid-i hakîkî kemâlât-ı esmâiyyesini ızhâr için merâtibe tenezzül edip "Âdem" dediğimiz şahıs ile müteayyin oldu ki, nefs-i vâhidedir. / Ve o nefs-i vâhideden onun zevcesi olan Havvâ'yı ızhâr edip şahs-ı Havvâ ile müteayyin oldu. Şu halde Hz. Âdem kendi nefsinden gayrisini nikâh etmemiş oldu. Binâenaleyh onun sâhibesi olan Hz. Havvâ, Hz. Âdem'in kendi nefsinden mahlûktur. Ve Âdem (a.s.) nasıl ki, zevcesi sûretinde kendi nefsini nikâh etmiş ise, İbrâhim (a.s.) dahi oğlunun sûretinde öylece âlem-i hayâlde kendi nefsini boğazlar görüp âlem-i histe de, koç sûretinde, yine kendi nefsini fidâ etti. Halbuki emr-i vücûd, hakîkatte aded sûretinde vâhidden ibârettir. Nitekim merâtib-i a'dâdın vâhidden ne vech ile zuhûra geldiği bâlâda tafsîl edilmiş idi.

Ma'lum olsun ki, hakîkat-i külliyye olan ayn-ı vâhide, taayyün-i küllî ile müteayyin olduğu vakit insâniyyet-i mutlaka olur. Zîrâ âlemde ne kadar efrâd-ı insâniyye varsa "insan" mefhûm-i küllîsi tahtına dâhil olur. Bu taayyün, ayn-ı vâhidenin taayyün-i nev'î ile müteayyin olmasıdır. Ve yine o ayn-ı vâhide taayyün-i cüz'î ile müteayyin olduğu vakit, efrâd-ı insâniyyeden bir ferd ve bir şahıs olur. Binâenaleyh hakîkat-i vâhide olan vücûd-i vâhid-i Hak merâtib-i müteaddidede zâhir ve taayyünât-ı kesîrede müteayyindir. Ve her bir mertebe ve taayyünde bir isim ile müsemmâ olur. Meselâ mertebe-i şehâdette eşhâs-ı insâniyyeden birer şahsın sûretleri ile müteayyin oldukda Mehmed, Es'ad, Ahmed, Avnî ilh... gibi esâmî-i hâssa ile müsemmâdır. Bu eşhâstan tenâsül vukū'unda "nutfe" denilir. Rahm-i mâderde "alaka", "mudğa", "cenîn" ve ba'dehû "tıfl" ve "insan" isimleriyle müsemmâ olur. Ve bir sûretle müteayyin olduğu

vakit, o sûrete verilen isim, diğer taayyünâta verilmez. Binâenaleyh "sûret" ne kadar kesîr olursa olsun "hakîkat"leri birdir; muğâyeret ancak sûretlerdedir. Hz. Mevlânâ (r.a.) bu hakikate işâreten **Mesnevî-i Şerîf**'te âtîdeki ebyâtı îrâd buyururlar: **Mesnevî:**

کونه کونه خور دینها صد هزار — جمله یك چیز آست اندر اعتبار
أز یکی چون سیر کشتی تو تمام — سرد شد اندر دلد پنجه طعام
در مجاعت پس تو احول بودهء — که یکی راصد هزاران دیدهء

Tercüme: Türlü türlü yüz bin taâm vardır. İ'tibârda hepsi bir şeydir. Birinden tamâmen doyduğun vakit, gönlün elli taamdan soğur. Sen açlık emrinde şaşı olmuşsun. Zîrâ biri yüz bin görmüşsün."

Ve bu ma'nâyı **Fîhi Mâ-fîh** nâmındaki eser-i âlîlerinde de te'yîden böyle îzâh buyururlar: "Hakîkatte cezb eden birdir, fakat müteaddid görünür. Görmez misin ki, bir adam gûnâ-gûn yüz şey arzû eder. Meselâ tutmaç isterim, börek isterim, helva isterim, yahni isterim, meyve isterim, hurma isterim, incir isterim der. Ve bunları ta'dâd ile lisâna getirir. Ve lâkin onun aslı açlıktır, o da birdir. Görmez misin ki, bir şeyden doyunca bunların hiç birisi lâzım değildir, der. Binâenaleyh ma'lûm oldu ki, on ve yüz yoktur, belki bir vardır. وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلاَّ فِتْنَةً (Müdessir, 74/31). "Halkın bu ta'dâdı fitnedir."

İmdi "tabîat" kimdir ve ondan zâhir olan kimdir? Ve biz onu kendisinden zâhir olan şeyle nâkıs; ve zâhir olan şeyin ademi ile zâid olduğunu görmedik. Ve zâhir olan şey onun gayri değildir. Ve ihtilâf-ı suverden nâşî onun üzerine bu, bârid ü yâbistir; ve bu, hârr u yâbistir diye hüküm ile berâber, zâhir olan şey onun aynı değildir. Böyle olunca "tabîat" yebsi cem'etti; ve bundan gayrisini de ayırdı. Halbuki câmi' olan tabîattir. Hayır, belki "ayn" tabîattir. Binâenaleyh âlem-i tabîat, bir âyînede olan sûretlerdir. Hayır, belki muhtelif âyînelerde olan bir sûrettir. Şu halde teferruk-ı nazardan dolayı, ancak "hayret" vardır (12).

Ma'lûm olsun ki, insan denilen mahlûk-ı mütefekkir, kendi vücûdunu ve muhîtindeki mevcûdâtı idrâke başlayınca fikri bunların mebdeini taharrîye kıyâm eder. Akvâm-ı vahşiyyenin bile bir mûcidin vücûdunu kabûl ile şuna buna tapmaları bu taharrî-i efkârın netîcesidir. İnsanların sûretlerindeki tefâvüt gibi akılları da mütefâvit bulunduğundan ukūl sûret-i umûmiyyede terbiye ve tahsîl ile tenevvür edip düşünceleri o nisbette teâlî eder. Fakat akıl ne kadar tenevvür ve teâlî ederse etsin, vehm ile meşûb olduğundan hakāyık-ı eşyâya ıttılâ' için icrâ ettiği tedkîkāt-ı amîkada vehmin hükmünden tecerrüd edemez. Binâenaleyh, ben aklımla hakîkati bulurum, diyen herhangi bir âkıl-i mütefekkirin vehm ile meşûb olan aklının verdiği bir hüküm, onun hükm-i vehminden hâriç bulunan diğer bir âkıl tarafından bir delîl ikāme olunarak çürütülür. Fakat ibtâl-ı delîl eden müdekkıkın vehmi dahi kendi vücûdunda hâkim olduğu için, onun vaz' ettiği kavâid-i felsefiyye dahi o kimsenin hükm-i vehminden hâriç olan diğer biri tarafından ibtâl olunur. Bu hal böylece teselsül edip gider. İşte bunun netîcesi olarak âlemde bir çok mesâlik-i felsefiyye zuhûra gelmiştir. Vâkıâ / her birerlerinin hakāyıka temâs ettiği nukāt mevcuttur. Fakat akıllarına hâkim olan vehimleri dâimâ sırât-ı müstakîmden ayaklarını kaydırmıştır. Zamânımızın mütefekkirîni ise fen dâiresinde âlem-i tabîatı tedkîk ve hakāyıkı mahsüsâttan istidlâl etmek usûlünü ta'kîb ederler. Fakat mahsüsâttan müteselsilen mebdee vusûl mümkün değildir. Bir hadd gelir ki mahsüsât müzmahıl olur. İşte bu zaman yine sâha-i ma'kūlâta dalmak ve vehmin kuvve-i kāhiresi altında zebûn kalmak vardır. Binâenaleyh hakāyıkı akıllarıyla bulup çıkarmak için mesâî-i dâimede bulunanlar Ömer Hayyâm hazretlerinin şu: Rubâî:

آنان که بکار عقل در میکوشند ‌ ‌ ‌ أفسوس که جمله کاو نر میدوشند
آن به که لباس أبلهی در پوشند ‌ ‌ ‌ کا مروز بعقل تره می نفروشند

Tercüme: "Onlar ki kâr-ı akıl ile sa'y ederler. Yazık ki hep öküzden süt sağarlar. Libâs-ı belâheti giymeleri iyidir; öyle ki bugün akıl ile yaprak bile satmasınlar!"

Rubâîsinde dediği gibi öküzden süt sağmak kabîlinden beyhûde izâ'-i ömr ederler. Bu hâlin sebebi, hakāyık-ı esmâiyye ve sıfâtiyyesini ta'lîm için mertebe-i şehâdete bi't-tenezzül enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın taayyünleriyle müteayyin olan vücûd-i vâhid-i hakîkînin, onların lisanlarından vâkı' olan ihbârâtına kulak asmamaktır. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz بعثت معلما ya'nî "Ben muallim olarak ba's olundum" buyururlar. Hakîkat-i hâl bu merkezde iken ukalâ kendi akıllarına i'timâd edip: "Bizim muallime ihtiyâcımız yoktur, biz aklımız ile hakāyıkı idrâk edinceye kadar çalışırız. Da'vâ-yı nübüvvetle içimizden zuhûr eden bizim gibi bir âkıle niçin tâbi' olalım?" deyip serkeşlik ederler. Eğer tâbi' olsalardı kendi nefislerini bilmekle Hak kendilerine zâhir olur idi. Nitekim Hak Teâlâ / Kur'ân-ı kerîmde buyurur: سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِى الْآفَاقِ وَ فِى أَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussılet, 41/53) ya'nî "Biz âyâtımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara gösteririz, tâ ki Hak onlara zâhir olur." Binâenaleyh hakāyık-ı eşyâya ıttılâ' için sa'y edenler mücmelen ikiye inkısâm eder:

Bir kısım çalışıp, bulduk, derler. Bunlar enbiyâya tâbi' olup onların getirdikleri şerâyi'a harfiyyen ittibâ' eden ve onların müvâcehesinde akıllarını aslâ kullanmayan kimselerdir ki, ehl-i hakîkat ve ehl-i tasavvuftur. Bu tâife kālden ziyâde hâle rağbet ederler. Nitekim bu ma'nâyı ifhâmen Hakîm Senâî hazretleri buyurur:

باز کشتم ز آنچه کفتم ز آنکه نیست   در سخن معنى و در معنى سخن

Tercüme: "Söylediğim şeyden rücû' ettim. Zîrâ sözde ma'nâ ve ma'nâda söz yoktur."

İkinci tâife, şimdiye kadar çalıştık: henüz bulamadık ve anlayamadık. Fakat yine çalışacağız. Elbette bir gün bulup anlayacağız, derler. Bunlar, enbiyâya tebaiyyetten istiğnâ edip akıllarına i'timâd edenlerdir ki, bâlâda îzâh olunduğu vech ile, bu yoldan mebde'lerine vusûl mümkün değildir. Ve bu hükümleri ancak vehimden münba'istir.

Âlem-i tabîatin yalnız akıl ile tedkîkı, insanı hakîkat-ı sırfa îsâl edemeyeceği îzâh olunduktan sonra imâmü'l-muhakkıkîn ve zübdetü'l-mutasavvifîn olan Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin lisân-ı Hak'la "tabîat" hakkındaki beyânına rücû' edelim:

İstifhâm sûretiyle buyururlar ki: Tabîat dediğin nedir? Ve tabîattan zâhir olan kimdir? Ya'nî "tabîat", ulûhiyyetin zâhiriyyeti olan hakîkat-i vâhidedir. Ve yekdîğerine zıt bir takım keyfiyyetleri hâiz olan ecsâm-ı tabîiyye, o hakîkat-i vâhideden zâhir olup taayyünât-ı müteaddide ile müteayyin olmuştur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir. Ve taayyün cihetinden ise uyûn-i kesîredir. Ve "ayn-ı vâhide" dahi, Hakk'ın hakîkati olan "ayn-ı ahadiyye"dir. Ve bu suver-i tabîiyye / ayn-ı vâhidenin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey tabîatten zuhûr ettikde, veyâhut ecsâm-ı mevcûdeden bir takımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir. Belki bu hâl letâfetten kesâfete ve kesâfetten letâfete intikāldir. Binâenaleyh zuhûr eden suver, adem-i mahzdan gelmez. Ve ma'dûm olan suver dahi adem-i mahza gitmez. Onların vücûd ve ademleri izâfîdir. Ve "tabîat"tan zâhir olan şey, tabîatın gayrı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir. Ve tabîat kendisinden zâhir olan şeyin aynı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan suver-i muhtelife üzerine bu, soğuk ve kurudur; ve bu, sıcak ve kurudur, diye hükm olunur. Binâenaleyh böyle muhtelif hükümleri hâiz bulunan iki şey arasında tabîat kuruluğu cem' etti; fakat soğukluk ile sıcaklığı ayırdı. Şu halde tabîat elbette onların aynı olmaz. Çünkü tabîat bilcümle ahkâmı câmi'dir. Fakat tabîattan zâhir olan eşyâ, tabîatın bâzı ahkâmı ile zâhir olur. Şu halde ezdâdı câmi' olan tabîattır. Hayır, belki bu mevcûdâtın kâffesini suver-i muhtelife ile ızhâr eden "ayn-ı vâhide"dir ki, o ayn-ı vâhide tabîatın aynıdır. Binâenaleyh âlem-i tabîat bir âyînede / muntabi' olun suver-i muhtelifedir. Ya'nî âlem-i tabîat taaddüd ve tekessür hâsıl olmaksızın zât-ı ilâhiyye mir'âtında muntabi' olan gûnâ-gûn sûretlerdir. İşte bu müşâhede "muvahhid"in müşâhedesidir.

Ondan sonra Hz. Şeyh (r.a.) muhakkıkın makāmını beyânen buyururlar ki: Hayır, belki âlem-i tabîat zât-ı ilâhiyyeden ibâret olan sûret-i vâhidenin muhtelif âyîneler mesâbesinde bulunan suver-i a'yânda intibâ'ından ibârettir. Nitekim şu beyitte işâret olunur. Beyt:

فما الو جه الاّ واحد غير أنه   اذا أنت أعددت المرايا تعدّدا

Tercüme ve îzâh: "Muhakkak vech-i vâhidin gayrı vücûdda bir şey yoktur. Sen âyîneleri müteaddid kıldığın vakit, o vech-i vâhid dahi âyînelerin iktizâsına göre taaddüd eder."

Şu halde ehl-i hicâbın nazarı müteferrık olduğu için vücûdda "hayret"ten başka bir şey yoktur. Zîrâ fikr-i aklîsi kendisine hicâb olan kimse, âlem-i tabîatta mütekevvin olan suver-i muhtelifeye nazar ettiği vakit: Bu suver-i kesîre nedir ve hakîkat-i vâhide ile aralarındaki nisbet ne gibi bir şeydir? der; ve tedkîk ettikçe hayreti artar. Ve işin hakîkatini anlayamadığı için çırpınır durur. Bunlardan birinin mütâlaâtını hulâseten burada zikr etmek fâideden hâlî değildir: "Haydi kabûl edelim ki, bir hakîkat-i mutlaka ve bizden müstakıllen mevcûd bir "varlık" vardır. Ve biz o hakîkat-i mutlaka ile her sâniye, her ân bir temâs-ı samîmîde bulunuruz. Lâkin bu temâs onun hakîkat-i zâtiyyesine muttali' olmak için kifâyet etmiyor. Muhakkaktır ki bizim için ilk vâsıta-i idrâk havâstir. Havâs ise, bize olduğu gibi, o hakāyık-ı eşyâyı bildirmiyor. Onların ancak bizim vicdânımızda vâkı' olan te'sîrâtını ihsâs ediyor. Bu ancak eserdir. Halbuki biz müessir-i hakîkîyi hakîkat-i zâtiyyesiyle, ya'nî hadd-i zâtında olduğu gibi görmek, bilmek ve anlamak kaydındayız. / Bunun sebebi budur ki, bizim makinemiz, evvelâ düşünmek değil, icrâ etmek, hareket eylemek için yapılmıştır. Yaşamak ve menâfi'-i hayâtiyyeyi mümkün olduğu kadar sür'at ve kat'iyyet ile takdîr ve ta'yîn edebilmek için, uzviyyetimiz, kendi muhîtine mutâbakat etmek mecbûriyyetindedir. Zâten başka türlü olamazdı. Eğer olsa idi, birer vücûd-i uzvî olarak bakā bulup tekâmül edemez idik. İşte bunun için biz, bu havâssimizle kâinâta baktığımız vakit, onda meknûz olan hakîkat-i zâtiyyeyi değil, ancak işimize yarayan ve bakā-yı şahsımıza hâdim olan hâdisât-ı sathıyyeyi telâkkî edebiliyoruz. Binâenaleyh aradığımız hakîkate bedel, onun zâtına, aslına kat'iyyen benzemeyen bir timsâl-i fikrî elde edebiliyoruz. Şu halde ne yapmalı da hakîkat-i eşyâyı idrâke yol bulmalı? Bâtına tevcîh-i nazar edip keyfiyyât-ı vicdâniyyeyi inceden inceye tahlîl etmeli; ilh...."

İşte görülüyor ki, bu feylesof mahsüsâttan ma'kūlâta intikāl ediyor. Fakat ma'kūlâtı da şevâib-i gûnâ-gûndan hâlî görmüyor. Tedkîkāta girişiyor. Emîn olsun ki bu tedkîkāt-ı akliyyesi de vehminin taht-ı te'sîrindedir. Vehim ise vücûd-ı hayvânîde keyfiyyât-ı vicdâniyyenin en kavîsidir. İşte nazar-ı fikrî ile mebdee doğru bu kadar gidilebilir. Diğer feylesofların nazariyyâtı dahi hep bunun gibidir. Onun için Hz. Hayyâm onların hâlini şu rubâîde ne güzel tasvîr buyurmuştur. Rubâî:

در جرخ بانواع سخنها كفتند — اين بيخبران كوهر دانش سفتند
واقف چو نكشتند بر أسرار فلك — أول زنخى زدند و آخر خفتند

Tercüme: "Âlemde türlü türlü sözler söylediler. Bu hakîkat-i halden bî-haber olanlar ma'rifet gevherini deldiler. Vaktâki esrâr-ı âleme ve hakāyık-ı eşyâya vâkıf olmadılar, evvelâ çene çaldılar; sonra da uyudular."

Halbuki suver-i enbiyâda müteayyin olan hakîkat-i vâhidenin evhâm-ı akliyyeden müberrâ olan / ihbârat ve ta'lîmâtını sem'-i i'tibâra almadıkça hakîkate vusûl mümkün değildir. Zîrâ bu ihbârât o hakîkat-i vâhidenin kendisi tarafından, yine kendi vücûh-i kesîresine, külliyyât-ı esmâ ve sıfâtını teblîğden ibârettir. Eğer o hakîkat-i vâhide mertebe-i nübüvvet ve risâlete tenezzül etmese idi, herkes kendi rabb-i hâssına müteveccih kalır ve Rabbü'l-erbâb ve Vâhid-i Kahhâr olan Allah'dan gâfil bulunurdu. Nitekim Kur'ân-ı kerîmde buyrulur: أَ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'nî "Erbâbı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan Allâh mı hayırlıdır?"

Ve bizim dediğimiz şeyi ârif olan kimse, hayrete düşmez. Her ne kadar mezîd-i ilimde ise de, ancak mahallin hükmündedir. Halbuki mahal, ayn-ı sâbitenin aynıdır. Binâenaleyh Hak, onunla meclâda mütenevvi' olur. Böyle olunca onun üzerine ahkâm tenevvü' eder. Şu halde her hükmü kabûl eder. Halbuki onun üzerine ancak tecellî eylediği "ayn" hükm eder. Ve, vâkı' olan ancak budur (13).

Ya'nî biz bâlâda gerek merâtib-i a'dâdı ve gerek tabîatı îzah eylediğimiz sırada beyân ettik ki, vücûd-ı vâhid-i Hak, zâtı cihetinden vâhid olup taaddüdü kabûl etmez. Fakat kesîr olan esmâsı hasebiyle
40 muhtelif sûretler ile zâhir olup müteaddid görünür. İşte bunun / böyle olduğunu bilen kimse taayyünât-ı kesîreyi görüp: "Müstakıll bir vücûd-i hakîkî vardır. Fakat bu kesretle o vahdet beynindeki nisbet nedir? Ve o vücûd nasıl olmuş da suver-i muhtelife ve vücûdât-ı mütenevvia ile çoğalmıştır"?" diye ehl-i hicâb gibi hayrete düşmez. Vâkıâ her bir nefesinde o ârifin Hak ve halk hakkındaki ilmi tezâyüd eder. Ve kendisi (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinin isr-i âlîlerine iktifâen رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) der. Fakat bu ziyâde-i ilim hayreti iktizâ etmez; belki o ulûm, ba'zısı ba'zısının fevkınde olarak ulûm-i yakîniyyedir. Ve adem-i hayretle berâber ilimdeki ziyâde, ancak mahallin hükmünden hâsıl olur. Ve mahal ayn-ı sâbitenin aynıdır ki, Hak o a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtına göre meclâda ve mezâhirde türlü türlü görünür.

A'yân-ı sâbitenin ne demek olduğu **Fass-ı Uzeyrî'de** misâl ile îzâh olunmuştur. A'yân-ı sâbitenin yekdîğerinden mümtâz oluşu, esmâ-i ilâhiyye arasındaki fark ve imtiyâzdan münbaisdir. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin zılâlidir. Gölgeler ise, gölge sâhiblerinin biçimine göre zâhir olur. Vücûd-i vâhid-i Hak ise bi't-tabi' kendi esmâsını câmi'dir. Binâenaleyh Hakk'ın kendi zâtına tecellîsi indinde, kendi ilminde peydâ olan ve suver-i esmâiyyesinden ibâret bulunan a'yân-ı sâbite, Hak üzerine isti'dâdlarıyla ne hüküm vermiş iseler, Hak o hükümleri kabûl eder; ya'nî Hak mahkûmün-aleyh olur. Fakat Hak üzerine hükm eden a'yân onun zâtından hâriç şeyler değildirler. Çünkü a'yân-ı sâbite, ki mahall-i tecellîdir, ilm-i ilâhîde zâhir olan suverden ibârettir. Ve suver-i ilmiyye ise, Alîm'in zâtından hâriç değildir.

Meselâ bir ressam tasvîr edeceği levhanın sûretini evvelâ zihninde tasavvur eder. Binâenaleyh levhanın vücûd-i ilmîsi ressâmın ilminde / peydâ olur. İşte bu sûret ressâmın kendi zâtından hâriç değildir. Ve keza o ressâm olan şahısta hattâtıyyet sıfatı dahi bulunup da bir yazı levhası tertîb etmek istese, yazacağı levhayı evvelâ yine

zihninde tasavvur eder. Ve bu levhanın dahi sûret-i ilmîsi peydâ olur. Fakat resim levhasıyla yazı levhası başka başka hükümleri hâizdir. Zîrâ ressâmiyyet ve hattâtiyyet sıfatları o şahıs üzerine lisân-ı isti'-dâdlarıyla "Bizi böyle tasvîr et!" diye hükm ettiler. O şahıs dahi onların verdikleri hükme binâen, kendi zâtının kendi zâtına tecellîsi indinde, ilminde peydâ olan onların suver-i ilmiyyesine, o sûrette olmalarına hükm etti. Şu halde o şahs-ı vâhid hükmü, ancak kendi zâtından kabûl etmiş oldu. İşte hakîkatte vâkı' olan hâl ancak bundan ibâretir. Ya'nî Hak üzerine hükm eden ancak Hakk'ın tecellî eylediği a'yân-ı sâbitedir. Ve Hak ayn-ı vâhide iken esmâ ve sıfâtının sûretlerinden ibâret bulunan a'yân-ı sâbitenin verdiği hükümler ile müteaddid görünür. Ve كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ (Rahman, 55/29) âyet-i kerîmesi mûcibince ebedü'l-âbâd bu tecellîsi devâm edip gider. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye her ne kadar külliyâtı i'tibâriyle kābil-i ta'dâd ise de cüz'iyyâtı i'tibâriyle nâ-mütenâhîdir. Binâenaleyh tecellîsi dahi nâ-mütenâhî olur.

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda beyan buyurduğu hakāyıkı âtîdeki ebyât-ı şerîfede icmâl edip buyururlar ki:

İmdi Hak, bu vech ile halktır. İbret alınız! O vech ile de halk değildir. Tezekkür edin! (14)

Ya'nî a'yân âyînelerinde, ayn-ı vâhide olan Hakk'ın, o âyînelerin muktezâsına göre zuhûru i'tibâriyle tekevvün eden bu suver-i kesîre, ki biz ona "halk"ta'bîr ederiz, onların cümlesi Hak'tır. Binâenaleyh bundan ibret alıp âyînelerin kesretini bırakarak, bu âyînelerde mütecellî olan vech-i vâhidi müşâhede / ediniz! Ve yine biliniz ki, vücûd-i latîf-i Hak mertebe-i ahadiyyette kesret ve kesâfetten münezzehdir. İşte bu i'tibâr ile Hak, "halk" dediğimiz bu suver-i kesîfe değildir. Binâenaleyh vech-i vâhidi tezekkür edin!

Benim dediğim şeyi bilen kimsenin basîreti mahzûl olmaz. Ve onu ancak basarı olan kimse bilir (15).

Ya'nî Hakk'ın bir vech ile halk olduğunu, bir vech ile olmadığını bilen kimsenin basar-ı basîreti avn ve nusret-i ilâhîye nâil olur. Ve avn-i ilâhî onun basîretini terk etmek sûretiyle mahzûl olmaz. Ve bu zikr olunan hakāyıkı ancak basar-ı hadîd ve keskin nazar sahibi bilir ve, anlar.

Cem' et ve fark et! Zîrâ "ayn" vâhidedir. Ve o kesîrdir; ibkā etmez ve bırakmaz (16).

Ya'nî mertebe-i ulûhiyyette "cem'" ve "vahdet" ile hükm et! Ve mertebe-i kesrette dahi "fark" ile hükm eyle! Zîrâ hakîkatte "ayn", birden ibârettir. Ve o ayn-ı vâhide, ki vücûd-i vâhid-i hakîkîdir, a'yân âyînelerinde mütecellî olan esmâsı hasebiyle müteaddid ve çok görünür. Vahdeti ile tecellî ettiği hînde o keserâttan hiç bir şey ibkā etmez. Ve onlardan hiç birisini hâli üzere terk etmez. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) Ya'nî kıyâmet-i suğrâda ve kübrâda Hak kesret-i esmâiyyesine hitâben "Mülk kimindir?" buyurur. / Halbuki o keserât, ayn-ı vâhide olan kendi vücûd-i vâhid-i hakîkisinde ihtifâ eylediği cihetle lisân-ı esmâ lâl ü ebkem olup "senindir" veyâ "benimdir" diyen bulunmaz. Yalnız üç ismin ahkâmı bâkî olduğundan cevap bilcümle esmâyı taht-ı hîtasına almış olan "Allah" ismi tarafından sâdır olur. Zîrâ "Kahhâr" ismi, bilcümle keserâta kahr ile tecellî edip onları ayn-ı vâhideye ircâ' etmiştir. Ve "Vâhid" ismi dahi o keserâtı ism-i Kahhâr'ın yedinden alıp kendinde cem' eylemiştir. Ve "Allah" ismi ise, cemî'-i esmâ gibi o mertebede Vâhid ve Kahhâr'ı dahi ihâta etmiştir. Binâenaleyh kıyâmet-i suğra ve kübrâda esmâ-i ilâhiyye ta'tîl ve tecelliyyât-ı Hak munkatı' olmayıp, belki bu üç ismin kemâlâtı zuhûra gelmiştir. Şu kadar ki, diğer esmânın ahkâmı bu üç ismin zuhûr-ı saltanatı indinde, onların zevâl-i ahkâmına intizâren ihtifâ etmişlerdir. Nitekim Hak "rızâ" ile zâhir olduğu anda "gazab" ile zâhir olmaz. Bundan onun gazabı muattal bulunduğu ma'nâsı anlaşılmaz. Ve meselâ güneş doğduğu vakit, yıldızların nûru muattal değildir. Yine onlar neşr-i envâr ederler. Fakat nûr-i şemsin şiddetin-

den onların ziyâları görünmez. Ve kıyâmet-i kübrâ hakkındaki tafsîlât-ı sâire **Fass-ı Âdemî'de** murûr etmiştir.

Suâl: Kıyâmet-i suğrâ ve kübrâ ne demektir?

Cevap: "Kıyâmet-i suğrâ" من مات فقد قامت قيامته hadîs-i şerîfi mûcibince her bir ferdin mevtiyle vâkı' olan kıyâmettir. Mevt dahi iki türlüdür; Birisi "mevt-i irâdî", diğeri "mevt-i ıztırârî"dir. "Mevt-i irâdî", tarîk-ı Hakk'a sâlik olanların riyâzât-ı şedîde ve mücâhedât-ı kesîreye muvâzabatla sıfât-ı nefsâniyyelerini imhâ etmeleriyle zuhûra gelir. موتوا قبل أن تموتوا hadîs-i şerîfinde emr buyrulan mevt budur. Bu hâle gelen sâlikin nazarında, ne kendi vücûdu ve ne de keserât-ı âlemin vücûdu kalmaz. Her nereye baksa vech-i vâhidi görür. Belki onun görmesi, Hakk'ın kendisini / görmesi olur. "Mevt-i ıztırârî", hakāyık-ı ahvâlden bî-haber olan ve hayât-ı hayvâniyyede bilcümle hayvânatla müşterek bulunan ehl-i hicâbın mevtidir. Bu bahsin tafsîli uzundur. Bu kadar kifâyet eder.

"Kıyâmet-i kübrâ" dahi, hey'et-i mecmûa-i âlemin vücûd-i izâfî-i Âdem gibi vakti gelince fenâ bulmasıdır. Zîrâ hey'et-i mecmûa-i âlem, Âdem gibi bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olduğundan ehl-i hakîkat "insân-ı kebîr" tesmiye etmişlerdir. Eceli gelince insân-ı sağîr nasıl ölür ve vücûd-i izâfîsi muzmahil olursa, insân-ı kebîr dahi öylece ölür ve vücûd-i izâfîsi mahv olur. Ve bu vakitte dahi bâlâda îzâh olunduğu üzere Allah, Vâhid ve Kahhâr isimlerinin kemâlâtı zuhûr eder. Zîrâ kable'l-halk olan ulûhiyyet ve vâhidiyyet ve kahhâriyyet ile ba'de'l-halk olan ulûhiyyet ve vâhidiyyet ve kahhâriyyet aralarında icmâl ve tafsîl i'tibâriyle fark vardır. Tafsîlât-ı sâire **Fass-ı Âdemî'de** mürûr etmiştir.

Bu ebyât-ı şerîfeden sonra Hz. Şeyh (r.a.) **Fass-ı İdrîsî'nin** beyânına rucû' edip buyururlar ki:

İmdi li-nefsihî "Aliyy" odur ki, onun için bir kemâl ola ki onunla cemî'-i umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyyeyi istiğrâk ede. O vech ile ki, ondan bir na't onu fevt etmek mümkün olmaya. Gerek örfen ve aklen ve şer'an mahmûd

olsun; ve gerek örfen ve aklen ve şer'an mezmûm olsun, müsâvîdir. Halbuki bu, ancak hâssaten "Allah" ismi ile müsemmâ olan içindir (17).

45 /Ya'nî kendi zâtı ve hakîkati ile "Aliyy" olan vücûd, o vücûddur ki, o vücûd için öyle bir kemâl sâbit olur ki, ne kadar umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyye varsa o kemâl sebebiyle hepsini istiğrâk eder ve cümlesini muhît olur. Ve bu istiğrâk ve ihâta öyle bir istiğrâk ve ihâtadır ki, o umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyyeden hiç bir na't onu fevt etmek mümkün olmaz. "Umûr-i vücûdiyye"den murâd, hâriçte mevcûd olan a'yândır. Ve "niseb-i ademiyye"den murâd dahi hâriçte mezâhiri ve a'yânı olmayan sıfât ve esmâdır. Ve o vücûdun istiğrâk ettiği ve muhît bulunduğu umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyye, kerem ve şecâat ve kerîm ve şecî' gibi örfen; ve ihsâna ihsân ile mukābele ve muhsin gibi aklen; kātilin katli ve cihâd ve bu husûstaki kātil gibi şer'an mahmûd olabilir. Veyâhut buhl ve cübn ve bahîl ve cebân gibi örfen; ve inkâr-ı ihsân ve münkir-i ihsân gibi aklen; ve Allâh'ı inkâr eden münkir-i ulûhiyyet gibi şer'an mezmûm olabilir. Böyle dahî olsa müsâvîdir. Zîrâ bunlar dahi mezâhir-i esmâdır. Ve ba'zı esmânın zuhûr-i kemâlâtı bunların vücûdunu iktizâ eder. Ve cemî'-i mehâmid ve mezâmmın Hakk'a keyfiyyet-i rücû'u bahsi **Fass-ı İbrâhîmî'de** tafsîl olunmuştur. Oraya mürâcaat lâzımdır. Ve cemî-i mehâmid ve mezâmmın vücûdu, Hakk'a nisbeten hikmettir. Mahmûdiyyet ve mezmûmiyyet halka nisbet iledir. Halbuki bu ulüvv-i zâtî ve hakîkî, ancak hâssaten "Allah" ismi ile müsemmâ olan zât için sâbittir. Ve "Allah" ismi ile müsemmâ olan zât ahadiyyet mertebesinden mertebe-i vâhidiyyete tenezzül etmedikçe bu isim ile tevsîm olunmaz. Zîrâ zât-ı ahadiyye hiç bir sıfât ve nuût ve esâmî ile mevsûf ve men'ût ve müsemmâ değildir. Mertebe-i zât-ı sırftan sıfât ve esmâ mertebesine bi't-tenezzül "taayyün-i evvel" ile müteayyin oldukda "Allah" ism-i câmi'iyle müsemmâ olur. Ve bu mertebe bilcümle esmâ-i ilâhiyye suverinin ilm-i ilâhîde peydâ olarak yekdîğerinden mümtâz olduğu mertebedir. Ve bu mertebe, / mâdemki bilcümle esmâyı câmi'dir, şu halde ne kadar umûr-i vücûdiy-

ye ve niseb-i ademiyye varsa hepsini muhît olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً (Nisâ, 4/126)

Hikâye: Bir mutasavvıf ile bir mütekellim arasında mübâhase vâkı' oldu. Mütekellim dedi ki: "Ben kelb sûretinde dahi cilve-ger olan Hudâ'dan bîzârım." Mutasavvıf dahi buyurdu ki: "Ben de kelb sûretinde cilve-ger olmayan Hudâ'dan bî-zârım." Orada hâzır olanlar dediler ki: "Bunlardan birisinin kavli küfür oldu." Muhakkıkînden bir zât cevap verdi ki:"Hayır, hiç biri kâfir olmadı. Zîrâ birinin sözü diğerine nazaran her ne kadar bed görünüyor ise de, mütekellim, Hakk'ın eşyâ-yı hasîsede zuhûrunu münâsib görmedi; ondan tenzîh etti. Mutasavvıf ise Hakk'ın şerîf ve hasîs eşyâda cilve-ger olmasını kemâlât-ı ilâhiyyeden bilip eşyâ-yı hasîseden tenzîhi bu kemâlâta münâfî buldu. Binaenaleyh her ikisi de zât-ı Hak hakkında hüsn-i nazar sâhibi olmuş oldu.

Ma'lûm olsun ki, şerâfet ve hasâset umûr-i nisbiyyeden ibârettir. Meselâ necâset taayyün-i beşerîye nazaran kabîhdir; ekl olunmaz ve şer'an haramdır. Ve üzerimize bulaşsa namaz kılınmaz; tahâret lâzımdır. Fakat bu hüküm taayyünât-ı sâireye nazaran böyle değildir. Necâset, necâset böceğine nisbeten elbette şerîftir. Çünkü necâset içinde taayyüş eder. Ve kezâ domuz dahi onunla teğaddî eder. Şu halde husün ve kubuh nisbîdir. İnsan kendince kabîh gördüğü şeyde Hakk'ın zuhûrunu münâsib görmez. Vâkıâ bu edebdir, hoştur. Fakat hakîkat-i emrden gaflettir. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) **Risâle-i Ahadiyye**'lerinde buyururlar ki:

وان سال سائل وقال بأى نظر تنظر الى جميع المكروهات والمحبوبات فاذا رأينا روثا أو جيفة أ نقول هو الله تعالى قلنا الله تعالى وتقدّس ان يكون شيئا من هذه الاشياء وكلامنا مع من لايرى الجيفة جيفة ولا يرى الروث روثاً بل كلامنا مع من له بصيرة وليس باكمه .

Ya'nî: "Eğer bir sâil suâl edip cemî'-i mekrûhât ve mahbûbâta hangi nazar ile bakalım? Bir revs ve cîfeyi gördüğümüz vakit, ona Allah Teâlâ mı diyelim? / Biz deriz ki, Hak Teâlâ bunlardan bir şey olmaktan mukaddes ve âlîdir. Ve bizim kelâmımız, revsi revs ve cîfeyi cîfe görmeyen kimseyedir. Belki kelâmımız basîreti olup ekmeh olmayan kimseyedir."

Ve ammâ hâssaten "Allah" ismi ile müsemmânın gayrisi ki, onun için meclâdır, yâhut onda bir sûrettir. Eğer onun için meclâ olursa, tefâzul vâkı' olur. Bir meclâ ile bir meclâ arasında bu, lâ-büddür. Ve eğer onda bir sûret olursa, imdi o sûret, ayn-ı kemâl-i zâtîdir. Zîrâ o, onda zâhir olan şeyin aynıdır. Böyle olunca "Allah" ile müsemmâ olan için sâbit olan, bu sûret için de sâbit olur. Ve o sûret odur ve onun gayridir, denilmez (18).

Ya'nî hâssaten "Allah" ismiyle müsemmâ olanın gayrisine gelince: O, ya "Allah" için meclâdır; veyâhut vücûd-i Hak âyînesinde zâhir olan bir sûrettir. Ya'nî ya vücûd-i hâricî ve hissî ile müteayyin olan suver-i avâlimden bir meclâ ve âyîne olup onu ızhâr eder. Veyâhut vücûd-i hâricî ve hissî ile müteayyin olmayıp vücûd-i Hak âyînesinde mertebe-i akılda zâhir olan bir sûret olur. Binâenaleyh suver-i âlemden biri gibi ism-i "gayr" ile müsemmâ olan şey, Allah için meclâ ve âyîne olursa, o vakit bu mecâlî arasında tefâzul vâkı' olur. Meselâ suver-i âlemden bir sûret olan insân-ı kâmil, cemî'-i esmâ için meclâ ise de, o sûretlerden birisi olan insân-ı gayr-i kâmil, bilcümle esmâ için meclâ değildir. / Belki esmânın ba'zıları onda zâhir olmamıştır. Ve kezâ her birerleri birer meclâ olan hayvan ve nebât ve cemâd dahi böyledir. Hayvanda zâhir olan esmâ nebâta ve nebâtta zâhir olan esmâ cemâda nisbetle daha ziyâdedir. İşte mecâlî arasında böylece tefâzul vâkı' olur. Şu halde meclâlardan her bir meclâ için kemâl-i zâtî yoktur. Belki o meclâların mazhar oldukları isimlere göre kemâlden nasîbleri vardır. Binâenaleyh herbirisinin ulüvv-i zâtîden dahi nasîbleri ancak ihâtalarına göre olur.

Ve eğer ism-i "gayr" ile müsemmâ olan şey, vücûd-i hâricî ve hissî ile müteayyin olmayıp vücûd-i Hak âyînesinde mertebe-i akılda zâhir olan bir sûret olursa, ya'nî ilm-i ilâhîde peydâ olan a'yân-ı sâbiteden biri ve suver-i ilmiyye-i ilâhiyyeden bir sûret olursa, o sûret için ayn-ı kemâl-i zâtî hâsıldır. Zîrâ o sûret, içinde zâhir olduğu vücûdun aynıdır. Demek ki "Allah" ile müsemmâ olan vücûd için sâbit olan kemâl-i zâtî, vücûd-i Hak'ta zâhir olan o sûret-i vâhide için

dahi sâbit olur. Ve "Allah" ile müsemmâ olan zât için sâbit olan sûrete, Hakk'ın aynıdır denilmez. Zîrâ bir şeyin sûreti, her vech ile o şeyin aynı değildir. Ve kezâ o sûrete, "Allah" ile müsemmâ olan zâtın her vech ile gayridir dahi denilmez. Çünkü zâta mensûb olan bir sûret olup esmâdan münfekk değildir.

Misâl: Bilfarz kendisinde hattâtlık, ressâmlık ve nakkāşlık sıfatları bulunan bir kimse, hattât ve ressâm ve nakkāş isimleriyle zâhir olmak için hâriçte bir yazı ve resim levhası vücûda getirir ve bir nakış gösterir. İşte mertebe-i histe meşhûd olan bu sûretler, o şahsın bu isimlerinin birer meclâ ve âyîneleridir. Ve bu sûretler arasında tefâzul bulunduğu zâhirdir. Çünkü yazı levhasında o şahsın ressâmlığı ve nakkāşlığı görünmez. Ve resim levhasiyle nakşında dahi onun hattâtıyeti meşhûd olmaz. Fakat o şahıs, bunları henüz tahrîr ve resm ve nakş etmemiş, ancak onların ilminde / suretlerini tasarlamış bulunursa, o sûretler vücûd-i hissî ile müteayyin olmayıp henüz mertebe-i akıldadırlar. Ve bunlar o şahsın vücûdunun hâricinde müteayyin olmadığı için, kendisinin aynı olurlar. İşte bâlâdaki hakāyıkın her ciheti bu misâle tatbîk olunabilir. İyi teemmül etmek lâzımdır.

Ve muhakkak Ebû Kasım ibn Kasiyy, Hal'ında: **"Tahkîkan her bir ism-i ilâhî cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile mütesemmî ve onlar ile men'ût olur" kavli ile buna işâret etti. Ve burada beyânı budur ki, muhakkak her bir isim zâta ve kendisi için vaz' olunan ma'nâya delâlet eder ki, onu taleb eder. Binâenaleyh onun zâta delâleti haysiyyetinden, onun için cemî'-i esmâ-i ilâhiyye hâsıldır. Ve onunla infirâd eylediği ma'nâya delâleti haysiyyetinden, Rab ve Hâlık ve Musavvir ve bunların gayri gibi, kendisinin gayrinden temeyyüz eder. İmdi isim, zât cihetinden müsemmâdır. Ve isim, kendisi için vaz' olunan ma'nâdan ona muhtass olan şey cihetinden müsemmânın gayridir** (19).

Ya'nî Ebû'l-Kasım b. Kasiyy (k.s.) hazretleri, ki meşâyih-i Mağrib'-

in ekâbirindendir, te'lîf buyurmuş olduğu **Hal'-i Na'leyn** nâmındaki
kitâb-ı münîfinde ibâre-i fassta murûr eden ma'nâya işâreten buyu-
rurlar ki: Her hangi bir ism-i ilâhîyi alırsan al o isim, esmâ-i ilâhiy-
50 yenin / kâffesiyle mütesemmî ve o isimler ile men'ût olur. Hz. Şeyh
(r.a.) zâten **Hal'-i Na'leyn** kitabını tamâmen şerh buyurmuş olduk-
ları gibi, burada da kitabın bu ibâresini îzâhan buyururlar ki: Her
bir ism-i ilâhînin medlûlü ikidir: Birisi zât, diğeri kendisinin mevzû'
olduğu ma'nâ-yı husûsîdir. Meselâ "Rezzâk" dediğimiz vakitte hatı-
ra zât-ı Hak hutûr eder. Zîrâ Rezzâk-ı hakîkî ancak zât-ı Hak'tır.
Fakat rızk verebilmek için Rezzâk, Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Hâlık,
Rab, Musavvir, Ganiyy ilh... ne kadar esmâ var ise cümlesini hâiz
olmak lâzım gelir. Binâenaleyh Rezzâk ismi zâta delâlet etmesi ci-
hetinden kâffe-i esmâ ile mütesemmî ve men'ût olur. Ve fakat ken-
dine mahsûs olan ma'nâ cihetinden diğer isimlerden ayrılır. Zîrâ Rez-
zâk'ın gördüğü iş, Alîm ve Semî' ve Musavvir'den beklenmez. Şu hal-
de isim, zâta delâleti cihetinden müsemmâdır. Fakat vaz' olunduğu
ma'nâ-yı husûsîye delâleti cihetinden müsemmânın gayri olur.

İmdi sen bizim zikr ettiğimiz "Aliyy"yi anladığın vakit, muhakkak onun ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet olmadığını bildin. Zîrâ ulüvv-i mekânet, sultân ve hükkâm ve vüzerâ ve kuzât ve bu mansıba ehliyeti bulunsun bulunmasın, her bir mansıb sâhibi gibi veliyyü'l-emr olanlara muhtasstır (20).

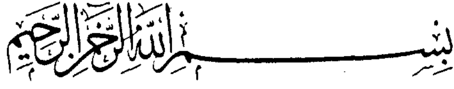
/Ya'nî biz bu fass-ı şerîfte "ulüvv" hakkında tafsîlât verdik. Bu mezkûrâtı anladığın vakit Hak hakkındaki ulüvvün, ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet olmadığını bilmiş oldun. Binâenaleyh Hak zâtiyle "Aliyy"dir. Zîrâ ulüvv-i mekân, cisme muhtasstır. Hak cisim değildir ki, mekân ile âlî olsun. Ve ulüvv-i mekânet ise, ehliyeti olsun olmasın, hâkimler, vezirler ve kadılar gibi mansıb sâhiblerine mahsûs olan arazdan ibârettir. Ve kezâ Hak cevher değildir ki, ona araz lâhık olabilsin. Onun ulüvvü, ancak ulüvv-i zâtîdir.

Ve sıfât ile olan ulüvv böyle değildir. Zîrâ kendisi için mansıb-ı tahakküm bulunan kimsenin, her ne kadar nâsın echeli olsa da, ba'zan nâsın a'leminde tahakküm ettiği vâkı' olur. Böyle olunca bu, bi-hükmi't-teba', mekânet ile "aliyy"-dir. O kendi nefsinde "aliyy" değildir. Binâenaleyh azl olunduğu vakit, rif'ati zâil olur. Halbuki âlim, böyle değildir (21).

Hz. Şeyh (r.a.) burada ulüvv-i zâtî ile mekân veyâ mekânet vâsıtalarıyla iktisâb olunan ulüvv-i teba'î aralarındaki farkı beyân buyururlar. Zîrâ ulüvv-i zâtî, mekân / veyâ mekânet vâsıtalarıyla olan ulüvv gibi değildir. Ulüvv-i mekân ile olan ulüvv mahsüstür. Mekânet ve mertebe ile olan ulüvv ise, ulüvv-i ma'kūldür. Halbuki zâtı ile "Aliyy" olan Hak Teâlâ hazretleri maânî-i ma'kūle ve mahsûseden münezzehdir. İşte Hakk'ın ulüvv-i zâtîsi böyledir. Ve ulüvv-i sıfâtîsi dahi menâsıb erbâbının ulüvv-i mekâneti gibi değildir. Zîra kemâl-i mutlak-ı hakîkî ancak kendisine mahsûstur. Ve onun ulüvv-i sıfâtîsi ma'kūl ve mahsüs olmayıp, belki akıl ve hissin aslıdır. Çünkü ondan o sıfâtın zevâli mümkün değildir. Belki niseb-i zâtiyyesinden ibâret bulunan o sıfât, ezelî ve ebedî bulunan zâtiyle berâber ezelî ve ebedîdir. Ve bu ulüvv-i sıfât, mahlûkāt mâbeyninde dahi ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânetten farklıdır. Zîrâ bir câhil menâsıb-ı hükûmetten birine geçip zîr-i idâresinde bulunan âlimlere hükm eder. O câhil âlimlerden ulüvv-i mekânet ile ve o âlimler dahi o mansıb sâhibi olan câhilden ulüvv-i sıfât ile aliyydir. Ve kezâ bir câhil kürsîye çıkar ve bir âlim dahi yerde oturur. O câhil orada ulüvv-i mekân ile ve âlim ise ulüvv-i sıfât ile aliyydir. Binâenaleyh ulüvv-i mekân ve mekânet ile aliyy olan kimsenin ulüvvü, mekâna ve mertebeye tebean olur. Ulüvv-i mekânet ve mertebe ile aliyy olan kimse o mertebeden azl olunduğu veyâ yüksek bir mekânda bulunmak sûretile aliyy olan kimse, o mekândan indiği vakit, o ulüvvler ondan zâil olur. Fakat ulüvv-i sıfât ile âlî olan âlim, ister âlî veyâ sâfil mekânda bulunsun ve ister ehl-i mansıb veyâ âhâd-i nâstan olsun, dâimâ ulüvv-i sıfât ile "aliyy"dir. Çünkü onun ulüvvü / teba'î değil nefsîdir.

Şu halde ulüvv, dört kısım üzerine olmuş olur. A'lâsı "ulüvv-i zâtî"; ba'dehû "ulüvv-i sıfâtî"; ba'dehû "ulüvv-i mekânet"; ba'dehû "ulüvv-i mekân"dır. Ve Hak Teâlâ cem'an ve tafsîlen bu dört kısım ulüvv ile "Aliyy" olur. Zîrâ Hak mertebe-i ahadiyyette "ulüvv-i zâtî" ile; ve mertebe-i vâhidiyyete tenezzülünde dahi "ulüvv-i sıfât" ile; ve mertebe-i şehâdete tenezzülünde dahi "ulüvv-i mekânet" ve "ulüvv-i mekân" ile "Aliyy"dir. Ve "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan İdrîs (a.s.) gibi, insân-ı kâmilin bu dört kısım ulüvvden nasîb-i evferi vardır. Zîrâ İdrîs (a.s.) da şeref-i zâtî gibi "ulüvv-i zâtî" ve kemâl-i ilim gibi "ulüvv-i sıfâtî" ve mertebe-i nübüvvet gibi "ulüvv-i mekânet" ve وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere "ulüvv-i mekân" mevcûddur. اللهم ارزقنا حظا وافرا و نصيبا كاملا منها بفضلك يا ارحم الراحمين

İntihâ: 17 Muharrem 336; 2 Teşrîn-i sânî 333 yevm-i cum'a sabâhı, sâat 3.

V

[KELİME-İ İBRÂHÎMİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ MÜHEYYEMİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Müheyyem" "tehyîm" masdarından ism-i mef'ûldür. Ve "heyemân" ifrât-ı aşk ma'nâsınadır. Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.)da muhabbet-i Hak gâlib olduğundan, Allah uğrunda babasından ve kavminden yüz çevirdi; ve Hak yolunda oğlunu zebha tasaddî eyledi; ve mâl-i kesîrini terk etti. Ve şiddet-i muhabbetinden Hakk'ı, nûriyyetin zuhûru hasebiyle mezâhir-i kevâkibde taleb edip: "Eğer Rabbim bana hidâyet etmez ve doğru yolu göstermezse, şaşırmışlardan ve cemâl-i Hak'ta hayrete düşenlerden olurum" (En'âm 6/77) dedi. Bu hallerin cümlesi galebe-i heyemandandır. Ve âkıbet kemâl-i heyemânı hasebiyle kendi nefsinden fânî ve Hak'la bâkî oldu. Ve Hakk'ı semâvât ve arz ve ervâh ve ecsâm mezâhirinde idrâk eyledi. Bu sıfat-ı teheyyüm, evvelen ervâh-ı âliyye-i müheyyemede zâhir oldu. Zîrâ Hak, onlara cemâlî celâlinden tecellî etti; ve onlar Hakk'ın envârında hâim olup nefislerinden gâib oldular. Binâenaleyh nefislerini ve mâsivâ-yı Hakk'ı bilmediler. Ve onların halkıyyeti üzerine hakkıyyet mütecellî ve gâlib olduğundan onlar bu tecellîde müstağrak ve müstehlek oldular. Sâniyen kümmel-i enbiyâdan İbrâhîm (a.s.)da zâhir oldu. Çünkü Hâlîlü'r-Rahmân idi. / Ve "halîl" (خليل) muhibbin rûhu meyânında "tahallül" (تخلل) eden habîbdir. Ve "hıllet" habîbde tahallül eden muhabbettir. Binâenaleyh İbrâhim (a.s.) vücûd-i Hakk'a mütehallil (متخلل) ve vücûd-i Hak dahi onda mütehallil olup şiddet-i heyemânından dolayı mâsivâ-yı Hak'tan i'râz edip Fâtır-ı semâvât ve arza müteveccih olduğundan Kelime-i İbrâhîmiyye "hikmet-i müheyyemiyye"ye mukārin kılındı. Ve bu fasta "heyemân"ın ahvâli îrâd olundu. Ve sıfât-ı ilâhiyye-i sübûtiyye, evvelen cenâb-ı İbrâhîm (a.s.) ile zâhir ol-

duğundan "hikmet-i kuddûsiyye"den sonra, bu "hikmet-i müheyyemiyye"nin zikri iktizâ eyledi.

*
* *

İbrâhîm Halîl (a.s.)ın "halîl" ile tesmiyesi, zât-ı ilâhiyyenin muttasıf olduğu cemî'-i sıfâta zât-ı Halîl'in duhûlu ve hasrı sebebiyledir (1).

Ya'nî Hz. İbrâhim (a.s.)ın zâtı, zât-ı ilâhiyyenin tavr-ı vücûd ile muttasıf olduğu cemî'-i eşyâya şühûd ile girmiş ve kâffe-i sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olmuş bulunduğu için kendisine "Halîl" tesmiye olundu. Binâenaleyh, sıfât ve esmâ-i ilâhiyye İbrâhîm (a.s.) ile ve cenâb-ı İbrâhim dahi, mezâhir-i esmâ ve sıfâtın tamâmen hakkı ile kāim oldu. Ve bu sûrette, cemî'-i sıfât-i ilâhiyye ve esmâ-ı zâtiyye ile muttasıf olarak kâffesine dâhil oldu. Ve muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyye, cenâb-ı İbrâhîm'in bilcümle hakāyıkına ve zâtına / müstevlî olduğu gibi, muhabbet-i ibrâhîmiyye dahi, hakāyık-ı ilâhiyyeye yayıldı. Binâenaleyh birinci i'tibâra göre, "Halîl" tesmiyesi "fâil" ma'nâsına; ve ikinci i'tibâra göre de "mef'ûl" ma'nâsına olur.

Nitekim şâir dedi: و تخللت مسلك الروح منى   و به سمى الخليل خليلا
Ya'nî rûhum, mesleki olan eczâ-yı vücûdumda nasıl tahallül etmiş ise, sen dahi öylece rûhun mesleki olan cemî'-i cevârih ve a'zâmda tahallül ettin. Bu sebepten nâşî Halîl'e "halîl" denildi (2).

Şair bu beyitte, "habîb"ini rûh mesâbesinde görüp, ona bu vech ile hitâb etmiş ve muhabbette "tahallül"ün isti'mâli, teşbîh tarîkıyla vâkı olmuştur. Çünkü abdin cemî'-i sıfât-ı Hakk'la ittisâfı ve onun cemî'-i sıfâtını hâsır ve câmi' olması, imtizâc tarîkıyla olan "tahlîl" değildir. Belki "tahlîl" burada, abd esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâ olmak için, sıfât-ı ilâhiyyenin tecellîsi ile, sıfât-ı abdin mahv olması ve abdin sıfât-ı Hak ile kemâliyle kāim bulunmasıdır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Ma'nevî**'lerinin cild-i sânîsinde

bu hâli îrâd-ı misâl ile âtîdeki ebyât-ı şerîfede beyân buyururlar:

صبغة الله هست خم رنك هو　　پيشها يك رنك گردد اندرو
چون دران خم افتد و كوييش قم　　از طرب كويد منم خم لاتلم
آن منم خم خود انا الحق كفتن است　　رنك آتش دارد الا آهن است
رنك آهن محو رنك آتش است　　ز آتشى مى لافد و خامش وش است
چون بسرخى گشت همچون زركان　　پس انا النارست لافش بى زبان
شد ز رنك وطبع آتش محتشم　　گويد او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شك است و ظن　　آز مون كن دست را بر من بزن
آتشم من بر توگر شد مشتبه　　روى خود بر روى من يكدم بنه
آدمى چون نور گيرد از خدا　　هست مسجود ملائك ز اجتبا

Tercüme ve izâh: "Hû" küpünün rengi Allâh'ın boyasıdır. Onun içinde cümle ef'âl bir renk olur. Ya'nî hüviyyet-i zâtiyye-i ilâhiyye mertebesinin nûriyle cemî'-i a'mâl bir renk olur. Birisi o küpe düştüğü vakit, sen ona kalk desen; ya'nî mertebe-i vahdete vâsıl oldukda, sen ona bu mertebe-i hüviyyetten ayrıl, kalk beşeriyyete çık desen, şevkınden o sana: "Küp benim, ya'nî vahdetin küpü ve hüviyyetin nûru benim. Sen başkasın diye bana levm etme!" der. O "Küp benim" sözü ise "Ene'l-Hak" demektir. Meselâ ateş rengine giren demir, nihâyet yine demirdir. Fakat demirin rengi, ateşin rengi tarafından mahv edilmiştir. Ateşlikten dem vurur. Velâkin sâkit gibidir. Ya'nî ateş gibi olan tecellî-i ilâhî gelince beşeriyyet ve hükm-i insâniyyet mahv olup yerine sıfât-ı ilâhiyye kāim olur. O vakit o kimse lisân-ı hakîkatle "Ene'l-Hak"da'vâsına kıyâm eder. Fakat minhaysü'l-beşeriyye sâkit gibidir. Demir, kızıllıkta ma'dendeki altın gibi olunca onun sözü, bî-zebân, ya'nî lisân-ı hâl ile, "Ene'n-nâr" olur. Ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldu. Artık o, "Ben ateşim, ben ateşim" der. Ve yine der ki: "Ben ateşim, eğer senin şekkin ve zannın varsa tecrübe et, elini bana sür. Ben ateşim, eğer sana iştibâh vâkı' oldu ise, bir lahza yüzünü benim yüzüme koy!" Âdem, Hudâ-yı Zü'l-Celâl'den iktibâs-ı nûr ettiği vakit, güzîde-i Hak olmasından nâ-
5 şî, melâikenin mescûdu oldu./

İmdi hakîkatte "hıllet"in ma'nâsı, İbrâhîm (a.s.)ın sûret-i ilâhiyye ile zâhir olmasıdır. Binâenaleyh Hak, İbrâhim (a.s.)ın sem'i ve basarı ve lisânı ve sâir kuvâsı olup cenâb-ı İbrâhîm (a.s.), Hak'la işitir,

Hak'la görür ve Hak'la söyler. Bu muhabbete "kurb-i nevâfil" derler. Çünkü sıfât-ı abd, abdin zâtı üzerinde ziyâdedir. Binâenaleyh abdin Hak'ta sıfâtıyla fenâsı, hubb-i nevâfildir, ya'nî zâiddir. Böyle olunca İbrâhîm (a.s.), ke-ennehû hazarât-ı ilâhiyyeye ve sıfât-ı ilâhiyyeye dâhil oldu, tahallül etti. Onun nefsi, sıfâtı ile Allah Teâlâ'ya takarrub ettikde, Allah Teâlâ dahi ona kendi sıfâtını giydirip sûret-i ilâhiyye ile zâhir oldu.

Nasıl ki renk, renkli bir şeyde mütehallil ve zâhir olur. İmdi araz, cevherinin bulunduğu mahalde bulunur. O tahallül, mekân ve mütemekkin gibi değildir (3).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) cenâb-ı Halîl'in sıfât-ı ilâhiyye arasına tahallülünü beyân için misâl îrâdiyle şöyle tavzîh-ı hakîkat buyururlar ki: Halîl (a.s.)ın zât ve sıfât-ı ilâhiyyede mütehallil olarak zâtının zât-ı ilâhiyyede muhtefî ve sıfâtının fânî olmak sûretiyle Hakk'ın sıfâtıyla muttasıf olması, rengin, renkli şeyin cemî'-i eczâsında yayılmak sûretiyle tahallül etmesi gibidir. Bu sûrette arazdan ibâret olan renk, cevheri olan mütelevvinin mahallinde vâkı' olur. Aralarındaki ayrılık kalkar. Bu tahallül, bir mekân, sâhibinin mekâna dühûlü gibi değildir. Meselâ döğülmüş kireç tozu yeşil boya ile işbâ' olunsa, yeşil renk onun / bilcümle zerrâtına tahallül eder. Boya araz ve toz cevherdir. Ve o tozun bir zerresinin içi ve dışı renkten hâlî kalmaz. Bu sûrette araz, cevherin her cüz'üne sârî olur. Ve renk ile tozu ayırmak kābil olmaz. Ya'nî bu renktir, şu da tozdur diye hissen göstermek mümkün olmaz. Bu öyle bir sereyândır ki, bir mütemekkinin mekâna duhûlüne aslâ benzemez. Zîrâ mekîn ile mekânı bi't-tefrîk irâe etmek mümkündür. Ve bir mazrûfun zarfa duhûlü gibi de değildir. Ve hulûl dahi değildir. Velhâsıl Halîl (a.s.)ın Hakk'ın sıfâtı arasında tahallülü, mekînin mekâna ve mazrûfun zarfa dühûlü ve hulûl nev'inden değildir. Belki arazın, cevherin cemî'-i eczâsına sereyânı gibidir. Ma'kūl misâl ile mahsüs olacağından, cenâb-ı Şeyh bu tahallülü tefhîm için, "levn" ile "mütelevvin" misâlini intihâb buyurmuştur. Çünkü âlem-i şehâdet ve ecsâmda vâkı' olan her şey,

âlem-i gayb ve ervâhda vâkı' olan şeyin delîlidir. Ve sûret ma'nâ için vaz' olunmuştur. Meselâ bu kitabın üzerine mürekkeple nakş olunan suver-i kelimât, kāriîn-i kirâma tefhîm-i maânî içindir. Eğer bu nukūş olmasa, onların medlûlleri olan maânî-i ma'kūle, ne vech ile hissettirilecek idi? İşte, bu âlemde mevcûd olan sûretlerin kâffesi, birer kelime olup her biri bir ma'nâ için vaz' olunmuştur.

Yâhut Halîl'e "halîl" tesmiyesi, İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülünden nâşîdir. Ve zikr olunan iki hükümden her birisi sahîhdir. Zîrâ her bir hüküm için bir mevtın ve makām hâsıldır ki, o hüküm o mevtında zâhir olur; onu taaddî etmez (4).

İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûduna / Hakk'ın dühûlü ve sereyânı, Hakk'ın sıfât ve sûret-i ibrâhîm ile ittisâfıdır. Şeyh (r.a.) eşhâsın sûretlerine "Hak" dememek için, ibârede "İbrâhîm'in sûretine Hakk'ın tahallülünden nâşîdir" demeyip "İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülünden nâşîdir" buyurdu. Binâenaleyh Hak, kendi vücûdu ile İbrâhîm'in sûretinin vücûdunda müteayyindir. Bu cihetle mahlûkātın sıfâtından İbrâhîm'e muzâf olan bilcümle sıfât, Hakk'a izâfe olunur. Bu sûrette Hak, mazhar-ı İbrâhîm ile fâil olup, onun kulağı ile işitir ve onun gözü ile görür. Ya'nî cenâb-ı İbrâhîm Hakk'a âlet olur. "İbrâhîm'in sûreti" demek ile "sûretinin vücûdu" demek arasındaki fark budur ki, cemî'-i merâtibde "vücûd" birdir; o da Hakk'ın vücûdudur. Ve her bir mertebe vücûd-i mutlakın tenezzülâtından rû-nümâ olmuştur. Ve cemî'-i taayyünâtın vücûdu bir olduğu halde yekdîğerinden suver-i muhtelife ile ayrılmıştır. Binâenaleyh sûretler bir değildir. Bir sûret diğerine benzemez. Böyle olunca, eşhâsın sûretlerine "Hak"ıtlâkı câiz değildir. Fakat vücûd bir olduğu için, "sûretin vücûduna" "Hak"ıtlâk olunabilir. Onun için Şeyh (r.a.) "İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülü" tarzında beyân-ı hakîkat buyurmuştur.

Halîl'in "halîl" tesmiyesinde iki hüküm var idi ki: Birisi, bâlâda beyân olunduğu üzere zât-ı ilâhiyyenin muttasıf olduğu cemî'-i sıfâ-

ta zât-ı Halîl'in tahallülü; ve diğeri de, burada beyân olunduğu üzere, "İbrâhim'in sûretinin vücûduna" Hakk'ın tahallülü idi. İşte bu iki hüküm sahîhdir. Çünkü bu iki hükmün her birisi için bir mevtın ve makām hâsıldır. Ve o hükümler, o mevtınlarda zâhir olup kendi makāmlarının hâricine çıkmazlar. / Tafsîli budur ki:

Mevtın-i evvel: Bir kutr ile tansîf edilmiş bir dâire farz olunsun. Bunun kısm-ı a'lâsı "hazret-i ulûhiyyet" mevtınıdır; vücûd-i mutlakın mertebe-i vücûbiyyesidir. Bilcümle esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye, bu mertebede müteayyin ve müctemi'dir. Ve bu mertebede cenâb-ı ulûhiyyet sıfât-ı muhdesâttan münezzehdir. İşte İbrâhîm (a.s.)ın sıfât-ı ilâhiyyeye tahallülü ve duhûlü, bu hazret-i ulûhiyyet mevtınındadır. Binâenaleyh sıfât-ı beşeriyyeden fânî ve kurb-i nevâfil ile Hakk'a takarrüb ederek sıfât-i ilâhiyye ile muttasıf olan insan, bu dâire-i vücûdun nısf-ı a'lâsına urûc eder. Ve buradaki esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin ictimâ'-gâhına dâhil olur. Ve onda sıfât-ı ilâhiyyenin ahkâmı zuhûr eyler. Çünkü bu mevtın sıfât-ı hakkıyye mevtınıdır. Ve İbrâhîm (a.s.)ın sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfının hükmü bu mevtından tecâvüz etmez.

Mevtın-ı sânî: Dâire-i vücûdun kısm-ı ednâsı "mertebe-i imkâniyye"dir. Bu mevtın sıfât-ı halkıyye ve muhdesâtın mevtın-ı taayyünüdür. Binâenaleyh Hak taayyün ve zuhûr cihetiyle, âlem-i imkândan ibâret olan bu kısm-ı ednâya nüzûl ettikde, sıfât-ı halkıyye ile zâhir olur. Ve bu âlem-i imkânda kisve-i taayyüne bürünmüş olan şahsın vücûdunda müteayyin bulunan Hak olduğundan, kendisinden sıfât-ı halkıyye sudûr eyler. Hakk'ın "teezzî", "mekr", "istihzâ", "hastalık", "açlık" ve "susuzluk" gibi sıfât-ı halkıyye ile zuhûru / Kur'ân ve Hadîs'te sâbittir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُؤْذُونَ اللهَ (Ahzâb, 33/57) ve مَكَرَ اللهُ (Âl-i İmrân, 3/54) ve اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara 2/15) ve سَخِرَ اللهُ مِنْهُمْ (Tevbe, 9/79) ve اِنَّ اللهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (Tevbe, 9/111) ve اَقْرِضُوا اللهَ قَرْضاً حَسَناً (Hadîd, 57/18) ve مَنْ يُشَاقِقِ اللهَ (Enfâl 8/13) ve اِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِى (Bakara, 2/26). Ve Hadis'te gelir: مرضت لم تعدنى ... ve والله اغير منى

Binâenaleyh bu mevtının muktezâsı vech ile bu gibi sıfât-ı naks Hakk'a muzâf kılınır. Lâkin bu hüküm bu mevtından tecâvüz etmez.

Zîrâ cenâb-ı ulûhiyyet sıfât-ı muhdesâttan münezzehdir.

İşte İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülü ve onun sûreti ile zuhûru ve sıfât-ı halkıyye-i İbrâhîmiyye ile ittisâfı, îzâhât-ı mesrûde üzere, Hakk'ın, cenâb-ı İbrâhîm (a.s.)ın vücûdunda taayyünü hasebiyledir. Beyt:

هر مرتبهء وجود حكمى دارد　　　كر حفظ مراتب نكنى زنديقى

Tercüme: "Vücûd-i mutlakın her mertebede bir hükmü vardır. Eğer bu mertebelerdeki ahkâma riâyet etmez isen zındıksın."

Sen Hakk'ı görmez misin ki, sıfât-ı muhdesât ile zâhir olur? Ve kendi nefsinden onunla haber verdi. Ve sıfât-ı naks ile ve sıfât-ı zemm ile zâhir olur. Sen mahlûku görmez misin ki, evvelinden âhirine kadar sıfât-ı Hak ile zâhir olur? Ve sıfât-ı Hakk'ın kâffesi mahlûk için sâbittir. Nitekim sıfât-ı muhdesât Hak için sâbittir (5).

Ya'nî sen İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûdunda Hakk'ın tahallülüne taaccüb edersen, Hakk'ın bu neş'et-i dünyeviyyede sıfât-ı muhdesât ile zuhûrunu görmüyor musun? Ve Hak Teâlâ kendi nefsinden sıfât-ı muhdesât ile zuhûru: اللهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) ve وَسَخِرَ اللهُ مِنْهُمْ (Tevbe, 9/79) ve مَكَرَ اللهُ (Âl-i İmrân, 3/54) ve emsâli âyetlerde haber verdi. Ve "istihzâ" ve "suhriyye" ve "mekr" sıfât-ı
10 muhdesâttan olduğu halde Hak Teâlâ / bunları kendine izâfe buyurdu. Ve bu gibi sıfât-ı naks ve zemm ile zâhir oldu. Ve sen mahlûkun evvelinden âhirine kadar sıfât-ı Hak ile zâhir olduğunu görmüyor musun? İmdi sıfât-ı ilâhiyye ile zâhir olan mahlûk "insân-ı kâmil"-dir. Ve ان الله خلق آدم على صورته hadîs-i şerîfinde beyân buyrulan "âdem"den maksûd dahi "insân-ı kâmil"dir. Ve "sûret-i Hak" dahi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye mecmûunun sûretidir. Ve sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfat, o insân-ı kâmilin ihâta-i külliyesinden hâriç değildir. Belki sıfât-ı ilâhiyye, onun ile kāim ve ahkâmı onunla zâhirdir. Binâenaleyh sıfât-ı ilâhiyyenin kâffesi insân-ı kâmil olan mahlûk için sâbittir. Ya'nî vüs'at-ı kābiliyyeti ve isti'dâd-ı küllîsi hasebiyle sıfât-ı

ilâhiyye ile zuhûr, o insân-ı kâmilin hakkıdır. Çünkü mahlûkun hakîkati, kendisinin "ayn-ı sâbite"sidir. Ayn-ı sâbite ise, ilm-i ilâhînin sûretidir. Ve ilm-i Hak ise, Hakk'ın gayri değildir; ve gayriden müstefâd olan ilim değildir. Zîrâ ilim, Hakk'ın sıfatıdır. Ve sıfatı, zâtı ile kadîmdir. Ve mahlûkun vücûdu ise, **Fass-ı Ya'kūbî'**nin şerhinde beyân olunduğu üzere, emr-i i'tibârîdir. Binâenaleyh min-haysü'l-hakîka sıfât-ı ilâhiyye mahlûk için sâbittir. Ve nitekim bunun mukābili olarak sıfât-ı muhdesât dahi Hak için sâbittir. Çünkü sıfât-ı muhdesât, كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, Hakk'ın şuûnudur. Ve sıfât-ı muhdesâtın hakîkati Hak'tır. Zîrâ mezâhir-i halkıyyede taayyün ve zuhûr onundur. Ve hüviyet-i sâriyyesi i'tibâriyle her şeyde hâzırdır; her mazharda mütecellîdir. Ve bilcümle mezâhirden nâzır olan odur. İmdi muhdesâtın vücûdu, kendilerinde zâhir olan Hakk'ın vücûdu olunca, bu muhdesâtın sıfâtı dahi bi't-tabi' Hakk'ın sıfâtı olur.

Hak Teâlâ "el-hamdü lillâh" (Fâtiha, 1/1) **buyurdu. Binâenaleyh her hâmid ve mahmûddan senânın avâkıbi Hakk'a râci' oldu. Ve emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder. İmdi bu hükm-i rücû' mezmûm ve mahmûd olan şeye âmm oldu. Halbuki vücûdda mezmûmdan veyâ mahmûddan gayri yoktur** (6).

Ya'nî Hak Teâlâ "Kâffe-i hamd Allâh'a mahsûstur" / buyurdu. Halbuki hamdde üç vecih vardır:

Birincisi: Hak'tan halka olan hamddir ki, bunun delîli إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِىِّ (Ahzâb, 33/56) ve هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ (Ahzâb, 33/43) ve emsâli âyât-ı kur'âniyyedir. Bu sûrette Hak hâmid ve halk mahmûd olur.

İkincisi: Halktan Hakk'a olan hamddir ki, bunun da delîli وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) ve وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ (Zümer, 39/75) ve emsâli âyât-ı celîledir. Bu sûrette dahi Hak mahmûd ve halk hâmid olur. İmdi "Hâmid" ve "Mahmûd" Allah olduğuna göre, bu iki vecihde, hamdin Allah için olduğu zâhirdir.

Üçüncüsü: Halktan halka olan hamddir. Bu sûrette "hâmid" ve "mahmûd" halk olur. Bu nevi' hamdin Allah için olmasının vechi budur ki, Hak taayyün cihetiyle hâmidin sûretinde zâhirdir; ve hamd ile kendi kemâlini ızhâr eder. Ve her mahmûd olan halkın sıfatı bulunan senâ dahi, mahmûd sûretinde kemâl ile mütecellî olan Hakk'ın aynıdır ki, mahmûd o kemâl sebebiyle hamde müstehak olur. Binâenaleyh hamd, Hakk'ın kemâlâtından bir kemâlin sıfatıdır ki, Hakk'ın hakîkatinden sudûr eder. Şu halde mahmûdun mazharından zâhir olan kemâle karşı, hâmidin mazharından sâdır olan hamd dahi Hakk'a râci' olur. Bunun için Şeyh (r.a.) "Her bir hâmid ve mahmûddan senânın avâkıbi Hakk'a râci' oldu" buyurdu. Zîrâ her bir mevcûdda / zâhir olan kemâlât ile hakîkatte hamd olunan Hak'tır. Ve çünkü Hak, o mazharda müteayyindir ve onun "ayn"ıdır. Ve aynı sebepten nâşî hâmid dahi hakîkatte Hak'tır. Binâenaleyh cemî'-i senâ ve mehâmidin avâkıbi Hakk'a râci' olmuş olur. İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.) kâffe-i mehâmidi Hakk'a ircâ' edip bu tahsîsten umûr-i gayr-i mahmûde hâriçte kalmış oldu. Halbuki kâffe-i umûrun mebdei Hak'tır. Binâenaleyh emrin Hakk'a rücûu hükmünü ta'mîm edip emrin küllîsi, ya'nî mahmûdu ve mezmûmu, Hakk'a rücû' eder buyurdu. Çünkü vücûd içinde mevcûd olan eşyâ, ya mahmûd veyâhut mezmûm olur. Bu iki halden başka üçüncü bir şey olmak ihtimâli yoktur.

Her bir emrin Hakk'a sûret-i rücû'u:

Vech-i evvel: Bu vecih, bâlâda zikr edilmiş idi. Burada biraz daha îzâh olunur. Bu âlem-i kesîf, "vücûd-i mutlak"ın mertebe mertebe tenezzülâtından zuhûra gelmiş ve kadîm olan "mertebe-i eltaf"a nisbeten, ona "âlem-i halk" ve "âlem-i hudûs" denilmiştir. Binâenaleyh bu âlem-i hudûsde, kisve-i kesîf-i taayyüne bürünüp zuhûr etmiş olan ancak Hakk'ın vücûdudur. Bu mevtında, her mahlûkun ef'âli ve sıfâtı bi't-tabi' Hakk'a izâfe olunur. Çünkü cümlesi vücûd-i Hakk'ın şuûnâtından ibârettir. Ve mahlûk dediğimiz şeyin vücûd-i müstakılli yoktur ki, ona bir şey izâfe edelim. Binâ-berîn mahlûktan sâdır olan bilcümle ef'âl ve sıfât Hakk'a râci' olur.

Vech-i sânî: Her mahlûkun ef'âli ve sıfâtı, mahall hasebiyle alâ-tarîkı'l-izâfe, Hakk'ın vücûdundan müstefâddır. Eğer "feyz-i mukaddes" bir an munkatı' olsa, mahlûkun ef'âli ve sıfâtı zâhir olmaz olur. Binâenaleyh o ef'âl ve sıfât Hakk'a râci' olmuş olur./

Vech-i sâlis: Vücûd-i mahlûkat, kendi nefsinde ma'dûm olup, tecelliyât-ı esmâiyye ve taayyünât-ı ilâhiyye ile mevcûddur. Kıyâmet-i kübrâ olan tecellî-i zâtînin vukûunda, gerek a'yân-ı vücûdiyyede zâhir olan taayyünât-ı ilâhiyye-i esmâiyye ve gerek taayyün-i evvelde ve hazret-i ilmiyyede müteayyin olan esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ve niseb ve izâfât ve şuûn-i zâtiyye كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلاَّ وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) âyet-i celîlesi hükmünce, cemî'-i taayyünâtın mebdei olan zât-ı ilâhiyyeye rücû' eder. Ve bu sûretle emrin küllîsi Hakk'a râci' olmuş olur.

Suâl: Emrin küllîsi, ya'nî mahmûdu ve mezmûmu, Hakk'a rücû' eder denildi. Halbuki umûr-i mezmûmenin Hakk'a rücûundan akıl ürküyor.

Cevap: Mezmûmât, aklın veyâ şer'in veyahut örfün ta'yîn ettiği bir emr-i i'tibârîdir. Ve bu i'tibâr taayyün-i nisebî ile kāimdir. Eğer bu taayyün-i nisebîden kat'-ı nazar olunsa mezmûmât bi-hasebi'l-hakîka memdûhâta ve mahmûdâta münkalib olur. Meselâ şehvet, nefsin vücûduna yayılmış olan muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyyenin zılli olduğundan mahmûddur. Zîrâ bu şehvet sâyesinde nev'-i insânî bakā bulur. Ve tecelliyât-ı cemâliyyeden bir nevi' kemâlin lezzeti hâsıl olur. Fakat bu şehvet, zinâ sûretinden vâkı' olunca, neseb ve irsin inkıtâını ve nizâmın ihtilâlini ve vukū-i fiteni mûcib olduğundan mezmûm olur. Ve zinânın mezmûmiyeti için gösterilen esbâb ise ümûr-i ademiyyedir; ve taayyünât-ı halkıyyeye mensûbdur; ve mümkinâtın sıfatlarına râci'dir. Eğer taayyünâtımız kalksa bu nisbetler dahi zâil olur. Binâenaleyh cemî'-i mezmûmâtın Hakk'a rücûu, onların bâ'zı umûr-ı ademiyye-i izâfiyye ile mezmûm olmaları i'tibâriyle değil, / belki mezmûmat sûretinde zâhir olan hâkîkatleri i'tibâriyledir. Zirâ mezmûm görünen şey nazar-ı âharda mahmûddur. Ancak ba'zı avârız sebebiyle sûret-i zemmde zâhirdir; ve sâir mezmûmât da böyledir. Meselâ necâset mezmûmdur; ondan tahâret lâzımdır. Fakat bu

tahâret taayyün-i insânîye göredir; yoksa hınzıra veyâ neces içinde neşv ü nemâ bulan hayvânâta göre değildir. Belki necâset, onların taayyünlerine nisbeten, bir gıdâ-yı nefîs ve tâhirdir.

*
* *

Ma'lûmun olsun ki, bir şey bir şeye tahallül etmez, ancak o şeyde mahmûl olduğu halde tahallül etti. İmdi ism-i fâil olan "mütehallil", ism-i mef'ûl olan "mütehallel" ile mahcûbdur. Binâenaleyh, ism-i mef'ûl zâhir ve ism-i fâil bâtın ve mestûrdur. Ve mütehallil yüne nüfûz eden su gibi, mütehallel için gıdâdır. İmdi yün, su ile ziyâde olur ve genişler (7).

Ya'nî bir şey, bir şeye nüfûz edince, menfûz olan şey, nâfiz olan şeyi hâsıl olur. Ve nâfiz olan şey menfûz olan şeyin mahmûlü olur. Binâenaleyh nâfiz menfûz olan şeyle örtülmüştür. Ve menfûz olan şey zâhir; ve nâfiz olan şey ise bâtın ve mestûrdur. Ve duhûl eden bir şey, yüne giren su gibi, medhûl için gıdâdır. Su, yüne nüfûz edince yün şişer ve ittisâ' eyler. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) su ile yünü tavzîh-i maksad zımnında misâl olarak îrâd buyurur. Yoksa bu misâlde isneyniyyet vardır. Halbuki Hak ile kul arasında ikilik sûret-pezîr olmaz.

İmdi İbrâhîm (a.s.), cemî'-i hazarât-ı ilâhiyyeye mütehallil olmakla, hazret-i ilâhiyyede mahmûl ve onlar ile mahcûb olur. Ve bu sûrette de esmâ ve sıfât ile Hak için gıdâ olur. / Ve bunun aksi olarak eğer vücûd-i Hak, sûret-i İbrâhîm'e mütehallil olursa, onunla mahcûb olur. Ve bu sûrette de Hak, İbrâhîm'in sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olur.

Velhâsıl zâhir üzerine vârid olan feyz, bâtından olduğundan ve bâtının kıvâmı ve vücûdu dahi zâhirden bulunduğundan; bâtın zâhirin ve zâhir dahi bâtının gıdâsı olur. Binâenaleyh abd, mütehallil ve batın olduğu vakit, Hak mütehallel ve zâhir olup abd onun kuvâ ve gıdâsı olur. Ve eğer Hak mütehallil ve bâtın olacak olursa, abd mütehallel ve zâhir olup, abdin kuvâ ve gıdâsı olur.

İmdi eğer Hak zâhir olacak olursa, halk onda mestûr ve bâtındır. Binâenaleyh halk, Hakk'ın cemî'-i esmâsı, sem'i ve basarı ve cemî'-i niseb ve idrâkâtı olur. Ve eğer halk zâhir olacak olursa, Hak halkta mestûr ve bâtın olur. Binâenaleyh Hak halkın kulağı, gözü, eli, ayağı ve cemî'i kuvâsı olur. Nitekim hadîste vârid oldu (8).

Hak zâhir, ve halk bâtın ve mestûr olmak sûretiyle vâkı' olan kurba "kurb-i ferâiz" derler. Çünkü vücûdun aslı Hak'tır. Ve bu vücûd vâcib ve farzdır. Ve bu kurbun sâhibi mahbûb-i ilâhîdir. Onun sülûkü cezbeden sonradır; bakāsı fenâsından evveldir. Hak ism-i Zâhir ile tecellî etmiş olduğundan, zâtı ve sıfâtı fânî olup, mütecellî olan Hakk'ın idrâkine âlettir. Bu sûrette abd, Hakk'ın sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olur. Nitekim Hak Teâla وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) ve (s.a.v.) dahi ان الله قال على لسان عبده سمع الله لمن حمده buyurdu./

Ve halk zâhir, ve Hak bâtın ve mestûr olmak sûretiyle vâkı' olan kurba dahi, "kurb-i nevâfil" derler. Çünkü "nefl" vücûd-i halktır. Ve bu vücûd ise fer'dir ve asıl üzerine zâiddir. Ve bu kurbun sâhibi muhibb-i ilâhîdir. Sülûkü, cezbeden evveldir; fenâsı bakāsından mukaddemdir. Sıfâtı fânî ve zâtı bâkîdir. Hak, ona ism-i Bâtın ile tecellî etmiş olduğundan, onun idrâkinin âleti olmuştur. Binâenaleyh "kurb-i ferâiz" mertebesi, "kurb-i nevâfil" mertebesinden daha mükemmel ve daha vâsi'dir.

Cenâb-ı Şeyh'in metinde beyân buyurduğu hadîsten murâd اذا تقرب الّي عبدى بالنوافل كنت سمعه و بصره و يده و رجله فبى يسمع وبى يبصر و بى يبطش و بى يمشى hadîs-i kudsîsidir. İmdi cenâb-ı Halîl (a.s.) ın bu iki kurb ile takarrübü câizdir. "Kurb-i nevâfil" evâil-i sülûkünde ve "kurb-i ferâiz" ise, sülûkünün evâsıt ve evâhirinde olmak münâsibdir.

Ba'dehû eğer zât-ı ilâhiyye bu nisebden ârî olaydı, ilâh olmazdı. Halbuki bu nisebi, bizim a'yânımız ihdâs etti. Binâenaleyh biz melûhiyyetimiz ile ilâhı ilâh kıldık (9).

Ya'nî zât-ı ilâhiyye ulûhiyyet, rubûbiyyet, hâlikıyyet, râzikıyyet,

musavviriyyet gibi nisbetlerden ârî olsa idi, ilâh olmaz idi. Çünkü ulûhiyyet me'lûhiyyetle ve rubûbiyyet dahi merbûbiyyetle tahakkuk eder. İşte bu nisbetleri bizim a'yân-ı halkıyyemiz ihdâs etti. Ve merbûbiyyetimiz rubûbiyyeti ve me'lûhiyyetimiz dahi ilâhın "ilâh" tesmiye olunmasını iktizâ eyledi. İmdi bu nisbetler / mertebe-i ulûhiyyette müteayyin olan zât-ı mûcideye âiddir. Yoksa "zât-ı mutlaka" bu gibi niseb ve izâfâttan ve isim ve resimden ve sıfattan ve bir şeyle mahkûmün-aleyh olmaktan müstağnîdir. Ve bu ıtlâk-ı zâtîsi hasebiyle âlemînden ganîdir. Binâenaleyh zât-ı mûcide bu nisebden tenzih olunmaz. Fakat "zât-ı mutlaka" tenzîh olunur. Velhâsıl zât, niseb-i ilâhiyye ve halkıyyeden ârî olaydı zât-ı mutlaka olur ve "ilâh" ismiyle tesmiye olunmaz idi. Halbuki zuhûr ve ızhâr için ve zâtın kemâl-i celâ ve isticlâsı için mertebe-i ulûhiyyetin sübûtu lâzımdır.

Misâl: İnsan mefhûmu, ale'l-ıtlâk zihnimize tebâdür ettiği vakit, onun nisebi olan mi'mârlık, ressâmlık, hattâtlık ve sâire gibi sıfatları, bu mefhûm hâricinde kalır. Çünkü o mefhûm bu mertebe-i ıtlakta bunlardan müstağnîdir. Bu niseb kendisine izâfe edilmemiş olsa da yine insan mefhûmu, mutlakıyyetle berâber kāimdir. İnsanın insan olması için behemehâl mi'mâr, ressâm ve hattât olmasına ihtiyâç yoktur. Fakat onun mûcidliği mevzû-i bahs olunca, kendisine bir takım nisbetlerin izâfesi lâzım gelir. Ve mi'mâr bir binâ inşâ ve ressâm bir levha tersîm etmedikçe, kimse onlara mi'mâr ve ressâm demez. Binâenaleyh mi'mârı mi'mâr; ve ressâmı dahi ressâm kılan binâ ve levhadır. Ve bunların zuhûr ve ızhârları ve kendilerinin kemâl-i celâ ve isticlâsı için eserlerinin sübûtu lâzımdır. Bi'l-farz binânın lisânı olup da: "Beni inşâ eden mi'mârı mi'mâr kılan benim ma'mûriyyetimdir" dese, doğru söylemiş olur.

İmdi bu misâl, ma'kūlü mahsüs kılmak için îrâd olundu. Yoksa teşbîhde, müşebbeh ile müşebbehün-bih arasında tamâmen mutâbakat olmadığı herkesçe malûmdur. Nitekim a'yân-ı şehâdiyye ile a'yân-ı gaybiyyenin, Hakk'ın vücûdu hâricinde vücûd-i müstakılleri yoktur. Binâenaleyh "Biz/me'lûhiyyetimiz ile ilâhı, ilâh kıldık" kelâmı, bi'nânın mi'mâra söylediği kelâma benzemez. Zîrâ binânın vücûdu, mi'mârın vücûdundan hâriç ve müstakıldir. Bizim vücûdumuz ise, vücûd-i

Hak'tan hâriç değildir. Ve vücûd-i Hak ile vücûd-i halk **Fass-ı Ya'kûbî'nin** şerhinde îzâh olunmuştur. Binâenaleyh "kılınmışlık" ve "kılıcılık" bir vücûdun nisbetleri arasındadır.

İmdi biz ma'rûf olmayınca ilâh da ma'rûf olmaz. Onun için Resûlullah (s.a.v.): "Bir kimse nefsini bilse, muhakkak Rabbini bilir" buyurdu. Halbuki o, Allâh'ı bilen halkın a'lemidir. Ba'zı hukemâ ve Ebâ Hâmid: "Allah âleme nazar etmeksizin bilinir", diye iddiâ ettiler. Bu ise galattır. Evet, Zât'ın kadîm ve ezelî olduğu bilinir. Lâkin me'lûh bilinmeyince, zâtın ilâh olduğu bilinmez. Şu halde me'lûh ilâha delîldir(10).

Ya'nî biz ki me'lûhuz, bilinmesek ilâh dahi bilinmez. Nitekim rubûbiyyet merbûbiyyetle sâbit olduğu ve Rab merbûb ile bilindiği için, (s.a.v) Efendimiz ma'rifet-i Rabb'i, merbûb olan nefsin ma'rifetine ta'lîk buyurdu. Maahâzâ Ebû Alî Sînâ ile ona tâbi' olan hukemâ ve Ebû Hâmid İmâm Muhammed Gazzâlî (rahımehüm'ullah) "Âleme nazar etmeksizin Allâh'ı bilmek mümkündür" diye iddiâ ettilerse de, bu da'vâlarında hatâ ettiler. Zîrâ ulûhiyyet haysiyyetiyle Allâh'ı bilmek, âleme nazar etmeğe mevkûftur. Ve âyât-ı ilâhiyye âfâk ve enfüste zâhirdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussılet, 41/53) buyrulur. Ma'nâ-yı münîfi: "Biz onlara âyâtımızı âfâk ve enfüste gösteririz; tâ ki Hak onlara zâhir ola." Ve kezâ hadîs-i kudsîde كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف buyruldu. Ma'nâ-yı âlîsi: "Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım". İşte bu âyet ve hadîs, Hakk'ın âleme nazarla bilineceğinin şâhididir. Evet, zât-ı mutlakanın âleme nazar etmeksizin, kadîm ve ezelî ve âlemlerden ganî olduğu alâ-tarîkı'l-icmâl bilinir. Fakat me'lûh, ilâhın delîli olduğundan, o bilinmeyince Zât'ın ilâh olduğu bilinmez. Binâenaleyh Allâh'ın ulûhiyyetini bilmek, âleme nazar etmeğe mütevakkıftır. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyet, ne kadar esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye varsa hepsini câmi'dir. Esmâ ve sıfât ise, mezâhir olmayınca mü-

teayyin ve mütehakkık olmaz. Fakat Hakk'ın vücûd-ı zâtîsi aslâ bir şeye mütevakkıf değildir. Çünkü zâtiyyeti cihetinden esmâdan ve onların mezâhiri olan âlemlerden ganîdir.

Bundan sonra, ikinci halde, sana keşf i'tâ eder ki: Tahkîkan Hakk'ın nefsi, kendi nefsine ve ulûhiyyetine delîl oldu. Ve tahkîkan âlem, onların suver-i a'yân-ı sâbitesinde Hakk'ın tecellîsinden gayri değildir. Şöyle ki, o a'yânın vücûdu o tecellî olmaksızın müstahîldir (11).

Ya'nî ilâhı me'lûh ile bildikten sonra ikinci hâl olan makām-ı "cem'"de, ayn-ı basîretin sana keşf verir; ve bu keşf ile, Hakk'ın nefsi kendi nefsine ve ulûhiyyetine delîl olduğunu; ve âlem denilen şeyin ancak o âlem efrâdının a'yân-ı sâbiteleri sûretlerinde Hakk'ın tecellîsinden gayri bir şey olmadığını; ve o a'yânın vücûdu da o tecellî olmaksızın muhâl idiğini bilirsin.

İmdi me'lûhun hakîkatine nazar olunduğu vakit, onun vücûd-i zih-
20 nîsi evvelen ayn-ı sâbitesinde / "nefes--i akdes" ile, zâtın tecellîsiyle; ve sâniyen vücûd-i aynîsi dahi esmâ ve sıfâtın tecellîsiyle olduğu görülür. Bu sûrette a'yân-ı sâbiteye nazaran, Hakk'ın nefsi, ya'nî me'lûhun ayn-ı sâbitesinde tecellî-i zâtî ile tecellîsi, kendi zâtına delîl olur. Ve a'yân-ı kevniyyeye nazaran, âyîne-i me'lûhda, o me'lûh hasebiyle mukayyeden zâhir olan Hakk'ın nefsi, mutlak olan kendi zâtına ve nefsine ve mertebe-i câmia olan ulûhiyyetine delîl olur.

Ve tahkîkan Hak, bu a'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle mütenevvi' ve mutasavver olur. Bu keşf dahi, Hakk'ın bizim ilâhımız olduğuna ilim husûlünden sonradır (12).

Ya'nî sana hâsıl olan keşf, a'yânın hakîkatleri ve halleri îcâbına göre türlü türlü görünenin ve sûrete girenin Hak olduğunu bildirir. İşte bu keşif dahi biz, kendi nefsimizi me'lûh ve merbûb; ve Hakk'ı İlâh ve Rab bildikten sonra bizlere hâsıl olur.

A'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle Hakk'ın tenevvüü ve muta-

savver olması bu vech iledir ki, taayyün-i evvel mertebesinde, Hakk'ın kendi zâtına "nefes-i akdes" ile olan tecellîsiyle, Hakk'ın ilminde eşyânın sûretleri peydâ olur. Fakat bu sûretlere âlem-i imkânda, ya'nî bu âlem-i şehâdette, birer kesîf kisve-i taayyün giydirmek lâzımdır. Halbuki vücûd-i Hak'tan gayri hiçbir şey mevcûd değildir ki, bu suver-i kesîfe-i mütenevvia öyle bir maddeden tasvîr olunsun. Binâenaleyh Hak, ilmindeki sûretlere ifâza-i vücûd için, mertebe-i letâfetten mertebe mertebe / mertebe-i kesâfete tenezzül buyurdu. Ve bu âlem-i kesâfette, o ilm-i ilâhîde olan muhtelif ve mütenevvi' olan sûretler, kendi hakîkatleri ve halleri îcâbına göre, yine Hakk'ın vücûdundan birer kisve-i taayyün giydi. Ve şu halde mütenevvi' görünen ve muhtelif sûretlere bürünen Hak oldu. Ve ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbite yine ademiyyeti üzerine kaldı. İşte كان الله و لم يكن معه شيىء الآن كما كان ya'nî "Allah vardır idi, O'nunla berâber bir şey yok idi; el'ân dahi öyledir." Ve الاعيان ما شمت رايحة الوجود ya'nî "A'yân vücûd kokusunu duymadı" dediklerinin ma'nâsı budur. Binâenaleyh vücûd-i Hak, bu âlemde kendi suver-i ilmiyyesine âyîne oldu. Ve âyînenin kendi, nasıl ki mahfî ve içindeki suver-i muntabi'a zâhir ise, vücûd-i Hak da öylece mahfî ve bu suver-i ilmiyye-i muntabi'a zâhir oldu.

Ondan sonra diğer keşif gelir ki, bizim sûretlerimizi Hak'ta sana ızhâr eder. Ve Hak'ta ba'zımız ba'zımıza zâhir olur. Ve ba'zımız ba'zımızı ârif olur. Ve ba'zımız ba'zımızdan mütemeyyiz olur (13).

Ya'nî evvelki keşiften sonra, "fenâdan sonra bakā" ve "cem'den sonra fark" makāmı olan diğer bir keşf daha gelir. Bu keşif mir'ât mesâbesinde olan Hakk'ın vücûdunda bizim sûretlerimizi sana ızhâr eder. Ve mertebe-i ahadiyyette vahdet üzere iken, yekdîğerimizden ayrıldığımızdan ba'zımız ba'zımıza zâhir olur. Ve yokluk mechûliyyeti içinde yekdîğerimizi bilmez iken, ba'zımız ba'zımızı vücûd-i hakkānî ile ârif olur. Ve her sûretin husûsiyyet-i zâtiyyesi bulunduğundan, ba'zımız ba'zımızdan mütemeyyiz olur. Beyt:

متحد بوديم با شاه وجود   رنك غيريت بكلى محو بود

Zuhûr ve temeyyüz, ibtidâ taayyün-i evvel mertebesinde husûle gelmiştir. Çünkü bu mertebede zât-ı Hakk'ın yine kendi zâtına olan ilk tecellîsiyle a'yânın suver-i ilmiyyesi peydâ oldu. Ve her bir sûret, husûsiyyât-ı zâtiyyeleriyle birbirinden ayrıldılar. Bunların aralarında zâtî ve sıfâtî olan / bir takım münâsebet iktizâsınca teârüf, ve adem-i münâsebet hasebiyle de tenâkür vâkı' olur. Binâenaleyh Hz. Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimizin الارواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف و ما تناكر منها اختلف hadîs-i şerîfinde beyan buyrulan âlem-i ervâhdaki teârüf ve tenâkür, hazret-i ilmiyyedeki teârüf ve tenâkürün netîcesi olduğu gibi, bu içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdetteki teârüf ve tenâkür dahi âlem-i ervâhdaki teârüf ve tenâkürün netîcesidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

جان من و جان ترا پیش ازین — سابقهء بود که گشت آشنا
الفت امروز ا زان سابقه است — کرچه فراموش شد آنها ترا

Tercüme:

Cânımızda var idi evvelce
Bir teârüf ki tanıştık burada
Bugünün ülfeti mâzîdendir
Sen unuttun onu lâkin arada

Bizden ba'zımız, bize muhakkak bu ma'rifetin, a'yânımızın i'tâsı sebebiyle, Hak'ta vâkı' olduğunu bilir. Ve bizden ba'zımız, bu ma'rifetin, husûsiyyât-ı zâtiyyemizin i'tâsı sebebiyle, bize hazret-i ilm-i ilâhîde vâkı' olduğunu câhildir. Ben câhillerden olmamdan Allâh'a sığınırım (14).

Ya'nî keşf-i sânîde, Hakk'ın âyîne-i vücûdunda, libâs-ı taayyüne bürünerek zâhir olan bizim suver-i imkâniyyemizden ba'zımız, dünyâ dediğimiz âlem-i histe, bâlâda zikr olunan ma'rifetin bize bizim a'yânımızın i'tâsı sebebiyle, Hak'ta olduğunu bilir. Meselâ âyînenin sathında müteayyin olan bir sûretin hâriçte vücûdu yoktur. Fakat sûret sahîbinin âyîneye muntabi' olan sûreti onun / hâriçte olan sûret-i mahsûsası hasebiyledir.

Keşf-i evvelde ise, Hakk'ın vücûdu, a'yân-ı kevniyye âyînelerinde, o a'yânın hallerine göre zâhirdir. Ya'nî her birerlerimizin vücûdu birer ayn-ı kevnîdir; ve birer âyîne mesâbesindedir. Bizim âyînelerimizde Hakk'ın vücûdu bizim hallerimizin iktizâsına göre zâhir olur. Ve her birerlerimizin hakāyıkı olan a'yân-ı sâbitemiz dahi, Hakk'ın vücûdunda, Hakk'ın haşebiyle değil, ancak kendilerinin husûsiyyât-ı zâtiyyeleriyle ve isti'dâdât-ı mahsûsalarıyla zâhirdir. Bizden ba'zılarımız, suver-i ilmiyyeden ibâret olan bu a'yân-ı sâbite âlemindeki teârüfü bilmez. Onların bu cehilleri, ya ilm-i ilâhîdeki ayn-ı sâbitelerinin bu ma'rifete isti'dâdları olmamasındandır; veyâhut insan sûretine gelinceye kadar, her geçtiği mertebe-i kevniyyenin rengine boyanarak, tabîat örtülerinin ve evsâf-ı cismâniyyenin altında zebûn kalmalarından ve bu sebeple umûr-i hasîseye inhimâk eylemelerindendir. Hazret-i ilmiyyeyi bilmediklerinden, Hakk'ın vücûdunda a'yân-ı sâbiteyi müşâhede edemezler. Onlar ancak keserât-ı halkıyyeyi, ya'nî dağları, deryâları, ağaçları, ayları, güneşleri, yıldızları, hayvânâtın envâ'ını, elektrikleri, şimendüferleri, topları, tüfenkleri ve her türlü ihtirâ'ât-ı fenniyyeyi müstakıllü'l-vücûd zannederler. Bu ta'dâd olunan eşyâ-yı kevniyyeden başka gördükleri bir şey yoktur. Ne bunlarda Hakk'ı ve ne de bunların Hakk'ın vücûdu içinde olduğunu müşâhede edemezler. Hak Teâlâ bunlar hakkında يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) buyurur. İşte bunlar, Hak'tan mahcûb ve Hakk'ın kapısından matrûd olan ehl-i Celâl'dir. Hz. Şeyh (r.a.) bu halden Hakk'a sığınır.

/Velâkin bizden ba'zılarımız, keşf-i evvel hâlinde, a'yân-ı sâbitede Hakk'ı müşâhede ederler. Bunlar Celâl'den Cemâl ile; ve halktan Hak ile muhtecib olan ehl-i Cemâl'dir. Ve ıtlâk-ı zâtîde bakā bulan ekâbir-i müheyyemîndir. Cemâl'in Celâl'i onları müheyyem etmiş, ifrât-ı aşka düşürmüştür.

Yine bizden ba'zılarımız, keşf-i sânî hâlinde, a'yân-ı sâbitede Hakk'ın vücûdunu müşâhede etmekle berâber, Hakk'ın vücûdunda dahi a'yân-ı sâbitenin sûretlerini görürler. Binâenaleyh bu tâife-i celîle Cemâl'den Celâl ile; ve Celâl'den dahi Cemâl ile; ve Hak'tan halk ile; ve halktan dahi Hak ile muhtecib olmayan ehl-i kemâldir. Bunlar hak-

kında Hak Teâlâ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ (Nûr, 24/37) buyurur.

Ve iki keşf ile berâber Hak bizim üzerimize, ancak bizim ile hükm eder. Hayır, belki biz, bizim üzerimize bizim ile hükm ederiz; velâkin Hak'ta hükm ederiz (15).

Ya'nî iki keşf ile, Hak bizim a'yânımız üzerine, dünyâda ve âhirette, saâdet ve şekāvet idbâr ve ikbâl, ve noksan ve kemâl ile, ancak ayn-ı sâbitemizin husûsiyyet-i zâtiyyesinin muktezâsına ve onun verdiği hükme göre hükm eder. Bu iki keşften keşf-i evvelin verdiği ma'rifet, a'yân âyînelerinde Hakk'ın suver-i muhtelife ile zuhûru ve tecellîsi, a'yân-ı sâbitemizin husûsiyyât-ı zâtiyyeleri ve isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûleleri hasebiyle olmasıdır: Ve keşif-i sânînin verdiği ma'rifet dahi vücûd-i Hak âyînesinde a'yân-ı sâbite sûretlerinin zuhûru
25. onların muktezâları hasebiyle olmasıdır. / Bu iki keşfin birden verdiği ma'rifet bu olur ki: Hak ezelen bizim a'yân-ı sâbitemiz üzerine; ve ebeden dahi a'yân-ı vücûdiyyemiz üzerine, ancak isti'dâdımızla kendisinden taleb ettiğimiz veyâ onun üzerine ibtidâen hükm ettiğimiz şeyle hükm eder. Ve bu sûrette a'yânımız üzerine biz hükm etmiş oluruz. Velâkin bizim, bizim üzerimize, bizimle olan bu hükmümüz Hakk'ın vücûdunda olduğumuz halde vâkı' olur. Çünkü biz Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi ve niseb-i ilmiyyesinin sûretleriyiz. Ve bu hüküm sırr-ı kadere mübtenîdir.

Bunun için Allah Teâlâ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) buyurdu. Ya'nî "Mahcûbîn üzerine Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" dedi. Vaktâki mahcûbîn, ağrâzlarına muvâfık olmayan şeyden nâşî, Hakk'a: "Niçin bize böyle böyle yaptın?" derler. İmdi Hak, onlar için sâkı keşf eder. Ve "sâk", ârif olanların burada keşf eylediği emrdir. Binâenaleyh mahcûbîn, Hakk'ın onlara iddiâ ettikleri şeyi etmediğini ve ettiği şeyin onlardan olduğunu müşâhede ederler. Zîrâ Hak onları, ancak hazret-i ilmiyyede sâbit oldukları şey üzeri-

ne bildi. Böyle olunca mahcûbînin hüccetleri bâtıl ve hüccet-i bâliğa Allah için sâbittir (16).

Ya'nî ehl-i Celâl, dünyâda kendilerinden sâdır olan ef'âle mukâbil, nefislerine mülâyim gelmeyen cezâ ile muâhaze olundukları vakit Hakk'a; "Niçin bize böyle ıkāb ediyorsun? Bizden sâdır olan ef'âl, ancak senin ezelde takdîr ettiğin şeydir. Şimdi bu ef'âl-i mukadderemizden dolayı bizi muâhaze edip ıkāb etmek zulümdür" derler. Hak Teâlâ dahi onlara "sâk"ı, ya'nî a'yân-ı sâbitelerinin gayr-i mec'ûl olan isti'dâdâtını keşf eder. Ve bu halde Hakk'ın onlara iddiâ ettikleri vech ile zulüm etmediğini; ve belki isti'dâd-ı ezelîleri mûcibince ne istemiş iseler onları / verdiğini; ve işledikleri ef'âlin kendilerinden olduğunu görürler. Ve وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Nahl, 16/33) mâ-sadakı olan hâl zâhir olur. Zîrâ Hak'tan onlar üzerine cârî ve vâkı' olan fiil, onların muktezâları hasebiyledir; yoksa cebren değildir. Ve Hak istidâdları hasebiyle her şeye vücûd ifâza buyurur. Ve onların takāzâ ve talebi üzerine icrâ-yı hükm ve ızhâr-ı fiil eyler. لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ (Enbiyâ, 21/23) âyet-i kerîmesi mûcibince Hakk'a, "Niçin onların taleblerini is'âf eyledin?" diye suâl olunmaz. Zîrâ yed-i Feyyâz'da aslâ buhl yoktur; kim ne isterse onu verir. Bu husûsta ancak tâlibler mes'ûldür. Ve keşf-i "sâk", ya'nî a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına ıttılâ', ehl-i hicâb ve Celal için mevtın-ı âhirete mahsûstur. Fakat neş'et-i âhiret üzerine olan ehl-i ma'rifet, mevtın-ı dünyâda dahi keşf-i "sâk" edip emri müşâhede ederler. İmdi bu keşf-i "sâk"hîninde ehl-i hicâbın: "Bizim fiilimiz Hakk'ın takdîri iledir" diyerek ikāme ettikleri hüccet, Hak Teâlâ hazretlerinin: "Benim takdîrim kudretime; ve kudretim irâdeme; ve irâdem ilmime; ve ilmim dahi sizin gayr-i mec'ûl olan isti'dâdât-ı ma'lûmenize tâbi'dir" diyerek ikāme buyurduğu hüccetle ibtâl buyrulur. Ve hüccet Hak için sâbit olur.

İmdi eğer sen diyecek olur isen ki: "Şu halde Hakk'ın فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ (En'âm, 6/149) **kavlinin ne fâidesi vardır?" Biz deriz ki:** «لو» **harf-ı imtinâ'dır, imtinâ' içindir. Bi-**

nâenaleyh Hakk'ın meşiyyeti, emr ne üzerine ise o şey üzerine taalluk etti (17).

Ya'nî sen îrâd-ı suâl ile diyecek olursan ki: Bâlâda zikr olunduğu üzere bizim üzerimize hâkim olan mâdemki bizim a'yânımızdır; Hak ise, ancak a'yânımızın muktezâsına göre ifâza-i vücûd ediyor, şu halde Hakk'ın: "Eğer Hakk'ın meşiyyeti taalluk ede idi, hepinize hidâyet ederdi" (En'âm, 6/149) kavlinde ne fâide vardır? Zîrâ bu kelâmdan hidâyetin ancak meşiyyet-i Hak ile vâkı' olduğu anlaşılmaktadır. /Biz cevâben deriz ki: فلو شاء deki لَوْ harf-i imtinâ'dır. Bir şeyin imtinâ'ını mûcib olan diğer şeyin imtinâ'ı için vaz' olundu. Ve âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi لو شاء هداية الكل لهدى و لكن ماشاء لعلمه بعدم استعداد الكل للهداية فما هداهم اجمعين. ya'nî "Eğer küllün hidâyetine meşiyyeti taalluk ede idi, hidâyet eder idi. Velâkin hidâyet için küllün adem-i isti'dâdına ilminden dolayı cemîine hidâyet etmedi" sûretindedir. Binâenaleyh hidâyetin mümteni' olmasından dolayı, şart-ı mümteni' olan "lev" meşiyyete dâhil oldu.

Velâkin aklın delîli hükmünde, mümkinin "ayn"ı, bir şeye ve onun nakîzına kābildir. Ve ma'kūl olan iki hükümden hangisi vâkı olursa, o hüküm sübûtu hâlinde onun üzerine bulunduğu emrdir. Ve لَهَدٰيكُمْ **kelimesinin ma'nâsı** ليبين لكم **dür. Velâkin âlemden her mümkinin, kendi nefsinde emr, ne şey üzerine sâbit olduğunu idrâk etmesi için, Allah Teâlâ ayn-ı basîretini açmadı. Binâenaleyh onların ba'zısı âlim ve ba'zısı câhildir** (18).

Ya'nî akıl, nefsinde, hakîkati bulunduğu hâl üzere idrâkten mahcûb ve âciz olduğundan, getirdiği delîl ile, ayn-ı sâbite-i mümkinin hidâyete ve onun nakîzı olan dalâlete kābiliyeti olduğuna hükm eder. Aklın bu hükmü, a'mâ olan kimsenin hükmüne benzer. Meselâ bir a'mânın nezdinde bir kimse bulunup sâkit olsa, o a'mânın bu kimse hakkındaki hükmü ikidir. O der ki: "Bu kimse Zeyd'dir veyâ Zeyd' in gayridir." Eğer gözü göre idi, hakîkat bir olduğundan "Bu

Zeyd'dir" diye hükm edecek ve bu hükmü birden ibâret olacak idi. Ve a'mânın bu hükümleri imkân hasebiyle sahîh olsa bile nefsü'l-emrde yalnız birisi hakîkattir. İşte ayn-ı mümkin dahi / bunun gibidir. Hakîkati, sâhib-i müşâhede olan kimse bilir. Bu bahsi biraz daha îzâh edelim:

Ma'lûmdur ki, a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde sâbit olan esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri ve mezâhiridir. Esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ise, kâdım olan zât ile kāim ve onun aynıdır. Bu sûrette a'yân-ı sâbite hakîkat cihetinden zâtın aynı olur. Zât ise bâkî, ezelî ve ebedîdir. Ve ona fenâ ve adem ârız olmadığı gibi ca'l ve îcâd dahi târî olmaz. Binâenaleyh a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı esmâ-i ilâhiyyenin muktezayâtı olduğundan mec'ûl değildir. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri kavâbili, ancak isti'dâdlarına göre îcâd etti. Ve vücûdda, ancak a'yânın i'tâ ettikleri şey vâkı' oldu. A'yân-ı sâbite ise, ancak zâtlarının muktezâsını verdi. Ve zât, birşeyi ve onun nakîzını iktizâ etmez. Meselâ Hadî isminin sûreti ve mazharı, ayn-ı mühtedîdir; ayn-ı dâll olamaz. Çünkü Hâdî isminin muktezâsı hidâyettir. Onun nakîzı olan dalâleti iktizâ etmez. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduklarından من رانى فقد رانى فان الشيطان لا يتمثل بى ya'nî "Beni gören, beni görmüştür. Zîrâ şeytan bana temessül etmez" buyururlar. Çünkü şeytan, Mudill isminin mazhar-ı etemmi olduğundan, bu ismin nakîzı olan Hâdî ismini kābil değildir. Maahâzâ aklın delîli hükm ederken, "mümkin", bir şeyi ve onun nakîzını kabûl eder, der. Bu, onun imkân ile ittisâfından dolayıdır. Çünkü imkân, vücûd ve adem taraflarını mütesâviyen muktezîdir. Nitekim a'mâ, indinde hareket eden bir mahlûka "Ya hayvan veyâ insandır" diye iki hüküm verir. Bu iki hükümden hangisi vâkı' olursa, o hüküm hakîkate mutâbıktır. Ve «لَهَدٰيكُمْ» لَيُبَيِّنَ لَكُمْ ma'nâsınadır. Ya'nî: Eğer Allâh'ın meşiyyeti taalluk ede idi, emrin ilm-i ilâhîde sübûtu hâlinde, ne şey üzerine sâbit olduğunu Hak cümlenize beyân eder idi, demek olur. /

İmdi, Hak dilemedi, onların kâffesine hidâyet etmedi ve dilemez de; إِنْ يَشَأْ kavli dahi böyledir. Hiç diler mi? Bu olmaz şeydir (19).

Ya'nî Hak onların kâffesine hidâyet etmeği ezelde dilemedi ve ebedde dahi dilemez. إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (İbrâhîm 14/19) âyet-i kerîmesindeki إن يشاء kavli dahi لو شاء gibidir. "İn" "lev" ma'nâsınadır. Mâzî sîğası olan "şâe" kelimesindeki "lev" harf-i şartı imtinâ' için olduğu gibi, istikbâl sîgası olan "yeşe'" kelimesindeki "in" harf-i şartı dahi imtinâ' içindir. Ya'nî ezelde ilm-i ilâhîde sâbit olduklarında, izhâblarına adem-i kābiliyyetleri olduğundan, istikbâl olan ebedde dahi izhâblarına meşiyyetin taalluku mümteni' oldu, demek olur. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) inkârı mutazammın olan istifhâm ile "Hiç diler mi?" buyururlar. Ya'nî ezelde cümlesinin a'yânı hidâyeti taleb etmediği halde, hiç onların hidâyetine ebedde meşiyyet-i ilâhiyye taalluk eder mi? Elbette etmez. Zîrâ bu olmayacak bir şeydir ve mümteni'dir, demektir.

Böyle olunca, Hakk'ın meşiyyeti ahadiyyetü't-taalluktur. O da ilme tâbi' olan bir nisbettir. Ve ilim dahi ma'lûma tâbi' olan bir nisbettir. Halbuki ma'lûm sensin ve senin ahvâlindir. Binâenaleyh ilim için ma'lûmda eser yoktur. Belki ma'lûm için âlimde eser vardır. Şu halde, ma'lûm kendi nefsinden, aynında sâbit olduğu şeyi Hakk'a i'tâ eder (20).

Ya'nî meşiyyet-i zâtiyyenin, ma'lûmât-ı ilâhiyyenin kâffesine taalluku ve nisbeti ahadiyyet üzre ve ale's-seviyyedir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَ مَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50). Fakat her bir ma'lûm zâtının isti'dâdına göre, o meşiyyet-i vâhide olan tecellî-i zâtîden, kendisine mahsûs olan hissesini ve nasîbini alır. Ve her ma'lûmun isti'dâdı muhtelif olduğundan, taallük-ı vâhid dahi mütenevvi'
30 olur. / Meselâ şemsin ziyâsı ahadiyyetü't-taalluktur. Fakat pencerelerinin camı yeşil, kırmızı, mâvî, sarı, mor renkte olan bir hâneye mütecellî olduğu vakit derûn-i hâneye giren ziyâlar mütenevvi' olur. Bu tenevvü' ise camların isti'dâdât-ı mütefâvitesinden münbâisdir. Yoksa şems, her mahalle ale's-seviyye bir renkte mütecellîdir.

"Meşiyyet" dediğimiz şey "ilm"e ve ilim de "ma'lûm"a tâbi' olan birer nisbettir. Zîrâ ma'lûm olmayan bir şeye irâde ve meşiyyetin

taalluku mümkün olmadığı gibi, ortada da bilinen bir şey olmadıkça bilmek keyfiyyeti dahi hâsıl olmaz. Daha açıkçası, bir şeyi istemek onu bilmeğe mütevakkıftır. Çünkü bilinmeyen bir şeyi dilemek mümkün olmaz. Ve bir şeyi bilmek için dahi ma'lûmun sûret-i muayyenesi mevcûd olmak lâzımdır. İşte ma'lûm sensin ve senin ayn-ı sâbitenin ahvâlidir. Ve ayn-ı sâbite yekdîğerinin nakîzı olan iki şeyden birisinin vücûdunu iktizâ eder. Ya'nî hidâyet ve dalâletten birisini muktezîdir. Binâenaleyh meşiyyet dahi, o hükm-i vâhide taalluk eyler. Bu sûrette, a'yân-ı sâbiteden her birisi, Hakk'a ne hüküm i'tâ etmiş ise kendisi o hüküm ile Hakk'ın ma'lûmu olur. İşte bu sebepten dolayı ilmin "ma'lûm" üzerine bir te'sîri yoktur; belki "ma'lûm"un âlim üzerine te'sîri vardır. Zîrâ ma'lûm, lisân-ı hâl ile âlime: "Ben şu hâl üzerine sâbitim. Sen beni bu sâbit olduğum hâl üzerine bil!" der. Ve nefsinden, aynında sâbit olduğu şeyi Hakk'a i'tâ eder.

Ve hitâb-ı ilâhî, muhâtablar ne şey üzerine tevâfuk ettilerse, ancak o şey hasebiyle ve nazar-ı aklînin i'tâ ettiği şey hasebiyle vârid oldu. Hitâb-ı ilâhî, keşfin i'tâ ettiği şey üzerine vârid olmadı. İşte bundan dolayı mü'minler çok ve ashâb-ı küşûf olan ârifler az oldu (21).

Ya'nî eşhâs-ı insâniyyenin ekseri ukalâdan ve nazar-ı fikrî ashâbından olduklarından فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ (En'am, 6/149) ve وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لآمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ (Yûnus, 10/99) ve emsâli olan hitâb-ı ilâhî onların ahvâline, ya'nî mukteza-yı ukülüne, göre vârid oldu; keşfin îcâbâtına göre vârid olmadı. Zîrâ / nazar-ı aklî ashâbının isti'dâdâtı buna vefâ etmez. Ve sırr-ı kadere vâkıf, ashâb-ı küşûftan olan ârifîn ise azdır. Ve tavr-ı ma'rifet, tavr-ı idrâk-i aklînin fevkındedir. Ve tavr-ı ma'rifet ise, hakāyık-ı umûru, olduğu vech üzere keşiftir.

Ve bizden ancak bir makām-ı ma'lûmu olmayan bir kimse yoktur. Ve makām-ı ma'lûm, sübûtunda onunla olduğun ve vücûdunda onunla zâhir bulunduğun şeydir (22).

Ya'nî, bizim müteayyin olan vücûdlarımızdan hiç bir vücûd yoktur

ki, onun bir makām-ı ma'lûmu bulunmasın. Ve ister âriflerden olsun, ister efrâd-ı sâireden olsun, hiç birisi bu makām-ı ma'lûmunu tecâvüzle onun hâricine çıkamaz. Çünkü makām-ı ma'lûm, senin ilm-i ilâhîde sübûtun hâlinde mütelebbis olduğun şeydir ki, sen bu vücûd-i hâricînde dahi o şeyle zâhir oldun. Binâenaleyh bir kimsenin ilm-i ilâhîde makāmı, her şeye akıl vâsıtasıyla vukūfu iktizâ etse, vücûd-ı hâricîde, ya'nî bu dünyâda dahi o makāmının, ya'nî âlet-i aklın zebûnudur. Bu zümre her şeyi kendi akıllarıyla kıyâs ederler; ve akıllarına mutâbık gelmeyen şeyi red ederler. Halbuki akıl idrâk-ı hakāyıktan âcizdir. Hukemâ ile ehl-i zâhir olan ulemânın halleri meydandadır. Hattâ İmâm-ı Fahreddîn Râzî (rahmetullâhi aleyh) gibi kibâr-ı ulemâdan bulunan bir zât bile aklın zebûnu olup kalmıştır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a). efendimiz **Mesnevî-i Şerîf**'lerinde buyururlar:

اندرين بحث كر خرد ره بين بدى　　　فخر رازى را زدان دين بدى

Tercüme: "Eğer akıl bu bahiste yol görücü olaydı, Fahreddîn Râzî dînin sırrını bilici olurdu."

Bu böyle olduğu gibi bir kimsenin ilm-i ilâhîde makāmı, keşfen sırr-ı kadere vukūfu iktizâ eylese, / vücûd-i hâricî olan bu dünyâda dahi, o sûretle zâhir olur; ve sâika-i cehl ile Allâh'a i'tirâz etmez. Velhâsıl ilm-i ilâhîde olan sübût üzere vücûd-i hâricîde zâhir olmak meşiyyet-i ilâhiyye iledir. Ve meşiyyet ise ancak ilm-i ilâhîde olan sübût üzerine taalluk eder. Ve ilm-i ilâhîde olan a'yân-ı sâbitenin hasâisı muhtelif olduğundan, meşiyyetin taalluku dahi muhtelif olur. İşte bu sebepten nâşî meşiyyet-i ilâhiyye kâffenin hidâyetine taalluk etmedi. Zîrâ efrâddan her bir ferd bir makām-ı ma'lûm sâhibidir, oradan çıkamaz. Binâenaleyh hidâyete isti'dâd ı olmayan şahsın hidâyetine, meşiyyet-i ilâhiyye de taalluk etmez.

İmdi ma'rifet-i vücûdda, meşârib ve ezvâk bu makām-ı ma'lûm iktizâsınca muhtelif olup ba'zısı, Hak için vücûd isbât ederek, halkı Hak'ta müşâhede ettiği; ve ba'zısı halk için vücûd isbât edip Hakk'ı halkta gördüğü; ve ba'zısı da bir vech ile Hakk'ı ve bir vech ile hal-

kı isbât eylediği cihetle cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu ezvâk-ı muhtelifeyi, sîğa-i şartıyye isti'mâliyle cümel-i âtiyyede beyân buyururlar:

Bu, senin için vücûd olduğu sâbit olursa böyledir. Ve eğer sâbit olacak olursa ki, tahkîkan vücûd Hak içindir, senin için değildir; binâenaleyh hüküm, vücûd-i Hak'ta şüphesiz senin için sâbittir. Ve eğer sâbit olacak olursa ki, tahkîkan sen mevcûdsun; o halde hüküm bilâ-şek senin içindir. Ve eğer hâkim Hak olacak olursa, bu halde Hak için senin üzerine ifâza-i vücûddan gayri yoktur. Ve senin üzerine olan hüküm, senin için sâbittir (23).

Ya'nî bu makām, Hak'la berâber senin için vücûd sâbit olursa, hâsıldır. Ya'nî senin ma'dûm olan ayn-ı sâbitenin âyînesinde, Hakk'ın vücûdu bu ayn-ı sâbitenin muktezâsına göre müteayyin olup, o sûret-i ilmiyye vücûd-i hâricîde, ya'nî âlem-i şehâdette, zâhir olduğu vakit, / senin için vücûd sâbit olursa, bu makām sana izâfe olunur. Ve eğer tafsîli yukarıda geçen keşf-i evvelin i'tâ ettiği ma'rifet üzere, a'yân-ı sâbite âyînelerinde müteayyin bulunan ve bu taayyün muktezâsına göre vücûd-i hissîde zâhir olan vücûd-i Hakk'ın, müteayyin için olduğu sâbit olursa, bilâ-şek Hakk'ın vücûdunda hüküm senin için hâsıl olur. Çünkü senin ayn-ı sâbiten husûsiyyet-i zâtiyyesiyle, kendisinde zâhir olan Hakk'a bir hüküm i'tâ etti. Hak dahi o hüküm ile onda zâhir oldu. Vâhidin vücûdu min-haysü'z-zât vâhiddir; onda taaddüd yoktur. Ve kezâlik tecellî dahi zâttan ibtidâen vahdet üzere zuhûr eder. Fakat a'yân âyînelerinin ihtilâf ve tenevvüü, vücûd-i Hak'ta taaddüd ve tekessür ızhâr eyler. Bu sûrette vücûd Hakk'ın, hüküm ise a'yânındır. A'yân ise çekirdeğin içindeki ağaç gibi ma'dûmdur.

Ve eğer yine tafsîli bâlâda murûr eden keşf-i sânînin i'tâ ettiği ma'rifet üzere, Hakk'ın vücûdu a'yân âyînelerinde, bu a'yânın muktezâlarına göre zâhir olup, bunlar yekdîğerinden mütemeyyiz olduğu vakit, senin aynın üzerine ifâza edilmiş olan nûr-i vücûd ile senin mevcûd olduğun ve vücûd-i mutlakın senin ayında takayyüdü i'tibâr olunursa, bilâ-şek hüküm, senin için hâsıldır. Çünkü sen, hükm-i mah-

sûs ile senin aynın üzerine hükm etmesini, isti'dâdın hasebiyle Hak üzerine hükm edersin.

Ve eğer sana vücûd vermesi hasebiyle, senin üzerine hâkim Hak olacak olursa, Hakk'ın hükmü, senin üzerine ancak ifâza-i vücûd etmekten ibâret olmuş olur. Ve senin aynın üzere hüküm, yine senin tarafından vâkı olur. Çünkü senin ayn-ı sâbitenin isti'dâd-ı mahsûsu, Hakk'a ne hüküm vermiş ise, Hak bu ayn-ı sâbiten üzerine ancak o hüküm ile hükm eder.

İmdi sen, ancak nefsine hamd et ve ancak nefsini zemm eyle! (24).

Ya'nî senin ayn-ı sâbiten / saâdet ve kemâli iktizâ edip Hakk'a, lisân-ı hâl ile "Benim üzerime saâdet ve kemâl ile hükm eyle!" diye hükm eylemiş; ve binâenaleyh vücûd-i hâricîde, ya'nî bu dünyâda, o hükm-i ezelînin eseri sende saâdet ve kemâl sûretinde zâhir olmuş ise, bundan dolayı ancak nefsine hamd et; çünkü hüküm senindir. Ve eğer ayn-ı sâbiten şekāveti ve noksânı iktizâ edip, Hakk'a bu hükmü verdiği için, bu âlemde de sen şekāvet ve noksan üzerine isen, bundan dolayı dahi kendi nefsini zemm et; çünkü hüküm, yine senindir.

Hidâyet ve dalâlet ve hayır ve şer ve her şey, ifâza-i vücûd i'tibâriyle Hakk'ındır. Yoksa a'yân-ı sâbite, Hakk'a ne hüküm vermiş ve Hak'tan ne istemiş iseler, o zuhûr ettiği için bunların cümlesi a'yândandır. Binâenaleyh eğer zulüm vâkı' olursa halktandır, Hak'tan değildir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَما ظَلَمْناهُمْ وَ لٰكِنْ كانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Nahl, 16/118)

Ve Hak için, ifâza-i vücûd hamdinden gayri bir şey bâkî kalmaz. Zîrâ bu O'nun içindir, senin için değildir. İmdi sen ahkâm ile O'nun gıdâsısın; ve O vücûd ile senin gıdândır (25).

A'yân ademiyyet üzerine olup, Hak Teâlâ onlara ifâza-i vücûd et-

miştir. Binâenaleyh sen, vücûd bulduğun ve zuhûr eylediğin için Hakk'a hamd edersin. Zîrâ vücûd ve zuhûrda senin medhalin yoktur. Maahâzâ a'yân, hakîkatte Hakk'ın gayrı olmadığından mehâmidin kâffesi yine Hakk'a râci' olur. İmdi sen hükm edip, Hakk'a dahi sana vücûd verdiği için, sen, hükümlerle / Hakk'ın gıdâsısın. Çünkü senin ayn-ı sâbitenin ahkâmı sûretlerine büründüğü halde zâhir olan Hak'ın vücûdudur. Binâenaleyh senin keyfiyyetin ile zâhir olan Hakk'ın vücûdu, senin ayn-ı sâbitenin sûretiyle ve onun ahkâmı ile müteğaddî olur. Ve gıdâ müteğaddînin vücûdunda hafî ve müteğaddî zâhir olduğu gibi, senin ayn-ı sâbitenin ahkâmı dahi vücûd-i Hakk'ta hafî ve Hak zâhirdir.

Ve kezâ sen Hakk'ın vücûdu ile zâhirsin. Ve Hakk'ın vücûdu ile zâhir olan ayn-ı sâbitenin sûretinde Hak, hafîdir. Binâenaleyh sen, vücûd-i Hak ile müteğaddîsin. Ve sen zâhirsin; vücûd-i Hak dahi bâtındır.

Burada "gıdâ" ta'bîri, mecâz tarîkıyla zikr olunmuştur. Çünkü gıdâ, nasıl ki müteğaddînin bakāsına ve kıvâmına ve zuhûr-i kemâlâtına sebep olur ise, a'yânın ahkâmı dahi o a'yânda zâhir olan vücûd-i Hakk'ın kıvâm ve bakāsına sebeptir. Ve kezâ Hak dahi vücûdu ile a'yânın kıvâm ve bakāsına sebeptir. Ve gıdâ müteğaddîde muhtefî olduğu gibi, Hak müteğaddî misullu a'yânda zâhir ve a'yân gıdâ misillu Hak'ta muhtefîdir. Ve kezâ a'yân, Hak'tan vücûd bulup müteğaddî misillu zâhir ve Hak gıdâ misillu onlarda muhtefî oldu. Binâenaleyh a'yân, Hak üzerine ahkâm ile; ve Hak dahi a'yân üzerine vücûd ile hâkimdir.

İmdi senin üzerine müteayyin olan şey, Hak üzerine müteayyin oldu. Binâenaleyh emr, Hak'tan sana ve senden Hakk'adır. Şu kadar ki sen mükellef tesmiye olursun. Halbuki Hak sana, ancak hâlin ile ve üzerinde bulunduğun isti'dâdla, bana teklîf et, dediğin şeyle teklîf etti. Ve Hak (ism-i mef'ûl olarak) mükellef tesmiye olunmaz (26).

35 / Ya'nî ezelde ayn-ı sâbitenin hükmü, Hak üzerine müteayyin ol-

duğundan, Hak mahkûmün-aleyh oldu, sen de hâkim oldun. Ve kezâ vücûd-i zâhirde senin vücûdunün üzerine Hakk'ın hükmü müteayyin olduğundan, sen mahkûmün-aleyh oldun, Hak da hâkim oldu. Bu sûrette hüküm Hak'tan sana râci'dir. Zîrâ senin ayn-ı sâbiten üzerine ifâza-i vücûd etmekle Hak senin üzerine hâkimdir; ve sen mahkûmsun. Ve yine hüküm, senden Hakk'a âittir. Zîrâ ayn-ı sâbiten, husûsiyyet-i zâtiyyesinin iktizâ ettiği hükmü Hakk'a i'tâ etmekle, sen Hak üzerine hâkimsin; ve Hak mahkûmün-aleyhdir. Binâenaleyh Hak ile a'yân bir vech ile hâkim bir vech ile mahkûmdur. Ancak Hak ile senin beyninde, mahkûmün-aleyh olmak husûsunda, şu kadar fark vardır ki, sana "ism-i mef'ûl" sîğasıyla "mükellef" tesmiye olunur ve Hakk'a olunmaz. Çünkü Hak üzerine hiçbir külfet târî olmaz.

Şiir:
İmdi Hak bana hamd eder; ben de Hakk'a hamd ederim.
Ve Hak bana ibâdet eder; ben de O'na ibâdet ederim (27).

Ya'nî Hak, benim dâire-i vücûduma tahallülüne ve min-haysü'z-zât tağayyür etmeksizin, sûret-i ilâhiyyesiyle küllen ve tafsîlen bende zuhûruna ve benim onun kâffe-i esmâsına mazhar oluşuma hamd eder. Çünkü eğer ben olmasa idim, Hak bilinmez idi; ve ibâdet olunmaz idi; ve kendisine hamd edilmez idi; zuhûr-i küllî ve tafsîlî ile zâhir olmaz idi. Celâ ve isticlânın kemâli husûl bulmaz idi. Nitekim Şems-i Mağribî buyurur. / Beyt:

ظهور تو بمنست و وجود من از تو   و لست تظهر لولای لم اکن لولاك

Tercüme: "Senin zuhûrun benim iledir; benim vücûdum da Sen'dendir. Eğer ben olmasa idim, Sen zâhir olmazdın; ve eğer sen olmasa idin, ben vücûd bulmaz idim."

Ve kezâ Hâce Hâfız Şîrâzî buyurur. Beyt:

سایهء معشوق اکر افتاد بر عاشق چه شد   ما با و محتاج بو دیم او بما مشتاق بود

Tercüme: "Ma'şûkumuz olan Hakk'ın zılli, âşık olan bir mahlukûn üzerine düştü ise ne oldu? Çünkü biz vücûdda O'na muhtâc idik, O da zuhûrda bize müştâk idi."

Ve Hak bana hamd ettiği gibi ben de Hakk'a hamd ederim. Çünkü beni ان الله خلق آدم على صورته muktezâsınca kendi sûreti üzerine îcâd edip, "feyz-i akdes"i, nefes-i rahmânî-i ahadiyyesi ile bana ifâza-i vücûd eyledi. Ve cemî'-i kemâlât ile bende zâhir olup sûret-i ilâhiyyesini bana in'âm etti. Nitekim Benî Âdem'deki bu mazhariyyete işâreten cenâb-ı Sa'dî buyurur. Beyt:

نه فلك راست مسلم نه ملك راحاصل   انچه در سر سويداى بنى آدم از وست

Tercüme: "Cenâb-ı Mün'im'den in'âm olunan Benî Âdem'in sırr-ı süveydâsındaki şey, ne felek için müsellemdir, ne de melek için hâsıldır."

Ve Hak bana ibâdet, ya'nî itâat eder. Zîrâ اُدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) muktezâsınca ben O'ndan taleb ederim, O da benim talebime icâbet eder. Ve ben taayyün-i evvel mertebesinde müteayyin olduğumda / beni rûhânî olan merâtibden ve cismânî olan etvâr ve istihâlâttan geçirerek insan sûretinde îcâd ve ızhar etti. Ve sûret-i insâniyyeyi tesviye edip sûret-i ilâhiyye-i kemâliyye rûhunu nefh etmek için beni terbiye eyledi. Nitekim cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) bu etvâr ve istihâlâta işâreten **Mesnevî-i Ma'nevî**'lerinde buyururlar. **Mesnevî:**

از جمادى مردم و نامى شدم   وزنما مردم بحيوان برزدم
مردم از حيوانى و آدم شدم   پس چه ترسم كى ز مردن كم شدم

Tercüme: "Cemâdlık mertebesinden öldüm, nebât oldum. Ve nebât mertebesinden öldüm, hayvan ile berâber oldum. Hayvanlıktan öldüm, Âdem oldum. Şu halde ölmekten ne korkayım, ne vakit ölmekten noksan oldum?"

Hak bana ibâdet ettiği gibi ben de O'na ibâdet ederim. Çünkü bana in'âm ettiği sûret-i ilâhiyye-i cem'iyye-i kemâliyyeyi ve tecelliyât-ı esmâiyye ve zâtiyyeyi kabûl edip, o sûret ile onu ızhâr ettim.

İmdi ibâdetin Hakk'a ıtlâkı sû'-i edebden münbais olmadığı gibi ashâb-ı sekrin kelâmı kabîlinden dahi değildir. Bu kelâm, ârif-i muhakkık ve vâris-i müdakkıkın kelâmıdır. Ârifin kelâmı ise, usûl ve ma'rifet üzeredir. Ondan her ne tarîk üzere bir ibâre sâdır olsa edebe muvâfıktır. Âriften, erbâb-ı şek ve ashâb-ı sû'-i edebden sâdır olan kelâm sûretinde ibârât sâdır olsa bile, hükümde onlar gibi değildir. Çünkü ârif ihâta-i zâtiyyeye nâzırdır. Onun meşhedinde Hakk'ın kabûl etmeyeceği bir hüküm ve zâhir olmayacağı bir vasıf yoktur. Husûsiyle bu tâife (rahmetullâhi aleyh), esrâr-ı ilâhiyyeyi ashâb-ı isti'dâda tefhîm için, fünûn-i sâire erbâbınca vaz' edilen / bir takım ıstılâhât gibi, ıstılâhlar vaz' etmişlerdir. Ve onların ıstılâhı mûcibince "ibâdet"ten murâd "îcâd" ve "terbiye"dir; ve "itâat", ya'nî isticâbette "icâbet"tir. Nitekim Ebû Tâlib, (S.a.v.) Efendimize ما اطوع لك ربك يا محمد dedi*. Ve cenâb-ı Fahr-i âlem Efendimiz dahi و انت يا عم ان اطعته اطاعك و اعبد ه با متثال اوامره buyurdular**. Binâenaleyh asıl sû'-i edeb bu zevât-ı saâdet-simâtın ıstılâhâtına adem-i vukūf sâikasıyla kelâmlarını sû'-i edebe haml ederek i'tirâzâtta bulunmaktadır.

İmdi halde ben O'na ikrâr ederim; ve a'yânda O'na inkâr eylerim. O beni bilir, ben O'nu inkâr ederim. Ve ben O'nu ârifim; binâenaleyh O'nu müşâhede ederim (28).

Ya'nî makām-ı cem' ve vahdetin galebesi hâlinde, Hakk'ın vahdet-i vücûduna ikrâr ederim. Çünkü kâffe-i eşyâyı vücûd-i Hak'ta fânî ve müstehlek bir halde müşâhede eylerim. Fakat vaktâki a'yân-ı muhtelifeye bakarım, halkı görürüm. Kesretin galebesinden dolayı, bu a'yân-ı hâdisede O'nun müteayyin ve muhtefî olup, onlardan mütecellî oluşunu sâika-i tenzîh ile inkâr eylerim. Hak cemî'-i ahvâl ve etvârda beni bilir. Çünkü cemî'-i a'yânı sâbiteyi ve şuûn-i lâhıkayı muhîttir. Ve âlem-i şehâdette eşyâ sûretlerinde tecellî edip zâhir olunca, ben inkâr ederim. Zîrâ vahdet-i zâtiyye hasebiyle, ben

---

* Ey Muhammed, senin Rabb'in sana ne kadar itâatli!"

** "Ey amcam, eğer sen O'na itâat edersen, O da sana itâat eder. O'na onun emirlerine imtisâl ile kulluk et!"

O'nu taaddüd ve kesretten tenzîh ederim; ve eşyâ-yı hâdise sûretlerinden O'nu tecrîd eylerim. Ve ben O'nu bilirim. Şu halde O'nu cem'-an ve tafsîlen müşâhede ederim. Zîrâ ma'rifet ve müşâhede, benim hakîkatimin îcâbıdır. O'nu bilmeği ve görmeği, benim hakîkatim bana i'tâ etti.

Bizden nasıl ganî olur? Halbuki ben O'na müsâade ederim. Ve ben O'nu is'âd eylerim. Hak bunun için beni îcâd etti, tâ ki ben O'nu bileyim. İmdi ben O'nu ilimde îcâd ettim. Bize hadîs / bu ma'nâ ile geldi. Ve Hakk'ın maksadını bende tahkîk et! (29).

Ya'nî Hak esmâ ve sıfâtıyla bizden nasıl ganî olur? Halbuki ben, O'nun esmâsının ve sıfâtının ve tecelliyâtının bende zuhûrunda, O'na müsâade ederim. Ve müsâade "nasr" ma'nâsınadır. Ve "nasr" hakkında âyet-i kerîmede إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ (Muhammed, 47/7) buyrulur. Çünkü kābil, ya'nî mef'ûl, fâilin fiiline yardım eder. Ve ben zâtımın mir'âtında ve aynımın mazharında Cemâl ve Celâl'iyle zuhûrunda, Hakk'ı is'âd ederim. "İs'âd", hakîkatte bâtındaki kemâlâtın zâhire ihrâç ve ızhârından; ve kemâlât-ı esmânın a'yânda zuhûrundan ibârettir. Nitekim hadîs-i şerîfte لو لم تذنبوا لذهب الله بكم و جاء بقوم يذنبون فيستغفرون الله فيغفر لهم buyrulur. Ve bu hadîs-i şerîfin mazmûn-i münîfine muvâfık olarak Şeyh Nazîf Mevlevî buyurmuştur:

Âyna-i mağfiret sûret-i isyânadır.
Halk günâh etmese halk eder âhar İlâh

Velhâsıl Hak, min-haysü'z-zât âlemlerden ganîdir. Fakat min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât bizlerden ganî değildir. Zîrâ ulûhiyyet me'lûh ile; ve hâlıkıyyet mahlûk ile; ve rubûbiyyet merbûb ile; ve ma'bûdiyyet abd ile tahakkuk eder.

İşte O'nun rubûbiyyetine ve ulûhiyyetine müsâade etmem ve O'nu muzhir olmam için, ben me'lûh ve merbûbu îcâd eyledi. Ve mâdemki ben me'lûhum ve merbûbum, İlâh'ımı ve Rabb'imi bu sıfatlarımla bilirim. Ve ben O'nun kâffe-i mevcûdâtta zâhir olduğunu bildik-

ten ve O'nu ilimde bu sûretle îcâd ettikten sonra, bu sırrı ehl-i hicâba ızhâr ederim.

Zikr olunan ma'nâya mebnî, Hakk'ın ma'rifeti ve ilimde îcâdı talebini mutazammın olarak lisân-ı Resûl ile bize كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لا عرف hadîs-i kudsîsi geldi. Ve Hakk'ın maksadı ve talebi bende tahkîk olundu. Ya'nî Hak, mâdemki mahlûkātı kendi-
40 si bilinmek için halk etti; / ve mâdemki ben dahi O'nu bilecek olan mahlûkum; şu halde O'nu bilmek için bana ilim lâzım geldi. Ve ilim tahakkuk edince, O'nu bu ilimde îcâd etmek iktizâ etti. Zîrâ Hak bendeki kābiliyyet-i külliyye ve mazhariyyet-i cem'iyyeye mebnî, bende zuhûr-i cem'î ve tafsîlî ile zâhir ve mütecellî oldu. Ben dahi O'nu ma'rifet-i külliyye ile ârif olup, O'nu ilmimde müşâhede ettim. Ve bu ilmimdeki müşâhede üzerine O'nu ızhâr eyledim.

Vaktâki Halîl (a.s.) için, Halîl tesmiye olunduğu mertebe sâbit oldu, bunun için ziyâfeti sünnet ve âdet ittihâz eyledi (30).

Ya'nî vaktâki isti'dâd ve kābiliyyetinin vüs'ati hasebiyle, Hak Teâlâ'nın zâhir olduğu cemî'-i makāmat-ı ilâhiyyeye mazhariyyet mertebesi İbrâhîm (a.s.) için sâbit olup, o makāmâta tahallül ederek, rızkın beden-i merzûkun eczâsında sârî olması gibi, o makāmlarda sirâyet etti ve Hakk'a gıdâ oldu. Ve kezâ Hak dahi, İbrâhîm (a.s.)ın cemî'-i hakāyık ve kuvâsına mütehallil ve sârî olup vücûdu ile ona gıdâ oldu. Bu sebepten dolayı İbrâhîm (a.s.), halâikı ziyâfete da'vet edip tağdiyeyi âdet ittihâz eyledi. Ve bu makāmât-ı ilâhiyyeye tahallül etmek ve Hak onun kuvâsına mütehallil olmak hâli kendisine galebe edip, hakîkatinin ve makāmının sırrı, onun zâhirine de münteşir oldu; ve hâli fiilinde zuhûr etti.

Ve İbn Meserre el-Cebelî onu Mîkâîl ile berâber erzâk için kıldı. Ve merzûkların teğaddîsi erzâk ile olur. Rızk, onda bir şey bâkî kalmamak sûretiyle, merzûkun zâtına tahallül ettiği vakit, ancak rızkın tahallülü kalır. Zîrâ gıdâ müteğaddînin cemî'-i eczâsına ve eczânın hepsine sirâyet eder.

Halbuki burada eczâ yoktur. Böyle olunca esmâ-i ilâhiyye ile muabber olan cemî'-i makāmât-ı ilâhiyyeye İbrâhîm (a.s.)ın tahallülü, / ve zât-ı ecell ve a'lânın onunla zuhûru lâ-büddür (31).

Ya'nî ehl-i tarîkın ekberi olan şeyh-i muhakkık Muhammed bin Abdullah bin Meserre el-Cebelî Kurtubî (k.s.), İbrâhîm (a.s.)ın Hz. Mîkâîl ile berâber erzâka müvekkel olduğunu beyân eyledi. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye'**nin on ikinci bâbında, bu husûsun Meserretü'l-Cebelî hazretlerinden rivâyet olunduğunu beyân buyurmuşlardır.

Rızk müteğaddînin zâtına dâhil olup da, onun eczâsından hiçbir şey kalmayıp tamâmiyle hazm olsa, ancak tahallül kalır. Çünkü gıdâ, müteğaddînin kâffe-i eczâsına yayılır. Ve merzûkların teğaddîsi dahi erzâk ile olur. Binâenaleyh iki mütehallilden her birisinin vücûdu, hey'et-i mecmûasıyla diğerinin hakîkatinde tahallül eder. Nitekim gıda hakîkati ile müteğaddînin kâffe-i eczâsına yayılır. Maahâzâ cem'iyyet-i ilâhiyyede eczâ olamaz. Gıdâ ile müteğaddînin tahallülü, burada mahzâ bir temsîlden ibârettir. Zîrâ gıdâ ile müteğaddînin vücûdu yekdîğerinin gayrıdır. Ve bâtın olan zât-ı Hak, zâhir olan halkın taayyün cihetinden gayri ise de, hakîkatte zâhir ve bâtın Hak'tır. Beynehümâda gayriyyet yoktur.

İmdi İbrâhîm (a.s.) Hakk'a gıdâ olup onda mütehallil oldukda, "esma" ta'bîr olunan makāmât-ı ilâhiyyenin kâffesine tahallül etmesi ve İbrâhîm (a.s.)ın mazharında zâhir olan esmâ-i ilâhiyye ile Hak Celle ve Alâ'nın zâtının zâhir olması lâ-büddür. Bu sûrette cenâb-ı İbrâhîm esmâya gıdâ olunca, o esmâda muhtefî ve bâtın olur; ve zât-ı Hak İbrâhîm'de zâhir bulunur.

Şiir:
İmdi biz, Hak içiniz. Nitekim edillemiz sâbit oldu. Ve biz, bizim içiniz (32).

Ya'nî biz Hak içiniz. Zîrâ bâlâda beyân olunduğu üzere, keşf-i ev-

velin i'tâ ettiği ma'rifet iktizâsınca bizim suver-i ilmiyye-i gaybiyyemiz a'yân-ı sâbite âyînelerinde Hakk'ın sûretleridir. / Ve zâhir olan edille-i keşfiyyemiz mûcibince vücûdât-ı zâhiremiz O'nun vücûdudur. Binâenaleyh biz Hakk'ın mülküyüz. Ve biz a'yân-ı sâbitemizin sûretleriyiz ve onların mülküyüz. Binâenaleyh bizim bu a'yân-ı hâriciyyemizde zâhir ve hâkim olan o a'yân-ı sâbitemizdir.

Ve O'nun için benim olmamdan gayri yoktur. İmdi biz O'nun içiniz; biz bizim için olduğumuz gibi (33).

Ya'nî Hak için benim üzerime ifâza-i vücûddan gayri bir şey yoktur. Bu sûrette biz O'nun mülküyüz; ve O bizim üzerimize vücûd ile hâkimdir. Bizim üzerimize a'yân-ı sâbitemiz hâkim olduğu gibi.

İmdi benim için iki vecih vardır: "Hüve" ve "ene". Halbuki Hakk'ın zuhûr-i enâniyyeti için "ene" lafzı yoktur (34).

Ya'nî benim vücûdum vaktâki vücûd-i mutlakın aynı oldu, bu vücûdum o vücûd-i mutlakın ayn-ı sâbiteme inzımâmiyle müteayyin oldu. Ya'nî Hak, sûret-i ilmiyyesi olan ayn-ı sâbiteme, vücûd-i mutlak-ı latîfının bi't-tenezzül kesâfeti cihetiyle, bu hazret-i şehâdette, bir vücûd verdi. Binâenaleyh benim için iki vecih vardır ki, birisi "vech-i hüviyyet" ve diğeri "vech-i enâniyyet"tir. Birinci veche göre Hak ile aramızda imtiyâz yoktur. İkinci veche göre temeyyüz hâsıl ve ubûdiyyetle rubûbiyyet zâhir olur. Ve Hakk'ın enâniyyeti zâhir olmak için / "ene" lafzı yoktur. Ya'nî Hak için enâniyyet yoktur. Belki O'nun kendi zâtiyle bir enâniyyeti vardır. Zîrâ "ene" lafzı, kişinin kendi muhîtinde bulunan benliklerden, kendi benliğini tefrîk ve temyîz için vaz' edilmiş olan bir lafızdır. Halbuki Hak mevcûddur; ve onunla berâber ezelen ve ebeden hiçbir şey mevcûd değildir. كان الله ولم يكن معه شيء ... الآن كما كان. Binâenaleyh O'nun benliği kendi zâtiyledir; ve kendi zâtında müstehlektir. Şu halde Hak için "ene" lafzı yoktur. Ve Hak zâtı hasebiyle kendinin gayri görünen âlemlerden ganîdir. Ve benim enâniyyetim ona muhtaçtır. Çünkü "ben, ben" dediğim,

benim bu taayyünüm, O'nun vücûd-i mutlakının bu kisve ile mukayyeden zuhûrudur. Eğer O enâniyyet-i zâtiyyesini ızhâr etse, eşyâ fânî ve ağyâr ma'dûm olur. Velhâsıl ba'zı ehl-i aklın tevehhümleri gibi O'nun bizden ayrı enâniyyeti ve taayyünü yoktur. Bu tevehhümün menşei, O'nun bizim enâniyyetimizde ihtifâ etmiş olmasındandır.

Velâkin Hakk'ın zuhûru benim vücûdumdadır. Binâenaleyh biz Hak için "inâ'", ya'nî kab gibiyiz (35).

Ya'nî Hakk'ın hakîkati bende zâhirdir. Bu sûrette biz Hak için bir zarf mesâbesindeyiz. Çünkü o bizim sûretlerimize ve renklerimize göre bizim ile zâhir olup müteayyin oldu. Nitekim eşkâl ve elvânı muhtelif bir takım bardaklara su konsa, su hadd-i zâtında bî-taayyün ve bî-renk iken, bardak ne şekilde ise o şekle tebean müteayyin olur. Ve bardakların renklerine göre kırmızı, yeşil, mâvî ve sarı görünür. İşte zât-ı Hak dahi böyle bî-taayyün ve bî-renktir. Bizim taayyünâtımıza göre / suver-i muhtelife ve mütenevviada zâhir olur.

İmdi "su" ile "zarf" ancak bir temsîlden ibârettir. Zîrâ "su" ile "kap" arasında ikilik ve gayriyyet vardır. Suyun vücûdu ile bardağın vücûdu başka başka şeylerdir. Suyun bardağa duhûlü, hulûl sûretiyledir. Bâlâda mükerreren zikr olunduğu üzere, Hakk'ın bizim taayyünâtımıza tahallülü ise isneyniyyet ve hulûl sûretiyle değildir. Bizim bu vücûdumuz, vücûd-i mutlakın tenezzülünden husûle gelmiş, mukayyed bir vücûd-i kesîftir. Binâenaleyh bir zarf-ı müstakıl ve hâriç farz olunamaz.

Hulûle kāil olanlar, vücûd-i Hak ile vücûd-i halkı yekdîğerinin gayri tevehhüm ettikleri için bu varta-i hulûle düşmüşlerdir.

Ve Allah Teâlâ Hak olan şeyi söyler; ve râh-ı sedîde delâlet ve hidâyet eyler (35).

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.) kendi nefs-i nefîsini, Hakk'a mazhariyyet husûsunda, su kabına teşbîh edip, kendi mazhariyyetinde, Hakk'ın kâffe-i esmâ ve sıfât-ı rabbâniyye ile zuhûrunu, taayyününü ve tecellîsini isbât ettiğinden, bu fass-ı lem'a-nisârda

beyân buyurduğu hakāyıkta, lisânının lisân-ı Hak olduğuna işâreten: "Bu hakāyıkı söyleyen Hak'tır; benim lisânım ile sizi tarîk-ı vahdete delâlet ve hidâyet eder" buyururlar. "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn".

İntihâ: 3 Şubat 331; Rebîu'l-âhir 334, Çarşanba sabâhı.

*
* *

M e s n e v î:

45 / Bu fass-ı rengîne taalluku görülen, **Mesnevî-i Şerîf'**in beşinci cildinde vâkı' âtîdeki sürh-i münîfin tercümeten ve şerhan burada îrâdı münâsip görülmüştür.

Sürh-i Mesnevî-i Şerîf:

در صفت آن بیخودان که از شر خود و هنر خود ایمن شدهٔ اند که فانی اند در بقای حق سبحانه همچون ستار کان که فانی اند بروز در نور آفتاب و فانی راخوف آفت و خطر نباشد

Tercüme: "Bu sürh-i şerîf o kendinden geçmiş olanların sıfatı beyânındadır ki, onlar kendilerinin şerrinden ve hünerinden emîn olmuşlardır. Zîrâ gündüz, güneşin nûrundan fânî olan yıldızlar gibi, onlar dahi Hakk'ın bakāsında fanîdirler. Ve fânî olan kimseye âfet ve helâk korkusu yoktur." **Mesnevî*:**

چون فناش از فقر پیرایه شود   او محمد واربی سایه شود
فقر فخری را فنا پیرایه شد   چون زبانه شمع او بی سایه شد

Tercüme: "O bî-hod olan kimsenin fenâsı, fakrdan müzeyyen olduğu vakit, o kimse Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) gibi bî-sâye olur. Fahra mensûb olan fakr için fenâ zînet oldukda, o kimse şem' alevinin ucu gibi gölgesiz oldu."

Şerh: "Fakr"dan murâd "fakr-ı sûrî", ya'nî bilcümle mâ-melekini terk edip nân-pâreye muhtâç olacak bir hâle gelmek değildir. Belki kemâl-i heyemânı ve Hakk'a olan ifrât-ı aşkı sebebiyle kendi nefsinden fânî ve Hak'la bâkî olmaktır. Bu fenânın "fakr"dan müzeyyen olması budur ki: Bu **Fass-ı İbrâhîmî'**de tafsîl olunduğu vech ile / ârif görürki, ilm-i Hak'ta peydâ olan ayn-ı sâbitesi ism-i Hakk'ın; ve hazret-i şehâdette, ya'nî bu dünyâda "ben, ben" dediği sûret-i vücûdu ise, ayn-ı sâbitesinin sûretleridir. Vücûd-i kesîfi ise, vücûd-i mutlak-ı Hakkın tenezzülâtından husûle gelmiş olan bir taayyündür. Binâenaleyh cemî'-i mevâtında Hakk'a müftekırdir. İşte bu fakrdan

* Şârih **Mesnevi'**nden aldığı bu beyitleri 672'den 713'e kadar numaralamıştır. (Neşredenler.)

nâşî, kendisi için ortada "ben"im diyecek bir vücûd bulamaz. Ve görür ki, kendisinin enâniyyeti bir vehm-i mahzdan ibârettir. Binâenaleyh kendisinin bu vehm-i enâniyyetinden geçer, vücûd-i Hak'ta fânî olur. Ve onun fenâsı "fakr"dan müzeyyen olmuş olur. Zîrâ abdin zîneti onun fenâsıdır. Bu öyle bir zînettir ki, dünyâda ve âhirette onun muâdili yoktur. Semeni ise ancak fedâ-yı nefstir. Böyle bir kimse Muhammed (s.a.v.) Efendimiz gibi bî-sâye olur. Çünkü artık o nûr-i Hak olur. Ve nûrun sâyesi olmaz. Ve cenâb-ı Fahr-i âlemin iftihâr eylediği fakr için fenâ zînet olunca, bî-sâye olan şem'in alevinin ucu gibi, o kimse de bî-sâye olur. Ya'nî mevhûm olan vücûd-i mecâzî zulmetinden halâs olup nûr-i mahz olur. **Mesnevî:**

شمع چون گردد زبانه پا وسر — سایه را نبود بگرد او گذر
موم از خویش و ز سایه در گریخت — در شعاع از بهر او که شمع ریخت

Tercüme: "Şem' baştan ayağa kadar alev olunca, gölgenin onun etrafına güzer kılması olmaz. Mum, mumu döken kimsenin rızâsından dolayı, kendisinden ve gölgeden şuâ'a iltica eyledi".

Şerh: Ma'lûmdur ki, mum yandığı vakit, zebânesi etrafı ziyâdâr etmekle berâber dip tarafına kendi vücûdunun / gölgesi düşer. Hattâ "Mum dibine ışık vermez" darb-ı meseli meşhûrdur. Mumun baştan ayağa kadar alev olduğu farz olununca mumun vücûdu kalmayacağından gölgesi de zâil olur. Bu bir temsîlden ibârettir. İşte bunun gibi insan dahi fenâ ve bakā mertebelerinden mukaddem vücûd-i mecâzîsini mevcûd-i müstakıll zanneder idi. Ve sıfât-ı nefsâniyyeden ibâret olan o vücûdun gölgelerini etrâfına salmış idi. Fenâ ve bakā mertebelerine vâsıl olunca baştan ayağa kadar ayn-ı ziyâyı Hak oldu. Artık hem kendi vücûdundan ve hem de onun sıfâtı olan gölgelerden, nûr-i Hakk'a iltica eyledi. (**Bahrü'l-ulûm** ve cenâb-ı İmdâdullâh (kuddise sırruhümâ) **Şerh**'lerinden hulâsa). **Mesnevî:**

کفت من بهر فنایت ریختم — کفت من هم در فنا بگر یختم
شمع چون در نار شد کلی فنا — نه اثر بینی ز شمع و نی ضیا
هست اندر دفع ظلمت آشکار — آتشی صورت بمومی پایدار
بر خلاف موم شمع جسم کان — تا بشود کم گردد افزون نور جان

این شعاع باق و آن فانیست   شمع جانرا شعلهء ربانیست
این شعاع باق آمد مفترض   نی شعاع شمع فانیء عرض
آن زبانهء نار جمله نور بود   شمع فانی سایه از وی دور بود

Tercüme: "Mumcu, muma: Ben seni fenâ için döktüm, dedi. Mum dahi: Ben de fenâya iltica eyledim, dedi. Şem' ateşte külliyyen fenâ bulunca şem'den ne eser ve ne de ziyâ görürsün. Karanlığı def' etmekte, âşikâr olarak, sûret ateşi bir mum ile kāim oldu. Mum gibi olan cisim şem'in hilâfınadır ki, o cisim şem'i eksildikçe, nûr-i can ziyâdeleşir. / Bu şuâ' bâkîdir; o ise fânîdir. Şem'-i câna şu'le-i rabbânî vardır. Bu bâkî olan şuâ' müfteriz ve lâzım geldi. Araz olan şem'-i fânînin şuâ'ı ise böyle değil. O ateşin ucu, hep nûr oldu. Şem', fânî ve sâye de ondan dûr oldu."

Şerh: Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimizin âdet-i seniyyeleri, tebyîn-i hak için âfâkı enfüse tatbîk etmektir. Binâenaleyh keyfiyet-i fenâyı dahi misâl-i şem' ile îzâh buyururlar: "Mumcu"dan maksûd Hâlık-ı kevn ü mekân Hazretleri; ve "mum"dan murâd vücûd-i kesîf-i insan; ve "âteş-i sûret"den maksad dahi, onun mukābili olan "âteş-i ma'nevî-i aşk ve muhabbet"; ve "zebâne-i âteş"ten murâd da "rûh-i insânî"dir. Ebyât-ı şerîfenin âfâkî olan maânî-i zâhiresi muhtâc-ı îzâh değildir. Enfüsî olan maânî-i bâtınesi budur ki: Hak Teâlâ Hazretleri insana hitâben: "Ben seni, كُلُّ شَيْءٍ هالِكٌ اِلاّ وَجْهَهُ (Kasas 28, / 88) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğum vech ile, hâlik ve fânî olmak için halk ve îcâd eyledim" buyurur. İnsân-ı kâmil dahi: "Ey benim Hâlık'ım, ben de senin Habîb-i Lebîb'inin موتوا قبل ان تموتوا emrine tebean, ölmeden evvel ölmek ve fânî olmak keyfiyyetine kaçıp iltica eyledim. Ve bu sûretle maksad-ı hilkatin husûlüne ve rızâ-yı şerîfinin istihsâline sa'y eyledim" der. İnsân-ı kâmilin şem' gibi olan vücûdu, âteş-i aşk-ı ilâhî ile yanınca, artık ondan âsâr ve sıfât-ı nefsâniyye zâhir olmaz olur. Fakat bu teşbîh bir cihette tehallüf eder. Sûrî olan zulmeti ref' etmekte, ateş mutlakā bir mumla kāim olmak lâzım gelir ise de, uşşâk-ı ilâhînin şem' gibi olan cisimleri böyle değildir. Çünkü onlarnı şem'-i cisimleri, nâr-ı aşkla yanıp noksan-pezîr oldukça, canlarının nûru ziyâde olur. Nitekim görmek ve işitmek lutfuna mazhar olanlar, dâimâ görür ve işitirler ki, ehl-i fenâ olan evliyâullâhın vücûd-i sûrîleri zaîf ve nahîf olur. Fakat cân-ı azîzlerinde

o derece kuvvet-i tasarruf ve nûr-i tedbîr vardır ki, en cebbâr ve kavî bir cismânînin ıslâh edemediği bir azgın ve nefsânî adamı, bir nazar-ı iksîr eseriyle zümre-i sulehâya ilhâk ederler. / İşte onun cânının şuâ'ı bâkîdir; çünkü rabbânîdir. Nûr-i rabbânî ise fenâ-pezîr olmaz. Onun nûr-i cânı, şem'in fânî ve araz olan nûru gibi fânî değildir. O zebâne-i âteş gibi olan rûh-i insânî, hep nûrânî oldu. Şem'-i cismâniyyet fenâya gitti. Artık ondan, gölge gibi olan sıfât-ı nefsâniyye tebâud eyledi. **Mesnevî:**

ابر را سایه بر افتد بر زمین — ماه راسایه نباشد همنشین
بیخودی بی ابریست ای نیکخواه — باشی اندر بیخودی چون قرص ماه
باز چون ابری بیاید رانده — رفت نور از مه خیالی مانده
از حجاب ابر نورش شد ضعیف — چون هلالی گشت آن بدر شریف
مه خیالی می نماید زابرو گرد — ابر تن مارا خیال اندیش کرد
لطف مه بنگر که این هم لطف اوست — که بکفت او ابرها مارا عدوست
مه فراغت دارد از ابروغبار — بر فراز چرخ دارد مه مدار
ابر مارا شد عدو و خصم جان — که کند مه را ز چشم ما نهان

Tercüme: "Bulutun gölgesi yere düşer. Fakat gölge aya mukārin olmaz. Ey nîk-hâh, bî-hodluk bulutsuzluktur. Sen bî-hodluk içinde, kurs-ı kamer gibi olursun. Def' edilmiş olan bir bulut tekrâr geldiği vakit, nûr gidip kamerden bir hayâl kalmıştır. Onun nûru, bulut perdesinden zaîf oldu. O bedr-i şerîf bir hilâl gibi oldu. Kamer buluttan ve tozdan bir hayâl görünür. Ten bulutu da bizi hayâl-endîş eyledi.
50 / Kamerin lutfuna bak ki, bulutlar bize düşmandır, dedi. Bu da onun lutfudur. Buluttan ve tozdan ayın ferâgati vardır. Zîrâ kamerin bâlâ-yı çarh üstünde medârı vardir. Bulut bize hasm-ı cân oldu. Çünkü ayı gözümüzden nihân eyler."

Şerh: Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) keyfiyyet-i fenâyı zikr olunan ebyât-ı münîfede dahi, bir misâl ile îzâh buyururlar. Zîrâ misâl taaddüd ettikçe, ma'kūlât da o nisbette mahsüs olur. Ve maksad dahi ukūl-i mütefâvite muvâcehesinde o kadar tavazzuh eyler. Bu misâlde "bulut"tan murâd "zulmet-i beşeriyyet"; ve "ay"dan murâd "rûhâniyyet"; ve "bî-hodluk"tan maksad dahi kuyûd-i beşeriyye olan "evsâf-ı nefsâniyyeden kurtulmak"tır. Ebyât-ı şerîfenin ma'nâsı bu olur ki:

Bulut gibi olan zulmet-i beşeriyyet zemîn-i cisme düşer. Fakat kamer gibi olan rûhâniyyet bu zulmete hem nişîn olmaz. Çünkü rûh bu âlemden değildir. Onun gamı dahi bu âlemin ahvâl-i zulmâniyyesine mukārin olmaz. Nitekim Hz. Pîr-i destgîr diğer bir beyitte:

جامه از تن جان آكاه نيست　　　در دماغش جز غم الله نيست

buyururlar. Ey iyi şeyi isteyen kimse! Bî-hodluk bulut gibi olan kuyûd-i beşeriyye-i zulmânîden kurtulmaktır. Sen bundan halâs olduğun vakit, rûhâniyyetin kurs-ı kamer gibi, pertev-nisâr olur. Fakat ey sâhib-i telvîn olan sâlik! Mücâhede ile def' ettiğin evsâf-ı nefsâniyye bulutu tekrâr geldiği vakit, nûr-i rûhâniyyet zâil olup, ay gibi olan o rûhâniyyetten bir hayâl kalır. İşte o rûhâniyyetin nûru, beşeriyyet bulutunun perdesinden zaîf olup bedr-i şerîf iken bir hilâle döndü. Nasıl ki önüne bir bulut ve kesîf toz gelen ay hayâl gibi görünürse, bu cism-i kesîfimizin bulutu dahi, bizi hakîkatimiz olan ruhâniyyetimiz ve onun hakîkati olan Hak hakkında hayâl-endîş kıldı. Ve hattâ bu kesâfet yüzünden ba'zılarımız, öyle rûhâniyyet ve ulûhiyyet gibi şeyler mevcûd olmadığını bile iddiâya kıyâm edip hayâlât-ı fâsideye düştüler. / Bizim mâh-ı rûhumuzun hakîkati olan Hak Teâlâ hazretleri evsâf-ı beşeriyyet ve nefsâniyyet bulutlarının bize düşman olduğunu Kur'ân ile ve lisân-ı Resûl ile haber verdi. Nitekim kendi nefislerine mübtelâ olup Hak'tan bi'l-külliyye mahcûb olan küffâr hakkında, Kur'ân-ı Kerîmde عَدُوِّي وَ عَدُوَّكُمْ (Mümtehine, 60/1) buyurdu. Ve lisân-ı Resûl ile dahi اعدى عدوك نفسك التى بين جنبيك dedi. Bu ihbâr da onun lutfudur. Bulut gibi evsâf-ı beşeriyyeden ve toz gibi olan ahkâm-ı tabîiyyeden ay gibi olan rûhun ferâğati vardır. Çünkü onun medârı bu âlem-i kesîf-i tabîat değil, belki âlem-i latîf-i ervâhdır. Bu sıfât-ı nefsâniyye bizim rûhumuzun düşmanıdır. Çünkü ay gibi olan Hak ve hakîkati gözümüzden gizler. **Mesnevî:**

حوررا اين پرده زالى ميكند　　　بدر را كم ا ز هلالى ميكند
ماه مارا در كنار عز نشاند　　　دشمن مارا عدوى خويش خواند

Tercüme: "Bu perde, hûrîleri bir zâl ve bedri bir hilâlden noksan

eyler. Ay bizi kenâr-ı izzette oturttu. Ve bizim düşmanımıza düşmanımdır dedi."

Şerh: Bu nefsâniyyet ve tabîat perdeleri, cennet hûrîleri gibi olan mahbûbân-ı ma'nevîyi, enbiyâ ve evliyâyı bir acûze gibi çirkin ve kabîh gösterir. Nitekim Ebû Cehil, bu perde-i nefsâniyyet hasebiyle, "Ben mekârim-i ahlâk için ba's olundum" buyuran Mahbûb-i Rabb'il-âlemîn Efendimiz'e: "Ben Kureyş içinde senin gibi bir çirkin nakış görmedim" demiş idi. İşte bu perde, âlemi envâr-ı fazîletleriyle bed-r-i enver gibi münevver kılan ahsâb-ı kemâli, bir hilâlden daha nâkıs gösterir. Mâh-ı hakîkî olan Hak Teâlâ hazretleri, bizi mertebe-i izzette oturtup da düşmanlarımıza: Onlar benim dahi düşmanımdır, buyurdu. Nitekim Müntehine sûre-i şerîfesinde buyurur: / يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ (Mümtehıne, 60/1) ya'nî "Ey mü'minler, benim ve sizin düşmanınızı dost ittihâz etmeyiniz". **Mesnevî:**

ابر را تا بى اگر هست از مهست   هر كه مه خواند ابررا او گمر هست

Tercüme: "Eğer bulutun bir parlaklığı varsa aydandır. Her kim buluta ay derse, o dâlldir, şaşkındır".

Şerh: Ya'nî vücûd-i halkta bir letâfet ve parlaklık varsa, mâh-ı hakîkî olan Hakk'ın vücûdundandır. Zîrâ taayyünâtın vücûd-i müstakılleri yoktur ki, onların kendilerinden letâfetleri bulunsun. Meselâ bulut, havânın şekl-i mütekâsifidir. Onun vücûdu havânın vücûduyla kāimdir. Binâenaleyh vücûd-i müstakıll sâhibi değildir. Böyle olmakla berâber, buluta havâ demek câiz değildir. Çünkü taayyün hasebiyle havânın gayridir. İşte vücûd-i müteayyinât-ı halk dahi böylece Hakk'ın vücûduyla kāim olmakla berâber, bi-hasebi't-taayyün Hakk'ın gayridir. Binâenaleyh her kim bulut gibi olan vücûd-i halka, ay gibi olan Hak derse dalâlete düşer; ve bunu şaşkınlığından söyler. Zîrâ merâtib-i vücûd-i mutlakı anlayamamıştır. **Mesnevî:**

نور مه بر ابر چون منزل شدست   روى تاريكش ز مه مبدل شدست

Tercüme: "Vaktâki ayın nûru bulut üstüne münzel oldu, o bulutun karanlık yüzü aydan mübeddel oldu".

Şerh: Ya'nî nûr-i mâh gibi olan sıfât-ı kemâliyye-i Hak, bulut gibi olan şahsın taayyünü üzerine münzel oldukda onun rûy-i târîki, ya'nî zulmet-i beşeriyyeti, Hakk'a mübeddel olur; ve bakā-yı Hak'la bakā bulur. / **Mesnevî:**

در قیامت مهر مه معزول شد   چشم در اصل ضیا مشغول شد
تا بداند ملك را از مستعار   وین رباط فانی از دار القرار
دایه عاریت بود روزی سه چار   ما درا ما را تو کیر اندر کنار
پر من ابرست و پرده ست و کثیف   ز انعکاس لطف حق شد او لطیف
بر کنم پر را و لطفش را ز راه   تا به بینم حسن مه را هم ز ماه
من نخوا هم دایه ما در خوشترست   موسیم من دایهء من ما درست
من نخواهم لطف مه از واسطه   که هلاك خلق شد این رابطه
با مگر ابری بگیرد خوی ماه   تا نگردد او حجاب روی ماه
صورتش بنماید او در وصف لا   همچو جسم انبیا و اولیا

Tercüme: "Kıyâmette ay ve güneş ma'zûl oldu; göz ziyânın aslına meşgûl oldu. Tâ ki mülkü, müsteârdan ve bu fânî olan ribâtı dârü'l-karârdan temyîz eder. Dâye, bir gün ya üç dört gün âriyet olur. Ey ana, sen bizi kucağında tut! Benim kanadım buluttur, perdedir ve kesîftir. O, lutf-i Hakk'ın in'ikâsından latîf oldu. Ben kanadı ve onun letâfetini yoldan koparır izâle ederim. Tâ ki mâhın hüsnünü mâhdan göreyim. Ben dâyeyi istemem; ana daha iyidir. Ben Mûsâ'yım, benim dâyem anadır. Ben kamerin letâfetini vâsıtadan istemem. Zîrâ bu râbıta halkı helâk etti. Meğer ki mâhın huyuna mâlik olan bir bulut ola da o, ayın yüzüne hicâb olmaya. Sûretini "lâ" vasfında göstere, enbiyâ ve evliyânın cismi gibi."

/Şerh: Kıyâmet-i kübrâ olduğu vakit şems ve kamer, âleme ziyâ vermek mertebesinden ma'zûl olurlar. Fakat arsa-i mahşer nûr-i Hak'la ziyâdâr olacağından, halkın gözleri ziyânın aslıyla meşgûl olur; ve halk bu zamanda ziyâ denilen şeyin bulut gibi kesîf bir vücûddan ibâret olan şemsin zâtından olmadığını ve kamere verdiği ziyânın kendi malı olmayıp âriyet olduğunu anlarlar. Ve mülkü âriyetten ve bu âlem-i fânîyi âlem-i bâkîden temyîz ederler.

Bu halkı mecâzen terbiye eden dâye-i tabîat, âriyettir. Terbiyesi, bir yâhut üç dört güne münhasırdır. Ey mâder gibi olan Rabbü'l-

âlemîn, bizi sen âğûşunda tut! Zîrâ âriyet olan dâyenin terbiyesi nâkıstır; tıflın maraz ve helâkine sebep olur.

Benim, tâvusun kanadı gibi zengin olan hünerlerim ve sıfât-ı sûriyyem veyâ taayyün-i vücûdum, kesîf bulut gibi mâh-ı hakîkîye bir perde ve hicâbdır. Bunlar hadd-i zâtında lutf-i Hakk'ın in'ikâsından böyle latîf oldu. Nitekim bu **Fass-ı İbrâhîmî'**de beyân olunduğu üzere keşf-i evvelin i'tâ ettiği ma'rifete göre, Hakk'ın, bu a'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle mütenevvi' ve mutasavver olduğu bilinmiş idi. İşte bu hakîkate binâen, ben mâh-ı hakîkînin hüsnünü kendisinden müşâhede etmek için, bu perde olan taayyün kanadını ve onun letâfetlerini mücâhedât ve riyâzât-ı şâkka ile, yoldan koparır ve izâle ederim.

Menkūldür ki, bir gün Şemseddîn Tebrîzî (r.a.) efendimiz, Şeyh Evhadüddîn Kirmânî hazretlerine ne işle meşgûl olduklarını sorarlar. Onlar da: "Ayı su leğeninde görüyorum." Ya'nî cemâl-i mutlakı mezâhir-i cemîle-i insâniyyede müşâhede ediyorum, diye cevap verirler. Cenâb-ı Şemseddîn efendimiz dahi: "Eğer boynunda çıbanın yoksa, niçin semâda müşâhede etmiyorsun?" Ya'nî kayd-i taayyünden kurtulmuş isen niçin âlem-i ıtlâkta temâşâ etmiyorsun? buyurmuşlardır. Velhâsıl, mezâhir-i halkıyyede olan letâfet, Hakk'ın in'ikâs-ı pertev-i cemâlinden gayri bir şey değildir./

55 Ben dâye-i tabîatı ve onun mecâzî olan ni'met ve râhatını istemem, Rabbü'l-âlemîn daha iyidir. Zîrâ ben Hz. Mûsâ (a.s.) meşrebindeyim: وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ (Kasas, 28/12) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere o hazret vâlidesinden başka hiçbir kadının memesini emmedi. Ve onun dâyesi vâlidesi oldu. Ben Hakk'ın letâfetini merâyâyı a'yân vâsıtasıyla müşâhede etmek istemem. Zîrâ halk, Hakk'ın bu taayyünât-ı kesîfeye merbût olan letâfetini müşâhede edemediklerinden, bu râbıta onları helâk etti.

Fakat bu vâsıta, enbiyâ ve evliyânın taayyünât-ı vücûdiyyeleri gibi, kendi sıfatlarından tearrî edip mâh-ı hakîkînin, ya'nî cenâb-ı Hakk'ın, sıfâtıyla muttasıf olan ve binâenaleyh zât-ı ahadiyyete hicâb olmayan bulut ise, o başka. Zîrâ sıfât ve esmâ-i ilâhiyye onlar ile ve onlar dahi mezâhir-i esmâ ve sıfâtın hakkı ile kāim olduklarından, onlardaki râbıta, halkı helâk etmek şöyle dursun, belki ehl-i

hicâbın perdelerini yırtıp, onları Hakk'a îsâl ederler. **Mesnevî:**

انچنان ابری نباشد یرده بند پرده در باشد بمعنی سودمند
آنجنان کا ندر صباح روشنی قطره می بارید و بالا ابرنی
معجز پیغمبری بود آن سقا گشته ابر از محو همرنك سما
بود ابرو رفته از وی خوی ابر اینچنین کردد تن عاشق بصیر
تن بود اما تنی گم گشت ازو گشته مبدل رفته از وی رنك وبو

Tercüme: Öyle bir bulut perde bağlayıcı olmaz; belki perde yırtıcı olur ki, ma'nâda fâidelidir. Öyle ki, bir aydınlık sabahta, bâlâda bulut olmadığı halde katre yağdı. O sakā, ya'nî su verme mu'cize-i peygamberî idi. Bulut, mahv olmaktan, hem-renk-i semâ olmuş bulut idi. Halbuki ondan bulut huyu gitmiş. Âşıkın teni sabr ile böyle olur. / Ten olur, ammâ tenlik ondan gâib olur. Mübeddel olmuştur; ondan renk ve bûy gitmiştir".

Şerh: Enbiyâ ve evliyânın ecsâmı dahi her ne kadar bulut gibi ise de, onlar mâh-ı hakîkîye perde-bend olup onu setr etmezler. Zîrâ onların ecsâmı latîf olup kesâfetleri kalmamıştır. Âdetâ ervâh-ı mütemessile gibidirler. Bu saâdetlilerin vücûd-i şerîfleri ona benzer ki, havâ gâyet açık ve renk-i semâ, renk-i mu'tâdı vech ile masmâvî ve hiç buluttan eser yok iken sabahleyin katreler yağdı. Fakat bu katrelerin yağması semâda bulut olmaması demek değildir. Bulut yine mevcûddur; velâkin o kadar rakîk ve latîf olmuştur ki, renk-i semâya hicâb olmaz. İşte o sakā, ya'nî su verme keyfiyyeti dahi mu'cize-i peygamberî idi. Zîrâ bulut gibi olan vücûd-i risâlet-penâhî mahv olmaktan o kadar kesb-i letâfet etmiştir ki, semâ ile bir renkte olmuştur. Bu mu'cize-i nebevî **Mesnevî-i Şerîf**'in üçüncü cildinde murûr etmiştir. Ehl-i kervân su bulamayıp, Resûlullah (s.a.v.) Efendimize mürâcaat etmişler; onlar da mübârek parmaklarından, ızhâr-ı mu'cize için, su akıtmışlardır.

Ma'lûmdur ki, su ya zemînden nebeân eder veyâ semâdan nüzûl eyler. Semâdan nüzûlü bulutlar vâsıtasıyla olur. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz taayyünât-ı vücûdiyyeyi bulutlara teşbîh buyurmuşlardır. Ve enbiyâ ve evliyânın vücûd-i şerîflerindeki letâfeti tefhîm için dahi açık havâda katre yağdıran rakîk ve latîf bulutlara teşbîh etmiş-

lerdir. Binâenaleyh bu teşbîhâtı te'yîd için, bu mu'cize-i risâletpenâhîyi îrâd eylemişlerdir. Beyt-i şerîfteki "sakā" kelimesi, "sîn"-in fethiyle, "su vermek" ve kesri ile, "su tulumu" ma'nâlarına gelir. Şârihlerden ba'zıları ikinci ma'nâyı almışlardır. Fakat bu tevcîh zevk-âver değildir; bahse evvelki ma'nâ daha münâsibdir.

Enbiyâ ve evliyânın cisimleri bulut idi. Fakat onlardaki kesâfet gidip, bulutlar gibi hicâb olmak huyu zâil olmuştur. İşte âşıkın cismi mücâhedâta ve riyâzâta ve beliyyât-ı ilâhiyyeye sabr ile böyle latîf olur./

Âşıktaki dahi cism idi. Fakat ondaki cismiyyet mahv oldu; kesâfeti gitti. Artık onun cismi değişmiştir. Ondan renk ve bûy, ya'nî evsâf-ı cismâniyye gidip nûr-i mahz olmuştur. Ve kendi sıfâtından fânî olup Hakk'ın sıfâtıyla bakā bulmuştur. Bu fassın ibtidâsında zikr olunduğu üzere onun hâli budur:

شد ز رنك و طبع آتش محتشم   كويد او من آتشم من آتشم

Mesnevî:

پرپیء غیرست سراز بهر من   خانهء سمع و بصر استون تن
جان فدا کردن برای صید غیر   کفر مطلق دان و نومیدی ز خیر
هین مشو چون قند پیش طوطیان   بلکه زهری شو ایمن از زیان
یا پی احسنت و شا باش خطاب   خویشتن مردار کن پیش کلاب
پس حضر کشتی برای آن شکست   تاکه آن کشتی ز غاصب باز رست

Tercüme: "Kanat başkası ve baş benim içindir. Sem' ve basar hânesi tenin sütûnudur. Gayrı avlamak için can fedâ etmeği küfr-i mutlak ve hayırdan ümitsizlik bil! Sakın tûtîler önünde şeker gibi olma; belki bir zehir ol; ve zarar ve ziyandan emîn ol! Yâhut hitâbın tahsîn ve âferîni için, kilâb önünde kendini cîfe gibi kıl! Hızır (a.s.) onun için gemiyi deldi; tâ ki bu gemi gâsıbdan kurtuldu."

Şerh: Benim tâvûs kuşunun kanadı gibi rengîn olan hünerlerim ve maârifim ve tenim, başkalarının intifâı içindir. Fakat canım ve başım benim içindir. Zîrâ sem' ve basarın hânesi olan baş, tenin direğidir. Binâenaleyh ben gayriler için kanadımı fedâ edersem de başımı, canımı fedâ edemem. Zîrâ gayrı avlamak ve devlet-i dünyâya

nâil olmak için can fedâ/etmek küfr-i mutlaktır ve hayırdan ümitsizliktir. Hind şârihlerinden Abdülfettâh hazretleri: "Ser"den murâd "zâtullâh"dır. Zîrâ ümmehât-ı semâniyye-i sıfât zâtullah için sâbittir ki, onlar da: Hayat, ilim, sem',basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîndir. Ve "kanat"tan murâd dahi, "mâhiyyet-i beşeriyyet" veyâ "sıfât-ı beşeriyyet"tir ki, beşeriyyetin veyâ sıfât-ı beşeriyyetin fenâsından sonra fânî olur, demiştir. Bir kimse zâtullâhı "gayr" dediğimiz dünyâya fedâ etse, elbette küfr-i mutlak ve hayırdan ümitsizlik olacağına şübhe yoktur.

Ey Hak yolunun sâliki, natûk ve cerbeze sâhibi ve tûtî-sîret olan ehl-i dünyânın önünde sakın şeker gibi tatlı olma; belki bir zehir ve abûsü'l-vech ol, ol da onların zararlarından kurtul: Zîrâ sen eğer böyle olmaz ve onlarla ihtilât edersen o humekā sendeki füyûzâtı azar azar çalarlar. Netîcede teşevvüş-i kalb hâsıl olduğunu görürsün. Bir sâlik için bundan büyük zarar olmaz.

Yâhut bu ehl-i dünyânın seni tahsîn etmelerini ve sana âferîn demelerini istersen: الدنيا جيفة و طالبها كلاب hadîs-i şerîfi mûcibince, kilâbdan ibâret olan o ehl-i dünyânın önünde kendini cîfe kıl; ve sana îrâs edecekleri zarar-ı ma'nevîyi kāle almayıp rızâlarını tahsîl et! İşte sana iki şık, hangisi işine gelirse onu yap!

Hızır (a.s.) iki yetîm çocuğun gemisini, melik-i gâsıbın elinden kurtarmak için deldi. Sen dahi sefîne-i vücûdunu gâsıb olan ehl-i dünyânın elinden halâs etmek için şakk ol da, beyân olunan tarzda ta'yîb edip, zararlardan emîn ol! **Mesnevî:**

فقر فخرى بهر آن آمد سنى   تا ز طماعان گريزم در غنى
گنجها را در خرابى زان نهند   تا ز حرص اهل عمران وا رهند
پر نتانى كند رو خلوت گزين   تا نگردى جمله خرج آن و اين

/Tercüme: "El-fakru fahrî" ondan dolayı âlî geldi, tâ ki tammâ' olanlardan ganîye firâr eyleyeyim. Hazîneleri ondan dolayı bir vîrâneye koyarlar; tâ ki ehl-i umrânın hırsından kurtulalar. Mâdemki kanadını koparmağa muktedir değilsin, git halvette otur; tâ ki hep onun ve bunun harcı olmayasın!"

Şerh: (S.a.v.) Efendimizin "Fakr benim fahrımdır" hadîs-i şerîfi, ehl-i

tama' olanlardan Ganiyy-i mutlak hazretlerine iltica etmem için âlî geldi. Ben ve emsâlim olan ehl-i Hak, fakrı ihtiyâr ettik; ve ehl-i dünyâya bir şekl-i harâbîde zâhir olduk. Zîrâ ehl-i ma'mûrenin hırsından kurtarmak için defîneleri harâbelere gömerler. Biz de vîrâneler gibi olan vücûdumuzdaki kenz-i irfânı bu şekl-i harâbî altında ehl-i dünyâdan gizledik.

Eğer sen kanat gibi olan hünerlerini, mülk ve malını ve zînet ve ikbâlini kendinden kal' ve kam' etmeğe muktedir değilsen, bâri git halvette otur da ehl-i dünyâ ile ihtilâtını kes; tâ ki kıymetli evkâtını şunun bunun bî-mânâ musâhebetlerine temelluk ve tabasbuslarına harc edip hüsrân içinde kalmayasın. **Mesnevî:**

زانکه تو هم لقمهء هم لقمه خوار   آکل و مأکولی ای جان هو شدار

Tercüme: "Zîrâ sen hem lokmasın ve hem de lokma-hôrsun. Ey cân, sen âkil ve me'kûlsun! Taakkul et!"

Şerh: Ma'lûm olsun ki, insan maddeten ve ma'nen hem âkil ve hem de me'kûldür. Maddeten âkiliyyet ve me'kûliyyeti budur ki, doğduğu günden öleceği güne kadar, yediği içtiği hesâb olunsa/binlerce okkaya bâliğ olur. Fakat her hangi sinninde vezn olunsa sikleti, yediği içtiği mevâddın sikletiyle nisbet kabûl etmez. Binâenaleyh kendisi âkil olduğu gibi, muhîtinde kendisini de ânen-fe-ânen ekl edenler vardır ve aynı zamanda da me'kûldür.

Vech-i ma'nevîsi budur ki, insan bir düşünceden ibârettir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

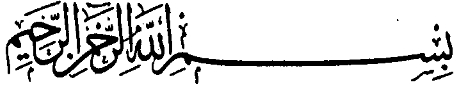
ای برادر تو همان اندیشهء   ما بقی تو استخوان و ریشهء

Ve her insanın derece-i irfânına ve zekâsına göre düşüncesi vardır; bundan hâlî değildir. Fakat mütevâliyyü'l-cereyân olan bu efkârın gelip gitmesinde insanın aslâ tasarrufu yoktur. Eğer tasarrufu olsa idi, herhangi bir fikri vürûdundan evvel men' edebilirdi. Halbuki buna muktedir değildir. İmdi vârid olan bir fikir, kendisinden evvel gelen bir fikri bel' edip onun yerine kāim olur. Ve ondan sonra gelen bir fikir de onu bel' eder. İnsan bu sûretle fikren ve ma'nen dahî âkil

ve me'kûl olur. Âkil ve me'kûl olmaktan münezzeh olan وَهُوَ يُطْعِمُ وَ لاَ يُطْعَمُ (En'am, 6/14) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere ancak Zât-ı Hak (celle ve alâ) hazretleridir.

İmdi bir kimse تخلقوا باخلاق الله hadîs-i şerîfinde şeref-vârid olan emir mûcibince, ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık olup, cismâniyyeti onun râh-ı aşkında fânî ve bakā-yı Hak'la bâkî olmak mertebesine vâsıl olsa; ve sıfât ve esmâ-i ilâhiyye o kimse ile ve o kimse dahi, mezâhir-i esmâ ve sıfâtın tamâmen hakkıyla kāim bulunsa, âkil ve me'kûl olmaktan necât bulur. "V'Allâhü'l-hâdî".

9 Şubat 331; Rebî'ul-âhir 334, Salı gecesi sâat 4.

VI

[KELİME-İ İSHÂKIYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ HAKKIYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Ma'lûm olsun ki, ma'nâ-yı ilmî-i küllî "ümmü'l-kitap"tan, âlemin kalbi mesâbesinde olan "levh-i mahfûz" âlemine nâzil olur; ve ondan "âlem-i misâl"e gelir. Ba'dehû âlem-i histe mütecessid olup çeşm-i hissî ile görülür. "Âlem-i misâl", âlem-i ulvîden âlem-i süflîye; ve bâtından zâhire; ve ilimden kevne nâzil olan vücûdun dördüncü mertebesidir. Buna "âlem-i hayâl-i mutlak"; ve insanın vücûdunda olan "hayâl"e de "âlem-i hayâl-i mukayyed" derler. Ve hayâl-i insânînin bir tarafı âlem-i misâle, bir tarafı da kendi nefsine ve cesedine muttasıldır. İster mizâc bozukluğu sebebiyle ve ister uyku sebebiyle olsun, eğer insanın "hayâl"ine cihet-i süflîden, ya'nî bu içinde bulunduğumuz âlem-i kevnden, bir sûret müntakış olursa, hakîkati yoktur; adğâs ve ahlâmdır. Çünkü o kimsenin nukûş-i kevniyyeye olan alâkası sebebiyle, "hayâl"inde peydâ olan bir nevi' mel'abedir. Fakat insanın mir'ât-ı hayâlinde musavver olan sûretler cihet-i ulvîden, ya'nî âlem-i misâlden, nüzûl etmiş ise, gerek yakazada ve gerek uykuda olsun hak ve sâbittir. Çünkü / "âlem-i misâl" ilm-i Hakk'ın hizânesidir; onda hatâ mümkün değildir. Ve âlem-i misâlden nâzil olan suver, eğer ta'bîre muhtâc olmayıp âlem-i histe aynıyla zûhur ederse buna "keşf-i mücerred" derler. Ve eğer görülen suver-i hayâliyye, kendisine münâsebeti olan suver-i hissiyle ile ta'bîre muhtaç olursa, buna da "keşf-i muhayyel" derler. Ve hayâl-i insânîye cihet-i süflîden mün'akis olan sûretlere de "hayâl-i mücerred" denir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Yûsûfî'de** beyân olunmuştur.

Şu halde "keşf-i mücerred" ile "keşf-i muhayyel" hak ve sâbittir. İbrâhîm (a.s.) oğlu İshak (a.s.)ı rü'yâsında zebh etti. Ve onu "keşf-i mücerred" nev'inden addedip âlem-i histe dahi, aynıyla cenâb-ı İs-

hâk'ı zebha teşebbüs buyurdu. Fakat Hak Teâlâ hazretleri onun rü'yâsını, âlem-i misâlde gördüğü gulâm-ı halîmi olan Hz. İshâk'ın sûretini, ona münâsebeti bulunan "koç" sûretiyle bi't-te'vîl hak kıldı. Pederinin rü'yâsı İshâk (a.s.) hakkında bu sûretle tahakkuk ettiği için Kelime-i İshâkıyye "hikmet-i hakkıyye"ye tahsîs olundu.

İmdi kıssa-i zebhın İshâk ve İsmâîl (aleyhime's-selâm)dan hangisi hakkında vâk'ı olduğunda müfessirîn ihtilâf etmişlerdir. Ashâb-ı kirâmdan Ömer ve İmâm-ı Alî ve İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs ve İkrime ve Saîd İbn Cübeyr (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtı ve tâbiînden İmâm-ı Ca'fer Sâdık ve İmâm Ebû Hanîfe hazarâtıyla sâir zevât zebîhın İshâk (a.s.) olduğuna; ve Abdullâh İbn Ömer ve Said İbn Müseyyeb ve Şa'bî ve Hasan Basrî ve Mücâhid ve Rebî' İbn Enes ve İmâm-ı Şâfiî / ve Muhammed İbn Ka'b ve Kelbî hazarâtıyla diğer bâzı zevât-ı kirâm kıssa-i zebhın İsmâîl (a.s.) hakkında vukūuna zâhib olmuşlardır. Ve kavl-i meşhûr dahi İsmâîl (a.s.) hakkındadır. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) de aynı kavle zâhib olduklarını **Dîvân-ı Kebîr**'lerin de:

اسحاق نبی باید بودن   قربان شده بر خاك در من
اسحاق منی و من والد تو   کی بشکنمت ای کوهر من

beyitlerinde beyân buyurmakla berâber, kavl-i meşhûra binâen, **Mesnevî-i Şerîf**'inde kıssa-i zebhın İsmâîl (a.s.) hakkında vukūuna işâret buyururlar. **Mesnevî:**

یا چو اسماعیل صبار مجید   پیش عشق و خنجرش حلقی کشید
کفت قج مرج من أندر آن عمود   با قج قربان اسماعیل بود
ما چو اسماعیل ز ابراهیم خرد   سر نپیچیم أر چه قربان میکند

Zebîh İsmâîl (a.s.)dır denilir. انا ابن الذبيحين Ya'nî "Ben iki zebîhin oğluyum" hadîsini delîl gösterip zebîhin birisi peder-i nebevî Abdullah hazretleridir; ve diğeri de cedd-i emcedleri İsmâîl (a.s.)dır, derler. Halbuki bu, sened-i kavî değildir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ آبَائِكَ اِبْرَاهِيمَ وَاِسْمَاعِيلَ وَاِسْحَاقَ (Bakara, 2/133) buyrulmasına göre ceddin birâderine de "eb" ta'bîr olunmuştur. Şu

halde hadîs-i mezkûrda beyân buyrulan "iki zebîh"den birisi İshâk (a.s.) olmuş olur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) **Muhâdaratü'l-Ebrâr** nâmındaki eser-i şerîflerinde bu hadîs-i münîf hakkında tafsîlât-ı kâfiyye i'tâ buyurmuşlardır. Ve bu kavl ehl-i **Tevrât** indinde kat'îdir. Kur'ân-ı Kerîm'de zebîhin hangisi olduğu tasrîh buyrulmamıştır. Ve kıssa-i zebhdan sonra: وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحٰقَ نَبِياً مِنَ الصَّالِحِينَ (Saffât, 37/112) buyrulması, zebîhın İsmâîl (a.s.) olduğuna delîl olamaz. Çünkü bu âyet-i kerîme İshâk (a.s.)ın kıssa-i zebhdan sonra nübüvvetle tebşîr olunduğunu gösterir. Hz. Şeyh (r.a.), kavl-i meşhûra muhâlif olan bu zehâbında ma'zûrdur. Çünkü mukaddeme-i **Fusûs'ta** beyân olunduğu vech ile rü'yâ-yı sâdıka muktezâsınca, kalb-i şerîfine ilkā olunan ma'nâyı beyâna me'mûrdur. Ona i'tirâz ise sû'-i edebden başka bir şey değildir. /

*
* *

Şiir:

Tekarrub için, nebînin fidâsı koçun zebhıdir. Halbuki koçun sıyâhı insanın hareketinden nerede! (1).

"Fidâ" "fâ"ın kesriyle halâs olmak için verilen şey; "zebh" feth-ı "zâl" ile boğazlamak; "zibh" kesr-i "zâl" ile, koç ve sâire gibi boğazlanan hayvan; "kurbân" zamm-ı "kāf" ile, kendisiyle Hakk'a tekarrub olunan; "süvâc" zamm-ı "sâ"' ile, koyun sadâsı; "nevs" feth-ı "nûn" ile, burada kānûn-i aklî üzere hareket murâd olunur.

Ya'nî وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٌ (Saffât, 37/107) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere nebiyy-i zî-şân olan İshâk (a.s.)ın halâsına bedel Hakk'a takarrüb için koçun boğazlanması oldu. Halbuki savt-ı tabîîden ibâret olan koyunun sayhası nerede! Havâss-ı insânîden olan kānûn-i aklî üzere hareket-i muntazama ve elfâz-ı fasîha ve maânî-i dakîka ve elhân-ı latîfe nerede! Ve idrâk-i aklî olmaksızın hayvandan sâdır olan savt nerede! Vech-i aklî üzere sâdır olan hareket-i insan nerede! Bu, ona aslâ müsâvî olmadığı halde nasıl fidâ oluyor? Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu beyitte koçun sadâsını ve insanın hareketini beyân buyurdu. Zîrâ hayvanlarda bunların ikisi dahi müşterektir.

Ve insan ba'zan nutk ile ve ba'zan kānûn-i aklî üzerine olan ef'âl-i muntazama ile temeyyüz eder. Ve bu beyitten maksûd bundaki hikmet-i hafiyyeyi beyandır.

/ Halbuki Allâh-ı azîm, bize veyâ ona inâyeten o kebşi ta'-zîm etti. Bu inâyet hangi mîzândandır bilmem ?(2).

Ya'nî koç ile insan arasındaki münâsebet baîd göründüğü halde, Allah Teâlâ hazretleri ism-i Azîm hazretinden tecellî edip o kebşi, zebh-ı veled ile ibtilâdan halâs etmek sûretiyle verese-i muhammediyyeden olan bizlere ve sûret-i ilâhiyye üzere olan insân-ı kâmilin zebhı makāmında kāim ve onun için fidâ olmakla, ona inâyeten وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (Saffât, 37/107) kavlinde azametle vasf eyledi. Ben bilmem ki bu ta'zîm hangi mîzândandır ve sebeb-i ta'zîm olan şey nedir? Hz. Şeyh (r.a.)in bu istifhâmı ve taaccübü tecâhül-i ârifânedir. Zîrâ ta'zîm, bize ve koça inâyet-i mütesâviyyeden nâşî vâkı' olmuştur. Çünkü koç insân-ı kâmil için zebh olunduğu vakit, insân-ı kâmile gıdâ olup, onun cemî'-i eczâsında sârî ve heman o olur. Ve hayvan mertebesinden insân-ı kâmil mertebesine intikāl eder. Bu ise ona inâyettir. Ve bize inâyet olması dahi, koçun biçim katlimize mâni' olmasıdır. Binâenaleyh bi'n-netîce ona inâyet, bize inâyetin aynı olur. Ve Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yetmiş ikinci bâbında bu bahse müteallık olan hakāyıkı beyân buyurmuştur.

Ve şek yoktur ki, büdün kıymetçe a'zamdır. Halbuki kurbân için zebh-ı kebşten nâzil oldu (3).

"Büdün" "bedene"nin cem'idir. Deve, öküz ve mandanın her birerlerine ıtlâk olunur. Ya'nî deve, öküz ve mandadan her biri kıymetçe
5 koçtan a'zamdır. Ve inde'l-ukalâ bunun / böyle olduğuna şübhe yoktur. Velâkin "büdün", takarrüb-ilallâh için koç zebhından aşağı oldu. Binâenaleyh azamet kıymette değil, kadr ve şereftedir. Deve ve sığır ve mandanın kıymeti a'zam olduğu halde, kurban için koçun zebhı ondan a'lâdır. Zîrâ koç zebh; ve deve ve sığır ve manda ise, yük taşımak için mahlûktur.

Bir kebşin vücudcuğu zâtıyla, halîfe-i Rahmân'dan nasıl nâib olduğuna vukūfum olaydı ne olurdu! (4).

Ya'nî bir koçun vücudcuğu, nasıl olup da zâtiyle, halîfe-i Rahmân olan İshâk (a.s.)ın kāim-i makāmı oldu? Bunun keyfiyyetine muttali' olsaydım ne olurdu! "Şahs"ın tasğîri olan "şuhays" ile ta'bîr buyrulması, insân-ı kâmilin makāmına nisbeten koçun vücûdunun küçüklüğünü beyândır. Ve bu beytin taaccüb sûretinde vukūu, koçun fânî-fillâh olan insân-ı kâmile olan sırr-ı münâsebetinin ma'rifetine teşviktir.

Sen bilmez misin ki, tahkîkan emr-i fidâ, vâkı'da mürettebdir. Nef' için ziyâde, hüsrân için noksandır (5).

Ya'nî "fidâ" ile "fidâ olunan" beyninde, şerefte ve hissette ve ulviyyette ve süfliyyette münâsebet bulunduğu için, fidâda emr-i ilâhî ve şân-ı rabbânî mütenâsiben mürettebdir. Zîrâ şerîfe mukābil hasîs; ve hasîse mukābil şerîf fidâ olunmaz. Fidâda / nisbet gözetilir. Çünkü "akl-ı evvel"den müteselsilen insan mertebesine varıncaya kadar, kâffe-i merâtib-i kevniyye, kimi şerîf ve kimi hasîs olmak üzere mürettebdir. Ve her mertebede emrin zuhûru ise, mertebe hasebiyledir. Binâenaleyh şerîfe münâsib olan şerîf fidâ oldukda, emr mevkıinde vâkı' olmakla irbâh için vefâ olur, ya'nî ziyâdelikte kemâl olur. Ve hasîs hasîse veyâ hasîs şerîfe veyâhut şerîf hasîse fidâ oldukda dahi hüsrân için naks olur. İmdi İbrâhîm (a.s.) malını ve oğlunu; ve İshâk (a.s.) dahi nefsini Hak yoluna bezl ettiklerinden, Hak Teâlâ dahi onlar için semeni çok olan deve ve sığır ve manda yerine, semeni kalîl olan koçu fidâ etti. Bu da malın hüsrânında naks oldu. Ve zebîh olan halîfetullâhı, ya'nî İshâk (a.s.)ı ibkā etmekle âlemler için hâsıl olan nef'i ziyâde eyledi. Ve malın hüsrânında naks dahi aynı ribhdir. Zîrâ çok mal sarf olunacağına az sarf olundu.

İmdi cemâddan a'lâ bir halk yoktur. Ondan sonra da nebât, kadr ve kıymet üzerine vâkı' olur (6).

Bu beytin bâlâya rabtı budur ki: Koç inkıyâd ve teslîmde "bede-

ne''den ya'nî deve, öküz ve mandadan daha a'lâdır. Ve İshâk (a.s.) dahi inkıyâd ve teslîmde kâmil idi. Nitekim hakkında âyet-i kerîmede فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (Saffât, 37/101) buyrulmuştur. Binâenaleyh inkıyâd ve teslîmde a'lâ olan koçun nefs-i İshâk'a fidâ olması münâsib oldu. Ve mâdemki a'lâlık inkıyâd ve teslîmdedir; o halde cemâddan a'lâ bir halk yoktur. Zîrâ cemâd ale'd-devâm ma'rifet-i fıtriyye-i zâtiyye üzerinedir; tabîat-i asliyyesinden inhirâf etmez. İlmen ve aynen ve mertebeten teslîmiyet ve inkıyâd / üzeredir; ve irâde-i ilâhiyyenin tasarrufu tahtındadır. Ondan sonra nebâbât gelir. Zîrâ nebâtâtta cemâddan fazla olarak nümüvv vardır. Her ne kadar nümüvv onun fıtratı iktizâsından ise de, o hareket-i tabîiyye-i fıtriyye, örfen ona izâfe olunur. Binâenaleyh o hareket-i tabîiyye bir nevi' tasarruf-i tabîî olur ki bu, cemâdâtta yoktur. Bu sûrette nebât ma'rifette cemâddan daha aşağıdır. Ve cins-i nebât ale'l-umûm nümüvv i'tibâriyle ma'rifette bir kadr üzere olmakla berâber, her bir nev'i şeref ve hissette ve nef' ve zararda bir kadr-i muayyen ve vezn-i mukannen üzeredir.

Ve sâhib-i his nebâttan sonradır. Halbuki cümlesinin Hallâk'ını ârif olduğu, keşf ile ve îzâh-ı burhân ile sâbittir (7).

Ya'nî his sâhibi olan hayvânat, vuhûş ve tuyûr ve emsâli, mertebede nebâtâttan sonra gelir. Her ne kadar aklen değil ise de, tab'an ve hissen hareket eder. Ve emr-i Hak'la tab'an ve hissen amel eyler. Onun için nebât cemâddan ve his sâhibi olan hayvân dahi nebâttan daha aşağıdır. Ve bunların kâffesi, ya'nî cemâdât, nebâtât ve hayvânât kendilerini halk eden Rab'lerini, ma'rifet-i tabîiyye-i fıtriyye ile âriftir. Ve bunun böyle olduğu, fikren ve tahyîlen değil, keşfen, ya'nî zevkan ve şuhûden ve açık delîl ile sâbittir.

İmdi kâffe-i mevcûdâtın zî-hayât olduğu hakkındaki delîl-i naklî, Hak Teâlâ hazretlerinin وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (Ra'd, 13/15) ve يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّموَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ (Cum'a, 62/1) ve وَاِنْ مِنْ شَيْيٍ اِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) âyet-i kerîmeleridir. Zîrâ semâvât ve arzdaki mevcûdâtın cümlesi / secde ve tesbîh edebilmek için zî-hayât olmaları lâzımdır. Ve ehl-i keşf indin-

de de mevcûdâtın kâffesi zî-hayâttır; onlar bunu müşâhede ederler. Ve delîl-i aklî dahi budur ki: Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûdudur. Eşyânın vücûdu ise, vücûd-i Hakk'a muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdir. Vücûd, Hakk-ı vâhidin vücûdu olunca, Hakk'ın hayâtı ve ilmi cemî'-i zerrât-ı kevniyyeye sârî olmuş olur. Şu kadar ki, mahallin ve mazharın taayyünü müsâid olmadıkça, hayât ve idrâk o mazharın bâtınında kalır, zâhir olmaz. O mazharın baygın insanlar gibi hissi ve şuûru bulunmaz. His ve şuûru olmayınca da enâniyyeti, ya'nî benliği, ile Hak'tan muhtecib olmaz. Binâenaleyh cemâd, fıtratı üzere bâkî ve şuhûd-i dâimî içinde bulunur. O nefsi ile tasarruf sâhibi değildir. Çünkü cemâd, zâtı ve fıtratı ile Allah'dan gayri mutasarrıf olmadığına şehâdet eder. Şu halde keşfen ve hakîkaten Rabbini ârif; tab'an ve tav'an ona münkād ve mutî'dir. Nebât ondan sonra gelir. Zîrâ onda nümüvv ve tevlîd-i misl gibi bir nevi' hareket ve tasarruf vardır. İşte bu hareket ve tasarrufu sebebiyle cemâddan nâkıstır. His sâhibi olan hayvan ise bu ikisinden sonra gelir. Zîrâ onda nefis ve hüküm ve vehim vardır. Ve nefsini kuvve-i hayvâniyyesiyle idrâk eder. Ve kendisinde enâniyyet olup bu benlik ile Hak'tan muhtecibdir. İnsân-ı nâkıs ondan sonra gelir; zîrâ Rabb'ini bilmez ve O'na gayrı teşrîk eder. Ve re'yinde ve husûsiyle ma'rifet-i ilâhiyyede hatâ eder; ve aklı ve fikri ile mukayyeddir. Nitekim evvelce hakîkat diye kabûl edilip bi'l-âhare butlânı zâhir olan şeyler hep akıl ve fikir ile mukayyed olan nâkıs insanların mahsûlüdür. Maahâzâ her vech ile a'lâlık, evvelen cemâdın, ba'dehû nebâtın, ba'dehû his sâhibinin / ve ba'dehû insân-ı hayvânın olduğu zann olunmasın. Zîrâ kâffe-i sıfât ve esmâ-i ilâhiyyenin mecmaı olan sûret-i insâniyyeye müteveccihen vâkı' olan silsile -i tertîbe göre cemâdât hepsinden aşağıdır. Ve bu tertîbe nazaran insan cümlesinden a'lâdır. Binâenaleyh bu tertîbe göre evvelen "insân-ı kâmil", sâniyen "insân-ı hayvan", sâlisen hayvânat, râbian nebâtât ve hâmisen cemâdâttır. Ve sûret-i insâniyyeye en yakın bulunan diğerlerinden a'lâdır. Ve "insân-ı kâmil" ile "insân-ı hayvân" arasındaki fark, merâtib-i sûriyye değil, ancak merâtib-i ma'neviyyedir.

Ve "âdem" denilen halka gelince: İmdi akıl ile ve fikir ile veyâ kılâde-i îmân ile mukayyeddir (8).

Ya'nî "âdem" denilen halka gelince: Bu, cemâd, nebât ve hayvan gibi hilkatinden maksûd olan şey üzere sâbit değildir. Belki aklı ve fikri ile, veyâhut îmânı ve i'tikādı ile, ma'rifet-i fıtriyyesini bozmuş ve onu tasarrufât-ı fikriyyesi ve nefsinin harekât-ı irâdiyyesi ile karıştırmıştır. Eğer cemâdın fıtrat-ı zâtiyye üzere olan inkıyâd ve teslîmi ve Hakk'ın tasarrufu tahtında istihlâki sebebiyle adem-i hareketi ve irâdesi ve tasarrufu gibi; ve nebâtın kendi zâtiyle adem-i hareketi; ve hayvanın asl-ı hilkatte kendisine ne hizmet isâbet etmiş ise onun üzere sâbit olması gibi sıfât-ı cemâliyye, âdemde olsa idi derece-i kemâle vâsıl olur idi. Fakat "insân-ı hayvân" vücûd-i mutlakı akıl ve fikrinin farz ve takdîri üzere takyîd etmiş ve bu takyîdini de tasarrufât-ı fikriyyesi ile isbâta sa'y etmiştir. Halbuki bununla iyi bir şey yaptığını zanneder; dalâl üzere sa'y ettiğinden haberi yoktur.

Sehl ve bizim mislimiz olan muhakkık bunu dedi. Zîrâ biz ve onlar makām-ı ihsandayız / (9).

Ya'nî Sehl bin Abdullâh Tüsterî hazretleri ve bizim mislimiz olan muhakkık, cemâd hepsinden a'lâdır ve cümlesinden daha ziyâde mutî'dir; ba'dehû nebât ve ba'dehû hayvân gelir, dedi. Zîrâ biz ve emsâlimiz mertebe-i îmânın fevkınde olan "ihsân" mertebesindeyiz. Ve ihsân makāmında olanlar cemî'-i umûru hakîkati üzere bilirler. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yetmiş ikinci bâbında buyururlar ki: "Cemâdât sâir müvelledâttan daha ziyâde Hakk'ı ârif ve ona âbiddir. Zîrâ o ma'rifet mertebesinde halk olunmuştur. Aklı, şehveti ve tasarrufu yoktur. Onun tekallübü nefsiyle değil, gayriyledir. Ve ancak musarrıfı Allah'dır; ve tasrîf-i ilâhî ile musarraftır. Ve gerçi nebât dahi onun gibi ma'rifet mertebesinde halk olunmuş ise de, nefsiyle nümüvvü ve taleb-i rif'ati hasebiyle onun derecesinden aşağıdır. Ve teğaddî sâhibidir. Teğaddî ise nümüvvü ve taleb-i irtifâ'ı îcâb eder. Halbuki cemâd böyle değildir. Hareket-i tabîiyye hâlinde ulüvv yoktur. Eğer yukarıya atılsa taleb-i süfl ile nâzil olur. Ve taleb-i süfl ise, hakîkat-i ubûdiyyettir. Ve ulüvv na't-ı ilâhîdir. Zîrâ Hak Aliyy'dir. İmdi taş, ulüvv husûsunda müzâhame-i rubûbiy-

yetten mürabdır. Haşyetullahdan hubût eder. Ve Hak Teâlâ bununla ihbâran: وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ : (Bakara, 2/74) buyurdu. Hubût-ı tabîî onun haşyetindendir. Ve onun şuhûdu dahi zâtîdir. İmdi hasyet sâhibinde ilim vardır. Zîrâ Hak Teâlâ إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Fâtır, 35/28) buyurur. İşte bu Sehl İbn Abdullâh et-Tüsterî hazretlerinin mezhebidir. İmdi insanda sıfat-ı cemâdiyyetten a'lâ sıfat yoktur. Ba'dehû nebâtiyyet ve ba'dehû hayvâniyyettir. Ve ondan sonra da derece-i cemâddan yükseldiği kadr olan şey üzerine iddiâ-yı ulûhiyet eden insâniyyettir. Ve bu rif'atten onun için / sûret-i ilâhiyye hâsıl olur. Ve onun sebebiyle aslından çıkar. Binâenaleyh taşlar neş'etlerinde asıllarından çıkmadıklarından abîd-i muhakkıkîndir."

İmdi emri, benim müşâhede ettiğim gibi müşâhede eden kimse, gizlide ve âşikârede benim sözümü söyler (10).

Ya'nî a'yân-ı vücûdiyyede, Hakk'ı müteayyin müşâhede eden kimse, a'yân-ı mevcûdenin Hakk'a delâleti, delâlet-i zâtiyye olduğunu ve onların Hallâk'larına olan ma'rıfeti, aslî ve fıtrî bulunduğunu bilir; ve gizlide ve âşikârede bu sözü böylece söyler.

Ve bizim sözümüze muhâlif olan söze bakma; ve buğdayı çorak yere ekme! (11).

Ya'nî mezâhirde Hakk'ı müşâhede etmeyip bizim sözümüze muhâlif olarak onların vücûdu müstakıl olduğunu söyleyen ehl-i hicâbın sözlerine kulak verme! İşin hakîkati zâhir ve bâhir iken niçin erbâb-ı fikir ve nazarın evhâm ve zunûnuna dil-dâde olasın? Ve bizim isrimize ıktifâen kalbinde bu maârif inkişâf ettiği vakit haklarında خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ (Bakara, 2/7) buyrulan kalbleri mühürlü ve gözleri örtülü olan erbâb-ı fikir ve nazara ve ukūl-i cüz'iyye ashâbına, gıdâ-yı rûh olan hakāyık-ı ilâhiyye ve maârif-i rabbâniyyeden bahs etme! Zîrâ bu maârif tohumlarını çorak zemîn gibi olan onların kulûb-i kāsiyelerine ekmek beyhûdedir, isrâftır.

Onlar nass-ı Kur'an'da, Ma'sûm'un bize ismâ' için getirdiği, sağırlar ve dilsizlerdir (12).

/Ya'nî bu maârif ve hakāyıkı kabûle adem-i isti'dâdları bulunan tâifeyi bize işittirmek için, "ma'sûm" olan Peygamber'imiz (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) Efendimiz, nass-ı Kur'ân'da bizlere tavsîf buyurdu. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (Bakara, 2/171) ve فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (Hacc, 22/46) ve لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'raf 7/179). Binâenaleyh onlar sağır, dilsiz, kördür. Akl-ı cüz'înin idrâkâtıyla kulakları kapalıdır. Kelâm-ı Hak'la tekellümde dilleri lâldir. Delâil-i akliyye ve enzâr-ı fikriyye ile lisanları mahtûmdur. Ve onların gözleri, mezâhirde Hakk'ı görmekten kördür.

Ma'lûm olsun ki, Allah bizi ve seni tevfîkıyla te'yîd eylesin, İbrâhim (a.s.) oğluna dedi: "Tahkîk ben menâmda seni zebh eder görürüm". Menâm ise hazret-i hayâldir. İmdi İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîr etmedi. Halbuki menâmda İbrâhîm (a.s.) ın oğlu sûretinde zâhir olan koç idi (13).

Ya'nî menâm, **Fass-ı Yûsufî**'de îzâh olunduğu üzere "hazret-i hayâl-i mukayyed"dir. Ve bu fassın mukaddemesinde zikr olunduğu vech ile "hayâl-i mukayyed" insanın vücûdunda olan "hayâl"dir. Binâenaleyh âlem-i misâl-i mutlaktan insanın mir'ât-ı hayâline nâzil olan sûretlerin ba'zısı ta'bîre muhtaç olur; ve ba'zısı aynıyla zuhûr eyler. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.)ın cenâb-ı İshâk'ı rüyâsında / zebh eder görmesi, âlem-i yakazada, menâmda görülen sûret-i İshâk'a münâsebeti olan sûret-i hissiyye ile ta'bîr olunmak iktizâ eder idi. Ve ona münâsebeti olan sûret-i hissiyye ise inkıyâd ve teslîm i'tibâriyle koç idi. Cenâb-ı İsrâhim ise rü'yâsını "keşf-i mücerred" addiyle ta'bîr etmeyip zâhiri üzerine aldı; ve cenâb-ı İshâk'ı zebha teşebbüs buyurdu.

İmdi İbrâhîm (a.s.) rüyâyı tasdîk eyledi. Böyle olunca cenâb-ı İbrâhîm'in vehminden nâşî, Hz. İshâk'a Rabb'i zibh-i azîmi fidâ eyledi ki, o, onun rü'yâsının Allah indinde ta'bîri idi; halbuki o muttali' olmadı (14).

Ya'nî İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı zâhiri üzere ahz edip âlem-i hayâlde mer'î olan sûretin İshâk (a.s.) olduğunu zannetti. Halbuki İbrâhîm (a.s.)ın vehminin müşâreketiyle İshâk (a.s.) sûretinde âlem-i hayâlde görülen şey, Allâh'ın indinde zibh-ı azîm idi. Cenâb-ı İbrâhîm ise buna muttali' olmadı. Zîrâ o hazret "keşf-i mücerred"e alışmış idi. Bu "keşf-i muhayyel"i de keşf-i mücerred zannetti. Halbuki rü'yâda görülen her şeyde vehmin medhal-i azîmi vardır. Çünkü vehim maânî-i cüz'-iyyenin idrâkinde sultandır. İşte bunun için cenâb-ı İbrâhîm mer'î olan sûretin ta'bîre muhtaç olmadığını tevehhüm eyledi. Ve oğlunu zebha kasd etti. Ve "vehim" âlem-i suveri muhît ve enbiyânın vücû-du da âlem-i suverde vâkı' olduğundan bu tevehhüm nübüvvete kadh vermez./

Böyle olunca hazret-i hayâlde vâkı' olan tecellî-i sûrî ilm-i âhara muhtaçtır ki, o sûret-i mer'iyyeden Allâh'ın murâdı olan şey onunla idrâk olunur (15).

Ya'nî âlem-i menâmda görülen sûretlerden murâd-ı ilâhî ne olduğunu bilmek için diğer bir ilim lâzımdır. Bu ilim de "ilm-i ta'bîr"-dir. Ve bu ilm-i ta'bîri ancak kendisine esmâ-i bâtıne ile esmâ-i zâhire beyninde olan münâsebât münkeşif olan ve bu münâsebetle suver-i hayâliyyeye münâsebeti olan suver-i hissiyyeye vukūfu bulunan zevât lâyıkı vech ile bilir.

Sen görmez misin ki, rü'yânın ta'bîri hakkında Resûlullah (S.a.v.) Ebû Bekir (r.a.)e, nasıl "Ba'zısında isâbet ettin ve ba'zısında hatâ ettin" buyurdu. Böyle olunca Hz. Ebû Bekir, hangisinde isâbet ve hangisinde hâtâ ettiğini ta'rîf buyurmasını taleb eyledi. (S.a.v.) Efendimiz ta'rîf buyurmadı (16).

Hz. Şeyh (r.a.) bu kelâmı, tecellî-i sûrî başka bir ilme muhtaç olduunu isbât için îrâd buyurmuştur. Hz. Ebû Hüreyre (r.a.)den rivâyet buyrulan hadîs-i şerîfe işâret buyrulur. Hadîs-i şerîf budur:

انّ رجلا أتى رسول الله عليه السلام فقال انّى رأيت أى فى المنام ظلة ينطف منها السمن والعسل وأرى /

الناس يتكفون فى ايديهم فالمستكثر والمستقل وارى سببا وأصلا من السماء الى الارض فأراك يا رسول الله اخذت به فعلوت ثم اخذ به رجل آخر فعلا ثمّ اخذ به رجل آخر فانقطع به ثم وصل له فعلا . فقال ابو بكر رضى الله عنه : بابى انت وامّى والله لتدعنى فلا عبرها . فقال : عبرها . فقال : أمّا الظلة فظلة الاسلام واما ما ينطف من السمن والعسل فهو القرآن لينه وحلاوته واما المستكثر والمستقل فهو المستكثر من القرآن والمستقل منه . واما السبب الواصل من السماء الى الارض فهو الحق الذى أنت عليه . تاخذ به فيعليك الله ثم ياخذ به بعدك رجل آخر فيعلو به ثم يأخذ به رجل آخر بعده فينقطع به . ثم يوصل له فيعلو أى رسول الله لتحدثنى اصبت أم أخطأت.. فقال عليه السلام : أصبت بعضا وأخطأت بعضا . قال : أقسمت بأبى أنت وأمى يا رسول الله لتحدثنى ما الذى أخطأت . فقال عليه السلام : لا تقسم هذا .

Ya'nî "Bir kimse Hz. Resûl (a.s.)a gelip: "Yâ Resûlallah, bu gece rü'yâda bir buluttan bal ile yağ yağarak ondan halkın kimi çok, kimi az nasîbleri hasebiyle ahz ettiklerini gördüm. Ve gökten yere vâsıl bir ip müşâhede ettim. Yâ Resûlallah, zât-ı hazretini gördüm ki, onu tutup yükseldin. Ondan sonra onu diğer bir adam tutup çıktı. Ba'dehû diğer bir kimse o ipi tutup onunla münkatı' oldu. Ondan sonra bitiştirip yükseldi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) buyurdular ki: "Yâ Resûlallah, izin verir iseniz onu ben ta'bîr edeyim." (S.a.v.) Efendimiz: "Ta'bîr et!" buyurdular. Cenâb-ı Sıddîk buyurdu ki: "Buluttan mûrad İslâm bulutudur. Ve ondan yağan bal ile yağdan murâd lezzet ve halâveti münâsebetiyle Kur'an'dır. Ve çok ve az alandan murâd dahi Kur'ân'dan az ve çok ahz edendir. Ve semâdan arza vâsıl olan ipe gelince o da Hak'tır ki, sen onun üzerinesin. Onu tutarsın, Allah seni a'lâ eder. / Senden sonra onu diğer bir kimse tutup onunla yükselir. Ba'dehû o kimseden sonra diğer biri alır. Ba'dehû munkatı' olup birleştirilerek yükselir." "Yâ Resûlullah ta'bîrimde isâbet mi ettim, yoksa hatâ mı ettim?" (S.a.v.) buyurdu ki: "Ba'zısında isâbet ettin ve ba'zısında hatâ ettin." Hz. Sıddîk buyurdu ki: "Yâ Resûlallah, and veririm ki, ta'bîrimde hatâ ettiğim şeyi beyân buyur!" (S.a.v.) Efendimiz: "Buna and verme!" buyurdular."

Ve Hak Teâlâ İbrâhîm (a.s.)a اَنْ يَا اِبْرَاهِيمُ (Saffât, 37/104) **diye nidâ ettiği zaman** قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا (Saffât, 37/105) **dedi. Ona** صدقت فى الرؤيا **demedi. Zîrâ Hz. İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîr etmedi. Belki gördüğü şeyin zâhiri üzerine aldı. Halbuki**

rü'yâ ta'bîr ister (17).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretleri İbrâhîm (a.s.) a hitâb buyurduğu vakit "Yâ İbrâhîm muhakkak sen rü'yâyı sâdık kıldın. Ya'nî rü'yâda gördüğün vech üzere ahz etmek sûretiyle rü'yâyı tasdîk eyledin" dedi. Ve "Rü'yâda sâdık oldun. İşte o rü'yâda gördüğün senin oğlundur" demedi. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı tasdîk etti. Fakat onu ta'bîr etmediğinden rü'yâda sâdık olmadı. Çünkü eğer sâdık olaydı, rüyâda görünen sûret onun oğlu olur ve zâhirde zebh dahi / onun üzerine vâkı' olur idi. Fakat rü'yâda cenâb-ı İshâk sûretinde görünen, teslîm ve inkıyâd münâsebetiyle "koç" idi. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.) "koç" ile ta'bîr etmek lâzım gelirken, etmedi.

Bunun için Azîz, إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (Yûsuf, 12/43) **dedi. Ve "ta'bîr"in ma'nâsı rü'yâda gördüğü sûretten emr-i âhara cevâzdır. İmdi öküz, kaht ve vüs'atte, seneler oldu** (18).

Ma'lûmdur ki, Hz. Yûsuf (a.s.) Mısır'da mahbûs olduğu sırada Azîz-i Mısr bir rü'yâ görmüş idi. Mısır'ın eşrâfiyle kâhinlerini cem' edip dedi ki: "Ben rü'yâmda denizden yedi semiz ve onu müteâkıb da yedi zaîf öküz çıktığını; ve zaîf öküzlerin semiz öküzleri yuttuğunu; ve dâneleri yeşil ve birbirine bağlanmış yedi başak ile kuru olarak yedi başak zâhir olup, kuruların yeşil başaklara galebe ederek onlardan eser kalmadığını gördüm. Eğer rü'yâ ta'bîrini bilirseniz bu rü'yâma fetvâ ve cevâb verin!" Onlar cevâben: "Bu karışık bir rü'yâdır. Biz bunun ta'bîrini bilmeyiz" dediler. Nihâyet Hz. Yûsuf'a mürâcaat olundu. Onlar buyurdular ki: "Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekin. Fakat hepsini döğmeyip başaklarında bırakın. Yalnız yiyeceğiniz kadar döğün. Bu yedi yıl vüs'at geçtikten sonra yedi sene kaht vâkı' olup evvelce iddihâr olunanları yerler. Ve ondan bir mikdar tohumluk alıkonulur. / Bu kaht senelerinden sonra çok yağmur yağıp bolluk olur." İşte rü'yâ ta'bîr taleb ettiğini bildiği için Azîz إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (Yûsuf, 12/43) dedi. Ve "ta'bîr"in ma'nâsı dahi rü'yâda görülen sûretten diğer bir emre geçmektir ki, o emr âlem-i hayâlde görülen sûretin ma'nâsıdır. Ya'nî suver-i hayâliyyeye münâsebeti olan

suver-i hissiyyedir. Bunun için Hz. Yûsuf (a.s.) Azîz'in âlem-i hayâlde gördüğü yedi semiz öküzü ve yeşil başakları yedi bolluk senesi; ve yedi lâğar öküzü ve kuru başakları dahi yedi kath senesi ile ta'bîr buyurdu. Şu halde sûret-i hayâliyyeye münâsib olan ma'nâya geçti ki, bu da emr-i dîğerdir.

Eğer rü'yâda sâdık olaydı, oğlunu zebh eder idi. Halbuki ancak bu, veledinin aynı olduğunda rü'yâyı tasdîk eyledi. Allah indinde ise, ancak onun veledinin sûretinde zibh-ı azîm idi. Böyle olunca İbrâhim (a.s.)ın zihninde veled vâkı' olduğundan nâşî zibh-i azîmi fidâ eyledi. Yoksa o nefs-i emrde indallâh fidâ değildir. İmdi his zibhı tasvîr eyledi. Hayâl dahi ibn-i İbrâhîm'i tasvîr eyledi. Binâenaleyh eğer hayâlde koçu göre idi, elbette onu oğlu ile, yâhut emr-i dîğer ile ta'bîr eder idi (19).

Ya'nî eğer İbrâhîm (a.s.)ın oğlu sûretinde görülen şey, koç olmayıp da, hakîkaten oğlu olaydı, elbette onu zebh eder idi. Binâenaleyh rü'-
20 yâda sâdık olmadı. / Ancak görülen şey oğlunun aynı olduğunda rü'yâyı tasdîk eyledi. Ya'nî rü'yâda oğlunu zebh eder gördü. Ve o rü'yâyı zâhirde sâdık kılıp oğlunu boğazlamağa mübâşeret etti. Halbuki o mer'î olan şey, Allah indinde, ancak onun oğlu sûretinde nümâyan olan zibh-ı azîm idi; hakîkaten oğlu değil idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ hazretleri, İbrâhîm (a.s.)ın zihninde oğlu vâkı' olduğu için, İshâk (a.s.)a zibh-ı azîmi fidâ eyledi. Fakat o zibh-ı azîm, Hak indinde, hakîkaten fidâ değil idi. Çünkü Allah Teâlâ, İbrâhîm (a.s.)a oğlunu zebh etmesini emr etmemiş idi ki, ona zibhı fidâ etsin. Böyle olunca hiss-i zâhir zibhı tasvîr eyledi. Ya'nî hayâlde görülen şey âlem-i his ve şehâdette koçun boğazlanmasıyla netîcelendi. Ve zâten Allah indinde dahi zebh olunacak şey koç idi.

İmdi her şey indallahda ne sûret üzere sâbit olmuş ise âlem-i his ve şehâdette dahi, onunla zâhir olur. Çünkü âlem-i his, âlem-i hayâlden daha cem'iyyetli ve daha sahîhdir. Zîrâ âlem-i tafsîldir. Ve hayâl ise, İbrâhîm (a.s.)ın oğlunu tasvîr etti. Sebebi de koç ile İshâk (a.s.) arasında inkıyâd ve teslîm münâsebeti bulunması idi. Çünkü

hayâl, bir ma'nâyı, türlü türlü sûretlerde tasvîr eder. İşte bu sebeple rü'yâ tâ'bîre muhtaçtır. Eğer İbrâhim (a.s.) âlem-i hayâlde koçu boğazladığını göre idi, elbette onu, koça münâsebeti olan oğlu ile veyâhut diğer bir şey ile ta'bîr ederdi. Çünkü rüyânın "keşf-i muhayyel" olan kısmı mutlaka ta'bîr olunmak iktizâ eder. /

Ba'dehû Hak Teâlâ buyurdu: "Bu emr-i ma'hûd muhakkak belâ-yı mübîndir' (Saffât, 37/106); **Ya'nî imtihân-ı zâhirdir. Ya'nî Hak Teâlâ, mevtın-ı rü'yânın ta'bîrden iktizâ ettiği şeyi bilir mi, yoksa bilmez mi deyu İbrâhîm (a.s.)ı ilimde imtihandır. Zîrâ tahkîkan mevtın-ı rü'yânın ta'bîr istediğini Hak Teâlâ bilir** (20).

Ya'nî İshâk (a.s.) a fidâ olmak üzere koç nâzil olduğunu İbrâhîm (a.s.) gördükten sonra, Hak Teâlâ ona: "Bu oğlunu boğazlamak emri imtihân-ı zâhirdir" (Saffât, 37/106) buyurdu. Ve Hak Teâlâ'nın İbrâhîm (a.s.)ı ilimde imtihan buyurması, onu mükemmel kılmak ve "keşf-i mücerred"den başka "keşf-i muhayyel" dahi mevcûd olduğuna ve binâenaleyh âlem-i hayâlde görülen suverin mutlaka zevâhirine haml edilmeyip, belki ondan maksûd olan şeyi aramak lâzım geldiğine muttali' eylemek için idi. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) keşf-i mücerrede alışmış ve âlem-i misâlden ahzi i'tiyâd eylemiş idi, Onun için bunu da öyle zannetti. Ve rü'yâsını zâhiri üzere alıp oğlunu zebha tasaddî eyledi. Bu hâl İbrâhîm (a.s.)ın şân-ı nübüvvetine noksan vermez. Zîrâ enbiyâ "seyr-i fillâh"da dâimâ terakkîdedir; ve seyr-i fillâhın nihâyeti yoktur. Da'vet ettikleri halkın seyri ise "seyr-i ilallâh"dır. Ve bu seyrin nihâyeti "seyr-i fillâh"dır. Binâenaleyh enbiyânın bidâyet-i seyri halkın nihâyet-i seyridir. İmdi Hz. Şeyh'in "Mevtın-ı rü'yâ ta'bîr ister" buyurması, "keşf-i muhayyel" kısmından olan rü'yâya âittir. Ve rü'yânın kısm-ı a'zamı "keşf-i muhayyel" nev'indendir. "Keşf-i mücerred" kısmından olanı ise nâdiren vâkı' olur. Binâenaleyh rü'yânın pek çoğu ta'bîr ister.

İmdi İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîrden gaflet etti. Böyle olunca, mevtın-ı rü'yâya onun hakkını vermedi. Ve bu sebep-

ten dolayı rü'yâyı tasdîk eyledi. Nitekim Müsned **sâhibi imâm olan Takıyy bin Mahled, gâfil oldu. İndinde sâbit olan haberde işitti ki: Tahkîkan Nebî (a.s.) buyurdu: Beni rü'yâda gören kimse, yakazada beni gördü. Zîrâ şeytan benim sûretim üzerine mütemessil olmaz. İmdi Takıyy bin Mahled onu gördü. Ve Nebî (s.a.v.) o rü'yâda ona süt içirdi. Ve Takıyy bin Mahled rü'yâsını tasdîk etti. Binâenaleyh istikā edip sütü kayy eyledi. Eğer rü'yâsını ta'bîr ede idi o süt, ona ilm-i kesîr olur idi. İmdi sütten içtiği kadar, Allah Teâlâ ona ilm-i kesîri harâm etti** (21).

Ya'nî İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâyı ta'bîrden gaflet etmesi, sâhib-i **Müsned** bir imâm olan Takıyy bin Mahled'in senedleriyle berâber indinde sâbit olan işittiği bir habere binâen, gördüğü rü'yâda "süt"ü ta'bîr etmeyip zâhiri üzere almasına ve binâenaleyh ta'bîrden gaflet etmesine benzer. Zîrâ rü'yâsında gördüğü sütü yakazada dahi süte haml etti. Çünkü hadîs-i şerîfte: "Beni rü'yâda gören yakazada görür" buyrulmuş idi. Bu hadîse binâen rü'yâda içtiği sütü kayy etmek istedi ve kayy etti. Fakat âlem-i hayalde "süt" sûretinde gördüğü "ilim"den içtiği süt kadar, âlem-i histe mahrûm oldu. İmdi gerek İbrâhîm (a.s.) ve gerek Takıyy bin Mahled rü'yâlarını zâhiri üzerine aldılar. Fakat İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâsını Hak Teâlâ koç inzâliyle ta'bîr buyurup Hz. İshâk'ın zebhıne mahal kalmadı. Zîrâ/cenâb-ı İshâk'ın zâhirde zebhı vâkı' olaydı, indallahda zebhı lâzım gelen bir koç yerine âdemî-i ma'sûm olan bir nebiyy-i zî-şân fevt olacak idi. Bu da mahzûr-i azîm idi. Halbuki Takıyy bin Mahled rü'yâsını hak bir vech ile ta'bîr buyurmadı. Ve sütü zâhiri üzerine alan Takıyy bin Mahled uyanıklık hâlinde onu kayy etti. Ancak içtiği süt kadar kendisinden ilim fevt oldu. Onun ilminin fevti ise bir nebiyy-i zî-şânın fetvine benzemez.

Sen Resûl (a.s.)ı görmez misin ki, rü'yâda bir kadeh süt verildi. Buyurdu ki: "Kanmaklık tırnaklarımdan çıkıncaya kadar onu içtim. Ba'dehû artığımı Ömer'e verdim." "Yâ Resûlallah onu ne ile te'vîl ettin?" denildi. "İlim" buyurdu. Ve mevtın-ı rü'yâya ve ta'bîrden iktizâ ettiği şeye âlim ol-

ten dolayı rü'yâyı tasdîk eyledi. Nitekim Müsned **sâhibi imâm olan Takıyy bin Mahled, gâfil oldu. İndinde sâbit olan haberde işitti ki: Tahkîkan Nebî (a.s.) buyurdu: Beni rü'yâda gören kimse, yakazada beni gördü. Zîrâ şeytan benim sûretim üzerine mütemessil olmaz. İmdi Takıyy bin Mahled onu gördü. Ve Nebî (s.a.v.) o rü'yâda ona süt içirdi. Ve Takıyy bin Mahled rü'yâsını tasdîk etti. Binâenaleyh istikā edip sütü kayy eyledi. Eğer rü'yâsını ta'bîr ede idi o süt, ona ilm-i kesîr olur idi. İmdi sütten içtiği kadar, Allah Teâlâ ona ilm-i kesîri harâm etti** (21).

Ya'nî İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâyı ta'bîrden gaflet etmesi, sâhib-i **Müsned** bir imâm olan Takıyy bin Mahled'in senedleriyle berâber indinde sâbit olan işittiği bir habere binâen, gördüğü rü'yâda "süt"ü ta'bîr etmeyip zâhiri üzere almasına ve binâenaleyh ta'bîrden gaflet etmesine benzer. Zîrâ rü'yâsında gördüğü sütü yakazada dahi süte haml etti. Çünkü hadîs-i şerîfte: "Beni rü'yâda gören yakazada görür" buyrulmuş idi. Bu hadîse binâen rü'yâda içtiği sütü kayy etmek istedi ve kayy etti. Fakat âlem-i hayalde "süt" sûretinde gördüğü "ilim"den içtiği süt kadar, âlem-i histe mahrûm oldu. İmdi gerek İbrâhîm (a.s.) ve gerek Takıyy bin Mahled rü'yâlarını zâhiri üzerine aldılar. Fakat İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâsını Hak Teâlâ koç inzâliyle ta'bîr buyurup Hz. İshâk'ın zebhıne mahal kalmadı. Zîrâ/cenâb-ı İshâk'ın zâhirde zebhı vâkı' olaydı, indallahda zebhı lâzım gelen bir koç yerine âdemî-i ma'sûm olan bir nebiyy-i zî-şân fevt olacak idi. Bu da mahzûr-i azîm idi. Halbuki Takıyy bin Mahled rü'yâsını hak bir vech ile ta'bîr buyurmadı. Ve sütü zâhiri üzerine alan Takıyy bin Mahled uyanıklık hâlinde onu kayy etti. Ancak içtiği süt kadar kendisinden ilim fevt oldu. Onun ilminin fevti ise bir nebiyy-i zî-şânın fetvine benzemez.

Sen Resûl (a.s.)ı görmez misin ki, rü'yâda bir kadeh süt verildi. Buyurdu ki: "Kanmaklık tırnaklarımdan çıkıncaya kadar onu içtim. Ba'dehû artığımı Ömer'e verdim." "Yâ Resûlallah onu ne ile te'vîl ettin?" denildi. "İlim" buyurdu. Ve mevtın-ı rü'yâya ve ta'bîrden iktizâ ettiği şeye âlim ol-

duğu için, gördüğü sûret üzere onu süt olarak terk etmedi (22).

Zîrâ "süt" etfâl-i nâkısanın ebdânına gıdâ olduğu gibi, ilm-i nâfi' dahi nâkısların ervâhına gıdâdır. İşte "süt" ile "ilm"in arasındaki münâsebet budur.

/ **Ve muhakkak bilindi ki, Nebî (a.s.)ın, hissin müşâhede ettiği sûreti Medîne'de medfûndur. Ve onu rûhunu ve latîfesini, bir kimse bir kimseden ve kendi nefsinden müşâhede etmedi. Ervâhın hepsi bu mesâbededir** (23).

Ya'nî Nebî (a.s.)ın çeşm-i his ile müşâhede olunan sûret-i unsuriyyesi ve beşeriyyesi Medîne-i Münevvere'de medfûn olduğundan, bu zaman ehlinden onu kimsenin görmesi mümkün değildir. Ve onun rûhunun sûretini ve latîfe-i insâniyyesini, ne hayât-ı şerîfelerinde cesed-i mübâreklerinden ve ne de vefâtlarından sonra bir kimse müşâhede etmez. Ve mezâhirden tecerrüdü hasebiyle bir kimse onu bir kimsenin mazharından ve kendi mazharından göremez. Ya'nî Resûl-i ekrem hazretlerinin cesed-i unsurîleri var idi. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Âl-i İmrân, 3/185) âyet-i kerîmesi hükmünce vefât-ı âlîleri vâkı' olup bu cesed-i unsurî, Medîne-i Münevvere'de medfûn oldu. Binâenaleyh o cesed-i unsurînin artık bu âlem-i kesâfette yaşayan bir kimse tarafından aynen görülmesi mümkün değildir. Ve o hazretin rûh-i mübârekinin sûretini ve latîfe-i insâniyyesini, hayât-ı şerîflerinde cesed-i mübâreklerinden hiç bir kimse göremediği gibi vefâtlarından, ya'nî cesed-i unsurîlerinden ayrıldıktan, sonra da kezâlik kimse göremez. Ve kezâ o rûh-i mübâreki ve latîfe-i insâniyyeyi ne başkasının mazharından ve ne de bir kimse kendi mazharından göremez. Zîrâ her bir mazharın rûhu ve latîfe-i insâniyyesi ancak kendi mazharına mahsûstur. Binâenaleyh ervâhın hepsi bu mesâbededir. Gerek âlem-i menâmda ve gerek yakazada görülen sûret o hazretin sûret-i unsuriyyesinin aynı değildir. Belki o sûrete müşâbih olan cism-i berzahîleridir. İmdi Hz. Şeyh (r.a.)in bu îzâhâta şurû' buyurmaları, Takıyy bin Mahled'in indinde senedleriyle berâber sâbit olan من رآنى فى المنام فقد رآنى فى اليقظة hadîs-i şerîfini tefsîr maksadıyla vâkı' olmuştur.

İmdi Nebî (a.s.)ın rûhu, vefât ettiği cesedi sûretinde olarak menâmda râî için mütecessid olur. Menâm, o cesedden bir şey tenkîs etmez. İmdi o, Muhammed (s.a.v.)dir ki, medfûn olan sûrete müşâbih sûret-i cesediyyede, rûhu haysiyyetiyle mer'îdir. Allah tarafından râî hakkında ismetten nâşî, şeytanın onun cesedi sûretinde mutasavver olması mümkün değildir / (24).

25 Ya'nî (s.a.v.) Efendimiz, ne sûret-i cesediyye üzerine intikāl buyurmuş ise hazret-i menâm, onun rûh-i mübârekini o cesed sûretinde tasvîr eder; ve bu cesedi noksan üzere tasvîr etmez. Binâenaleyh o mütecessid olan ancak Muhammed (s.a.v.)dir, başkası değildir. Ve Peygamber sûretinde görünüp halkı ıdlâl etmemesi için şeytan, onun sûretinde temessül edemez. Allah râîyi bundan hıfz eder. Hz. Şeyh (r.a.)in bu kelâmı fehm-i zâhire göredir. Eğer rü'yâyı gören kimsenin Allah tarafından hıfz ve sıyâneti mevzû-i bahs olmasa bile, bi'l-farz şeytanın cesed-i Peygamber sûretinde tecessüdü hâlinde, râî yine mahfûz olur idi. Zîrâ (s.a.v.) Efendimizin sûret-i cesediyyesi, rahmet-i mahzanın sûretidir. Eğer şeytanın o cesed sûretine girmesi mümkün olsa, râîyi dalâletten ve şeytanı dahi ıdlâlden muhâfaza etmiş olur idi. Çünkü o sûret-i mübâreke onu zarar îrâsından men' eder. Meselâ yılanı bi't-teshîr koynuna koyan kimseler vardır. Yılan o kimselerin yed-i teshîrlerinde bulundukça kimseye bir zarar îkā'edemez.

Ve bunun için onu bu sûretle gören kimse, ona emr ettiği veyâ ondan nehy eylediği veyâhut ona ihbâr kıldığı şeyin kâffesini ondan ahz eder. Nasıl ki hayât-ı dünyâda nasstan veyâ zâhirden veyâ mücmelden veyâhut hangi şeyden vâkı' olursa olsun, ondan sâdır olan lafzın delâlet ettiği şey hasebi üzere ahkâmdan, Nebî (a.s.)dan ahz eder idi (25).

/Ya'nî rü'yâda görülen Muhammed (s.a.v.) olduğu için, bir kimse onu zâhirde olan cesedinin sûretinde, rü'yâsında görüp, cenâb-ı Peygamber ona bir şey ile emr etse; veyâhut onu bir şeyden nehy eylese; veyâ ona bir şey ihbâr etse o kimse bunların cümlesini Nebî

(a.s.)dan ahz eder. Meselâ râî zamân-ı Peygamberî'de ber-hayât bulunsa ahkâm-ı şer'iyyeyi fem-i saâdetlerinden şeref-sâdır olan lafzın delâleti üzere alır idi. O lafız, ister nass ve ister zâhir nev'inden olsun; ve ister mücmel veyâ usûl-i fıkh ıstılâhınca vücûh-i kelâmdan birisi olsun; behemehâl o lafzın medlûlüne i'tibâr eder ve aslâ onu te'vîl etmez idi. Binâenaleyh hayât-ı peygamberîde bir kimse bu üslûb üzere ahkâm-ı şer'iyyeyi nasıl ahz ederse, aynıyla rü'yâda da (s.a.v.) Efendimiz'den dahi öylece ahz eder. Ve kezâ bir kimse vâris-i nebevî olan bir mürşid-i kâmilin terbiyesinde bulunup onun hâl-i hayâtında ondan ahkâm-ı şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkati ahz ettiği gibi, o zât-ı şerîfin irtihâlinden sonra rü'yâsında görüp bir takım nasâyıh ahz etse, aynıyla yine ondan almış olur. Velhâsıl bir kimsenin (s.a.v.) Efendimiz'i rü'yâda müşâhede etmesi, âlem-i histe müşâhede etmesi gibidir.

İmdi eğer ona bir şey verse, muhakkak bu şey, kendisine ta'bîr dâhil olan şeydir. Böyle olunca eğer hayâlde olduğu gibi, histe çıkarsa o rü'yâ için ta'bîr yoktur (26).

/Bu fassın mukaddimesinde dahi beyân olunduğu üzere insanın mir'ât-ı hayâlinde musavver olan sûretler, eğer cihet-i ulvîden, ya'nî âlem-i "misâl-i mutlak"tan nâzil olmuş ise, ya ta'bîre muhtaç olur veyâhut olmaz. Ve ta'bîr için dahi "ilm-i ta'bîr" lâzımdır. Ve bu ilim, taraf-ı ilâhîden mevhûb bir ilimdir. Çünkü bir kāidesi ve kānûnu yoktur. Binâenaleyh tahsîl ile elde etmek mümkün değildir. Muabbir, rü'yâyı gören kimsenin salâhına, fıskına, san'atına ve zamânın ve mekânın îcâbâtına göre, o suver-i hayâliyyenin münâsibi olan ma'nâya intikāl edip suver-i hissiyyesini ta'yîn eder. İmdi eğer (S.a.v.) bir kimseye rü'yâda bir şey verse ve o kimse uyandıktan sonra o verdiği şeyin eserini nezdinde bulmasa ta'bîre muhtaç olur. Fakat o verilen şeyin eserini nezdinde bulursa, ya'nî suver-i hissiyye sûret-i hayâliyyeye mutâbık vâkı olursa, ta'bîre muhtaç değildir. Meselâ (s.a.v.) Efendimiz bir kimseye rü'yâsında bir salkım üzüm verse ve o kimse uyandığı vakit o üzümü elinde durur görse, bu ta'bîr olunmaz. Bu rü'yâ cenâb-ı Peygamber'in hâl-i hayâtında, ashâb-ı kirâ-

mından birisine bir salkım üzüm ihsân buyurması gibidir. Ve bu, ancak "keşf-i mücerred"dir.

Ve İbrâhîm Halîl (a.s.) ile Takıyy bin Mahled, bu kadar ile ve bu mikdâr üzerine i'timâd eyledi. Ve vaktâki rü'yâ iki vech üzerine oldu; ve makām-ı nübüvvet edebi iktizâ ettiği için, Allâh Teâla / İbrâhîm (a.s.)a işlediği ve ona dediği şeyde bize edebi ta'lîm etti. Biz delîl-i aklînin reddettiği sûrette Hakk'ı müşâhedemizde, o sûreti ya râînin hâli; veyâhut râînin onu gördüğü mekân; veyâ râî ile berâber mekân hakkında, hakk-ı meşrû' ile ta'bîr etmemizi bildik. Ve eğer o sûreti delîl-i aklî reddetmezse tıbkı âhirette görüldüğü gibi, o gördüğümüz sûreti ibkā ederiz. (27).

Ya'nî İbrâhîm (a.s.) rü'yâsında oğlunu boğazlar gördü; âlem-i histe de öyle yaptı; ve rü'yâsını ta'bîr etmedi. Ve kezâ Takıyy bin Mahled dahi rü'yâsında süt içti. Uyanıp âlem-i histe dahi onu süt zannetti. O da bu rü'yâyı ta'bîr etmedi. İmdi mâdemki rü'yâda ta'bîr ve adem-i ta'bîr vecihleri vardır; ve makām-ı nübüvvet edebi ve emr-i ilâhîye imtisâl ve inkıyâdı iktizâ ettiği için, mâdemki Allah Teâlâ İbrâhîm (a.s.)a rü'yâsında koçu oğlunun sûretinde gösterip onu emr-i zebha mübtelâ kılması ve yine koçu oğluna fidâ etmesi sûretiyle olan fiilinde ve "Yâ İbrâhîm sen muhakkak rü'yâyı sâdık kıldın" (Saffât, 37/105) deyu vâkı' olan kavlinde, bize edebi ta'lîm etti. Bizler dahi bu ta'lîm sâyesinde bildik ki, eğer Hakk'ı delîl-i aklînin reddettiği ve onu tenzîh eylediği sûrette rü'yâda veyâ yakazada görsek, o sûreti, ya râînin hâline veyâ râînin onu gördüğü mekâna; veyâ râî ile berâber mekâna göre, hakk-ı meşrû' ile ta'bîr etmemiz iktizâ eder.

Mervîdir ki, Hz. Şeyh (r.a.) zamânında sulahâdan bir kimse, Hakk'ı rüyâsında kendi evinin dehlizinde gördü; ve Hak ona iltifât etmemekle berâber yüzüne de bir tokat vurdu. O kimse uyandığı vakit ıztırâba düştü. Rü'yâsını Hz. Şeyh-i Ekber efendimize arz etti. Cenâb-ı şeyh onun ıztırâbını gördükde / ona: "Hakk'ı ne mekânda gördün?" diye sordu. O kimse "Satın aldığım evimde gördüm" cevâbını verdi. Hz. Şeyh (r.a.) buyurdu ki: "O hâne mağzûbdur. Hak meşrû'un hak-

kıdır. Satın aldığın vakit tefahhus etmedin. Binâenaleyh onu tahkîk et!" Bunun üzerine o kimse tecessüs ettikde, o hâne bir mescidin vakfından olup gasb edilerek satıldığını anladı; ve onu yine mescidin vakfına reddedip istiğfâr eyledi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu ibârede "delîl-i aklînin reddettiği" kaydını zikr etti. Zîrâ delîl-i aklî indinde mûcib-i noksan olan şer'in beyân ettiği sûret-i kemâliyye reddolunur. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulmuştur ki: ان الحق يتجلى يوم القيامة بصورة النقصان فينكرونه ثم يتحول بصورة الكمال و العظمة فيقبلونه و يسجدون له ya'nî "Hak Teâlâ, yevm-i kıyâmette sûret-i noksân ile tecellî eder. Böyle olunca ona inkâr ederler. Ba'dehû sûret-i kemâl ve azamete tehavvül eder. Onu kabûl edip o sûrete secde ederler." Burada "delîl-i aklî"den murâd, şer'an mu'teber olan delîl-i istidlâlîdir. Ehl-i felsefenin, evhâm ile karışık olan delîl-i aklîleri değildir. Fakat ârif, Hakk'ı her sûrette müşâhede ettiği için, onu hiçbir sûretten tenzîh etmez. Ve eğer Hak Teâlâ'yı menâmda delîl-i aklînin reddetmeyeceği sûrette, ya'nî ay ve güneş gibi olan suver-i nûriyyeden bir sûrette görür isek, o gördüğümüz sûreti hâli üzerine ibkā ederiz. Nitekim biz âhirette Hakk'ı, "bedir" gibi sûret-i nûriyyede görüp, o sûreti alâ-hâlihî ibkā ederiz; ve onu te'vîl etmeyiz. Binâenaleyh gerek dünyâda ve gerek âhirette Hakk'ı böyle bir sûrette görüş müsâvîdir. Her iki rü'yet arasında fark yoktur. Çünkü tecellî, / tecellî olunan kimsenin isti'dâdının sûreti üzerinedir. Ve isti'dâdımızın sûreti ise ayn-ı sâbitemizin sûreti ve ayn-ı sâbitemizin sûreti dahi ism-i ilâhînin sûretidir. Ve ism-i ilâhî teğayyür etmeyince, elbette onun sûreti olan ayn-ı sâbite ve isti'dâd dahi tağayyür etmez. Binâenaleyh âhirette olan rü'yet, dünyâda hâsıl olan isti'dâda mütevakkıftır. Ve isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlün, ya'nî ism-i ilâhînin isti'dâdının inkisâfı isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfına vâbestedir. Meselâ cins-i insanın okuyup yazmak isti'dâdı bir isti'dâd-ı gayr-i mec'ûldür. Ancak sa'y ile ânen-fe-ânen husûle gelen isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfıyla zâhir olur. Ve hayvânâtta bu kitâbet ve kırâet isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlü olmadığından onlara ta'lîm abestir. İşte her insanın isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlü nisbetinde maârif-i ilâhiyye tahsîli ile esrâr-ı rabbâniyyeye vukūf peydâ edebilmesi ve bi'n-netîce suver-i kesîrede vech-i vâhidi müşâhedesi, ancak bu âlemde sülûküne ve sa'y ve mücâhedesi-

ne mütevakkıftır. Ve tahsîl-i maârif ise, isti'dâd-ı mec'ûlün yevmen-fe-yevmen tezâyüdüyle mütezâyid olur. Binâenaleyh وَمَنْ كَانَ فِى هٰذِهِ أَعْمٰى فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمٰى (İsrâ, 17/72) Ya'nî "Burada a'mâ olan âhirette de a'mâdır" âyet-i kerîmesi mûcibince herkesin müşâhedesi bu âlemdeki müşâhedesi kadardır; ve bu da i'tikādât hasebiyledir. Zîrâ Hak hakkında bir i'tikād ile mukayyed olan kimseye Hak, o i'tikādının hilâfı olarak tecellî etse, inkâr eder. Hak ancak kendisinin i'tikādına göre tecellî ettiği vakit ikrâr eder. Velâkin Hakk'ı bir i'tikād ile tahdîd ve takyîd etmeyen erbâb-ı ıtlak, dünyâda ve âhirette Hak hangi sûretle mütecellî olursa olsun ve o sûreti delîl-i aklî ister reddetsin ister etmesin, kabûl ile ikrâr eder. Nitekim **Gülşen-i Râz** sâhibi buyurur:

اکر کافر ز بت آکاه کشتی کجا در دین خود کمراه کشتی

Tercüme:

Eğer kâfir olaydı bütden âgâh
Olur muydu aceb dîninde gümrâh

30 / **Şiir:**
İmdi Vâhid-i Rahmân için, her bir mevtında, sûretten hafî ve zâhir olan şey vardır (28).

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda Hakk'ın şer'an ve aklen suver-i makbûle ve gayr-i makbûlede mütecellî olduğunu zikr etti. Şimdi de şerîki olmayan Vâhid-i Rahmân'ın a'yân-ı sâbite ve gayb ve şehâdet mertebelerinde, bu mertebelerin muktezâsına göre, vücûd-i Sübhânî'si ile müteayyin ve mütecellî olduğunu beyân buyurur. Binâenaleyh eğer mevtın, ilim ve ervâh ve misâl-i mutlak ve misâl-i mukayyed mevtını gibi hafî ise, vücûd-i Rahmân için ilmî ve rûhânî ve misâlî ve hayâlî sûretler hâsıl olur. Ve eğer mevtın, mertebe-i şehâdet gibi zâhir ise vücûd-i Rahmân için de, zâhirî ve hissî sûretler peydâ olur. Ve bu zuhûr ile hafâ nisbîdir. Meselâ âlem-i ervâha göre onun mâ-fevkı olan âlem-i a'yân-ı sâbite; ve âlem-i misâle göre âlem-i ervâh; ve âlem-i şehâdete göre de âlem-i misâl hafîdir. Ve kezâ âlem-i ervâh a'yân-ı

sâbite âlemine göre; ve âlem-i misâl âlem-i ervâha göre; ve şimdi içinde bulunduğumuz bu âlem-i şehâdet âlem-i misâle göre zâhirdir. Binâ-be-rîn her mevtında gerek suver-i hafiyyede ve gerek suver-i zâhirede mevcûd olan vücûd-ı rahmânîdir. Ve vücûd-i rahmânînin sereyânı ale's-seviyyedir. Fakat merâtibin ihtilâfiyle muhtelif sûretlerde zâhir olmuştur. Meselâ havâ, mertebe-i letâfette mahsüs ise de meşhûd değildir. Bulut, su ve buz mertebelerine tenezzül edince, her bir mertebenin iktizâsına göre bir sûret bağlar; ve o sûretlerle meşhûd olur. Ve bu suver-i muhtelife merâtibin ihtilâfına mebnîdir. Yoksa her mertebede görünen havânın gayrı değildir. Böyle olunca biz, herhangi mevtında olursak olalım, suver-i muhtelifede / meşhûdumuz ve ma'rûfumuz olan hep Rahmân'ın vücûdudur. Binâenaleyh Hak, mevtın-ı dünyâda müşâhede olunduğu gibi mevtın-ı âhirette; ve kezâ mevtın-ı âhirette müşâhede olunduğu gibi de mevtın-ı dünyâda müşâhede olunur.

Eğer sen, bu Hak'tır dersen sözün doğrudur. Ve eğer başka emrdir dersen sen ubûr edicisin (29).

Ya'nî eğer sen, her bir mevtının îcâbına göre zâhir olan vücûd-i Vâhid-i Rahmânî'nin sûretlerini görüp, bu suver Hak'tır, dersen doğru söylemiş olursun. Zîrâ mevâtın âyîne gibidir; ve onlarda görünen sûretler dahi, âyînede müntabi' olan sûretlere benzer. Ve âyîneye bakıldığı vakit zâhir olan sûrettir, âyîne değildir. Âyîne bâtın ve sûret zâhir olur. Ve hadd-i zâtında mevâtın emr-i i'tibârîdir; şânı ademiyyetten ibârettir. Ve görülen sûretlerin vücûdu izâfîdir. Ve eğer merâtibte görünen sûretlere, başka şeydir, ya'nî halktır, dersen zât-ı müteayyin olan Hak'tan halka, taayyünâta ubûr etmiş olursun. Meselâ Zeyd-i kāimin etrâfında beş âyîne olsa, onların cümlesine onun sûreti mün'akis olur. Bu sûretlere Zeyd dersen, sözünde sâdıksın. Değildir, başka şeydir dersen, Zeyd'den âyînedeki taayyüne ve hayâle geçmiş olursun. Ve bu halde Zeyd bâtın ve hayâl-i müteayyen zâhir olur.

Ve onun hükmü bir mevtında olup diğer mevtında olma-

mak değildir. Velâkin o, Hak ile halkta sâfir ve sâirdir / (30).

Ya'nî vücûd-i Vâhid-i Rahmân'ın bir mevtında olan hükmü ve tecellîsi, diğer mevtında olan hükmünden ve tecellîsinden başka değildir. Çünkü vücûd-i Rahmân'ın her mevtında sereyânı ale's seviyyedir. Meselâ cemî'-i hurûfun menşei nefes-i insânîdir. Fakat sîn, şîn, ayn, kāf gibi hurûfâtın sadâlarındaki ihtilâf, onların mahreclerindeki ihtilâf sebebiyledir. Soluğun sereyânı hepsi için müsâvîdir. Binâenaleyh vücûd-i Rahmânî dahi bunun gibi her bir mevtında, o mevtının îcâbına göre zâhir olur. Ve arş-ı vücûda müstevî olan Vâhid-i Rahmân Hak ile halkta zâhir olmuştur. Ve bu beyt-i şerîfteki "sâfir", "zâhir" ma'nâsına alınmayıp da "kâşif" ma'nâsına alınır ise, ma'nâ-yı beyt böyle olur: "Vücûd-i Vâhid-i Rahmân'ın hükmü bir mevtında başka ve diğer mevtında başka değildir. Velâkin nefes-i rahmânî suver-i ilmiyye olan a'yân-ı sâbite üzerine tecellî ettikde, onların sûretleri olan halkın vechini kâşiftir". Zîrâ suver-i halkıyyenin vücûhu gayb perdesi altındadır. Hak nefes-i rahmânîsi ve vücûd-i hakkānîsi ile onlara mütesâviyen tecellî ettiği için, gayb perdesi kalkmış ve onların yüzleri açılmıştır.

Uyûna tecellî ettiği vakit ukūl, üzerine müdâvim bulunduğu burhân ile redd eder (31).

Ya'nî Hak, misâlî ve cismânî olan sûretlerde gözlere göründüğü vakit, akıllar müdâvemet / ettiği delâil-i akliyye ile, Hakk'ın o sûretlerde tecellîsini reddeder. Halbuki ukūlün Hakk'ı suver-i cismâniyyeden tenzîh etmesi, onu mücerredâta teşbîh etmesidir. Ve Hak ise, zâtı cihetinden tenzîhden ve teşbîhden münezzehdir. Ve Hakk'ın tenzîh ve teşbîh ile mevsûfiyyeti, ancak esmâ ve sıfât mertebelerinde olur. Esmâ ve sıfât ise niseb-i ilâhiyyedir. Halbuki Hak, gınâ-yı zâtîsi cihetiyle kâffe-i nisebden ganîdir. Binâenaleyh Hakk'ı suver-i misâliyye ve cismâniyyeden tenzîh eden ukūl-i mahcûbe ashâbıdır. Zîrâ onların i'tikād-ı mahsûsu vardır. Bu i'tikādlarına muğâyir gördükleri tecelliyât-ı Hakk'ı inkâr ederler. Fakat akāid-i mahsûsa sâhibi olmayan erbâb-ı ıtlak, Hakk'ı her bir mevtında, o mevtının muk-

tezâsına göre müşâhede ederler.

Ve halbuki sahîh-i nevâzır, meclâ-yı ukûlde ve "hayâl" tesmiye olunan şeyde kabûl eder (32).

Ya'nî delâil-i akliyye hicâbiyle örtülmüş olan akıllar, suver-i cismâniyyede mütecellî olan Hakk'ı, dâimâ tatbîk edegeldiği berâhîn-i akliyye ile o suver-i cismâniyyeden bi't-tenzîh redd eder. Halbuki şuhûd-i sahîh ashâbı olan uyûn-i nevâzır, ya'nî perdesiz olan nazarlar, meclâ-yı ukûlde Hakk'ın tecellîsini, ya'nî suver-i akliyye-i gayr-i mahsüsede vâkı' olan tecellî-i ma'nevîyi ve âlem-i hayâlde zâhir olan tecellî-i sûrîyi kabûl edip müşâhede eyler. Velhâsıl keşf-i sahîh uyûn-i nevâzırın şuhûdudur. Zîrâ her bir mevtındaki suver-i tecelliyâtta Hakk'a nâzırdır; ve Hakk'ı o sûretlerde hasr etmez. /

Ebû Yezîd el-Bistâmî bu makāmda der ki: "Eğer Arş ve Arş'ın hâvî olduğu şey, yüz bin kere bin olduğu halde, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede olsaydı onu duymazdı." Ve bu, Ebû Yezîd'in âlem-i ecsâmda vüs'atidir (33).

Ya'nî Bâyezîd Bistâmî (r.a.) bu keşf-i tâm ve şuhûd-i âmm makāmını beyân için der ki: Eğer Arş'ın ve onun hâvî olduğu semâvât ve arazînin ve onda olan bi'l-cümle mevcûdâtın yüz bin kere bin, ya'nî yüz milyon misli, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşesinde vâkı' olsa idi, o ârif bu genişliği hasebiyle, onun kalbi bunları duymaz idi. Zîrâ Arş ve onun muhteviyâtı âlem-i ecsâmdan olduğu için mütenâhîdir. Ve ârifin kalbi ise genişlikte nâmütenâhîdir. Çünkü ıtlâkı hasebiyle, gayr-i mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir. Ve mütenâhînin gayr-i mütenâhîye nisbeten mikdâr-ı mahsüsü yoktur. Ve cenâb-ı Bâyezîd'in bu zikr olunan kavli, âlem-i ecsâmda kendi kalbinin genişliğini tasvîrdir. Ve Hz. Bâyezîd'in kalbinin genişliği hakkındaki misâli, âlem-i maânîden îrâd etmeyip, âlem-i ecsâmdan getirmesi, ekvân ile mahcûbe olan kimselerin kalbine nisbetledir. Bunun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.), cenâb-ı Bâyezîd'in kavlinden daha

35 yüksek bir ma'nâya irtikā edip buyururlar ki: /

Ben derim ki: Vücûdu mütenâhî olmayan şeyin vücûdunun intihâsı farz olunup, o şey onu mûcide olan ayn ile berâber ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede hâsıl olsa idi, onu ilminde ihsâs edemez idi (34).

Ya'nî taayyünât-ı kevniyyenin vücûdu nâmütenâhîdir. Zîrâ şuûnât-ı ilâhiyye ve tecelliyât-ı rabbâniyyedir. Ve şuûnât ile tecelliyât-ı ilâhiyye ise nâmütenâhîdir. Eğer vücûdu mütenâhî olmayan taayyünât-ı kevniyyenin vücûduna bir intihâ farz ve takdîr olunup bu taayyünâtın kâffesinin mûcidi olan ve taayyün-i evvel ile müteayyin bulunan ayn-ı vâhide ile berâber, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede hâsıl olsa idi, ârifin kalbi Hak'ta fânî ve ıtlâkı hasebiyle, gayr-i mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābil olduğu için, vücûden ve ilmen bir şeyin o kalbde duyulması mümkün olmaz idi. Zîrâ ıtlâk üzere olan böyle bir kalbde, Hakk-ı mutlakın vechinden gayri bir şey rû-nümâ olmaz. كُلُّ شَيْءٍ هالِكٌ اِلاَّ وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) hükmünce taayyünât-ı ilmiyye ve vücûdiyyenin cümlesi o kalbde müstehlektir.

Zîrâ sâbit oldu ki, muhakkak kalb Hakk'a vâsi'dir. Bununla berâber kanmak ile muttasıf olmadı. Eğer dolsa idi, kanar idi. Ve elhak Ebû Yezîd bunu böyle dedi. Biz dahi kavlimiz ile muhakkak bu makāma tenbîh ettik (35).

Ya'nî kalbin, Hakk'ı sığdırdığı ما وسعنى أرضى ولا سمائى و لكن وسعنى قلب عبدى المؤمن. "Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım" hadîs-i kudsîsi ile sâbit oldu. Ve Hak kalbe sığmakla berâber, o kalb kanmakla muttasıf olmadı. Ve eğer kalb Hakk'ın tecellîsi ile dolsa idi kanar idi. Ve cenâb-ı Ebû Yezîd Bistâmî dahi bunu böyle dedi. Yahyâ ibn Muâz (k.s.) Bâyezîd Bistâmî (kaddesallûhu rûhahu) hazretlerine bir mektup yazıp bunda انى سكرت من كثرة ما شربت من محبته ya'nî "Ben Hakk'ın şarâb-ı muhabbetinden içtiğim şeyin çokluğundan sarhoş oldum" dedi. Hz. Bâyezîd dahi ona cevâben:

شربت الحب كأسا بعد كأس   فما نفد الشراب ولا رويت

Tercüme: "Şarâb-ı muhabbeti kâse kâse içtim; şarâb bitmedi, ben de kanmadım."

Diye yazıp gönderdi. İşte cenâb-ı Şeyh (r.a.) "Ebû Yezîd bunu böyle dedi" kavliyle buna işâret buyurdu. Veyâhut Hz. Bâyezîd'in bâlâda murûr eden لو أن العرش و ما حواه .. آلخ kavline işâret buyurur. Zîrâ bu kelâm dahi kanmamak ma'nâsını mutazammındır. Ma'lûm olsun ki, kalb-i ârif üç nevi' üzeredir:

Birincisi: Ma'rifet-i nefs makāmında olan ârifin kalbidir. Bu kalbe Hakk'ın tecellîsi, tecellî-i cüz'îdir. Ve onun kalbine ancak o tecellî ile ma'rûf olan Hak sığıp, ondan gayri suver-i mevcûdâttan bir şey sığmaz. Fakat bu kalb, gayr-i müntehî olan ârifin kalbi olduğundan, diğer tecelliyât sûretlerine râğıbdır.

İkincisi: Veleh ve heyemân sâhibi olan âşıkın kalbidir. Bu kalbe dahi Hakk'ın tecellîsi sığıp / Hak'tan başka bir şey sığmaz iken, vârid olan tecelliyât-ı ilâhiyyenin füyûzâtına kanmaz. Ve kemâl-i harâretinden nâşî diğer tecelliyâtın füyûzâtına intizâr eder.

Üçüncüsü: Kâmil-i muhakkıkın kalbidir. Bu kalb ıtlâk üzere olup gayr-i mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir.

Binâenaleyh Bâyezîd Bistâmî hazretlerinin, Hakk'ı sığdırıp, fakat kanmadığını zikr eylediği kalb birinci ve ikinci nevi'den olan kalbdir. Ve kalb-i kâmilin hükmü ise bunların hükmünden başkadır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.)in beyân buyurduğu kalb ise insân-ı kâmilin kalbidir. Nitekim kendileri dahi: "Biz, kavlimiz ile bu makāma tenbîh eyledik" buyururlar.

Şiir:
Ey eşyâyı kendi nefsinde halk eden! Sen halk ettiğin şeyi câmi'sin (36).

Ya'nî ey eşyâyı kendi ilminde tasvîr edip, vücûd-i mutlakının tenezzülâtıyla o suver-i ilmiyyeye, âlem-i kevnde vücûd vermek sûretiyle halk eden! Binâenaleyh bu halk ettiğin eşyâyı, gerek "ilim" ve gerek "ayn" mertebelerinde, sen kendi nefsinde câmi'sin.

Ma'lûmdur ki, mertebe-i ahadiyyette zât-ı mutlakın aynı olan bilcümle sıfât ve esmâ, zuhûr talebinde bulundular. Âlemlerden ganî olan zât, rahmeten -li'l-esmâ, kendi zâtıyle, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî edip o esmânın sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ oldu. Ve kemâl-i zuhûr için, onların mertebe-i ilimden mertebe-i ayna gelmeleri îcâb etti. Ve mertebe-i ayn ise, mertebe-i kesâfet olup maddenin vücûduna muhtac idi. Halbuki vücûd-i mutlaktan başka bir vücûd yoktur. Binâenaleyh vücûd-i mutlak mertebe mertebe / tenezzül buyurup bu suver-i ilmiyyeye, âlem-i ervâh, âlem-i misâl ve âlem-i şehâdet mertebelerinde, o mertebelerin iktizâsına göre, yine kendi vücûdundan birer sûret libâsı giydirdi. Böyle olunca cemî'-i taayyünâtta zuhûr eden Hak oldu. Çünkü o vücûdun hâricinde başka bir vücûd yoktur. Bu sûrette Hak, eşyâyı kendi nefsinde halk etti. Ve halk ettiği eşyânın kâffesini câmi' oldu.

Vücûdu mütenâhî olmayan şeyi sen, vücûdunda halk edersin. İmdi sen dayyıksın ve vâsi'sin (37).

Ya'nî sen "ilim ve "ayn" mertebelerinde taayyünün hasebiyle, vücûdu mütenâhî olmayan şeyi, kendi vücûdunda halk edersin. Binâenaleyh sen suver-i halkıyyede takayyüdün hasebiyle darsın. Ve suverin kâffesinde zuhûrun ve ilm ile şumûlün ve zâtınla ihâtan hasebiyle de vâsi'sin.

Eğer Allah Teâlânın halk ettiği şey benim kalbimde ola idi, o şeyin fecr-i sâtı'ı lâyıh olmaz idi (38).

Ya'nî benim öyle bir vâsi' kalbim vardır ki, suver-i halkıyyeden müberrâdır. Eğer Allah Teâlâ hazretlerinin kendi vücûdunda halk ettiği nâ-mütenâhî şey benim kalbimde olsa idi, o mahlûkâtın kâffesinde yükselen nûr-i vücûdun lem'ası kalbime lâyıh olmaz idi. Zîrâ nûr-i vücûd, müfâz olan taayyünâtın sıfatına ve rengine boyanmıştır. Benim kalbim ise cemî'-i taayyünâttan hâlî olup ıtlâk üzeredir. Binâenaleyh kalbim Hakk'a müteveccih olup Hakk'ın tecellîsinden müstağrak olunca suver-i halkıyye onda lâyıh olmaz ve kalbim

onları duymaz. Zîrâ Hakk'ın envâr-ı tecellîsi suver-i halkıyyeyi mahv eder./

Hakk'ı sığdıran kimse halktan dar olmadı. Böyle olunca emr nasıl olur, ey sâmi? (39).

Ya'nî bâlâda zikr olunan ما وسعني أرضي ولا سمائي... الخ hadîs-i kudsîsi mûcibince kalbine, cemî'-i taayyünâtta zuhûru i'tibâriyle, kendi vücûdu ile cemî'-i mahlûkātı câmi' olan Hakk'ı sığdıran kimse, hiç mahlûkāta karşı darlık eseri gösterir mi? Ey bu kelâm-ı câmi'i işiten kimse, böyle bir kalbin şânı nasıl olduğunu gör! Gerçi bâlâdaki beyt-i şerîfte beyân olunduğu üzere, kalb-i kâmilin Hakk'a teveccühü ve Hakk'ın tecellîsinde istiğrâkı hasebiyle, suver-i halkıyye ona lâyıh olmaz ise de, bu hal nefs-i Hak'ta mahlûk olan suver-i halkıyyenin onda mevcûd olmamasını îcâb etmez. Hak kâmilin kalbine sığınca, bi't-tabi' nefsinde mahlûk olan eşyâ ile berâber sığar. Fakat kalb-i kâmil Hakk'ın tecellîsinde müstağrak olduğundan onları duymaz. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda, beyt-i evvelde: "Ey eşyâyı kendi nefsinde halk eden" buyurmuş idi. Şimdi de nesren misâl îrâd buyururlar. Şöyle ki:

Her bir insan, kuvve-i hayâlinde, vücûdu olmayan ve yalnız kuvve-i hayâlinde vücûdu bulunan şeyi vehm ile halk eder. Ve ârif, himmeti ile mahall-i himmetten hâriç olarak
40 **vücûdu hâsıl olan / şeyi halk eder. Velâkin ârifin himmeti onu hıfz etmekten zâil olmaz. Ve onun hıfzı, ya'nî mahlûk olan şeyin hıfzı, himmete ağır gelmez. İmdi ârife, halk ettiği şeyin hıfzından ne zaman bir gaflet târî olsa o mahlûk ma'dûm olur. Meğer ki ârif cemî'-i hazarâtı zabt etmiş ola. Ve o ârif, mutlakā gâfil olmaz. Belki ona müşâhedesinde bulunduğu bir hazret lâ-büddür** (40).

Ya'nî Hak eşyâyı kendi nefsinde halk ettiği gibi, her bir insan dahi, hâriçte vücûdu olmayan şeyi vehmiyle halk, ya'nî takdîr ve tasvîr eder. Ve bu tasvîr ettiği şeyin vücûdu ancak kendi nefsinde olan

kuvve-i hayâlinde bulunur. Ve bu vehimde halk etmek keyfiyeti umûmî bir şeydir. Ârif ve gayr-i ârif tarafından vâkı' olur. Meselâ bir kimse bir meyyit ile yalnız başına bir odada yatsa, vehminde o meyyitin kalkıp şöyle, böyle yapabileceğini tasvîr eder. Gözüne uyku girmez olur. Halbuki hâriçte böyle bir şey olduğu yoktur. O ancak vehminin halk ve takdîr ettiği sûrettir. Fakat ârifin halkı gayr-i ârifin halkına muğâyirdir. O himmetiyle halk eder. Ve onun halk ettiği şeyin hâriçte de vücûdu olur. Ve ârif o halk ettiği şeyi, himmeti ile hıfz etmekten zâil olmaz. Ve onun hıfzı himmetine ağır gelmez. Ve ârif o mevcûd-i hissîye "hazret-i misâl"de veyâ "hazret-i şehâdet"te teveccühden fâriğ olmadıkça o mevcûd, "hazret-i şehâdet"te bâkî olur. Ve onun teveccühü münkatı' olur olmaz o mevcûd dahi ma'dûm olur. Zîrâ o mahlûkun rûhu, ârifin himmetidir. Fakat ârif cemî'-i hazarâtı zabt etmiş ise, ya'nî onun kalbi ıtlâk üzere olup "hazarât-ı hamse"nin kâffesini ihâta etmiş ise, o mahlûk olan / şeye hazret-i şehâdette teveccühden münkatı' olsa bile, o ârif mutlaka diğer bir "hazret"in müşâhedesinde olacağından, teveccühün inkıtâ'ıyla hazret-i şehâdette ma'dûm olan o mahlûk, ârifin müşâhede ettiği "hazret"e intikâl eyler. Zîrâ böyle bir ârifin kalbi cemî'-i hazarâtı câmi'dir. Ve onun himmeti ile halk ettiği şeyin sûreti cemî'-i hazarâtta zâhir olur. Halbuki onun, hazarâtın kâffesinden gafleti mümkün değildir. Bir hazretten gâfil olsa, mutlaka diğer bir hazretin müşâhedesinde olur. Binâenaleyh o mahlûkun, müşâhede ettiği hazretteki ve ondan evvelki hazarâttaki sûretlerini hıfz eder.

Meselâ ârif bir kuş halk ve tasvîr etmek murâd etse himmeti ile hâriçte, ya'nî âlem-i şehâdette, ona vücûd verir. Ve herkes o kuşu görür. Eğer o ârif âlem-i şehâdetin müşâhedesinden gafletle âlem-i misâle müteveccih olsa, o kuş âlem-i şehâdette ma'dûm olup âlem-i misâle intikâl eyler. Ve onun sûreti âlem-i misâlde mahfûz olduğu gibi ondan evvelki âlemlerde, ya'nî âlem-i ervâhta ve a'yân-ı sâbite âleminde dahi mahfûz olur. Ve "himmet"in ma'nâsı budur ki ârif huzûr-i kalb ile hâtırını ve kuvâsını toplayıp, vehmiyle ve fikri ile kendi nefesini, halk ve takdîr edeceği şeyin îcâdına musallat kılar. Ve o şey dahi mahall-i himmet olan kalbin hâricinde gölge gibi mevcûd olur. Ve bu keyfiyet-i halk, ârifte kuvve-i kudsiyye ve nisbet-i

ilâhiyye bulunduğu içindir. Ârifin gayri olan avâm, kalblerinde tahayyül ve vehm ile bir şey ihdâs etseler bile, ruhlarında kuvvet-i kudsiyye olmadığından o suver-i muhayyeleye vücûd-i hissî verip hâriçte ızhâr etmeğe muktedir değildirler.

Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizi ramâzân-ı şerîfte kırk kişi ayrı ayrı iftara da'vet ederler. Hazret dahi cümlesine teşrîflerini va'd buyurur. Ba'de'l-iftâr pabuçlarının bir teki bizde kalmıştır diye hâne-i saâdetlerine kırk pabuç teki getirirler. Evliyâ-i kümmelînin bu gibi menâkıbı pek çoktur.

Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde: / "Ârifte himmet olmaz" buyurduklarının ma'nâsına gelince: Ubeydullâh Ahrâr (r.a.) bu ma'nâyı böyle îzâh buyururlar: "Mümkinin kendi hakîkat-i zâtına nazaran hiçbir şeyi yoktur. Ve onda evsâf-ı kemâlden ilim, kudret ve irâde gibi ne kadar vasıf var ise hepsi âriyettir. Ve bu evsâf Hak Teâlâ hazretlerinindir. Binâenaleyh ârif, hâlini bilip dâimâ fakr-ı hakîkî makāmında durur. Ve âriyet olan o evsâf ile zâhir olmaz. Fakat kemâl-i inâyet-i ilâhî ve mahz-ı mevhibe-i nâmütenâhî ile, hevâcis-i nefsânî ve vesâvis-i şeytânîden kurtulmuş olan zevâtın kendi bâtınlarını Hak Teâlâ hazretlerinin irâdesine ve meşiyyetine tâbi' kılmaları lâzım gelir. Binâenaleyh mesâlih-ı ibâdın ıslâhı için bir şeye taslît-ı himmet etmeleri îcâb ettiği kendilerine ilhâm olunduğu vakit, o şeyin vücûduna hüsn-i himmetlerini sarf etmek iktizâ eyler. Eğer böyle olmasa idi, Nûh ve Hud (aleyhime's-selâm) gibi ümmetlerini, taslît-ı kuvvet-i kāhire ile alt üst eden enbiyâya bu ma'nâyı nisbet etmek müşkil olur idi. Maahâzâ ârif öyle bir fenâ ile müşerref olmuştur ki, kendisinin cümle evsâfı adem-âbâda gidip, kendiliğinin nâm ve nişânı kalmamıştır. Artık ondan her ne sâdır olursa, ona mensûb değildir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى (Enfâl, 8/17) ve فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl 8/17).

/İmdi vaktâki ârif, halk ettiği şeyi himmetiyle halk etse; ve halbuki ona bu ihâta hâsıl olsa, o mahlûk, sûreti ile her bir hazrette zâhir olur. Ve suverin ba'zısını ba'zısıyla hıfz eder. İmdi vaktâki ârif hazarâttan bir hazreti şâhid olup,

o hazrette, onun mahlûku sûretinden hâsıl olan şeyi hıfz edici olduğu halde, bir hazretten veyâ hazretlerden gâfil olsa, gâfil olmadığı hazrette, o sûret-i vâhideyi hıfzı sebebiyle suverin cümlesi münhafız olur. Zîrâ gaflet, ne umûmda ve ne de husûsta aslâ âmm değildir (41).

Ya'nî erbâb-ı ıtlâktan olan ârif-i kâmil, âlem-i şehâdeti ve âlem-i misâli ve âlem-i ervâhı ve a'yân-ı sâbite âlemini muhît olduğu cihetle, her hangi bir şeyi himmeti ile halk etse, o mahlûk, sûreti ile bu zikr olunan âlemlerin her birisinde zâhir olur. Ve bu îcad ettiği şeyi, umûmiyet üzere, her mevtındaki sûretinde hıfz etmek mümkin değildir. Belki ba'zı mevtındaki sûreti hıfz eder. Ve o mevtındaki sûreti hıfz etmekle diğer mevtınlarda bulunan sûretler dahi mahfûz olur. Ve ârif bir âlemde hâzır ve o halk ettiği şeyin sûretini o âlemde hâfız olduğu halde, bir âlemden veyâ âlemlerden gaflet üzere olsa, hâzır olduğu âlemdeki o bir sûreti hıfz ettiği için, diğer âlemlerdeki sûretlerin de cümlesi mahfûz olur. Zîrâ ârifin gafleti gerek âlemlerin umûmunda ve gerek husûsunda, ya'nî ba'zısında, aslâ umûmî değildir. Çünkü bir âlemden gâfil olmakla âlemlerin hepsinden gâfil olması lâzım gelmez. Ve kezâ bir âlem-i mahsûstan gaflet üzere olsa bile, diğer bir vech ile ondan gâfil olmaz.

Ve ben muhakkak bu[illegible]da bir sır îzâh eyledim ki, ehlullah bunun gibi bir sırrın zuhûrundan dâimâ "gayret" üzeredirler. Onda onlar Hak'tır, diye da'vâları için red vardır. Zîrâ Hak, gâfil değildir. Halbuki abdin bir şeyden gâfil olması ve bir şeyden olmaması lâ-büddür. İmdi halk ettiği şeyin hıfzı haysiyyetinden onun için "Ben Hakk'ım" demek vardır. Velâkin o şeyin sûretini onun hıfzı, Hakk'ın hıfzı gibi değildir. Ve el-hak biz farkı beyân ettik. Ve her hangi bir sûretten ve onun hazretinden gafleti haysiyyetiyle abd, muhakkak Hak'tan ayrıldı. Ve halbuki cemî'-i sûretler için, bakā-i hıfz ile berâber, gâfil olmadığı hazrette, cemî'-i hazretlerden bir sûreti hıfz etmek sebebiyle, abdin temeyyüzü

lâ-büddür. İşte bu hıfz, tazammun iledir. Ve Hakk'ın, yarattığı şeyi hıfzı ise böyle değildir. Belki her sûret için onun hıfzı ale't-ta'yîndir (42).

Ya'nî ben bu halk-ı ârif bahsinde, büyük bir sır îzâh eyledim ki, ehlullah böyle bir sırrın meydana çıkmasını dâimâ kıskanırlar ve setr ederler. Çünkü kurb-i nevâfil sâhibi olan bu nevi' ehlullah vücûdlarında bakıyye var iken, sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfları cihetiyle âlemde tasarruf ederler. Ve onların "Bizim vücûdumuzda hakîkatten gayri bir şey yoktur; ve bizim tasarrufumuz Hakk'ın tasarrufudur" diye da'vâ ettiklerinde, onların bu da'vâları için red vardır. Zîrâ tasarruf-i Hak ile onların tasarrufları arasında fark vardır. Çünkü Hak, yarattığı eşyânın hiç birisinden aslâ gâfil değildir. Halbuki abd bir şeyden gâfil olmasa, diğer şeyden gâfil olur. Ve abdin halk ettiği
45 şeyi hıfz etmesi cihetinden "Ene'l-Hak" demesi var ise de halk / ettiği şeyin sûretini abdin hıfz etmesi, Hakk'ın hıfz etmesi gibi değildir. Binâenaleyh abdin kendi mahlûkunu hıfz etmesi cihetinden "Ene'l-Hak" demesi mutlak değildir. Mutlakan "Ene'l-Hak" demek Hakk'a mahsûstur. İşte biz Hakk'ın halkı ile abdin halkı; ve Hakk'ın halkını hıfzı ile abdin halkını hıfzı aralarındaki farkı beyân ettik.

Ma'lûm olsun ki, "halk" dört nevi' üzerinedir:

Birincisi: Sarf-ı vehmîdir. Vehim ile kuvve-i hayâliyyede tasvîr olunan sûretin hâriçte vücûdu yoktur.

İkincisi: Taslît-ı himmet ile tasvîr olunan sûrettir ki, bâlâda îzâh olunduğu üzere hâriçte mevcûd olur. Fakat himmet sâhibi ondan gâfil olsa ma'dum olur.

Üçüncüsü: Hazarât-ı hamseyi muhît olan ârif-i kâmilin himmetiyle halk ettiği şeydir ki, onun sûreti hâriçte mevcûd olur. Ve o ârif, o mahlûkun bulunduğu hazretten gâfil olsa bile, müşâhede ettiği hazretteki sûretini hıfzı sebebiyle, gâfil bulunduğu hazretteki sûret dahi mahfûz olur.

Dördüncüsü: Hakk-ı mutlakın halk ettiği halk-ı hakîkîdir. Ve Hakk'ın mahlûku olan şey, ale'd-devâm Hakk'ın mahfûzudur. Mahlûkunu hıfz etmekte aslâ Hakk'a gaflet târî olmaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (Bakara, 2/254).

Velhâsıl abdin hıfzı tazammun iledir. Ya'nî abd, müşâhede ettiği hazrette vâkı' olan sûreti hıfz etmekle, onun zımnında, gâfil olduğu hazretlerdeki sûretleri dahi hıfz eder. Fakat Hakk'ın halk ettiği şeyi her bir hazrette hıfz etmesi böyle tazammun ile değil, belki ale't-ta'yîndir. Çünkü bir hazretin müşâhedesiyle diğer hazretlerden gâfil değildir. Onun ilmi, eşyânın kâffesi hakkında / ale's-seviyyedir.

Ve bu bir mes'eledir ki, ben ihbâr olundum. Onu ne ben ve ne de benim gayrim hiç bir kimse, hiç bir kitapta yazmadı; ancak bu kitaptadır. Böyle olunca vaktin dürr-i yeğânesi ve ferîdesidir. İmdi sakın ki, ondan gâfil olmayasın! Zîrâ senin için kendisinde bir sûret ile berâber huzûr ibkā eden hazretin misli, Hak Teâlâ'nın, hakkında: مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ (En'âm, 6/38) **buyurduğu kitâbın mislidir. İmdi o kitap, vâkı'ı ve gayr-i vâkı'ı câmi'dir** (43).

Ya'nî Hakk'ın mahlûku ile abdin mahlûku; ve Hakk'ın mahlûkunu hıfz etmesi ile abdin kendi mahlûkunu hıfz etmesi arasındaki fark ile abdin Hak'tan mütemeyyiz olması mes'elesi bir mes'eledir ki, cânib-i Hak'tan ben ihbâr olundum. Bu mes'eleyi bu kitaptan evvelki kitaplarımda ne ben yazdım, ne de benden başkası kitaplarında yazdı. Ben ancak onu bu **Fusûsu'l-Hikem'**de yazdım. Binâenaleyh bu mes'ele vaktin dürr-i yetîmidir ve yeğânesidir. Ey ârif, sakın bu mes'eleden gâfil olma! Zîrâ şu hazret ki, sen onda bir sûret ile huzûr üzeresin; ve o hazrette, o sûreti müşâhede edip onu hıfz etmekle, mahlûkun olan şeyin sûretlerini hazretlerin cümlesinde hıfz edersin. İşte o hazretin misli, Hak Teâlâ hazretlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ (En'am, 6/38) ya'nî "Ben Kitap'ta bir şeyi terk etmedim" buyurduğu kitâbın, ya'nî levh-i mahfûzun, misli gibidir. Ve o kitap ezelden vâkı' olan şeyi ve el-ân gayr-ı vâkı' olan, ebede kadar vâkı' olacak şeyi câmi'dir.

Binâenaleyh hazarât-ı hamseyi muhît olan ârif, kendi mahlûkunun bir hazrette olan sûretini o hazreti müşâhede etmesi sebebiyle hıfz etmekle, o mahlûkun cemî'-i hazretlerde olan sûretlerini hıfz eylemesi ve sûretlerin cümlesi, ârifin müşâhede ettiği hazretteki sûretin

zımnında olması husûsunda, o müşâhede olunan bir hazret, kâffe-i eşyâyı câmi' olan "kitâb-ı mübîn" gibidir. Ve bir sûret ondan hâriç değildir.

Ve bizim dediğimiz şeyi ancak kendi nefsinde Kur'ân olan kimse bilir. Zîrâ Allah'dan ittikā eden için, Allah Teâlâ furkān kılar. Ve o da, onun sebebiyle abdin Rabb'inden mütemeyyiz olduğu şeyde, bu mes'elede bizim zikr ettiğimiz furkān gibidir. Ve bu furkān dahi furkānın erfa'ıdır (44).

Ma'lûm olsun ki, taayyün-i evvel ve taayyün-i sânî ve âlem-i ervâh ve âlem-i misâl ve âlem-i şehâdet şerîki ve nazîri olmayan bir vücûd-i mutlakın tenezzülünden husûle gelmiş olan merâtib-i i'tibâriyyedir. Ve bu tenezzül dahi celâ ve isticlâda kemâl içindir. Halbuki kemâl-i celâ ve isticlâ bu mertebe-i şehâdette / zuhûr eden insân-ı kâmilin vücûdu ile bi-tamâmihâ husûl-pezîr olmuştur. Binâenaleyh "insân-ı kâmil" mertebesi, vücûd-i mutlakın merâtib-i tenezzülâtının altıncı mertebesi olduğundan, insân-ı kâmil kendi nefsinde kâffe-i hazarâtı câmi' olmuş olur. İşte böyle, hazarât-ı ilâhiyye ve kevniyyenin cümlesini muhît olup sûret-i ilâhiyyeyi ve sûret-i halkıyyeyi cem' etmiş olan insân-ı kâmil, kendi nefsinde Kur'ân olan kimsedir. Ve kâffe-i eşyâyı nefsinde cem' etmiştir. Ve eşyâ onun vücûdunda biribirine merbûttur. Binâenaleyh bir hazretin kâffe-i hazretleri câmi' olması ve o bir hazretten ve o hazretteki sûretten gâfil olmayan bir ârif-i kâmilin, hazretlerin hepsini ve o hazretlerdeki sûretleri hıfz etmesi keyfiyyetini zevkan bilip müşâhede eden kimse, ancak kendi nefsinde Kur'ân olan kimsedir. Ammâ müttakînin hâline gelince Allah Teâlâ böyle bir ârif-i müttakî için furkān kılar; ya'nî onun kalbine Hak ile bâtıl beynini tefrîk edecek bir nûr ilkā eder. Ve o nûr ile جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (İsrâ, 17/81) hükmünce halkı Hak'tan ayırır. Halbuki "ittikā" dediğimiz şey ayn-ı farktır: Çünkü muttakî olan kimse mahlûkun sıfâtını Hakk'a isnâd etmekten hazer ettiğinden Hak'la halk arasını tefrîk eder; ya'nî halk ve Hak için ayrı ayrı birer vücûd isbât eder. İmdi takvânın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Avâmın takvâsıdır ki, Hakk'ın nehy ettiği şeylerden ittikā ve ictinâbdır.

İkincisi: Havâssın takvâsıdır ki, kemâlâtı kendi nefsine ve mezâmmı Hakk'a isnâd etmekten ittikādır.

Üçüncüsü: Ehassu'l-havâssın takvâsıdır ki, zâten ve sıfaten ve fiilen Hakk'ın vücûdundan gayri bir vücûd isbâtından çekinmektir.

/ Ve takvânın bu üç mertebesi makām-ı cem'a vusûlden evveldir. Ya'nî seyr-i fillâhdadır. Ve takvânın bir mertebesi daha vardır ki, bu da "fenâdan sonra bakā" vaktinde, ya'nî makām-ı cem'a vâsıl olup "fark"a geldikten sonra olan takvâdır. Ve takvânın her mertebesinde bir furkān, ya'nî Hakk'ı halktan temyîz etmek vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur. إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا (Enfâl, 8/29). Velâkin kâffe-i merâtibin hakkını îfâ eden vâris-i kâmilin furkānı sâirlerin furkānından erfa'dır, ya'nî yüksektir. Zîrâ bu mertebede Hak, cem'iyyet-i ilâhiyyesi ile abdde zâhir; ve abd dahi o cem'iyyete mazhar olduğu halde, Hakk'ın vücûb-i zâtîsi, abdin fakr-ı zâtîsi ile tefrîk olunur. Ve kendi nefsinde Kur'ân sâhibi olan kâmilin bu furkānı da, abdin Rabb'inden temeyyüzü husûsunda bu mes'elede zikr olunan furkān gibidir. Velhâsıl ârif "cem'" mertebesinde Hak'tan mütemeyyiz değildir. Meselâ demir ateşte kıpkırmızı olur; ve ateş sıfatıyla muttasıf olur. Bu hal demirin ateş ile cem' mertebesidir. Bu mertebede demirle ateşi ayırmak mümkin değildir. Velâkin ârif bu "cem'" makāmından "fark" makāmına tenezzül ettikde Hak'la halk arasındaki farkı isbât etmek için sıfât-ı halkıyyeden bir sıfatla, meselâ vücûdda ve taayyünde Hakk'a "iftikār" sıfatı ile muttasıf olup makām-ı ubûdiyyette sâbit-kadem olur.

Şiir:
İmdi bir vakitte abd, bilâ-şek Rab olur. Ve bir vakitte de abd, bilâ-iftirâ abd olur (45).

Ya'nî makām-ı ubûdiyyette sâbit-kadem olan insân-ı kâmil, sıfât-ı ilâhiyyenin ve niseb-i rubûbiyyenin kâffesine mazhar olmak i'tibâriyle âlemler üzerinde alâ-tarîkı'l-hilâfe icrâ-yı rubûbiyyet eder. Ve

insân-ı kâmil esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olmak hasebiyle sûret-i ilâhiyye üzeredir. Nitekim ان الله خلق آدم على صورته buyrulmuştur. Ve halîfe, müstahlifin sûreti üzeredir.

Ve kezâ vakt olur ki abd, bilâ-iftirâ abd olur. Çünkü insân-ı kâmil vücûdda Hakk'a muhtaçtır. Zîrâ vücûd-i Hak olmasa idi, insân-ı kâmilin taayyünü mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh onun vücûdunda mu-
50 tasarrıf olan ancak Hak'tır; / ve onun mazharından mutasarrıf olan Hak'tır. İnsân-ı kâmil ise abd-i mahz olup onun rubûbiyyeti ârızî; ve taayyünü hasebiyle ubûdiyyeti zâtîdir. Meselâ demir ateşte kızınca onun ateşliği ârızî ve demirliği zâtîdir. Yoksa demir demir; ve ateş dahi ateştir. Ne ateş demir olur; ve ne de demir ateş olur.

İmdi abd olursa, Hak'la vâsi' olur. Ve Rab olursa, ıyş-ı dıykta olur (46).

Ya'nî insân-ı kâmil, kâh abd ve kâh Rab olur. Abd olduğu vakit, Hak ile geniş olur. Zîrâ onun kalbine Hak sığmıştır. Ve bu vakitte sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf bulunmuştur; ve Hakk'ı istihlâf eylemiştir. Kendisi ubûdiyyet-i mahza merkezinde kāim olup onun mazharından zâhir olan tasarruf, hep Hakk'ın tasarrufudur. Ve insân-ı kâmil, taayyünü ile âlem-i kevnde ancak Hakk'ın bir âletidir. Binâenaleyh bu halde, onda vüs'at olacağı zâhirdir. Fakat Rab olduğu vakitte yaşayışı dar olur. Çünkü rubûbiyyet sıfatıyla zâhir olunca, ibâdın rızıklarını vermekle mutâleb olur. Binâenaleyh bâzı vakitlerde ityân-ı rızıktan âciz kalmakla yaşayışında darlık olur ve sıkıntı çeker. Zîrâ abdin kudreti arazîdir; Hakk'ın kudreti ile kāimdir. Vücûd, gınâ, fiil, te'sîr ve ifâza Hak için zâtî şeyler olduğu gibi, bunların mukābili bulunan adem, iftikār, infiâl, teessür ve kabûl dahi abd için zâtîdir. Binâenaleyh insân-ı kâmilde iftikārı zâtî ile kudret-i arazî ictimâ' edince kudret-i zâtiyyenin şânından olan ityân-ı rızk ile mutâleb oldukda, iftikār-ı zâtînin galebesi hasebiyle bundan âciz olup sıkıntı çeker.

İmdi abd oluşundan dolayı, kendi nefsinin "ayn"ını görür. Ve emeller bilâ-şek ondan müttesi' olur (47).

/ Ya'nî insân-ı kâmil, sıfât-ı ubûdiyyet ile muttasıf olup abd-i mahz oluşundan dolayı kendi nefsinin "ayn"ını görür. Ya'nî kendi nefsinin acz ve iftiķārını ve belki yokluğunu görür. Ve kendi nefsini böyle vasf-ı aslîsi üzerine görünce, onun bir takım emelleri bulunmasından nâşî şübhesiz Hak'tan talebi müttesi' olur. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz الهم انى اعوذ بك من الجذام و البرص و الجنون و من سيئى الاسقام ya'nî "Ey benim Allâhım, cüzzâm ve baras ve cünûndan ve kötü illetlerden sana sığınırım" diyerek sıhhat taleb buyururlar idi. Bu duâ şübhesiz ümmet-i merhûmelerine ta'lîm olmakla berâber ubûdiyyet-i mahza makāmında bulundukları haysiyyetle taayyün-i şerîfleri için dahi bir taleb idi.

Ve Rab oluşundan dolayı, hazret-i mülk ve melekûttan halkın kâffesini, onu mutâlebe ettiklerini görür (48).

Ya'nî insân-ı kâmil, Hakk'ın halîfesi olduğundan, rubûbiyet ve tasarruf ile zâhir olmakla gerek âlem-i şehâdetin ve gerek âlem-i melekûtun bütün halkı, kendisinden sûrî ve ma'nevî erzâk taleb ederler. Ve onların istihkāk ve isti'dâdlarına göre onların erzâk-ı hissiyye ve ma'neviyyelerini vermek bu halîfe üzerine vâcib olur.

Halbuki onların istedikleri şeyden zâtı ile âcizdir. İşte bundan dolayı âriflerin ba'zısını bu sebeple, ağlar görürsün (49).

Ya'nî rubûbiyyet ve tasarruf ile zâhir olan insân-ı kâmilden halkın taleb ettikleri sûrî ve ma'nevî erzâkı, o insân-ı kâmil, iftikārı zâtîsi hasebiyle ityândan âciz olduğu için, dar bir zinde-gânîye düştükleri sebep ile, o âriflerin ba'zısını ağlar bir halde görürsün. Zîrâ insân-ı kâmil, ubûdiyyet-i mahzasına nazar edip / sıfat-ı acz ile zuhûrunu gördüğü vakit, rubûbiyyetle mutâleb olunca sıkılır. Yoksa cemî'-i umûru Hakk'a tefvîz edip kendisinde fenâ-i küllî hükmü zâhir olduğu vakit, âciz değildir. Çünkü bu vakitte ortada kendisi yoktur. Ve onun mazharından tasarruf eden Hak'tır; ve Hak'ta ise acz yoktur.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yirmi ikinci

bâbında "Ubûdiyyet ile ittisâfın lezzetini, ancak rubûbiyyetle muttasıf olup, halkın ona muhtaç olmasından dolayı, âlâm duyan kimse bilir" buyurup, bu hususta Süleyman (a.s.)ın kıssasını beyân ederler. Zîrâ Süleyman (a.s.) mahlûkāta erzâk i'tâsı husûsunda vâkı' olan kemâl-i muzâyakasından nâşî, bu emri, Rezzâk-ı hakîkîye tefvîz ve teslîm edip, kendisi nefsinde bir halâvet ve râhat buldu ki, hiç bir halâvet ona tekābül edemez.

İmdi sen, Rabb'in abdi ol; onun abdinin Rabb'i olma! Tâ ki ta'lîk sebebiyle nâra ve erimeğe gidesin (50).

Bu hitâb üç mertebe erbâbına da şâmildir:

1- Hilâfeti sebebiyle rubûbiyyet ve tasarruf ile zâhir olan insân-ı kâmiledir. Bu sûrette, "nâr"dan murâd nâr-ı aczdir. Nitekim bâlâda ubûdiyyet-i mazhasına nazar edip sıfat-ı acz ile zuhûrunu gördüğü vakit rubûbiyyetle mutâleb olunca sıkılıp ağladığı zikr edilmiş idi. Maahâzâ bu ârif fenâ-i küllî hükmüne nazaran ma'zûrdur. Çünkü ortada kendisi yoktur.

2- İnsân-ı kâmilin mâ-dûnu olup tasarrufa me'mûr olmadıkları halde, ba'zı sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olduklarından, bakāyâ-yı nefislerinin takāzâsı hasebiyle, kendilerinden tasarruf ve rubûbiyyete müteallık ba'zı ef'âl sâdır olan zevâttır. Bu sûrette "nâr"dan murâd, / nâr-ı mahrûmiyyettir. Zîrâ sâlik, tasarruf kaydına mübtelâ oldukça cemâl-i vahdetten mahrûm ve mahcûbdur. Onda henüz zevk-ı isneyniyyet vardır.

3- Bu sınıfın mâ-dûnunda olan nefis ve ağrâz sâhibleridir ki, sıfât-ı beşeriyyeden hiç birisini terk etmemiş oldukları halde Fir'avn gibi halk üzerinde tasarruf ve rubûbiyyetle zâhir olmağa kıyâm ederler. Beyt:

نفس ملعون کمتر از فرعون نیست   لیك این را عون و آن را عون نیست

Tercüme: "Mel'ûn olan nefis Fir'avn'dan kemter değildir. Fakat bunun avni vardır, onun avni yoktur". Ya'nî Fir'avn mülk ile berâber dâvâ-yı rubûbiyyet etti. Nefis ise mülksüz da'vâ-yı rubûbiyyet eder.

Binâenaleyh bu gibi erbâb-ı nüfûs hakkındaki "nâr"dan murâd, dünyâda envâ'-ı azâb ile, âhirette ma'lûm olan azâb-ı âteştir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyrulur ki: العظمة ازراى و الكبرياء ردائى فمن نازعنى فيهما ادخلت النار. Ya'nî "Azamet benim izârım ve Kibriyâ ise ridâmdır. Kim ki benden bu ikisini nez' ederse nâra idhâl ederim. وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى دَارِ السَّلَامِ (Yûnus, 10/25)

İntihâ: 3 Eylül 332; 17 Zi'l-ka'de 334, Cumartesi gecesi, sâat 2,5.

*
* *

M e s n e v î

Sivrisineğin Süleyman (a.s.)a mürâcaatla rüzgârdan şikâyet etmesi üzerine, o hazretin mütezallim olan sivrisineğe hasmını dîvân-ı hükme ihzâr etmesini emir buyurduğuna dâir olan **Mesnevî-i Şerîf'in** üçüncü cildinde vâkı' ebyât-ı şerîfedir. **Mesnevî:**

پس سليمان كفت أى زيبا دوى   أمر حق بايد كه أزجان بشنوى
حق بمن كفتست هان أى دادور   مشنو أز خصمى تو بى خصم دگر
تا نيايد هر دو خصم أندر حضور   حق نيايد پيش حاكم در ظهور
خصم تنها گر بر آرد صد نفير   هان و هان بى خصم قول أو مگير
من نيارم روز فرمان تا فتن   خصم خود را رو بيادر سوى من

Tercüme: "Süleyman (a.s.) sivrisineğe dedi ki: Ey güzel sesli, Hakk'ın emrini candan dinlemen lâzımdır. Hak bana buyurmuştur ki; Ey âdil sen, diğer hasım olmaksızın bir hasmı dinleme! Her iki hasım huzûra gelmedikçe hâkimin önünde hak zuhûra gelmez. Hasım yalnız olduğu halde eğer yüz nefîr getirse, sakın sakın hasımsızın sözünü tutma! Ben onun emrinden yüz çeviremem. Git, hasmını benim cânibime getir! "**Mesnevî:**

كفت قول تست برهان درست   خصم من باد ست و أو در حكم تست
بانك زد آن شه كه أى باد صبا   پشه افغان كرد أز ظلمت بيا
هين مقابل شو بخصمت رو برو   پا سخش كو و بكن دفع عدو
باد چون بشنيد آمد تيز تيز   پشه بكرفت آن زمان راه كريز
پس سليمان كفت أى پشه كجا   باش تا بر هر دورانم من قضا
كفت أى شه مرك من أز بود أوست   خود سياه اين روز من أز دود أوست
أو چو آمد من كجا يابم قرار   كوبر آرد أز نهاد من دمار

55 / Tercüme: "Sivri sinek dedi: Senin sözün burhân-ı sahîhdir. Benim hasmım rüzgârdır; o da senin hükmündedir. O şâh: Ey bâd-ı sabâ, sivrisinek senin zulmünden efgân eyledi, gel! diye çağırdı. Âgâh ol, hasmına mukâbil ol ve hasmına cevap verip adüvvü def'et! Rüzgâr Süleyman (a.s.)ın emrini işitti. Çabuk çabuk geldi. Sivrisinek o zaman firâr yolunu tuttu. Sonra Süleyman dedi: Ey sivrisinek ner-

desin? Sabr et, tâ ki ben her ikinizin üzerine kazâ süreyim. Sivrisinek Süleyman (a.s.)a dedi: Ey şâh, benim ölümüm onun vücûdundandır. Benim günümün karası onun dumanındandır. O gelince ben nerede karar bulurum? Zîrâ o benim tabîatimden helâk getirir."
Mesnevî:

همچنین جویای در كاه خدا   چون خدا آيد شود جوينده لا

Tercüme: "Dergâh-ı Hudâ'yı taleb eden böyledir. Vaktâki Hudâ gelir, tâlib "lâ" olur. "Ya'nî tâlib-i Hak olan sâliklerin hâli de böyledir. Vaktâki Hak tecelliyât-ı esmâiyye ve sıfâtıyye ve zâtıyyesi ile sâlike tecellî buyura, artık o sâlikin sıfât-ı beşeriyyesi fânî ve yok olur. Onun yerine sıfât-ı ilâhiyye kāim bulunur. **Mesnevî:**

كرچه آن وصلت بقا أندر بقاست   ليك ز اول آن بقا أندر فناست

Tercüme: "Gerçi o vuslat bakā içinde bakādır. Velâkin ibtidâdan o bakā fenâ içindedir. "Ya'nî sâlikin mukteza-yı taayyünü olarak bir takım sıfât-ı beşeriyyesi vardır. Ve bu taayyünü hasebiyle Hakk'ın gayridir. Vaktâki bu taayyünün muktezâsı bulunan o sıfât fânî olur, o sâlikin hakîkati olan Hak, onda kendi sıfâtıyla zâhir olur. Ve bu, ittisâlsiz ve infisâlsiz bir vuslattır ki, bakā içinde bakādır. Velâkin o bakā abdin sıfâtından fânî olması hâlinin içindedir. / **Mesnevî:**

سايهايى كه بود جوياى نور   نيست گردد چون كند فورش ظهور

Tercüme: "Tâlib-i nûr olan sâyeler, onun nûru zuhûr ettikde yok olur".

Bu beyt-i şerîf hem vücûd-i kevnîyi ve hem de fenâyı müş'irdir. Şöyleki, gölgeler nûrun tâlibidir. Zîrâ nûr-i âfitâb olmasa gölge zâhir olmaz. Zîrâ zulmet, sâyenin zuhûrunu mâni'dir. Binâenaleyh vücûdât-ı kevniyye zuhûrda nûr-i vücûd-i Hakk'a muhtaçtır. Fakat yere düşen bir cismin sâyesi üzerine nûr-i âfitâb vâki' olsa, sâyenin vücûdu kalmaz. Bunun gibi abdin vücûd-i müteayyininden zâhir olan bir takım sıfât, şems-i zâtın tecellîsiyle mahv olur. Ve artık mevcûd olan onun nûrudur. Abdin âsârı ise fânîdir. **Mesnevî:**

عقل کی ماند چو باشد سرده أو　　　　كل شيىء هالك الا وجهه

Tercüme: "O sâlik baş verici olunca, akıl ne vakit kalır?" Vech-i Hakk'ın gayri her bir şey hâliktir" (Kasas, 27/88),

Ya'nî sâlik, başı makāmında olan varlığını, vücûd-i Hak muvâcehesinde fânî kılınca hiç akıl kalır mı? Zîrâ Hakk'ın zâtının gayrı her şey helâk olur. Ve akıl ise eşyâdan bir şeydir. Binâenaleyh o da hâlikîn zümresine dâhildir. Bizim varlık dediğimiz şey, bu müteayyin olan vücûdumuzdur. Halbuki onlar, esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri olan a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Ve bizim sûretlerimiz ile müteayyin olan ancak vücûd-i Hak'tır. Böyle olunca bizim vücûdumuzun istiklâli yoktur. Belki vücûd-i Hakk'a muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdir. Bu izâfî olan vücûdlar ise buz gibi eriyip dâimâ helâk olmada ve Hakk'ın zâtı bâkî kalmadadır. Ve emr-i helâkte, sûrî ve ma'nevî olan mevcûdât müsâvîdir. Binâenaleyh akıl dediğimiz vücûd-i ma'nevî dahi helâk olur. / **Mesnevî:**

هالك آيد پيش وجهش هست و نيست　　　　هستى أندر نيستى خود طرفه ايست

Tercüme: "Onun zâtı indinde, hâlik, mevcûd ve ma'dûm gelir. Yokluk içinde varlık ise acîbdir."

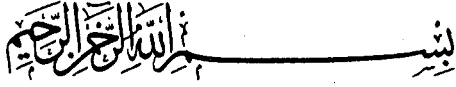
Ya'nî hâlik olan bu suver-i kevniyye, Hakk'ın vech-i bâkîsi huzûrunda, hem mevcûd ve hem de ma'dûm olur. Taayyünâtın mevcûd oluşu, vücûd-i Hakk'ın tenezzülâtından dolayı, esmâsının birer libâsı kesîfe bürünüp, yine vücûd-i Hak'la zâhir olmasıdır ki, ism-i Zâhir'in muktezâsıdır. Ma'dûm oluşu dahi, bu taayyünâtın bozulup mahv ve müstehlek bulunmasıdır. Bu tenezzülâttan dolayı Hakk'ın zâtına aslâ tağayyür ârız değildir. Meselâ buhar tekâsüf edince su olur; ve su tekâsüf edince buz olur. Suyun ve buzun vücûdu buhârın vücûdudur. Buz eriyince su; ve su tebahhur edince buhâr olur. Binâenaleyh buzun şânı helâktir. Halbuki hâlik olan buz, buhârın indinde hem mevcûd ve hem de ma'dûm gelmiştir. Ve onun şânı yokluk içinde varlıktır. Maahâza bu nüzûl ve urûcda buhârın zâtı müteğayyir değildir. **Mesnevî:**

أندرين محضر خرد ها شد ز دست　　　　چون قلم اينجا رسيده شد شكست

Tercüme: "Bu mazharda akıllar elden gitti; kalem buraya gelince kırıldı."

Ya'nî bu ittisâlsiz ve infisâlsiz vuslattan ibâret olan bakā içinde bakā keyfiyeti ve o bakānın fenâ içinde olması akıl erecek bir şey değildir. Zîrâ bu meşhedde akıllar elden gitti. Binâenaleyh burada erbâb-ı ukūl dem-bestedir. Ve ilm-i zâhire sığabilecek bir şey değildir ki, kalemle yazmak mümkün olsun. Bu ancak hâl bahsidir; tatmayan bilmez.

6 Eylül 332; 21 Zi'l-ka'de 334, Salı gecesi, sâat-i ezânî 3,5.

VII

[KELİME-İ İSMÂÎLİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ ALİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i aliyye"nin Kelime-i İsmâîliyye'ye müstenid olmasının sebebi budur ki, Hak Teâlâ İsmâil (a.s.)ı ism-i "Aliyy"e mazhar kıldı. Onun için himmeti âlî olup, Hakk'a karşı uhûd-ı sâbıka ve lâhikasında va'dine vefâ ederek, ibrâz-ı sadâkat eyledi. Nitekim Hak Teâlâ onun hakkında وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (Meryem, 19/50) buyurmuştur. Ve bu ülüvv-i mertebesinden dolayı Rabb'i indinde marzî oldu. Yâhut İsmâîl (a.s.) zât-ı câmianın mazharı olan ve ulüvv-i zât sâhibi bulunan Nebî'miz (s.a.v.) Efendimiz'in rûhâniyyetini hâmil olduğu için, "hikmet-i aliyye" bu kelimeye mukārin kılındı. Ve "Aliyy" esmâ-i zâttan bir isim olduğundan Cenâb-ı Şeyh (r.a.) onların hikmetinde, zât hasebiyle, o ismin ahadiyyetini; ve esmâ ve sıfât hasebiyle de külliyyetini beyâna şurû' buyurdu. Ve ism-i Aliyy İsmâil (a.s)ın Rabb-i hâssı olup, ondan râzı olduğu gibi, mevcudâttan her bir mevcûdu terbiye eden esmâ-i ilâhiyyeden her birisinin dahi kendi merbûb ve mazharlarından râzı bulunduğunu bu fass-ı münîfde beyân eyledi. /

*
* *

Ma'lûm olsun ki, muhakkak müsemmâ-yı Allâh, zât ile ahadî, esmâ ile küldür (1).

Ya'nî "Allah" tesmiye olunan "vücûd"un zâtında hiç bir vech ile kesret yoktur. Belki o vücûd, zât ile ahaddir. Ve zât-ı ahadiyyet te-

cellîden müberrâdır; çünkü âlemlerden ganîdir. Ve bu zât için vücûh-ı gayr-ı mütenâhiyye vardır ki, esmâ ve sıfâtı muktezî olan "ulûhiyyet" o vücûhu cem' eder. İmdi hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile berâber "zat"tan ibâret olduğundan, esmâ ve sıfâta nazaran küll mecmû'udur.

Misâl: "Akıl" dediğimiz şey bir ma'nâdır ki, zâtında aslâ kesret yoktur; zât ile ahadîdir. "Akıl" olabilmek için, nefs-i emirde, âsârda mütecellî olmasına lüzûm yoktur. Âsârda zâhir olsa da, olmasa da, zâtında yine akıldır. Binâenaleyh âsârdan müstağnîdir. Fakat onun şuûnât-ı nâmütenâhiyyesi vardır ki, onları zâtında cem' etmiştir. Devr-i Âdem'den bu âna kadar zuhûr etmiş ve bundan sonra da zuhûr edecek olan âsâr-ı muhtelifesi i'tibâriyle o ma'nâ küldür.

Her bir mevcûd için, Allâh'dan, hâssaten onun Rabb'inin gayrisi yoktur. Onun için kül olması müstahîl olur (2).

Ya'nî her bir mevcûdun, "ulûhiyyet" mertebesinden aldığı hisse ve nasîb, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan / bir "isim"dir; ve o mevcûdun Allah'a irtibâtı, o isim vâsıtasıyladır; ve o ismin "eser"i, o mevcûd olduğundan, onun sûret-i zâhiresidir. Ve o "isim", o mevcûdun bâtınıdır ve hakîkatıdır. Vâkıa her bir mevcûd, âlemlerin Rabb'i olan Allâh'ın mazharıdır. Fakat bu mazhariyyet mevcûdâttan herbirinin rubûbiyyet-i mutlakadan mazhar olduğu ism-i hâssın rubûbiyyet-i hâssası haysiyyetiyledir; yoksa mertebe-i ulûhiyyetin mutazammın olduğu esmânın küllîsine mazhariyyet her bir mevcûd için müstahîldir. Bu mazhariyyet ancak "insân-ı kâmil"e mahsûstur. Zîrâ insân-ı kâmil kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan "Allâh" isminin mazharıdır; ve insân-ı kâmilden gayrı hiçbir mevcûdun bu mazhariyyete isti'dâdı yoktur.

Misal: Kendisinde mi'mârlık, hattâtlık, ressâmlık ve marangozluk ve sâire gibi birtakım sıfât olan kimse, bu sıfatlarının icâbâtı olan isimler ile zahir olmak murâd etse; ve meselâ kendisinin ressâm olduğunun bilinmesini istese, bir levha tersîm edip ortaya atar. Bu levha onun "ressâm" isminin mazharı olur. Zîrâ "ressâm" isminin

taht-ı terbiyesindedir. Ve bu şahsın mütaaddid isimlerinden levhanın nasîbi, hassâten "ressâm" ismidir. Maahâza o levha, o kimsenin rubûbiyyet-i mutlakası tahtında olmaktan da vâreste değildir. Çünkü bu şahıs o levhaya ilmiyle, irâdesiyle, kudretiyle ve sâir sıfâtıyla da mütecellîdir. Şu kadar ki bu rubûbiyet-i mutlakaya o levhanın mazhariyyeti, ressâm ism-i hâssının, rubûbiyyet-i hâssası cihetiyle vâkı' olmuştur. Binâenaleyh levhanın mi'mâr, hattât ve marangoz ve sâir isimlerin mazharı olması müstahîldir. Zîrâ o levha bu isimlerin mahall-i tecellîsi olmak isti'dâdını hâiz değildir. Fakat bu kimse kâffe-i esmâsının zuhûruna müstaid olmak üzere, meselâ bir câmi' binâ etse, bunda mi'mârlığı görünür. Ve üzerine güzel yazılar yazsa hattâtlığı; ve resimler yapsa ressamlığı; ve kürsüler i'mâr etse marangozluğu meşhûd olur. Ve câmi' o kimsenin ne kadar isimleri varsa, cümlesinin mazharı olduğundan, resim levhasına nisbetle, / bir mazhar-ı kâmil olur.

Velâkin ahadiyyet-i ilâhiyyede kimse için kadem yoktur. Zîrâ biri için ondan bir şey vardır; ve diğeri için de ondan bir şey vardır, denilmez; çünkü O teb'îz kabul etmez. İmdi O'nun ahadiyyeti bi'l-kuvve olan cemî'-i esmânın mecmû'udur (3).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), balâda "Allâh" ismi ile müsemmâ olan vücûdun, zât ile ahadî ve esmâ ile kül olduğunu beyan buyurmuş idi. Şimdi de ahadiyye-i ilâhiyye-i zâtiyyede kimse için kadem, ya'nî vücûd ve sübût, olmadığını; ve meselâ falan sûret için falan şey ve falan sûret için dahi falan şey sâbit olmuştur denilemiyeceğini; ve çünkü ahadiyyetin teb'îz kabûl etmiyeceğini beyân buyururlar.

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ahadiyyette ne isim ve ne de resim yoktur. Bu mertebeye verilen "vücûd-ı mutlak" ismi, efhâma anlatmak için vaz' olunan bir ıstılâh-ı mahsûstan ibarettir. Binâenaleyh bu mertebede fiilen sâbit olmuş bir vücûd yoktur. Ne kadar kesret-i nisebiyye ve vücûdiyye varsa, cümlesi O'nda mücmelen kuvvededir; ve esmâ-i ilâhiyye yekdîğerinden mütemeyyiz bir halde değildir; ve hepsi O'nun aynıdır. Ve zât-ı ahadiyyet mütecezzî olmadığından, bir cüz'ü

falan ve bir cüz'ü de falan şey içindir denemez. Binâenaleyh "Allah" ismi ile müsemmâ olan zâtın ahadiyyeti, O'nda kuvvede bulunan kâffe-i esmânın mecmû'udur. Zîrâ bâlâda beyân olunduğu üzere esmâ ile küldür.

Misâl: Bir çekirdeğin içinde dallarıyla, yapraklarıyla, çiçekleriyle, meyveleriyle berâber bir ağaç vardır. Fakat bu ağaç kuvvededir, henüz fiile çıkmamıştır; ve icmâldedir, henüz tafsîle gelmemiştir. / Ve çekirdek içinde mündemic olan bu ağaç, o çekirdiğin aynıdır. Ve onun dalları, yaprakları ve çiçekleri ve meyveleri birbirinden mümtâz değildir. Çekirdeğin zâtı ahadiyyet üzeredir; fakat kendisinde bilkuvve mündemic olan ağacın ve teferruâtının ve bu ağacın meyvelerindeki çekirdeklerden müteselsilen ilâ-mâ-lâ-nihâye zuhûr edecek olan ağaçların ve onların teferruâtının kâffesinin mecmû'udur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda her bir mevcûdun bir Rabb-i hâssı olup, o mevcûdun rubûbiyyet-i mutlakadan nasîbi, ancak o ism-i hâs olduğunu beyân eylemiş idi. Şimdi de mevcûdâttan her birisinin, kendi Rabb-i hâssı olan isme göre saîd olduğunu ve her bir mevcûddan Rabb-i hâssı râzî bulunduğunu beyân buyururlar. Ve mevcûdâtın, kendi Rabb-i hâslarının sırât-ı müstakîmi üzerinde nasıl yürüdükleri, **Fass-ı Hûdî'de** tafsîl olunmuştur.

> **Ve saîd Rabb'i indinde marzî olan kimsedir. Halbuki hazret-i vücûdiyyede, Rabb'i indinde marzî olmayan kimse yoktur. Zîrâ o Ṛab, onun üzerine rubûbiyyetini ibkā eder. Böyle olunca o kimse, Rabb'i indinde marzîdir. Marzî ise saîddir** (4).

Ya'nî saîd kendisini terbiye eden ism-i hâs indinde marzî olan kimsedir. Zîrâ o ism-i hâs onun nâsiyesinden tutup, kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde yürütür. Ve merbûbun bu yol üzerinde yürüyüşü cebrîdir. Binâenaleyh Rab olan o ism-i hâs merbûbundan râzıdır. Ve mevcudâttan her birisi, böylece kendi Rab'leri olan esmâ-i hâssanın indinde marzîdirler. Zîrâ o Rab merbûbunun üzerinde ale'd-devâm rubûbiyyeti ile kāim ve bâkîdir. Eğer / merbûbdan râzı olmasa idi,

onun üzerinde terbiyesini dâim ve kāim kılmaz idi. Ve merbûb olan kimse, mâdemki Rabb-i hâssının rubûbiyyetini kābiliyyeti ile kabûl etmiştir, elbette onun indinde marzîdir; ve marzî olan kimse ise saîd olur. Maahâza diğer isme nazaran şakî olması, başka bir mes'eledir. Ve âyet-i kerîmede وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) Ya'nî "Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz" buyrulması bu hakîkata münâfî değildir. Çünkü Rabbü'l-erbâb olan Allah Zü'l-Celâl Hazretleri erbâb-ı hâssanın cümlesinin îcâbâtından râzî değildir. Velâkin o isimlerin zuhûr-i îcâbâtı zâtının muktezâsındandır.

Ve bunun için Sehl dedi: ان للربوبية سرا و هو انت **Her bir "ayn"a hitâb eder.** لو ظهر لبطلت الربوبية **ve** ظهر **üzerine** لو **idhâl etti; ve** لو **harf i imtinâ'dır, imtinâ' içindir. Halbuki o sır zâil olmaz. Binâenaleyh rubûbiyyet de bâtıl olmaz** (5).

Ya'nî her bir ism-i hâssın rubûbiyyeti, merbûbu üzerinde bâkî olduğu için Sehl b. Abdullah Tüsterî (k.s.) buyurdular ki: "Muhakkak rubûbiyyet için bir sır vardır; ve o sır dahi sensin; ve eğer o sır zâil olaydı rubûbiyyet bâtıl olur idi." Hz. Sehl "ente" kavli ile her bir ayn-ı mevcûdeye hitâb eder. "Zahara", "zâle", ya'nî "zâil oldu" ma'nâsına gelir. Ya'nî Hakk'ın "rubûbiyyet" sıfatıyla istisâfı merbûbun vücûduna mütevakkıftır. Binâenaleyh merbûb / mevcûd ve bâkî oldukça, rubûbiyyet dahi mevcûd ve bâkî olur. Merbûb zâil oldukda rubûbiyyet dahi zâil olur. Şu halde rubûbiyyet için olan sır, senin vücûdundur. Eğer senin ayn-ı mevcûdun olan o sırr-ı rûbubiyyet zâil olacak olsa, rubûbiyyet bâtıl olurdu. Halbuki Hak merbûb üzerinde rubûbiyyetini ibkā etmekle o sır zâil olmaz. Ve bi'n-netîce rubûbiyyet de bâtıl olmaz. Bunun için Sehl b. Abdullah Tüsterî hazretleri "Lev zahara" deyip "zahara" kelimesine harf-i imtinâ' olan "lev"i idhâl etti; ve bununla sırr-ı rubûbiyyet olan ayn-ı mevcûdun zâil olması mümteni' olduğunu murâd eyledi.

Zîrâ "ayn"ın vücûdu, ancak Rabb'i iledir; "ayn" ise dâimâ mevcuttur. Binâenaleyh rubûbiyyet de dâimâ bâtıl olmaz (6).

Ya'nî sırr-ı rubûbiyyet olan vücûd-ı ayn ebeden zâil olmaz; ve o zâil olmadıkça, rubûbiyyet dahi zâil olmaz. Zîrâ ayn-ı mevcûdenin vücûdu hâriçte, ancak Rabb'i iledir. Halbuki "ayn" ilm-i ilâhî mertebesinde, âlem-i ervâhda, âlem-i misâlde, âlem-i şehâdette ve âlem-i berzahta ve âlem-i âhirette, ve'l-hâsıl cemî'-i etvârda dâimâ Rabb'i ile mevcûd ve bâkîdir. Ve bu "ayn" ile tahakkuk eden rubûbiyyet dahi böylece cemî-i etvârda dâimâ bâkî olduğundan ebeden bâtıl olmaz. Binâenaleyh her hangi bir "ayn", taayyün-i evvel mertebesinde müteayyin olduktan sonra, hangi mevtına intikâl ederse etsin, artık mün'adim olmaz. Her mevtının îcâbına göre bir kisveye bürünür. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyurur: Beyt:

کر بشکند این جامم من غصه نیاشام   جامی دیکر آن ساق در زیر بغل دارد

Tercüme: "Eğer benim câm-ı vücûdumu sâkî kırarsa, bundan dolayı gam yemem; zîrâ onun koltuğunun altında başka bir kadeh-i vücûd vardır. Ya'nî mevt-i sûrî ile bu vücûd-i cismânî harâb olursa, Hak âlem-i berzaha münâsib diğer bir vücûd verir."

Ve her marzî mahbûbdur; ve mahbûbun her işlediği şey mahbûbdur. Zîrâ "ayn" için fiil yoktur; belki fiil, o aynda, onun Rabb'i içindir. Binâenaleyh "ayn", fiil ona izâfe olunmaktan mutmain oldu. Şu halde "ayn" Rabb'inin ef'âlinden onda ve ondan zâhir olan şeyle râziyye oldu. Bu ef'âl marzıyyedir. Zîrâ her bir fâil ve sâni' kendi fiilinden ve san'atından râzıdır. Çünkü her fâil ve sâni', kendi fiilini ve san'atını, onun mâhiyyet-i muktezıyyesinin hakkını kâmil kıldı. أَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى (Tâhâ, 20/50) **Ya'nî "Hak Teâlâ her şeye halkını verdi." Ya'nî beyân etti ki, Hak her şeye halkını verdi. Binâenaleyh noksan ve ziyâdeyi kabûl etmez** (7).

Ya'nî her bir marzî olan kimse terbiyesi altında bulunduğu ism-i ilâhînin mahbûbudur. Ve o kimse mahbûb olunca, o ismin îcâbâtından olarak kendisinden sâdır olan ef'âl ve ahlâk ve kelâm ve sâire hep Rabb'inin mahbûbudur. Zîrâ ayn-ı mevcûdenin belli başlı fiili

yoktur. Çünkü meşhûdumuz olan o "ayn"ın bir vücûd-ı müstakılli yoktur. Onun vücudu Rabb'i olan ismin sûretidir; ve o isim, o sûretin bâtını ve rûhudur. Binâenaleyh o "ayn"da zâhir olan fiil, "ayn"-ın Rabb'i olan ism-i ilâhînindir. Bu sûrette her bir "ayn", kendisinden sâdır olan ef'âlin kendine izâfet olunmayacağından mutmaindir. Bu hakîkat bilinince, nazar-ı hakîkatle bakıldığı vakit, hiçbir ferdin ef'âline i'tirâz muvâfık olmaz. Fakat nazar-ı şerîatle bakıldığı vakit, ism-i Hâdî ism-i Mudill'in ef'âline i'tirâz eder. Zîrâ müteşerri' olan kimse ism-i Hâdî'nin; ve kâfir ve fâcir olan kimse dahi ism-i Mudill'in terbiyesi altındadır. Birinin îcâbâtı diğerinin îcâbâtına zıttır. Ve sırât-ı müstakîmleri ve bu sıratların müntehâları başka başkadır. Birinin münteha-yı sırâtı neş'et-i uhreviyyede cennet ve diğerininki cehennemdir.

İmdi her bir "ayn", kendi vücûdunda, mürebbîsi olan Rabb-i hâstan zâhir olan şeyle, o Rabb'inin ef'âlinden râzîdir. Bu ef'âl marzıyyedir. Zîrâ her bir fâil ve sâni' kendi fiilinden ve san'atından râzıdır. Eğer râzı olmasa onu yapmaz idi. Ve her fâil ve sâni' kendi fiilini ve san'atını, o fiilin ve san'atın mâhiyyeti neyi iktizâ ediyorsa, hakkını vermek sûretiyle, mükemmel bir hâle getirdi. Nitekim Hak Teâlâ Hazretleri Kur'ân-ı Kerim'de: أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Tâhâ, 20/50) buyurdu. Ma'nâ-yı şerîfi budur ki: "Hak Teâlâ her şeye halkını, ya'nî isti'dâdının iktizâsı olan hakkını verdi. Ondan sonra da her şeye halkını verdiğini beyân etti." Binâenaleyh her şey, kendi isti'dâdıyla neyi taleb etmiş ise, ondan noksan ve ziyâdeyi ka-
10 bûl etmez. /

İmdi İsmaîl (a.s.), bizim zikr ettiğimiz şeye usûru sebebiyle Rabb'i indinde, marzîdir. Ve kezâlik her bir mevcûd Rabb'i indinde marzîdir. Ve her bir mevcûd, beyân ettiğimiz üzere, Rabb'i indinde marzî oldukda, diğer abdin Rabb'i indinde marzî olmak lâzım gelmez. Zîrâ rubûbiyyeti, ancak külden aldı; vâhidden almadı. Binâenaleyh ona külden, ancak ona münâsib olan şey müteayyen oldu. O da onun Rabb'idir (8).

Ya'nî İsmâil (a.s.) fiil, "ayn" için sâbit olmayıp, ancak aynda mütecellî ve zâhir olan Rabb-i hâs için sâbit olduğuna ve o ayn dahi ancak kendisinden zâhir olan şeyi kābiliyyet ve isti'dâdı ile Rabb'inden taleb eylediğine ıttılâı sebebiyle, Rabb'i hâs indinde marzîdir ve beğenilmiştir. Zîrâ rabb-i hâssı o mevcûdun üzerine rubûbiyyeti ibkā etti; ve onun isti'dâdı hasebiyle, ona tecellî edip ef'âlini onda ızhâr eyledi. Maahâzâ her mevcûd, Rabb-i hâssının indinde marzî olmakla yine o mevcûd, diğer abdin Rabb'i indinde marzî olmak ve beğenilmek lâzım gelmez. Zîrâ mevcûdun her birisi rubûbiyyeti, ancak küll-i bi'l-esmâdan aldı; vâhid-i muayyenden almadı. Ve külden onun için müteayyen olan şey dahi, ancak kendisine münâsib olan şeydir. Ve kendisinin münâsibi olan şey de onun isti'dâdıdır. Ve o mevcûd için kendisine münâsib olarak külden müteayyen olan şey onun Rabb'idir. Bu bahsi biraz îzâh edelim: /

Ma'lûm olsun ki, "ulûhiyet", ya'nî mertebe-i "vahdet", kendisinde isim ve resim olmayan mertebe-i "ahadiyyet" ile, mertebe-i esmâ ve sıfât olan "vâhidiyyet" arasında bir mertebe-i mutavassıtadır. Ve bu mertebe-i ulûhiyet rubûbiyyet-i mutlakayı îcâb eder. Zîrâ me'lûh olmayınca "ilâh" kimi terbiye edecektir. Halbuki âlemlerin kâffesi me'lûhdur. Binâenaleyh Allah Rabbü'l-âlemindir. O'nun âlemler üzerindeki rubûbiyyeti rubûbiyyet-i mutlaka ve âmmedir. Ve her mevcûdun bu "ulûhiyyet" mertebesinden aldığı hisse ve nasîb, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan bir isimdir. Ve bu ismin rubûbiyyeti rubûbiyyet-i hâssa ve mukayyededir. Binâenaleyh her bir mevcûd rubûbiyyetini külden, ya'nî kâffe-i esmâyı câmi' olan mertebe-i ulûhiyyetten almış olur. Ve bu, aldığı rubûbiyyet-i hâssa dahi onun kābiliyyet ve isti'dâdına muvâfık olup, mazhar olduğu ism-i hâssa mahsûs bulunur. İşte o mevcûdun ef'âlinden râzı olan ve ondan sudûr eden şeyleri beğenen ancak bu ism-i hâstır.

Meselâ mühtedînin Rabb'i olan Hâdî ism-i hâssı, ona hidâyetle mütecellîdir; ve mühtedîden sâdır olan ef'âl ve ahlâktan râzıdır. Ve kezâ dâll olan kimsenin Rabb'i dahi, o dâlle dalâletle mütecellîdir. O Rab dahi Mudill ism-i hâssıdır. Ve kezâ müntefi'in Rabb'i Nâfi'; ve mutazarrırın Rabbi Dârr; ve intikām olunan kimsenin Rabb'i Müntakım; ve merhûmun Rabb'i Rahmân'dır. Ve sâirleri de bunlara kıyâs

olunur. Birinin indinde marzî olan kimse diğerinin indinde marzî olmaz. Ve kezâ bir isme nazaran saîd olan, diğer isme göre saîd olmaz. Çünkü a'yân-ı mevcûde rubûbiyyetlerini kül olan ulûhiyetten ayrı ayrı ism-i hâslar ile aldı; yoksa bir ism-i muayyenden almadı. Eğer bir ism-i muayyenden / alaydı, mevcûdât rubûbiyyette müşterek olur ve cümlesinin ef'âli, o ism-i muayyen indinde marzî olmakla, hepsi müsâvî sûrette saîd olurdu. Fakat her bir mevcûdun hissesini ve nasîbini bir ism-i hâssın tavassutuyla külden alması, mevcûdâtın rızâ ve saâdette yekdîğerine müsâvî olamamalarını intâc eder. Binâenaleyh bir ism-i hâssa göre saîd olan, diğer ism-i hâssa göre şakî olur.

Ve hiçbir kimse rubûbiyyeti, Hakk'ın ahadiyyeti haysiyyetiyle ahz etmez; ve bunun için ehlullah, ahadiyyette tecellîyi men' eyledi (9).

Ya'nî zât-ı ahadiyyet mütecezzî olmadığı cihetle, falan cüz'ünü falan şey; ve falan cüz'ünü de falan şey ahz eyledi demek mümkün olmadığından; ve binâenaleyh onda ne isim ne de resim bulunmadığından, hiç bir kimse "rubûbiyyet"i Hakk'ın "ahadiyyet"i haysiyyetiyle ahz etmez. Zîrâ "rubûbiyyet" bir sıfattır; ve zât-ı ahadiyyet ise esmâ ve sıfâttan müberrâdır. İşe bu sebebden nâşî ehlullah, mertebe-i ahadiyyette tecellî yoktur, derler. Zîrâ tecellî için, bir tecellî olunan şey lâzımdır. Halbuki cemî'-i niseb ve izâfât zât-ı ahadiyyette mahv ve müstehlektir.

İmdi sen O'nunla O'na nazar edersen, O kendi nefsine nâzırdır. Böyle olunca O, kendi nefsine, kendi nefsiyle nâzır olmaktan zâil olmadı (10).

Ya'nî ey ârif, sen makām-ı fenâda, Hakk'a nefsin ile değil, yine Hak ile nazar edersen, / O'na nâzır olan sen olmazsın; O kendi nefsine nâzır olur. O ise evvel ve âhir bulunduğu halden zâil olmadı; ve dâimâ kendi nefsine, kendi nefsiyle nâzırdır; ve hiçbir şeye "ahadiyyet" ile tecellîsi yoktur. Zîrâ tecellî, gayr için inkişâfdan ibâ

rettir. Halbuki burada ne ağyâr ve ne de gayr yoktur. Ve bu mertebe, butûn mertebesidir; zuhûr mertebesi değildir. Tecellî ise butûn değil, zuhûrdur.

Ve eğer sen O'na senin ile nazar edersen, "ahadiyyet" zâil olur. Ve eğer sen O'na O'nunla ve seninle nazar edersen, yine "ahadiyyet" zâil olur. Zîrâ "nazarte-hû"daki "tâ" zamîri, manzûrun "ayn"ı değildir. İmdi "nâzır" ve "manzûr" olan iki emrin iktizâ eylediği nisbetin vücûdu lâ-büddür. Böyle olunca "ahadiyyet" zâil olur (11).

Ya'nî sen Hakk'a nefsin, vücûd-ı mukayyedin ile nazar edersen, o vakit bu nefsin sebebiyle "ahadiyyet" zâil olur; ve bu sûrette Hak sıfâtı ve esmâsıyla sana tecellî eder; ya'nî ahadiyyetle değil, "vâhidiyyet"le tecellî eyler. Ve eğer sen Hakk'a, vücûd-ı Hak'la ve senin vücûdun ile nazar edersen, sen nefsinde nüzûl-i Rabbânî ile tahakkuk etmiş olursun. Nitekim hadîs-i şerifde buyrulmuştur: ينزل ربنا كل ليلة الى سماء الدنيا Ya'nî: "Rabbimiz her gece semâ-i dünyâya nâzil olur" Ve bu nazar, mukarrebîn-i ilâhî ve vâris-i muhammedî olan zevât-ı saâdet-simâtın nazarıdır. Ve buna "fark-ı sânî" derler. Zîrâ bu saâdetlinin nazarında Hakk'ın vücûdu / halkın vücûduna ve halkın vücûdu dahi Hakk'ın vücûduna hicâb olmaz. Ve bu nazar ile dahi "ahadiyyet" zâil olur. Zîrâ "nazarte-hû"daki "tâ-i hitâb", "manzûr" olan Hakk'ın aynı değildir, gayrıdır. Çünkü "sen" dediğimiz vakitte, senin vücûd-ı mukayyedin; ve "O" dediğimiz vakit de Hakk'ın vücûdu sâbit olur; ve bundan dahi ikilik zuhûr eder. Ve "nâzır" ile "manzûr"dan ibâret bulunan iki şeyin iktizâ eylediği nisbetin vücûdu lâzım gelir; ve "nâzır" ile "manzûr" arasında muğâyeret sâbit olunca, ahadiyyet dahi zâil olur; çünkü ahadiyyette nisebin kâffesi muzmahildir.

Ve eğerçi Hak kendi nefsiyle, kendi nefsinin gayrını görmedi; halbuki bu vasıfta nâzır ve manzûrun Hak olduğu ma'lûmdur (12).

Bâlâda, senin Hakk'a seninle olan nazarın ile, senin O'na O'nunla ve seninle olan nazarın zikredilmiş idi. Bu iki türlü olan nazarda dahi Hak, kendi nefsiyle, kendi nefsinden gayrisini görmez. Halbuki Hak bu vasıfta, ya'nî senin vücûdun ile ve kendi vücûdu ile nâzır oldukda hem nâzır ve hem de manzûrdur. Velâkin nâzıriyyet ve manzûriyyet nisbetiyle ahadiyyet zâil olur. Ve nâzıriyyet ve manzûriyyetle tecellîde ise nisebin vücûdu lâzımdır.

İmdi marzînin mutlaka marzî olması sahîh olmaz. Ancak onda, onunla zâhir / olan her şey, râzînin fiilinden olduğu vakit, marzînin mutlaka marzî olması sahîh olur (13).

Bu cümle bâlâda tezbîr olunan "Her bir mevcûd rubûbiyyeti ancak külden aldı, vâhidden almadı; binâenaleyh ona külden ancak ona münâsib olan şey müteayyen oldu" cümlesinin mâba'didir; ve o cümleye merbûttur. Ve bu iki cümle arasındaki beyânât, ahadiyyette tecellî olmadığını îzâh için îrâd buyrulmuştur. İmdi her bir mevcûd, mâdemki rubûbiyyeti bir vâhid-i muayyenden almayıp, rubûbiyyet-i hâssadan kendisine münâsib şeyi külden, ya'nî rubûbiyyet-i mutlakadan aldı; ve ta'bîr-i dîğerle her mevcûd, mâdemki rubûbiyyeti isti'dâdına göre "Allah" ism-i câmi'i tahtında bulunan esmânın birinden aldı; şu halde ancak taht-ı terbiyesinde bulunduğu isim indinde marzî olur; yoksa mutlakā marzî olmaz. Çünkü diğer bir isim indinde marzî değildir; ve her bir ismin mazharı dîğerini beğenmez. Nitekim Şeyh Sa'dî (k.s.) buyurur. Beyt:

یکی جهود و مسلمان نزاع میکردند — چنانکه خنده کرفت از حدیث ایشانم
بطیره کفت مسلمان کر این قبالهء من — درست نیست خدایا جهود میرانم
جهود کفت بتورات میخورم سو کند — اکر خلاف کنم همچو تو مسلمانم

Tercüme: "Bir yahûdî ile müslüman nizâ' ediyorlardı. Öyle ki onların sözlerinden bana gülme geldi. Müslüman hiddetle dedi ki: Eğer bu hüccetim doğru değilse, ilâhî, cehûd olarak öleyim. Cehûd dedi: Tevrât'a yemin ediyorum, eğer hilâfım varsa, senin gibi müslüman olayım." /

Ve'l-hâsıl Rabb-i hâssı olan isim indinde marzî olan kimse, mutlakā marzî değildir. Ancak marzîde, marzînin vücûdu ile zâhir olan kâffe-i ef'âl ve ahvâl, râzînin fiili olursa, ya'nî marzî olan abdin fiili olmazsa, o vakit o abd mutlakā marzî olur. Zîrâ râzînin fiili, kemâliyle insân-ı kâmilde zâhir olur. Çünkü insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olduğundan bu isim tahtında müctemi' olan kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olmuş olur. Ve onun Rabb'i, Rabb-i mutlak ve Rabbü'l-erbâb olan "Allah" ism-i câmi'i olur. Nitekim âyet-i kerîme'de: أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) Ya'nî "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan "Allah" mı hayırlıdır?" buyrulur.

"İnsân-ı kâmil" rubûbiyyeti Rabb-i mutlak olan Allah'dan ahz ettiğinden, onun mazharında zâhir olan kâffe-i ef'âl ve ahvâl mutlakā marzî olur. Nitekim Hızır (a.s.) sefîneyi deldi ve gulâmı katl eyledi. Ve bunlar sûret-i zâhirede münkerâttan olmakla, Mûsâ (a.s.)ın inkârına cevâben: مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِى (Kehf, 18/82) Ya'nî: "Ben o işleri kendi nefsimin emriyle işlemedim" buyurdu. Zîrâ: اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (Yûsuf, 12/53) âyet-i kerîmesi mûcibince "Nefis sû' ile emreder." Fakat Hak emrinde hakîmdir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden sudûr eden ef'âl, sûret-i zâhirede çirkin bile olsa, râzînin fiili olduğundan mutlakā marzî olur.

İmdi Hak Teâlâ onu Rabb'i indinde marzî olmasıyla vasf etmekle, İsmâîl (a.s.) a'yândan kendisinin gayrı üzerine fâzıl oldu. Ve "Ey nefis, Rabb'ine rücû' eyle!" (Fecr, 89/27-28) **denilen her nefs-i mutmainne de bunun gibidir. /** (14).

Ya'nî İsmâîl (a.s.) Rab'leri indinde marzî olan ne kadar a'yân var ise, onların cümlesinden efdal oldu. Çünkü Hak Teâlâ onu: وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا (Meryem, 19/55) âyet-i kerîmesinde marzî olmakla vasf eyledi. Ve İsmâîl (a.s.), Hak Teâlâ Hazretlerinin her şeye halkını, ya'nî isti'dâdıyla taleb ettiği hakkını, i'tâ eylediğine muttali' oldu. Bu ıttılâ' ise kazâ ve kader sırrına ilimdir. Ve kazâ ve kader sırrına ıttılâ' dahi, insân-ı kâmilin hâlidir. Ve insân-ı kâmil Rabb-i mutlakın terbiyesi tahtındadır; ve ism-i zâtın mazharıdır. Nitekim

İsmâîl (a.s.) dahi: وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (Meryem, 19/50) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere ism-i zât olan ism-i Aliyy'in mazharıdır. Binâen aleyh o mutlaka marzîdir; ve sâir a'yân ise Rabb-i hâsları indinde marzîdir. Bu sûrette İsmâîl (a.s.) kendisinin gayrı olan a'yân üzerine fâzıl olur. Ve يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ اِرْجِعِي اِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr, 89/27-30) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu vech ile her bir nefs-i mutmainne dahi, İsmâîl (a.s.) gibi marzîdir. Çünkü "emmâre" değildir ki, ef'âli kendisine isnâd ile da'vâya kıyâm etsin; ve "levvâme" değildir ki, kezâlik ef'âli kendine muzâf kılarak kendini levm etsin? O mevt-i ihtiyârî ile cemî'-i ef'âlinden fânî olmuş ve kendisinde ef'âl isnâd edecek bir vücûd görememiştir. Onun için o nefse gerek mevt-i ihtiyârî ve gerek mevt-i ıztırârî indinde "Rabb'ine rücû' eyle!" hitâbı vârid oldu. Zîrâ bir kimse nefsinden rücû' edince, Hak zuhûr eder. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (İsrâ, 17/81) Ya'ni "Hak geldi, bâtıl gitti." /

Şurası da hafî kalmasın ki, her nefs-i mutmainnenin marzıyye olması, Rabb-i hâsı indinde marzıyye olmasıdır. Hattâ İsmâîl (a.s.) dahi, Rabb-i hâsı indinde marzî olmakla bir vech ile marzî-i mukayyeddir; ve iki vech ile marzî-i mutlaktır.

Birinci vecih budur ki, İsmâîl (a.s.), insân-ı kâmil olduğundan rubûbiyyet-i mutlakayı mutazammın olan cemî'-i rubûbiyyâtın mazhariyyetindedir. Ve rubûbiyyet-i mutlaka onunla mütehakkık olmuştur.

İkinci vecih budur ki, ubûdiyyet-i mahza ile muttasıf olduğundan ondan zâhir olan kâffe-i ef'âl, Hakk-ı râzînın ef'âlidir.

İmdi Hak Teâlâ nefs-i mutmainneye, ancak onu da'vet eden Rabb'ine rücû' etmek ile emr eyledi. Böyle olunca nefis dahi, "râzıyye" olduğu halde, Rabb'ini külden ârif oldu. İmdi sen "Ey nefis", bu makām, onların mülkü olması haysiyyetiyle, "Benim ibâdım zümresine gir!" Şu halde burada zikr olunan "ibâd", Rabb'ini bilen ve onun üzerine iktisâr eden ve ondan gayrı Rabb'e nazar etmeyen her abddir (15).

Ya'nî Hak nefs-i mutmainneye, kendisini çağıran Rabb-i hâssına rücû ile emr etti. O da bu Rabb-i hâssını, sâir erbâb-ı hassadan, ya'nî esmâdan temyîz edip, O'nun da'vetinden râzı olduğu halde ârif oldu; ve O'nun da'vetine icâbet eyledi. Ve Hak, rücû' ile berâber bu makām-ı rızâ onların mülkü olması hasebiyle, nefs-i mutmainne sâhibleri olan ibâdının zümresine duhûlünü de emr eyledi; ve فَادْخُلِى فِى عِبَادِى (Fecr, 89/29) âyet-i kerîmesindeki ibâd, hangi ismin taht-ı terbiyesinde olduğunu bilip onun üzere iktisâr / ederek, onun gayri olan erbâb-ı hâssaya bakmayan her bir abddir.

Ve "Ey nefs-i mutmainne, benim cennetime gir" ki, benim setrim onun iledir. Halbuki benim cennetim senden gayri değildir. Zîrâ sen, zâtın ile beni setr edersin (16).

Cennet, lügatte "Eşcâr-ı kesîresinin zılleriyle örtülmüş olan arz"a derler. "Setr" ma'nâsına olan "cenn"den me'hûzdur. Ve ulemâ-i zâhirin ıstılâhında "Dâr-ı âhiretin makāmât-ı nüzhetinden ve mevâtın-ı mahbûbesinden ibâretdir"ki, onlar da "cennet-i a'mâl ve ef'âl"dir. Fakat ârifîn indinde bunlardan gayrı cennetler de vardır ki, onlar "cennâtü's-sıfât" ve "cennâtü'z-zât"tır. Cennât-ı sıfât, erbâb-ı kemâlin sıfâtıyla ittisâf ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur. Ve bunun da bir takım merâtibi vardır. Cennât-ı zât, ârifînden Rabb'in zuhûru ve onların üzerinde bürûzu ve Rab'leri indinde onların istitârıdır. Abd için olan bu cennetlere mukābil, Hak için de cennetler vardır. Buna binâen Hak Teâlâ: وَادْخُلِى جَنَّتِى (Fecr, 89/30). Ya'nî: "Cennetime gir!" buyurur; ve cenneti, Zât-ı ecell ve a'lâsına izâfe eder.

Cennât-ı ilâhiyyeden birincisi; "a'yân-ı sâbite cennetleri"dir. Zîrâ Hak onunla örtünür; ve a'yân-ı sâbite örtülerinin arkasından zâtını zâtı ile müşâhede eder.

İkincisi; ne melek-i mukarrebin, ne de gayrilerinin muttali' olamıyacağı haysiyyetle ervâhda istitârıdır.

Üçüncüsü; ağyârın vâkıf olamıyacağı haysiyyetle perde arkasından âlemlerini müşâhede etmek için, âlem-i şehâdette ekvân ile istitârıdır.

İmdi huzûzât-ı nefsâniyyesinden fânî olan ârife "Benim cennetime

20 gir!" denilince o ârif bu sözden, "zâtına ve "ayn"ına / ve hakîkatına gir ki, onda Ben'i bulasın; ve onunla Ben'i müşâhede edesin" ma'nâsını anlar. Zîrâ onun matlûbu cemâl-i Hak'tır. Ârif olmayan kimse ise bu hitâbdan yenilip içilecek ve hûrîlerle zevk edilecek, ve'l-hâsıl bu gibi huzûzât-ı nefsâniyye ile iştigâl olunacak mahalle duhûlü anlar. Nitekim Şeyh (r.a.) Hak cânibinden tercümân olarak "Benim cennetim senden gayri değildir; zîrâ sen zâtınla beni örtersin" buyurur. Ya'nî sen zâtınla ve sıfâtınla ve ef'âlin ile zâtıma, sıfâtıma ve ef'âlime vikāye, ya'nî siper olursun demektir. Ve abdin nefsini Rabb'ine siper etmesi hakkındaki izâhât **Fass-ı İbrahimî'de** mezkûrdür; oraya mürâcaat buyrulsun.

İmdi Ben bilinmem, illâ senin ile; nitekim tahkîkan sen mevcûd olmazsın, illâ Ben'im ile. Böyle olunca seni bilen kimse, Ben'i bildi. Halbuki Ben bilinmem, sen de bilinmezsin (17).

Ya'nî ekvânda Ben'im zuhûrum, ancak senin iledir. Zîrâ sen Ben'im zâtımın mir'âtı ve sıfâtımın meclâsı ve tasarrufâtımın mahallisin. Nitekim sen dahi, ancak Ben'im ile mevcûdsun. Zîrâ senin senliğin ademden başka bir şey değildir. Belki Ben kendi vücûdumdan sana bir izâfî vücûd verdim de, senin senliğin bu sâyede zâhir oldu. Böyle olunca, hakkıyla seni bilen kimse Ben'i bildi; çünkü senin hakîkatin Ben'im. Halbuki benim hakîkatimi ve zâtımın künhünü hiçbir kimsenin bilmesi mümkün değildir. Binâenaleyh sen dahi hakîkatinle ma'rûf olamazsın. Bu hitâb, "insân-ı kâmil" olan Şeyh (r.a.)in bâtınından zâhirinedir. Zîrâ insân-ı kâmilin / vücûdu Hakk'ın vücûduna mazhar-ı küldür; ve Hak, suyun buzda ihtifâsı gibi, onda muhtefîdir. Rubâî-i Hazret-i Mevlânâ:

من با تو چنانم ای نکار ختنی　　کاندر غلطم که من توام یا تومنی
نی من منم و نی تو تویی نی تو منی　　هم من منم و هم تو تویی هم تو منی

Tercüme: "Ey Hoten'e mensûb olan nigâr! Ben seninle öyleyim ki, acabâ ben sen miyim, yoksa sen ben misin? diye galat içindeyim.

Ben ben değilim, sen de sen değilsin. Sen, ben de değilsin. Hem ben benim; ve hem sen sensin; hem de sen bensin."

Şu halde sen Rabb'in cennetine girdiğin vakit, "nefs"ine dâhil olursun (18).

Ya'nî birer Rab olan esmâ-i ilâhiyyeden birisi, nâsıyesinden tutup çektiği bendesine ارْجِعِى إِلَى رَبِّكِ (Fecr, 89/29) kavliyle nidâ ve cennetine duhûl ile emr etse, o bende-i ârif kendi nefsine dâhil olur. Çünkü ârif Rabb-i hâssı olan o ismin cenneti kendi "nefs"i olduğunu ve kendisi o Rabb'in mazharı ve meclâsı ve arş-ı müsevvâsı bulunduğunu bilir. Bu sûrette Rab abdini ve abd dahi Rabb'ini sever. Biri râzî, diğeri de marzîdir. /

Rabb'ini tanıdığın hînde, Rabb'ine ma'rifetin sebebiyle, kendi nefsini bildiğin ma'rifetin gayrı olarak, diğer bir ma'rifet ile tanırsın. Bu sûrette sen iki ma'rifet sâhibi olursun. Birisi, senin nefsin haysiyyetiyle Rabb'in ma'rifetidir; diğeri, nefsin haysiyyetiyle değil, Rabb'in haysiyyetiyle, Rabb'in ma'rifeti sebebiyle, nefsin ma'rifetidir (19).

Ya'nî Rabb'in cennetine girdiğin vakit, nefsine ve zâtına dâhil olur ve Hakk'ın envârından ve zâtından, o nefsinde olan şeyi ve esrârı müşâhede edersin. Ve bu sûrette nefsini ikinci bir tanıyış ile tanırsın ki, bu ma'rifet nefsini tanıdığın ma'rifetin gayrıdır. Ya'nî bundan evvel nefsini bilmiş ve bu bilme sebebiyle Rabb'ini tanımış idin. Bu def'a Rabb'in cennete girip kendi nefsine dâhil olmakla, nefsin hakkında ikinci bir ma'rifet hâsıl olur ki, bu da evvelki ma'rifetten başkadır. Ve bu ikinci ma'rifetin husûlü hîninde, Rabb'ine ma'rifetin sebebiyle nefsini tanımış olursun; ve bi'n-netîce sende iki ma'rifet husûle gelir. Çünkü evvelce nefsini bilmiş ve ondan sonra Rabb'ini tanımış idin. Ve bu ma'rifette sen kendinin âciz, fakîr, menba'-ı nakāis ve şürûr olup, sendeki kemâlâtın âriyet olduğunu; ve Rabb'inin Kādir, Ganî, ma'den-i kemâlât ve hayrât olup, kemâlât-ı zâtiyye sâhibi bulunduğunu anlamış idin. Velâkin Rabb'ini ve mezâhirde

onun zuhûrâtını bildiğin vakit, bu biliş ile tekrâr nefsinin ma'rifetine rücû' ve teveccüh edersen, sende ikinci bir ma'rifet daha peydâ olur ki, / bu ma'rifet evvelkinden etemm ve ekmeldir. Çünkü bu def'a, nefsinin mezâhir-i Hak'tan bir mazhar olduğunu bilmiş olursun. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz'e "Rabb'ini ne ile bildin!" diye suâl olundukda "Eşyâyı Allah ile bildim" buyurdular.

İmdi sende husûle gelen iki ma'rifetten birisi, nefsin cihetinden Rabb'ini ve nefsini bilmektir; ve diğeri nefsin cihetinden değil, Rabb'in cihetinden, Rabb'ini ve nefsini bilmektir. **(Şerh-i Dâvûd-ı Kayserî).**

Beyt:
Sen abdsin ve sen Rab'sin; o kimse için ki, onun için onda sen abdsin (20).

Ya'nî ey iki ma'rifet sâhibi olan ârif! Birinci ma'rifetin cihetinden sen abdsin; zîrâ o ma'rifet sebebiyle nefs-i vehmîni bilip, ba'dehû Rabb-i muhakkakını anladın; ve eseri bildin, müessiri tanıdın. Ve kezâ sen, ikinci ma'rifetin cihetinden Rab'sin. Zîrâ bu ma'rifet sebebiyle nefsinin hakîkatını bildin; ve senin üzerindeki Kayyûm'u tanıdın; ve Hakk'ı anladın. Bu halde sen, rüsûmun ile abdsin; ve rüsûmsuz Rab-sin. Ve sen, seninle abdsin; ve sensiz Rab'sin. Ve sen onun vücûdunda mâhiyyet-i ma'dûmen ile zâhirsin; ve bu vücûdunda zâhir olduğun Rabb-i hâssın için abdsin; zîrâ senin üzerinde o ism-i hâssın saltanatı zâhirdir. Ve sen abdi olduğun bu ism-i hâs için Rab'sin. Zîrâ O'nun vücûdunda o ismin ahkâmını kabûl ve ızhâr edersin; ve bu sûretle / onun üzerinde de senin saltanatın zâhir olur.

Bu ifâdâtın muhtasaran îzâhı budur ki: Sen, senin üzerine hâkim olan Rabb-i hâs için abdsin. Ve onun ahkâmının ve ef'âlinin cereyânı husûsunda sen, o Rabb-i hâssın taht-ı hüküm ve saltanatında musahharsın; işte birinci ma'rifetin iktizâsı budur. Ve sen hükmünde bulunman ile abdi olduğun Rabb-i hâssın için Rab'sin. Çünkü sen, isti'dâdın ile onun üzerine hâkimsin; ve onun senin üzerine olan hükmü ve fiili, ancak lisân-ı isti'dâdın ile vâki' olan talebine müstenid-dir. Bu da ikinci ma'rifetin netîcesidir. Ve'l-hâsıl Allah Teâlâ Zâhir ve Bâtın'dır; ve ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın için rubûbiyyet sâbittir.

Zâhir Bâtın'ı ve Bâtın dahi Zâhir'i terbiye eder. Bâtın'ın Zâhir'i terbiye etmesi, Zâhir üzerinde ahkâm-ı esmâyı ızhâr eylemesidir. Ve Zâhir'in Bâtın'ı terbiye etmesi de, ahkâm-ı esmâyı kabûl edip, onun zuhûruna mazhar olmasıdır.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu beyitte abd ile Rabb-i hâs arasındaki nisbeti beyân buyurmuştur. Ve beyt-i âtîde ise, abd ile Rabbü'l-erbâb arasındaki nisbet beyân olunur.

Ve sen Rab'sin; ve sen, hitâbda onun için ahid sâbit olan Rab için abdsin (21).

Ya'nî sen, sende zâhir olan "hüviyyet" i'tibâriyle Rab'sin. Ve sen أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) hitâbında kendisi için ahid sâbit olan Rabb'in için, taayyünün ve takayyüdün i'tibâriyle abdsin. Ve abd ile Rab arasındaki ahd-i küllî ve cüz'î-i sâbıkı bilmek lâzımdır. "Ahd-i
25 küllî" budur ki, / ism-i câmi'-i ilâhî ile ibâd arasında vâki'dir. Ve "ahd-i cüz'î" ise esmâdan her biriyle abdleri arasındaki ahiddir. İmdi herkes Allâh'ın kuludur; fakat her bir abd esmâ-i hâkime cihetinden Hakk'a tapar.

İmdi her bir akîde ki, bir şahıs onun üzerine sâbittir, o akîdenin gayrı akdi olan kimse, o akîdeyi hall eder (22).

Ya'nî herkesin bir i'tikādı vardır. Başka birisinde, kendi i'tikādının gayrı olan bir i'tikād gördükde, onu ibtâl eder. Zîrâ her bir şahıs esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır. Binâenaleyh o ismin hükmü îcâbınca bir itikād-ı mahsûs sâhibidir. Ve bu sebeble diğer akāid erbâbından mütemeyyizdir. Ve bu itikād o kimse ile Rabb-i hâssı arasındaki ahdidir. Bundan nâşî esmâ-i muhtelifenin taht-ı te'sîrinde olarak yekdîğerine i'tikādları muhâlif olan kimselerden her biri, diğerini red ve ibtâl eyler.

Böyle olunca, Allah abîdinden râzî oldu. Onlar da marzîlerdir; ve onların kâffesi O'ndan râzî oldular. Binâenaleyh O da marzîdir (23).

/ Allah abîdinden râzî oldu; çünkü o abîd Allâh'ın esmâsının muktezâlarını ve ahkâmını ızhâr ettiler. Meselâ kimi muhîtine zarar îkā' etti, Dârr isminin iktizâsını meydâna koydu; ve kimi halka nef' îrâs eyledi, Nâfi' isminin ahkâmını ızhâr etti. Ve Allah ismi kâffe-i esmâyı câmi' olduğundan, bu isimlerin her birerlerinin abîdinden râzî oldu. Ve bi'n-netîce de bu abîdin kâffesi Allah indinde marzî oldular. Diğer taraftan onlara, taleb ettikleri vücûd-i aynîyi verdiği ve bu ketm-i ademde mahfî olan onların kemâlâtını eydî-i esmâdan ızhâr eylediği için, abîd dahi Allah'dan râzı oldular. Ve bu sebeble de Allah onların indinde marzî oldu.

Suâl: Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de: وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) buyurmuştur. Halbuki ibâdın ba'zıları kâfirdir. Şu halde Hak onların küfürlerinden râzî olmak lâzım gelir ki, bu da muhâlif-i nass görünür.

Cevâb: Hakk'ın emri ahvâl-i mükellefîn hakkında iki vech üzeredir: Birisi "emr-i teklîfî", diğeri "emr-i irâdî"dir. Eğer Hak mükellefe bir şeyle emr eder ve o şeyin vukū'una ilm-i ilâhîsi bulunduğundan, irâdesi de taalluk eyler; ve o mükellef-i me'mûrun ayn-ı sâbitesi dahi onu iktizâ eder ise, bu "emr-i irâdî"dir. Ve eğer Hak, mükellefe, vukū'una irâdesi taalluk etmediği ve me'mûrun ayn-ı sâbitesinin de iktizâ eylemediği bir şeyle emr ederse, bu da / "emr-i teklîfî"dir. İmdi bir abd, Hakk'ın gönderdiği peygamberin getirdiği evâmire mutî' olmayıp, küfr etse ve onun bu küfrü de ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı olsa, Hak "emr-i teklîfî"si cihetinden onun bu küfründen râzî değildir. Fakat ezelde onun isti'dâdıyla taleb ettiği küfrün vukūunu irâde ettiği için, "emr-i irâdî" cihetinden Hak ondan râzîdır. Çünkü onun fiili irâde-i ilâhîye muvâfıktır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Ya'kūbî** ile **Fass-ı Uzeyrî**'de geçmiştir. Oraya mürâcaat olunsun.

İmdi iki hazret, tekābül-i emsâl gibi, mütekābil oldu. Emsâl ise ezdâddır. Zîrâ iki misil müctemi' olmazlar; çünkü mütemeyyiz olmazlar. Halbuki vücûdda bir şey oktur, illâ âhardan temeyyüzdür (24).

Ya'nî erbâbın kâffesini câmi' olan hazret-i rubûbiyet ile abîdin cümlesini câmi' olan hazret-i ubûdiyyet, emsâlin yekdiğerine tekābülü gibi, mütekābil oldu. Çünkü iki hazretten biri diğerinin indinde mütekābilen râzî ve marzî oldu. Binâenaleyh her biri karşılıklı râzî ve marzî olmakta ve her biri diğerinde hükmünü izhâr eylemekte emsâle benzerler; ve emsâl ise ezdâddır. Zîrâ iki misil müctemi' olmazlar; ve şâyet müctemi' olacak olurlar ise biri birinden mütemeyyiz olmazlar; ve halbuki vücûdda mütemeyyiz olmayan bir şey yoktur. Çünkü esmâ-yı ilâhiyye biribirinden mütemeyyizdir. Ve'l-hâsıl iki misil cem' olmazlar; ve cem' olmayınca da yekdîğerine zıd olurlar. İşte bunun için / rubûbiyyet ve ubûdiyyet hazretleri, ezdâd olan emsâlin tekābülü gibi, mütekābil oldu.

Vaktâki Şeyh (r.a.) evvelen, kesret i'tibâriyle, emsâl ve ezdâdın vücûdunu isbât etti; ba'dehû bu iki hazret arasındaki misliyyet ve zıddıyyeti ref' edip, vahdet-i zâtiyyeyi ve sonra da vahdet-i arazıyyeyi beyân etmek murâd ederek, iki hazreti câmi' olan hakîkat-ı vâhideye işâreten buyurdu ki:

İmdi hakîkat-ı vâhidede misil yoktur. Böyle olunca "vücûd"-da misil yoktur: ve vücûdda zıd da yoktur. Zîrâ "vücûd" hakîkat-ı vâhidedir. Halbuki bir şey kendi nefsine muzâdd olmaz (25).

Ya'nî "misil" dediğimiz şey bulunmak için, iki mevcûd lâzımdır; ve bu iki mevcûd dahi birbirinin mugâyiri olmak icâb eder. Halbuki "vücûd" hakîkat-ı vâhidedir. Ve o hakîkat dahi vasf-ı ahadiyyet üzeredir; tecezzî ve taaddüd kabûl etmez. Binâenaleyh vücûdda ne misil ve ne de zıd yoktur. Eğer olsa idi, hakîkat-ı vâhide nefsinde tekessür etmek lâzım gelirdi. Meselâ "vâhid" dediğimiz şeyden kendisine mümâsil bir vâhid çıkmaz; çünkü kendi nefsinde tekessür etmez. Ve vâhidden kendisine zıd olan bir şey de çıkmaz. Ve'l-hâsıl o dâimâ vâhiddir. Fakat vâhidin nefsinde nısıf, sülüs, rub', humus ilh.... gibi bir takım nisbetler mündemic bulunur; ve muğâyeret ancak bu nisbetler arasında görünür. Ve bu nisbetler hakîkat-ı vâhidi ihlâl etmez; O dâima birdir.

Şiir:
İmdi Hakk'ın gayrı bâkî kalmaz; kâin bâkî olmaz. Binâenaleyh mevsûl yoktur; bâin dahi yoktur. Burhân-ı ayân bununla geldi. Şu halde ben gördüğüm ve muâyene ettiğim vakit, iki gözle ancak O'nun "ayn"ını görürüm (26).

Ya'nî emsâl ve ezdâd kalkıp "vahdet-i vücud" zâhir olduğu vakit, ancak Hak bâkî kalır ve âlem fânî olur; çünkü âlem kesreti iktizâ eder. Vahdet-i vücûdun zuhûrunda ise kâin, ya'nî âlem bâkî kalmaz. Binâenaleyh hakîkatte mevsûl yoktur. Zîrâ mümkin-i mütevehhem yoktur ki, mevsûl bulunsun. Ve yine hakîkatte bâin, ya'nî ayrı yoktur; zîrâ müteayyin olan bir şey yoktur ki, vahdet-i hakîkıyyeden mütemeyyiz olsun; kesret-i nisebiyyenin cümlesi o vahdette müstehlektir. Nitekim vâhidin zâtında mündemic olan nısfiyyet ve sülüsiyyet ve rub'iyyet vesâire nisbetleri onda muzmahildir. Ve onların vâhidden iftirâkları ve ona ittisâlleri emr-i nisbîdir; ve nisbet ise ancak iki şey arasında vâki' olur. Halbuki hakîkatte vâhid için ikilik yoktur; binâenaleyh burhân-ı ayân ve keşf bu zikr olunan şeyle geldi. Ya'nî ayânen ve keşfen, zâhir ve bâtında, Hakk'ın gayrı bir şey olmadığı tebeyyün etti. Böyle olunca ben ayn-ı basarla, ya'nî baş gözü ile ve ayn-ı basîret ile, ya'nî kalb ve rûh gözüyle, zâhir ve bâtında mevcûdâtı müşâhede eylediğim vakit, ancak Hakk'ın "ayn"ını müşâhede eylerim. **Mesnevî:**

صورت از بی صورتی آمد برون   باز شد کانا الیه راجعون

Bu, Rabb'inden onun vücûdu olmaktan haşyet eden kimseye mahsûstur. Zîrâ o, temeyyüzü âlimdir (27).

30 / Bu kelâm bâlâda zikr olunan "Allah abîdinden râzî oldu; onlar da marzîlerdir ilh..." kavlinin tetmîmen mâ-ba'didir. Arada geçen kelâmlar tavzîh içindir. Bu halde sûret-i rabt böyle olur: Hakk'ın abîdinden ve abîdin Rabb'inden râzı olması ve onların yekdîğeri indinde marzî bulunması, Rabb'inden haşyet eden kimseye mahsûstur. Zîrâ Rabb'inden haşyet eden abd, Rab ile merbûb beyninde vâkı olan temeyyüzü bildiği için, isbât-ı tevhîd edip, Rabb'in vücûdu benim vü-

cûdumdur; veyâhut benim vücûdum Rabb'in vücûdudur, demekten ictinâb eder. Çünkü rubûbiyyeti ve ubûdiyyeti birbirinden temyiz edip, her birisinin hakkına riâyet etmek îcâb-ı edebdir; ve ubûdiyyetin iktizâsı da budur. Ve mâdem ki ilm-i temeyyüz mevcûddur, ne Mevlâ abd olur; ve ne de abd Mevlâ olur. Eğer bu ilim ile berâber îcâbât-ı merâtibe riâyet olunmazsa ilhâd ve zendeka olur. Beyt:

هر مرتبهء وجود حكمى دارد — كر حفظ مراتب نكنى زنديقى

Tercüme: "Vücûdun her mertebesinin bir hükmü vardır. Eğer merâtibi hıfz etmezsen zındıksın."

Çünkü vücûdda ba'zı a'yânın, âlimin getirdiği şeye cehli, bizi bunun üzerine delâlet eyledi. İmdi abîd arasında temyîz vâkı' oldu. Böyle olunca da erbâb arasında temyîz vâkı' oldu. Eğer temyîz vâkı' olmasa idi, elbette ism-i vâhid-i ilâhî, cem'-i vücûhu ile, ism-i âharın tefsîr olunduğu şeyle tefsîr olunur idi. Halbuki Muizz, Müzill'in tefsîriyle tefsîr olunmaz. Emsâli de böyledir. Lâkin o, vech-i ahadiyyet i'tibâriyle odur. / Nitekim sen, her bir isim hakkında, "hüviyeti cihetinden o, zâta ve onun hakîkatına delildir" dersin. Binâenaleyh müsemmâ birdir. Böyle olunca da Muizz Müzill'in hüviyyetidir. Muizz ise, kendi nefsi ve hakîkatı cihetinden, Müzill değildir. Zîrâ fehimde, onlardan her birisi hakkındaki mefhûm muhteliftir (28).

Ya'nî vücûdda ba'zı eşhâsın, âlimin getirdiği şeye, ya'nî âlim-i billâhın zikr ettiği "vahdet-i vücûd" mes'elesine câhil olması, bizi rubûbiyyet ve ubûdiyyet mefhûmlarının temeyyüzüne ve ayrılmasına delâlet etti. Çünkü ulemâ-yı billâh Hz. Şeyh (r.a)ın bâlâda irâd buyurduğu beyitlerin mefhûmu üzere "vahdet-i vücûd"dan bahs ettikde, gayr-ı ârif olanlar, adem-i temeyyüzü bilmedikleri cihetle, onu inkâr ederler. Binâenaleyh mürâat-ı edeb için, bu hal bizi, makāmının temeyyüzüne delâlet eyledi; ve temeyyüz ile hükm ettik. Bu i'tibar ile abîd arasında temeyyüz vâkı' oldu. Ya'nî ârifin ilmi ve câhilin cehli temeyyüzü iktizâ etti; ve bi'n-netîce de erbâb; ya'nî

esmâ, arasında temeyyüz vâkı' oldu. Çünkü abîd, esmânın mezâhiridir; ve her bir abd, ancak Rabb-i hâssının kendisine verdiği şeyle zâhir olur; ve Rabb-i hâssının ona verdiği şey dahi, abdin ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâd ile taleb eylediği şeydir. Binâenaleyh abîd Rabb-i hâslarının kendilerine verdiği şeyle temeyyüz ederler; ve abîd arasındaki temeyyüz "erbâb" arasındaki temeyyüzdür; ve erbâb ise yekdiğerinden havâss-ı zâtiyyeleriyle ayrılırlar.
İmdi bu ayrılış evvelen hazret-i esmâiyyede erbâb-ı hâssa arasında; ve sâniyen hazret-i şehâdette abîd arasında vâki' olunca, elbette abd ile Rab arasında da sâbit olur. / Eğer esmâ-yı ilâhiyye arasında temeyyüz vâkı' olmasaydı, esmâ-yı ilâhiyyeden her bir isim, cemî'-i vücûhdan diğer bir ismin tefsîr olunduğu şeyle tefsîr olunur idi. Halbuki Muizz ve Müzill isimlerinin husûsiyyât-ı zâtiyyeleri başka başka olduğundan, Muizz ismi her vech ile, Müzill ismi ile tefsîr olunmaz. Ve ne kadar esmâ-yı mütekābile varsa hepsi de böyledir. Mâni', Mu'tî; ve Muhyî, Mümît; ve Hâfıd ve Râfi'; ve Dârr ve Nâfi' ilh... gibi. Velâkin ahadiyyet-i zâtiyyeye nazaran Muizz ismi Müzill ismidir; ve bu i'tibâra göre Muizz ismi Müzill ismi ile tefsîr olunur. Çünkü zât-ı ahadiyyette cümlesi müttehiddir. Orada zıd ve nidd yoktur. **Mesnevî:**

چونکه بی رنکی اسیر رنك شد　　موسیء با موسیء در جنك شد
چون به بیرنکی رسی کان داشتی　　موسی و فرعون دارند آشتی

Tercüme ve îzâh: "Bî-renklik rengin esîri oldukda Mûsâ, Mûsâ ile cenkte oldu. Vaktâki bîrenkliğe vâsıl olasın ki, o sende var idi; Mûsâ ile Fir'avn'ın sulhü vardır." Ya'nî bî-renk ve kesretten muarrâ olan zât-ı ahadiyyet kisve-i taayyüne büründükte Mûsâ ile Fir'avn'ın veyâhut Mûsâ (a.s.) ile bir adı Mûsâ olan Sâmirî'nin münâzaada olduğunu görürsün. Şurrâh ikinci Mûsâ'yı Fir'avn ma'nâsına almışlardır. Halbuki Sâmirî olmak münâsib olur. Nitekim ârifin biri buyurur: فموسى الذى رباه جبريل كافر و موسى الذى رباه فرعون مرسل Ya'nî "Cibrîl'in terbiye ettiği Mûsâ kâfir ve Fir'avn'ın terbiye ettiği Mûsâ da mürseldir" demek olur. Vaktâki teemmül ve tefekkür ve keşf-i sahîh ile renksizliğe vâsıl olasın ve âlem-i ıtlâkı mülâhaza edesin, Mûsâ ile Fir'avn arasında cenk olmayıp onların sulh ve dostluk içinde

bulunduğunu ve o mertebede zıd olmadığını görürsün. Nitekim sen esmâ-yı ilâhiyyeden / her bir isim hakkında: O isim, zâta ve hüviyyet-i mahsûsası hasebiyle kendi hakîkatına delîldir, dersin. İmdi kâffe-i esmânın müsemmâsı bir olduğundan, bu birlik i'tibâriyle Muizz ismi Müzill isminin hüviyyetidir; ve yekdîğerinin aynıdır: Fakat kendi nefisleri ve hakîkatları i'tibâriyle başka başkadır. Çünkü birinin husûsiyyet-i zâtiyyesi izzet, diğerininki zillettir. İzzet ve zillet ise hükümde başka başka şeylerdir. Şu halde her bir isim için iki delâlet olmuş olur. Birisi zâta, diğeri o ismin nefsine ve hakîkatınadır. Bu ikinci delâlete göre esmâ yekdîğerinden ayrılır. Ve bu i'tibâr ile ism-i Muizz ism-i Müzill'in aynı değildir. Zîrâ bunların mefhûmları fehimde muhteliftir. İşte zât, bu esmâdan her birinin husûsiyyet-i zâtiyyesine göre bir sıfat ile muttasıfen zâhir oldu. Ve sıfat-ı i'zâz ile zuhûr, sıfat-ı izlâl ile zuhûrun aynı değildir; yekdîğerine muhâliftir.
Mesnevî:

اولا بشنوكه خلق مختلف   مختلف جانند از يا تا الف
در حروف مختلف شور و شكيست   كرچه ازيك روز سر تا پا يكيست

Tercüme ve îzâh: Ey teşne-yi ma'rifet, âlem-i şehâdetteki tezâdın sebebini dinle! Şöyle ki; suver-i muhtelifenin canları olan esmâ, "yâ" harfinden "elif" harfine kadar hurûf nasıl muhtelif ise, öylece muhteliftir. İşte bu sebeble âlem-i şehâdette mevcûd, bilcümle suver ve hurûf-ı muhtelifede dahi, şûr ve şek ve tezâd ve ihtilâf vardır. Maahâza mâhiyet itibâriyle o hurûfun her birisi baştan ayağa kadar müttehiddir. /

Şiir: Sen Hakk'ı halktan ârî kılar olduğun halde, Hak cânibine nazar etme! (29).

Ya'nî sen Hakk'ı, ekvândan mücerred ve mezâhir-i halkıyyeden münezzeh bir mevcûd-ı hâricî ve O'nu halktan ve O'nun sıfâtından ârî kılmak sûretiyle O'na nazar etme! Zîrâ O'nu ekvândan tecrîd ve tenzîh edecek olur isen, vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halka birer had ta'yîn ederek, her birinin kendi haddini tecâvüz etmiyeceğine hükm etmiş olursun. Halbuki Hak Teâlâ Hazretleri zâtıyla her şeyi ihâta etmiştir ve bîhaddir.

Ve sen halka Hakk'ın gayrını ilbâs eder olduğun halde, halk cânibine nazar etme! (30)

Ya'nî sen halkı, Hak'tan mücerred ve min-külli'l-vücûh O'na muğâyir kılmak ve libâs-ı gayriyyet giydirmek sûretiyle ona nazar etme! Zîrâ Hak Teâla: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) buyurur. Belki sen, kesret-i halkıyyede vahdet-i zâtıyyeyi ve vahdet-i zâtiyyede dahi kesret-i halkıyyeyi görmek için halkta Hakk'a nazar eyle!

Ve Hakk'ı tenzîh ve teşbîh et; ve mak'ad-ı sıdk makāmında kāim ol! (31).

35 / Ya'nî sen Hakk'ı, makām-ı ahadiyyet hasebiyle halktan ve onda mevcûd olan şâibe-i kesret ve imkâniyyet ve noksandan tenzîh et! Ve O'nu sem', basar ve irâde ve kudret gibi sıfât-ı kemâliyyenin kâffesiyle teşbîh eyle! Zîrâ sen tenzîh ile teşbîhi cem' edersen makām-ı sıdkta kāim olmuş olursun. Ve bu sûret kâmillerin âdetidir; ve ona "makām-ı cem'" derler; ve onda aslâ şâibe-i kizb yoktur.

Ve istersen makām-ı cem'de ol; ve istersen makām-ı farkta ol! (32).

Ya'nî ey ârif sen, vaktâki vahdet-i hakîkiyye-i vücûdiyyeyi bildin ve maiyyet hükmü ile halkın bir vecihden Hak ve Hakk'ın bir vecihden halk olduğunu; ve makām-ı farkta halkın halk, ve Hakk'ın dahi Hak idiğini; ve makām-ı cem'-i mutlakta da halkın vücûdu olmaksızın her şeyin Hak olduğunu; ve makām-ı fark-ı mutlakta dahi Hakk'ın gayrı olarak kevnde her şeyin halk bulunduğunu anladın ve bu makāmlarda mütehakkık oldun; bu sûrette ister makāmât-ı cem'de ve ister makāmât-ı farkta ol! Artık sana zarar vermez; ve sen muhlis-i muvahhidsin.

Eğer sana her biri zâhir olursa, sen cümlesiyle kasab-ı sabakı hâiz ol! (33).

Ya'nî cem' ve farktan, sana zâhir olan her bir makāmın yalnız birisine iktisâr etme! Zîrâ onlardan her birisine iktisâr, şer'ân mezmûmdur. Ve yalnız "cem'" zendeka; ve yalnız "fark" dahi şirktir. Onlardan birisi zâhir olunca, sen kasab-ı sabakı, ya'ni müsâbaka mızrağını hâiz ol! "Kasabu's-sabak" / burada zafer ve merâtib-i âliyye ile fevz için istiâredir. Arablar, meydanın bir tarafına mızrak dikip atlarını koştururlar; evvel giden o mızrakları ahz edip, müsâbakayı kazanır; buna "kasabu's-sabakı hâiz oldu" derler. Hulâsası, ey ârif, ihrâz-ı merâtibde müsâbaka mızraklarını hâiz ol! Vech-i Hak halka ve vech-i halk Hakk'a nikāb olmasın, demek olur.

İmdi sen fânî olmazsın, bâkî de kalmazsın; ve sen, ifnâ etmezsin, ibkā da etmezsin (34).

Ya'nî sen "hakîkat" cihetiyle Hak olduğun için, asla fânî olmazsın; ve halkıyyet cihetiyle de bâkî kalmazsın. Zîrâ senin bu taayyünün bir vücûd-i izâfîden ibarettir ki, iki ân içinde bakî değildir; ve dâimâ teceddüddedir. Vücûdunun her bir zerresi fenâ bulup, yerine misli gelir. Çocuk iken küçük olan cesedin gittikçe ziyâdeleşip büyür; ve zayıf iken şişman ve şişman iken zayıf olursun. Senin senliğin bu sûretle bu âlem-i şehâdette böylece zâhir olduğu gibi, mevtın-ı âhirette dahi yine böyle olacaktır. Zîrâ "hakîkat"ın ve rûhun ebeden fânî olmaz. Ve kezâlik sen a'yân-ı vücûdiyyeyi dahi ifnâ etmezsin; çünkü onların mezâhir-i Hak olup Hakk'ın onlarda ezelen ve ebeden mütecellî ve zâhir olduğunu bilirsin. Ve onları ibkā dahi etmezsin; çünkü bu taayyünâtın, şems-i zâtın tecellîsi vaktinde buz gibi eriyip vücûd-i izafîlerinden üryân kalacaklarına vâkıfsın.

Ve senin üzerine vahy, gayr sûretinde ilkā olunmaz; ve sen de gayra ilkā etmezsin / (35).

Ya'nî ey ârif, sana hazret-i kudsten ve Cenâb-ı İlâhîden fâiz olan ilhâm gayra ilkā olunmaz; çünkü senin vücûdun Hakk'ın gayrı değildir. Sen Rabb-i hâssın olan ism-i ilâhînin sûretisin; ve ism-i ilâhî ise, isim sâhibinin gayrı değildir. Bu sûrette fâiz olan ilhâm, ancak

senden sana ilkā olunur. Ve kezâ cemî'-i ibâd dahi, ayrı ayrı birer ismin terbiyesi altındadır. Ve bu isimlerin kâffesi, müsemmâ i'tibâriyle müttehiddir ve müsemmânın aynıdır. Binâenaleyh sen, senden sana fâiz olan ilhâmı, muhtelifü's-suver olan ibâda ilkā ettiğin vakit, yine ağyâra ilkā etmiş olmazsın. Zîrâ vücûdda ağyâr yoktur; bu, ârifin hâlidir. Gâfil ise Hakk'ın vücûdunu ve kendi vücûdunu ve sâir halkın vücûdunu yekdîğerinden ayrı görür. Beyt:

Ey dil bu yeter iki cihanda sana iz'ân
Birdir, bir iki olmağa yok, bilmiş ol, imkân
Hak söyleyicek sende, senin ortada nen var?
Âlemde senin "ben" dediğindir sana noksan.

İmdi Hak Teâlâ Hazretleri İsmâîl (a.s.) üzerine rızâ ve sıdk-ı va'd ile senâ etmiş olduğundan, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buraya kadar esrâr-ı rızâyı zikr etti. Bundan sonra da esrâr-ı senânın beyân-ı hikmetine şurû' edip buyurur ki:

Senâ sıdk-ı va'd iledir, sıdk-ı vaîd ile değildir. Ve hazret-i ilâhiyye bizzât mahmûd olan senâyı taleb eder. Binâenaleyh onun üzerine sıdk-ı vaîd ile değil, sıdk-ı va'd ile, belki tecâvüz ile senâ olunur. Hak Teâlâ: فَلاَ تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ (İbrâhim, 14/47) **dedi, "vaîdi-hî" demedi. Belki** وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) **dedi. Maahâza bunun üzerine teva'ud etti.** / (36).

Senâ, aklen ve âdeten, ancak senâ olunan kimsenin hayrâtı mukābilinde olur; şurûr mukābilinde senâ olmaz. Binâenaleyh hayr ile va'd edip de bu va'dini incâz eden kimse, bununla medh ve senâ olunur. Fakad şer ile vaîd edip de bu vaîdini incâz eden kimse bu îâd ile senâ olunmaz; belki afv edip vaîdinden tecâvüz ettiği vakit senâ olunur. Ve hazret-i ilâhiyye ise, kevni için menba'-ı hayrât ve ma'den-i meserrâttır. Abîdini ademden vücûda çıkardığı ve onlara hulel-i kemâlâtı giydirip mezâhir-i esmâsı ve sıfâtı kıldığı cihetle, abîdinden bizzat senâ taleb eder. Şurûr ise, kevni için umûr-ı izâfiyye olup, ta-

bâyıa adem-i mülâyemetten ibârettir. Binâenaleyh şerrin şer oluşu zâta nisbetle değildir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) Belki zât-ı Hakk'a nisbeten hepsi hayırdır. Çünkü mezâhirde zâhir olan Hak'tır. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ (Nisâ, 4/78) Ya'nî, Allâh'a mensûb olan hasenât ile, senin nefsine muzâf olan seyyiâtın kâffesi Allah indinden sâdırdır. Zîrâ haddi zâtında hayırdır. Ve her ne kadar sana nisbeten şurûr ise de, esmâ-i ilâhiyye iktizâsından olduğu için hayırdır. Ve sıdk-ı va'd ile senâ olunduğuna delil olarak Hak Teâla Hazretleri: فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ (İbrâhim, 14/47) Ya'nî "Ey habîbim! Sen zannetme ki, Allah Teâlâ resûllerine karşı va'dinde hulf edicidir" buyurdu. Ve vaîdinde değil, va'dinde hulf etmiyeceğini tasrîh eyledi; ve hattâ sıdk-ı vaîd şöyle dursun, Hak Teâlâ: وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّاٰتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) ya'nî "Biz onların seyyiâtından tecâvüz ederiz" buyurmakla usâta karşı afv ve tecâvüz ile muâmele eyliyeceğini va'd etti. Halbuki her kim şu ve bu isyânı mürtekib olursa, ona şöyle ve böyle cezâ ederim diye, vaîd etmiş idi. Ve'l-hâsıl vaîd, abdin seyyiâtına mukābil olup, bizzât mahmûd olmadığından, hazret-i ilâhiyye üzerine sıdk-ı vaîd ile senâ olunmaz. /

Böyle olunca, Hak İsmâîl (a.s.)ı sâdıku'l-va'd olmasıyla senâ eyledi. Ve imkânda olan taleb-i müreccahtan dolayı Hak hakkında vaîdin tahakkuku imkânı zâil oldu (37).

Ya'nî Hak, mâdemki İsmâîl (a.s.)ı اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً نَبِيًّا (Meryem, 19/54) âyet-i kerîmesinde sâdıku'l-va'd olmasıyla medh etti; ve bundan, sıdk-ı va'd üzerine senâ olunduğu anlaşıldı; ve Hak ise kullarına a'mâl-i hasenelerine mukābil mükâfat edeceğini va'd ve a'mâl-i seyyielerine mukābil dahi cezâ edeceğini vaîd etmekle berâber, seyyiâttan tecâvüz ve afv ile muâmele buyuracağını da va'd etti; ve اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا (Zümer, 39/53) ve اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ (Nisâ, 4/48) buyurdu; şu halde mûcib-i senâ olan incâz-ı va'd ciheti müreccah bulundu; ve vaîdin imkân-ı tahakkuku zâil oldu. Ya'nî iki sûret mümkün idi: Biri mü-

kâfât, diğeri mücâzât. Va'd-i mükâfâtın incâzı mûcib-i senâ olup ve vaîd-i mücâzâtın incâzı, mûcib-i senâ değil idi. Çünkü Hak uhûd-ı sâbıkasını incâz ettiği için, İsmâîl (a.s).ı sıdk-ı va'd ile senâ buyurdu. Binâenaleyh imkândan olan müreccah cihet incâz-ı va'd olduğundan, Hak hakkında vaîdin tahakkuku imkânı zâil oldu, gitti. Ve'l-hâsıl sıdk-ı vaîd ile senâ olunmaz; ya'nî "Hamd ve senâ olsun o Allâh'a ki, kullarına envâ'-ı mücâzât ve ukūbât ile vaîd edip, bu vaîdini dahi incâz eyler" demek câiz değildir. Çünkü vaîdin sıdkı mümkün değildir.

Şiir:
İmdi yalnız sâdıku'l-va'din gayri bâkî kalmadı. Ve Hakk'ın vaîdi için muâyene olunur bir "ayn" yoktur (38).

Ya'nî Hak hakkında, vaîdin imkân-ı tahakkuku zâil olduğundan,
40 yalnız sâdıku'l-va'd kaldı; / sâdıku'l-vaîd kalmadı. Zîrâ tecâvüz ile va'din sıdkı vâcibdir; ve vaîdin tenfîzi ise وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا (İsrâ, 17/59) âyet-i kerîmesi mûcibince mümkün değildir. Ve enbiyâyı zî-şan hazarâtının âyât-ı vaîd ile irsâlleri ancak ibâdı tahvîf ve tehdîd içindir. Ve bu tahvîf dahi bi'l-ittikā cemâl-i bâ-kemâl-i Hakk'a hicâb olan nefislerinin enâniyyetinden kurtulmaları içindir. Ve Hakk'ın vaîdine mahsûs olmak üzere muâyene olunur bir "ayn" yoktur. Çünkü vaîd âsîler hakkında afv ve mağfiret ile, kâfirler ve münâfıklar hakkında da, azâblarının mizâclarına münâsib olan naîme inkılâbı ile zâil olur. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.):

Ve gerçi dâr-ı şekāya dâhil olurlar ise de, onlar o dâr-ı şekāda bir lezzet üzerinedirler; o da naîm-i mübâyindir (39).

Ya'nî haklarında âyât-ı vaîd vârid olan tâife, cehennem dediğimiz dâr-ı şekâya girdiklerinde, orada ehl-i cennet naîmine mübâyin olarak hâsıl olan bir naîmin lezzeti ile mütelezziz olurlar. Zîrâ ehl-i cennet nüfûs-ı tayyibe olduklarından tayyibât ile; ve ehl-i cehennem nüfûs-ı habîse olduklarından, necâset böceği nasıl ki gül kokusun-

dan muazzeb ve kazûrât ile mütelezziz olursa, onlar da habîsât ile tena'um ve telezzüz ederler. Bu beyt, âtîdeki beytin ibtidâsındaki "naîm-i cinânu'l-huld" ile tamam olur.

Cinân-ı huldün naîmine. Halbuki emr vâhiddir ve aralarında tecellî indinde mübâyenet vardır (40).

Ya'nî dâr-ı şekāya dâhil olanlar orada cinân-ı huldün naîmine mübâyin bir naîmden lezzet üzerinedirler. / Halbuki gerek ehl-i cennetin ve gerek ehl-i cehennemin tecellîsi emr-i vâhid olduğu gibi, emr-i iltizâz ve tena'umları dahi birdir. Şu kadar var ki, her birinin tecellîsi isti'dâdlarına; ve lezzet ve tena'umları da mizâclarına göredir. Ya'nî tecellî birdir, fakat isti'dâdlar muhteliftir; ve lezzet dahi hadd-i zâtında emr-i vâhiddir, fakat mîzaca göre tenevvü' eder. Beyt:

Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz
Ebr-i nîsandan sadef dürdâne, ef'î semm kapar

Meselâ bir toprakta biten ve bir su ile iskā olunan kamış iki nevi' üzere zâhir olur. Birinin içi boş, âdî kamıştır; ve diğeri şeker kamışıdır. Bu zuhûr isti'dâdlarının iktizâsıdır; yoksa tecellîleri emr-i vâhiddir. Ve kezâ kimi insanın zevki mudârebe ve müşâtemededir; ve kiminin zevki ise, halka nevâzişle mülâtafadadır. Fakat zevkıyyet i'tibâriyle ikisi de birdir. Ancak her birinin mizâcına münâsib olan bunlardır.

Uzûbet ta'mından nâşî "azâb" tesmiye olunur. Ve bu lafz-ı azâb, azâba kışr gibidir; ve kışır hıfz edicidir (41).

Ya'nî ehl-i cehenneme mahsûs olan bu naîme, ta'mında tatlılık olduğu için "azâb" denilmiştir. Zîrâ azâb, aslında "azb"den me'hûzdur; ve "azb" lügatte "tatlı ve şîrin" ma'nâsına gelir. Nitekim "mâ-i azb" ve "lisânu azbi'l-beyânı arabî" derler ki, "tatlı su" ve "beyânı şîrîn olan lisân-ı arabî" / demek olur. Binâenaleyh dâr-ı cehennemde küffâr hakkındaki azâb, hem "elem" ma'nâsını mutazammın

olan azâb-ı ıstılâhîyi ve hem de "lezzet" ma'nâsına gelen azâb-ı lügavîyi câmi' olur. Ve bu "azâb" lafzı, onda müdemic olan "lezzet" ma'nâsı için kışır ve kabuk gibidir; ve kabuk içi muhâfaza eder. Ve bu sebeble hakāyık-ı eşyâyı idrâkten mahcûb olan gâfillerden o ma'nâ mahfûz kalır. Veyâhut ehl-i cennetin naîmi ehl-i cehennemin naîmine nisbetle iç ve kabuk gibidir. Bunlar iç ile, onlar kabuk ile tena'um ederler. Nitekim bu âlemde dahi emsâli çoktur. Biz insanlar karpuzu ve kavunu yiyip tena'um ederiz; kabuklarını da hayvanlara atarız; onlar dahi bununla tena'um ederler. Hattâ hayvânâta içi verilse kabuk gibi makbûl gelmez. Nitekim "Eşek hoşaftan ne anlar" darb-ı mesel-i âmiyânesi bu hakîkatı pek açık bir sûrette tebyin eder. Çünkü her ikisinin mizâclarına münâsib olan naîm bunlardır.

İmdi ehl-i sünnetin mezhebi üzere ehl-i cehennemden azâb-ı ıstılâhî ebeden zâil olmaz; ve o azâb kāim oldukça da azâb-ı lügavî kāim bulunur. Şu kadar ki Müntakım onlardan intikām aldıktan sonra سبقت رحمتى على غضبى mûcibince azâb-ı ıstılâhî bâkî iken müteellim olmazlar; ve bilakis mütelezziz olurlar. Zîrâ onlar hakkındaki rahmet, rahmet-i Rahmân'dır. Ve rahmet-i Rahmân ise azâb ile mümtezicdir. Ve bu rahmet âmmeye şâmildir. Nitekim dünyâda Hak, mü'minlere ve kâfirlere, bu rahmetle mütecellîdir; onun için bu âlemin ezvâkı hep elemle mümtezicdir. Fakat ehl-i cennet hakkındaki rahmet, rahmet-i Rahîm'den olduğu için, onların naîmi naîm-i hâlistir. Ve bu rahmet âmmeye şâmil değildir; belki rahmet-i hassâdır.

Ey sâhib-i firâset olan mü'min! Bu mizâcların ashâbını sen bu âlemde de anlıyabilirsin. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ (Muhammed, 47/30) Ya'nî "Yâ habîbim sen münâfıkîni uslûb-i kelâmlarından ve kelâmlarının lahnından bilirsin." / **Mesnevî:**

گفت يزدان مرنبى را در مساق — يك نشان سهلتر ز اهل نفاق
گر منافق زفت باشد نغز و هول — و اشناسى مرورا در لحن قول
چون سفالين كوزهارا مى خرى — امتحانى ميكنى اى مشترى
مى زنى دستى بران كوزه چرا — تا شناسى از طنين اشكسته را
بانك اشكسته ديگر كون مى بود — بانك چا و وشست پيشش ميرود
بانك مى آيدكه تعريفش كند — همچو مصدر فعل تصريفش كند

Tercüme ve îzâh: Hz. Yezdân Nebiyy-i zî-şâna mahall-i sevk-i kelâmda, ehl-i nifâktan pek kolay bir nişân beyân buyurdu. Şöyle ki: Eğer münâfık, sûrette mücessem ve latîf ve bülend olsa da, sen onu elbette lahn-ı kavilde anlar ve onun üslûb-ı kelâmından nasıl bir adam olduğunu tanırsın. Sen topraktan ma'mûl bardağı satın aldığın vakit, ey müşteri, onu tecrübe edersin. O bardağın üzerine bir el vurursûn, niçin? Çatlak mıdır, değil midir anlamak için. Zîrâ çatlak olan bardağın sesi başka türlü olur. Sadâ, onun önde giden çavuşun sadâsıdır. Ya'nî bu sadâ padişâhın teşrîfini ihbâren önde giden nakîbin sadâsına benzer. Zîrâ müşteri çanak çömlek nev'inden mübâyaa edeceği şeye evvelen, tın tın eliyle vurur. Ve o sadâ, önde giden çavuşun sadâsı gibidir. İşte bunun gibi bâtını fâsid olan kimseden dahi sadâ gelir ki, o kimseyi ta'rîf eder. Bu hâl, kendisini fiil tasrîf eden masdara benzer; ya'nî sadâ fiil menzilesindedir. Fiil masdarı nasıl ki mâzî, muzâri', fâil, mef'ûl ve sâire sîgalarla tasrîf ederse, sadâ dahi çatlakla çatlak olmayanı öylece tasrîf eder. Ve ilm-i sarfda mukarrerdir ki, eğer fiil, "kāim" ism-i fâili gibi, muallel olursa onun masdarını dahi "kıyâmen" sûretinde ta'lîl ederler. Ve eğer fiil muallel değilse, masdarda dahi ta'lîl vâk' olmaz. "Kāveme ve kıvāmen" gibi. Binâenaleyh fiilin masdarını tasrîf ettiği zâhir olur.

İntihâ: 14 Cemâ'dil-âhire 334; 4 Nîsan 332, Pazartesi gecesi, sâat 2.30.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

VIII

BU FAS KELİME-İ YA'KUBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ RÛHİYYE" BEYÂNINDADIR

Bu "hikmet-i rûhiyye"nin Kelime-i Ya'kūbiyye'ye tahsîsinde iki vecih câizdir. Birincisi budur ki; Ya'kūb (a.s.)ın (oğullarına vasiyetini bildiren) إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (Bakara, 2/132) âyet-i kerîmesine nazaran, "rûhiyye", "râ"nın zammı iledir. Binâenaleyh Kelime-i Ya'kūbiyye, "hikmet-i dîniyye-i rûhiyye" ile talkîb olundu. Ve "rûh" ile "dîn" arasında tedbîr bulunduğu için bu fassın esâsını "dîn" ve ahkâmına dâir olan hakāyık teşkîl eyledi. Zîrâ âlem-i şehâdetteki neş'et-i insâniyye ile ba'de'l-ba's olan neş'et-i insâniyye, "ruh" ile "dîn"in tedbîrini müştemildir.

"Rûh"un tedbîri iki kısım üzerinedir. Biri "tedbîr-i aklî"dir ki, ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluku ve sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfı ve sâir kemâlât-ı rabbâniyye ile istikmâli iktizâ eder. Diğeri, rûhun bedeni tedbîr etmesi ve mesâlihına nazar-ı ilmiyyesidir. Ve bu tedbîr dahî tedbîr-i rûhî ve tabiîyi câmi'dir. Zîrâ onun bu tedbîrinden bedenin vech-i aslah üzre bakāsı ümîd olunur.

"Dîn"in tedbîri dahî iki vecih üzredir; Bir vechi "siyâset"tir ki, nizâm-ı âlem onunla muhâfaza olunur. Diğer vechi nefsi hırâsettir ki, emr-i maâda ve avâkıb-ı umûra onunla nazar olunur. / İmdi neş'et-i insâniyyede "din" ile "rûh"un tedbîrde münâsebeti olduğuna göre dîn, rûh mesâbesinde bulunduğundan Kelime-i Ya'kūbiyye dîni ve ahkâmını mutazammın olan "hikmet-i rûhiyye" ile tavsîf olundu. Zîrâ Ya'kūb (a.s.) üzerine emr-i dîn gâlip olup, dîni evlâdına tavsiye etmişti.

"Hikmet-i rûhiyye"nin Kelime-i Ya'kūbiyye'ye tahsîsindeki ikinci veche gelince: Ya'kūb (a.s.)ın lisânından beyân olunan وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (Yûsuf: 12/87) âyet-i

kerîmesine nazaran "ravhiyye", "râ"nın fethi ile olur. Her nebînin hikmetinde, Kur'ân-ı Kerîm'de onun hakkında vârid olan şey zikr olunduğu cihetle, bu ma'nâ mülâhazasıyla bu vecih dahî câizdir. Mülâhaza-i ma'nâdaki tafsîl ve îzâh budur ki: Bu hikmette "dîn"in "inkıyâd" olduğu beyân buyruluyor. "İnkıyâd" ile râhat-ı hakîkiyye hâsıl ve ravh-ı dâim nâzil olur. Zîrâ herkes evâmir-i Hakk'a münkād olup nevâhîden müctenib olsa ve kendisini Allah Teâlâ Hazretleri'ne teslîm etse, derece-i ulyâ ve râhat-ı kusvâya nâil olur. Nitekim âyet-i kerîmede وَاَنِيبُوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ (Zümer, 39/54) ya'nî "Size azâbın vürûdundan evvel Rabb'inize rücû ediniz ve ona inkıyâd ediniz!" buyruluyor. Demek ki, kişi Rabb'ine rücû' edip O'na münkād olmazsa, azâb nüzûlü bu adem-i inkıyâdın netîce-i tabîiyyesidir. Azâb ise ravh ve râhatın zıddı olan elem ve ıztırâbı tevlîd eder. İşte bu i'tibâra göre de, bu hikmet, feth-i "râ" ile olmak üzre, "hikmet-i ravhıyye" vasfı ile tavsîf kılındı.

*
* *

Dîn ikidir: Birisi Allâh'ın indinde; ve Hakk'ın bildirdiği kimsenin indinde; ve Hakk'ın bildirdiği kimsenin bildirdiği kimse indinde olan dindir. Diğeri inde'l-halk olan dindir. Ve Allah Teâlâ onu mu'teber kıldı (1).

"Dîn" lügatte, "inkıyâd" ve "cezâ" ve "âdet" ma'nâlarınadır. Bu üç ma'nânın "şer"a nakli câizdir. Zîrâ insan ahkâm-ı ilâhiyyeye bâtınen ve zâhiren inkıyâd etmez ve evâmir-i ilâhiyyeyi ityânı ve nevâhîden ictinâbı i'tiyâd eylemezse, onun bu hâline cezâ terettüb eder. Aksi dahî böyledir. İmdi âyet-i kerîmede اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3/19) buyurulduğu cihetle bilcümle enbiyâ-yı ızâma Hakk'ın bildirdiği ve onların kendi ümmetlerine bildirdikleri din, "dîn-i islâm"dır. Bu da Allah'ın indinde olan dindir. Ve "islâm" inkıyâddan ibârettir. Ma'lûmdur ki, abdin vücûdunda iki i'tibar vardır:

Birisi "bâtın"ıdır ki o, onun fikridir. Nitekim **Mesnevî-i Şerîf**'de buyrulur:

ای برادر تو همان اندیشهء　　　ما بقایت استخوان و ریشهء

Tercüme: "Ey birâder, sen ancak bir düşüncesin. Mâ-bakān kemik ve elyâftır."

Diğeri "zâhir"idir ki, o da onun sûret-i kesîfesi ve a'zâsı ve cevârihidir.

Abdin "bâtın"ı ile "inkıyâd"ı, Hakk'ın gönderdiği peygamberleri ve onların haberlerini aslâ tevakkuf ve şüphe etmeksizin tasdîk ile îmân etmesidir. Ve "zâhir"i ile "inkıyâd"ı, Allah Teâlâ Hazretlerinin lisân-ı Resûl ile Kitâb'ında îfâsını emrettiği şeyleri a'zâ ve cevârihi ile fiile getirmesidir. Meselâ abd, Hakk'ın emrettiği savm ve salât ve hac ve zekât gibi evâmiri îfâ eylerse zâhiren inkıyâddadır. Abd, / bâtını ve zâhiri ile münkād olmadıkça inkıyâd ve itâatı kâmil olmaz.

"İnde'l-halk" olup Hakk'ın mu'teber addeylediği "din" dahî iki nev' üzerinedir: Birisi fetret zamanında akıllarına olan tecellî-i hâs sebebiyle, vücûd-i Hakk'ı idrâk eden ukalâ ve hükemâ taraflarından vaz'ına lüzûm görülen kavânîn-i mahmûdedir. Eflâtun ve Sokrat gibi hükemânın tezkiye-i nefs için kendi milletlerine irâe ettikleri tarîk gibi. Diğeri, enbiyâ (a.s.)ın getirdikleri şerâyi'a münkād olmakla berâber, tezkiye-i nefs için bu şerâyi'a muğâyir olmayarak, kümmel-i mü'minîn tarafından vaz' edilen tarîk-ı mücâhede ve riyâzât gibi umûr-i şâkkadır. Mutasavvife-i kirâm hazarâtının ahkâm-ı şer'iyye üzerine zâid, fakat maksad-ı şerîata muvâfık olarak vaz' ettikleri âdâb ve usûl gibi. Şerîat-ı Muhammediyye'nin vaz'ından mukaddem, ulemâ-i Îseviyye tarafından mevzû' ruhbâniyyet de bu zümredendir. Ukalâ ve hükemâ tarafından vaz' olunan kavânîn-i mahmûdenin ind-i Hak'ta mu'teber olması, ancak vakt-i fetrete mahsûstur. Yeni bir şerîat ile bir peygamber geldiği vakit, hükmü mensûh olup, ind-i Hakk'ta kadr ve kıymeti kalmaz.

İmdi "indallah" olan dîn, Allah'ın ıstıfâ ve intihâb ederek dîn-i halk üzere rütbe-i aliyye i'tâ eylediği dîndir. Binâenaleyh Hak Teâlâ buyurdu ki: "İbrâhim ve Ya'kūb, oğullarına vasiyyet eyledi ki, ey oğullarım! Muhakkak Allah sizin için "din"ıstıfâ ve intihâb eyledi. İmdi siz müslimîn, ya'nî ona münkādûn olduğunuz halde ölünüz!" (Bakara 2/132) (2).

Ya'nî "indallah olan dîn"in mertebesi, ukalâ ve hükemâ tarafından mevzû' olan dînin mertebesinden âlîdir. Zîrâ bu dîni, Hak intihâb eyledi. Bu sebeple İbrâhim ve Ya'kūb (a.s.) oğullarına vasiyyet eyledi ki: / "Ey oğullarım! Allah Teâlâ sizin için "dîn" intihâb etti. Artık halkın vaz' ettiği ahkâm ve kavâidin hükmü kalmadı. Onlara tebaiyyetten vaz geçiniz de, siz ancak müslimlerden, ya'nî zâhiren ve bâtınen bu dîne münkād olanlardan olduğunuz halde ölünüz!" (Bakara, 2/132).

Ve "dîn" ta'rîf ve ahd için, "elif ve lâm" ile geldi. Binâenaleyh o, ma'lûm ve ma'rûf olan dîndir; ve o, Hak Teâlâ'nın إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3/19), **ya'nî "Muhakkak indallah olan dîn, islâmdır" kavlidir. O da inkıyâddır. Böyle olunca "dîn", senin inkıyâdından ibârettir. Ve "min-indillâh olan dîn", senin ona inkıyâd eylediğin şer'dir. İmdi "dîn", inkıyâddır. Ve "nâmûs", Allah Teâlâ'nın şer' eylediği şer'dir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, kendisi için şer' ettiği şeye inkıyâd ile muttasıf olan kimse "dîn" ile kāim olan ve onu ikāme eyleyen, ya'nî onu inşâ eden kimse oldu. Nitekim namazı ikāme eder. Böyle olunca abd, "dîn"i münşîdir. Hak ise, ahkâm-ı şer'iyyeyi vâzı'dır. Şu hâlde "inkıyâd" senin fiilinin aynıdır. Demek ki / "dîn" senin fiilindendir. Binâenaleyh sen, ancak senden olan şeyle mes'ûd oldun. İmdi senin sâadetini, nasıl ki senin fiilin olan şey isbât etti ise, esmâ-i ilâhiyyeyi de ancak Allah'ın ef'âli isbât eyledi. Ve o, sensin; o da muhdesâttır. Böyle olunca o, âsârı ile "ilâh" tesmiye olundu; ve sen de âsârın ile "saîd" tesmiye olundun. İmdi sen "dîn"i ikāme ve Allâh'ın sana şer' ettiği şeye inkıyâd eylediğin vakit, Allah Teâlâ seni, kendi nefsi menzilesine inzâl eyledi** (3).

Ya'nî إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الإسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3/19) âyet-i kerîmesindeki "dîn" lafzı, ta'rîf ve ahd için olan "elif ve lâm" ile geldi. Harf-i ta'rifsiz nekre olarak gelmedi. Ve "dîn", indallah "islâm" olduğuna ve "islâm" ise, "inkıyâd" ma'nâsına geldiğine göre, "dîn" senin in-

kıyâdından ibâret olur. İmdi "dîn", abd tarafından inkıyâd, ve "nâmûs", yâ'nî kānûn, Allah Teâlâ'nın vaz' eylediği "şerîat"tır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın ibâdına mahsûs olarak vaz' ettiği kānûna inkıyâd ile muttasıf olan kimse, din ile kāim olan ve dîni ikāme eyleyen, ya'nî dîni inşâ eden kimse olur. Nitekim Hak Teâlâ namazı vaz' etti; ve namaz abdin a'zâ ve cevârihi ile ikāme olunur. Abd vücûd-ı muayyen-i kesîfi ile namazı ikāme edince, dîni inşâ etmiş olur. Ve Hak ise ahkâm-ı şer'iyyeyi vaz' etmiş olur. Şu halde "inkıyâd", senin fiilinin aynıdır. Çünkü namaz ancak senin fiilindir; ve sen bu fiilin ile dîni inşâ ettin; ve dîn, inkıyâddır. Binâenaleyh senin fiilin inkıyâdın aynıdır. Demek ki dîn, senin fiilinden husûle geldi. Böyle olunca sen, ancak senden sudûr eden fiil sebebiyle mes'ûd oldun. Çünkü saâdet, senin sıfatındır. Ve senin sıfatın ancak senin fiilinden / hâsıl olur. Binâenaleyh senin saâdetin yine senin fiilindendir. Zîrâ her bir fiil-i ihtiyârî mutlaka fâilin nefsinde bir eser vücûda getirir. Sen Hakk'ın emirlerine "inkıyâd" edince ona itâat etmiş olursun. Ve sen ona itâat edince, o da sana itâat eder; ve senin kemâlini sana verir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurur: انا جليس من ذكرنى و أنيس من شكرنى و مطيع من اطاعنى Ya'nî "Beni zikredenin celîsi ve şükr edenin enîsiyim; ve bana itâat edene mutî'im." İmdi senin saâdetini, nasıl ki senin fiilin olan şey isbât etti ise, esmâ-i ilâhiyyeyi dahî, ancak Allâh'ın efâli isbât eyledi. Ve o ef'âl, sensin; ve O'nun ef'âli muhdesâttır. Velhâsıl Allah Teâlâ âsârı ile "İlâh" tesmiye olundu; ve sen de âsârın ile "saîd" tesmiye olundun.

Ma'lûm olsun ki, vücûdda birisi "bâtın", diğeri "zâhir" olmak üzere iki i'tibâr vardır. Vücûdun bâtını "müessir" ve zâhiri "müesserün-fîh"dir. Ve vücûdun bâtınında bî-nihâye şuûnât, ya'nî sıfât mündemicdir. Umûr-i ma'neviyye ve ma'kūleden ibâret olarak bâtın-ı vücûdda muhtefî olan bu şuûnâta, zâhir-i vücûdda "ef'âl" tesmiye olunur. Ve ef'âl, "müesserün-fîh" olan vücûdun zâhirinde ba'dehû zuhûr ettiği için, bi't-tabi' hâdistir. Binâenaleyh bu ef'âl, muhdesâttır. Ve sâhib-i vücûdun âsâr ve efâli, zâhir olmadıkça, onun bir isim ile tesmiyesi mümkün değildir. İmdi bu gördüğümüz a'yân-ı vücûdiyyeden herbiri, zât-ı lâtîf-i Hakk'ın şuûnâtından birer şe'nin mazharıdır. Ve her bir şe'nin kemâli fiilen bir mazharda zâhir olduğu va-

kit, Allah Teâlâ o isim ile müsemmâ olur. İşte bu hakîkate binâen senin bu vücûd-i kesîf-i müteayyinin Allâh'ın fiilidir. Ve O'nun fiili olan bu vücûdun, muhdesâttandır. Ve Allâh'a, onun âsârı ve ef'âli olan bu muhdesât sebebiyle "İlâh" tesmiye olundu. Ve bu muhdesât me'lûh ve merbûb ve mahlûktur. Allah Teâlâ bunlarda ulûhiyyet ve rubûbiyyet ve hâlikıyyet sıfatıyla zâhir olduğundan "İlâh" ve "Rabb" ve "Hâlık" tesmiye olunur.

İmdi ان الله خلق آدم على صورته hadîs-i şerîfi mûcibince, senin vücûdunun dahî, "bâtın"ı ve "zâhir"i vardır. Ve senin bâtınında bî-nihâye şuûnat mevcûd olup, onlar a'zâ ve cevârihin vâsıtasıyla, senin zâhirinde kisve-i fiile bürünerek zâhir olmadıkça, sen bunlar ile tesmiye olunmazsın. Meselâ bâtınında namaz kılmak dâiyesi hâsıl olsa, o ef'âl-i mahsûsa ve erkân-ı ma'lûme senden zâhir olmadıkça, sana "musallî" denilmez. Eğer bâtınındaki bu ümniyyeyi zâhir-i vücûdunda fiilen tahakkuk ettirirsen, bu eser ve fiilin sebebiyle, sana "abd-i saîd" tesmiye olunur. Böyle olunca sen "dîn"i ikāme ve Allâh'ın sana şer' ettiği şeye "inkıyâd" eylediğin vakit, Allah Teâlâ seni kendi nefsi menzilesine inzâl eyledi. Ya'nî bâlâda îzâh olunduğu üzere sen Allah'ın fiilisin. Allah Teâlâ seni inşâ etmekle, nasıl onun İlâh ve Rabb ve Hâlık isimleri zâhir olur ise, senin fiilinden ibâret olan "dîn"i, sen dahî ikāme etmekle, öylece bir isim iktisâb etmiş olursun. Bu ise Allah Teâlâ'nın seni, sûrette kendi nefsi menzilesine inzâli demek olur. Sûrette iştirâk olduğu gibi, "inkıyâd" husûsunda da Allah ile abd arasında iştirâk vardır. Sen dîni inşâ etmekle münkād / olduğun gibi, Allah da taleb ettiğin şeyi vermekle sana münkād olur. Nitekim hadîs-i kudsîde: "Bana itâat edene mutî'im" buyrulmuştur.

Ve Allah Teâlâ'nın mu'teber addeylediği "inde'l-halk olan dîn"i beyândan sonra, bunun hakkında fâidesi olacak şeyi, inşâllah karîben bast ederim. İmdi dînin hepsi Allah'a mahsûstur. Ve onun hepsi sendendir; Allah'dan değildir. Ancak bi-hükmi'l-asâle Allah'dandır (4).

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) yukarıda "dîn"in iki tarzda olduğu ve

birisi "indallah" ve diğeri "inde'l-halk" bulunduğunu beyân buyur-
muş; ve dînin ne demek olduğunu ve inkıyâdın netîcesini îzâh eyle-
miş idi. Bu ibârede dînin ikinci nev'i olan "inde'l-halk dîn"i beyan-
dan sonra, esrâr-ı dîniyye hakkında fâidesi bulunan tafsîlâtı beyân
buyuracaklarını va'd ederler. Ve dînin her iki nev'ini de birleştirip
buyurlar ki; Gerek indallah ve gerek inde'l-halk olan din, bi-hükmi'l-
asâle, Allah'a mahsûstur. Çünkü fiilin aslı ve ifâzası وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ
وَمَا تَعْمَلُونَ (Saffât, 37/96) âyet-i kerîmesi mûcibince Hak'tandır; me-
zâhirden değildir. Ancak mezâhir, o ef'âl ve a'mâli a'yân-ı sâbiteleri-
nin isti'dâdât-ı husûsiyyeleriyle, Hak'tan taleb ettikleri için, kendi-
lerinden zuhûr eder. Bu hüküm, Zât'a ve "asl"a nazaran böyledir.
Fakat senin vücûd-ı izâfînden ibâret olan fer'a ve esmâ-i müteayyi-
neye nazaran, her iki nevi' dîn dahî sendendir; Allah'dan değildir.
Çünkü dîn, inkıyâddır. Ve inkıyâd senin fiilindir. Ve fiilin mahall-i
10 sudûru senin vücûd-ı kesîfindir. Ve senin / bu vücûd-ı unsurîn mevt
dediğimiz hâlin vukūuyla inhilâl edince, "inkıyād" ta'bîr olunan sı-
fat ve nisbet dahî zâil olur. İşte bu i'tibâra göre "dîn"in hepsi sen-
dendir.

Allah Teâlâ وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا (Hadîd, 57/27) buyurdu. Ve o, öyle nevâmîs-i hikemiyyedir ki, âmmede ma'lûm olan resûl, örfde ma'lûm olan tarîka-i hâssa ile onları Allah indinden getirmedi. Vaktâki onlarda olan hikmet ve maslahat-ı zâhire, vaz'-ı meşrû' ile maksûdda hükm-i ilâhîye muvâfakat eyledi, "Allah Teâlâ onları, onların üzerine farzetmediği hâlde", kendi tarafından şer' ettiği şeye i'tibâr buyurduğu gibi, i'tibâr etti. Vaktâki Allah Teâlâ kendi ile onların kalpleri arasında, inâyet ve rahmet kapısını açtı; şuûrları olmadığı haysiyyetten, onların kalplerinde şer' ettikleri şeyin ta'zîmini îkā' eyledi ki, onlar onunla, ta'rîf-i ilâhî ile ma'rûf olan tarîk-ı nebevînin gayri tarîk üzre, Allâh'ın rızâsını taleb ederler. İmdi onları kendilerine şer' eden ve kendileri için şer' olunan kimseler, "ancak Allâh'ın rızâsını talebden nâşî, / onun hakk-ı riâyeti ile onlara riâyet ettiler." Ve bunun için i'tikād eylediler. "Binâenaleyh onlardan, onlara

îmân edenlere ecirlerini verdik; ve onlardan bir çoğu fâsikūndur." (Hadîd, 57/27) **Ya'nî onlara inkıyâddan ve onların hakkıyla kıyâmından hâricdirler. Ve kim ki onlara inkıyâd etmese, onun müşerri'i, onu irzâ edecek şeyle ona münkād olmaz** (5).

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) dîn-i halkı Sûre-i Hadîd'in son sahîfesinde mezkûr olan şu: وَ قَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلاَّ اِبْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (Hadîd, 57/27) âyet-i kerîmesinden iktibâs buyurmuştur. Âyet-i kerîmenin ma'nâyı münîfi budur: "Ve Biz Îsâ b. Meryem'i enbiyâ-yı sâlifeye halef kıldık; ve ona İncil'i verdik. Ve ona tâbi' olanların kalblerinde re'fet ve rahmeti ve —onların üzerine farz etmediğimiz halde, ancak rızâyı ilâhîyi talebden nâşî, ibtidâ' eyledikleri— rubbâniyyeti halk ettik. İmdi onlar, onlara hakk-ı riâyet ile riâyet etmediler. Böyle olunca onlardan îmân edenlere ecirlerini verdik. Ve onlardan çoğu fâsikūndur."

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber bu âyet-i kerîmeyi ma'nâ i'tibârıyla tefsîre şürû edip buyururlar ki: وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا (Hadîd, 57/27) kavl-i münîfi ile hükemâ ve ukalânın ibtidâ' ve ihtirâ' eyledikleri beyân buyrulan ruhbâniyyet ve usûl-i tezkiye-i nefis, öyle bir kavânîn-i hikemiyyedir ki, mu'cize ve da'vâ-yı nübüvvet ile zuhûr eden ve âmme-i enâm indinde ma'lûm olan bir resûl, o kavânîn-i hikemiyyeyi, örfde ma'lûm olan târık-ı hâss ile, yâ'nî nübüvvet ve vahy tarîkı ile, Allah Teâlâ cânibinden getirmedi. Belki dîn-i Îsâ'ya mensûb olan ulemânın ve dîn-i Muhammedî'ye tâbi' bulunan sulehânın veyâhut bir peygamberin ahkâm-ı dîniyyesi cârî olmayan akvâm arasında, bu zamân-ı fetrette yaşayan ukalâ ve hükemânın kalblerine min-indillâh vâkı' olan ilhâm ve ilkā ile o kavânîn-i hikemiyye takarrur eyledi.

İmdi şer'-i ilâhî'den, maksûd/olan hükm-i ilâhî nüfûs-ı nâkısanın ikmâli olduğu ve bir peygamberin dînine tâbi' olan ulemâ ve sulehâ ile zamân-ı fetretteki ukalâ ve hükemânın vaz' ettikleri usûl ve kavânînde zâhir olan hikmet ve maslahat dahî, kezâlik nüfûs-ı nâkısanın ikmâli bulunduğu cihetle, bu zevât-ı kirâmın maksûdları, şer'i

ilâhîden maksûd olan hükm-i ilâhîye muvâfık geldi. Bunun için Allah Teâlâ bu kavânîn-i hikemiyyeyi o zevât üzerine farz etmediği hâlde, kendi tarafından inzâl buyurduğu şer'a i'tibâr eylediği gibi mu'teber addetti. Vaktâki Allah Teâlâ kendisiyle bu zevâtın kalbleri arasında inâyet ve rahmet kapısını açtı; onların vukūfları olmadığı halde, kalblerine bu vaz' ettikleri kavânîne ta'zîm ve riâyet hissini ilkā buyurdu. Ve bu zevât-ı kirâm ile onlara tâbi' olanlar, bu kavânîne ta'zîm ve ahkâmını icrâya riâyet netîcesinde, ta'rîf-i ilâhî ile ma'rûf olan tarîk-ı nebevînin gayrı tarîk üzere, Allâh'ın rızâsını taleb ederler. Zîra tarîk-ı nübüvvet ile gelen şerîatta, bu şerîat ile amel edenlere ne gibi mükâfât verileceği cânib-i Hak'tan sarâhaten va'd buyrulmuştur. Halbuki bu zevâtın vaz' ettikleri kavânînin ta'zîmi ve ahkâmına riâyet netîcesinde ne gibi bir mükâfat verileceği mechûldür. Ancak ehl-i dîn olan ukalâ düşündüler ki, insan hayvanın bir nev'idir. Fakat onda bir hâssa vardır ki hayvânât-ı sâirede yoktur. Cenâb-ı Hak'tan münzel olan şerâyi', insanın galebe-i hayvâniyyetini izâle ve bâtını olan nefs-i nâtıkasını tasfiye içindir. Binâenaleyh bu maksada sür'atle vusûl için taklîl-i taâm ve menâm ile riyâzat ve zikre muvâzabat gibi tarîk-ı nebevî ve ahkâm-ı şer'iyye üzerine zâid olarak bir takım usûl vaz' ettiler. Bu usûl, şer'-i ilâhîden maksûd olan hükm-i ilâhîye muvâfık geldiği için, sünnet-i hasenedir, bid'at-i seyyie değildir.

Zamân-ı fetrette olan hükemâya gelince, bunlar da kezâ aklen düşündüler ki, kâinâtın hey'et-i mecmûasını yerli yerinde îcâd ve tedbîr eden bir Sâni'-i Hakîm vardır; ve eşyâdan herbir şey kemâle müteveccihdir. / Ve bu eşyâ içinde en mükemmel olan mahlûk insandır. Zîrâ müdrik ve mütefekkirdir. Maahâzâ o da hayvânâtın bir nev'idir. Halbuki onun kemâli, idrâk ve tefekküründe olduğu için, bu cihetini ihmâl etmesi ve cihet-i hayvâniyyetine teveccühle onun îcâbât ve iktizâatında müstağrak olması, noksanını mûcib olur. Bu hâl ise, kasd-ı hilkate muğâyirdir. Binâenaleyh bu mahlûku kendi kemâline tevcîh için hayvâniyyetine bir yular takmak lâzımdır. İşte bu gâyeye vusûlü te'min için, hükemâ-yı mezkûre dahî bir takım usûl ve kavâid vaz' ettiler; ve vahdet-i Sâni'a ve insanın tenvîr-i bâtınına dâir bir takım eserler yazıp neşrettiler; ve bu usûl ve kavâid onlara

ilhâm tarîkı ile vârid oldu. Hükemâ-i yûnâniyyeden ba'zılarına vâkı' olan ilhâmât gibi. Fakat Çin'de efkâr-ı tenâsuhu neşreden Konfüçyüs; ve Hind'de putperestliği vaz' eden Buda; ve Mecûsîliği ihdâs eden Zerdüşt ve emsâli bu zümreden değildirler. Ve onlara vâkı' olan ilkā, ilkā-yı şeytânîdir. Zîrâ âlemin hey'et-i mecmûası Kur'ân-ı fiilîdir. Kur'ân-ı lafzî nasıl ki يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِى بِهِ كَثِيراً (Bakara, 2/26) vasfını hâiz ise, Kur'ân-ı fiilî dahî öylece bu vasfı hâizdir. Çünkü esmâ-i ilâhiyye mütekābildir. Ve âlem ise mazâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir. Dâimâ hak mukābilinde bâtıl; ve bâtıl mukābilinde de hak tezâhür eder.

İmdi bu kavânîni kendi nefislerine şer' eden ulemâ ve hükemâ ve onlara ittibâa teşvîk olunan bunların efrâd-ı kavmi, ancak Allâh'ın rızâsını taleb için, o nevâmîs ve kavânîne hakkıyla riâyet ettiler. Ve bu usûl ve kavâidin hakîkatine, bu rızâ-i ilâhî için i'tikād eylediler. فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ (Hadîd, 57/27) "Binâenaleyh onlara îmân edenlere biz ecirlerini verdik." وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ Kendileri için ulemâ ve hükemâ tarafından bu şer' vaz' olunan bir "çok kimseler," فَاسِقُونَ "fâsıkdırlar." Ya'nî bu kavânîne inkıyâddan ve bunların hakkı ile kāim olmaktan hâriçtirler.Ve bu ibâdete inkıyâd etmeyen kimselere, bi'l-asâle onun müşerri' olan Hak, o kimseleri irzâ edecek şey ile münkād / olmaz. Ya'nî ahkâm-ı mezkûre bir peygamber tarafından tebliğ edilmediğinden bunlar ile amel vâcib değil ise de, onlar mahzâ rızâ-yı ilâhîyi tahsîl için, bu ahkâm ile ameli, kendi nefislerine vâcib kıldıklarından, hakkıyla bunlara riâyet edenlerden Allah râzı olacağını i'tikād eylediklerinden, Cenâb-ı Hak dahî, bunlara envâr-ı kudsiyye ve kemâlât-ı nefsiyye ve cennet ve hayır ve sevâb gibi kendilerini irzâ edecek şeyleri ecir olarak i'tâ buyurdu. Bu kavânîn, ulemâ ve hükemâya Allah tarafından ilhâm tarîkıyla vârid olduğundan, onun müşerri'i bi'l-asâle Hak olmuş olur. Ve bunlara inkıyâd etmek, Allâh'a inkıyâd etmektir. Allâh'a inkıyâd edenlere, Allah dahî birşey vermek sûretiyle münkād olur. Bu ahkâma riâyet etmeyen fâsıklar ise Hakk'a inkıyâd etmemiş olduklarından, Hak dahî onlara birşey vermemek sûretiyle muâmele eder; ve o fâsıklara münkād olmaz.

Lâkin emr, inkıyâdı iktizâ eder. Ve onun beyânı budur ki: Muhakkak mükellef, ya muvâfakat ile münkāddır; veyâ muhâliftir. İmdi zâhir olduğu için, muvâfık-ı mutî' hakkın-
15 **da söz yoktur. Muhâlife gelince / o, kendi üzerine hâkim olan hilâfı sebebiyle, Allah'dan iki emrin birini taleb eder. Ya tecâvüz ve afvı veyâ bunun üzerine ahzi; ve onlardan birisi lâzımdır. Zîrâ emr, nefsinde haktır. İmdi alâ-külli-hâl, abdin ef'âlinden ve üzerinde bulunduğu hâlden nâşî, onun abde inkıyâdı sahîh oldu. Binâenaleyh abdin hâli müessirdir. Böyle olunca bu makamdan dîn, "cezâ" oldu. Ya'nî hoş ve nâ-hoş şeyle muâvaza oldu. Hoş olan şeyle muâvaza** رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ **(Mâide, 5/119)dır. İşte bu, mesrûr olacak şeyle "cezâ"dır.** وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا **(Furkan, 25/19) Bu da mesrûr olmayacak şeyle "cezâ"dır.** وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ **(Ahkāf, 46/16) Bu da "cezâ"dır. İmdi dînin "cezâ" olduğu sâbit oldu. Ve işte bu, bu babda lisân-ı zâhirdir** (6).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda "dîn-i halk"ı beyandan sonra, gerek "dîn-i Hak", gerek "dîn-i halk" hakkında sûret-i umûmiyyede ba'zı fevâid bast edeceklerini beyân buyurmuşlardı. Bundan sonraki bahislerde bu va'd-i âlîlerini incâz buyurup derler ki:

Emr-i ulûhiyyet ve şân-ı rubûbiyyet, Hak tarafından inkıyâdı; ve abd ister münkād olsun ve ister muhâlif olsun, onun talebi üzerine i'tâyı iktizâ eder. Ve bu düstûr-i hakîkatin tafsîli budur ki: Ahkâm-ı şer'iyye ile mükellef olan abd, ya bu ahkâmı icrâ etmek sûretiyle Hakk'a inkıyâd eder, veyâhut evâmire muhâlefet ve nevâhîye muvâzabat eyler. Abd-i mutî'in hâli vâzıh ve zâhir olduğu için, onun hakkında îrâd-ı kelâma lüzûm yoktur. Fakat abd-i muhâlif, Gafûr isminin kemâli ve hükmü kendisinde zâhir olmak için, ya afvı taleb eder; veyâhut Müntakım ve Kahhâr isimlerinin hükmü ve kemâli kendinde zâhir olmak için, bu muhâlefeti sebebiyle muâhazeyi taleb eder. Bu iki emrin biri abdin ef'âlinden ve üzerinde bulunduğu hâlinden dolayı vâkı' olur. Ve bu iki emir, abdin ayn-ı sâbitesine ve onun isti'dâd-ı ezelîsine taalluk ettiğinden / bu mes'ele sırr-ı kadere

âittir. Ve sırr-ı kader gaybu'l-guyûbdur. Bu babdaki tafsîlât **"Fass-ı Uzeyrî"**de mündericdir. Rubâî:

ای بر تو پدید هرچه بنهان کردم   عصیان همه بر أمید غفران کردم
کیرم که بسی خلاف فرمان کردم   آخر نه هر آنچه خواستی آن کردم

Tercüme: "Ey her neyi gizledim ise sana âşikâr olan Zât-i ecell ü a'lâ! Bütün isyânı, senin Gaffâr ism-i şerîfinden ümmîd-vâr olarak işledim. Farzedeyim ki, senin fermânına birçok muhâlefetlerde bulundum. Nihâyet, sen her neyi diledin ise, ben onu yapmadım mı?"

İşte Hak tarafından emr-i i'tâ, abdin istihkākı üzerine cereyân eder. Ve abdin hâli neyi iktizâ ederse, Hak tarafından o verilir. Zîrâ inkıyâdda müessir olan abdin hâlidir. Eğer abd Hakk'a münkād ise, Hak dahî, muvâfık "cezâ" ile ona münkād olur. Ve eğer muhâlif ise ve abdin hâli de afvı iktizâ ediyorsa, Hak ona afvı ve mağfireti ile münkād olur. Ve o abde, muhâlefeti sebebiyle taleb ettiği Afüvv ve Gafûr ve Gaffâr isimleriyle bi't-tecellî ona münkād olur. Binâenaleyh abdin bu muhâlefeti onun mazharında, kemâlin ziyâde zuhûruna sebeb olur. Ve eğer abd-i muhâlifin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muâhazeyi taleb ederse, Hak ona kahr ve intikām ile münkād olup, ona Kahhâr ve Müntakım isimleriyle tecellî eder. Ve'l-hâsıl Hak tarafından hükm-i mahsûsu cezb için abdin hâli müessirdir. Ve abdin Hak'a inkıyâdı, tâat ile Hakk'a muvâfakatinden ibâret olduğu gibi, Hakk'ın abde inkıyâdı dahî, abdin hâli "cezâ"dan neyi iktizâ ediyorsa, Hakk'ın abde o şey ile muvâfakatinden ibârettir. İşte bu nokta-i nazara göre dîn, "cezâ" demek olur. / Ya'nî dîn, abdin ef'âlinden olmak makāmından "cezâ"dır. Ta'bîr-i dîğerle dîn, abdin mesrûr olacağı ve olmayacağı şeyle, onun hâli muktezâsınca, muâvazadır. Abdin hoşuna gidecek ve tabîatına mülâyim gelecek şeyle muâvazayı Cenâb-ı Hak رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) kavliyle beyân buyurdu. Zîrâ Allah Teâlâ bir kimseden râzı olacak olursa, o kimseye lütuf ve nevâzişle muâmele eder; ve tabîat, lütuf ve nevâzişten memnûn olur. Ve Cenâb-ı Hak, hoşa gitmeyecek ve tabîata mülâyim gelmeyecek şeyle muâvazayı وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (Furkān, 25/19) Ya'nî "Sizden zulm eden kimseye biz âzab-ı

kebîri tattırırız " kavliyle beyân eyledi. Zîrâ bu Hakk'ın abdine kahrıyla muâmelesidir. Ve kahr abdi te'lîm eder. Te'lîm ve ta'zîb ise, elbette hoşa gitmez ve tabîata mülâyim gelmez.

Ve kezâ Hak Teâlâ وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّآتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) ya'nî "Biz onların seyyiâtından geçeriz" buyurur ki, bu da "cezâ"dır; fakat mülâyim ve gayr-i mülâyim kayıdlarıyla mukayyed değildir. Velâkin bir kimse seyyiâtıyla muâhaze olunmayıp afv edilecek olursa mesrûr olur. İşte abdin, muktezâ-yı hâline göre, dînin "cezâ", ya'nî muâvaza olması, kesb-i sıhhat eyledi.

Velhâsıl dîn, "islâm"dır; ve islâm ise "inkıyâd"dır. Ve Hakk'ın abde inkıyâdı, onun hâline göre îcâb eden bir "cezâ"dır. İmdi "dîn"in "cezâ" olması ve Hakk'ın abde inkıyâdı ma'nâsına gelmesi, lisân-ı zâhir ile söylenmiş bir sözdür. Onun sırrı ve sırrının sırrı âtîde beyân buyrulur. /

Onun sırrına ve bâtınına gelince: İmdi o, vücûd-ı Hak âyînesinde bir tecellîdir. Böyle olunca, Hak'tan mümkinât üzerine âit olan şey, ancak onların ahvâlinde zâtlarının Hakk'a verdiği şeydir. Zîrâ mümkinâtın her halde bir sûreti vardır. Şu hâlde mümkinâtın ihtilâf-ı ahvâlinden nâşî sûretleri muhteliftir. Binâenaleyh ihtilâf-ı hâlden dolayı, Hakk'ın tecellîsi muhtelif olur. Bi'n-netîce abdde Hakk'ın eseri, onun hasebi üzere vukū' bulur. İmdi ona hayrı, onun gayrı vermedi. Ve ona, zıdd-ı hayrı onun gayrı i'tâ etmedi. Belki o, zâtını mün'im ve muazzibdir. O, ancak kendi nefsini zemm etsin; ve ancak kendi nefsine hamd eylesin! Şu hâlde Hakk'ın onlara ilminde, Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir. Zîrâ ilim, ma'lûma tâbi'dir (7).

*
* *

Bu bahsin rûhu, her ne kadar **Fass-ı Âdemî'de** tafsîl edilmiş ise de, burada dahî bir mukaddime îrâdına lüzûm görüldü: Ma'lûm olsunki, "vücûd" bir mefhûm-i küllîden ibâret olup, bi'l-cümle sıfât ve esmâdan müstağnîdir. Ya'nî "vücûd", vücûd olabilmek için, kendisi-

nin sıfât ile mevsûf ve esmâ ile müsemmâ olmasına hâcet yoktur. Bunlar olsa da olmasa da, "vücûd" yine vücûddur. Ve bu mefhûm-i küllînin bir asla istinâdı sahîh olmaz. Ya'nî "Vücûd, neye müstenid-dir; ve nerede çıkmıştır?" suâli doğru değildir. Çünki bir mefhûm-i küllî bir şeye istinâd etse, müstakil olmamak ve dîğer bir vücûda muhtâc olmak lâzım gelir. Ve bu suâl teselsül edince, ilâ-mâ-lâ-yetenâhî gider; ve bir mebde'e vusûl mümkin olmaz. Binâenaleyh bu "vücûd-i hakîkî", kendisiyle kāim olmak ve müstenedün-ileyhi bulunmamak ve bir hadd ile mahdûd olmayıp bî-intihâ olmak lâzım gelir. Ve "vücûd"un vücûduna delîl, ancak yine kendi zâtıdır. Ve onun vücûduna îrâd edilecek olan delâil-i mantıkıyye, yine o vücûd-da dâhil / bulunacağından, vücûdun izâfâtından olur. Ve izâfât ise, zâtın nikāb ve hicâbıdır. Meselâ bir mahbûbenin delîl-i cemâli, ancak onun vech-i zâhiridir. Ve yüzüne koyduğu peçe, zâtına izâfe ettiği bir şeydir. Bu ise nikāb ve hicâbdır. Binâenaleyh "vücûd"un mevcûdiyyetine îrâd edilecek delâil-i mantıkıyye zâiddir ve hicâbdır; ve zâhiri hicâblamak ise külfettir.

İmdi bu "vücûd-i hakîkî" vücûd-ı Hak'tır; ve cemî'-i mevcûdatın mebdeidir. Bu mebdee ehl-i hakîkat, şimdi içinde bulunduğumuz mertebe-i taayyünde, bir takım ıstılahât ile işâret etmişlerdir ki, onlar: **Mertebe-i ahadiyyet, künh-i zât, zât-ı baht, gayb-ı mutlak, âlem-i lâhût, âlem-i lâ-taayyün, âlem-i ıtlāk, amâ-yı mutlak, vücûd-i mahz, vücûd-i mutlak, zât-ı sırf, ümmü'l-kitâb, beyân-ı mutlak, nokta-i basîta** ve **gaybu'l-guyûb** gibi bir takım esmâdır. Ve esmâ zâtın hicâbı olduğundan, zât bu esmâ tahtında ihtifâ eylemiştir. Ve âlem-i taayyünâtta zâtın ihtifâsı, onun iktizâ-yı zâtîsidir. Ve muhtefî olan şeye, elbette bir isim ile işâret olunmak lâzımdır. Yoksa, zât-ı sırf, bu mertebe-i ıtlākında kemâl-i izzet ve istiğnâ sâhibidir. Hakîkatte bu mefhûm-i küllîde ne makām ne mertebe, ne isim, ne resim, ne sıfat ve ne mevsûf vardır. Ya'nî kendisinde bi'l-kuvve mevcûd olan şuûnâtı, sıfât ve esmâyı ızhâr etmemiştir. Bu şuûnât bu mertebede zâtın aynıdır. Ve zâtta mahv ve müstehlektir.

Vaktâki, **Fass-ı Âdemî'**de îzâh olunduğu üzere, zât-ı sırf kendisinde bi'l-kuvve mevcûd olan sıfât ve esmânın ahkâm ve âsârını müşâhede etmek istedi, **Fass-ı Sâlihî'**de beyân edileceği vech ile, emr-i

îcâda teveccüh buyurdu; ve o sıfât ve esmânın sûretlerini ilminde îcâd eyledi; ve ilim, zâtın aynı olduğu cihetle, bu sûretler vücûd-ı zâtta peydâ oldu. Bu hâl, "zât-ı sırf"ın mertebe-i zâttan kendi sıfât ve esmâsı mertebesine tenezzülü demek olur. Zîrâ sûretten münezzeh ve müteâlî olan zât, sıfât ve esmâsı hasebiyle bir takım suver-i ilmiyyeye bürünmüş ve bu sûretleri kendi ilminde / müşâhede eylemiş bulunur. Ve müşâhede, zâtın yine kendisini müşâhede etmesi demektir. Ehl-i hakîkat, bu mertebeye de bir takım ıstılâhât vaz' etmişlerdir ki, onlar da: **Âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, tecellî-i evvel, mertebe-i vâhidiyyet, akl-ı evvel, cevher-i evvel, hakîkat-i muhammediyye, rûh-ı izâfî, rûh-ı küllî, gayb-ı muzâf, kitâb-ı mübîn, âlem-i esmâ, a'yân-ı sâbite, âlem-i mücerredât, âlem-i mâhiyyât** ve **berzah-ı kübrâ** isimleridir.

"Zât-ı sırf"da şuûnât-ı zâtiyye arasında temâyüz olmadığı halde, bu mertebede ilmen yekdîğerinden ayrılırlar. Meselâ Hâdî ismi Mudill'den ve Dârr ismi Nâfi'den temeyyüz eder.

Zât-ı mutlak-ı lâtif bu mertebeden sonra, ilimde sâbit olan suver hasebiyle, cevâhir-i nûrâniyyeden ibâret olarak **mertebe-i ervâha** tenezzül eder. Ve bu mertebede herbir isim, cevher-i nûrânî olarak vücûd bulur. Bunlar dahî Hakk-ı Latîf'in bizzât taayyün ve tekâsüfünden başka birşey değildirler. Ve buna **âlem-i emr** de derler.

Fakat bu tenezzülât-ı vücûddan maksad, kemâl-i zuhûr ve ızhâr olduğundan, bu mertebe-i tenezzül ile iktifâ, münâfî-i gâye idi. Binâenaleyh Zât-ı Latîf bundan sonra bir mertebe daha tenezzül buyurdu. Ve bu cevâhir-i mücerredeye birer suver-i hayâliyye iksâ eyledi ki, bu mertebeye: **Âlem-i melekût, âlem-i misâl, âlem-i hayâl, berzah-ı suğrâ** ve **âlem-i tafsîl** derler. Velâkin bu âlemde dahî kemâl-i zuhûr ve ızhâr hâsıl olmaz. Çünki suver-i hayâliyye her ne kadar açık bir sûrette görülür; ve arzı ve tûlü ve umku ölçülebilir ise de, kesâfeti olmadığından vezn edilemez. Aynada muntabi' olan sûret gibi.

Binâenaleyh bu gâyeye vusûl için, zât-ı mutlak-ı latîf, bizzât bir derece daha kesîf olan libâs-i taayyüne büründü. Ve bu sûretle bilcümle esmâ ve sıfâtının sûretlerini, kendi vücûdu âyînesinde kemâliyle müşâhede eyledi. Ve bu mertebe, merâtibin eksefi olup, ehl-i hakîkat bu mertebeyi: **Şuhûd-ı mutlak, âlem-i şehâdet, âlem-i mülk,**

âlem-i nâsût, âlem-i halk, âlem-i hiss, âlem-i anâsır, âlem-i ecsâm, âlem-i mevâlîd ilh... gibi esâmî ile tevsîm ederler.

İmdi bu tenezzülâtın cümlesi zât-ı latîf-i Hakk'ın mertebe mertebe suver-i kesîfeye bürünerek zâhir olmasından ibârettir. Nitekim Ebu'l-Hasen Gûrî (k.s.) buyurur: سبحان من لطف نفسه فسماه حقا و كثف نفسه فسماه خلقا ya'nî "O Zât-i ecell ü a'lâyı tenzîh ederim ki, nefsini ve zâtını lâtif kılıp Hak tesmiye etti; ve kesîf kılıp halk tesmiye etti". Ve bu hakîkatı tavzîhan Abdülkerim Cîlî (k.s.) **el-İnsânu'l-Kâmil** nâmındaki eser-i âlîlerinde âtîdeki beyânâtta bulunmuşlardır:

فكان الحق هيولى العالم قال تعالى «و ما خلقنا السموات و الارض و ما بينهما الا بالحق» فمثل العالم مثل الثلج و الحق سبحانه و تعالى الماء الذى هو اصل هذا الثلج فاسم تلك الثلجة على ذلك المنعقد معار و اسم المائية عليه حقيقة و قد نبهت على ذلك فى القصيدة المسماة بالبوادر الغيبية فى النوادر العينية و هى قصيدة عظيمة لم ينسج الزمان على كم الحقائق مثل طرازها و لم يسمع الدهر بفهمها لاعتزارها و موضع التنبيه فى قولى: **شعر**

وما الخلق فى التمثال الا كثلجة — و انت بها الماء الذى هو نابع
وما الثلج فى تحقيقنا غير مائه — و غير ان فى حكم دعته الشرائع
ولكن يذوب الثلج يرفع حكمه — و يوضع حكم الماء و الامر واقع

Tercümesi: "Hakk Teâlâ âlemin "heyûlâ"sıdır. Allah Teâlâ "Semâvât ve arz'ı ve onların mâ-beynindeki olan eşyâyı, ancak Hak ile yarattık" (Hicr, 15/85) buyurdu. İmdi âlemin meseli, kara benzer; ve Hakk Sübhânehû ve Teâlâ, karın aslı olan su gibidir. Binâenaleyh bu karın ismi, bu mün'akad üzerine iâre olunmuştur. Ve onun üzerine ism-i mâiyyet hakîkattir. Ve ben bu hakîkate **Bevâdirü'l-Gaybiyye fî Nevâdiri'l-Ayniyye** ismi ile müsemmâ olan kasîdede tenbîh eyledim. Ve o, öyle bir kasîde-i azîmedir ki, zaman onun kümm-i hakāyıkı üzerine, onun tırâzı gibi dokumadı. Ve dehr, onlara vukūf için, tefhîm husûsunda müsâmaha etmedi. Kavlimde mevzî'-i tenbîh şu beyitlerdir:

"Halk, timsâl husûsunda ancak kara benzer; ve sen nâbi' olan susun ki, o halkı mülâbissin. Ve kar, bizim tahkîkimizde, suyun gayrı değildir. Ve halbuki şerâyi'in da'vet eylediği hükümde her ikisi de yekdîğerinin gayrıdır. Velâkin kar eriyip, onun hükmü kalkar ve suyun hükmü vaz' edilir; ve emr-i vücûd böyle vâkı'dır."

İmdi tenezzülât-ı vücûdu biraz daha îzâh için bu misâli tevsî' edelim: Hevâ-yı nesîmîde olan buhar kemâl-i letâfetinden dolayı havâss-i hamse ile hissedilmez. Bir derece tenezzül edince kesîf bir bulut olur. Bu halde iken gözle görülür. Bir derece daha tenezzül edip su oldukda evvelki mertebeden daha kesîf olur. Ve bir mertebe daha tenezzül edip buz olduğu vakit, merâtib-i sâbıkanın cümlesinden eksef olur. Maahâzâ bulut, su ve buz, buhârın vücûduna başka bir madde dâhil olmakla tahassul etmedi. Belki bunlar ba'zı şerâit tahtında buhârın muhtelif libâs-ı taayyünâta bürünerek zâhir olmasından ibârettir. Burada gördüğümüz tahavvülâtın kâffesi, buharın min-haysü's-sıfât tağayyürâtıdır. Yoksa buhâr, min-haysü'z-zât bu merâtibin hiçbirisinde mütehavvil değildir. Zîrâ mütehavvil ve müteğayyir olsa idi, buz eridiği vakit su; ve harâretin te'siriyle bulut; ve bulut dahî yine mertebe-i letâfete rücû' ile bilâ-tağayyür evvelki gibi buhâr olamamak lâzım gelirdi. İmdi buhâr her bir libâs-ı taayyüne büründükçe, başka bir isim ile tevsîm edilmiş oluyor. Ve o mertebede aldığı isim ile yâd olunup, artık ona buhâr denmiyor. Meselâ buluta, suya ve buza "buhâr" tesmiye olunamıyacağı gibi, bunlara buhâr da denemez. Zîrâ buhâr, min-haysü'z-zât bunlar gibi değildir. Ve buhârın gayrı da denemez. Çünkü vücûd-i müstakılleri yoktur. Hepsinin vücûdu izâfî ve i'tibârîdir. Ve hakîkatte cümlesi buhârdan başka birşey değildir. Velâkin zâhirde birbirine muğâyir göründükleri gibi, nazar-ı şerîatta, başka başka ahkâmı hâizdirler. Buzun hakîkati su olmakla berâber, suyun vazîfesini göremez. Su ile tahâret mümkündür; fakat kar ve buz tahâret için isti'mâl edilemez. Meğer ki eriyip su ola.

İmdi fezâ-yı bî-nihâyede, nefes-i rahmânî olan "esîr"den, sehâb-ı muzîlerin bi't-tekâsüf zuhûru ve onların dahî derece derece buhâr-ı nârî ve mâyi-i nârî hâlinde küreler şeklinde tekâsüfleri ve ba'dehû kışr/bağlayıp avâlim-i kesîfe hâlinde devirleri bu misâle mutâbıktır. Ve "nefes-i rahmânî" hakkındaki tafsîlât **Fass-ı İsevî'de** gelecektir.

*
* *

Bu mukaddime ma'lûm olduktan sonra metnin şerhine mübâşeret

edelim: Metn-i sâbıktaki beyânât lisân-ı zâhir üzere vâkı' olmuş idi. Fakat beyânâtın sırrı ve bâtını budur ki: Hak Teâlâ, isimleriyle a'yân-ı sâbite âyînelerinde ve a'yân-ı sâbite dahî vücûd-ı Hak âyînesinde zâhir olur. Şu hâlde a'yân-ı sâbite Hakk'ın ve Hak dahî a'yân-ı sâbitenin âyinesi olmuş olur. İmdi Hak a'yân-ı sâbiteye âyîne olunca, abd, ayn-ı sâbitesi i'tibâriyla Hakk'ın âyîne-i vücûdunda ayn-ı mümkine hasebiyle, Deyyân isminden zâhir olan bir tecellîdir. Demek ki, Hakk'ın abd-i mütedeyyine inkıyâdı, kendisinin tab'ına mülâyim olan şey ile, Hak'tan celâsını taleb eylediği ve istid'â eylediği ism-i Deyyân'ın tecellîsidir. Ta'bîr-i dîğerle abd-i mütedeyyin öyle bir ismin mazharıdır ki, o isim onun mütedeyyin olmasını iktizâ eder. Ve onun ayn-ı sâbitesi, ilm-i ilâhîde peydâ olduğu hînde, bu sûretle ma'lûm-ı ilâhî olmuştur. Ve o abdin hakikati, ya'nî ayn-ı sâbitesi, Hak'tan bu tecellîyi taleb etmiştir. Hak dahî ifâza-i vücûd ile onun talebini is'âf etmiştir. Binâenaleyh abd-i mütedeyyin, mecbûren mütedeyyindir. Fakat bu cebir, ona kendi hakîkatinden ve isti'dâd-ı ezelîsinden gelir. Ve onun hakîkatinin isti'dâdı mec'ûl değildir, ya'nî mahlûkıyyetle mevsûf değildir. Ve kezâ gayr-i mütedeyyin olan abdin adem-i inkıyâdı dahî, isti'dâd-ı ezelîsinden gelir. Binâenaleyh o da mecbûrdur. Şu hâlde bunların zâtları ve hakîkatları Hakk'a ezelde ne ilim i'tâ etmişlerse, âlem-i imkânda, ya'nî hazret-i şehâdette, onların üzerine âit olan şey dahî ancak odur. Ve mümkinâttan herbir ferdin, ilm-i ilâhîde mutlaka birer sûreti vardır. Ve bu sûretler yekdîğerinden mütemeyyizdir; birbirine benzemez. Çünki esmâ-i ilâhiyyenin havâssı muhteliftir. Bu sûretler ise, o esmânın in'ikâsâtıdır. Böyle olunca, bu ihtilâf-ı ahvâlden dolayı, Hakk'ın tecellîsi dahî muhtelif olur. Binâenaleyh Hak tarafından "cezâ", a'yân-ı sâbitenin Hakk'a verdikleri ilim hasebiyle ve Hakk'ın âyîne-i vücûdunda / mütecellî olan sûret iktizâsıyladır. Ve a'yân-ı sâbite, ne hâl üzere idiyseler, kendilerine o şeyin teklîf olunmasını ve kendilerine o ahvâl ile "cezâ" eylemesini, Hakk'a teklîf ederler. Ve onların bu teklîfini Hak dahî, "cezâ" olarak onlara verir. Ve bi'n-netîce abdin üzerinde Hakk'ın eseri, ancak abdin hasebi, ya'nî ezelde ayn-ı sâbitesinin bulunduğu hâl üzere vukū bulur. Ve bu hakîkate işâreten hadîs-i şerîfte كل ميسر لما خلق له
ve âyet-i kerîmede dahi قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsra, 17/84)

buyrulmuştur. Binâenaleyh bir kimse ezelde hangi ismin mazharı olarak ilm-i ilâhîde sâbit olmuş ise, bu âlem-i dünyada, o ismin hazînesinde meknûz olan ahvâli ızhâr etmek o kimseye bilâ-külfet âsân gelir. Abd-i mütedeyyine, gayr-i mütedeyyin olmak güç geldiği gibi, gayr-i mütedeyyin olan kimseye mütedeyyin olmak dahî ölümden beter gelir. Bu bahiste suâl ve cevap çoktur. Fakat **Fusûsu'l-Hikem**'in maârif ve hakāyıkı, alâ-tarîkı'l-ihâta ma'lûm olunca bunların hiçbirisine hâcet kalmaz. Nitekim bu bahsin istinâd ettiği en mühim nokta isti'dâdın gayr-ı mec'ûl olmasıdır ki, bu da **Fass-ı Uzeyrî'de** îzâh olunur.

İmdi gerek hayrı ve gerek zıdd-ı hayrı, abde kendi zâtının gayrı olan biri vermedi. Belki abd ezelde Hak'tan bunlar ile zuhûru taleb etti. Ve Hak dahî onun talebini is'âfen ifâza-i vücûd eyledi. Şuhalde zâtına in'âm eden ve zâtını ta'zîb eden, ancak abdin kendidir. Eğer abde cezâ-yı gayr-ı mülâyim isâbet ederse, abd kendisini zemm etmelidir. Çünki bu azâbın menbaı kendidir. Ve cezâ-yı mülâyim ve sevâb isâbet ederse, yine kendi nefsine hamd etmelidir. Çünkü menba-ı in'âm kendidir. Demek ki Hakk'ın ibâdıyla muâmelesi, ancak onların ilm-i ilâhîde sübûtu ve sûretlerinin irtisâmı hasebiyledir. Bu hâlde Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Çünkü bâlâdaki mukaddimede îzâh olunduğu üzere, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın ilk tenezzülünde, o ibâdın hakāyıkı Hakk'ın ne sûretle ma'lûmu olmuş iseler, Hak bu ilmi hasebiyle onların üzerine hükmetti. Ve Hakk'ın ilmi ise, bu ma'lûmâta tâbi'dir. İlmin ma'lûma tâbi' olduğu. **Fass-ı Şîsî'**-de îzâh edilmiş ise de, kāriîn-i kirâmı külfet-i tetebbu'dan / tahlîs için, ba'zı fevâid ilâvesiyle burada dahî mücmelen tekrâr olunur:

*
* *

Ma'lûm olsun ki, ilm-i Hak, biri zâtî ve diğeri sıfâtî ve esmâî olmak üzere iki nevi'dir: "İlm-i zâtî", zât-ı mutlak-ı Hakk'ın bilcümle sıfât ve esmâ izâfesinden münezzeh ve müstağnî bulunduğu mertebe-i ahadiyyette, kendi zâtına olan ilminden ibârettir. Bu ilim, zât-ı mutlakın aynı olup, bu mertebede ilim, âlim, ma'lûm nisbetleri zât-ı sırfda mahv ve müstehlektir. Binâenaleyh bu mertebede ilmin ma'lûma tâ-

biiyyeti mes'elesi mevzû'-i bahs olamaz. "İlm-i sıfâtî ve esmâî" ise, zât-ı sırfda ve mertebe-i gaybu'l-guyûb'da bi'l-kuvve mevcûd ve muhtefî olan bi'l-cümle nisebin suver-i ilmiyye ile zuhûr ettiği mertebe-i vâhidiyyete taalluk ettiğinden burada ilim, âlim ve ma'lûm nisbetleri yekdîğerinden temeyyüz eder. Ve Mudill isminin sûretlerinden bir sûret olarak ilm-i ilâhîde sâbit olan bir kâfirin ayn-ı sâbitesi, o sûretle ma'lûm-ı ilâhî olur. Ve Hakk'ın ilmi dahî o ma'lûma tâbi' olur. Böyle olunca Hakk'a mertebe-i sıfât ve esmâda ilmi i'tâ eden, ma'lûmât olmuş olur.

Misâl: İnsanın gülme, ağlama gibi birçok niseb-i zâtiyyesi vardır. Bi'l-farz hiç gülmemiş ve ağlamamış olan bir insan, kendinde bu nisbetlerin mevcûdiyetini bilir; ve bu ilim insanın kendi zâtına olan ilmidir. Fakat bu ilm-i zâtî mücmeldir. İnsanın zâtına, gülmesinin ve ağlamasının tarzı mahfîdir. Bu ihtifâ ancak zuhûr ile zâhir olur. Vaktâki insan ağlar ve güler, ona bunların tarzı tafsîlen ma'lûm olur. Evvelki mertebede bu niseb insanın zâtının aynı ve onun olduğu bir zamandan beri kendi vücûdu ile berâber idi. Fakat insan, sonradan sadâ ile güldü ve ağladı; ve kendisinin vechinde hâsıl olan hâlleri âyînede müşâhede etti. Bu defa kendisinin ne vech ile gülüp ağladığını alâ-tarîkı'l-müşâhede bildi; ve evvelki ilmine nazaran, bu ilim hâdis oldu. Fakat bu ikinci ilm-i tafsîlîyi insan, hâriçten almadı. Belki bu ilmi, yine insanın zâtı zâtına i'tâ eyledi. Binâenaleyh bu ilim, gayrdan müstefâd değildir. Zîrâ "ma'lûm" insanın şuûnâtından birer şe'ndir ki, mertebe-i zuhûrda ma'lûmiyyetle muttasıf oldu. Ondan evvel mertebe-i Zât'ta / enker-i nekerâttan idi. Nitekim bu bahsin tafsîli **Fass-ı Lokmânî'**de gelecektir.

*
* *

Abdülkerim Cîlî (k.s.) **el-İnsânu'l-Kâmil** nâmındaki eser-i şerîfinin onbirinci bâbında:

اعلم ان العلم صفة نفسية ازلية فعلمه سبحان الله و تعالى بنفسه و علمه بخلقه علم واحد غير منقسم ولا متعدد ولكنه يعلم نفسه بما هو له و يعلم خلقه بما هم عليه ولا يجوز ان يقال ان معلومات اعطته العلم من نفسها لئلا يلزم من ذلك كونه استفاد شيأ من غيره ولقد سها الامام محى الدين بن العربى رضى الله عنه حيث قال ان معلومات الحق اعطت الحق العلم من نفسها فلنعذره ولا نقول ان ذلك مبلغ علمه.

Ya'nî "İlim, sıfât-ı nefsiyye-i ezeliyyedir. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın kendi nefsine ve halkına olan ilmi, ilm-i vâhid olup gayr-ı münkasimdir ve taaddüd etmez. Velâkin o, kendi nefsini, kendine mahsûs olan şeyle ve halkını dahî, üzerinde bulundukları şeyle bilir. Ve bir şeyin kendisinin gayrından müstefâd olması lâzım gelmemek için, ma'lûmât kendi nefislerinden ilmi i'tâ ettiler demek câiz olmaz. İmam Muhyiddîn ibn Arabî (r.a.), muhakkak ma'lûmât-ı Hak, kendi nefislerinden Hakk'a ilim i'tâ eyledi, dediği cihetten sehv etti. İmdi biz onu ma'zûr görürüz; ve bu onun ilminin bâliğ olduğu mertebedir, demeyiz" kavliyle Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.)in gerek **Fusûsu'l-Hikem'**deki ve gerek **Fütûhât-ı Mekkiyye'**deki beyânât-ı aliyyelerine muhâlefet buyururlar. Velâkin bâlâdaki misâl, insanın kendi nefsine tatbik olunursa zevkan ma'lûm olur ki, Hz. Şeyh'in beyânât-ı aliyyelerinde sehv yoktur. Zîrâ ان الله خلق آدم على صورته ve اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ (İsrâ, 17/14) buyurulmuştur. Ve ilmin "zâtî" ve "sıfâtî" olmak üzere taksîmi ve ta'dîdi, vücûd-i Vâhid'deki i'tibârâttır; ve bu i'tibârâtın gayr addiyle, ilmin gayrdan müstefâd olduğuna hükmetmek garîb görünür. Ve ma'lûmât-ı Hak, Hakk'ın gayrı değildir ki, Hak ilmini gayrdan almış olsun. Hiç şüphe yoktur ki, bu mes'ele Hz. Şeyh'in buyurdukları gibidir. Husûsiyle bu **Fusûsu'l-Hikem** (S.a.v.) Efendimiz tarafından ihsân buyurulmuştur. Ve Hz. Şeyh ancak mütercimdir. Binâenaleyh bu beyânâta sehv isnâdı, iki nokta-i nazardan asla câiz değilidir: Birisi budur ki, bu **Fusûsu'l-Hikem'**in a'ref-i enbiyâ (S.a.v) Efendimiz tarafından verildiği ve kendilerinin ancak mütercim olduğu hakkındaki beyânât-ı Şeyh-i Ekber'e i'timâd edilmemiş olur. İkincisi de budur ki, bu ihbâra i'timâd olunup da ondaki beyânata sehv îsnâdında ısrâr edilirse, / bu isnâd, (Sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz'e râci' olur. Bunların ikisi de câiz değildir. Fakat ne çâre ki, ihtilâf-ı ezvâk ve meşârib, Abdülkerim Cîlî (k.s) hazretleri gibi hakîkaten mümtâz-ı urefâ olan bir zât-ı şerîfi bu gibi mütâlaâta sevketmiştir.

Ve'l-hâsıl ilim, ma'lûma tâbi'dir. Ve a'yân-ı sâbite Hakk'a ne ilim i'tâ etmişlerse, o sûretlerde Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve bu sûretle de Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur.

*

* *

Vaktâki Hak Teâlâ münkirlere, "Cehenneme gidiniz!" buyurur. "Niçin?" derler. "Akāidi-i nâ-şâyesteniz sebebiyle..." buyrulur. Derler ki: "Küfrümüz irâde-i ilâhiyyen ile vâkı' olmamış mı idi?" Buyurur ki: "Evet, fakat irâdem ilmime ve ilmim dahî, sizin hakāyıkınızdan ibâret olan ma'lûma tâbi'dir." Ve bu cevâb üzerine münkirler bilirler ve anlarlar ki, kendilerine gelen azâb yine kendilerindendir. Kendi düşen ağlamaz, deyip mebhût olurlar. Fakat bu ifâdât zevk-i isneyniyyet içinde bulunan kāriîn için kâfî değildir. Zîrâ onların nazarlarında Hakk'ın ve kendilerinin ve eşyânın ayrı ayrı vücûdları vardır. Bu sebeple sûallerini teselsül ettirirler.

Ondan sonra bu mes'ele mislinde, bu sırrın fevkinde olan sırr budur ki, muhakkak mümkinât, ademden olan aslı üzerine sâbittir. Ve mümkinâtın nefislerinde ve ayınlarında, üzerinde bulundukları ahvâlin sûretlerine mülâbis olan Hakk'ın vücûdundan gayrı bir vücûd yoktur.İmdi sen mültezz ve müteellim olanın kim olduğunu ve ahvâlden herbir hâli ta'kîb edenin ne şey olduğunu bildin; ve o sebeble "ukūbet" ve "ıkāb" tesmiye olundu. / Ve o, hayırda ve şerde câizdir. Şu kadar vardır ki örf onu, hayırda "sevâb" ve şerde "ıkāb" tesmiye etti. Ve işte bunun için dîn, "âdet" ile tesmiye veyâ şerh olundu. Zîrâ onun hâlinin iktizâ ettiği veyâ taleb eylediği şey, onun üzerine avdet etti. Böyle olunca dîn, âdettir. Şâir كدينك من ام الحويرث قبلها **dedi. Ya'nî "Senin âdetin" demektir. Ve "âdet"ten ma'kūl, emrin ayniyle kendi hâline avdetidir. Ve bu, ya'nî ayniyle avdet, vâkı' değildir; zîrâ âdet, tekrârdır** (8).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) ولكن الامر يقتضى الانقياد buyurmuş ve emr-i ulûhiyyetin sûret-i inkıyâdını lisân-ı zâhir ile îzâh eylemiş ve ba'dehû onun sırrını ve bâtınını beyân etmiş idi. Şimdi de bu mes'elenin bir kat daha lübbüne ve hakîkatine nüfûz ederek buyururlar ki: Mümkinât, ademden ibâret olan aslı üzerine sâbittir. Çünki onların vücûdu izâfî ve i'tibârîdir. Nitekim buzun ve suyun vücûdları buhara nazaran izâfî ve i'tibârîdir; ve vücûdlarında istiklâl yoktur. Onların kayyû-

mu olan buharı kaldırıverirsek, bunlar da yok olurlar. Bâlâda îzâh edildiği üzere halktan ibâret olan mümkinâtın vücûdu ile Hakk'ın vücûdu arasındaki münâsebet dahî böyledir. Binâenaleyh meydanda Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd yoktur. Vücûd-ı Hak o mümkinât-ı ma'dûmenin, ahvâl-i ma'dûmesi sûretiyle mütelebbis olup zâhir olmuştur. Binâenaleyh mümkinâtın ahvâli sûretlerinde zâhir olan, ancak Hakk'ın vücûdudur. Mümkinât ise, ademiyyet-i asliyyesi üzerine sâbittir. Bu sırrı böylece bildiğin vakitte, suver-i ahvâl-i mümkinâtta mütelezziz ve müteellim olanın kim olduğunu bilmiş olursun. Ya'nî vücûd-ı Hak, ibâdının ve onların ahvâlinin sûretlerine bürünüp zâhir olduğundan, abdin hoşuna gidecek mükâfât ile ona inkıyâd eyledikde mütelezziz olan; ve hoşuna gitmeyecek cezâ ile münkād oldukda dahî müteellim olanın yine Hakk'ın kendisi olduğunu bilirsin. Velâkin "iltizâz" ile "teellüm" sıfât-ı halkıyye ve kevniyyedendir. / Mekr ve istihzâ ve ezâ ve keyd gibi sıfât-ı kevniyye ve halkıyye, Hakk'a ancak mertebe-i halkıyyete tenezzülünde izâfe olunur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ (Şûrâ, 42/19) ya'nî "Allah denilen ma'nâ, latîfdir. İbâdına mülâbis olduğu halde dilediğini irzâk eder." بِعِبَادِهِ deki "bâ" mülâbese içindir. Demek ki Allah Zü'l-celâl ibâdının kisve-i taayyünününe bürünüp zâhir olmuştur. Bu mertebede ise telezzüz ve teellüm gibi bir takım sıfât-ı halkıyye vardır. Binâenaleyh onun bu mertebesinde bu sıfât dahî ona izâfe olunur. Fakat vücûd-ı Hakk'ın mertebe-i ahadiyyesi, ya'nî Zât-ı Sırf mertebesi, nazar-ı i'tibâra alınacak olursa, sıfât-ı hakkıyye ve halkıyyenin cümlesi zâtında mahv ve müstehlektir. O mertebede Hak iltizâz ve teellümden münezzehdir; ve tenzîhden dahî münezzehdir. Zîrâ münezzehiyet dahî bir sıfattır.

İmdi bu sırrı anlayınca mertebe-i imkânda müteellim ve mütelezziz olanın kim olduğunu bildiğin gibi, hâllerden her bir hâli ta'kîb edenin dahî ne şey olduğunu bilirsin. Ve "cezâ" hâlin "akîb"i olduğu için "ukūbet"" ve "ıkāb" nâmını iktisâb eyledi. Ve "ıkāb" lügat i'tibâriyle hayırda ve şerde câizdir. Ve meselâ umûr-ı dünyeviyye ve uhreviyyeye de şâmildir. Nitekim açlık bir hâldir ki, onu ekl-i taâm hâli tâ'kîb eder. Ve ekl-i taâm hâlini de tokluk hâli ve tokluk hâlini def'-i tabîî hâli ve def'-i tabiî hâlini kezâ açlık hâli ta'kîb eder.

Ve her bir hâlin akîbi olan hâl, hâl-i evvelin "cezâ"sıdır. Bu düstûru ahvâl-i nâ-mütenahiyyeye tatbîk et! Umûr-ı uhreviyye de böyledir. Ve bir hâlin akîbi olarak tekevvün eden hâl-i sânî, hâl-i evvele tâbi'dir. Eğer hâl-i evvel hoş ise, cezâsı da hoş olur; nâ-hoş ise, hâl-i sânî de nâ-hoş olur. Ya'nî ne ekersen onu biçersin. Meselâ birisine şetm edersen şetm ile mukâbele görürsün. Ve kıs alâ-hâzâ!... Beyit:

آنكه كند بخود كند . كر همه نيك و بد كند
كس نكند بحق او آنچه بدست خود كند

Tercüme: "İyi olsun kötü olsun, kim ne yaparsa kendine yapar. Ki-
30 şinin kendi eliyle yaptığını onun hakkında kimse yapmaz." /

İşte hâl-i sânî, hâl-i evveli ta'kîb ettiği için ona "ukūbet" ve "ıkāb" denildi. Ancak örf-i şer'î "hayır" dediğimiz hâlî ta'kîb eden cezâya, ya'nî hâl-i sânîye "sevâb"; ve şerri ta'kîb eden cezâya da "ıkāb" tesmiye etti. Ve abdin hâl-i evvelinin iktizâ ettiği veyâ taleb eylediği hâl-i sânî ne ise onun üzerine âit olup döndüğü için dîn, "âdet" ile tesmiye olundu. Demek ki bu i'tibarla dîni "âdet" ma'nâsına da almak câizdir. Nitekim şâirin biri şu كدينك من ام الحويرث قبلها mısra'ında dîni, "âdet" ma'nâsında isti'mâl etmiş, "Senin âdetin" demeği murâd eylemiştir. Ve "âdet" denildiği vakit, aklen anlaşılan ma'nâ, bir emrin aynıyla kendi hâlinde avdetidir. Halbuki emr-i sâbıkın aynı ile avdet etmesi vücûdda vâkı değildir. Zîrâ "âdet" denildiği vakit aklen tekrâr ma'nâsı anlaşılır. Tecellîde tekrâr yoktur. Belki misliyyet ve müşâbehet vardır. Meselâ bu yazdığımız satırları yüksek sadâ ile birisine karşı okuduk. Okurken nefesimizi harf ve savt ile teksîf ederek salıverdik. Muhâtabımız bu ibâreleri tekrâr okumamızı teklîf etti. Bir daha okuduk. Bu ikinci kırâat evvelki kırâatın aynı değildir; belki mislidir. Zîrâ evvelki kırâatta ihrâc ettiğimiz nefes, kırâat-ı sânîde sarf ettiğimiz nefesin aynı değildir. Bu hâli, fenn daha çabuk teslim eder. Çünkü nefes mahrec-i hâmız-ı fahmdır. Bizim evvelki kırâatta ciğerlerimizden çıkardığımız hâmız-ı fahmın zerrâtı havâ-yı hâricîye karışıp gitti. Kırâat-i sânîde çıkan hâmız-ı fahm zerrâtı ise gidenin aynı değildir; belki misli ve müşâbihidir. Ve kezâ sadâmızı muhâtabımızın sem'ine îsâl eden temevvücât-ı havâiyye de

kırâat-ı evvel ve sânîdekilerin aynı değildir; misli ve müşâbihidir. Velâkin histeki bu misliyyet ve müşâbehet "tekrar" lâfzının isti'mâline sebeb oluyor. İşte bu müşâbehet ve misliyyet sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'de "i â d e" ta'bîri mesbûktur. Nitekim buyurulur: يَوْمَ نَطْوِى السَّمَٓاءَ كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (Enbiyâ, 21/104) ya'nî "O günde ki biz gökleri, kitaplar tomar olup büküldüğü gibi tayy ederiz. Nitekim evvel-i halka bed' etmiş idik. Onu iâde ederiz."

Erbâb-ı fenne ma'lûmdur ki / semâvât ta'bîr ettiğimiz ecrâm-ı semâviyye ibtidâ-yı tekevvünlerinde sehâb-ı muzî hâlinde idiler. Bunların fezâda küre hâlinde devirlerinde kuvve-i ani'l-merkeziyyeleri sebebiyle, kendilerinden birer küreler infikâk ederek onların etrâfında devre başladılar. Edvâr-ı medîdenin mürûruyla tasallub ettiler. Merkezde kalan cirim, vüs'at ve cesâmeti hasebiyle teberrüd ve tasallub etmeyerek buhâr-ı nârî hâlinde kendi mihveri etrafında devreyledi. Ve kendinden infikâk eden ecrâm-ı müteberride ve mutasallibeyi harâretiyle teshîn ve ziyâsıyla münevver etti. Ya'nî bu manzûmenin şemsi oldu. Fezâda bu gibi manzûmeler lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. Bizim manzûmemiz dahî Utârid, Zühre, Arz, Merih, Müşterî Zuhal, Uranus, Neptün cirimlerinden mürekkeb olarak teşekkül edip Şems etrafında devrederler. Râkib olduğumuz "arz"a nazaran Şems ve seb'a-i seyyâre ve Merih ile Müşterî arasındaki seyyârât-ı sağîre bizim semâmız, ya'nî ulüvvümüzdür. Ve bu babdaki ba'zı îzâhat **Fass-ı İdrîsî**"de münderic olduğu gibi, **Fass-ı Îsevî**'de dahî gelecektir. Ve ibtidâyı hilkatte semâvât ve "arz"ın bitişik olduğu halde yekdîğerinden ayrıldığı âyet-i kerîmede beyân buyurulur: اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) ya'nî "Hakîkati setr edenler nazar-ı istidlâl ile görmediler mi ki, muhakkak semâvât ve arz bitişik idiler. Biz onları fetk ettik ve ayırdık."

Bundan anlaşılır ki, kıyâmet-i kübrâda tomar hâlinde yazılmış bir kitâbın sahîfeleri nasıl dürülüp bükülürse, semâvâtı teşkîl eden ecrâm dahî, muvâzenesini gâib ederek yekdîğerleriyle tesâdüm ve bu müsâdemeden harâret-i azîme tekevvün edip, cümlesi eriyecek ve kitap sahîfelerinin intivâsı gibi birbirine indimâc ve intivâ eyleyerek yine sehâb-ı muzî hâline gelecek; ve fakat bu sehâb-ı muzî, manzûmemizi teşkîl eden sehâb-ı muzînin aynı değil, misli ve müşâbihi ola-

caktır. İşte bu misliyyet ve müşâbehete mebnî Hak Teâlâ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (Enbiyâ, 21/104) âyet-i kerîmesinde "iâde" lâfzını isti'mâl buyurmuştur.

Ondan sonra âlem-i şehâdetin taayyünü, zuhûrlarına müsâid bulunmayan esmâ-i nâ-mütenâhîyye-i ilâhiyyenin mazâhirini ihtivâ edebilecek olan bir taayyünde, o sehâb-ı muzîden يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ (İbrahim, 14/48) âyet-i kerîmesindeki işâret vech ile cennet ve cehennem-i cismânîyi müştemil bir manzûme-i âhiret/tekevvün eder ki, bu cismâniyyette, âlem-i şehâdet gibi, neş'e-i nefsâniyye gâlib olmayıp neş'e-i rûhâniyye gâlib bulunur. Ve ervâha verilecek kalıblar dahî, âlem-i şehâdettekilerin aynı olmayıp, kezâlik onlar dahî, neş'e-i rûhâniyye gâlib olmak üzere, başka kalıblar verilmek sûretiyle ba's olunurlar. Nitekim âyet-i kerîmede buna işâret buyrulur: فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذٰلِكَ النُّشُورُ (Fâtır 35/9) Zîrâ fasl-ı şitâda meyvesiz ve yapraksız kalarak meyyit hâline gelen ağaçların fasl-ı rebî'de tekevvün eden berg ü 'bârı sene-i sâbıkadakilerin aynı değildir. Belki onların mislidir. Hak Teâlâ Hazretleri "İşte nüşûr da bunun gibidir" buyuruyor. Ve bundan müstebân olur ki, yevm-i ba'sde herkese başka kalıblar verilecektir. Binâenaleyh tekevvünde tekrar yoktur. Çünkü tekrârın sebebi darlıktır. Hak Teâlâ ise Vâsi'-dir. Ve bu sebeple tecelliyâtına nihâyet yoktur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "âdet" hakkında misâl îrâdı sûretiyle îzâhât i'tâsına şürû' edip buyururlar ki:

Lâkin âdet, hakîkat-i ma'kûledir; ve teşâbüh sûretlerde mevcûddur. İmdi biz biliriz ki muhakkak Zeyd, insanlıkta Amr'ın aynıdır. Halbuki insanlık avdet etmedi. Zîrâ avdet edeydi, tekessür ederdi. O ise hakîkat-i vâhidedir. Vâhid ise, kendi / nefsinde mütekessir olmaz. Yine biz biliriz ki, şahsiyette muhakkak Zeyd, Amr'ın aynı değildir. İmdi ikisinde de şahsiyetin vücûdu, şahsiyyeti sebebiyle tahakkuk etmekle berâber, Zeyd'in şahsı, Amr'ın şahsı değildir. Binâenaleyh biz bu şibhden dolayı histe, insâniyyet avdet etti, deriz; ve hükm-i sahîhde etmedi deriz. Böyle olunca onun bir vechiyle "âdet" yoktur; ve bir vechiyle âdet vardır. Ni-

tekim bir vecih ile "cezâ" vardır; ve bir vecih ile yoktur. Zîrâ "cezâ" kezâlik mümkinde, mümkinin ahvâlinden bir hâldir. Ve bu bir mes'eledir ki, bu şânın ulemâsı, onu iğfâl ettiler, ya'nî lâyık olduğu üzere onun îzâhını iğfâl ettiler. Yoksa onlar, onu câhil değildirler. Zîrâ o, halâik üzerine müstahkem olan sırr-ı kaderdendir (9).

Ya'nî vücûdda zâhir olan sûretlerde müşâbehet ve mümâselet mevcûd olduğundan âdet ve tekrar yok ise de, bu "âdet" dediğimiz mefhûm-ı küllî, mertebe-i akılda sâbittir. Zîrâ akıl bir şeyin aynı ile tekerrürü ve avdeti ma'nâsını idrâk ve bu ma'nânın vücûdunu kabûl eder; fakat o hakîkat-i ma'kūleyi hâricde ve mertebe-i histe temsîl eden eşhâs ve efrâd zâhir oldukda, görülür ki o eşhâs yekdîğerinin aynı değildir; belki mümâsili ve müşâbihidir. İşte bu sûretlerdeki müşâbeheti "âdet" ve "tekrar" tevehhüm ettiler. Yoksa bunlar mükerrer değildir.

Meselâ biz biliriz ki, insâniyyet, mertebe-i akılda sâbit olan hakîkat-i vâhidedir. Vâhid ise dâimâ vâhiddir. Kendi nefsinde aslâ tekessür etmez. Bu hakîkat-i vâhideyi mertebe-i histe ızhâr eden Zeyd ile Amr, insâniyyette yekdîğerinin aynıdır. Zîra her birisi ayrı ayrı insâniyyet ma'nâsını ızhar eder. Böyle olmakla berâber insâniyyet tekerrür etmez. Eğer tekerrür ede idi, tekessür ederdi. Diğer taraftan Zeyd ile Amr'da şahsiyyetin vücûdu, onlardaki kesâfet-i şahsiyye ve husûsiyyet-i eşkâl hasebiyle tahakkuk etmekle, Zeyd'in şahsı, Amr'ın şahsı değildir. Velâkin beynlerinde mümâselet vardır. / İşte bu mümâselet ve müşâbehetten dolayı biz histe, insâniyyet advet etti, deriz. Çünkü hakîkat-i vâhide-i insâniyyeti ızhâr eden eşhâs ve efrâdın sûretlerinde teşâbüh vardır. Binâenaleyh "avdet" ve "tekrar" müşâbehet i'tibâriyledir. Ve hâl-i sânî histe evvelki hâlin misli olduğu için ona "avdet" ıtlâk olunur. Ve hükm-i sahîhde ise, insâniyyet avdet etmedi, deriz. Çünkü hakîkat-i vâhide-i ma'kūle, eşhâsın tekessürü ile mütekessir olmaz. Demek ki hakikat cihetinden insâniyyette bir vecih ile âdet yoktur. Zîrâ o hakîkat, dâimâ kendi mertebesinde, ya'nî mertebe-i akılda durur; ve aslâ oradan münfekk olmaz. Velâkin eşhâsının mümâseleti ve müşâbeheti cihetinden mertebe-i his-

te insâniyyette "âdet" vardır. Şu halde insâniyyette bir vech ile âdet ve tekrar yoktur; ve bir vech ile vardır.

Nasıl ki "cezâ" bir vecih ile vardır ve bir vecih ile de yoktur. Zîrâ cezâ mümkinin ahvâlinden mümkinde bir hâldir. Ya'nî bâlâda îzâh olunduğu üzere, hâl-i evvel hâl-i sânîyi ta'kib ettiği cihetle bu hâl-i sânî, hâl-i evvelin "cezâ"sıdır. Binâenaleyh bu i'tibâr ile "cezâ" vardır. Velâkin hâl-i sânî, mümkinin sâir ahvâli gibi, mümkinin bir hâlinden ibâret olduğundan ve hâl ise "cezâ" olmadığından, bu i'tibâr ile "cezâ" yoktur. Meselâ açlık insanın bir hâlidir. Onu ekl-i taâm hâli ta'kîb eder. Binâenaleyh açlık hâlinin "ukūbet"i ve "cezâ"sı ekl-i taâm hâlidir. Fakat ekl-i taâm hâli açlık hâli gibi insanın ahvâlinden bir hâl olduğundan ve hayât-ı insâniyye ise ahvâlinin hey'et-i mecmûasından ibâret olup, bu ahvâl ise "cezâ" olmadığından, bu i'tibârla ekl-i taâm hâli "cezâ" değildir. Ve keza amel iyi olsun kötü olsun, insanın ahvâlinden birer hâldir. Ve her bir hâli bir sûretin tekevvünü ta'kîb eder. Ve her bir sûret hâl-i sânîdir. Ve bu hâl-i sânî o amelin cezâsıdır. Velâkin o ameli işleyen kimsenin Rabb-ı hâssı olan ism-i ilâhî, ondan evvelâ bir amelin sudûru hâlini; ve sâniyen, o amele münâsib olan sûretin tekevvünü hâlini iktizâ ettiğinden, bu iki hâl o kimsenin ayn-ı sâbitesinin îcâb eylediği ahvâlden bir hâl olur. Binâenaleyh iyi amel sâhibinin fiiline mütekābil tekevvün eden sûret-i hasene ve kötü amel sâhibinin fiiline münâsib olarak
35 / tekevvün eden sûret-i kabîha, bu i'tibâr ile "cezâ" değildir.

Bunun daha açıkçası budur ki, efrâd-ı insâniyye esmâ-i ilâhiyyeden birer ismin mazharıdır. Ve o isimler, onların Rabb-i hâsslarıdır ki, nâsiyelerinden tutup onları sırât-ı müstakîmi üzerinde kendi kemâlleri tarafına çekip götürür. Binâenaleyh her bir ismin hazînesinde meknûz olan âsâr ve ahvâlin kâffesi kendi mazharında mutlaka zâhir olacaktır. Ve bu ahvâl ve âsârın ânen-fe-ânen sudûru ve zuhûru elbette cezâ değildir. Belki ahvâlden birer hâldir. Fakat bir anda zuhûr eden hâli, diğer anda zuhûr eden hâl "ta'kîb" ettiğinden ve hâl-i sânî hâl-i evvelin münâsibi olarak zâhir olduğundan, bu hâl-i sâniye "cezâ" denilmiştir. Demek ki bir vecih ile cezâ vardır, bir vecih ile de yoktur.

İşte bu îzâh olunan mes'ele, öyle bir mes'eledir ki, bu fennin ule-

mâsı, onda gaflet ettiler. Ya'nî lâyık olduğu üzere o mes'elenin îzâhında gaflet ettiler. Fakat onların bu adem-i îzâhları bu mes'eleyi bilmediklerinden değil, belki nâs üzerinde hükümrân olan sırr-ı kadere taalluk ettiği için onun îzâhını bi'l-iltizâm terkettiler. Bu mes'eleyi cenâb-ı Şeyh (r.a.), emr-i Resûlullah (s.a.v) ile ihrâc buyurduğunu, bu **Fusûsu'l-Hikem**'de îzâh buyurdular.

İmdi bu bahisden bir suâl tahaddüs eder. Şöyle ki: "Efrâd-ı insâniyyeden herbir ferdin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhînin hazînesinde meknûz olan ahvâl ve âsâr ne ise, mutlaka o zuhûra gelecektir. Ve onun hilâfında bir şeyin ondan sudûru mümkin değildir. Şu hâlde bi'set-i rusülün ne fâidesi vardır?" Cenâb-ı Şeyhi Ekber (r.a.) Efendimiz bu suâle cevap olmak üzere buyurdular ki:

Ma'lûm olsun ki, tabîb hakkında, o tabîata hizmet eder, denildiği gibi rusül ve verese hakkında dahî, / umûm hakkında, emr-i ilâhîye hizmet ederler, deniliyor. Halbuki onlar, nefs-i emirde ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ve onların hizmetleri, onların a'yânının sübûtu hâlinde, üzerinde bulundukları ahvâlin cümlesindendir. İmdi nazar et ki, bu ne acîb şeydir! (10).

Ya'nî herkes tabîbi, tabîata hizmet eder ve ıslâh-ı mizâc için tabîatı takviye maksadıyla tedâvî eyler bilir. Halbûki etıbbâ nefs-i emrde, ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ve tabîbin maksadı da hastaların ıslâh-ı emzicesi olduğu hâlde, ba'zı ebdân derece-i i'tidâlden baîd olduğundan ve tedâvîye kābiliyyeti olmadığından, tabîb tedâvî ettikçe marazı müştedd olur. Ve bu sûrette tabîbin hizmeti, hastanın salâh-ı tab'ına değil, onun bedeninin isti'dâdına olmuş olur. İşte bunun gibi herkes rusül-i kirâmı ve onların vârisleri olan evliyâ-yı zevi'l-ihtirâmı, umûm hakkında emr-i ilâhîye hizmet eder bilirler. Halbuki onlar, nefs-i emrde, ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ya'nî rusül ve veresenin maksadları, ervâh ve enfüsün emrâz-ı ma'neviyyelerini izâle olduğu hâlde, ba'zı nüfûsun, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü hasebiyle hidâyete kābiliyeti olmadığından, onlar da'vet edip irşâd ettikçe, bunların dalâleti tezâyüd eyler.

İmdi etıbbâ ile rusülün sa'yleri, ebdân ile nüfûsun sıhhat ve hidayetleri için olduğu hâlde, sıhhat ve hidâyete kābiliyeti olmayan kimselerin marazları ve dalâletleri ziyâde olur. Ancak onların sa'yleri, sıhhat ve hidâyete kābiliyyeti olanlar hakkında müsmir olur. Zîrâ onların hizmetleri, hizmet ettikleri kimselerin isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin inkişâfına sebeb olur. Demek ki bunların a'yân-ı mümkinâta hizmetleri, o a'yân ilm-i ilâhîde ne hâl üzere sâbit olmuşlar ise, işte o ahvâle göredir. Bundan dolayı / Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.), etıbbâ ve rusülün kasdettikleri şeyden başka bir şeye hizmet ettiklerinde taaccüb edip, nazar et ki, bu ne kadar acîb bir şeydir, buyururlar. Ve fi'l-hakîkada insan sa'yini bir maksad-ı muayyene sarfettiği halde, onun zımnında olan ve kasdettiği şeyin gayrı bulunan bir netîcenin husûlü acîb bir şeydir.

Şu kadar ki burada matlûb olan hâdim, mahdûmunun mersûmu indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile vâkıf olan hâdimdir. Zîrâ ancak tabîb hakkında, eğer ona müsâade hükmü ile giderse, hâdim-i tabîattır, denilmek sahîh olur. Zîrâ tabîat marîzin cisminde bir mizâc-ı hâss i'tâ eyledi ki, o sebeble "marîz" tesmiye olundu; ve eğer tabîb ona imdâd ede idi, kezâlik marazın kemmiyetinde, onun sebebiyle ziyâde ederdi. Ve ancak sıhhati taleb için onu men'eder. Halbuki sıhhat dahî, bu mizâca muhâlif olan mizâc-ı âharı inşâ etmek sûretiyle, kezâlik tabîattandır. İmdi bu vakitte tabîb tabîatın hâdimi değildir. Ve o, ancak cism-i marîzı ıslâh etmemesi cihetinden ona hizmet eyler. Ve o mizâcı ancak yine tabîat ile tağyir eder. Böyle olunca onun hakkında, vech-i âmm ile değil, vech-i hâss ile sa'y eyler. / Zîrâ bu mes'ele mislinde umûm sahîh olmaz. İmdi tabîb, tabîata hâdimdir; hâdim değildir. Rusül ve verese dahî, hizmet-i Hak hakkında bunun gibidir (11).

Ya'nî tabîb tabîatın ve resûller ile onların vârisleri de emr-i ilâhînin hâdimidirler. Şu kadar var ki matlûb olan hâdim, hizmet ettiği kimsenin ahvâli indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile tevakkuf eden bir

hâdimdir. Meselâ hâdim tabîb ise, isti'dâdı helâke mütemâyil bulunan bir marîzı ne kadar tedâvîye sa'y ederse etsin, bu hâl-i tedâvî ile onun helâkine sa'y etmiş olur. Ve kezâlik kavl ile ne kadar vesâyâyı tıbbiyye icrâ ederse etsin, marîzın helâkine sebeb olan şeyle emreder. Şu hâlde, tabib hâdim-i tabîattır, demek sahîh olmaz. Ancak eğer tabîb, tabîatın kendisine yardımı olan bir hüküm ile, emr-i tedâvîde meşy ederse, o vakit hâdim-i tabîattır, denilmek sahîh olur. Zîra tabîat, marîzın cisminde bir mizâc-ı husûsî husûle getirdi. Ve tabîatın tevlîd ettiği bu mizâc sebebiyle marîza, marîz tesmiye olundu. Ya'nî hastalık dahî tabîat iktizâsındadır. Eğer tabîb, mutlaka tabîata hizmet ede idi, tabîat sebebiyle tekevvün eden hastalığa yardım eder ve marazın kemmiyetini ve hastalığın seyrini tezyîd ederdi. Halbuki tabîb, sıhhati talebden nâşî tabîatı marazdan men'eder. Maahâzâ sıhhat dahî, hastalığa sebebiyet veren bu mizâca muhâlif olarak başka bir mizâc inşâ etmek sûretiyle, yine tabîattan tekevvün eder. Bu takdirde tabîb mutlaka tabîatın hâdimi değildir.

Mes'eleyi hulâsa edelim: Tabîb bir hâdimdir. Fakat onun hizmeti, hastanın kesb-i sıhhat etmesi maksadına ma'tûf olduğu hâlde, eğer hastanın isti'dâdı helâkini muktezî ise, tedâvî ile hâlen ve vesâyâ-yı tıbbiyye ile kālen vâkı' olan hizmetleri helâke sebeb olur. Demek ki onların hizmeti hastanın isti'dâdına tâbi'dir. Bu sûrette tabîb, bedendeki maraza sıhhat îrâs ikāmesi cihetinden mutlakā tabîata hâdim değildir. Velâkin maraz dediğimiz hâl, tabîattan mütekevvin olduğundan ve tabîb dahî, isti'dâdı helâke mütemâyil olan hastadaki marazın kemmiyetini tedâvî ile / tezyîd ettiğinden, bu cihetle tabîata hâdim olur. Velâkin bu hizmet, ne onun maksûdudur ve ne de kendisinden beklenen bir hizmettir. Belki ondan matlûb olan hizmet, hastanın mizâcını tağyîr edip ona sıhhat îrâs etmek idi. Böyle olunca ıslâh-ı mizâc cihetiyle tabîb, tabîata hâdim olmadı. Demek ki tabîb tabîata hem hâdimdir; ve hem de hâdim değildir. Şu hâlde, tabib sûret-i umûmiyyede tabîatın hâdimidir, demek sahîh olmaz.

İşte enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ dahî, hizmet-i Hak'ta etıbbâya benzerler. Ümmeti is'âd ve ıslâh ettiklerine göre emr-i ilâhîye hizmet ederler. Ve adîmü'l-isti'dâd olan kimselere hidâyet-bahş olmadıklarına göre de hizmet etmezler. Bu sûrette onlar, da'vet et-

tikleri kimselerin a'yân-ı sâbiteleri neyi iktizâ ediyorsa, nefs-i emrde ona hizmet ederler. Ya'nî saîdin izdiyâd-ı saâdetine ve şakînin izdiyâd-ı şekāvetine hâdimdirler. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) rusül ve veresenin hizmet-i Hak'ta etıbbâya müşâbehetlerinin tafsîline şurû' edip buyururlar ki:

Ve Hak, ahvâl-i mükellefîn hakkında, hükümde iki vecih
40 **üzeredir. İmdi abdden emr, / irâde-i Hakk'ın iktizâ ettiği şeyin hasebi üzere cârî olur. Ve irâde-i Hak dahî, ilm-i Hakk'ın iktizâ eylediği şeye taalluk eder. Ve ilm-i Hak da ma'lûmun kendi zâtından Hakk'a i'tâ ettiği şeye müteallık olur. Binâenaleyh o, ancak kendi sûretiyle zâhir oldu. Böyle olunca resûl ile vâris, irâde ile olan emr-i ilâhîye hâdimdirler; irâdeye hâdim değildirler. İmdi o, mükellefîn saâdetini talebden nâşî, onun üzerine, onunla vârid olur. Eğer irâde-i ilâhiyyeye hizmet ede idi, nasîhat etmezdi. Halbuki ancak bununla, ya'nî irâde ile nasîhat etti. İmdi resûl ile vâris, nüfûs için tabîb-i uhrevîdir. Onun emri hîninde Allah'ın emrine münkāddır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın emrine nazar eder; ve onun irâdesine nazar eder. Ya'nî Hakk'ı, irâdesine muhâlif şeyle ona emr ettiğini görür. Halbuki ancak Hakk'ın irâde ettiği şey vâkı' olur. Ve işte bunun için emr vâkı' oldu. İmdi emri murâd etti, vâkı' oldu; ve me'mûra emr edip, vukūunu murâd etmediği şey dahî me'mûrdan vâkı' olmadı. Böyle olunca muhâlefet ve ma'siyet tesmiye olundu. Böyle olunca resûl mübelliğdir, başka değil** (12).

Ya'nî Hak Teâlâ Hazretleri ahvâl-i mükellefîn hakkında iki vech üzere hükmeder: Birisi bâtınî, diğeri zâhirîdir. Hükm-i bâtınî, abdin ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin hîn-i sübûtunda, Hakk'a verdiği ilim neden ibâret ise, irâde-i ilâhiyyenin bu ilme taalluk etmesidir. Ya'nî eğer abdin ayn-ı sâbitesi mü'min olarak ma'lûm-i ilâhî olmuş ise, Hak onun îmânına hükmeder. Ve kâfir olarak ma'lûm-ı ilâhî olmuş ise küfrüne hükm eyler. Binâenaleyh abdden emr, irâde-i Hakk'ın

iktizâ ettiği şeyin hasebi üzere cârî olur. Yoksa ilm-i ilâhîde mü'min olarak sâbit olandan, âlem-i şehâdette küfür; ve kâfir olarak sâbit olandan dahî îmân sâdır olmaz. Ve ilm-i Hakk'ın iktizâ ettiği şey eğer îmân ise, irâde-i Hak îmâna; ve eğer küfr ise, küfre taalluk eder. Ve ilm-i Hak dahî, ma'lûm olan abdin / ayn-ı sâbitesinin kendi zâtından Hakk'a i'tâ ettiği şey, îmân ve küfürden hangisi ise ona müteallık olur. Zîrâ yukarıda îzâh edilmiş olduğu üzere, Hakk'ın ilmi, ma'lûm olan abdin ayn-ı sâbitesine; ve irâdesi dahî, ilmine tâbi'dir. Demek ki abd, ancak şey'-i ma'lûm olan ayn-ı sâbitesinin sûretiyle zâhir oldu. İşte bu, Hakk'ın abd hakkında hükm-i bâtınîsidir ki, buna "emr-i irâdî" derler. Diğeri Hakk'ın hükm-i zâhirîsidir ki, resûlleri vâsıtasıyla bilcümle ibâdı hakkında bilâ-istisnâ vâkı' olan hükmüdür. Buna da "emr-i teklîfî" derler.

İmdi abdin ayn-ı sâbitesi iktizâsınca, irâde-i ilâhiyye onun îmânına olur; ve resûlün da'veti üzerine de îmân eder. Bu sûrette resûl irâde ile olan "emr-i teklîfî"ye hâdim olur. Yâhut abdin ayn-ı sâbitesi iktizâsınca, irâde-i ilâhiyye onun küfrüne olur; ve resûlün da'veti üzerine de îmân etmez. Bu sûrette de resûl, iblâğ cihetinden "emr-i teklîfî"ye hâdim olur. Velâkin resûl, her iki sûrette dahî, "irâde-i ilâhiyye"ye hâdim değildir.

İşte resûl ve vâris, abd-i mükellefin saâdetini taleb ettiği için, o abd üzerine emr-i ilâhî, ya'nî "emr-i teklîfî" ile vârid olur. Zîrâ abdin saâdeti "emr-i teklîfî"ye münkād olmasındadır. Binâenaleyh abd-i mükelleften fiil-i kabîh sâdır oldukda, resûl ve vâris onun saâdetini istedikleri cihetle, emr-i ilâhîden ibâret olan şerîatla reddederler. Eğer mutlaka "irâde-i ilâhiyye"ye hizmet etse idiler, o fiil-i kabîhi reddetmezlerdi. Zîrâ hayır ve şer irâde-i Hak ile zuhûra gelir. Halbuki resûl ve vâris, ancak irâde ile nasîhat ettiler. Ya'nî ilm-i ilâhîde sâbit oldu ki, resûller, ibâdın isti'dâdât-ı ezeliyyeleri ne hâli iktizâ ederse etsin, onları sûret-i umûmiyyede şerîata da'vet edeceklerdir. Bu da'vet üzerine onlar ister îmân etsinler, ister etmesinler, nazar-ı iblâğda müsâvîdir. Ve irâde-i ilâhiyye de bu sâbit olan / ilme taalluk etmiştir. Binâenaleyh resûlün dâ'veti ve nasîhati, ancak irâde-i ilâhiyye ile olmuş olur.

İmdi resûl ile vâris, insanlardaki emrâz-ı ahlâkıyye ve ma'neviy-

yeyi tedâvîye sa'y ettikleri cihetle tabîb-i uhrevîdir. Cenâb-ı Hak, "Kullarımı da'vet et!" diye emrettiği vakit, Hakk'ın bu emrine inkıyâd ederek halkı da'vet eyler. Fakat bir, Allâh'ın emr-i zâhirîsi ve teklîfîsine, bir de emr-i bâtınîsi ve irâdîsine nazar eder; görür ki Hak kendisine irâde-i ilâhiyyesine muhâlif bir şeyle emretmiştir. Halbuki hadd-i zâtında ancak Hakk'ın irâde ettiği şey zuhûra gelir. Onun irâde etmediği şeyin vukūu münteni'dir. Ve vâkı' olan şeylerin cümlesi onun irâdesi olduğundan dolayı vâkı' olmuştur. Binâenaleyh resûl ve vâris, zâhirde da'vet ettiği vakit, vukūuna irâde-i ilâhiyye taalluk etmiş olan emr vâkı' olur. Ve eğer Hakk'ın lisân-ı resûl ile abd-i me'mûra emrettiği şeyin vukūuna irâde-i ilâhiyyesi taalluk etmemiş ise, o emrler abd-i me'mûrdan zuhûra gelmez. Emrin abd-i me'mûrdan vâkı olmamasına "muhâlefet" ve "ma'siyet" tesmiye olunur. Velâkin bu tesmiye, emr-i zâhirî ve teklîfîye nisbetledir. Yoksa irâde-i ilâhiyyeye nisbeten ma'siyet ve muhâlefet tesmiye olunmaz. Zîrâ abdin nâsiyesinden çekip götüren ism-i hâssı ondan râzıdır; ve marzî ise saîddir; ve irâde-i ilâhiyye de bu husûsa taalluk etmiştir. Nitekim **Fass-ı İsmâîlî**'de beyân olundu; ve tafsîlât-ı sâire de **Fass-ı Hûdî**'de gelecektir. **Mesnevî:**

راضیم در کفر زان روکه قضاست   نی ازان روکه نزاع خبث ماست
کفر از روی قضا خود کفر نیست   خق را کافر مخوان اینجا مائیست

Tercüme ve îzâh: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım. Bu rızâ bizim nizâ'ımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir. Küfr, kazâ cihetinden muhakkak küfür değildir. Eğer küfür der isen, Hakk'a kâfir demek lâzım gelir. Binâenaleyh sen Hakk'a / kâfir deme ve burada durma!" Bu beyt-i şerîfin tafsîlâtı **Fass-ı Uzeyrî** nihâyetinde mündericdir. Ve kezâ Hz. Hayyâm buyurur:

ایزد چون خواست آنچه من خواسته ام   کی گردد راست انچه من خواسته ام
کر جمله صوابست که او خواست است   پس جمله خطاست آنچه من خواسته ام

Tercüme: "Hak Teâlâ benim istediğim şeyi murâd etti. Benim istemiş olduğum şey ne vakit savâb olur? O'nun istemiş olduğu şey, cümleten savâb ise, benim istediğim şey dahî hep hatâdır."

Ya'nî ayn-ı sâbitem ne taleb etmiş ise, Hak Teâlâ onun zuhûrunu

murâd etmiştir. Ve onun murâdı ifâza-i vücûddur. Binâenaleyh onun murâdı hep savâbdır. Ve benim murâdım ise hep hatâ olduğundan suâl bana teveccüh eder, Hakk'a değil! لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ (Enbiyâ, 21/23)

İmdi "emr-i irâdî" ibâdın herbiri hakkında neden ibâret olursa olsun, resûl ve vâris onların cümlesine, ale's-seviye "emr-i teklîfî"yi teblîğ eder. Onların vazîfesi ancak budur. Başka bir şey değildir.

Suâl: Mâdemki ezelde abdin ayn-ı sâbitesi, lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan neyi taleb etmiş ise, Hak onu irâde etmiştir. Ve Hakk'ın irâdesine muhâlif olarak bu dünyada bir şeyin vukūu mümkün değildir; ve müessir olan "emr-i irâdî"dir; şu hâlde ba's-i rusül ile ibâdı ale's-seviye "emr-i teklîfî"ye da'vetten ne fâide hâsıl olur?

Cevâb: Fâidesi çoktur. Evvelâ ednâs-ı tabîiyye ile mülevves olan nüfûsun sebeb-i tahâretidir. Efrâd-ı beşeriyyenin enbiyâya tebaiyyeti nisbetinde, isti'dâdât-ı ezeliyyelerinin merâtibi inkişâf eder. Meselâ hadd-i zâtında Hâdî ism-i küllîsinin tahtında birçok esmâ-i ilâhiyye vardır ki, yekdîğeri arasında tefazzul ve temeyyüz mevcûddur. Bunların mezâhiri olan ibâd, levsiyyât-ı tabîiyye ve bunun îcâbâtından olarak ahkâm-ı hayvâniyye ile muttasıf bulundukça bilinemez. Nitekim çamur ile mülemma' olan ahcâr ve maâdin-i zî-kıyem parçaları, su ile tathîr edilmedikçe yekdîğerinden tefrîk olunamaz. Ve kıymetçe mertebelerini anlamak mümkün olmaz. Eğer su ile tathîr olunursa altın ve gümüş ve platin veyâ elmas ve pırlanta ve la'l ve yâkūt parçaları temeyyüz eder.

Sâniyen, da'vet-i rusül bir mihekktir. Sûret i'tibâriyle yekdîğerinin aynı gibi görünen kalp ile hâlis, ancak bu da'vet ile tezâhür eder. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye Hâdî ve Mudill ve Dârr ve Nâfi' gibi cemâlî ve celâlî olarak yekdîğerine mütekābildir. Sûrette yekdîğerine mümâsil olan efrâd-ı insâniyyeden ba'zıları Hâdî ve ba'zıları da Mudill isminin mazharıdırlar. Da'vet olmasa, bunlar yekdîğeriyle müsâvât da'vâsında bulunurlar. Velâkin da'vet-i rusül vukūunda Sıddîk, Ebû Cehil'den ayrılır. Ve bu mihekk vâsıtasıyla aralarında fark-ı azîm olduğu zâhir olur.

Sâlisen bu da'vet, esmâ-i ilâhiyye arasındaki tefazzulu ve farkı fiilen ızhâr ettiğinden, Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Nitekim bâlâda tafsîl olunmuş idi.

İşte bunun için Resûl (a.s.) فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ (Hûd, 11/112) **kavlinden, hâvî olduğu şeyden nâşî, "Sûre-i Hûd ve ahavâtı beni ihtiyârlattı" buyurdu. İmdi onu "Kemâ ümirte" ihtiyarlattı. Zîrâ o bilmez ki, irâdeye muvâfık olan şeyle mi emr olundu? Tâ ki o şey vâkı' olsun; veyâhut irâdeye muhâlif olan şeyle mi me'mûr oldu? Tâ ki vâkı' olmasın. Ve hiçbir kimse, hükm-i irâdeyi bilmez. Ancak murâdın vukûundan sonra bilir. Allâh'ın ayn-ı basîretini açtığı kimse**
45 **müstesnâdır. İmdi a'yân-ı mümkinâtı / sâbit oldukları hâlde, alâ-mâ-hiye-aleyh idrâk eder. Böyle olunca bunun üzerine gördüğü şeyle hükm eder** (13).

Ya'nî "emr-i irâdî" başka ve"emr-i teklîfî" başka olduğu ve resûl ise herbirerleri hakkındaki emr-i irâdî neden ibâret olursa olsun, ibâdın cümlesine müsâvâten "emr-i teklîfî"yi teblîğe me'mûr bulunduğu için, Resûl (a.s.), iblâğda ihtimâmı muntazammın olan فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ (Hûd, 11/112) âyet-i kerîmesinden ve bunun emsâli ve ahavâtı olan بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ (Mâide, 5/67) ve فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ (Kehf, 18/6) gibi âyât-ı kur'âniyye-i sâireden dolayı; "Sure-i Hûd ve ahavâtı beni ihtiyârlattı" buyurdu. Çünkü Resûl ancak teblîğe me'mûrdur. Nitekim buyurulur: مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلاَّ الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) Halbuki "emr-i teklîfî"nin "emr-i irâdî" ile münâsebeti yoktur. Adem-i münâsebetin sebebi budur ki, Hak bir şeyin vâkı' olmayacağını bilir. Ve onun adem-i vukûunu, bu ilmine mebnî irâde eder. Ve ilim dahî abd-i me'mûrun ayn-ı sâbitesindeki hâline ve isti'dâdına tâbi' olur. Ya'nî onun bu hâli ve isti'dâdı Hakk'a o ilmi i'tâ eder. İmdi Hak Teâlâ, lisân-ı Resûl ile ibâdına "Namaz kılın, oruç tutun!" diye sûret-i umûmiyyede emreder. Maahâzâ bu ibâdın içinde bu emre muvâfakat edecekler ve etmeyecekler vardır. İşte bu emirde "irâde" yoktur. Eğer olsa idi, ibâdın hiçbirisi muhâlefet edemez idi. Böyle olunca, me'mûrun ayn-ı

sâbitesinde gizli olan muhâlefet ve ısyân zâhir olup, ber-mukteză-yı adl kendisine ıkāb teveccüh etmek; ve müstaid ve emre imtisâl edenlerin dahî saâdeti zâhir olmak için, "emr-i teklîfî" bilâ-irâde lisân-ı Resûl ile ibâda umûmen ve müsâvâten teblîğ olundu. Eğer böyle olmasa, abd-i muhâlifin ayn-ı sâbitesinde bi'l-kuvve mevcûd olan şekāvet zuhûra gelmez ve şekāvet zuhûr etmeyince, ıkāb için hüccet-i ilâhiyye sâbit/olmaz idi. Mün'im ve Muazzib'in ahkâmı zâhir olmak için bu, böyle oldu.

İmdi Resûl (a.s.) "emr-i teklîfî"yi teblîğe me'mûr olmakla berâber, acabâ "irâde"ye muvâfık şeyle mi me'mûr oldu ki, o şey vâkı' olacaktır. Veyâhut "irâde"ye muhâlif olan şeyle mi me'mûr oldu ki, o şey vâkı olmayacaktır. Bunu bilmediği cihetle muztarib olur. Zîrâ Resûl, halkı da'vetle mukayyed iken, ibâdın a'yân-ı sâbitelerindeki isti'dâdlarından ve icâbet ve adem-i icâbetlerinden muhtecibdir. Eğer da'vete adem-i icâbet istidâdında bulunanlara vâkıf olsa, onu da'vet etmekten fütûr lâzım gelir; ve emr-i dâ'vette noksan üzere olur; ve bu sûrette de, a'yân beyninde adem-i imtiyâz îcâb eder idi. Resûl bu hicâba mebnî, da'vetin "irâde"ye muvâfık mı, yoksa muhâlif mi olduğunu bilmez. O ancak da'vete me'mûrdur.

"İrâde"ye muvâfık olan emirden bahse lüzum yoktur. Çünkü bu emir, Resûl'den sâdır olunca, vâkı olur. Velâkin "irâde"ye muhâlif olan emri teblîğ ettiği vakit, icâbet olunmadığını görüp muztarib olur. Ve "irâde"ye muhalif olduğu için icâbet olunmadığını fehm etmez. Eğer da'vette kedisinin noksânına haml edip mübâlâğa etse لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا (Bakara, 2/286) kavl-i kerîmine muhâlif olarak vüs' ve tâkatten hâriç bir şeyle emretmiş olmasından hazer eder. Zîrâ resûl, âlemlere rahmettir. Vüs' ve tâkatten ziyâde teklîfe me'-mûr değildir. Ve ızhâr-ı hüccette mübâlâğa etmek ümmetin helâkine sa'y etmektir. Ve eğer teklîf-i mâlâ-yutâktan hazer edip da'vette mübâlâğa etmezse, adem-i icâbeti görünce, kendisinin da'vette noksânına haml eder. Binâenaleyh bu sebepler ile ıztırâba düşer. Bunun için "Sûre-i Hûd ve emsâli beni ihtiyârlattı" buyurmuştur. Çünkü Sûre-i Hûd'da, emir ve nehyde istikāmet üzere olması emr olunur. كَمَا اُمِرْتَ kaydı, emr-i da'vet tarafına şâmil olunca, Resûl'ü emr-i da'vete terğîb ve bu bâbda onu ihmâl ve müsâheleden tahzîr eder.

/ Ve terhîb için olursa, med'uvv tarafına da şâmil olur ki, bu sûrette ona vüs' ve tâkatten ziyâde teklîf etmemek lâzım gelir. Binâenaleyh Resûl (a.s.), كَمَا أُمِرْتَ kaydından anlaşılan iki emr arasında müte-reddid olur. Böyle olunca emr-i da'vet, Resûl hakkında ibtilâ-i ilâhîdir. Ve hükm-i irâde ancak vukūundan sonra bilinir. Meselâ Ebû Cehil îmân etmedi ve küfr üzere gitti. Ancak bu hâlin vukūundan sonra Ebû Cehil'in îmân etmemesi hakkında irâde-i ilâhiyye taalluk ettiği ve onun ayn-ı sâbitesinin talebi küfr olduğu anlaşıldı. Ve kezâ Resûl (a.s.), amm-i nebevîleri bulunan Ebû Tâlib'in îmân etmesini son derece arzû buyurduğu ve ona tebliğde mübâlağa ettiği hâlde اِنَّكَ لاٰ تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشٰاءُ (Kasas, 28/56) ayet-i kerîmesi nâzil oldukda hakkındaki "emr-i irâdî"nin onun adem-i ihtidâsına olduğu tebeyyün eyledi. Evvelce onların bu halleri meczûm değil ve îmân etmeleri me'mûl idi. Maahâzâ Hak Teâlâ Hazretleri bir kimsenin basar-ı basîretini açınca, o kimse hükm-i irâdeyi, murâdın vukūundan evvel bilir. Ya'nî bir abdin ayn-ı sâbitesindeki hâline nazaran, kendisinden saâdet ve şekāvet eseri zâhir olmadan evvel, onun saîd veyâ şakî olduğunu bilir; ve o abd hakkında ona göre hükmeder.

Ve bu, âhâd-ı nâsa, ba'zan evkātte vâkı olur; müstashiben olmaz. Hak Teâlâ: / وَمٰا اَدْرِى مٰا يُفْعَلُ بِى وَلاٰ بِكُمْ (Ahkāf, 46/9) Ya'nî "Sen de ki: Ben, benim ile ve sizin ile ne işlenir olduğunu bilmem" buyurdu. Böyle olunca hicâbı tasrîh eyledi. Ve maksûd, ancak emr-i hâsta muttali' olmaktır, başka değil (14).

Ya'nî bu, hükm-i irâdeyi murâdın vukūundan evvel bilmek husûsu, âhâd-ı nâsa vakit vakit vâkı' olur. Cemî'-i evkātı müstashiben vâkı' olmaz. Burada "âhâd-ı nas"tan murâd, enbiyâ (a.s.) ile kümmel-i evliyâdır. Zîrâ cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın nazarında insan onlardır. Diğer efrâd-ı beşer, her ne kadar sûrette insan iseler de, sîrette hayvan olduklarından, bu gibi ulûm onlardan mestûrdur. Ve insân-ı kâmile vâkı' olan bu keşif dahî, ale'd-devâm olmaz. Onun için "Müşâhedetü'l-ebrâr beyne't-tecellî ve'l-istitâr"; ya'nî "Ebrâr-ı kirâmın müşâhedesi

tecellî ve istitâr beynindedir." buyurulmuştur. Ve bu hâli beyânen cenâb-ı Sa'dî buyurur: Manzûme:

یکی پرسید ازآن کم کرده فرزند — که ای روشن کهر پیر خرد مند
ز مصر ش بوی پیراهن شمیدی — چرا در چاه کنعا نش ندیدی
بکفت احوال ما برق جهانست — دمی پیدا و دیکردم نهانست
کهی بر طارم اعلی نشینم — گهی بر پشت پای خود نبینم
اکر درویش بر حالی بماندی — سر دست از دو عالم بر فساندی

Tercüme: "Biri o oğlunu gâib edenden, ya'nî Ya'kūb (a.s.)dan sordu ki: Ey rûşen-güher olan pîr-i hıredmend! Mısır'dan Yûsuf (a.s.)ın gömleğinin kokusunu duyardın. Niçin arz-ı Ken'ân'daki kuyunun içinde onu görmez idin? Cevâben buyurdu ki: Bizim ahvâlimiz berk-ı cihândır. Bir dem zâhir ve diğer dem nihândır. Ba'zan târem-i a'lâda, ya'nî semâda otururuz; ba'zan da bastığımız yeri görmeyiz. Eğer dervîş bir hâl üzere kala idi, iki âlem elden giderdi, Ya'nî dünyâ ve ukbâ ahkâmına tebaiyyet mümkin olmaz idi."

İşte bunun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Habîb-i Ekrem'ine hitâben وَمَا أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ (Ahkāf, 49/9) ya'nî "Yâ Habîbim, sen de ki: Benim ile ve sizin ile ne işlenir olduğunu bilmem" buyurdu. Ve bu hitâb-ı şerîf ile hicâbı tasrîh eyledi. Ya'nî âhâd-ı nâsın hükm-i irâdeden hicâb içinde olduklarını açıktan açığa beyân buyurdu. Ve bu hâli te'yîd eden delâil-i sarîhadan biri de budur ki:

Bir seferde (S.a.v.) Efendimiz'in "Kusvâ" nâmındaki develeri gâib olmuş ve aranmasını emir buyurmuşlardı. Münâfıklar güft ü gûya başlayıp dediler ki: "Bize gâibden haber verdiği hâlde devesinin nerede olduğunu bilemiyor!" Hak (celle ve alâ) Hazretleri bu hâli, Nebiyy-i zîşân'ınına i'lâm buyurdu. Bunun üzerine (S.a.v.) Efendimiz nâsa hitâben dediler ki: "Ben dahî Hak Teâlâ Hazretlerinin kullarından bir kulum. Bana bildirdiğini bilir ve bildirmediğini bilemem. Şimdi Hak Teâlâ bana ihbâr buyurdu ki, devem filân mahalde, yuları bir ağaca takılmış olduğu hâlde duruyor. Oradan alıp getiriniz!" Bu ihbâr-ı nebevî üzerine deveyi bulup getirdiler.

İmdi ârif-i kâmil vahdeti müşâhede ettiği vakit kesretten hicâba düşer, ya'nî kesreti görmez; ve kesreti müşâhede ettiği vakit de, vah-

50 deti müşâhededen hicâba düşer, ya'nî / vahdeti görmez. Maahâzâ bizim, "Bu keşif âhâd-ı nâsa ba'zan ve vakit vakit vâkı' olur" demekten maksûdumuz, ilm-i ilâhîde sâbit olan a'yân-ı sâbitenin cümlesinin mecmû'-ı ahvâline muttali' olmak demek değildir. Belki bir emr-i mahsûsa muttali' olmaktır. Bundan başkası değildir. Zîrâ bilcümle â'yân-ı sâbitenin ahvâline ve onlar hakkındaki hükm-i irâdeye alâ-tarîkı'l-ihâta ilim, ancak Allah Teâla'ya mahsûstur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَىءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلاَّ بِمَا شَاءَ (Bakara, 2/255) keza وَاَنَّ اللهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَىءٍ عِلْمًا (Talâk, 65/12) Ve alâ-tarîkı'l-ihâta olan ilim, Hakk'ın kendi nefsine olan ilmidir ki, bu ilim ilm-i mutlaktır. Ve ilm-i mutlakın zevki, yine Zât-ı mutlaka mahsûstur. "İnsân-ı kâmil" ise, Zât-ı mutlakın mukayyeden zuhûrundan ibârettir. Ve mukayyedin "Mutlak"ı ihâtası mümkün değildir. İşte bu sırra mebnî, Zât-ı mutlak ilm-i mutlakından ba'zılarına insân-ı kâmili muttali' kılar. Beyit:

در بزم دوز يك دو قدح بر كش و برو يعنى طمح مدار و صال دوام را

Tercüme:

Bezm-i meyde bir iki câma kanâat et, git!
Dâim olmaz bu visâl, etme tama' beyhûde!

İlk tesvîdin intihâsı: 12 Kânûn-i evvel 331 ve Safer 334 Cumartesi sabâhı; ilâve sûretiyle tekrâr tesvîd: 1 Teşrîn-i sânî 336 ve Safer 339.

*
* *

M e s n e v î:

Enbiyâ-yı izâm hazarâtının adîmü'l-isti'dâd olan kimselere hidâyet-bahş olmadıkları, bu **Fass-ı Ya'kūbî'**de beyân buyurulmuş idi. **Mesnevî-i Şerîf'**in cild-i sâlisinde bu ma'nâ Hz. Mevlânâ (r.a.) tarafından tafsil buyurulduğundan, bu bahsin tercüme ve şerh sûretiyle bu fass-ı münîfe ilhâkı münâsib görüldü:

گر يختن عيسى عليه السلام بر فراز كوه از احمقان و شخصى در پى او رفتن و سئوال كردن

Tercüme: "İsâ (a.s.)nın ahmaklardan dağbaşına firârı ve bir kimsenin onu ta'kîb ederek suâl etmesi." **Mesnevî:**

عيسىء مريم بكوهى مى گريخت　　شير گوئى خون او مى خواست ريخت
آن يكى در پى دويد وكفت خير　　در بيت كس نيست چه گريزى چو طير

Tercüme: "Îsâ b. Meryem (a.s.) bir dağa kaçar idi. Gûyâ arslan onun kanını dökecek idi. Birisi onun arkasından koşup: "Hayrola, arkanda kimse yoktur. Kuş gibi ne kaçıyorsun?" dedi." **Mesnevî:**

با شتاب او آنچنان مى تاخت چفت　　كز شتاب خود جواب او نگفت

Tercüme: "O aceleyle öyle çabuk koşuyordu ki, kendisinin sür'atinden o sâile cevâp vermedi." "Çüft", cîm-i fârisînin zammı ile "çüst" ya'nî "çabuk" ma'nâsına gelir. Hind şârihleri bu kelimeyi cîm-i fârisî ile almışlardır. **Şerh-i Ankaravî'**de cîm-i arabînin zammı ile "cüft" sûretinde zabtedilmiş ve "şitâbla cüft", ya'nî "eş olduğu hâlde" ma'nâsı verilmiştir / **Mesnevî:**

يك دو ميدان در پى عيسى براند　　پس بجد جهد عيسى را بخواند
كز پى مرضات حق يك لحظه ايست　　كه مرا اندر كريزت مشكلى است
از كه اين سومى كريزى اى كريم　　نى پيت شيرونه خوف خصم و بيم

Tercüme: "Îsâ (a.s.)ın arkasından bir iki meydan tayy eyledi. Ba'dehû kemâl-i cidd ile Îsâ (a.s.)ı çağırdı. "Allah rızâsı için bir lahza dur! Zîrâ senin firârından benim bir müşkilim vardır. Ey kerîm, kimden bu tarafa kaçıyorsun? Arkanda ne arslan, ne düşman havfı ve ne de başka korku yoktur!" **Mesnevî:**

كفت از احمق كر يزانم برو　　مى رهانم خويش رابندم مشو

Tercüme: "Git, ahmaktan kaçıyorum. Kendimi kurtarıyorum. Bana bağ olma, dedi."

Şerh: "Ahmak"tan murad, emr-i maâdda bî-temyîz olan kimselerdir. Ulûm ve fünûn-ı zâhirede kılı kırk yaran ve fakat muammâ-yı vücûdunun nereden geldiğini ve niçin geldiğini ve nereye gittiğini ve niçin gittiğini anlamak merâkını hissetmeyen kimselerden zekâvet ve temyîz-i sahîh pek uzaktır. Bu zümre-i humekâ kendilerinin cüz'-i kâniât olduğunu i'tirâf ederler. Ve kendileri tarafından bir maksatla îcâd olunan bir makineye, biri çıkıp da: "Bunda hiçbir maksad yoktur; ve bu makine bir âlim ve hayy ve mürîdin masnû'u değildir. Böylece / işleyip harâb olur" demiş olsa, cinnetine hükm ederler. Maahâzâ kendileri gibi ekmel bir makinenin bir Hayy-i Alîm'in ve bir Mürîd-i Muktedir'in masnû'u olmadığına i'tikâd ederler. Ve bundan kendileri cüz' oldukları hâlde, küllerinden daha mükemmel ve onun hâiz olmadığı evsâf ile muttasıf oldukları netîcesi çıkacağını idrâk etmezler. Halbuki onlara "Küll, kendi cüz'ünün evsâfını hâiz olmaz" denilse gülerler. Bunların ulûm-i zâhiredeki dikkatlerine bakın, bu hükümlerindeki gafletlerine bakın! فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ (Haşr, 59/2) İşte bunun için Hz. Mevlânâ (kuddise sırruhu'l-a'lâ) efendimiz bir beyt-i şerîflerinde:

اینچنین کس کر ذکی مطلق است   چونش این تمیز نبود احمقست

Ya'nî "Böyle bir kimse ulum-i zâhirede zekî-i mutlak olsa bile mâdemki onda bu temyîz yoktur, o ahmaktır," buyururlar. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in العاقل صديقى والاحمق عدوى hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan ahmak, bu zümreden olan hâm-ı ezelîdir. Bunlara enbiyânın nasâyıhı te'sîr etmez. **Mesnevî:**

کفت آخر آن مسیحانه توئ   که شود کوروکر از تو مستوی
کفت آری کفت آن شه نیستی   که فسون غیب را مأویستی
چون بخوانی آن فسون بر مردهء   بر جهد چون شیر صید آوردهء
کفت آری آن منم کفتا که تو   نی زگل مرغان کنی ای خوبرو

Tercüme: "O kimse dedi: Nihâyet sen o Mesîhâ değil misin ki, a'mâlar ve sağırlar senden doğrulur ve şifâ bulur? Hz. Îsâ: Evet, dedi.

O kimse: Sen o şâh değil misin ki, mahall-i füsûn-ı gaybsın? Sen o füsûnu bir ölü üzerine okuduğun vakit, av avlamış arslan gibi sıçrar, dirilir! / Îsâ (a.s.) dedi: Evet, o benim. O kimse cevap verdi ki: Ey hûb-rû çamurdan kuşlar yapan sen değil misin!" **Mesnevî:**

بر دمی در وی سبك تا جان شود   در هوا اندر زمان بران شود

Tercüme: "O kuşa nefh edersin de sebük-cân olur. Derhâl havada uçar." Bu beyit (**Ankaravî** nüshasında mevcûd değildir. Nüsah-ı hindiyyede mündericdir.) **Mesnevî:**

كفت آرى كفت پس اى روح پاك   هر چه خواهى ميكنى از كيست باك
با چنين برهان كه باشد در جهان   كه نباشد مرترا از بندكان
كفت عيسى كه بذات پاك حق   مبدع تن خالق جان در سبق
حرمت ذات و صفات پاك او   كه بود گر دون كريبان چپاك او
كان فسون و اسم اعظم را كه من   بر كر و بر كور خواندم شد حسن
بر كه سنكين بخواندم شد شگاف   خرقه را بدريد بر خود تا نباف
بر تن مرده بخواندم گشت حى   بر سر لا شى بخواندم گشت شى

Tercüme: "Îsâ (a.s.) buyurdu: Evet! O kimse dedi: O halde, ey rûh-ı pâk her ne istersen yaparsın, korku kimdendir? Böyle bir burhân ile cihânda kimdir ki senin bendelerinden olmasın? Îsâ (.a.s.) buyurdu ki: Teni îcâd eden ve ezelde cânı halk eyleyen Hakk'ın zât-ı pâki-
55 ne kasem ederim ki, / ve O Allah'ın zâtının ve sıfâtının hürmeti hakkı için ki, felek onun girîbân-çâk-i aşkıdır, o efsûn ve ism-i a'zamı ki, ben körler ve sağırlar üzerine okudum; iyi oldu. Taşlı dağ üzerine okudum; yarıldı. Hırka-i cismini kendi vücûdu üzerinde göbeğine kadar yırttı. Ölmüş bir ten üzerine okudum; diri oldu. Lâşe üzerine okudum; bir şey oldu." **Mesnevî:**

خواندم آن را بر دل احمق به ود   صد هزاران بارو در مانى نشد

Tercüme: "Onu, ahmağın kalbi üzerine, muhabbetle yüzbin def'a okudum; bir çâre olmadı."

Şerh: "Vüdd" vâvın zammı ve dâlin teşdîdiyle "muhabbet" ma'nâsınadır. Burada kāfiye için muhaffef olarak isti'mâl buyurulmuştur. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fass-ı Ya'kūbî'de** buyurmuşlar idi ki,

"Hâdim-i matlûb mahdûmunun mersûmu indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile vâkıftır." Ya'nî ervâh ve nüfûsu ihyâ eden enbiyâ-yı ızâm hazarâtı, hidâyete kābiliyeti olmayan kimselere, her ne kadar kavl ile nasîhat etseler ve hâl ile ümmetlerine nümûne olmak üzere, ibâdât ityân eyleseler, onların azgınlıkları ve şaşkınlıkları ziyâdeleşir. Bu sûrette mümkinin "ayn"ı nasıl iktizâ ediyorsa, enbiyâ dahî o iktizââtın indinde tevakkuf eder. Binâenaleyh enbiyânın vazîfesi, ancak âmmeye "emr-i teklîfî"yi iblâğdan ibâret olup اِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ (Kasas, 28/56) âyet-i kerîmesi mûcibince, ehl-i hidâyet olmayan humekānın kulûbunu nûr-i îmân ile tenvîre hâdim olmazlar. İşte Hz. Îsâ (a.s.)ın kelâmı, bu hakikati beyân ve bu sırrı ızhâr eyler. **Mesnevî:**

سنك خاراكَشت و زان خوبر نكَشت ريك شدكز وى نر ويد هيچ كشت

Tercüme: "O ahmak katı taş oldu; ve o huydan dönmedi; kum oldu ki ondan hiç ekin bitmez."

Şerh: Hakk Teâlâ hazretleri ehl-i şekāvetin kulûbunu ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِىَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ (Bakara, 2/74) ya'nî "Ba'dehû sizin kalbleriniz taş gibi, belki taştan daha galîz ve katı oldu. Tahkîkan taşın ba'zısından ırmaklar akar" âyet-i kerîmesiyle tasvîf buyurdu. Ya'nî ehl-i şekāvetin kalbleri, taştan daha dûn bir derekededir. Çünkü taştan halkın intifâını mûcib ahvâl zâhir olur. Fakat bu humekānın kulûbundan fâide zuhûru şöyle dursun, belki halka zararı dokunacak şeyler peydâ olur. Onun için (S.a.v.) Efendimiz: لا تصحبوا الا حمق ولا تقطعوا من العاقل hadîs-i şerîfleri ile sohbet-i ahmakın terkini emir, ve âkılin müfârakatından nehy buyurdular. /

كفت حكمت چيست كا نجا اسم حق سود كرد اينجا نبود آنرا سبق
آن همان ر نجست وين ر نجى چرا اونشد اين را و آن را شد دوا
كفت رنج احمقى قهر خداست رنج كورى نيست قهر آن ابتلاست
ابتلا رنجيست كان رحم آورد احمقى رنجيست كان زحم آورد
بر سر آرد زحم رنج احمقى رحم نبود چاره جوئى آن شقى

Tercüme: "O kimse dedi: Hikmet nedir ki, o mahalde ism-i Hak ona fâide etti de, burada etmedi? O da marazdır, bu da marazdır. Ni-

çin ism-i Hak ona devâ oldu da, buna olmadı? Dedi: Maraz-ı hamâkat Allah'ın kahrıdır. Maraz-ı amâ ise kahr değil, belki ibtilâdır. İbtilâ bir marazdır ki, merhamet celb eder. Hamâkat bir marazdır ki, zahmet getirir. Renc-i hamâkat zahmet tevlîd eder. O şakînin çârecûluğu merhamet değildir."

Şerh: Enbiyânın çâre-sâz olmadığı hamâkat ve şekāvetin kahr-ı ilâhî olduğu beyân buyuruluyor. Acabâ bu zümrenin hamâkat ve şekāvet-i çâre-nâ-pezîri kendilerine nereden ârız olmuştur? Bu suâlin cevâbı **Fass-ı Ya'kūbî'de** geçmiştir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurmuş idi ki; "Abde hayrı kendi zâtının gayrı vermedi. Ve ona zıdd-ı hayrı kendisinden başkası i'tâ etmedi. Belki abd zâtını Mün'im ve Muazzib'dir. O ancak kendi nefsini zemm etsin! Ve ancak kendi nefsine hamd eylesin!. Şu halde Hakk'ın onlara ilminde, Allah için hüccet-i bâliga sâbittir. Zîrâ ilim, ma'lûma tâbi'dir."

İmdi abdin ayn-ı sâbitesindeki hâl neyi iktizâ ediyorsa, Hakk'ın o hâl üzere ma'lûmudur. Ve Hakk'ın irâdesi ise ilmine tâbi'dir. Nitekim sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan dahî, ma'lûm olmayan bir şeyi murâd etmez. Eğer abdin ayn-ı sâbitesindeki hâli şekāvetini muktezî ise, şekāvetle Hakk'ın ma'lûmu olur. Ve şekāveti hakkında da irâde-i ilâhiyye taalluk eder. Şekāvetin kahr-ı ilâhî olmasına gelince, a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin zılâlidir. Kahr-ı ilâhîye mazhar olan abdin ayn-ı sâbitesi, esmâ-i kahriyyeden birinin zılli olur. Esmâ-i ilâhiyye de Hakk'ın zılâlidir. Bundan anlaşılır ki, cemî'-i mevcûdâtın vücûdu, zılden başka birşey değildir. Vücûd ancak zî-zıll olan Hakk'ındır. Tehâlüf ve tenâzu', ancak yekdîğerine mütekābil olan esmâ-i ilâhiyyenin tenâzu' ve tehâlüfüdür.

Ey tâlib-i hakîkat, bu bâde-i ma'rifeti içip, neşesiyle müstağrak-ı ezvâk oldun ise, müsterîh olur ve kemâl-i istirâhatla saltanat-ı ilâhiyyeyi temâşâ eder ve nâ-mahremler hakkında da cenâb-ı Hâfız'ın bu beytini okursun: Beyit:

مدعی خواست که آید بتماشاکه راز   دست غیب آمد و بر سینهء نا محرم زد

Tercüme:

"Müddeî istedi ki râzı temâşa etsin
Dest-i gayb geldi de nâ-mahremi çekti geriye"

Mesnevî:

آنچه داع اوست مهر او كرده است   چارهء بروى نيارد برد دست

Tercüme: "O ahmağın dâğı olan şeyi o mühürlemiştir. O mührün üzerine çâre etmeğe el kādir değildir."

Şerh: Ebyât-ı sâbıka şerhinde beyân olunduğu üzere, mâdemki Hakk'ın irâdesi, o kimsenin şekāvetine taalluk etmiştir; ve onlar hakkında da خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ (Bakara, 2/7) buyurulmuştur; artık enbiyâ ve onların veresesi olan evliyânın nasâyihi onlara te'sîr etmez. Zîrâ resûl ve vâris / "emr-i teklîfî" ye hâdim olup sûret-i umûmiyyede, Hakk'ın emrini teblîğ ederler; yoksa onlar, "emr-i irâdî"ye hâdim değildirler. **Mesnevî:**

زاحمقان بكريز چون عيسى گر يخت   صحبت احمق بسى خونها بر يخت
اندك اندك آبرا دزدد هوا   و ينچنين دزدد هم احمق از شما
كرميترا دزدد و سردى دهد   همچنان كوزير خود سنگى نهد

Tercüme: "Ahmaklardan kaç; çünkü Îsâ (a.s.) kaçtı. Ahmağın sohbeti çok kanlar döktü. Hava suyu azar azar sirkat eder. İşte ahmak dahî sizden böyle çalar. O ahmak harâreti çalar ve bürûdet verir. Altına bir taş koyan kimse gibi."

Şerh: (S.a.v.) Efendimiz ahmağın sohbetinden nehy ettiği ve İsâ (a.s.) da kaçtığı için, sen de ahmaklardan kaç! Zîrâ seni ma'nen öldürür. Hava tebahhur eden suyu nasıl ki yavaş yavaş ve azar azar çalarsa, ahmak şakî dahî sendeki nûr-i îmânı öylece yavaş yavaş çalar. Ve kezâ altına taş koyup oturan kimsenin harâretini o taş nasıl çalıp kendi bürûdetini verirse, ahmak da sendeki harâret-i aşk-ı ilâhîyi ve îmânı öylece çalar. Ve bürûdet-i küfrünü ve inkârını verir. Nitekim hergün bu hâlin binlerce misâlini görüyoruz. Ebeveyni sulehâdan olup, onların terbiyelerini alan nice zekî evlâdlar, birkaç sene Avrupa'da imrâr-ı hayat etmekle onların zulmet-i küfr ve inkârlarına bürünüp gelmişlerdir. Ve bunlarla musâhabet eden birçok îmân sâhiblerinin kulûbunda mürûr-ı eyyâm ile onların küfür ve inkârları yavaş yavaş
60 / cây-gîr olmuştur. Dîde-ı akılları kör, ve kuvve-i muhâkemeleri sakîm ve meşâmm-ı temyîzleri bâtıl olup, ma'nâsına ve derece-i belâgatine aslâ vâkıf olamadıkları Kur'ân-ı Mecîd'e "Zekî bir arabın

ihtilâkıdır" demekten çekinmemişlerdir. O Kur'ân-ı Mecîd ise bunları muhâkemeye da'vet ediyor. Kulakları işitmediğinden لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا (A'râf 7/179) buyuruyor. Tedebbüre da'vet edip اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ اَمْ عَلَى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا (Muhammed, 47/24) buyuruyor: Onlar tedebbüre yaklaşmıyorlar: لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا (A'râf, 7/179) buyuruyor. Ve nihâyet onların hayvanlardan daha şaşkın bir halde bulunduklarını ihbâren اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ (A'râf, 7/179) hükmünü veriyor.

Suâl: Enbiyâ ve evliyâ, "irâde-i ilîhiyye"ye hâdim olmadıklarından, ahmak-ı şakîye hidâyet-bahş değildirler, denilmiş idi. Enbiyâ'nın bunlara te'sîri olmadığı halde eşkıyânın hidâyet-i ezeliyye ile mühtedî olan mü'minîne ne te'sîri olur ki, onların sohbetlerinden ictinâb tavsiye olunur? Bakılırsa enbiyâ eşkıyâ-yı ezeliyyeyi muhtedî etmedikleri gibi, eşkıyâ da, hidâyet-i ezeliyye ashâbını ıdlâl edememek lâzım idi.

Cevap: Şüphe yoktur ki, şekāvet-i ezeliyye ashâbı, saâdet-i ezeliyye sâhiplerini bu dâire-i saâdetten ihrâc edemezler. Fakat bir mü'min bu gibi kefere ve fecerenin sohbetiyle imrâr-ı evkāt ederse onların rengine boyanıp, muvakkaten ba'zı esmâ-i celâliyyenin te'sîri tahtına dâhil olur. İşte bu vakit ondan envâ'ı inkâr ve maâsî zuhûra gelir. Halbuki ef'âl-i kabîhadan herbirisinin birer sûret-i kabîhası peydâ olup كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ (Müddessîr, 74/38) âyet-i kerîmesi mûcibince, bu suver a'mâl sâhibini bi'l-ihâta habs eder; ve onu âlem-i ulvîye urûcdan men' eder. Ve eğer Hak afv / ve tecâvüzle muâmele buyurmaz ise, bu suver-i kabîha vâsıtasıyla muazzeb olur ve Hak ona ukūbetle inkıyâd eder. Zîrâ **Fass-ı Ya'kūbî'de** beyân edilmiş idi ki, abdin herbir hâlini hâl-i diğer ta'kîb eder. Ve hâl-i sânî hâl-i evvelin ukūbetidir; ve onun cezâsıdır. Hal, araz kabîlinden olmakla berâber, mutlaka bir sûrete bürünür. Nitekim **Mesnevî-i Şerîf'de** sarâhaten beyân buyurulur. **Mesnevî:**

هر خيالى كو كند در دل وطن — روز مجشر صورتى خواهد شدن
سيرتى كان بر وجودت غالبست — هم بدان تصوير حشرت واجب است
روز محشر هر عرض را صورتيست — صورت هر يك عرض را نوبتيست

چون ز دستت زحم بر مظلوم رست — آن درختی گشت ازو زقوم رست
این سخنهای چو مار و کژدمت — مار و کژدم گشت میکیرد دمت

Tercüme: "Gönülde yer tutan her bir hayâl, rûz-i mahşerde bir sûret olacaktır. Senin vücûdun üzerine gâlib olan bir sîretin tasvîriyle haşrin vâcibdir. Rûz-i mahşerde her arazın bir sûreti vardır. Herbir arazın sûretine nöbet vardır. Vaktâki senin elinden bir mazlûma zahm erişti, o zahm bir ağaç oldu; ve ondan zakkum peydâ oldu. Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin kuyruğunu tutar."

Bu belâlar mü'minîne ashâb-ı şekāvetin musâhabetinden tevellüd eder. Maahâzâ saâdet-i ezeliyyesi hasebiyle mü'mine hüsn-i hâtime nasîb olacağından, bu azâbda küffâr gibi ebedî kalmaz. Zîrâ onda bu sıfat ârızîdir. Küffâr gibi aslî değildir. Binâenaleyh ba'de't-tatahhur, bu azâbdan halâs ve cennet-i in'âma / dâhil olur. Bu hâl vücûduna levsiyyât ârız olan kimsenin, hamamın gâyet sıcak olan halvetinde tatahhuruna benzer. Ba'de't-tahâre müddet-i medîde orada kalmasına hâcet yoktur. Muvakkaten bazı esmânın te'sîri tahtına duhûl keyfiyyeti, şekāvet-i ezeliyye ashâbı için dahî vârid olur. Nitekim kâtib-i vahyin biri îmân etmiş ve (S.a.v.) Efendimiz'e musâhib olmuş iken ba'dehû mürtedd olmuştur. Bu kıssa **Mesnevî-i Şerîf**'in cild-i evvelinde mezkûrdur. İşte o kimse Nebiyy-i zîşân'a musâhib olmakla muvakkaten esmâ-i cemâliyyenin te'sîri tahtına girmiş ve ba'dehû şekāvet-i ezeliyyesi hükmünü icrâ eylemiştir. İ'tibâr, fâtiha ve hâtimeye olduğundan, bu gibiler muhalled-fi'n-nâr olurlar. Bu bahiste çok sözler vardır. Velâkin ârife bu kadar işâret kâfîdir. **Mesnevî:**

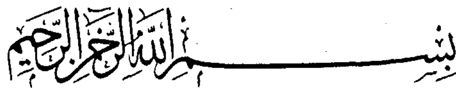
آن گریز عیسوی نزبیم بود — ایمن است او از پی تعلیم بود
زمهریرار پر کند افاق را — چه غم آن خور شید با اشراق را

Tercüme: "O firâr-ı İsevî korkudan değil idi. O eymendir. Ta'lîm için idi. Eğer zemherîr afâkı doldurur ise, hurşîd-i bâ-işrâk için ne gam vardır!"

Şerh: Ya'nî Îsâ (a.s.)ın ahmaktan firârını, kendisine ondan zarar gelir korkusuyla vâkı' oldu zannetme! Enbiyâ-yı ızâm hazarâtı makām-ı emndedir. Onlar hiçbir havâ ile müteharrik olmayacak sûrette metâ-

net / ve mekânet sâhipleridir. Onun bu firârı, ancak her renge boyanmak ve her hava ile müteharrik olmak isti'dâdını hâiz bulunan zaaf-ı kalb ashâbına ta'lîm için idi. Ve onların veresesi olan evliyâ-ı kirâm hazaratı dahî اَلاٰ اِنَّ اَوْلِيٰاءَ اللّٰهِ لاٰ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاٰ هُمْ يَحْزَنُونَ (Yûnus, 10/62) âyet-i kerîmesi muktezâsınca, her türlü mahâviften emîndirler. Onlar işrâk sâhibi olan güneşe benzerler. Eğer kış mevsiminde soğuk âfâkı tutsa, güneşe ne te'sîri olur? Binâenaleyh bu saâdetlilerin ahmaklara karîn olmalarında, kendileri için hiçbir mahzûr mutasavver değildir. Fakat nâkısların musâhabe-i humekādan ictinâb etmeleri vâcibdir. Zîrâ onlar henüz şems-i bâ-işrâk olmadıklarından kendilerindeki harâret-i îmân cüz'î bürûdet-i küfr ile intıfâ-pezîr olur. Ve ebyât-ı sâbıka şerhinde îzâh olunan belâlara mübtelâ olurlar.

İlk tesvîdin intihâsı: 16 Kânûn-ı evvel 331; 21 Safer 334 Çarşamba gecesi.
Ta'dîlen tesvîdin intihâsı: 3 Teşrîn-i Sânî 336; 21 Safer 339 Çarşamba sabâhı.

IX

[KELİME-İ YÛSUFİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ NÛRİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i nûriyye"nin Kelime-i Yûsufiyye'ye tahsîs olunmasındaki sebeb budur ki, âlem-i misâl, âlem-i nûrânî ve Yûsuf (a.s.)ın keşfi dahî "misâlî"dir. Ve Yûsuf (a.s.)a, suver-i hayâliyye-yi misâliyyenin keşfine müteallık olan saltanat-ı nûriyye-i ilmiyye zâhir oldu. O da alâ-vechi'l-ekmel "ilm-i ta'bîr"dir. Yûsuf (a.s.)dan sonra bu ilmi bilen, o hazretin mertebesinden bilir ve onun rûhâniyyetinden alır.

İmdi nûr-i hakîkî bir nurdur ki, onun vâsıtasıyla eşyâ idrâk olunur, fakat kendisi idrâk olunmaz. Zîrâ o, niseb ve izâfâttan tecerrüdü cihetinden Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin ayn-ı zâtıdır. İşte bunun için (s.a.v.) Efendimiz'den "Rabb'ini gördün mü!" diye sûal olundukda نور أنى اراه ya'nî "Bir nurdur, ben onu nasıl görürüm?" Ya'nî o nûr-i mücerreddir; onu görmek mümkün değildir, buyurdular. Binâenaleyh ayn-ı zât olan nûr-i hakîkîyi mezâhir ve niseb ve izâfâttan tecerrüdü i'tibâriyle rü'yet ve idrâk mümkün değildir. Velâkin hicâbiyyet-i merâtibin arkasından mezâhirde idrâk mümkündür. Rubâî:

خورشيد چو بر فلك زند رايت نور   در پرتو او خيره شود ديده ز نور
واندم كه كند ز پردهٔ ابر ظهور   فالناظر يجتليه من غير قصور

/ Tercüme: "Güneş felek üzerine bayrağı diktiği vakit, onun pertevinde göz nurdan kamaşır. Velâkin bulut perdesinden zuhûr ettiği zaman, nâzır kusursuz olarak tamâmen onu görür."

"Nûr"un zıddı olan "zulmet"e gelince, kendi idrâk olunmadığı gibi, kendisiyle de bir şey idrâk olunmaz. Ve nûr-i hakîkî ile zulmetin arasında bulunan "ziyâ"nın hem kendisi idrâk olunur ve hem de onunla eşyâ idrâk olunur. Bu üçten her birinin kendisine mahsûs bir şe-

refi vardır: Nûr-i hakîkînin şerefi, evveliyyet ve asâlet cihetindendir. Zîrâ o, her mestûrun inkişâfına sebebdir. Ve zulmetin şerefi, nûr-i hakîkîye ittisâl iledir. Ve bir de nûr-i hakîkî, zulmet ile idrâk olunur; çünkü onun zıddıdır. Ve her şey zıddıyla inkişâf eder. Ve ziyânın şerefi dahi, ikisinin arasında olması ve nûr ile zulmetin mümtezic olmasından vüçûda gelmekle iki şerefi hâiz bulunmasıdır.

Nûr-i hakîkî, vücûd-i mahz olan vücûd-i Hakk'a muğâyir değildir. Ve vücûd-i mahz, onun zıddı olan "adem" ile taakkul olunur. "Vücûd" için nûriyyet olduğu gibi "adem" için de zulmet vardır. Çünkü zulmet idrâk olunmadığı gibi, adem için de aklen bir taayyün muhaldir. İşte bunun için âlem dediğimiz mümkin, "zulmet"le tasvîf olunur. Zîrâ "mümkin", nûr-i vücûd ile tenevvür edip zâhir olmuştur. Ve onun zulmeti ademiyyeti cihetiyledir.

İşte (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinin: ان الله خلق الخلق فى ظلمة ثم رش عليه من نوره فظهر ya'nî "Tahkîkan Allah Teâlâ hazretleri, halkı zulmette halk eyledi. Ba'dehû onun üzerine nûru serpti, zâhir oldu" buyurmaları buna işârettir. Binâenaleyh "adem" dediğimiz şey, "vücûd" mukābilinde taakkul olunur. Ve "adem" ile "vücûd-i mahz"ın ayrı ayrı idrâki mümkün değildir. / Bunları idrâk için aralarında bir mutavassıt lâzımdır. Binâenaleyh bunların arasında müteayyin olan şey, "âlem-i misâl"in hakîkatidir. Ve ziyâ dahi bu mutavassıtın sıfat-ı zâtiyyesidir. Ve fevkında esmâ ve sıfât âlemleri bulunan "âlem-i ervâh"a kurbünden nâşî âlem-i misâle nûriyyet gâlibdir. Ve âlem-i nûrdan ibâret olan âlem-i ervâh mukābilinde olduğu için âlem-i kevn ü fesâdın sûretlerine de zulmet gâlibdir.

İmdi iki şey beyninde mutavassıt olan bir şeyin iki taraftan birisine nisbeti lâzım geldiği vakit, gâlib olan tarafın vasf olunduğu şeyle tavsîfi iktizâ eder. İşte bu sebeble Hz. Şeyh (r.a.) bu hikmeti "nûriyyet"le telkîb buyurdu. Yoksa hakîkatte, nûriyyet-i mahza değil, ziyâiyyedir. (**Nakdü'n-Nüsûs** ve **Şerh-i Ya'kūb Han**'dan hulâsa-i tercüme ve ba'zı ilâvât ile.)

*
* *

Bu, "hikmet-i nûriyye"dir. Onun nûrunun inbisâtı hazret-i

hayâl üzerinedir. Ve hazret-i hayâl dahi ehl-i inâyet hakkında mebâdî-i vahyin evvelidir (1).

Ma'lûm olsun ki, avâlim kesretiyle berâber beşe münhasırdır. Ve ona "hazarât-ı hamse" derler. Bu beş hazret, Hakk'ın zuhûru ve bürûzudur.

Birincisi —Hazret-i zâttır. Ve ona "gayb-i mutlak" derler. Zîrâ hiç bir kimse ondan hikâye edemez; ve oraya isim ve resim sığmaz.

İkincisi —Hazret-i esmâdır ki, Hakk'ın onda bürûzu "ulûhiyyet" iledir. /

Üçüncüsü —Hazret-i ef'âldir. Ya'nî âlem-i ervâhdır ki, Hakk'ın onda bürûzu "rubûbiyyet" iledir.

Dördüncüsü —Hazret-i misâl ve hayâldir ki, Hakk'ın suver-i muhtelife ile bürûzunun mahallidir.

Beşincisi —Hazret-i his ve şehâdettir ki, Hakk'ın suver-i müteayyine-i kevniyye ile bürûzunun mahallidir.

Bu sûrette hazret-i a'lâ "gayb-ı mutlak"; ve hazret-i efsel "şehâdet-i mutlak" olmuş olur. Ve sen şimdi içinde bulunduğun hazarâtın esfeli olan hazret-i şehâdetten bi-tarîk-ı kahkarî rücû' edersen görürsün ki, âlemde mahsüs olan her şey, âlem-i misâlde mevcûd olan her bir şeyin bir misâl ve sûretidir. Sûret ve misâl ise hazret-i rubûbiyyetin şuûnâtından bir şe'ndir. Ve Allah'ın isimlerinden bir ismin sûretidir. Ve her isim dahi bir sıfatın sûreti ve her sıfat da zât-ı müteâliyyenin bir vechidir ki, ekvândan bir kevnde o vech ile zâhir olur.

"Alem-i hayâl" dahi iki kısımdır: Birisi bâlâda zikr olunan dördüncü hazrettir ki, ona "âlem-i misâl" denildiği gibi "hayâl-i mutlak" da derler. Diğeri bu âlem-i misâle muttasıl olup, onun cedveli hükmünde olan ve insanın vücûdunda bulunan hayâldir ki, buna da "âlem-i hayâl-i mukayyed" derler. Bu hazret-i şehâdetteki ahlâk-ı hamîde ve a'mâl-i sâlihanın âlem-i hayâl-i mutlaktaki misâli bağlar, bostanlar ve çiçekler ve meyveler ve enhâr; ve ahlâk-ı redîe ve a'mâl-i seyyienin misâli dahi akrepler, yılanlar ve zulumât olur. Ve dünyâda insana hangi sıfât galip ise âlem-i berzâhda, o sıfata münâsib bir

sûret peydâ olur. Meselâ kibir gâlib olursa kaplan; ve gazab ve ha-
5 sed gâlip ise kurt; ve şehvet / ve adem-i hamiyyet, ya'nî kendi mahrem-i olan kadınların nâ-mahremlerle ihtilâtına iğmâz-ı ayn etmek sıfatı gâlip ise hımâr ve hınzır; ve hırs ve emel gâlib ise fâre ve karınca sûretleri peydâ olur. **Mesnevi***

هر خيالى كو كند در دل وطن — روز محشر صورتى خواهد شدن
سيرتى كان بر وجودت غالبست — هم بدان تصوير خشرت واجبست
روز محشر هر عرض را صورتيست — صورت هر يك عرض را نوبتيست
چون ز دستت زخم بر مظلوم رست — ان درختى گشت ازو زقوم رست
اين سخنهاى چومار و كژ دمت — ما رو كژدم گشت ميكيرد دمت

Tercüme: "Gönülde yer tutan her bir hayâl, rûz-i mahşerde bir sûret olacaktır" "Senin vücûdun üzerine gâlip olan bir sîretin tasvîriyle haşrin vâcibdir." "Rûz-i mahşerde her arazın bir sûreti vardır; her bir arazın sûretine nevbet vardır." "Vaktâki senin elinden bir mazlûma zahm erişti, o zahm bir ağaç oldu ve ondan zakkum peydâ oldu." "Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin kuyruğunu tutar."

Bu zikr olunan sıfatlardan halâs olanlar ancak tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb etmiş olan zevât-ı kiramdır. "Hayâl-i mukayyed"e, ya'nî hayâl-i insânîye gelince, onun bir tarafı âlem-i misâle ve bir tarafı da insanın kendi nefsine ve bedenine muttasıldır. İhtilâl-i mizâc veyâ uyku / sebebiyle, âlem-i süflî sûretlerinden bir sûret hayâl-i insânîde müntabi' ve mürtesem olduğu vakit, bilmelidir ki, bu sûretler ancak hayâlât-ı fâside veyâhut adğâs ü ahlâmdır; ve aslâ hakîkati yoktur. Meselâ bir kimse hasta olmakla kendisine bir takım hayâlât ârız olur, sayıklar. Ve kezâ bir kadına muhabbet edip onun tasavvuruyla kendisine şehvet galebe eder. Uyuduğu vakit onun hayâli zuhûr ederek mülâkāt etmekle ihtilâm olur. Veyâhut çok tuzlu yemek yer, uykusunda susuzluk galebe eder. Rü'yâsında bir takım akar sular ve çeşmeler görür.

Fakat âyîne-i kalbi envâ'ı riyâzât ve mücâhedât ile musaffâ ve fik-

* İlk beyit Mesnevî'nin 5., ikinci ve üçüncü beyit 2., dördüncü ve beşinci beyit 3. cildindedir.
(Şârihin beyitlerin kenârına koyduğu nottan.)

ri ağyâr ve şehevâttan hâlî olan bir ârifin mir'ât-ı hayâlinde mer'î olan sûretler âlem-i misâlden mün'akis olmuş ise, ister hâl-i nevmde ve ister hâl-i yakazada olsun, hak ve sâbittir. Zîrâ "âlem-i misâl" hizâne-i ilm-i Hak'tır, ondan hatâ sâdır olmaz. Binâenaleyh tasvîrât-ı hayâliyye iki kısım olmuş olur:

Birincisi: Suver-i mahsüsâta mutâbakati olan suver-i hayâliyyedir ki, buna "keşf-i mücerred" ve "suver-i gaybiyyeye ıttılâ" ta'bîr olunur. Ve bu kısım te'vîle ve ta'bîre muhtâç değildir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz Hudeybiye'ye hurûcdan evvel, rü'yâlarında kendilerini ashâbiyle berâber, başlarını tıraş ettirmiş oldukları halde, emn üzere Mescid-i Harâm'a dâhil olmuş gördüler. Hicretten altı sene sonra bu rü'yâ ayniyle zuhûr etti.

İkincisi: Suver-i mahsüsâta mutâbakati olmayan suver-i hayâliyyedir ki, buna "keşf-i muhayyel" derler. Ve bu kısım ta'bîre muhtâc olur. Ve bu ta'bîr dahi görülen suver-i hayâliyyeye münâsebeti bulunan suver-i mahsûse ile te'vîl sûretiyle vâkı' olur. Nitekim (S.a.v.) / Efendimiz'e rü'yâsında bir kâse süt verildi. İçip cür'asını Hz. Ömer (r.a.)e verdi. Bu rü'yâyı ashâb-ı kirâm hazarâtına takrîr buyurdukda: "Yâ Resûlallah, bunu ne ile te'vîl buyurdunuz?" dediler. "İlim ile te'vîl ettim" buyurdular. Vech-i münâsebet budur ki, "süt" gıdâ-yı bedendir. "İlim" dahi gıdâ-yı rûhdur. Ve ta'bîr-i rü'yâda bir kāide ve kānûn yoktur. Binâenaleyh suver-i hayâliyyenin keşfine müteallık olan ilm-i nûrâniyyet, bir kimseye atâ olunmazsa mer'î olan sûretlerin hakîkatini anlamadan âciz olur.

İmdi "hazret-i hayâl" hakkındaki bu îzâhât anlaşıldıktan sonra ma'lûm olsun ki, bu "hikmet-i nûriyye" nûrunun inbisâtı hazret-i hayâl üzerinedir. Ya'nî misâl-i mutlakın sıfat-ı zâtiyyesi olan nûr, hazret-i menâm olan hazret-i hayâl üzere münbasıttır. Ve bu nûrun hazret-i hayâl üzerine inbisâtı dahi, ehl-i inâyet olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) hakkında mebâdî-i vahyin evvelidir. Ya'nî rü'yâ mevtını olan "hazret-i hayâl" nûrun mahall-i inbisâtı olmak i'tibâriyle mebde-i vahy-i ilâhî olur.

Âişe (r. anhâ) der ki: "Resûlullah (s.a.v.)in evvel-i vahiyden bed' olunduğu şey, rü'yâ-yı sâdıka idi. İmdi o hazretin hâli bu idi ki, bir rü'yâyı görmez idi, illâ felak-ı subh gibi zâhir olur idi." Hz. Âişe (r. anhâ) "Onda hafâ yok idi" diyor (2).

/ Ya'nî (s.a.v.) Efendimiz için mebde-i vahy-i ilâhî "rü'yâ-yı sâdıka" oldu. Ve rü'yâ, ancak uyku hâlinde vâkı' olur. Ve nübüvvetin ibtidâ zuhûru zamânında gördüğü rü'yâ, âlem-i his ve şehâdette subh-ı sâdık gibi açık bir sûrette zâhir olur idi. Buna binâen Hz. Âişe (r. anhâ) مثل فلق الصبح kavlini لا خفاء بها kavliyle tefsîr buyurdu. Ve bu tefsîr ile Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in gördüğü sûret-i hayâliyyenin ta'bîre muhtaç olmayıp, "keşf-i mücerred" olduğunu ve binâenaleyh o sûretin hazret-i şehâdette aynen zuhûr ettiğini îzâh eyledi.

Ve Hz. Âişe (r. anhâ)nın ilmi buraya kadar bâliğ oldu, başka değil (3).

Ya'nî Hz. Âişe (r.anhâ) "hazret-i hayâl" ile "hazret-i şehâdet"i tefrîk etti. Ve ilmi, rü'yâda görülen şeyin başka ve âlem-i histe zâhir olan şeyin başka olacağına kadar vâsıl oldu. Onu tecâvüz etmedi ve buyurdu ki:

"Ve onun müddeti bunda altı ay oldu. Sonra ona melek geldi" (4).

Ya'nî bu rü'yâda, (s.a.v.)in müddeti altı mâh oldu. Ba'dehû hazret-i şehâdette vahy-i ilâhî ile melek nâzil oldu. Binâenaleyh Hz. Âişe (r.anhâ) hazret-i şehâdeti, hayâle ilhâk etmedi. Onu başka, bunu da başka addeyledi. /

Ve bilmedi ki, Resûlullah (S.a.v.) buyurdu: "Muhakkak nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar" (5).

Ya'nî Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r. anhâ) Fahr-i âlem Efendimiz'

in "Nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmasıyla, hazret-i şehâdeti hazret-i hayâle ve hazret-i hayâli hazret-i şehâdete ilhâk ettiğini; ve bununla, tahkîkan hayât-ı hissî ile hayy olup uyanık olan nâsın ba'zısı uykudadırlar; ve uyku ise hazret-i hayâldir; ve öldükleri vakit bu uykudan uyanırlar, demek murâd eylediğini bilmedi. Halbuki a'ref-i enbiyâ Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde âlem-i halkta cârî olan her bir şeyin, maânî-i gaybiyyeden bir ma'nânın sûreti ve hakāyık-ı ilmiyyeden bir hakîkatin "misâl"i olduğuna işâret buyurmuşlardır. Lâkin nâs nevm-i gaflet ve hucüb-i tabîiyye ile ihticâb sebebiyle suver-i ekvân âyînelerinde bu hakāyıkı müşâhede edemezler. Ya'nî âlem-i histen âlem-i misâle, âlem-i misâlden âlem-i ervâha ve ervâhdan âlem-i a'yâna ve a'yândan esmâ ve şuûnât-ı zâtiyyeye intikāl edemezler. Beyt-i Hz. Emîr Kudsî:

خواب جهل از حرم قرب مرا دور افکند   ور نه نزد یکتر از دوست کسی هیچ ندید

Tercüme: "Hâb-ı cehil beni harem kurbünden uzak düşürdü. Yoksa bir kimse cânândan daha yakın olarak hiçbir şeyi görmedi."

/ Ancak mevt-i irâdî zevkını tadıp vech-i bâkînin şuhûdunda hâlik olan kimse, bu fenâdan sonra bakā bulup uyanır. Ve bu sûrette de ma'nânın sûrette cilve-ger olduğunu ve suver-i halkıyyenin, ma'şûk-ı hakîkînin hüsnüne âyîne bulunduğunu keşf-i ma'nevî ile bilir. Beyt:

جهان مرآت حسن شاهد ماست   فشاهد وجهه فی کل ذرات

Nazmen tercüme:

Mahbûbumuzun hüsnüne âyîne bu âlem
Her zerrede o vechini gösterdi demâdem

İşte Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r.a.)ın ilmi, (s.a.v.) Efendimiz'in فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ (Bakara, 2/115) ve وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Sebe, 34/77) âyet-i kerîmesi hükmünce, bilcümle merâtib-i ulviyye ve süfliyyede Hakk'ın hüviyetini hâzır ve kâffe-i eşyâda vech-i Hakk'ı zâhir olarak müşâhede buyurduğunu ihâta etmedi. Zîrâ cenâb-ı Fahr-i âlem Efendimiz bir lahza şuhûd-i Hak'tan gâib olmaz idi.

Ve her ne kadar halleri muhtelif ise de, (S.a.v.)in, hâl-i yakazada gördüğü her şey, bu kabîldendir. İmdi Hz Âişe (r.anhâ)ın dediği altı ay geçti. Belki (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâda bütün ömrü bu mesâbede idi (6).

/ Ya'nî her ne kadar râîye nazaran uyanıklıkta görülen sûretlerin ahvâli ile uykuda görülen sûretlerin ahvâli muhtelif ise de, âlem-i hayâlde görülen sûretlerin her birisi âlem-i histe görülen sûretlerin misâli olduğuna nazaran, ahvâl beyninde ihtilâf olmadığından (S.a.v.) Efendimiz'in yakazalarında gördüğü her bir hâl ve fiil ve sûret, nevmlerinde gördüğü suver-i hayâliyye kabîlindendir. Zîrâ fahr-i âlem Efendimiz hâl-i yakazayı hâl-i nevme ilhâk eyledi. Binâenaleyh Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r. anhâ)ın "Vahyin altı ay mikdârı rü'yâ ile idi" dediği hükümsüz kaldı ve bâtıl oldu. Belki onun ömrünün hepsi dünyâda rü'yâ mesâbesinde idi. Zîrâ hâl-i yakazada, âlem-i histe gördüğü sûretlerden her birisinin ma'nâsına nazar edip, o sûretleri, o nazar ettiği ma'nâlar ile ta'bîr buyurur idi. Nitekim rü'yâda görülen sûretler dahi öylece ta'bîr olunur. Binâenaleyh hâl-i yakaza, hâl-i nevm kabîlindendir. فمضى قولها ستة اشهر ... آلخ kavliyle cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hazret-i şehâdette cenâb-ı Âişe'nin tekellüm buyurdukları "altı ay" kavlinin ve kezâ ömr-i risâlet-penâhînin ve bu **Fusûsu'l-Hikem**'in yazıldığı vakit geçmiş bulunduğuna; ve binâenaleyh o zamânın bu zamâna nisbetle hayâl olduğuna işâret buyururlar.

O, ancak menâm içinde menâmdır. Ve bu kabîlden olarak vârid olan her şey "âlem-i hayâl" ile müsemmâdır (7).

Ya'nî fahr-i âlem Efendimiz hâl-i yakazayı الناس نيام kavliyle nevme ilhâk ettiğinden Hz. Âişe (r. anhâ)nın dediği "altı ay rü'yâ" uyku içinde uykudur. Ve uykuda görülen şey kâbilinden olarak vârid olan her şey, âlem-i hayâldendir. Binâenaleyh Peygamber Efendimiz'e vârid olan vahy-i ilâhî, ister uykuda rü'yâ-yı sâdıka ile olsun, ister âlem-i histe veyâ histen gâib olarak kalbine meleğin nüzûlü ile olsun, hepsi / âlem-i hayâldendir. Ve meleğin ona görünmesi dahi kezâlik âlem-i hayâldendir.

Ve bunun için, kendi nefsinde bir sûret üzere olup ondan gayri bir sûrette zâhir olan emr, ta'bîr olunur. Böyle olunca âbir, eğer isâbet ederse, nâimin uykusunda gördüğü sûretten, emr ne şey üzerine ise, o şeyin sûretine ubûr eder. İlmin "süt" sûretinde zuhûru gibi (8).

Ya'nî uykuda görülen şey kabîlinden olarak vârid olan her şeye "âlem-i hayâl" denildiği için, kendi nefsinde bulunduğu bir sûretin gayri bir sûrette zâhir olan emr, ta'bîre muhtâç olur. Zîrâ sûretler başka başka şeylerdir. Fakat ma'nâ i'tibâriyle bir olduklarından, beynlerindeki münâsebet bulunup ta'bîr olunmak ve bu iki sûretin ma'nâsı birleştirilmek lâzımdır. Binâenaleyh ta'bîr eden kimse, eğer ta'bîrinde isâbet ederse, nâimin uykusunda gördüğü sûret-i mütehayyilenin, ilm-i ilâhîde müteayyin olduğu sûrete ubûr eder. Ve bu vech ile rü'yâda görülen sûret ile o sûretin delâlet ettiği diğer sûret ma'nâ i'tibâriyle tevhîd edilmiş olur. Nitekim "ilim", rü'yâda "süt" sûretinde zuhûr etmiştir. Halbuki bunlar sûret i'tibâriyle başka başka şeylerdir. Fakat ma'nâ i'tibâriyle beynlerindeki münâsebet bulunup birleştirilir. /

İmdi te'vîlde süt sûretinden ilim sûretine ubûr etti. Binâenaleyh te'vîl etti. Ya'nî bu sûret-i lebeniyyenin meâli ilim sûretinedir, buyurdu (9).

Ya'nî (S.a.v.) Efedimiz rü'yâsında gördüğü "süt"ü kendi sûreti üzerine terk etmeyip, o sûretten "ilim" sûretine geçti. Ve onu te'vîl edip, bu "süt" sûretinin meâli "ilim" sûretinedir, buyurdu. Zîrâ "ilim" ile "süt" gıdâiyyette bir ma'nâ üzerinedirler. "Süt" bedenin ve "ilim" rûhun gıdâsıdır. Velâkin sûretleri başka başkadır. Nitekim bu birlik ve ayrılık sûrî gıdâlarda da vardır. Meselâ ekmek ile et gıdâ olmak husûsunda bir ma'nâdadırlar, fakat sûretleri ayrıdır.

Ondan sonra (s.a.v.)in hâli bu idi ki, ona vahy olunduğu vakit mahsüsât-ı mu'tâdeden ahz olunurdu. İmdi indinde hâzır olanlardan örtülür ve gâib olur idi. Ve pûşîde ondan ref' olundukta redd olunurdu. Binâenaleyh vahyi ancak

hazret-i hayâlde idrâk etti. Şu kadar ki ona nâim denilmez (10).

/ Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz'e vahy olunduğu vakit, mahsüsât-ı mu'tâdelerinden ahz olundukları için huzûr-i saâdetinde bulunanlardan pûşîde-i misâliyye ile örtülüp âlem-i gaybe duhûl ile gâib olurlar idi. Bu pûşîde-i gaybı ref' olunup açıldıkda, hazret-i şehâdete redd olunurlar idi. Böyle olunca bi't-tabi vahyi ancak hazret-i hayâlde idrâk eyledi. Fakat böyle olmakla berâber onlara uyku isnâd olunup nâim tesmiye olunmaz. Zîrâ uykunun sebebi dimâğa ârız olan bir emr-i mizâcîdir. Bunun sebebi ise kalbe fâiz olan emr-i rûhânîdir ki, o hazreti âlem-i şehâdetten ahz eyler. Bu ma'nâ ise, âlem-i histen bi'l-külliyye gaybet etmeksizin vâkı' olur. Nitekim (S.a.v.)in bu emrin nihâyetindeki hâli hâl-i nevme muhâlif idi. Bu hal dahi "sine"ye, ya'nî bidâyet-i nevmde hafif bir sûrette kendinden geçmeye müşâbihdir.

Ve kezâlik melek ona racül sûretinde temessül ettiği vakit, o da hazret-i hayâldendir; zîrâ o racül değildir; o ancak melektir ki insan sûretine girdi. İmdi / nâzır olan ârif, ubûr edip tâ onun sûret-i hakîkıyyesine vâsıl oldu. Böyle olunca "Bu Cebrâîl'dir, size geldi; tâ ki dîninizi size ta'lîm eyleye" dedi. Halbuki onlara bundan evvel ردوا عليّ الرجل **ya'nî "O adamı bana redd edin" demiş idi. İmdi onlara zâhir olduğu sûret eclinden ona "racül" tesmiye etti. Sonra da "Bu Cebrâîl'dir" dedi. Binâenaleyh şu sûreti i'tibâr etti ki, bu racül-i mütehayyilin meâli o sûretedir. Böyle olunca iki makālede o sâdıktır: Ayn-ı hissiyyede olan "ayn"ından nâşî sâdık oldu; ve "Bu Cebrâîl'dir" kavlinde sâdık oldu. Zîrâ o, bilâ-şekk Cebrâîl'dir** (11).

Ya'nî Resûlullah (a.s.v.) Efendimiz'e adam sûretinden temessül eden melek dahi, âlem-i hayâldendir. Çünkü meleğin sûret-i asliyyesi vardır. Onu bıraktı, başka sûrette temessül etti, ya'nî "adam" sûretinde göründü. Yoksa o hadd-i zâtında beşer değil idi. Hakîkatte melek idi. İşte bu sebebten dolayı o "adam" sûretine nâzır olan ârif, ya'nî (S.a.v) Efendimiz, adam sûretinden ubûr edip onun sûret-i asliyye ve hakî-

kıyyesine vâsıl oldu da "Bu Cibrîl'dir. Size dîninizi ta'lîm etmek için geldi" buyurdu. Halbuki bu sözden evvel, Hz. Cibrîl, (S.a.v.) Efendimiz'in huzûruna girmek istediği vakit, ashâb-ı kirâmın ba'zısı onu duhûlden men' ettikde, Fahr-i âlem Efendimiz, onlara "O adamı bana redd edin, ya'nî huzûruma girmekten men' etmeyin" buyurmuş idi. Ya'nî ibtidâ "adam" dediği halde sonra "Cibrîl" dedi. Ve ona "adam" demeleri Hz. Cibrîl'in beşer sûretinde zâhir olmasından nâşî idi. Ve "Cebrâîl" demesi dahi âlem-i misâlden olan bu racül-i mütehayyilin meâli onun sûret-i hakîkiyyesine olmasından dolayıdır. / Binâenaleyh bu sözlerin ikisi de doğrudur. Şöyle ki ayn-ı hissiyyede zâhir ve meşhûd olan "ayn"ından dolayı, ya'nî sûret-i zâhiresine nazaran "adam" ta'bîri doğrudur. Ve kezâ racül-i mütehayyilin sûret-i hakîkıyyesi i'tibâriyle ona "Bu Cebrâîl'dir" demek dahi doğrudur.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) bu, dünyâ dediğimiz âlem-i histe mevcûd olan halkın uykuda olduğunu ve âlem-i hissin dahi âlem-i menâm olduğunu beyân buyurduktan sonra Yûsuf (a.s.)ın ahvâlini zikre mübâşeret buyurur:

Ve Yûsuf (a.s.) pederine dedi: "Tahkîkan ben on bir yıldızı ve güneşi ve ayı gördüm. Onları bana secde edici halde gördüm." İmdi kardeşlerini yıldızlar sûretinde ve pederini ve teyzesini güneş ve ay sûretinde gördü (12).

Ya'nî Yûsuf (a.s.) pederine: "Ey peder, ben rü'yâda on bir yıldızı ve güneşi ve ayı bana secde eder oldukları halde gördüm" (Yûsuf, 12/4) dedi. Bu sûretler "keşf-i muhayyel" kısmından olup ta'bîre muhtâc idi. Ve bu suver-i hayâliyyeye münâsebeti bulunan suver-i hissiyye bu idi ki, pederi nebiyy-i bâhir ve felek-i nübüvvette şems-i tâli' idi. Ve teyzesi dahi onun esrâr-ı nübüvvetine mahrem olmakla kamer gibi onun nûruna mir'ât idi. Ve kardeşleri de semâdaki / yıldızlar gibi pederinin neyyir-i vücûdunda nücûm-i sâtı'a ve tâli'a idiler.

Bu idrâk, Yûsuf (a.s.)ın hayâli cihetindendir. Ve eğer mer'î cihetinden olsa idi, kardeşlerinin yıldızlar sûretinde zuhûru ve pederi ile teyzesinin güneş ve ay sûretinde zuhûru

onların murâdı olur idi. İmdi vaktâki Yûsuf (a.s.)ın gördüğü şeye onların ilmi olmadı, idrâk, onun hayâli hizânesinde Yûsuf (a.s.)dan vâkı' oldu. Yûsuf (a.s.) ona taksîs ettiği hînde Ya'kūb (a.s.) bunu bildi (13).

Ya'nî Yûsuf (a.s.)ın, kendi kardeşlerini yıldızlar ve pederiyle teyzesini güneş ve ay sûretinde müşâhedesi, ancak kendi hayâli cihetindedir. Yoksa mer'î olan kardeşleri ve pederi ve teyzesi cihetlerinden değildir. Ve eğer onlar cihetinden olaydı, bu sûretlerde zuhurlarını kendilerince tasavvur edip murâd edinirler idi. Velâkin böyle yıldızlar ve güneş ve ay sûretlerinde olarak Yûsuf (a.s.)ın rüyâsında görünmeyi murâd etmediler. Eğer bunu murâd ede idiler Hz. Yûsuf'a bu sûretlerle âlem-i menâmda zâhir olup secde ettiklerini âlem-i hayâlde idrâk edip âlem-i şehâdette de bilirler idi. Zîrâ ba'zan hizâne-i hayâlde olan şeyi / hem gören ve hem de görülen berâber idrâk eder. Nitekim ba'zî mürşidler müridlerini terbiye zımnında onların rü'yâlarında suver-i münâsibede görünürler. Ve bu zuhûr onların murâdları vech ile vâkı' olduğundan âlem-i şehâdette hem mürîd ve hem de mürşidin ma'lûmu olur. Yûsuf (a.s.)ın kardeşleriyle pederinin ve teyzesinin zuhûru bu kabîlden değil idi. Binâenaleyh, Yûsuf (a.s.)ın âlem-i menâmda müşâhede ettiği şeye onların ilmi lâhık olmadı. Ve bu zuhûr, ancak Yûsuf (a.s.) rü'yâsını söylediği vakit, pederi olan Ya'kūb (a.s.)ın ma'lûmu oldu. Ve Ya'kūb (a.s.), bu rü'yâya Hz. Yûsuf'un birâderleri dahi muttali' olmadığını bundan anladı.

Böyle olunca, "Ey oğulcuğum rü'yânı birâderlerine nakl etme; bir hîle ile sana ihtiyâl ederler" (Yûsuf, 12/5) **dedi. Ondan sonra oğullarını o hîleden berî etti; ve onu şeytana ilhâk eyledi. Halbuki ancak ayn-ı hîledir. İmdi Ya'kūb (a.s.) dedi: "Tahkîkan şeytan insan için açık düşmandır"** (Yûsuf, 12/5) **ya'nî düşmanlığı zâhirdir** (14).

Ya'nî Ya'kūb (a.s.), Yûsuf (a.s.)ın rü'yâsına birâderlerinin muttali' olmadığını anlayınca bu rü'yâyı onlara nakl etmemesini tenbîh eyledi. Ve tefevvuk ve fazîletini bilip seni helâk için bir hîle ihtiyâl eder-

ler, dedi. Maahâzâ bunu söyledikten sonra kardeşlerini hîleden tebrie / edip, hîle ve keydi şeytana isnâd eyledi. Halbuki Ya'kūb'un bu hîlesinde iki vecih zikr ederler: Birisi, keydi birâderlerine isnâd edince, Hz. Yûsuf'un kalbinde onlara karşı adâvet vâkı' olur mütâlaası idi. Diğeri, cenâb-ı Ya'kūb, Hz. Yûsuf'a "Rü'yâyı kardeşlerine söyleme, sana hîle yaparlar" dediği vakit, Hz. Yusûf onların kendisine adâvetleri olduğunu bildi; ve kalbinde onlara sû-i zan peydâ oldu. Halbuki nübüvvet için selâmet-i sadr ve safâ-i kalb ve nekāvet-i bâtın lâzım idi. Binâenaleyh Hz. Ya'kūb cenâb-ı Yûsuf'un bu sû-i zannını izâle için, kardeşlerini hîleden tebrie edip onu şeytana isnâd etti; ve murâdı cenâb-ı Yûsuf'un kalbinde kardeşlerinin muhabbetini isbat etmekle berâber onu hîlelerinden dahi hıfz etmek idi.

Ba'dehû Yûsuf (a.s.) bundan sonra âhir-i emrde dedi: "Bundan evvel olan rü'yânın te'vîli budur. Tahkîkan Rabb'im onu hak kıldı." (Yûsuf, 12/100) **Ya'nî hayâl sûretinde vâkı' olduktan sonra, onu histe ızhâr eyledi. İmdi nebiyy-i mükerrem (s.a.v.) o emrden dolayı "Nâs uykudadır" buyurdu. Böyle**
20 **olunca Yûsuf (a.s.)ın "Rabbim onu hak kıldı" kavli / uykusu içinde gördüğü rü'yâdan uyandığını görüp, ondan sonra onu ta'bîr eden kimsenin kavli menzilesinde oldu. Halbuki o kimse ayn-ı nevmde olduğunu ve aslâ uykusundan zâil olmadığını bilmedi. Binâenaleyh o kimse uyandığı vakit: Ben böyle gördüm ve gûyâ uyandım; onu böyle te'vil ettim, der** (15).

Ya'nî nihâyetü'l-emr kardeşleriyle pederi ve teyzesi Mısır'da kendisine karşı secde-i tekrîmi îfâ eyledikten sonra Yûsuf (a.s.): "İşte bu, evvelki rü'yânın te'vîlidir. Benim Rabbim onu hak eyledi." (Yûsuf, 12/100). Ya'nî rü'yâ hayâl sûretinde mütemessil olduktan sonra Hak Teâlâ o rü'yâyî âlem-i histe bilâ-tağyîr ızhâr eyledi, dedi. Bundan anlaşılır ki, cenâb-ı Yûsuf mütemessil olan suver-i hayâliyyenin kimler olduğunu bilir idi. Cenâb-ı Yûsuf bu kelâmı ile suver-i hayâliyye ile suver-i hissiyyeyi birbirinden ayırmış oldu. İşte bu emrden, ya'nî hayâl ile hissin tefrîk edilmiş olmasından dolayı (S.a.v.) Efendimiz "Nâs

uykudadır" buyurdu. Ve belki hakîkatte "hiss"in ayn-i hayâl ve "hayâl"in dahi ayn-ı his olduğunu beyân eyledi. Bu sûrette Yûsuf (a.s.)ın "Rabbim o rü'yâyı hak kıldı" kelâmı, rü'yâ içinde rü'yâ görüp, yine rü'yâsında te'vîl eden kimsenin kelâmı mesâbesinde oldu. Nitekim bir kimse rü'yâ içinde rü'yâ görüp, bu rü'yâsını yine rü'yâsında ta'bîr eder; ve bu hâl içinde henüz uykuda olduğunu bilmez. Ve uyandıkda, ya'nî âlem-i hayâlden âlem-i hisse geldikde, yanında olan kimselere "Ben uyudum, şöyle bir rü'yâ gördüm; ve rü'yâmın içinde gûyâ uyanmışım; ve o gördüğüm rü'yâyı yine rü'yâmın içinde böyle tev'îl ettim, der. İşte (S.a.v.) / Efendimiz'in idrâk-i âlîlerine göre cenâb-ı Yûsuf'un kelâmı rü'yâ içinde rü'yâyı ta'bîr etmekten ibârettir. İmdi âlem-i his birinci hayâl; ve âlem-i menâm ise ikinci hayâl; ve menâm içinde menâm dahî üçüncü hayâldir. Ve bunların üçünde dahi hakîkat, haktır.

> **İmdi bak ki, Muhammed (a.s.)ın idrâkiyle Yûsuf (a.s.)ın âhir-i emrdeki idrâki aralarında ne kadar fark vardır!" İşte bu evvelki rü'yânın te'vîlidir. Rabbim onu hak kıldı"** (Yûsuf, 12/100) **dediği hînde onun ma'nâsı histir, ya'nî mahsüstür. Halbuki rü'yâda mer'î olan şey mahsûsün gayri değil idi. Zîrâ hayâl, ebeden mahsüsâtın gayri bir şeyi i'tâ etmez. Hayâl için bundan başkası yoktur** (16).

Ya'nî kardeşleri ve pederi ve teyzesi Mısır'da Yûsuf (a.s.)a secde-i tekrîmi îfâ ettikleri vakit, Yûsuf (a.s.) "İşte bu evvelki rü'yânın te'vîlidir, Rabbim onu hak kıldı" (Yûsuf, 12/100) ya'nî Rabbim sûret-i hayâlden çıkarıp o rü'yâtı mahsüs eyledi, dedi. Binâenaleyh suver-i hayâliyye ile suver-i hissiyye arasını tefrîk etti. (S.a.v.) Efendimiz ise suver-i hayâliyyeyi suver-i hissiyye, ve suver-i hissiyyeyi de suver-i hayâliyyeye ilhâk buyurdu. Her ikisin idrâki / arasındaki farka bak! Ve Fahr-i âlem Efendimiz'in vüs'at-i idrâkini müşâhede eyle! Çünkü rü'yâda görülen sûretler dahi mahsüstür; ve hayâlin verdiği şey dahi mahsüstür. Zîrâ âlem-i hayâlde mütehayyil olan şey mahsüs olmasaydı, onun idrâki mümkün olmaz idi. Binâenaleyh mertebe-i hayâlde olan sûretler dahi mahsüsten gayri bir şey değildir. Halbuki Yûsuf (a.s.) rü'yâsında gördüğü sûretleri mahsüsâtın gayri bildi. Ve bu suver-i hayâliyyenin bilâhire mahsüs olduğunu beyân eyledi.

İmdi zevk-i Muhammedî (s.a.v.), gaflet uykusundan ibâret olan bu hayat içinde suver-i hissiyye-i hayâliyyede mütecellî olan Hakk'ı tahayyül tarîkı ile müşâhede etmek ve bu uykudan fenâ-fillâh ile uyanıp, bakā-billâh sabâhının infilâkı vaktinde, bu sûret-i kevniyye ve ecsâm-ı hissiyyede zâhir olan Hak olduğunu, vahdet gözü ile temâşâ edip onunla ta'bîr eylemektir. Bu zevk ile mütezevvık olanlar, ancak (s.a.v.) Efendimiz'in vârisleridir. Onun için Hz. Şeyh (r.a.) buyurur:

İmdi sen bak ki, Muhammed (s.a.v.) vârislerinin ilmi ne kadar eşreftir! Ve ben an-karîb bu hazret hakkındaki kavli Yûsuf-i Muhammedî lisâniyle bast ederim. Cenâb-ı Hakk'ın murâdı olursa sen ona vâkıf olursun (17).

/ Ya'nî nazar-ı insâf ile bak ki, (s.a.v.) Efendimizin vârisleri, bu gibi esrâr-ı gâmızayı nasıl biliyorlar! Ne güzel mûris, ne güzel irs ve ne güzel vâris! Zîrâ fahr-i âlem Efendimiz, ilim ve irfanda halkın a'lem ve a'refi olduğu gibi, kelâm ile ifâde-i merâm ve ızhâr-ı beyânda dahi, kâffe-i nâsın ebyen ve efsahıdır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/4) âyet-i münîfiyle beyân buyrulduğu üzere bu ilim ve irfânın muallimi Hak'tır. Beyt:

کسی را که استاد خالق بود | زعرفان نظر کن چه لائق بود
اکر اعلم الخلق کویم رواست | و کر اعرف اهل عرفان سزاست

Tercüme: "Bir kimsenin ki üstâdı Hâlık ola, nazar et ki irfândan onun lâikı ve nasîbi ne olur! Eğer ona halkın a'lemi ve ehl-i irfânın a'refi der isem revâ ve sezâdır."

O nebiyy-i zî-şânın vârisleri dahi tamâmen bu hâl ile muttasıftır. Bast ve beyân buyurdukları hakāyık ve maârif, evhâm ve hayâlât-ı fikriyye ve ehvâ-ı nefsâniyye kabîlinden değildir. Nitekim Mevlânâ Câmî (k.s.) **Lüccetü'l-Esrâr'da** buyurur: Beyt:

حکمت یونانیان پیغام نفسست و هوا | حکمت ایمانیان فرموده پیغمبراست

Tercüme: "Yunânîlerin felsefesi nefs ve hevâ peygâmıdır. Îmânîlerin hikmeti ise Peygamber'in ilim ve irfânıdır."

/ İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazret-i hayâli, cenâb-ı Yûsuf'un rü'yâsını beyân buyurduğu sırada icmâlen zikr etmiş idi. Şimdi de bu bahiste Yûsuf-i Muhammedî lisâniyle tafsîlât i'tâ buyuracağını va'd etmişlerdir. "Yûsuf-i Muhammedî" ta'bîrinin îzâhı budur ki: Kâffe-i enbiyâ ve evliyâda olan velâyetlerin cümlesi, velâyet-i muhammediyyede mücmeldir. İşte bu velâyet-i hâssa-i muhammediyyede kāim olan vâris-i kâmil, mazhar olduğu hakîkat-i muhammediyye i'tibâriyle, bilcümle enbiyânın lisanlarıyla tekellüm eder. Binâenaleyh böyle bir vâris-i kâmil, Yûsuf (a.s.)ın meşrebinde, onun lisânıyla mütekellim oldukda, hazret-i hayâlde mer'î olan suver-i mütehayyileyi, o sûretleri gören kimsenin ahvâl-i muhtelifesi hasebiyle, muhtelif ma'nâlar ile ta'bîr eder. Ve Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) Efendimiz'in meşrebine göre de الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا mefhûmu vech ile "hiss"in ayn-ı hayâl ve "hayâl"in dahi ayn-ı his olduğunu beyân edip, bu âlemdeki sûretleri rü'yâda görülen sûretler gibi ta'rîfât-ı ilâhî ve isticlâât-ı rabbânî bilir; ve onları Hakk'ın sıfât-ı muhtelife ve şuûn-i zâtiyyesi olmalarıyla ta'bîr eder. İmdi Hz. Şeyh (r.a.) velâyet-i hâssa-i muhammediyyede kāim olması hasebiyle, Yûsuf-i Muhammedî lisâniyle hazret-i hayâliyye hakkında tafsîlât i'tâsına şurû' edip buyururlar ki:

25 **/ İmdi biz deriz: Ma'lûmun olsun ki, sivâ-yı Hak veyâhut müsemmâ-yı âlem denilen şey, Hakk'a nisbetle, şahsın zılli gibidir. Böyle olunca o Allâh'ın zıllidir. İmdi o da vücûdun âleme nisbetinin aynıdır. Zîrâ zıll şeksiz histe mevcuttur** (18).

Ya'nî Hakk'ın gayri dediğimiz ve âlem tesmiye eylediğimiz bu suver-i kesîfenin hey'et-i mecmûası, Hakk'a nisbetle bir adamın gölgesine benzer. Halbuki adamın gölgesinin bir vücûd-i müstakılli yoktur. Onun vücûdu, adamın vücûduna muhtaçtır. İşte tıpkı âlem de böyledir. Vücûd-i müstakılli olmayıp, ancak Hakk'ın vücûdu ile kāimdir. Ve gölgenin harekât ve sekenâtı nasıl ki şahsa tâbi' ise, harekât ve sekenât-ı âlem dahi öylece vücûd-i Hakk'a tâbi'dir. Beyt:

Bunca tedbîr pes-i perdede üstâdındır
İhtiyârî mi sanırsın harekâtın suverin

Zîrâ âlem, Hakk'ın isimlerinin sûretleri ve sıfâtının mazharıdır. Ve şahsın gölgesi bir i'tibâra göre o şahsın aynı ve diğer i'tibâra göre de nasıl ki gayrı ise, âlem dahi bir vech ile ayn-i Hak ve bir vech ile de gayr-i Hak'tır. Ve tabîîdir ki şahsın gölgesi, kendinin aynı olamaz. O ancak şahsın vücûduna muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdir. Ve maksûd, mecmû'i âlemin hayâl olduğunu isbât etmektir.

Nitekim Hz. Şeyh bâlâda "hazret-i hayâl" hakkında tafsîlât / i'tâ buyuracağını va'd etmiş idi. Binâenaleyh Hakk'ın gayri denilen âlem, Allâh'ın gölgesidir. Burada zıllin "Allah" ismine muzâf kılınması kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olmasındadır. Zîrâ mevcûdâttan her birisi, "Allah" ism-i câmi'inde dâhil olan bir ismin mazharıdır ve o ismin zıllidir. Binâenaleyh mecmû'i âlem dahi "Allah" ism-i câmi'inin zılli olmuş olur. Ve âlemin "zıllullah" olması, vücûd-i izâfînin âleme nisbetinin aynıdır. Zîrâ zıll kāim olmak için bir mahalle ve tahakkuk etmek için mürtefi' bir şahsa muhtaçtır. Ve bu zıll-i vücûdî dahi üzerinde mümtedd olmak için a'yân-ı mümkinâta ve tahakkuk etmek için de Hakk'a muhtaçtır. Ve vücûd-i kevnînin âleme nisbeti, zıllin, kendisiyle kāim olduğu şeye nisbetidir. Ve kezâ Hakk'a nisbeti dahi, kendisiyle tahakkuk ettiği şahsa nisbetidir. Demek ki zıll olan âlem mevcuttur. Zîrâ şahsın zılli şübhesiz histe mevcuttur. Fakat zıllin vücûdu, şahsın vücûdiyle kāimdir. Bunun gibi Hakk'ın zılli olan âlem dahi Hakk'ın vücûdu ile kāim olur. Ve vücûd-i zıll hakîkat cihetinden vücûd-i Hakk'ın aynıdır. Fakat âlemin taayyününe nisbeti cihetinden Hakk'ın gayridir.

Misâl: Bir kimse, bi'l-farz etrâfına on âyîne vaz' edip kendisi ortada kāim olsa, her bir âyînede o kimsenin sûret-i zıllîsi peydâ olur. Şahıs bir ise de, o şahsın aynı olarak on sûret zâhir olur. O kimse ağlasa, / gülse; elini, ayağını, gözünü tahrîk etse bu hâl ve harekâtın cümlesi, o on sûrette de mer'î olur. Demek ki bu sûretlerin cümlesi o şahs-ı vâhidin aynıdır. Fakat âyînede mevcûd olan bu sûretlerin üzerine su dökülse veyâ bir boya sürülse, o şahıs bundan müteessir olmaz. Demek ki o sûretler bu şahsın gayridir.

Velâkin zıllin zâhir olduğu mahall, mevcûd olduğu vakittedir. Hattâ eğer sen, bu zıllin zuhûruna mahall olan şeyin

ademini farz etsen o zıll ma'kûl olur ve histe mevcûd olmaz idi. Belki zıllin mensûb olduğu şahsın zâtında bi'l-kuvve olur idi (19).

Ya'nî zıllin bilâ-şekk histe mevcûd olması, o zıllin zâhir olduğu mahall, mevcûd olduğu vakitte olur. Meselâ bir cismin gölgesi yere düşer; ve o gölge histe mevcûd olmuş olur. Ve bu gölgenin histe mevcûd olması için dahi, o gölgenin zâhir olduğu zemînin vücûdu lâzımdır. Binâenaleyh zıllin histe mevcûdiyeti, ancak o zıllin zâhir olduğu zemînin mevcûdiyeti vaktinde olur. Şu halde zıllin histe mevcûd olması için üç şart lâzımdır: Birincisi, zıllin zâhir olduğu mahall; ikincisi zî-zıll, ya'nî gölgenin sâhibi olan cisim; üçünçüsü, zıllin zuhûrunu îcâb eden / nûrdur. Zıllin zâhir olduğu mahallin mukābili a'yân-ı mümkinât; zî-zıll olan şahsın mukābili dahi, vücûd-i Hakk-ı mutlak; ve nûr dahi Hakk'ın ism-i Zâhir'idir.

Eğer zıllin zûhuru için şart olan mahallin yokluğunu farz etsek o zıll mertebe-i akılda kalır ve histe zâhir olmaz idi. Ve belki o zıll mensûb olduğu şahısta bi'l-kuvve mevcûd olup, meydana çıkmış olmaz idi. Binâenaleyh "âlem" tesmiye olunan zıll-i ilâhînin mahall-i zuhûru olan mümkinâtın olmadığı farz olunsa, zıll âlem-i histe mevcûd olmaz, belki kuvvede kalır idi.

İmdi âlem ile müsemmâ olan zıll-ı ilâhînin mahall-i zuhûru, ancak o a'yân-ı mümkinâttır ki, bu zıll onun üzerine mümtedd oldu. Böyle olunca bu zıll, bu zâtın vücûdundan, üzerine mümtedd olduğu şey hasebiyle, idrâk olunur. Velâkin idrâk, ism-i Nûr ile vâkı' oldu. Ve bu zıll, a'yân-ı mümkinât üzerine gayb-i mechûl sûretinde mümtedd oldu (20).

Ya'nî "âlem" dediğimiz şey, zıll-i ilâhîdir. Ve onun zûhur ettiği mahall dahi a'yân-ı mümkinâttır. Ve bu gölge bu a'yân-ı mümkinât üzerine uzamıştır. Nitekim bir şahsın gölgesi görünebilmek / için mutlaka bir yer üzerine düşmek ve uzamak lâzımdır. Binâenaleyh vücûd-i Hakk-ı mutlakın zılli, üzerinde uzadığı şey hasebiyle idrâk olunur. O şey dahi mezâhirdir. Binâenaleyh vücûd-i Hakk-ı mutlak mezâhir

hasebiyle idrâk olunur. Velâkin bu idrâk "Nûr" ismi ile vâkı' olur. Ve "Nûr" esmâ-i zâtiyye-i ilâhiyyedendir. "Vücûd-i izâfî"ye ve "ilm"e ve "ziyâ"ya da ıtlâk olunur. Zîrâ bunlardan her birisi eşyâyı ızhâr eder. Nitekim "vücûd-i izâfî" olmasa idi, a'yân-ı âlem ketm-i ademde kalır idi. Ve eğer "ilim" olmasa idi, hiçbir şey idrâk olunmaz idi. Ve "ziyâ" olmasa idi, a'yân-ı vücûdiyye zulmet-i sâtire içinde kalır idi. Meselâ gece karanlığında, ışık olmadıkça odamızın içindeki eşyâyı görmek mümkün değildir. Binâenaleyh "vücûd-i izâfî" ile vücûd-i Hakk-ı mutlak idrâk olunur.

Meselâ önümüzdeki âyînede, arkamızdan duran bir şahsın zılli mün'akis oldukda, bu, o şahsın vücûd-i izâfîsidir. Bu vücûd ile o şahsı idrâk ederiz. Ve ilim ile de âlem-i maânîyi idrâk eyleriz. Bi'l-farz ilim olmasa, şu sadedinde bulunduğumuz **Fass-ı Yûsufî**'deki hakāyıkı, nasıl idrâk edebilir idik? Ve ziyâ ile de âlem-i histe mevcûd olan sûretleri idrâk ederiz. Meselâ şems-i tâbân olmasa idi, gülzârı, çemenzârı idrâk mümkün mü idi?

Ve bu zıllin, ya'nî vücûd-i izâfînin a'yân-ı mümkinât üzerine uzaması, gayb-ı mechûl sûretindedir. Ya'nî zulmet-i ademiyyet üzeredir. Ma'lûm olsun ki zıll-i vücûdînin a'yân üzerine imtidâdı evvelen mertebe-i ilimde vâkı' oldu. Bu da Allâh'ın gayri için gayb-i mechûldür. Ancak Hakk'ın muttali' kıldığı kimseler için gayb-i mechûl değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) / **Mesnevî-i Şerîf**'de buyururlar:

آن خيالاتى كه دام اولياست   عكس مهرويان بستان خداست

Tercüme ve îzâh: Evliyânın dâmı olan o hayâlât bostân-ı Hudâ'nın meh-rûlarının aksidir. Ya'nî evliyânın dâm-ı hayâlâtı hevâ-yı nefsânî olmayıp, belki bostân-ı Hudâ olan âlem-i maânî meh-rûlarının aksi, ya'nî suver-i ilmiyye-i ilâhiyyedir.

Binâenaleyh onun mechûl oluşu, hârice nisbeten zulmet-i ademiyyetten nâşîdir. Zîrâ cehl, adem ve adem de zulmettir. Ve zulmetin şânı, bir şeyin nefsinde ihtifâsı ve gayre nazaran dahi ihfâsıdır. Ve onun mukābili olan nûr ise bunun aksidir. Zîrâ nûrun şânı, nefsinde zuhûr ve gayr için dahi ızhârdır.

Sen zılâlin siyahlığa mâil olduğunu görmez misin ki, zî-zıll

olan eşhâs ile kendi arasındaki münâsebetin uzaklığından dolayı, zevâtında hafâya işâret eder. Ve şahıs beyaz bile olsa, onun gölgesi yine bu mesâbededir. Sen dağları görmez misin ki, nâzırın basarından uzak olduğu vakit kara olarak zâhir olur. / Halbuki dağlar, levniyyetten hissin idrâk ettiği şeyin gayri üzere vâkı' olur. Ve halbuki uzaklıktan gayri bir illet yoktur. Ve gök yüzünün mâviliği de bunun gibidir. İmdi bu, histe uzaklığın ecsâm-ı gayr-ı neyyirede intâc ettiği bir şeydir (21).

Ya'nî bir şahsın gölgesi yere düştüğü vakit onun siyâha mâil olduğu görülür. Ve bu şahıs ile o gölgenin münâsebetinin uzaklığından dolayı, siyahlık gölgede hafâya işâret eder. Histe gölge başka, şahıs başkadır. Aralarında bu'd-i sûrî vardır. Zîrâ gölge her ne kadar şahsın biçimine göre zâhir olur ise de, siyâha mâil bir şeydir. Ve şahısta olan şey, onda hafîdir. Nitekim şahıs beyâz olsa bile gölge yine siyâha mâil olur. Binâenaleyh gölgede min-cihetin zuhûr ve min-cihetin dahi hafâ vardır. Ve kezâ pek uzaklarda kâin olan dağlara baktığımız vakit, gözümüze siyah renkte görünür. Halbuki onların rengi, hiss-i basarın idrâk ettiği şeyin gayri üzere vâkı'dir. Meselâ yemyeşildir; yâhut çıplak bir dağ ise onu teşkîl eden kayaların renginde olarak sarı veyâ kızıldır. Ve dağların böyle siyah renk sûretinde görünmesindeki illet ancak uzaklıktır. Eğer yakın olaydı hissimiz onu; meselâ yeşil renkte idrâk edecek idi. Uzak olduğu için hissimizin idrâk edeceği bu yeşil rengin gayrisi zâhir oldu. Ve kezâ semâ dediğimiz fezânın rengi hadd-i zâtında mâvi değildir. Bu'dün te'sîri sebebiyle gözümüze öyle görünür. İşte bu dağların siyâh ve semânın mâvi görünmesi keyfiyeti, ziyâdâr olmayan ecsâmda, hiss-i zâhirde uzaklığın intâc eylediği şeydir. /

/ Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu misalleri, a'yân-ı mümkinât ile nûr-i vücûd arasındaki münâsebetin uzaklığına delîl olarak îrâd buyurdu. Nitekim Abdürrezzâk Kāşânî (k.s.) bu ibârâtın şerhinde buyurur ki: "A'yân-ı mümkinât, nûr-i vücûddan uzak olmasından nâşî muzlimdir. A'yânın zulmetine mübâyin olan nur, o a'yân üzerine mümtedd olduğu vakit, zulmet-i ademiyyesi nûr-i vücûdda te'sîr edip, nûriyyet

zulmete mâil olur. Ve nûr-i vücûd dahi hafâya mâil bulunur. Eşhâsa nisbetle zılâl gibi. Vücûd-i izâfînin vücûd-i Hakk'a nisbeti de böyledir. Eğer vücûd-i Hak, a'yân-ı mümkinât-ı ademiyye ile takayyüd etmese idi, derece-i nihâyede nûriyyette olur idi de, şiddetinden nâşî idrâk olunmaz idi. İmdi taayyünât-ı zulmâniyye ile muhtecib olan kimse, âlemi görür; Hakk'ı görmez. Nitekim âyet-i kerîmede وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (Bakara, 2/17) ya'nî "....Onlar zulmettedir, görmezler" buyrulur. Ve taayyünât hicablarını kaldıran ve zulmet hicablarını yırtan kimse, "nûr" ile zulmetten ve "zât" ile, zılden muhtecib olur. Ve biriyle diğerinden muhtecib olmayan kimse dahi, halkın siyahlığında ve zulmetinde nûr-i Hakk'ı müşâhede eder."

Ve kezâlik a'yân-ı mümkinât dahi neyyire değildir; zîrâ onlar ma'dûmdur. Ve her ne kadar / "sübût" ile muttasıf ise de "vücûd" ile muttasıf değildir. Zîrâ "vücûd" nûrdur. Şu kadar vardır ki, ecsâm-ı neyyirede uzaklık, hiss-i zâhirde küçüklüğü i'tâ eder. İşte bu da uzaklığın diğer te'sîridir. İmdi his onu, ancak sağîrü'l-hacm olduğu halde idrâk eder. Halbuki o a'yânında bu kadrdan büyüktür; ve kemmiyyâtın ekseridir (22).

Ya'nî a'yân-ı mümkinât, nûr-i vücûddan uzak olduğu için muzlimdir; ziyâdâr değildir. Ve her ne kadar ilm-i ilâhîde "sübût" ile muttasıf ise de "vücûd" ile muttasıf değildir. Binâenaleyh o ma'dûmdur. Meselâ çekirdeğin içinde ağaç "sübût" ile muttasıf ise de, "vücûd" ile muttasıf olmadığından ma'dûmdur. Ancak ziyâdâr olan ecsâm, uzaklık sebebiyle, ecsâm-ı gayr-i neyyire gibi siyah görünmez, hiss-i zâhirde küçük görünür. Bu da uzaklığın diğer bir te'sîridir. Halbuki onun vücûd-i hâricîsi uzaktan göründüğü kadr değildir; kemmiyyâtta mahsüs olduğu mikdârdan ziyadedir.

/ Nitekim delîl ile bilinir ki, güneş cirmde yüz altmış ve rub' ve sümn def'a arz mislidir. Halbuki o, "ayn"da meselâ bir kalkan mikdârıncadır. İşte bu da uzaklığın te'sîridir. Böyle olunca âlemden ancak zılâlden bilindiği kadar bilinir. Ve

bu zıll kendisinden mümtedd olan bir şahıstan mechûl olduğu kadar Hak'tan mechûl olur. İmdi o, onun zılli olduğu haysiyyetten bilinir. Ve kendisinden gölge uzayan şahsın sûretinden olan şey, o zıllin zâtında mechûl olduğu haysiyyetten Hak'tan mechûl olur (23).

Hz. Şeyh (r.a.) zamân-ı âlîlerindeki ilm-i hey'et erbâbının istidlâllerine müsteniden güneşin arzdan yüz altmış ve rub' ve sümn def'a büyük olduğunu, ya'nî güneş arzın yüz altmış misl-i tâmmı ve bir rub'u ve bir sümnü kadar idiğini beyân buyururlar. Zamânımızdaki hey'et ulemâsının istidlâline göre güneş arzdan bir milyon üç yüz on bin def'a büyüktür. Bu husustaki ihtilâf istidlâldedir. Her iki kavle göre de güneş arzdan pek çok def'a büyüktür. Hz. Şeyh'in maksad-ı âlîleri, güneş arzdan pek büyük olduğu halde, uzaklığın te'sîri hasebiyle, ayn-i histe bir kalkan büyüklüğü kadar görünmesini beyandan ibârettir. Uzakta olan büyük bir cismin küçük göründüğüne şübhe yoktur. Cenâb-ı Şeyh bunu misâl olarak zikr etmiştir.

İşte bunun gibi vücûd-i mukayyed olan âlem, vücûd-i mutlaktan pek uzak olduğundan görünüşte küçük ve muzlimdir. Binâenaleyh,
35 / bir şahıs gölgesinden ne kadar ma'lûm olursa, Hak dahi vücûd-i âlemden o kadar ma'lûm olur. Zîrâ a'yân, taayyünât-ı kesîre ile müteayyin olan zât-ı ilâhiyyedir. Ve bu a'yân min-haysü'z-zât Hakk'ın aynıdır; ve min-haysü't-taayyünât zılâldir. Şu halde Hakk'ın isimlerinin zılâli ve sûretleri olan a'yân-ı âlemden ve bu zılâlin zılâli olan bu mevcûdât-ı hâriciyyeden, ya'nî nazar-ı his ile gördüğümüz eşyâdan zât-ı Hak ne kadar ma'lûm olur ise o kadar bilinir. Ve gölgesi uzayan şahıstan, o gölgeye bakıldığı vakit mechûl kalan şey ne kadar ise, Hakk'ın zılli olan âlemin vücûduna nazar olundukda dahi, Hak'tan o kadar mechûl kalır. Binâenaleyh âlem Hakk'ın zılli olduğu cihetle, Hakk'ın Rabb-i umûm ve İlâh-ı alem olduğu bilinir. Ve kendisinden zıll mümtedd olan şahsın sûretinden bulunan şey, o zıllin zâtında mechûl olduğu haysiyyetle Hak'tan mechûl olur. Meselâ arkanızda bir şahıs kāim bulunup gölgesi önünüze düşse, bu gölge-

den arkanızda bir adam bulunduğunu bilirsiniz. Fakat bu uzayan gölgenin zâtında, gölge sâhibinin sûretinden bulunan şey, mechûl kalmıştır. Meselâ kaşı, gözü ağzının biçimi ve sâiresi bu gölgeden anlaşılmaz. Yalnız anladığınız şey, arkanızda gölgenin sâhibi olan bir adam bulunmasından ibârettir. İşte tıpkı zıllullah olan âlem ile zî-zıll olan Hak dahi böyledir. Ve nûr-i vücûd kendisinden mümtedd olan Hakk'ın ıtlâk-ı zâtîsi ve lâ-taayyünî sûreti mümkinât üzere mümtedd olan vücûdda meşhûd değildir.

İşte bundan dolayı biz deriz ki, tahkîkan Hak, bize bir vech ile ma'lûmdur; ve diğer bir vech ile de mechûldür (24).

/ Ya'nî âlem Hakk'ın zılli olduğundan ve zıllin sâhibi ise, mümtedd olan zıllinden mücmelen bilindiğinden dolayı, Hak kendisinin zılli olan âlemden bize mücmelen ma'lûm olur. Ve gölge sâhibinin sûretinden bulunan şey, gölgenin zâtında mechûl kaldığından, bu i'tibâr ile Hak bize mechûl olur.

"Sen Rabbine nazar etmez misin, zılli nasıl uzattı? Eğer dilese idi, onu sâkin kılar idi", (Furkan, 25/45) **ya'nî bilkuvve onda olur idi** (25).

Hz. Şeyh (r.a.) sûre-i Furkan'da olan bu âyet-i kerîme ile, zıll-i vücûdun a'yân-ı mümkinât üzerine mümtedd olduğunu istidlâl eyledi. Ya'nî âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi böyle demek olur: Ey Habîbim, sen Rabb'ine nazar etmez misin, nûr-i vücûdu a'yân-ı mümkinât üzerine nasıl uzattı ve nûr-i vücûd ile suver-i âlemde nasıl tecellî eyledi? Eğer meşiyyeti taalluk edeydi, o zıll-i memdûdu sâkin kılar idi. Ya'nî uzayan gölge Hakk'ın vücûdunda kuvvede kalır ve aslâ zâhir olmazdı. /

Der ki: Hak Teâlâ zılli ızhâr etmek için mümkinâta tecellî etmeyeydi, el'ân* vücûdda aynı zâhir olmayan mümkinât-

* Bazı nüshalarla الآن kelimesi metinde olmayıp şerhan zikredilmiştir. (A.A. Konuk)

tan bâkî olan şey gibi olur idi. "Ondan sonra biz güneşi zılle delîl eyledik." (Furkan, 25/45) O da Hakk'ın "Nûr" ismidir ki, biz onu zikr ettik. Ve his ona şehâdet eder. Zîrâ nûrun ademi ile, zılâl için bir ayn yoktur. "Ondan sonra biz onu kabz-ı yesîr ile bize kabz ettik". (Furkan, 25/46) Ve ancak onu kendine kabz etti. Zîrâ o, O'nun zıllidir. O'ndan zâhir oldu; ve emrin küllîsi O'na rücû' eder. İmdi o, O'dur; O'nun gayri değildir. Böyle olunca senin idrâk ettiğin her bir şey, a'yân-ı mümkinâtta olan vücûd-i Hak'tır. İmdi hüviyyet-i Hak haysiyyetinden o, O'nun vücûdudur. Ve kendisinde olan suverin ihtilâfı haysiyyetinden o, a'yân-ı mümkinâttır. Şu halde sûretlerin ihtilâfiyle, nasıl ki ondan zıll ismi zâil olmazsa, suverin ihtilâfiyle ism-i âlem yâhut ism-i sivâ-yı Hak / ondan öylece zâil olmaz. İmdi onun zıll olmasının ahadiyyeti haysiyyetinden o, Hak'tır. Zîrâ Hak, vücûd-i Vâhid ve Ahad'dir. Ve suverin kesreti haysiyyetinden o, âlemdir. İmdi benim sana îzâh eylediğim şeyi mütefattın ve mütehakkık ol! (26).

Ya'nî cenâb-ı Şeyh (r.a.) وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِناً (Furkān, 25/45) âyet-i kerîmesinin tefsîri hakkında böyle buyurur: Hak Teâlâ buyurur ki: "Eğer Hak kendisinin zılli olan mümkinâtın ızhârı için tecellî etmeye idi,bu zıll ketm-i ademde bâkî kalır idi. Nitekim vücûd-i hâricîde aynı zâhir olmayan ba'zı mümkinât ketm-i ademde bâkîdir." Zîrâ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere ketm-i ademde bulunan eşyânın cümlesi birdenbire zâhir olmaz; belki ânen-fe-ânen kader-i ma'lûm üzere vücûd-i hâricîde zâhir olur. Nitekim zamân-ı hâzırdaki keşfiyyât ve ihtirâ'ât birdenbire zâhir olmamıştır. Sene-be-sene mütezâyiden kader-i ma'lûm üzere hâdis olmuş ve bundan sonra da yine öylece hâdis olacaktır. Henüz vücûd-i hâricîde zâhir olmayanlar ketm-i ademdedir. Meselâ bahçemizde bir gül ağacı var, bu sene gül verdi. Gelecek seneler de yine bir takım güller zâhir olacaktır. Bunlar henüz ketm-i ademdedir. Ve kezâ insanın gölgesi vardır. Bu gölge uza-

madığı vakit o şahsın zâtında kâmindir.

"Zıll uzadıktan sonra biz güneşi zılle delîl ettik". (Furkān, 25/45) Ve delîl olan güneş, Hakk'ın Nûr ismidir ki, biz onu لكن باسمه النور وقع الادراك kavliyle bâlâda zikr ettik. Binâenaleyh bir cismin gölgesinin idrâki, nasıl ki güneş ile vâkı' olur ise, Hakk'ın zılli olan âlemin idrâki dahi Hakk'ın Nûr ismi ile vâkı' olur. Ve zılâlin vücûdu ve idrâki güneş ile olduğuna his şehâdet eder. Zîrâ nûr-i şems/,münbasıt olmayınca gölge vücûd-pezîr olmaz. Meselâ gece zulmette ayakta duran bir şahsın gölgesi zâhir olmaz. İşte bunun gibi, zıll-i âlemin vücûdu dahi ancak Hakk'ın Nûr ismiyle vâkı' olur.

"Ondan sonra biz o zıll-i memdûdu kabz-ı yesîr ile kendi zâtımıza çektik." (Furkān, 25/46) Ve bu kabz, zılle delîl olan nûru kabz etmekle vâkı' oldu. Ya'nî vücûd-i ekvandan ibâret olan zılli, Hak yavaş yavaş ve kolaylıkla kendine çekti. Zîrâ vücûd-i eşyânın yavaş yavaş fenâya yüz tuttuğunu her an ayn-i his ile görmekteyiz. Nitekim bir çocuk doğar, mürâhık olur, şâbb olur, ihtiyârlar, sonra da ölür. Bunlar hepsi yavaş yavaş ve insan farkına bile varmaksızın kolaylıkla olur. Mevt ise zıllin zî-zılle çekilmesidir. Ve zılden ibâret olan âlemi Hak Teâlâ, kendi zılli olduğu için zâtına çekti. Zîrâ nefes-i rahmânîsinin hareket-i inbisâtiyyesi ile ondan zâhir olur. Ve hareket-i inkıbâziyye ile yine ona rücû' eder. Ve emrin kâffesi ona rücû' eder. Binâenaleyh o, O'dur. Ya'nî vücûd-i âlem vücûd-ı Hak'tır; O'nun gayri değildir. İkisinin arasındaki fark, mutlak ve mukayyed olmaktan başka bir şey değildir; bu da i'tibârîdir. Zîrâ hiçbir mukayyed yoktur ki, kendisinde mutlak olmasın. Meselâ hayvâniyyet, bir ma'nâ-yı mutlaktır. "Nâtık" mefhûmu ise, onun bir kaydıdır. Halbuki ma'nâ-yı mutlak olan "hayvâniyyet" olmadıkça, kayd-ı nâtıkıyyet mutasavver değildir. Binâenaleyh mukayyed ancak mutlak ile mevcûd olur. Ve mut-
40 lak dahi ancak mukayyede inhisâr ile tecellî eder. / Zîrâ bin def'a "hayvan" desen insan mefhûmu anlaşılmaz. Ancak "nâtık" kaydına inhisâr ettiği vakit, kāil murâdını ifâde etmiş olur.

İmdi ma'kūlât ve mahsüsâttan olarak vücûd-i âlemden idrâk ettiğin her bir şey, a'yân-ı mümkinâtta mütecellî olan Hakk'ın vücûdudur. Ve vücûd-i Hak, a'yânın evsâfı ve husûsiyyâtı ile zâhir olmuştur.

Ma'lûm olsun ki, a'yân-ı sâbite Hakk'ın ve esmâsının âyînesidir.

Zîrâ a'yân-ı sâbite olmasa esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri Hakk'a zâhir olmaz idi. Nitekim âyîne olmasa, insan kendi sûretini göremez. Ve a'yân-ı sâbite, ilm-i ilâhîde peydâ olan esmâ sûretleri olup; Hakk'ın ilmi ise zâtının aynı olduğundan, bu a'yân-ı sâbite Hakk'ın aynı olur. Ve hazret-i şehâdette bu sûretleri hâmil olan "nefes-i rahmânî"dir. Bu da vücûd-i Hakk'ın aynıdır. Şu kadar ki a'yân-ı sâbite, el'ân mertebe-i ilimde hâl-i ademdedir. Vücûd-i mutlakın tenezzülâtından hâsıl olan vücûd-i izâfînin hâmil olduğu bu gördüğümüz sûretler, o a'yân-ı sâbite sûretlerinin aksi ve zıllidir. İşte bir muvahhidin meşreb ve zevk-ı ma'rifeti budur.

Binâenaleyh bu mukaddimeden sonra anlaşılır ki, Hakk'ın hüviyyeti idrâk olunan şeyde zâhir olduğu haysiyyetle, o şey Hakk'ın vücûdudur. Ve sûretlerin ihtilâfı haysiyyetiyle o şey'i müdrek, a'yân-ı mümkinâttır. Ve a'yân-ı mümkinâtın sûretleri başka başka olmakla o idrâk olunan şeyin adı değişmeyip, ona nasıl ki yine "zıll" denilirse, eşhâs-ı âlemin sûretleri başka başka olmakla ondan dahi öylece "âlem" ismi veyâhut/"sivâ-yı Hak" ismi gitmez. Ve mâdemki o idrâk olunan şey zılldir ve sûretlerin ihtilâfıyle ondan zıll ismi gitmiyor, şu halde zılliyyetteki ahadiyyet haysiyyetiyle, o idrâk olunan şey Hak'tır. Zîrâ Hak, vücûd-i Vâhid ve Ahad'dir. Ve sûretlerin çokluğu cihetinden, o idrâk olunan şey âlemdir. Ya'nî burada üç ahadiyyet görünüyor: Birisi zıllin ahadiyyeti; ikincisi âlemin ahadiyyeti; üçüncüsü Hakk'ın ahadiyyeti. Ve iki evvelki ahadiyyetler, Hakk'ın ahadiyyeti ile müttehıddir.

Misâl: Bir kimsenin etrâfına beş fotoğraf makinesi vaz' olunsa her birisinin camına o şahsın zılli düşer. Beş camda beş sûret zâhir olur. Fakat cümlesi zılliyyette ahadiyyet üzerinedir. Çünkü zılden başka bir şey değildirler. Ve bu beş sûretin cümlesine de o şahsın gayri olan "fotoğraf" ismini veririz. Binâenaleyh o beş sûret bu cihetten dahi ahadiyyet üzeredir. Fakat sûretlerin adedi beş olmakla şahsın taaddüdü lâzım gelmez. Şahıs dahi ahadiyyet üzeredir. Ve iki evvelki ahadiyyetler şahsın ahadiyyeti ile müttehıddir. Zîrâ şahsın vücûdu olmasa bu ahadiyyet-i i'tibâriyyeler dahi mevcûd olmazdı.

İmdi Şeyh (r.a.) buyururlar ki: İşte idrâk olunan şeyin vücûdu, Hakk'ın "hüviyet"i cihetinden Hakk'ın vücûdu olduğunu ve sûretle-

rin ihtilâfı cihetinden / âlem ve sivâ-yı Hak bulunduğunu sana îzâh ettim. Bu hakîkati bilmek husûsunda sen fatîn ol ve tahkîk et!

Ve emr benim sana zikrettiğim üzere oldukda, âlem müteveh-hemdir. Onun için vücûd-i hakîkî yoktur. Ve bu, hayâlin ma'-nâsıdır. Ya'nî sana hayâl kılınmış oldu ki, tahkîkan âlem emr-i zâiddir; kendi nefsiyle kāimdir; Hak'tan hâriçtir. Halbuki âlem, nefs-i emrde böyle değildir. Sen hiss-i zâhirde zıllı görmez misin? Kendisinden mümtedd olan şahsa muttasıl olduğu halde, bu ittisâlden infikâk, o zıll üzere müstahîl olur (27).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurlar ki: Ben sana bir takım hakāyık ve maârif zikrettim. Bundan anlaşıldı ki âlem, vehmî ve hayâlî bir şeydir. Onun vücûd-i hakîkîsi ve müstakılli yoktur. Vücûd-i hakîkî Hakk'-ın; ve "vücûd-i izâfî" dahi âlemin vücûdudur. Çünkü âlem vücûd-i hakîkînin zıllidir. Zıll ise kendi nefsiyle kāim olmayıp kıyâmda zî-zılle muhtaçtır. Âlemin mütevehhem olması dahi ma'nâ-yı hayâldir. Ya'nî sence âlemin emr-i zâid olduğu ve kendi nefsiyle kāim bulunduğu ve Hak'tan hâriç olduğu tahayyül olunur. İşte bu tahayyüle mebnî âlem için / "hayâldir", denilir. Halbuki âlem nefs-i emrde Hakk'ın vücûdundan hâriç ve kendi nefsiyle kāim ve vücûd-i Hak üzere emr-i zâid değildir. Nitekim hiss-i zâhir ile baktığın vakit şahs-ı kāimin kendisine muttasıl olarak uzamış olan gölgesinin o ittisâlden ayrılması mümkün olmadığını görürsün. Binâenaleyh emr-i vâhid, birisi "şahsıyyet" ve diğeri "zılliyyet"ten ibâret olan iki sûrette zâhir olmuştur. Ve böyle iki sûrette zuhûr sebebiyle, şahıs ile gölge arasında muğâyeret tevehhüm olunarak, zıll için bir vücûd tahayyül olunur.

> **İmdi sen aynını ârif ol ve sen kimsin? Ve "hüviyet"in nedir? Ve Hakk'a nisbetin nedir? Ve sen ne şeyle Hak'sın; ve ne şeyle âlemsin ve sivâ ve bunun gayrisin? Ve bu elfâza müşâkil olan şeysin? Ve bu ilimde ulemâ, âlim ve a'lem olarak mütefâzıldır** (28).

Ya'nî sen ayn-ı sâbiteni tanı ki, o Hakk'ın şuûn-i zâtiyyesinden

bir şe'n ve onun ma'lûmâtı sûretlerinden bir sûrettir. Ve sen "hüviyyet"ini bil ki, sen ayn-ı sâbitenin husûsiyyetinde zâhir olan Hakk'ın vücûdusun. Ve Hakk'a nisbetini bil ki, senin Hakk'a nisbetin, mukayyedin mutlaka ve gölgenin şahs-ı kāime nisbeti gibidir. Ve ne şeyle Hak olduğunu anla! / Zîrâ sen "hüviyyet"in ve "hakîkat"in cihetiyle Hak'sın; ve "taayyün"ün cihetiyle âlemsin ve Hakk'ın gayrisin. Ve bu elfâza müşâbih ne varsa o'sun Ve ulemâ bu ilimde mütefâvittir. Kimi âlimdir; ve kimi a'lemdir. Ve bu tefâvüt müşâhedeki tefâvüte mebnîdir. Şöyle ki:

1. Taayyünât-ı kesîreyi müşâhede eden kimseler, "halk"ı görürler.
2. Bu taayyünât-ı kesîrede mütecellî olan vücûd-i ahadîyi müşâhede eden kimseler, "Hakk"ı görürler.
3. İki i'tibâr ile iki vechi dahi müşâhede eden kimseler, hem halkı ve hem de Hakk'ı görürler.
4. Niseb ve izâfât ile mütekessir olan suveri hakîkat-i vâhide müşâhede eden, ya'nî zât ile, ahad-i esmâ ile küll müşâhede eyleyen kimse, Allâh'ı hakkıyla tanıyan ehlullahdandır.
5. Halkı görmeksizin Hakk'ı müşâhede eden kimse, makām-ı fenâ olan "cem" makāmında hâl sâhibidir.
6. Hakk'ı halkta ve halkı Hak'ta müşâhede eden kimse, fenâdan sonra hâsıl olan bakā ve "cem'"den sonra hâsıl olan "fark" makāmında şuhûd-ı kâmil sâhibidir. Ve bu makāmın sâhibi makāmât-ı sâire ashâbından daha âlimdir. (**Şerh-i Kāşânî**'den alınmıştır.)

İmdi Hak, zıll-i hâssa nisbet ile, küçük ve büyük ve sâf ve asfâdır. Zücâcda nâzırdan hicâbına nisbetle nur gibidir ki,
45 **onun rengiyle mütelevvin olur. / Halbuki nefsü'l-emrde onun rengi yoktur. Velâkin sen onu, Rabb'in ile hakîkatine darb-ı misâl görürsün** (29).

Gölgenin hiss-i zâhirde mevcûd olması için üç şart lâzım olduğu bâlâda zikr edilmiş idi. Bunlardan birisi "zıllin zâhir olduğu mahal", ikincisi "nûr", üçüncüsü "zî-zıll" idi. Gölgenin düştüğü mahal i'vicâclı ise gölge de muavvec olup mahalle göre zâhir olur. Binâenaleyh bu a'yân-ı mümkinât Hakk'ın zıllinin düştüğü mahal olduğun-

dan, zikr olunan hüküm, a'yân-ı mümkinâtta da öylece cârî olur. Şu halde Hak a'yân-ı sağîreye nisbetle küçük ve büyüğe nisbetle büyük; ve meselâ nüfûs-i mücerredeye nisbetle sâf ve ukūl-i mücerredeye nisbetle asfâ olarak zâhir olur. Ve o nûra benzer. Eğer camın rengi kırmızı ise kırmızı ve yeşil ise yeşil görünür. Halbuki onun rengi yoktur. Eğer cam renksiz ise nûr dahi bî-renk meşhûd olur. Camın rengi, nâzırın nazarında o nûrun sâfiyyetine hicâb olur. Ve her ne kadar nûrun hadd-i zâtında rengi yok ise de, camın levniyle mülevven olan nûru, sen Rabb'in ile hakîkatine darb-ı misâl görürsün. Ya'nî sen görürsün ki, Hak senin hakîkatinin âyînesinde, onun husûsiyyetine göre mütelevvindir. Nitekim "Suyun rengi kabının rengidir" derler. Velhâsıl Hak, a'yânda, o a'yânın suver-i ahvâliyle mütecellîdir. O nur; ve senin hakîkatin dahi cam gibidir. Eğer hakîkatin bulanık ise bulanık; ve eğer musaffâ ise musaffâ olarak zâhir olur./

Ve eğer sen zücâcın yeşilliğinden dolayı "nur yeşildir" dersen, sâdıksın; ve şâhidin histir. Ve eğer nur, "yeşil değildir ve renkli de değildir" dersen, nitekim onu sana delîl i'tâ eyledi, sâdıksın. Ve senin şâhidin sahîh olan nazar-ı aklîdir. İmdi bu, zılden mütedd olan nûrdur. O da zücâcın aynıdır. Böyle olunca, onun sâfî olmasından nâşî, o zıll-i nûrîdir (30).

Ya'nî yeşil renkli camdan nüfûz eden nûr-i şems, yeşil olarak aksettiği için "nur yeşildir" dersen, doğru söylemiş olursun. Çünkü gözün onu yeşil görmüştür. Böyle olduğuna hissin şehâdet ediyor. Ve eğer hissinden sarf-ı nazar, edip nazar-ı aklînî isti'mâl ederek, "güneşin nûru hadd-i zâtında renkli değildir; bu yeşillik ancak camdan geçtiği için olmuştur" dersen, yine sözünde sâdıksın. Şâhidin dahi sahîh olduğuna şübhe olmayan nazar-ı aklîndir. Ve zücâc ile mülevven olan bu nûr, zücâcdan mümtedd olan bir zıll-i nûrîdir. Ve sâf ve şeffaf olan zücâcın aynıdır. Zîrâ o zücâcı kaldırmış olsak, o yeşil renkte görünen zıllı-i nûrî gâib olur.

İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.)in bu misâldeki garaz-ı âlîleri, mertebe-i şe-

hâdetteki şeyle, mertebe-i gaybdeki şeye istidlâldir. Binâenaleyh bu nûr, vücûd-i hâricîye işârettir. / Ya'nî bu nûr-i vücûdî, a'yân-ı sâbitenin isti'dâd ve kābiliyyetlerine göre hâriçte mümted olmuştur. Ve bu a'yân dahi, nûru kabûl eden zücâcın aynıdır. Ve bu a'yân-ı sâbite, nûru, isti'dâdlarının iktizâ ettiği renk ile mülevven kılmıştır. Binâenaleyh vücûd-i kevnî, a'yân-ı sâbitenin safvetinden ve şeffâfiyetinden nâşî, onun rengine boyanmış bir zıll-i nûrîdir.

Ve kezâlik bizden Hak ile mütehakkık olan ba'zımızda, onun safvetinden nâşî, gayrisinde zâhir olan sûretten daha çok, onda sûret-i Hak zâhir olur. Ve bizden ba'zı kimse vardır ki, Hak'tan ihbâr eden şâri'in i'tâ eylediği alâmât ile, Hak, onun sem'i ve basarı ve cemî'i kuvâsı ve cevârihı olur. Bununla berâber zıllin aynı mevcûddur. Zîrâ سمعه **daki zâmir ona âid olur. Ve abîdden onun gayrisi böyle değildir. İmdi bu abdin vücûd-i Hakk'a nisbeti, abîdden bunun gayrisinin nisbetinden akrebdir** (31).

/Ya'nî nûr, zücâc ve zıll misâlinde olduğu gibi, bizden Hak ile mütehakkık olan ba'zı ehlullah vardır ki, safvetinden ve nûrâniyyetinden nâşî, Hakk'ın sûreti ondan, onun mertebesinde olmayan ba'zı ehlullahdan daha çok zâhir oldu. Zîrâ ehlullah safvet ve nûrâniyyette mütefâvittir. **Mesnevî:**

هر که صیقل بیش کرد او بیش دید   بیشتر گشته برو عینی پدید

Tercüme:

Kim ki âyîneye çok verse cilâ
Sâfiyâne görünür sûret ona

Biz ehlullah tâifesinden ba'zı kimsemiz vardır ki, Hak onun sem'i ve basarı ve cemî'-i kuvâsı ve cevârihi olur. Ve Hak abdin sem'i ve basarı olması dahi muhbir-i sâdık (s.a.v.) Efendimiz'in Hak'tan ihbâr buyurduğu لا یزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت سمعه و بصره... الـخ hadîs-i şerîfi ile sâbittir. Ve Hak abdin cemî'-i kuvâsı ve a'zâsı olmakla berâber, abdde olan zıllin aynı mevcûddur.

Zîrâ zikr olunan hadîs-i kudsîde کنت سمعه daki zamîr, abde râci'dir. Ve Hak, bu abdin gayri olup, sıfât-ı Hak'ta kendi sıfâtından fânî olmayan kimsenin kuvâsı ve cevârihı değildir. Binâenaleyh Hak, kuvâsı ve cevârihı olan abdin vücûd-i Hakk'a nisbeti, kendisinin gayri olan kimsenin vücûd-i Hakk'a olan nisbetinden daha yakındır.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada, Hak'la mütehakkık olan ehlullâhın iki kısım olduğuna işâret buyururlar:

Birisi, Hakk'ın sıfâtında kendi sıfâtından fânî olur. Ve Hak onun sıfâtı makāmında / kāim bulunur. Nitekim demir ateşte kıpkırmızı bir hâle gelince ateşin sıfâtıyla muttasıf olur ve kendisinin demirlik sıfâtı kalmaz. İşte bu kurba "kurb-i nevâfil" derler. Bu hâl ile muttasıf olan abd, kendi sıfatlariyle fâil olup, o sıfatların hicâbı içinde kalan sâir ibâddan Hakk'a daha yakındır.

İkincisi, Hakk'ın zâtında fânî olur. Ve Hak onun zâtı makāmında kāim bulunur. Meselâ bir kâse içindeki suya bir buz parçası atılsa, buzun zâtı suyun zâtında fânî olur. Artık buzun zâtiyyeti kalmaz. İşte bu kurba dahi "kurb-i ferâiz" derler ki, Hakk'a evvelki kurbdan daha yakındır. Zîrâ bu kurbun sâhibi, zâtiyle fânî ve Hak'-la bâkîdir. O, Hakk'ın sem'i ve basarıdır. Ve Hak onunla işitir ve görür. Ve belki bu zât-ı saâdet-simât Hakk'ın sûretidir. O da hulâsa-i mevcûdât olan (S.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan zevât-ı âliyyedir. Bu verese-i Peygamberî hakkında Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar.

آنانکه ربودهء الستند ازعهد الست باز مستند
در منزل درد بسته پایند در دادن جان کشاده دستند
فانی ز خود و بدوست باق این طرفه که نیستند و هستند
این طائفه اند اهل توحید باق همه خویشتن پر ستند

Tercüme:

Her kim ki rübûde-i Elest'tir
Tâ ahd-i Elest'ten o mesttir
Bağlanmış ayağı derd evinde
Cân vermek için küşâde-desttir
Kendinden o fânî, dost ile bâkî
Hayret ki o nîsttir ve hesttir

Bu zümredir ancak ehl-i tevhîd
Bâkîsi cihanda hod-peresttir

Ma'lûm olsun ki, cemî'-i eşyâ ayn-ı sâbitelerinin; ve a'yân-ı sâbite
50 dahi esmâ-i ilâhiyyenin zılleridir. / Ve esmâ ise zât-ı Hakk'ın aynıdır. Binâenaleyh ne kadar işitmeler ve görmeler var ise, hepsi Hakk'ın işitmesi ve görmesidir. Ehl-i hicâb, görmek ve işitmek kendilerinin olduğunu zannederler. Bu, ancak onların vehmidir. Binâenaleyh ehlullâh ile ehl-i hicâb arasındaki fark, vehmin vücûdundan ibârettir.

Emr, bizim sana takrîr ettiğimiz vech üzere oldukda, bil ki, sen hayâlsin. Bütün idrâk edip hakkında "sivâ", ya'nî "gayr", "ben değilim" dediğin hayâldir. İmdi vücûdun küllîsi, hayâl içinde hayâldir (32).

Ya'nî takrir olunan hakāyıkı anladıktan sonra bil ki, âlemin vücûdu nasıl mütevehhem ise, sen de öylece mütevehhem olan bir hayâlsin. Ve idrâk edip hakkında "Hakk'ın sivâsı ve gayridir; ve o benim vücûdum değildir" dediğin cemî'i eşyâ-yı müdreke, hep hayâldir. Senin vücûd-i müstakıll tasavvur ettiğin eşyânın kâffesi hayâl içinde hayâldir. Zîrâ a'yân-ı sâbitenin zıllidir. Şu halde bizim vücûdumuz zıllin zıllidir. Halbuki zıllin vücûd-i müstakılli olmayıp zî-zıll ile kāim idi. Biz ise, vücûdumuzun ve âlemin emr-i zâid ve kendi nefsiyle kāim ve Hak'tan hâriç olduğunu tahayyül ederiz. Bu, ancak ma'nâ-yı hayâldir. Binâenaleyh zıll, hadd-i zâtında hayâldir. Vücûd-i hakîkîye nisbet-i ittisâliyyesinden başka onun vücûdu yoktur.

İmdi eşyâ-yı müdreke zıllin zılli olunca, hayâl içinde hayâl olur. Meselâ gece insanın gölgesi duvara düşer. O gölge aynı zamanda odadaki âyîne içinde mün'akis olan duvar üzerinde de görünür. İşte bu zıl, / hayâl içinde hayâl olur. Çünkü duvara düşen zıll hayâl idi; âyîneye akseden sûretler dahi hayâldir. Binâenaleyh âyînedeki gölge hayâl içinde hayâl olur.

كل ما في الكون وهم او خيال   او عكوس في مرايا او ظلال

لاح فى ظل السوى شمس الهدى   لا تكن حيران فى تيه الضلال
كيست آدم عكس نور لم يزل   چيست عالم موج بحر لا يزال

Tercüme: "Kevnde olan her bir şey ya vehim veyâ hayâldir. Yâhut âyînelerde olan akisler veyâ gölgelerdir. Şems-i hüdâ, sivâ zıllinde parladı, beyâbân-ı dalâlde hayrân olup kalma! Âdem kimdir? Lemyezel nûrunun aksidir. Âlem nedir? Lâ-yezâl deryâsının mevcidir."

Ve vücûd-i hak, onun zâtı ve aynı haysiyyetiyle, ancak hâssaten Allâh'ın vücûdudur. Ve zât-ı ahadiyyetle müsemmâ olan Hakk'ın hakîkati, lâ-taayyün ve taayyün şartı olmaksızın bir vücûd olduğu haysiyyetle, vücûd-i mahzın gayri değildir. Ve O, o haysiyyetten, sıfatlardan ve isimlerden mukaddestir. Ve O'nun için sıfat ve isim ve resim yoktur. Ve onda olan kesrete vücûhdan bir vech ile i'tibâr yoktur. Bu da esmâ cihetinden değildir. Zîrâ O'nun / esmâsı için iki medlûl vardır: Medlûlün birisi müsemmânın aynıdır. Ve medlûlün diğeri de ismin onun üzerine delâlet ettiği şeydir ki, isim onunla bu ism-i âhardan münfasıl ve mütemeyyiz olur (33).

Ya'nî kendi zâtında sâbit olan "vücût", ancak hâssaten Allâh'ın vücûdudur. Bunun böyle olması, onun "zât"ı ve "ayn"ı cihetindendir; esmâsı haysiyyetinden değildir. Ve zât-ı ahadiyyet denilen Hakk'ın hakîkati, taayyünsüzlük ve taayyün şartı olmaksızın bir vücûddur. Ya'nî onun vücûdu, vücûd olmak için bu şartlar lâzım değildir. Ve vücûd-i mahz olması cihetinden sıfatlardan, isimlerden münezzehdir. Binâenaleyh ahadiyyet-i zâtiyyesi hasebiyle âlemlerden ganîdir. Ve kendinde olan kesrete, vücûhdan bir vech ile i'tibâr yoktur. Fakat esmâ ile müsemmâ olması haysiyyetiyle kesrete i'tibâr vardır. Çünkü vücûd-i Hak, esmâsı haysiyyetiyle zâtın aynı değildir. Zîrâ Allâh'ın isimleri için iki medlûl vardır ki, birisi "zât", diğeri "sıfat"tır. Zât ise ismin aynıdır. Ve isim bu i'tibâra göre müsemmânın aynıdır. Ve ikinci medlûl dahi ismin delâlet ettiği sıfattır ki, isim bu sıfatla sâir isimlerden ayrılır. Çünkü ne kadar esmâ var ise, cümlesi zât-ı ahadiyyette istihlâkte müttehıddir. Ve bu ittihâd hasebiyle

birbirinin aynıdır. Velâkin zât-ı ahadiyye dediğimiz vücûd-i mutlak mertebe-i vâhidiyyete tenezzül ettikde, esmânın her birisi kendi sıfatıyla müteayyin olur. Ve bu taayyün sebebiyle de birbirinden ayrılır. Ve bu sûrette her bir isim esmânın kâffesiyle muttasıf olan Zât'ın gayri olur. /

İmdi Gafûr, Zâhir ve Bâtın'dan nerede ve Evvel Âhir'den nerede? Böyle olunca her bir isim, ne ile diğer ismin aynı; ve bir isim ne ile ism-i âharın gayri olduğu sana zâhir oldu. İmdi o isim, diğer ismin aynı olması i'tibâriyle o, Hak'tır. Ve o isim, diğer ismin gayri olması i'tibâriyle sadedinde olduğumuz Hakk-ı mütehayyeldir. Böyle olunca kendi üzerine nefsinin gayri delîl olmayan Hakk-ı mutlakı tenzîh ederim. Ve onun vücûdu, ancak onun aynı ile sâbit oldu. İmdi kevnde ahadiyyete delâlet eden şeyin gayri yoktur. Ve hayâlde dahi ancak onun üzerine kesret delâlet eden şey vardır (34).

Ya'nî esmânın her birisi kendi sıfatıyle müteayyin olup biribirinden ayrılınca, nazar et ki, Gafûr ismiyle Zâhir ve Bâtın isimleri arasında ne kadar fark olur; ve Evvel ismiyle Âhir ismi beynindeki ayrılık ne nisbette bulunur? Binâenaleyh sen anladın ki, esmâ-i ilâhiyyeden her biri ne i'tibâr ile diğerinin aynıdır. Ya'nî bildin ki, esmâ zât-ı Hakk'ın aynıdır. Çünkü bi-hasebi'z-zât cümlesi müttehıddir. Ve Gafûr, Zâhir, Bâtın, Evvel ve Âhir isimleri zât-ı Hakk'a delâlet etmeleri i'tibâriyle yekdîğerin aynıdır. Fakat esmâdan her birisinin bir sıfata delâlet etmesi ve o / sıfatla yekdîğerinden ayrılması i'tibâriyle biribirinin gayridir. İşte bu ayniyyet ve gayriyyet sana zâhir oldu.

Şuhalde bir isim diğer ismin aynı olması i'tibâriyle o isim, Hakk-ı mutlak olur. Çünkü mertebe-i ahadiyyette her bir isim, kâffe-i esmânın aynı olan "zât"ın aynıdır. Ve bir isim diğer ismin gayri olması i'tibâriyle o isim, sadedinde bulunduğumuz Hakk-ı mütehayyel olur. Ve Hz. Şeyh'in "Hakk-ı mütehayyel" ile murâd-ı âlîleri, esmâ ve a'yân-ı sâbite ve onların hâriçte mevcûd olan mezâhiridir. Zîrâ cümlesi, zât-ı ilâhiyyenin zılleridir. Zıll ise hayâldir; ve vücûd-i Hakk'-

ın aynı olması haysiyyetinden, suver-i mütehayyilede zâhir olan Hak'-tır. O sûretler ister ilmî ve rûhânî olsun, ister misâlî ve hissî olsun müsâvîdir. Ve cümlesi de hayâldir.

"Sadedinde olduğumuz" ta'bîrinde iki vecih vârid-i hâtır olur: Birisi, "Yûsuf-i Muhammedî lisâniyle hayâlin tafsîli sadedindeyiz" demektir. Diğeri dahi "Biz şimdi hazret-i şehâdetteyiz ve vücûd-i zıllî ile müteayyiniz. Binâenaleyh el'an Hakk-ı mütehayyeliz" demek olur. **Bosnevî** nüshasında كنا بصدده yerine كنا بصوره vâkı' olmuştur ki, ma'nâ: "Suverinde bulunduğumuz Hakk-ı mütehayyeldir" demek olup bu ma'nâ dahi ikinci vechi müfîd olur.

Hz. Şeyh bu tafsîlden sonra buyururlar ki: "Ben kendi nefsinden gayri ona delîl olmayan Hakk-ı mutlakı tenzîh ederim." Zîrâ âlemin hüviyyeti, ona delâlet eden Hakk'ın zıllidir. Ve zıll dahi, zıl sâhibinin aynıdır. Binâenaleyh Hakk'ın kendi nefsinden gayri ona delîl yoktur. **Mesnevî:**

آفتاب آمد دلیل آفتاب   گر دلیلت باید از وی رو متاب

Tercüme: "Âfitâba delîl yine âfitâb oldu. Eğer sana delîl lâzım ise ondan yüz çevirme!

55 / Ve Hakk'ın vücûdu ancak kendi zâtiyle sâbit oldu. Zîrâ zâhir ve bâtında olan vücûd, Hakk'ın gayri olan bir vücûd değildir; izâfî ve i'tibârîdir. Meselâ buzun vücûdu suyun vücûdudur; buzün vücûd-i müstakılli yoktur. Ve kezâ bir şahsın bâtınında ve zihninde olan sûretler ancak o şahsın vücûdudur. O sûretlerin vücûd-i müstakılleri yoktur. Ancak o şahsın vücûduna muzâftır. Böyle olunca vücûdda mevcûd olan şeyler, ancak ahadiyyetin medlûlü olan şeylerdir. Ahadiyyetin medlûlü olan mevcûd dahi vücûd-i Hak'tır. Ve hayâlde dahi, ancak üzerine kesret delâlet eden şey vardır ki, o da, ekvân için suver-i hayâliyyeyi zâhir kılan kesret-i esmâiyyedir. O kesret dahi hayâlde olan şey üzerine delîldir. Ve hayâlde olan şey ise, suver-i mütekessireden müteşekkil olan vücûd-i izâfîdir. Ya'nî ilm-i ilâhîde zâhir olan a'yân-ı sâbite esmânın zıllı olduğu için hayâldir. Binâenaleyh bu hayâlî olan sûretleri zâhir kılan esmânın taaddüdü ve çokluğudur. A'yân-ı hâriciyye ise a'yân-ı sâbitenin zılleridir. Bu eşyâ-yı mütekessireye baktığımızda, bunların hayâlde, ya'nî ilm-i ilâhîde olan

şey üzerine delîl olduğunu anlarız. Ve bu hayâlde olan şey zâtın vücûduna muzâf olan vücûddur, çünkü zılldir. Ve zıllin vücûd-i müstakıllı olmayıp zıll sâhibinin vücûduna muzâf olan bir vücûddur.

/ İmdi kesretle vâkıf olan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve esmâ-i âlem ile olur. Ve ahadiyyet ile vâkıf olan kimse, Hakk'ın sûreti haysiyyetiyle değil, âlemlerden ganî olan zâtı haysiyyetiyle Hak'la olur. Ve âlemlerden ganî oldukda dahi, onun âlemlerden gınâsı, esmânın ona nisbetinden onun gınâsının aynı olur. Zîrâ onun için olan esmâ, ona delâlet ettiği gibi, bu eseri muhakkık olan diğer müsemmeyâta da delâlet eder (35).

Ya'nî bu gördüğümüz eşyâ-yı kesîre muvâcehesinde duran ve vahdet-i Hakk'a tâlib olmayan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve âlemin isimleriyle meşgûl olup, bu kesret ile Hak'tan mahcûb olur. Fakat ahadiyyet-i zâtiyye indinde duran ve ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, Hakk'ın âlemlerden ganî olan zâtı haysiyyetiyle, ebeden Hak ile olur. Fakat Hakk'ın sûreti, ya'nî sıfâtı haysiyyetiyle, onun aynı olmaz. Çünkü sıfât, mertebe-i taakkulde olan bir takım keserâttan ibâret olup, zât-ı ahadiyyette müstehlektir. Binâenaleyh ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, ganî olan zâtın mazhariyyetinde olur; kesreti îcâb eden sûret-i esmâiyye mazhariyyetinde olmaz, ya'nî zâtî olur, sıfâtî olmaz. Ve kesrette vukūf, halktan ibâret olan âlem ile Hak'tan mahcûb olanların şânı olduğu gibi, ahadiyyetle vukūf dahi, halktan mahcûb olan muvahhidînin şânıdır.

Bu iki makamdan daha a'lâ olan makam, velev ki eşyânın en hakîri olsun, kâffe-i mezâhirde Hakk'ı müşâhede eden kümmel-i müşâhidînin makāmıdır. Çünkü onlar, / halk ile berâber Hakk'ı ve kesret ile berâber vahdeti; ve kezâ bunun aksi olarak Hak'la berâber halkı ve vahdet ile berâber kesreti görürler. Onların nazarında biri diğerine hicâb olmaz. Ve zât-ı Hak âlemlerden ganî oldukda dahi, onun bu gınâsı, isimden gınâsının aynıdır. Zîrâ esmâ bir vech ile onun aynı ise de, bir vech ile de gayrıdır. Nitekim bu ayniyyet ve gayriyyet bâlâda îzâh olundu. Ya'nî esmâ zâta delâlet ettiği gibi, o

isim sebebiyle ba'zısı ba'zısından mümtâz olan mefhûmâta da delâlet eder. Ve bu mefhûmât, o esmânın eseri olarak tahakkuk eyler. O eser ise, isimlerin mezâhirinden sâdır olan ef'âldir. Sen ve ben, esmânın sûretlerinden başka bir şey değiliz. Ve bizim ef'âlimiz, mazhar olduğumuz isimlerin eseridir.

Yâ Muhammed! "Sen de! Allah", aynı haysiyyetinden, "ahaddir" (İhlâs, 112/1) **Bizim ona istinâdımız haysiyyetinden "Allah muhtâcün-ileyhdir."** (İhlas, 112/2) **Kendi hüviyyeti ve bizim hüviyyetimiz haysiyyetiyle, "doğurmadı"; ve yine böylece "doğmadı". Ve kezâlik "bir ahad ona küfüvv ve muâdil olmadı".** (İhlas, 112/3-4) **İşte bu, Hakk'ın na'tidir. İmdi kendi zâtını "Allâhü Ahad" kavli ile ifrâd eyledi. Ve kesret, Hakk'ın nuût-i ma'lûmesiyle, bizim indimizde zâhir oldu. Böyle olunca biz doğururuz ve doğarız; ve Hakk'a müstenid oluruz. Ve biz ba'zımız ba'zımıza küfüvv oluruz. Ve bu Vâhid bu nuûttan münezzehdir. İmdi O bizden ganî olduğu gibi, bu nuûttan ganîdir. Ve Hak için*, İhlâs sûresi olan bu sûreden gayri bir sıfat yoktur. Ve bunun hakkında nâzil oldu** (36).

Ya'nî Hakk'ın vücûdu, kendisinin zâtı haysiyyetiyle, Ahad'dir. Allah gayriden ganîdir. Allah Samed'dir, ya'nî Allah havâyicte maksûddur. Vücûdumuzda ve sıfâtımızda bizim ona istinâdımız haysiyyetiyle muhtâcün-ileyhdir. Ve isim i'tibâriyle vücûd-i Hak Vâhid'dir; ve isimlerden ganî değildir. Zîrâ "Samed"in ma'nâsı muhtâcün-ileyhdir; ve muhtâcün-ileyh, muhtâcın vücûdu ile mütehakkık olur. Binâenaleyh vücûd-i Hak ahadiyyeti haysiyyetiyle gayriden ganî olmakla berâber, sıfât ve esmâ haysiyyetiyle ganî değildir. Nitekim Hâce Hâfız buyurur. Beyt:

سایه معشوق اکر افتاد بر عاشق چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

* Bâzı nüshalarda وما للحق باعتبار غناه الذاتى نسب vâkı olmuştur. (A.A. Konuk) (Ba'zı nüshalarda: Ve zâtî gınâsı i'tibâriyle Hak için...)

şey üzerine delîl olduğunu anlarız. Ve bu hayâlde olan şey zâtın vücûduna muzâf olan vücûddur, çünkü zılldir. Ve zıllin vücûd-i müstakılli olmayıp zıll sâhibinin vücûduna muzâf olan bir vücûddur.

/ **İmdi kesretle vâkıf olan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve esmâ-i âlem ile olur. Ve ahadiyyet ile vâkıf olan kimse, Hakk'ın sûreti haysiyyetiyle değil, âlemlerden ganî olan zâtı haysiyyetiyle Hak'la olur. Ve âlemlerden ganî oldukda dahi, onun âlemlerden gınâsı, esmânın ona nisbetinden onun gınâsının aynı olur. Zîrâ onun için olan esmâ, ona delâlet ettiği gibi, bu eseri muhakkık olan diğer müsemmeyâta da delâlet eder** (35).

Ya'nî bu gördüğümüz eşyâ-yı kesîre muvâcehesinde duran ve vahdet-i Hakk'a tâlib olmayan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve âlemin isimleriyle meşgûl olup, bu kesret ile Hak'tan mahcûb olur. Fakat ahadiyyet-i zâtiyye indinde duran ve ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, Hakk'ın âlemlerden ganî olan zâtı haysiyyetiyle, ebeden Hak ile olur. Fakat Hakk'ın sûreti, ya'nî sıfâtı haysiyyetiyle, onun aynı olmaz. Çünkü sıfât, mertebe-i taakkulde olan bir takım keserâttan ibâret olup, zât-ı ahadiyyette müstehlektir. Binâenaleyh ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, ganî olan zâtın mazhariyyetinde olur; kesreti îcâb eden sûret-i esmâiyye mazhariyyetinde olmaz, ya'nî zâtî olur, sıfâtî olmaz. Ve kesrette vukūf, halktan ibâret olan âlem ile Hak'tan mahcûb olanların şânı olduğu gibi, ahadiyyetle vukūf dahi, halktan mahcûb olan muvahhidînin şânıdır.

Bu iki makamdan daha a'lâ olan makam, velev ki eşyânın en hakîri olsun, kâffe-i mezâhirde Hakk'ı müşâhede eden kümmel-i müşâhidînin makāmıdır. Çünkü onlar, / halk ile berâber Hakk'ı ve kesret ile berâber vahdeti; ve kezâ bunun aksi olarak Hak'la berâber halkı ve vahdet ile berâber kesreti görürler. Onların nazarında biri diğerine hicâb olmaz. Ve zât-ı Hak âlemlerden ganî oldukda dahi, onun bu gınâsı, isimden gınâsının aynıdır. Zîrâ esmâ bir vech ile onun aynı ise de, bir vech ile de gayrıdır. Nitekim bu ayniyyet ve gayriyyet bâlâda îzâh olundu. Ya'nî esmâ zâta delâlet ettiği gibi, o

isim sebebiyle ba'zısı ba'zısından mümtâz olan mefhûmâta da delâlet eder. Ve bu mefhûmât, o esmânın eseri olarak tahakkuk eyler. O eser ise, isimlerin mezâhirinden sâdır olan ef'âldir. Sen ve ben, esmânın sûretlerinden başka bir şey değiliz. Ve bizim ef'âlimiz, mazhar olduğumuz isimlerin eseridir.

Yâ Muhammed! "Sen de! Allah", aynı haysiyyetinden, "ahaddir" (İhlâs, 112/1) **Bizim ona istinâdımız haysiyyetinden "Allah muhtâcün-ileyhdir."** (İhlas, 112/2) **Kendi hüviyyeti ve bizim hüviyyetimiz haysiyyetiyle, "doğurmadı"; ve yine böylece "doğmadı". Ve kezâlik "bir ahad ona küfüvv ve muâdil olmadı".** (İhlas, 112/3-4) **İşte bu, Hakk'ın na'tidir. İmdi kendi zâtını "Allâhü Ahad" kavli ile ifrâd eyledi. Ve kesret, Hakk'ın nuût-i ma'lûmesiyle, bizim indimizde zâhir oldu. Böyle olunca biz doğururuz ve doğarız; ve Hakk'a müstenid oluruz. Ve biz ba'zımız ba'zımıza küfüvv oluruz. Ve bu Vâhid bu nuûttan münezzehdir. İmdi O bizden ganî olduğu gibi, bu nuûttan ganîdir. Ve Hak için*, İhlâs sûresi olan bu sûreden gayri bir sıfat yoktur. Ve bunun hakkında nâzil oldu** (36).

Ya'nî Hakk'ın vücûdu, kendisinin zâtı haysiyyetiyle, Ahad'dir. Allah gayriden ganîdir. Allah Samed'dir, ya'nî Allah havâyicte maksûddur. Vücûdumuzda ve sıfâtımızda bizim ona istinâdımız haysiyyetiyle muhtâcün-ileyhdir. Ve isim i'tibâriyle vücûd-i Hak Vâhid'dir; ve isimlerden ganî değildir. Zîrâ "Samed"in ma'nâsı muhtâcün-ileyhdir; ve muhtâcün-ileyh, muhtâcın vücûdu ile mütehakkık olur. Binâenaleyh vücûd-i Hak ahadiyyeti haysiyyetiyle gayriden ganî olmakla berâber, sıfât ve esmâ haysiyyetiyle ganî değildir. Nitekim Hâce Hâfız buyurur. Beyt:

سایه معشوق اکر افتاد بر عاشق چه شد　　　ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

* Bâzı nüshalarda وما للحق باعتبار غناه الذاتی نسب vâkı olmuştur. (A.A. Konuk) (Ba'zı nüshalarda: Ve zâtî gınâsı i'tibâriyle Hak için...)

Tercüme: "Ma'şûkun sâyesi eğer âşıkın üzerine düştü ise ne oldu? Biz vücûdda ona muhtâc idik; o da bize müştâk idi."

Ve Hak "doğurmadı", ya'nî vâcib olan "hüviyyet"i, bizim mümkin olan hüviyyetlerimize mukārenetle / veled makāmında olarak üçüncü bir vücûd tevellüd etmedi ki, Hak onun vâlidi olsun. Bu vücûd-i mümkin, ancak onun vücûduna muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdir. Yoksa iki vücûdun birbirine mukārenetinden peydâ olan bir netîce değildir. Ve Hak bir kimseden "doğmadı", ya'nî iki vücûd yok idi ki, onlar birbirine mukārin olmakla Hak onların netîcesi olsun. Ve Hakk'ın vücûduna "küfüvv" ve mukābil ve misil ve muâdil olarak diğer bir vücûd yoktur ki, kendisine musâhib olsun. Belki kâffe-i merâtibde "vücûd" ancak kendisinindir. Meselâ buhâr kesâfet peydâ edip bulut ve su ve buz olur. Bu üç mertebede zâhir olan suver, hep buhârın vücûdudur. Bulutun ve suyun ve buzun vücudları, buhârın vücûduna muzâf olan vücûdât-ı i'tibâriyyedir. İşte bu ahadiyyet, zâtı hasebiyle Hakk'ın na'tıdır. Binâenaleyh Hak Teâlâ "Allâhü Ahad" kavliyle zâtının ferd olup kesretten münezzeh olduğunu beyân eyledi. Bu münezzehiyyet, Hakk'ın na't-ı ahadiyyeti hasebiyledir.

Velâkin Hak'tan selb edip, bizim muttasıf olduğumuz, nuût-i ma'lûme hasebiyle, bizim indimizde kesret zâhir oldu. Çünkü biz doğururuz ve doğarız; ve vücûdumuzda ve sıfâtımızda Hakk'a istinâd ederiz; ve biribirimize küfüvv ve muâdil oluruz. İşte Hak'tan selb ettiğimiz bu nuût ile bizler muttasıf oluruz. Ve bu sebeble de bizim indimizde kesret zâhir olur. Ve Hakk-ı vâhid, zât-ı ahadiyyeti ve ayn-ı vâhidesi i'tibâriyle, bunlardan münezzehdir ve ganîdir; ve nitekim bizlerden dahi ganîdir. Çünkü bizler bu nuût ile muttasıfız. Binâe-
60 naleyh Hak, zâtıyla bizden ganîdir. / Ve gınâ-i zâtîsi i'tibâriyle bu sûre-i İhlâs'tan başka Hakk'ın bir sıfatı yoktur. Zîrâ bu sûre-i şerîfe, zât-ı ahadiyyetten kesretin ve ahkâmının ve nuûtunun selbine muhtasstır. Ve ahadiyyet nefy-i kesrettir. İşte ma'nâ-yı İhlâs budur. Onun için İmâm-ı Alî (k.a.v.) Efendimiz hazretleri كمال الاخلاص له نفي الصفات عنه ya'nî "O'nun için ihlâsın kemâli, O'ndan sıfâtın nefyidir" buyurdular. Ve bu sûre-i İhlâs, Hakk'ın nesebi (nûnun fethiyle), ya'nî na'ti olan ahadiyyetin vasfında nâzil oldu. Fakat bu ahadiyyet, ahadiyyet-i zâtiyyedir; ahadiyyet-i esmâiyye değildir.

Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) âtîde buyurur:

İmdi Allâh'ın ahadiyyeti, bize tâlib olan esmâ haysiyyetinden, ahadiyyet-i kesrettir. Ve bizden ve esmâdan gınâsı haysiyyetinden, Allâh'ın ahadiyyeti, ahadiyyet-i "ayn"dır. Halbuki her ikisine de, ahadiyyet ıtlâk olunur. İşte bunu bil! (37).

Ya'nî ahadiyyet-i ilâhiyye ikidir: Birisi âsârını bizde ızhâr etmek için bize tâlib olan isimleri haysiyyetinden olan ahadiyyete, "ahadiyyet-i kesret" derler. Zîrâ bir çok esmâ ile müsemmâ olan şey, ancak zât-ı vâhiddir. Ve bu kesret, ancak mertebe-i akılda olan kesret-i nisebiyyedir. / Meselâ insan mefhûmu, ahadiyyü'z-zât olduğu halde, gülen, ağlayan, okuyan, yazan, döğen, seven gibi ilh... bir takım nisbetleri vardır. Bunların taaddüdü ile zâtının taaddüdü lâzım gelmez. Bu kesret taakkul mertebesindedir. İşte bu esmâ cihetinden olan insan mefhûmunun ahadiyyeti ahadiyyet-i kesrettir.

İkincisi: Allâh'ın âsâr-ı esmâ olan bizlerden ve isimlerinden gınâsı cihetinden olan ahadiyyetidir. Buna da "ahadiyyet-i ayn", ya'nî "ahadiyyet-i zâtiyye" derler. Zîrâ zât, zât olmak için mutlaka isimlerine ve onun âsârına muhtâç değildir. İsimleri olsa da olmasa da yine zâttır. Meselâ insanın isimlerinden mücerred olarak bir ahadiyyeti vardır ki, zâtı cihetindendir. Binâenaleyh okuyucu, yazıcı, döğücü, sevici olmasa da, insan yine insandır. Ve bu nisbetlerden müstağnîdir. Zât-ı insanın bunlara ihtiyâcı yoktur.

İşte bu iki ahadiyyete dahi "Ahad" ismi verilir. Fakat zâta nisbet olunan ahadiyyet başka, esmâya nisbet olunan ahadiyyet başkadır. Binâenaleyh bunları mahallerinde isti'mâl etmek için farklarını bil!

İmdi Hak, ancak senin için, senin üzerine ve O'nun üzerine delâil olarak zılâli îcâd etti. Ve onu soldan sağdan râci' olduğu halde sâcid kıldı. Tâ ki ârif olasın ki, sen kimsin ve senin Hakk'a nisbetin nedir ve Hakk'ın sana nisbeti nedir ? / Tâ ki bilesin ki Allâhın mâsivâsı nereden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden Allâh'a fakr-ı küllî ile ve ba'zısının

ba'zısına iftikārı sebebiyle, ona fakr-ı nisbî ile muttasıf oldu (38).

Hz. Şeyh (r.a.) Sûre-i Nahl'de vâkı اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مٰا خَلَقَ اللهُ مِنْ شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلاٰلُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالْشَّمٰائِلِ سُجَّداً لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (Nahl, 16/48) ya'nî "Onlar görmezler mi ki, Allah Teâlâ'nın halk ettiği cism-i kāimin gölgesi şemsin tulû' ve gurûbu indinde sağına ve soluna dönüp uzanarak ve kısalarak züll üzere Allah Teâlâ'ya secde etmektedir" âyet-i kerîmesine işâret buyururlar.

Ya'nî Hak, zılâli senin vücûduna ve O'nun vücûduna delîl olmak için îcâd etti. Ve o zılâli şemsin tulû'u vaktinde sağdan sola ve gurûbu zamânında da soldan sağa mâil olarak sâcid, ya'nî arz üzerine münbasıt kıldı. Ve sen kimsin ve senin Hakk'a nisbetin nedir ve Hakk'ın sana nisbeti nedir? İşte bunları bilesin diye gölgelerin vücûdlarını ve vücudların gölgelerini sana delâil olmak üzere îcâd eyledi. Eğer sen dikkat edersen bilirsin ki, bu müteayyin olan vücûdlar, zıll-i hayâlîdir. Ve sen o müteayyin olan vücûdlardan birisisin; ve senin Hakk'a nisbetin zıllin şahsa nisbeti gibidir. Çünkü senin mukayyed ve müteayyin olan vücûdun vücûd-i mutlaktan uzamıştır; ve sen onunla kāimsin. Ve Hakk'ın sana nisbeti dahi, şahsın zılle nisbeti gibidir. Ve şahıs gölgesinden bilindiği gibi Hak dahi kendisinin zılli olan âlemden ma'lûm olur. Ve zıllin harekât ve sekenâtı, zî-zıllin harekât ve sekenâtına tâbi' olup, gölgenin başlıbaşına vücûd-i müstakılli yoktur. Ve şahs-ı kāim olmayınca gölgenin dahi vücûdu olmaz. Ve kezâ sen bilirsin ki, / mâsivâ-yı Hak dediğimiz bu kesîf sûretler, ne mertebeden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden Hakk'ın vücûduna ihtiyâc-ı küllî ile ve onların biribirine ihtiyâcı sebebiyle, vücûd-i Hakk'a ihtiyâc-ı nisbî ile muttasıf oldu.

Ma'lûm olsun ki, iftikār ve ihtiyâç iki sûretle olur: Birisi budur ki, mâsivâ-yı Hak dediğimiz vücûdât-ı müteayyine, Hakk'ın zıllidir. Binâenaleyh bunlar vücûdda Mûcid, Mukavvim, Rab ve Nûr olan ve Allah ismiyle müsemmâ olan zâta muhtaçtırlar. Nitekim şahsın gölgesi dahi vücûd bulabilmek için mutlaka o şahsa muhtaçtır. Ve bizim vücûd-i zıllîmiz, İlâh'ın me'lûhu olup kendi nefsinde müstakıl değildir. İşte bizim vücûdumuzun Hakk'a bu sûretle ihtiyâcı, iftikār-ı küllîdir.

İkincisi, fakîrin zengine ve çocuğun vâlidesine ve zaîfin kavîye olan ihtiyâcı gibi yekdîğerimize olan ihtiyâcımızdır. Bu ihtiyâç, zılliyyetten dolayı vâkı' olan ihtiyâç nev'inden değildir. Belki mezâhirde Hakk'ın rubûbiyyetle zuhûrundan nâşîdir. İşte buna da, iftikār-ı nisbî derler. Maahâzâ âlem, rubûbiyyet cihetinden zıll değildir, Hakk'ın aynıdır. Binâenaleyh iftikār, hakîkatte Allah'dan gayri hiç bir kimseye değildir.

Ve tâ ki bilesin ki, nereden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden, Hak nâstan gınâ ile ve âlemlerden gınâ ile muttasıf oldu. Ve âlem dahi gınâ ile muttasıf oldu. Ya'nî nâstan ba'zısı ba'zısından şu vech ile gınâ ile muttasıf oldu ki, o vech onunla bâ'zısının âhara müftekır olduğu vechin aynıdır. Ve Hak için esmâ-i ilâhiyyeden gayri, âlemin ona müftekır olduğu bir sebebiyyet yoktur. Ve muhtâcün-ileyh olan isim, muhtâcın misli olarak âlemden olsun veyâhut ayn-ı Hak'tan olsun, esmâ-i ilâhiyye, âlemin ona muhtâc olduğu her bir isimdir. O da Allah'dır, gayri değildir. Bunun için Allah Teâlâ buyurdu: "Ey nâs, siz Allâh'a muhtaçsınız; ve Allah ganî ve hamîddir" (Fâtır, 35/15) (39).

Ya'nî sen im'ân ile baktığın vakit bâlâda zikr olunan hakāyıkı bildiğin gibi, bunu dahi bilirsin ki: Hak, ne mertebeden ve hangi hakîkat-i ilâhiyye ile nâstan ve âlemlerden gınâ ile muttasıf oldu. Ve bu gınâ ile ittisâf âlemde dahi vâkı' oldu. Ya'nî âlemin bir cüz'ü bir hususta diğer cüz'ünden ganî oldu. Ve kezâ bir cüz bir hususta diğer bir cüz'e mütfekır oldu. Meselâ bir şahsın gölgesi vücûdda o şahsa muhtaçtır. Fakat yine o gölge, kendisinin sâhibi olmayan diğer bir şahıstan ganîdir. Ve kezâ su, donmak için şemse muhtaç değildir ve ondan ganîdir. Fakat erimek için güneşin harâretine muhtaçtır.
65 Binâenaleyh su, güneşten bir vech ile ganîdir; ve bir vech ile ona/müftekırdir. Ve bu iftikār ve gınâ, biribirinin aynıdır. Çünkü mezâhirde Hakk'ın rubûbiyyetle zuhûrundan nâşîdir. Ve âlem ise, rubûbiyyet cihetinden Hakk'ın aynıdır. Ve âlem vücûd-i aslîsi olmayıp ademiyyet üzere bulunduğundan, şübhesiz iftikār-ı zâtî ile esbâba muh-

taçtır. Sebeb olmayınca onun vücûdu olamaz. Ve âlemin muhtaç olduğu en büyük sebeb dahi, Hakk'ın sebebiyyetidir. Binâenaleyh bizim vücûdumuz, iftikār-ı zâtî ile Hakk'a muhtâc olup, kendi zâtı ile kāim olan zât-ı mutlakanın tecellîsi ve esmâsiyle kāimdir.

Âlemin muhtâc olduğu Hakk'ın sebebiyyeti dahi, esmâ-i ilâhiyyeden gayri değildir. Ya'nî merbûb ve mahlûk olan âlem, Rabb'e ve Hâlık'a muhtaçtır. Maahâzâ bu iftikār rızk ve halktadır. Yoksa, zevât-ı hakāyık, zâtın taayyünâtının sûretleridir ve Hakk'ın şuûnâtıdır. Binâenaleyh min-haysü'z-zât iftikār yoktur. Bu iftikār ancak nisebden ibâret olan esmâ arasındadır. Ve biz de işte o esmânın sûretleriyiz. Ve esmâ-i ilâhiyye, âlemin muhtâc olduğu her bir isimdir ki, kendisine muhtâc olunan isim, gerek çocuğun vücûdda babasına ihtiyâcı gibi, âlemin cüz'ünden muhtâcın kendisine benzeyen bir cüz' olsun; ve gerek çocuğun sûrette ve halkta Musavvir ve Hâlık olan Hakk'a ihtiyâcı gibi ayn-ı Hak'tan olsun. Ya'nî ism-i Zâhir'in taht-ı ihâtasında olan mezâhir-i kevniyye ve avâlim-i halkıyyeden her birisi iki i'tibâr ile "ism-i ilâhî"dir.

Birisi budur ki, mevcûd olan her bir şey, Hakk'ın vücûduna ve onun vahdetine delâlet ettiği için "ism-i ilâhî" olmuş olur.

/ İkincisi budur ki, mevcûd olan her bir şey, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharı ve meclâsıdır. Binâenaleyh her bir isim rubûbiyyetini kendisine mahsûs olan mazharda ızhâr ettiği ve zâhir ile mazhar bir görüldüğü için, her şey "ism-i ilâhî" olur. Ve ism-i Bâtın'ın taht-ı ihâtasında olan suver-i ilmiyyeye gelince onların esmâ-i ilâhiyye olduğuna şübhe yoktur.

İmdi muhtâcün-ileyh olan isim, Allah'dır; rubûbiyet cihetiyle onun gayri değildir. Babanın çocuğun vücûduna sebeb olması husûsunda, kābiliyetten ve mazhariyyetten başka bir şey yoktur. Babanın mazharında zâhir olan fiil, Hakk'ın fiilidir; ve mazharın vücûdunda zâhir olan Hakk'ın aynıdır. Bunun için Hak Teâlâ buyurdu ki "Siz Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız" (Fâtır, 35/15). Ya'nî fakr, sizin sıfat-ı zâtiyyenizdir. Binâenaleyh hadd-i zâtında sizin gınânız olmayıp, cemî'-i umûrda fakr-ı küllî ile Hak Teâlâ'ya muhtaçsınız. "Ve Allah Teâlâ kendi zâtı ile gayrden ganîdir. Ve kendi zâtı ile yine kendi zâtını hamîddir."

Ve ba'zımızdan ba'zımıza bizim için iftikār sâbit olduğu ma'lûmdur. Böyle olunca bizim esmâmız esmâullahdır. Zîrâ iftikār, bilâ-şek O'nadır. Ve bizim a'yânımız ise, nefs-i emrde O'nun zıllidir, O'nun gayri değildir. İmdi O, bizim "hüviyyet"imizdir; "hüviyyet"imiz değildir. İşte biz sana tarîkı temhîd ettik, nazar et! (40).

/Ya'nî Hakk'ın bize tecellî eylediği esmâ ile ba'zımızın ba'zımıza iftikārı sâbit olur. Ve esmâ-i kevniyye, tenezzülü ve sıfât-ı kevniyye ile ittisâfı i'tibâriyle Allâh'ın isimleridir. Meselâ mertebe-i letâfette buharın adı buhardır. Fakat tenezzülâtı i'tibâriyle her mertebede bir isim alır. Bir mertebede adı bulut; ve bir mertebede yağmur ve su; ve bir mertebede kar; ve bir mertebede de buzdur. Bu isimlerin cümlesi buhârın isimleridir. Şu halde bizler ki, a'yân-ı kevniyyeyiz, bizim isimlerimiz Allâh'ın isimleridir. Ve bizler ancak esmânın sûretleriyiz. Bizim yekdîğerimize muhtâc oluşumuz dahi, Hakk'a olan ihtiyâcdır. Ve hiç şübhe yoktur ki, iftikār ancak Allah Teâlâ'yadır. Ve a'yân-ı sâbitemiz ile a'yân-ı mevcûdemiz nefsü'l-emrde Hakk'ın zıllidir. Ve bir şeyin zılli ise o şeyin aynıdır. İşte bu i'tibâr ile Hak bizim "hüviyyet"imizdir. Ve bir şeyin zılli o şeyden ayrı olduğundan bu i'tibâr ile dahi Hak bizim "hüviyyet"imiz değildir. Meselâ buhar, hakîkat ve vücûd i'tibâriyle, buzun hüviyyetidir. Ve taayyün ve kayd ve izâfet i'tibâriyle buzun hüviyyeti değildir.

İşte ey kāri', biz sana Hakk'a mûsıl olan gâyet geniş bir yol açtık. Sen dîde-i basîret ile nazar edip cemâl-i ahadiyyeti, cemî'-i mezâhir-i âlemde ve bu sûretlerde müşâhede et! Ve âlemin suver-i kesîresi gözüne perde olmasın! Rubâî:

معشوق عیان بود کنون دانستم   بامن بمیان بود کنون دانستم
کفتم بطلب مگر بجایی برسم   خود تفرقه آن بود کنون دانستم

Tercüme: "Ma'şûkun ayân olduğunu şimdi bildim. Arada benim ile berâber olduğunu şimdi bildim. Taleb ve taharrî ile bir makāma vâsıl olurum demiş idim. Halbuki onun tefrika olduğunu şimdi bildim."

4 Temmuz 332; 16 Ramazan 334, yevm-i Pazartesi, sâat-i ezânî 3.

*
* *

M e s n e v î :

عالم وهم خيال و طمع و بيم — هست رهرورا يكى سد عظيم

Tercüme: "Vehim ve hayâl ve tama' ve korku âlemi, yolcu için bir sedd-i azîmdir."

Şerh: Ya'nî tarîk-ı Hakk'a sâlik olan bir kimse, eğer kendisinin ve âlemin hey'et-i mecmûasının vücûd-i vehmîlerinden geçmez ve onların esmâ-i ilâhiyyenin zılâli olup bir hayâlden ibâret bulunduğunu bilmezse, kendi vücûd-i mevhûmuna müterettib olacak mükâfâta tama' ve mücâzâttan dahi havf eder. Ve ameli ancak mükâfâta nâil olmak ve mücâzâttan halâs olmak için îfâ eyler. Bu ise isneyniyyet olup Hak yolunda sedd-i azîmdir. Zîrâ sâlikin maksûdu vahdettir. Bu keserât-ı mevhûme ve muhayyele ile vahdet bulunmaz. **Mesnevî:**

نقشهاى اين خيال نقش بند — چون خليل راكه كه بر شد گزند

Tercüme: "Bu nakış bağlayıcı olan hayâlin nakışları, dağ gibi olan Halîl gibi bir zâta zarar oldu."

Şerh: "Hayâl-i nakş-bend"den murâd ilm-i ilâhîde olan eşyânın sûretleridir. Bu hayâlin nakışları ise hazret-i şehâdette zâhir olan sûretlerdir ki, a'yân-ı sâbitenin zılâlidir. Binâenaleyh bu âlem, hayâlin hayâli olmuş olur. Bunun tafsîli **Fass-ı Yûsûfî**'de murûr etmiştir. İşte bu nukūş-i muhayyele dağ gibi râsih olan, İbrâhîm Halîlullah gibi bir zâta zarar îrâs etti./

كفت هذا ربى ابراهيم راد — چونكه اندر عالم و هم او فتاد
ذكر كوكب را چنان تأويل كفت — آنكسى كه كوهر تأويل سفت

Tercüme: "Cevâd olan cenâb-ı İbrâhim, işte Rabbim budur, dedi. Çünkü âlem-i vehme düştü. Yıldızın zikrine böyle te'vîl söyledi. Onun gibi bir kimse te'vîl gevherini deldi."

Şerh: Ya'nî cömert olan cenâb-ı İbrâhîm evvelen parlak bir yıldız gördü. İşte Rabbim budur, dedi. O yıldız gâib olunca, ben ufûl edenleri sevmem, deyip bu tevehhümden vaz geçti. Bu vak'anın tafsîli sûre-i En'âm'da فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّى فلَمَّا اَفَلَ قَالَ لَا اُحِبُّ الْآفِلِينَ (En'âm, 6/76) âyet-i kerîmesinden bed' ile Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyrulmuştur. Ba'dehû kameri daha büyük mü-

şâhede edip, işte Rabbim budur, dedi. Gurûb edince ondan dahi yüz çevirdi. Şemsi daha büyük ve daha münevver gördü. İşte Rabbim budur, dedi. O da gurûb edince bu vehimden dahi vaz geçip yeri göğü yaratan Sâni'-i Hakîm'e ve âlemlerin Rabb'ine müteveccih oldu. İşte cenâb-ı İbrâhîm gibi bir zâtı, suver-i âlem te'vîl cânibine sevk etti. Maahâzâ nûr-i aklı, bu sûretlerin birer hayâl-i zâil olduğuna hükm eyledi. **Mesnevî:**

عالم و هم خیال چشم بند — انچنان که را ز جای خویش کند
تا که هذا ربی آمد قال او — خربط و خر را چه باشد حال او

Tercüme: "Göz bağlayıcı olan âlem-i vehim ve hayâl, öyle dağı yerinden kopardı. Hattâ onun kelâmı, هذا ربی geldi. Ahmakın ve eşeğin hâli ne olur?"

70 /Şerh: Çeşm-i basîreti, cemâl-i vahdete nazar etmekten bağlayan bu âlem-i vehm ve hayâl ve zılâl, bu nukūş-i mâsivâya kapılmamak husûsunda dağ gibi metîn olan bir nebiyy-i zî-şânı yerinden kopardı. Artık, sen suver-i âlemin hakāyıkını idrâkten mahrûm olan ahmakın ve mübtelâ-yı şehvet olan eşeklerin hâlini kıyâs et! İbrâhîm (a.s.) bu hayâlât içinde Rabb'isini aradı. Ve bu taharrî vücûd-i Hak ile vücûd-i halk arasındaki râbıtaya ve münâsebete taalluk etti. Halbuki ahmak ve hımâr tabîatında olan kimseler, bu suver-i hayâliyyeye, birer sûretle temettü' kasdiyle dört el ile yapışıp kalmışlar ve Rab'lerini külliyyen unutmuşlar ve hattâ ba'zıları inkâr bile etmişlerdir. **Mesnevî:**

غرق گشته عقلهای چون جبال — در بحار و هم وگرداب خیال
کوهها را هست زین طوفان فضوح — کو امانی جزکه در کشتیء نوح
زین خیال رهزن راه یقین — کشت هفتاد و دو ملت اهل دین
مرد ایقان رست ازو وهم و خیال — موی ابرورا نمی کوید هلال
و انکه را نور عمر نبود سند — موی ابروی کجی راهش زند

Tercüme: "Dağlar gibi olan akıllar, vehim deryâlarında ve hayâl girdâbında gark olmuştur. Bu tûfanda dağlara fazâhat vardır. Nûh'un gemisinde olandan gayri bir eman nerede? Bu yakîn yolunun rehzeni olan hayâlden, ehl-i dîn yetmiş iki millet oldu. Ehl-i yakîn, o vehim ve hayâlden kurtuldu; kaş kılına hilâl demez! O kimseye ki

Hz. Ömer'in nûru sened olmaya, kaşının bir eğri kılı onun yolunu vurur."

Şerh: Ya'nî dağlar gibi râsih ve metîn olan bir çok akıllar, bu suver-i âlemi müstakıllü'l-vücûd zannedip vehim deryâlarında / ve hayâl girdâbında boğulmuşlardır. Zîrâ onlar hayâli hakîkat zannetmişler ve onun üzerine ibtinâ-i hüküm eylemişlerdir. Bu öyle bir tûfandır ki, dağlar gibi akıllara bu tûfandan rüsvâylık vardır. Bundan kurtuluş, ancak sefîne mesâbesinde olan sünen-i peygamberîye ve onun vârislerinin gösterecekleri tarîka mütâbaat ve sülûk ile olur. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz الدنيا كحلم النائم ya'nî "Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı mesâbesindedir" buyurmuşlardır. Rü'ya ise hayâldir. Ve hayâl tarîk-i yakînin reh-zenidir. İşte bu hayâl sebebiyle ehl-i dîn, yetmiş iki millet oldu. Zîrâ bunlardan her birisi sünnet-i Resûlullâh'a değil, akıllarına istinâd ve i'timâd ettiler. Ve cennet-i kurbdan nâr-ı bu'de düştüler. Evhâm ve hayâlât onların yollarını vurdu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur. ستفترق امتى ثلثا و سبعين فرقة كلهم فى النار الا واحدة Ya'nî "Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onların hepsi nârdadır. Birisi müstesnâdır." Ve müstesnâ olan fırka ise sünnete ittibâ' eden tâifedir. Zîrâ bunlar akıllarını Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in muvâcehesinde kurbân edip ehl-i yakînden oldular. Artık onlar kaş kılına hilâl demezler.

Bu beyân ile cenâb-ı Ömer (r.a.) zamânında olan bir vak'aya işâret buyrulur: Birisi, hilâli görüyorum, diye huzûr-i Ömer'e gelmiş idi. Halbuki bu zât gâyet müsinn olup gözünün üzerine sarkmış olan kaşının kılını hilâl zannetmiş idi. Hz. Ömer farkına varıp kaşının kılını düzeltmiş ve ondan sonra yine hilâli görüp görmediğini sormuş. Ve netîcede o rü'yetin hayâl ve vehimden ibâret olduğu anlaşılmış idi. İşte böyle Hz. Ömer'in nûrunu sened ittihâz etmiş olan kimsenin yolunu kaşının bir eğri kılı vurmaz. Ehl-i âlem dahi, tıpkı hilâli görüyorum iddiâsıyla zannına tâbi' olmuş kimselere benzer. Hz. Ömer gibi olan mürşid-i kâmil huzûruna gidince onu zannından halâs edip mertebe-i yakîne îsâl eder. **Mesnevî:**

صد هزاران كشتىء باهول وسهم — تخته تخته گشته در درياى وهم
كمترين فرعون چست و فيلسوف — ماه او در برج و همى در خسوف

کس ندادند روسپی زن کیست آن — و آنکه داند نیستش بر خود گمان
چون ترا و هم تو دارد خیره سر — از چه گردی گرد و هم آن دگر
عاجزم من از منیء خویشتن — چه نشستی پر منی در پیش من

Tercüme: "Yüz binlerce hevl ve sehm ile mevsûf olan gemi, vehim deryâsında tahte tahte olmuştur. Onların ednâsı, çâlâk ve feylesof olan Fir'avn'dır. Onun mâhı, burc-i vehmîde husûftedir. Fâhişe kadının kim olduğunu kimse bilmez. Ancak kendince şübhesi olmayan kimse bilir. Mâdemki seni vehmin hıyre-ser tutar, neden dolayı o diğer vehim etrâfında dolaşırsın. Ben, kendi benliğimden âcizim, benim önümde pür-enâniyyet niçin oturdun?"

Şerh: Ya'nî bir çok mahâvif ile mevsûf ve gemi gibi olan akl-ı cüz'î, evhâm ve hayâlât deryâsında parça parça olmuştur. Onların bir tânesi de, vehme tebaiyyette çâlâk ve feylesof olan Fir'avn'dır. Onun mâh gibi olan nûr-i aklı vehme mensûb olan burcda husûftedir. Zîrâ o kendisini müstakıllü'l-vücûd zannedip أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziat, 79/24) dedi. Kendisinin ve mülkünün taayyünât-ı hayâliyyesini bilemedi. Bu âlemin taayyünâtı hakîkati setr etmiştir. Meselâ mestûre kadınlar içinde hangisinin fâhişe olduğunu kimse bilmez. Bunların arasında bulunan fâhişe kadını ancak onunla münâsebette bulunmuş olan kimse bilir. Bu hususta o kimse aslâ şübhe etmez.

Ey vehminin mağlûbu olmuş olan kimse, hakîkati bulacağım diye niçin kendin gibi bir vehme mağlûbun etrâfında dolaşıp durursun? Sen ne kendinin ve ne de âlemin hakîkatini anlamamış olduğun halde, cehilde seninle hem-hâl olan feylesofların, felsefiyyât-ı vehmiyyesi etrâfında dolaşmak ne fâide verir? Meselâ ben kendi vücûdumu müstakıl farz edip bu vehimden bir türlü kurtulamıyorum; ve kendi başımın çâresini bulmaktan âcizim. Sen aynı acz ile muttasıf iken enâniyyet ile dolu olarak benim önüme gelip oturduğun halde benden ne istifâde edersin? İki âcizin birbirine ne muâveneti olabilir? Hz. Pîr-i dest-gîr bu kelâmı bi't-tenezzül feylesofların makāmından söylemişlerdir. Yoksa kendilerinin kendiliği kalmamıştır. / **Mesnevî:**

بی من و مایی همی جویم بجان — تا شوم من کوی آن خوش صولجان
هر که بی من شد همه منها دروست — یار جمله شد چو خودرا نیست دوست
آینه بی نقش شد یابد بها — زانکه شد حاکی جمله نقشها

Tercüme: "Ben canla "men" ve "mâ"sız arıyorum, tâ ki o hoş çevgânın topu olayım. Her kim "ben"siz oldu, bütün "ben"ler ondadır. Mâdemki kendisine dost değildir, cümlenin yâri oldu. Âyîne nakışsız olunca bahâ bulur. Zîrâ bütün nakışlardan hikâye edicidir."

Şerh: Ben, cân ü gönülden, kendi varlığından ve enâniyyetinden kurtulmuş bir kimse arıyorum. Çevgân, topu nasıl çeler ve onda istediği gibi tasarruf ederse, o kendisinden halâs olup موتوا قبل ان تموتوا sırrına mâ-sadak olmuş olan mürşid-i kâmil dahi, bende öylece tasarruf etsin. Her kim benlikten halâs oldu ise bütün "ben"ler ondadır. Zîrâ "ben" ta'bîri vücûd-i mutlakta müteayyin bulunan vücûd-i mukayyede âit bir lafızdır. Ve mutlaka ârız olan mukayyediyyet kalkınca, o mukayyed ayn-ı mutlak olur. Binâenaleyh ne kadar mukayyedât var ise, artık o ayn-ı mutlak olan mukayyedin içindedir. Nitekim âyînenin üzerinde nakış bulunmazsa, güzel ve kıymet-dâr olur. Çünkü bî-nakş olan âyîneye bütün suver-i eşyâ müntabi' olur.

13 Temmuz 332; 25 Ramazan 334 yevm-i Çarşamba, sâat 3.

بسم الله الرحمن الرحيم

X

[KELİME-İ HÛDİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ AHADİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Bu Kelime-i Hûdiyye'de "hikmet-i ahadiyye" râsıhtır. Vechi budur ki: Hûd (a.s.) merbûbât-ı kesîre mezâhirinde Vâhid'in rubûbiyyetini müşâhede eder idi. Ya'nî her bir mahlûku terbiye eden, onun tâbi' olduğu bir ism-i hâssıdır. Esmâ-i ilâhiyye lâ-yuad ve lâ-yuhsâ olduğundan onların terbiyeleri tahtında bulunan mezâhir dahi öylece kābil-i ta'dâd değildir. Binâenaleyh her bir "isim" bir Rab'dir. Bu sûrette merbûb dahî kesîr olur. İşte Hûd (a.s.) bu merbûbâtın mezâhirinde erbâb-ı kesîreyi ber-taraf edip bir rubûbiyyet müşâhede etmiş idi. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ondan naklen beyân buyurur: مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56). Ya'nî "Hiç bir zî-hayat yoktur, illâ ki Hak onun nâsıyesini âhizdir. Benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredir".

İmdi "ahadiyyet" üç mertebe üzerinedir:

Birincisi: "Ahadiyyet-i zâtiyye"dir. Bunda aslâ kesret i'tibârı yoktur. قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ (İhlâs, 112/1) bu mertebeyi beyân eder. Ve bu ahadiyyet-i zâtiyye, mutlakıyyeti hasebiyle, Vâhid için hiç bir vasfı ve na'ti kabûl etmez; belki bu ahadiyyet Vâhid'in aynıdır. İşte bu tevhîde "tevhîd-i zât" derler.

İkincisi: Esmâ ve sıfâtın mertebe-i ahadiyyetidir. Ne kadar esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye varsa, kesret-i nâ-mütenâhiyyesi ile, zât ile birdir. Ve esmânın kesreti taakkul ve nisbet i'tibâriyle sâbittir. Yoksa zât-ı Hak ıtlâkı hasebiyle bu gibi niseb ve i'tibârât-ı akliyyeden münezzehdir. Bu i'tibâra göre Allah Vâhid'dir. Ve هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Zümer, 39/4) bu mertebeyi beyân eder. Zîrâ makhûr olmayınca kahhâriyyet zâhir olmaz. Ve makhûrun vücûdu ise nisbî ve i'tibârîdir. Ve bu mertebede "vahdet" Vâhid'in na'tıdır, "zât"ı değildir.

Üçüncüsü: "Ahadiyyet-i ef'âl", / ahadiyyet-i te'sîrât ve müteessirâttır. Ve bu mertebede Zât-ı müteâliyye cemî'-i ef'âlin masdarıdır; ve münfailâtın kâffesinde müessirdir. Ve bu ahadiyyet "ahadiyyet-i rubûbiyye"dir. İşte Hûd (a.s.)ın hikmeti bu "ahadiyyet-i rubûbiyye"-ye müsteniddir.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.), bundan mukaddem olan **Fass-ı Yûsufî'nin** âhirinde "ahadiyyet-i zâtiyye" ile "ahadiyyet-i esmâiyye-i ilâhiyye"yi zikr etmiş olduğundan, şimdi de "ahadiyyet-i rubûbiyyet"i mutazammın olan "Hikmet-i Hûdiyye"yi beyân buyurur:

*
* *

Şiir:
Allâh'a mahsûs sırât-ı müstakîm vardır ki, umûmda zâhirdir; hafî değildir (1).

Ya'nî Allâh'a mahsûs olan tarîk-ı müstakîm, umûmen a'yân-ı kevniyyede ve esmâ-i ilâhiyyede âşikârdır; gizli bir şey değildir. Ma'lûm olsun ki, "sırât-ı müstakîm" tarîk-ı vahdettir; ve Allah Teâlâ Hazretleri vâhid olduğundan, bu tarîk-ı vahdet, Hakk'a çıkan yolların en yakınıdır. Şöyle ki, her bir "isim" için bir "abd" vardır; ve o "isim", o abdin Rabb-i hâssıdır. Ve o abd dahî, o "ism"in abdi olmakla berâber onun mazharıdır. Binâenaleyh abd zâhirdir, cisimdir; Rab ise bâtındır, rûhdur. Böyle olunca, mahlûkâtın nefesleri sayısınca Hakk'a yol vardır. Ve herbir mahlûk tâbi' olduğu ism-i mahsûsun muktezâsı üzerine hareket edip o ismin tarîkında yürür. O tarîk dahî o "ism"in, o Rabb'in "sırât-ı müstakîm"idir.

Meselâ mü'min Hâdî; ve kâfir Mudıll; ve zehir Dârr; ve bal Nâfi' isimlerinin mazharlarıdır. Bunların her birisi taht-ı terbiyesinde bulundukları ismin muktezâsına tâbi'dirler. Binâenaleyh cümlesi, ism-i hâslarına nisbetle sırât-ı müstakîm üstünde yürürler. Fakat bu isimlerin tarîkleri yekdîğerine nisbetle sırât-ı müstakîm değildir. Meselâ Dârr isminin tarîkı, Nâfi' isminin tarîkına nisbeten müstakîm olmaz. Ve mü'min kâfiri, kâfir dahî mü'mini, eğri yolda görür. İmdi ne kadar esmâ-i ilâhiyye varsa, müsemmânın ahadiyyeti i'tibâriyle kâffe-

si müsemmâ-i Allâh'a vâsıl olur. / Bu sûrette cemî'-i esmânın yollarını câmi' olan sırât-ı müstakîm, "Allah" ismiyle müsemmâ olan zât-ı ulûhiyyete mahsûstur. Ve tarîklerin kâffesini câmi' olan tarîk-ı tevhîd üzere, ancak mazhar-ı ulûhiyyet olana, mazhar-ı Muhammedî sülûk eder. Ve cemî'-i enbiyâ ve kümmel-i evliyâ o tarîk üzeredir. Ve-sâir turuk-ı muhtelife, bu tarîkdan müteferri' ve müteşa'ibdir.

Büyükte ve küçükte ve umûru bilende bilmeyende Allâh'ın "ayn"ı zâhirdir (2).

Ya'nî bu "halk" dediğimiz eşyânın ister büyüğü olsun, ister küçüğü; ister umûra vâkıf olanı olsun, ister olmayanı; hepsinde, Allah'ın "ayn"ı zâhir ve zâtı ve "hüviyyet"i hâzırdır. Ve nefes-i rahmânîsi ve tecellî-i ilâhîsi ile zuhûru ale's-seviyyedir; zîrâ halk-ı Rahmân'da tefâvüt yoktur. Ve her bir zerre ancak onun zâtiyle mevcûddur; ve zât-ı Hak onların her birerlerinde birer ism ile mütecellîdir; ve o isimler, o mezâhirin rûhları ve müdebbirleri; ve bu mazharlar da o isimlerin sûretleridir. Binâenaleyh her bir zerre, tâbi' olduğu ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür.

Bunun için Allah'ın rahmeti, hakîr ve azîmden her şeye vâsi' oldu (3).

Rahmet iki kısımdır: Birisi "rahmet-i zâtiyye", diğeri "rahmet-i sıfâtiyye"dir. Ve bunların her birisi dahî iki kısımdır: Birisi "rahmet-i âmme", diğeri "rahmet-i hâssa"dır. Şu halde rahmet bu dört asıl üzerine mübtenî bulunur. Burada her şeye vâsi' olduğu beyân buyurulan rahmet, rahmet-i zâtiyye-i âmmedir. Bu rahmete nâil olmak, amel ile değildir. Zîrâ bu a'yâna Hak Teâlâ Hazretleri, rahmet-i rahmâniyyesi ile vücûd i'tâ buyurdu. Halbuki bunların bu vücûda nâil olmaları, evvelce kendilerinden sâdır olmuş bir amel-i müstahsen mukābilinde değildir. Belki alâ-tarîkı'l-imtinânndır. İmdi bu a'yânın vücûdu, vücûd-ı mutlakın tenezzülâtından husûle geldiği ve vücûd-ı Hak cemî'-i eşyâya sârî olduğu için, bu rahmetten murâd dahî mebde-i taayyünât olan vücûd-ı mutlaktır. /

مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56): **"Hiç bir zî-hayât yoktur; illâ Hak onun nâsıyesini tutucudur; benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredîr.** (4).

Hûd (a.s.)ın hikmeti, bu âyet-i kerîmeye mübtenîdir. Ya'nî mevcûdâttan hiçbir şey yoktur; illâ ki Allah Teâlâ, hüviyyet-i zâtiyyesi ile onun nâsıyyesini âhizdir; ve esmâsı hasebiyle onda mutasarrıftır. Tahkîkan benim Rabb'im sırât-ı müstakîm üzeredir. Çünkü her bir ismin kendisine mahsûs tarîkı vardır. Ve bu tarîk-ı mahsûs dahî onun sırât-ı müstakîmidir. Ve bu âyet-i kerîmede "dâbbe"nin, her "şey'-i mevcûd" ile tefsîri, وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) âyet-i kerîmesine müsteniddir; zîra tesbîh ve tahmîd, hayâta mütevakkıftır. Ve cemâdat ile nebâtât dahî kendilerine mahsûs olan bir hayat ile haydirler; Şu kadar ki, insana varıncaya kadar olan merâtib-i hayât, bi-hasebi'l-kemâl, derecât üzerinedir. Binâenaleyh hayât-ı nebâtât, hayât-ı cemâdâta; ve hayât-ı hayvânat, hayât-ı nebâtâta; ve hayât-ı insan hayât-ı hayvânâta kemâlen takaddüm ve tefazzul eder. Velhâsıl cemî'-i eşyâ, ashâb-ı zevk ve şühûd indinde zî-hayâttır; ve onun rûhu Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîdir.

Suâl: Bu âyet-i kerîmede nakl olunan Hûd (a.s.)ın kavlinde "Rabb" ancak kendi nefsine izâfe kılınmış ve her şeyin bir Rabb-i hâssı bulunduğu tasrîh edilmemiştir.

Cevap: Kâffe-i esmâ-i ilâhiyye "Allah" ismi tahtında müctemi'dir. Binâenaleyh cemî'-i esmânın tarîkları, "Allah" isminin sırât-ı müstakîmi tahtında vâkı' olur. Ve Allah ism-i câmi'inin mazharı ise, ancak insân-ı kâmildir. Ve bu ism-i câmi' insân-ı kâmilin Rabb'i olup, bu zât-ı sâadet-meâb cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharıdır. Ve Hûd (a.s.) ise vaktinin bir nebiyy-i zî-şânı ve "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan insân-ı kâmil idi. Binâenaleyh, Rabb'i kendi nefsine izâfe etmekle, kendinin mazhar olduğu ism-i câmi' olan "Allah" isminin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu sarâhaten; ve erbâb-ı esmâdan her bir Rabb'in kendi sırât-ı müstakîmi bulunduğunu dahî zımmen be-
5 yân buyurmuştur. /

Suâl: Mâdemki her isim kendi sırât-ı müstakîmi üzerinedir; ve o ismin taht-ı terbiyesinde bulunan kimse dahî onun sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür; şu halde böyle sırât-ı müstakîmi üzerinde da'vetten ne fâide hâsıl olur?

Cevap: Da'vet ism-i Mudıll'den ism-i Hâdî'ye; ve ism-i Câbir'den ism-i Adl'e; ve turuk-ı müteferrikadan اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (Fâtiha, 1/5) âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan ve kâffe-i turuku câmi' bulunan sırât-ı müstakîme, ya'nî "tevhîd-i zâtî" ve mazhar-ı Muhammedî tarîkınadır. Daha açıkçası tarîk-ı noksândan tarîk-ı kemâle da'vet olunur.

İmdi her yürüyen Rabb'in doğru yolu üzerinde yürür. Binâenaleyh bu vecihden onlar mağzûbün-aleyhim ve dâll değildir (5).

Çünkü mutî' olsun, âsî olsun, mazharı oldukları isimler, bunları, kendilerine mahsûs olan tarîkta terbiye eder. Binâenaleyh mutî ve âsî Rabb-i hâssları olan isimlerin muktezâsı üzerine yürür. Ve halbuki muktezâ-yı tabîat üzere yürüyen kimseye gazab olunmak mutasavver değildir. Ya'nî tâbi', metbû'un hükmü tahtında yürürse metbû' ona gazab etmez. Şu halde her bir isim, kendi mazharından ve onun terbiyesi tahtında olan şeyden râzîdır; ona gazab etmez. Fakat hükümde Rabb-i hâssına muhâlif olan diğer Rabb-i hâssa nazaran o mazhar, "mağzûbün-aleyhim ve dâllîn" zümresindendir.

Meselâ Hâdî isminin hükmü hidâyet; ve Mudill isminin hükmü dahî dalâlettir. Hâdî ismi kendisinin abdi olan mü'minden râzî olduğu gibi, Mudıll ismi de abd-i kâfirinden râzıdır. Fakat Hâdî ismine nisbeten kâfir "mağzûbün-aleyhim ve dâll" zümresine dâhildir. Ve keza ism-i Mudıll kendisinin sırât-ı müstakîmi hâricinde bulunan abd-i mü'mine gazab eder ve onu dalâlette görür; zîra bu iki isim, hükümde yekdîğerine muhâliftir. Binâenaleyh cemî'-i mezâhir / bir vecihden "mağzûbün-aleyhim ve dâll" zümresine dâhildir; ve bir vecihden değildir.

İmdi dalâl, nasıl ki ârız ise, gazab-ı ilâhî dahî, öylece ârız-

dır. Ve meâl, her şeye vâsi'a olan rahmetedir; o da sâbıkadır (6).

Ya'nî dalâl ârızî olduğundan gazab-ı ilâhî dahî ârızîdir. Ve meâl, rahmet-i zâtiyye-i âmmeyedir. Ve o rahmet dahî سبقت رحمتي على غضبي hadîs-i kudsîsi mûcibince sâbıktır; zîra her bir Rab kendi abdinin meşyinden râzıdır. Ve dalâl ancak Rabb-i âhara nazaran mütehakkık olur. Halbuki kâffe-i esmâ-i ilâhiyye, mebde-i taayyünât olmak i'tibâriyle rahmet-i zâtiyye-i âmmeden ibâret bulunan vücûd-ı mutlakta müstağrak idiler. Vaktâki rahmet-i rahmânî olan nefes-i rahmânî ile tecellî-i ilâhî vâkı' oldu; suver-i esmâiyye, hazret-i ilmiyyede peydâ ve yekdîğerinden mütemeyyiz oldu. Ve ism-i Hâdî ism-i Mudıll'den ayrıldı. İmdi bu temeyyüz ârîzî olduğundan, dalâl üzerine müteretteb olan gazab dahî ârızî olur; ve rahmet gazabı sebk etmiş bulunur. Zîra ezel-i âzalde bu sûretle rahmet sâbık olduğu gibi, ebedde dahî sâbıktır. Çünkü yâ dalâli mûcib olan perdelerin ref' ve izmihlâli veyâhut tevhîd-i zât envârının zuhûrunda, taayyünât-ı eşyânın zevâli ve tecelliyât-ı ilâhiyyenin kendi asıllarına rücû'u sebebi ile meâl yine Rahmân'adır.

Mâsivâ-yı Hakk'ın kâffesi "dâbbe"dir; zîrâ zî-rûhtur. Ve kendi nefsiyle hareket eder bir şey yoktur; o ancak kendi nefsinin gayriyle hareket eder: Binâenaleyh o şey, sırât-ı müstakîm üzerine olan şeyin hükmüne tebaiyyetle hareket eyler; zîra sırât, ancak üzerinde yürümekle sırât olur (7).

/ Ya'nî örf-i âmmda, Hakk'ın gayri dediğimiz şeylerin kâffesi ister cemâd olsun, ister nebât "dâbbe"dir. Çünkü cümlesi zî-rûhtur; ve onların rûhları, esmâ-i ilâhiyyeden birer isimdir; ve Hak o isimler ile onlarda zâhirdir; ve o şeylerin kıyâmı, ancak o isimlerin kayyûmiyyetiyledir. Ve vücûtta kendi nefsiyle hareket eder bir şey yoktur; zîra kendi nefsiyle mevcûd değildir; belki kendi nefsinden gayri bir vücûd ile hareket eder. Binâenaleyh o şey, kendisinin mazhar olduğu ve sırât-ı müstakîm üzerinde bulunduğu Rabb-i hâssı olan ismin hükmüne tebean yürür. Ve sırât, üzerinde meşy olunmakla sırât olur.

İmdi o şeyin hareketi, mâdemki tebaiyyet hükmüyle vâkı' olur, o halde onun hareketi hareket-i zaîfedir; zîra hareket-i ârızadır, hareket-i zâtiyye değildir. Ve bu hareket ile, o şeyin kābiliyetinde müteayyin olan Hak, ona mahsûs olan kemâlin müntehâsına çeker ve onunla berâber seyreder. Bu sûrette o şey, Hak ile Hak'ta hareket eder; ve bu hareket, Hak'la ve Hak'ta vâkı' olunca, sırât ve sırât üstünde yürüyen Hak olur. Ve Hakk'a tebaiyyet hükmü ile olan hareket dahî, seyr-billâh olur.

Şiir:
Halk sana münkād olduğu vakit, Hak sana münkād oldu (8).

Ya'nî "halk" dediğimiz sûret-i kesîf, sana inkıyâd ettiği vakit, muhakkak bil ki, onun mazharında zâhir olan Hak sana inkıyâd etmiştir. Zîra mazhar zâhirin aynıdır. Ve suver-i mahlûkāttan herbir sûret, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir; ve o isim, o sûret-i mahlûkun rûhu ve hüviyyetidir. İmdi rûh o sûretin âyîne-i cisminde zâhir ve celîdir; şu halde sûretin inkıyâdı, o "ism"in inkıyâdıdır; çünkü sûretin vücûdu, kendisinde zâhir olan ismin zuhûrudur. /

Ve eğer Hak sana itâat ederse, bazan halk sana itâat ve inkıyâd etmez (9).

Ya'nî senin mazharında zâhir olan Hak sana münkād olduğu vakit, halâikın sana inkıyâdı lâzım gelmez. Zîrâ sana münkād olan Hak sende zâhir olan Rabb-i hâsstır; ve o da esmâdan bir isimdir. Ve sâir halâikta zâhir olup, onlara münkād olan Hak ise, onların Rabb-i hâssları olan esmâdır. Binâenaleyh senin Rabb'in sana münkād olmakla sâir Rabb'lerin sana inkıyâdı lâzım gelmez; ve Erbâb-ı sâire, sana münkād olmayınca, onların mezâhiri olan halâikın da inkıyâdı iktizâ etmez.

Meselâ senin Rabb'in ism-i Hâdîdir. Ve senin mazharında mütecellî olan Hak bu taayyün-i hâs hükmü ile sana münkād olmuştur. Ve bir diğerinin Rabb'i dahi ism-i Mudill'dir; Ve onun mazharında

mütecellî olan Hak dahî, o taayyün-i mahsûsun hükmü ile o kâfire münkād olmuştur. Binâenaleyh Hak böylece ikinize de münkād olmakla, sizin de birbirinize inkıyâdınız lâzım gelmez; çünkü her birinizin Rabb-i hâssı olan isim, sizi kendilerine mahsûs olan kemâle sevk eder. Halbuki birinin kemâli hidâyette, diğerinin dalâlettedir. Binâenaleyh sen kâfiri tarîk-ı hidâyete da'vette ne kadar mübâlağa etsen sana münkād olmayıp, onun dalâlette kemâli tezâyüd eder; ve kezâ o kâfir dahî seni tarîk-ı küfr ve dalâlete da'vet etse, sen de ona münkād olmayıp, hidâyette kemâlin artar. Sana münkād olan mahlûk ile Rabb-i hâsslarınız arasında münâsebet vardır.

İmdi nefsü'l-emrde sen sözümüzü tahkîk et! Zîrâ benim sözüm haktır (10).

Ya'nî Hakk'ın envârı ve halkın esrârı hakkında bu söylediğimiz kelâmı, ey teşne-i hakîkat, sen tahkît et! Ve ondan sonra nefsü'l-emre mutâbık olduğunu gör de tasdîk et! Zîrâ benim mazharımdan kāil olan Hak'tır. Veyâhut harf ve savt ve kitâb üzerindeki nukūş-ı taayyünâtına bürünüp benim kelâmım sûretinde zâhir olan Hak'tır.

İmdi sen kevnde nutku olmayan bir mevcûd olmadığını görürsün (11).

Ya'nî sen bu âlem-i cismânîde cemâd olsun, nebât ve hayvan olsun, nutk sâhibi olmayan hiç / bir mevcûd olmadığını görürsün. Zîrâ her bir mevcûdda mütecellî olan Hak'tır. Ve o mevcûd kendisinde mütecellî olan Hak ile nutk eder. Ve Hak o mazhar ile nâtıktır; ve onu intâk eder. Nitekim âyet-i kerîmede buyruluyor.
قَالُوا أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ (Fussılet 41/21). Ve Hak bir mazharda, ancak esmâsından bir ismin sûretiyle tecellî eder. Ve her bir isim ise cemî'-i esmâ ile mevsûftur. Zîra Hakk'ın ismi kendisinin aynıdır; ve Hak ise mütecezzî değildir. Fakat mahlûkāt, i'tidâl ve tesviyede mütefâvit olduğundan, Hakk'ın cemî-i esmâsıyla tecellîsine kendilerinin taayyünü mâni'dir. Eğer bir mazhar, insân-ı kâmilin mazharı gibi, son derece i'tidâlde olsa, Hak o mazharda kâffe-i esmâsıy-

la mütecellî olur. Ve eğer insân-ı nâkısın mazharı gibi bir mazharın tesviyesi i'tidâlde olmasa, ve i'tidâl-i insânî haddinden hâriç olsa, onda sıfât-ı seb'a ile berâber nutuk zâhir olursa da, sâir esmâ ile kemâlât bâtında, ya'nî kuvvede kalır, fi'len zâhir olmaz. Ve eğer bir mazharda i'tidâl ve tesviye zikr olunan mertebeden dûn bir derecede olursa, cemâdât ve nebâtâtta olduğu gibi, nutuk bâtında kalır; zîra nutkun zuhûruna mahallin kābiliyeti yoktur. Binâenaleyh mevcûdâtın kâffesi ya zâhiren veyâ bâtınen nâtıktır. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَاِنْ مِنْ شَيْىءٍ اِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لاٰ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44).

İmdi nutukları bâtında kalan eşyânın Hakk'a tesbîhi, ehl-i hicâbın zannettiği gibi lisân-ı hâl ile değildir; belki lisân-ı kāl iledir. Binâenaleyh hacer ve şecerin ve cemî'-i eşyânın kelâmını, ancak mevcûdâtın bâtınlarını keşf eden kimse işitir. Ve ehl-i hicâb işitmediğinden kimisi, onların nutukları lisân-ı hâl iledir, der. Ve kimisi onlarda nutuk olmasını istib'âd ile inkâr eder.

Gözün gördüğü bir mahlûk yoktur, illâ onun "ayn"ı ve "zât"ı Hak'tır (12).

Ya'nî gözün gördüğü her bir mahlûkun "ayn"ı ve "zât"ı Hak'tır. Zîrâ Hak, o mahlûk sûretinde zâhir olmuştur. Ancak mahcûbun vehm ü hayâli onu mahlûk tesmiye etti; ve görünen suver-i halkıyyede Hak müstetir oldu. Fakat âriflere Hak, o sûretlerde mütecellîdir. Ve ârif
10 Hakk'ı o sûretlerde / müşâhede eder. Nitekim Abdullah Balyânî (k.s.) buyurur:

تا حق بدو چشم سر نبينم هر دم — از پاى طلب مى ننشينم هر دم
گويند خدا بچشم سر نتوان ديد — آن ايشانند و من چنينم هر دم

Tercüme:

Dü çeşm-i serle Hakk'ı görmedikçe
Onu bir lâhza vaz geçmem talebden
Bu gözle Hak görülmez derler ammâ
Diyenler öyle olsun, böyleyim ben

Velâkin mahlûkta mûda'dır; bunun için sûretler hokkalardır (13).

Ya'nî Hak mahlûkât dediğimiz eşyâda mûda' ve muhtefîdir. Bunun için suver-i eşyâ, bir takım hokkalar ve zurûf mesâbesindedir.

Ma'lûm olsun ki, tahkîkan ehlullah için hâsıl olan ulûm-ı ilâhiyye-i zevkıyye, kuvânın ihtilâfı sebebiyle muhteliftir. Ulûm-ı ilâhiyye, ayn-ı vâhideye rücû etmekle berâber, kuvâdan hâsıl olur (14).

Ya'nî ehlullâhın her birisindeki ulûm-ı ilâhiyye muhteliftir. Çünkü o ulûm her ne kadar ayn-ı vâhideye, ya'nî abdin hüviyyetine ve abdin "hüviyyet"i Hak olduğundan, Hakk'a rücû' edip bir noktada müctemi' olur ise de, kuvâ-yı muhtelifeden inbi'âs eder. Binâenaleyh ihtilâf-ı kuvâya tebean muhtelif olur.

Şöyle ki insanın rûhânî ve cismânî kuvvetleri vardır. Ve bu kuvvetlerden her birisinin hükmü diğerine uymaz. Ve biri vâsıtasıyla hâsıl olan ilim de diğerine muhâliftir. Meselâ, işitmekten hâsıl olan ilim, görmekten hâsıl olan ilme benzemez. Ve kezâ göz ile hâsıl olan kulakla ve el ile hâsıl olan ayak ile husûle gelmez. Vesâir kuvâ-yı hissiyye de bunlara makıystir. Ve kezâ kuvâ-yı rûhâniyye-i insâniyyeden akıl ile hâsıl olan, vehim ile hâsıl olmaz; işte hepsi bunlar gibidir. Maahâzâ her bir kuvvetten ayrı ayrı hâsıl olan ulûmun mecmû'u / hakîkat-ı insâniyyeye rücû' edip orada toplanır. O hakîkat ise birdir ve ilmin sâhibi olan şahsın ayn-ı sâbitesidir. Ve ayn-ı sâbitede zâhir olan dahî hüviyyet-i ilâhiyyedir; veyâ hüviyyet-i mutlakadır. Binâenaleyh kâffe-i ulûm-i muhtelifenin mercii Hak'tır.

Ve ehlullahdan her bir ferdin vücûdunda hâsıl olan ulûm-ı ilâhiyye onların kuvâlarının ihtilâfı hasebiyle muhtelif olduğu gibi, ehlullahdan her bir ferdin vücûdu dahî, şahs-ı vâhid gibi olan hakîkat-ı vâhidenin kuvâsı menzilesinde bulunduğundan, onların her birisine hâsıl olan ulûm-ı zevkiyye-i ilâhiyye dahî, isti'dâdât-ı husûsiyyelerine ve ayn-ı sâbitelerinin vüs'atine göre muhtelif olur. Fakat o ulûm ve ezvâk-ı muhtelife, ayn-ı vâhide olan hüviyyet-i Hakk'a ve zât-ı

ilâhiyye-i ahadiyyeye râci'dir. Zîrâ kâffe-i ulûm ve ezvâk ondan münbaisdir. Ve cümlesi hüviyyet-i Hak'ta hakîkat-ı vâhidedir. Velâkin mazharların ve mahallerin ihtilâfı hasebiyle muhtelif olarak zâhir olur.

İmdi bu zikrolunan iki vecihden birisinde şahsın kuvâ-yı zâhire ve bâtınesinden hâsıl olan ulûm ve ezvâkın, o şahsın ayn-ı vâhidesine rücû ettiği; ve diğerinde ise ehlullahdan her birisinin vücûdu, hakîkat-ı vâhidenin kuvâsı mesâbesinde olup, her birindeki ulûm ve ezvâkın maa-ihtilâf, hüviyyet-i Hakk'a rücû' eylediği beyân ve bir vecih diğerine kıyâs olunur.

Zîrâ Allah Teâlâ der ki: "Ben abdin onunla işittiği sem'i, onunla gördüğü basarı ve onunla tuttuğu eli ve onunla yürüdüğü ayağı olurum." İmdi onun hüviyyeti, abdin aynı olan cevârihin aynı olduğunu zikr etti. "Hüviyyet" vâhid ve cevârih muhteliftir. Ve her bir câriha için ulûm-i ezvâktan, o uzva mahsûs, ihtilâf-ı cevârih ile muhtelif olan bir ayndan bir ilim vardır. Hakîkat-ı vâhide olan su gibidir ki, ihtilâf-ı bıkā' hasebiyle ta'mda muhteliftir. Ondan ba'zısı tatlı, lezîzdir ve ba'zısı acıdır. Halbuki o cemî'-i ahvâlde sudur. Her ne kadar lezzet muhtelif ise de, onun hakîkati lâyetağayyerdir (15).

/Ya'nî Hak, bir hüviyyetini abdin a'zâ-yı muhtelifesinin aynı kıldı da, abdin sem'i ve basarı ve eli ayağı vesâir kuvâ ve a'zâsı oldu; ve her bir kuvvet ve uzuvda, O'nun bir hüviyyeti birer sıfatla zuhûr etti. Ve bu zuhûr sebebiyle, her bir kuvvette abd için bir ilim ve bir kemâl hâsıl oldu. Ve biriyle hâsıl olan ilim ve kemâl, diğeri ile hâsıl olana benzemedi. Şu halde bir hüviyyetten fâiz olan ilim, bir hakîkatten ibârettir. Velâkin kuvâ ve cevârihin ihtilâfına binâen muhtelif sûrette zâhir ve müteayyin oldu. O hakîkat-ı vâhide tıpkı suya benzer. Nitekim su, çıktığı mahallin muktezâsına göre, ba'zan tatlı ve lezzetli, ve ba'zan dahî tuzlu ve acı olur. Fakat lezzeti nasıl olursa olsun, ona yine su denir. Lezzetindeki ihtilâf, menba' ve mahallindeki ihtilâfa mebnî olup, onun hakîkat-ı vâhidesini tağyîr etmez.

Ancak ba'zısı nâfi' ve ba'zısı gayr-i nâfi'dir.

İşte ilim dahî böyledir. Yenâbî'-i kuvâ ve cevârihin ihtilâfı ile muhtelif olsa bile yine ona ilim denir. Ancak ba'zısı nâfi' ve ba'zısı gayr-i nâfi'dir. Kimi kuvâ-yı rûhâniyye-i nûrâniyyeden hâsıl olduğundan dolayı tatlı ve lezîz ve nâfi' olur. Ve kimi kuvâ-yı hissiyyenin ba'zılarından hâsıl olduğu için tuzlu ve acı ve gayr-i nâfi'dir. Binâenaleyh muvahhid ve ârif-i billâh için keşf ile hâsıl olan ilm-i tevhîd, tatlı ve lezîz su gibidir ki, sâhibine ıztıraptan ve telvînden sükûnet verir; ve susuzluğunu izâle eder. Zîrâ bu ilim, ilm-i ilâhîdir. Ve âriflerin bir menba'-ı latîf ve tâhir olan vücûdları onun ta'mını bozmadığı için letâfet-i asliyye ve tahâret-i fıtriyyesi üzere zâhirdir. Ve fakat mâsivâ-yı Hak ile mahcûb olan ve perde-i tabâyi'in arkasında kalan cühelânın ilmi, ilm-i aklî olup, onların emlâh-ı tabîatla memzûc olan menba'-ı vücudlarından çıktığı için tuzlu ve acı su gibi olur. Ne kendilerini ve ne de içirdikleri kimseleri kandırır; ve aslâ fikirlerine sükûnet vermez; ve şüphelerini izâle etmez. Belki bu ilmin sâhibi i'mâl-i fikr ettikçe hakāyık-ı eşyâda şüphesi ve hayreti artar.

Mesnevî:

هر كرا در دل شك و پیچانیست   در جهان او فسلفی پنهانیست
اعتقادی می نماید گاه گاه   آن رك فلسف كند رویش سیاه

Tercüme: "Her kimin gönlünde şekk ve dolaşıklık varsa, o kimse cihanda gizli bir feylesoftur. Vakit vakit i'tikād gösterir; fakat felsefe damarı yüzünü karartır."

Maahâzâ bunların cümlesine "ilim" ıtlâk olunur. Zîrâ hakîkat-i ilim idrâkâtın ihtilâfıyla değişmez. / Ve kâffe-i ulûmun aslı, ayn-ı vâhidedir. Ve o dahî ilm-i ilâhîdir; ve hüviyyet-i Hak'tır. Rubâî-i Ömer Hayyâm (k.s.):

حق جان جهانست و جهان جمله بدن   اصناف ملائكه حواس این تن
افلاك و عناصر و موالید اعضا   توحید همین است و دیكر ها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânıdır; cihân dahî cümle bedendir. Melâike sınıfları bu tenin havâssidir. Eflâk ve anâsır-ı basîta ve mürekkebe ve mevâlîd-i selâse, a'zâdır. İşte tevhîd budur, diğerleri hep nevi' ve kesrettir."

Ve bu hikmet-i ahadiyye "ilm-i ercül"dendir. Ve o ilm-i ercül dahî, ekl hakkında, onun kitaplarını ikāme eden kavme, Allah Teâlâ'nın: وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ (Mâide, 5/66) **kavlinden müstefâddır** (16).

Ya'nî "ilm-i ercül", zâhirde, Hak yolunda yürümekle hâsıl olan ilimdir. Buna türkçemizde "ayakların ilmi" demek münâsib olur. Hz. Şeyh (r.a.) bu ilm-i ercülü: وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَيةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ (Mâide, 5/66) âyet-i kerîmesinden iktibâs buyurmuştur. Ma'nâ-yı münîfi: "Eğer onlar Tevrât ve İncîl'i ve Rab'lerinden onlara nâzil olan şeyi ikāme ede idiler, hem fevklerinden ve hemde ayaklarının altından ekl ederlerdi." Ya'nî ehl-i Tevrât ve İncîl taraf-ı rabbânîden nâzil olan ahkâmın zâhir ve bâtın ma'nâlarını lâyıkıyla teemmül edip anlamış ve onların hakāyıkına kemâliyle muttali' olup amel etmiş olsa idiler, hem âsmân-ı esmâdan rûhlarına nâzil olan ulûm-ı ilâhiyye-i zevkıyyeden merzûk olup fevklerinden ekl etmiş olurlar; ve hem de esfel-i sâfilîn olan âlem-i tabîatın mertebelerinde yürüyerek, sıfât-ı beşeriyyeden ve küdûrât-ı nefsâniyyeden bâtınlarını tasfiye etmek sûretiyle ayaklarının altından yemiş bulunurlar idi. /

Zîrâ şol bir tarîk ki o sırâttır ve üzerinde sülûk ve meşy olunur, sa'y ancak ayaklar ile olur (17).

Ya'nî üzerinde yürümek için vaz' olunan "köprü" dediğimiz yolda, ancak ayaklar ile yürünür. Cenâb-ı Şeyh (r.a.), sülûk-ı ma'nevîyi sülûk-i sûriyyeye teşbîh edip, yolda ayaklar ile yürüneceğinden nâşî tarîk-ı Hak'ta hâsıl olan ilmi dahî, ercüle isnâd buyurmuştur.

Sırât-ı müstakîm üzere olan Rabb'in yediyle nevâsî ahzindeki bu şuhûdu, ancak ulûm-i ezvâktan bu fenn-i hâs intâc eder (18).

Ya'nî sırât-ı müstakîm üzerine olan her bir Rabb'in eliyle, her bir dâbbenin nâsıyelerinin tutulması, ahadiyyet-i rubûbiyyeti mutazam-

mındır. Ve bu ahadiyyet-i rubûbiyyete ma'rifet husûliyle onu müşâhede etmek, ancak ulûm-i zevkiyyeden olan bu fenn-i hâs ile, ya'nî ilm-i ercül ile hâsıl olur. Zîrâ bu ilm-i ercülü bilen kimse vâkıftır ki, kendisinin bu ilmi, esfel-i sâfilîn olan kevn ve tabîat yolundan gelir. Ve zevk ve şühûd ile bilir ki, tarîk-i Hak'ta sülûk ettiği vakit, kendi nefsinde, sülûk ve harekete kudret yoktur; çünkü kendisinin vücûdu, müstakil olmayıp gayrden müfâzdır. Ve kendisinin mazhar olduğu Rabb-i hâssı, nâsıyesinden tutup, kendine mahsûs olan doğru yol üzerinde yürür; ve o da cebren ona tâbi' olup o doğru yol üzerinde gider. Ve onun sülûkten maksûdu Rabbü'l-a'lâdır. Ve halbuki kendisini sevk eden Rabb-i hâss kendinin mazhariyyeti ile zâhir ve kendisinde mütecellî ve hâzırdır. Binâenaleyh kendinde zâhir olup sülûk eden Hak olduğu gibi, mesleki, sâikı ve hattâ tarîk hep Hak'tır. Nitekim Hak Teâlâ / buyurur فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ الله (Bakara, 2/115) ve وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) Ya'nî: "Nereye döner iseniz hep Allâh'ın vechidir"; "Ve nerede olursanız, Allah sizinle berâberdir." Ve kezâ Resûlüllah (s.a.v.) buyurur: لو دليتم بحبل لحبط على الله ve فاذا دفنتم فى الارض فهو معكم ya'nî: "Eğer ipinizi bıraksanız Allâh'ın üzerine düşer idi"; ve "Arza defn olunduğunuz vakitte de Allah sizinle berâberdir." Ve kezâ kendisinin merci' ve masîri dahî Hakk-ı mutlaktır. Ve Hak'tan kaçacak bir yer arasa, bulamaz.

Binâenaleyh, ahadiyyet-i rubûbiyyeti müşâhede ve hikmet-i ahadiyyede zevk ve ma'rifet husûlü, "ilm-i ercül" ile olduğu için, Şeyh (r.a.) bu "hikmet-i ahadiyye"de ilm-i ercülü, tarîk ve sülûkü ve mevcûdâttan her bir mevcûdun nâsıyelerinden tutup çeken erbâb-ı esmânın sırât-ı müstakîm üzere olduğunu beyân buyurdu.

İmdi Allah Teâlâ mücrimleri sevk eder. Ve onlar Allah Teâlâ'nın rîh-ı debûr ile sevk eylediği bir makāma müstehak olan kavimdir. Öyle rîh-ı debûr ki, Hak onunla onları nüfuslarından ihlâk etti. Şu halde Rab, onların nâsıyelerini tutar; ve rîh-i debûr cehenneme sevk eder. Ve rîh-i debûr, onların üzerinde sâbit oldukları hevâlarının aynıdır. Ve cehennem dahî onların tevehhüm eyledikleri bu'ddür (19).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) kâffe-i devâbbın nâsıyelerini, onlardan her birinin mazhar olduğu bir Rabb-i hâssı tuttuğunu ve cümlesinin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu beyân buyurmuş ve buna delîl olarak مٰا مِنْ دٰابَّةٍ اِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنٰاصِيَتِهٰا اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرٰاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56) âyet-i kerîmesini zikr etmiş idi. Şimdi de o erbâbın hey'et-i mecmûası ki, rubûbiyyet-i ahadiyyedir, kâffe-i zî-rûhu sırât-ı müstakîm üzere sevkettiğini beyânen وَنَسُوقُ الْمُجْرِمينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْداً (Meryem, 19/86) âyet-i kerîmesinin mefhûmunu îrâd eyler.

Ma'lûmdur ki, Hûd (a.s.)ın kavmi Âd idi.; Hak Teâlâ, adem-i itâatlarından dolayı, onları rîh-ı debûr ile helâk etti. Ve onların adem-i itâatları hevâ-yı nefsânîlerinden idi. Ve nefis ise Cenâb-ı Lâhût'tan i'râz ve idbâr üzeredir. Binâenaleyh Hak / onları nefislerinin idbârından neş'et eden hevâ ile, ya'nî rîh-i debûr ile sevk etti; ve o rîh ile nefislerinden ifnâ eyledi. Ve ehviye-i nefsâniyyeye "rîh-i debûr" denilmesi cihet-i halkıyyeden ve âlem-i zulmânîden hâsıl olmasındandır. Binâenaleyh Hak onları cehennem-i bu'da düşüren nefslerinden ifnâ ile soydu. Ve rîh-i debûr onların hevâlarının aynıdır ki, onlar o hevâlarının üzerinde sâbit-kadem olmuş idiler. Zîrâ nâsıyelerinden ahz eden Rabb-i hâsslarının iktizâsı bu idi. Onları isti'dâtları ve sa'yleri mûcibince tarîkın nihâyetine götürdü. Ve hevâlarının aynı olan rîh-i debûr dahî arkalarından cehenneme sevk etti. Ve cehennem, Hakk'ın vücûdundan başka olarak tevehhüm ettikleri bir vücûttur ki, o da Hak'tan uzaklıktır.

Hz. Şeyh (r.a.)ın cehennemi "bu'd" ile tefsîrinde, umûr-ı tabîiyyeye ve sıfât-ı nefsâniyyeye meşgûliyeti hasebiyle, Hak'tan ba'îd olan kimsenin cehennem içinde olduğuna ve hevâ-yı nefsânîsinin o kimseyi bu'da sevk ettiğine işâret vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: اِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكٰافِرِينَ (Tevbe, 9/49), ya'nı "Muhakkak cehennem el'ân kâfirleri ihâta etmiştir." Fakat nefsü'l-emrde hiç kimse Hak'tan uzak değildir. Zîra mevâtın ve makāmâtın kâffesi merâtib-i Hakk'ın sûretleridir. Bu'd vasfı, onların tevehhümlerinden neş'et etme bir emr-i mütevehhemdir. Onlar zann ederler ki Hakk'ın vücûdundan başka vücûd vardır. Vaktaki Hak onları bu mevtına, ya'nî cehenneme sevk eder; ve ihlâk ve ifnâ ile nefislerinin elinden kurtarır; bu halde onlar için ayn-ı kurb hâsıl olur; ve Allah'dan uzaklığın mahzâ

tevehhümden başka bir şey olmadığı münkeşif olur. Ve cehennem onlar hakkında naîme münkalib bulunur. Çünkü **Fass-ı Uzeyrî'de** îzâh olunduğu vech ile, onların cehennem denilen mevtına duhûlleri huccet-i bâliğa-i ilâhiyyenin sübûtundan sonra olacağından, bu mevtına duhûllerinin isti'dâtları iktizâsından olduğunu ve binâenaleyh Hakk'ı ve merâtib-i Hakk'ı bilirler. Ve Müntakım isminin nâsıyelerinden tutup tarîk-i müstakîmin nihâyetine götürdüğünü anlarlar.

Vaktâki onları bu mevtına sevk etti, ayn-ı kurbda hâsıl oldular. Binâenaleyh bu'd zâil oldu; ve onların hakkında "cehennem"le müsemmâ olan zâil oldu. Şu halde istihkāk cihetinden naîm-i kurba fâiz oldular. Zîrâ onlar mücrimlerdir / (20).

Ya'nî Hak onları rîh-i debûr mazharıyla "cehennem" denilen mevtına sevk etti. Onların nefisleri bu sûrette helâk ve fânî olunca, ayn-ı kurba vâsıl oldular, bu'd gitti. Binâenaleyh onların hakkında "cehennem" denilen mevtın dahî zâil oldu. Zîrâ cehennem "bu'd" idi; bu'd gidince cehennem dahî gitti. Ve bu'dün zevâli nefislerin helâk olmasındandır. Çünkü Allah'dan uzaklıkları nefislerinin tevehhümündendir. Nefis fenâ bulunca, tevehhümleri de fânî oldu. Ve bu sûrette onlar a'yân-ı sâbitelerinin istihkāk ve isti'dâtları ve sa'y ve amelleri cihetiyle, naîm-i mutlaka değil, naîm-i kurba nâil oldular. Zîrâ onlar mücrimlerdir. Ve mücrimler ise ehl-i nârdır. Ve eşkıyâ cehenneme dâhil oldukları vakit, a'yân-ı sâbitelerinin iktizâ ettiği kemâle vâsıl olurlar. Bu kemâl ise Rabb'e ayn-ı kurbdur. Binâenaleyh onların hakkında cehennemin zevâli ancak bu'dün zevâlidir. Yoksa mutlaka cehennemin ve azâbın zevâli değildir.

Azâbın vücûduyla berâber naîm-i kurba vusûlün misâli: Meftûn-i cemâli olduğu bir melikenin bendesi, melikenin emriyle onun cemâlini müşâhede edemeyeceği bir mecliste hidemât-ı şâkkada istihdâm olunmakta ve "Ne olur bir lâhzacık cemâlini görsem!" diyerek yanıp tutuşmakta iken, bağteten melikenin sarayına celb olunup, orada ma'şûkasının cemâlini her an müşâhede etmekle berâber, yine aynı hidemât-ı şâkkada istihdâm olunsa, o bende azâb-ı bu'ddan ha-

lâs olarak naîm-i kurba nâil olur. Fakat hidemât-ı şâkkada istihdâm olunmak azâbı bâkî olduğundan, bu hal onun hakkında naîm-i mutlak değildir. Beyit:

عذاب دوزخم ارباتو آن زهی نعمت نعیم جنتم ار بی تو آن زهی نقمت

Tercüme:

"Seninle nâr-ı cehennem bana ne ni'mettir
Sen olmayınca naîm-i cinân ne nıkmettir."

/ İmdi Hak, onlara bu makām-ı zevkî-i lezîzi, imtinân cihetiyle vermedi. Belki onlar, onu ancak üzerinde bulundukları amellerinden, hakāyıklarının müstehak olduğu şeyle aldılar. Ve a'mâllerinde sa'y etmekte Rabb'in sırât-ı müstakîmi üzerine idiler. Zîrâ nâsıyeleri onun için bu sıfât sâbit olanın yedinde idi. İmdi onlar nüfûslarıyla yürümediler. Belki ayn-ı kurba vâsıl oluncaya kadar cebr-i hükmî ile yürüdüler وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لاٰ تُبْصِرُونَ (Vâkıa, 56/85) ya'nî "Biz fânîye sizden daha yakınız; fakat siz görmezsiniz" (21).

Ya'nî Hak, nüfûslarından fânî olanlara bu makām-ı zevkî-i lezîzi fazl cihetinden vermedi. Belki onların bunu bulmaları gayr-i mec'ûl olan isti'dâdât-ı zâtiyyeleri iktizâsından idi. Ve ilm-i ilâhîde onların a'yânı o a'mâl üzere sâbit olmuş idi. Binâenaleyh bu makāmı, hakāyıklarının istihkākı hasebiyle aldılar. Ve onların amelleri, nâsıyelerinden tutup çeken Rabb-i hâsslarının sırât-ı müstakîmi üzerinde yürüdükleri için sâdır olmuş idi. Yoksa onlar kendi zâtlarıyla ve nüfûslarıyla yürümediler. Ve nüfûslarından mütevellid olan vehm-i bu'd zâil ve ayn-ı kurba vâsıl oluncaya kadar, cebrin hükmü altında yürüdüler. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i Vâkı a'da "Biz meyyite sizden daha akrebiz; velâkin siz görmezsiniz." (Vâkıa, 56/85) buyurur.

İmdi cebir, a'yâna ve isti'dâdât-ı a'yâna râci'dir. Bunun için Hz. Şeyh (r.a.) ibârede cebri, Rabb'e isnâd etmedi, belki îhâm etti. Velâkin nazar-ı evvele göre cebir, sırât-ı müstakîm üzere olan Rabb'indir. Ve nazar-ı sâniye göre, Rabb-i mutlaktan Rabb-i hâssı ve hükm-i hâssı taleb eden a'yân-ı sâbitenindir.

Bu nükteye dahî dikkat lâzımdır ki, Hz. Şeyh (r.a.) bu **Fusûsu'l-Hikem'**de ba'zı âyât-ı kur'âniyyeyi قوله تعالى gibi bir ibâre ile ibârât-ı **Fusûs'**a rabt etmeksizin metn-i **Fusûs** tarzında îrâd buyururlar. / Bunun vechi budur ki, onlar (Sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz hazretlerinin vâris-i ulûm ve maârifidir. العلماء ورثة الانبياء bu gibi mezâhir-i ilâhiyye hakkında şeref-vârid olmuştur. Ve onlar nefislerinden fânî ve Hak'la bâkî oldukları için, lisanları Hakk'ın lisânıdır. Binâenaleyh bu i'tibârla **Fusûs'**un kāili Hak olduğundan, Hz. Şeyh (r.a.) ba'zı ibârât-ı **Fusûs** ile âyât-ı kerîme arasında bu gibi revâbıt îrâd buyurmazlar.

Ve ancak meyyit görür; zîrâ o mekşûfü'l-gıtâdır. Binâenaleyh onun basarı keskindir. Ve Hak Teâlâ bir meyyiti bir meyyitten tahsîs etmedi. Ya'nî kurbda saîdi şakîden tahsîs etmedi وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (Kāf, 50/16) **ya'nî "Biz insana şah damarından daha yakınız" dedi. Ve bir insanı bir insandan tahsîs etmedi. İmdi abde kurb-ı ilâhî vardır. Ve ihbâr-ı ilâhîde onda hafâ yoktur. İmdi Hakk'ın "hüviyyeti"i abdin a'zâ ve kuvâsının aynı olmaktan daha yakın bir yakınlık yoktur. Halbuki abd, bu a'zâ ve kuvânın gayrı değildir. Böyle olunca abd halk-ı mütevehhemde Hakk-ı meşhûddur. Binâenaleyh mü'minler ve "ehl-i keşif ve vücûd" indinde, halk ma'kūl ve Hak ise mahsüs ve meşhûddur. Bu iki sınıfın gayrisi indinde ise Hak ma'kūl ve halk meşhûddur. Bu sûrette onlar tuzlu su menzilesindedir. Ve tâife-i ûlâ ise içenini kandıran tatlı ve lezîz su menzilesindedir (22).**

Ya'nî meyyitin basarından tabîatın örtüleri ve sıfât-ı beşeriyye ve nefsâniyye perdeleri kalkmış ve artık onun görüşü doğru ve keskin bulunmuş olduğundan, Rabb'inin kendisine olan kurbunu o görür. Maahâzâ (S.a.v.) Efendimiz gibi bir Hâdî'nin Rabb-i mutlaka da'vetine icâbet etmeyen Ebû Cehil gibi kimsenin körlüğü yine bâkîdir. Zîrâ o Rabb-i mutlaktan mahcûbdur. O ancak nâsıyesinden tutan Rabb-i hâssının kurbunu müşâhede eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:
20 مَنْ كَانَ فِى هٰذِهِ اَعْمٰى فَهُوَ فِى الآخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلاً (İsrâ, 17/72) / Ve bu

kurbu müşâhedede saîd olsun şakî olsun hepsi müsâvîdir. Zîrâ Hak Teâlâ âyet-i kerîmede bunu ba'zı emvâta tahsîs etmedi. Belki mutlak olarak zikr etti. Ve kezâ "Biz insana şah damarından daha yakınız" (Kāf, 50/16) dedi; ve bu kurbu ale'l-ıtlâk beyân buyurdu; ve insanların ba'zılarına tahsîs etmedi. Mutî' olsun mücrim olsun kâffesine teşmîl eyledi. Şu halde abd için Hakk'ın kurbiyyeti muhakkaktır. Ve bu bâbda şeref-vârid olan ihbâr-ı ilâhîde, ya'nî كنت سمعه و بصره و يده و رجله hadîs-i kudsîsinde hafâ yoktur; belki beyyin ve vâzıhtır. Bu kurb nasıl muhakkak olmasın ki, Hak kendi "hüviyyet"ini abdin kuvâ ve a'zâsının aynı kıldı. Acaba bundan daha yakın bir yakınlık olur mu? Çünkü Hak, suver-i ilmiyyesinden ibâret olan a'yân-ı sâbite-i eşyâya, kendi zât-ı lâtîfi, mertebe mertebe tenezzül buyurmak sûretiyle, yine kendi vücûdundan ifâza-i vücûd eyledi.

Bu sûrette "halk" dediğimiz şey vehmî ve i'tibârî bir şey oldu; ve "abd" dediğimiz şey dahi bu mevhûm olan halkta, meşhûd olan Hak oldu. Binâenaleyh bu hakîkata muttalî' olan mü'minler ile ehl-i keşf halkı taakkul edip Hakk'ı his ve müşâhede ettiler. Fakat bu iki sınıftan mâadası, ya'nî ehl-i hicâb olan hukemâ ve ulemâ-i ilm-i kelâm ve fukahâ ve erbâb-ı zevâhir ve avâmm-ı halk Hakk'ı taakkul edip, halkı müşâhede ettiler. Onların indinde vücûd-ı Hak başka ve vücûd-ı halk başkadır. Binâenaleyh bu tâife hicâblarının kesâfeti hasebiyle ayrı ayrı iki vücûd isbât etmiş olurlar; ve vücûd-ı Hakk'a vücûd-ı halkı teşrîk ederler.

Gariptir ki, Hz. Şeyh (r.a.)ın' سبحان الذى اظهر الاشياء و هو عينها tesbîhine ittibâan biri çıkıp "Bu halkın vücûdu Hakk'ın aynıdır" kavliyle tevhîd-i sırftan bahs etse tekfîr ederler. İşte bu tâifenin ilmi tuzlu su gibidir. Çünkü onları dinleyen teşne-i hakāyıkı kandırmaz. Fakat evvelki tâifenin ilmi tatlı ve lezîz su gibi olduğundan içenleri kandırır ve hâhiş-kerân-ı maârifi doyurur. /

İmdi nâs iki kısım üzerinedir: Nâstan ba'zısı üzerinde yürüdüğü tarîkı ve o tarîkın nihâyetini bilen kimsedir. Binâenaleyh o tarîk onun hakkında sırât-ı müstakîmdir. Ve nâstan ba'zısı dahî üzerinde yürüdüğü yolu câhildir; ve onun nihâyetini bilmez. Halbuki o tarîk sınıf-ı âharın bildiği tarîktir (23).

Ya'nî nâstan ba'zısı ehl-i keşif olduğundan üzerinde yürüdüğü yolun ve yürüyenin ve bu yolun nihâyetinin Hak olduğunu bilir. Şiir:

لقد كنت دهرا قبل ان يكشف الغطاء   اخالك انى ذاكر لك شاكر
فلما اضاء الليل اصبحت شاهدا   بانك مذكور و ذكر و ذاكر

Tercüme:

"Perdeler kalkmadan evvel der idim
Zikr edip şâkir olan ancak ben!..
Gece gitti, sabah oldu gördüm
Zikr ü mezkûr ile zâkir hep Sen"

İşte bu kimseler hakkında bu yol doğru yoldur. Ve bunlar zümre-i ârifîn ve muvahhidîndir. Fakat nâsın ba'zıları ehl-i hicâb olduğundan üzerinde yürüdükleri yolu ve hakîkatini ve onun Hakk'a müntehî olduğunu bilmezler. Ârifler onların üstünde yürüdükleri bu yolun sırât-ı müstakîm olduğunu bilseler bile, o yol bu kimseler hakkında doğru yol değildir. Belki onların saâdetine nisbeten eğri bir yoldur.

İmdi ârif basîret üzere, Allâh'a da'vet eder; ve ârifin gayri ise taklîd ve cehâlet üzere Allâh'a da'vet eyler (24).

Zîrâ ârif halkı neye da'vet ettiğini ve da'vet ettiği halkın ne olduğunu ve da'vet edenin / kim ve nihâyetinin neden ibâret bulunduğunu ve da'vet ettiği kimseyi, esmâ-i ilâhiyyeden hangi ismin hükmü altında iken tutup kurtardığını ve hangi ismin hükmü altına sokup onu is'âd eylediğini bilir. **Mesnevî:**

زان بيا ورد اوليارا بر زمين   تا كند شان رحمة للعالمين
كر تو سنك صخره و مرمر شوى   چون بصاحب دل رسى كوهر شوى
يكدمى صحبت بمردان خدا   بهتر از صد سال بودن در تقى

Tercüme:

"Getirdi evliyayı Hak zemîne
Ki rahmet olsun onlar âlemîne"

Eğer kasvetle kalbin olsa mermer
Olursun sohbet-i ârifle gevher

Lâhzacık ârif-i Hak'la sohbet
İyidir yüz senelik takvâdan"

Fakat ism-i Mudıll'in tarîki üzerinde yürüyen gayr-i ârif, Hakk'ı müşâhede edemediğinden âriflere taklîden halkı da'vete teşebbüs etse, kemâl-i cehlinden halk-ı mütevehheme, ya'nî mevhûmü'l-vücûd olan mâsivâ-yı Hakk'a da'vet etmiş olur. Ya'nî mâsivâdan yine mâsivâya da'vet eder.

İmdi bu ilm-i hâss, esfel-i sâfilînden hâsıl olur. Zîrâ ayaklar şahıstan aşağıdır. Ve ayaklardan aşağı, onların mâtahtıdır; ve onların mâ-tahtı tarîkın gayrî değildir. Binâenaleyh Hakk'ı tarîkın "ayn"ı ile bilen kimse, emri hakîkatta bulunduğu şey üzere ârif olur. Zîrâ muhakkak tarîkta, Hak (Celle ve Alâ) sülûk eder ve sefer eyler. Zîrâ ma'lûm ancak O'dur. Halbuki O, sâlikin ve müsâfirin "ayn"ıdır. Böyle olunca âlem ancak O'dur. İmdi sen kimsin? Sen hakîkatini ve tarîkatını bil! Bu takdirde emir, lisân-ı tercümân üzere sana / zâhir oldu. Eğer anladın ise, o lisân-ı Hak'tır; ve onu, fehmi Hak olan bir kimse anladı (25).

Ya'nî bu ashâb-ı keşfin ilmi bir ilm-i husûsîdir ki, esfel-i sâfilînden hâsıl olur. Çünkü ayaklar bir şahsın a'zâ-yı süfliyyesindendir. Ve ayaklardan daha aşağı onların altındaki şeydir. Ve onların altındaki şey yoldan gayri bir şey değildir. Ve esfel-i sâfilîn olan tarîk, Hak'tan hâlî değildir. Nitekim hadîs-i şerîfte لو دليتم بحبل لهبط على الله ya'nî "Eğer ipinizi bıraksanız Allah'ın üzerine düşerdi" buyurulmuştur. Binâenaleyh Hak tarîkın "ayn"ıdır. Ve bunun böyle olduğunu bilen kimse, işi hakîkati üzere bilmiş olur. Ve ortada Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd olmadığından, tarîkata sülûk eden ve sefer eyleyen dahî Hak'tır. Ve bu hakîkati bilen de Hak'tır; ve bilinen dahî Hak'tır; ve yolun nihâyeti de Hak'tır. Sende bu ilim hâsıl olunca, şimdi sen kimsin bil bakalım? Sen hakîkatini ve tarîkını ârif ol ki, Hak'tır.

Zîrâ sen Hakk'ın "ayn"ısın; ve Hak da senin "ayn"ındır. İşte işin hakîkati sana, tercümânın lisânıyla zâhir ve vâzıh oldu. "Tercüman"dan murâd Resûlullah (s.a.v.)dir; ve lisân-ı şerîfinden bu **Fusûs** cârî olan vâris-i ulûm-i nebevî cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizdir. Eğer sen lisân-ı risâlet-penâhî üzere cânib-i Hak'tan şeref-sudûr eden كنت سمعه و بصره و يده و رجله hadîs-i kudsîsini ve nâib-i risâlet-penâhî olan Hz. Şeyh'in zebân-ı vâzıhü'l-beyânı üzere cârî olan bu hakāyık-ı **Fusûs**'u anladın ise, lisân-ı tercümânın lisân-ı Hak olduğunu / bildin. Fakat onu ancak fehmi Hak olan kimse anladı. Zîrâ Hak abdin kâffe-i kuvâsı olunca, onun kuvâsı cümlesinden olan fehmi dahî Hak olur.

Zîrâ Hakk'ın niseb-i kesîresi ve vücûh-ı muhtelifesi vardır (26).

Ya'nî Hak kâffe-i a'yân-ı mevcûdâttan, onların isti'dâtları hasebiyle mütecellîdir. Ve her biri bir ismin hükmünü ve niseb-i ilâhiyyeyi izhâr eder. Ve keza her birisi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtından hâsıl olma bir sûrettir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlakın birer "vech"idir. Nitekim **Gülşen-i Râz** sâhibi buyurur:

اکر کافر ز بت آکاه گشتی　　　کجا در دین خود گمراه گشتی

Tercüme:

"Eğer kâfir olaydı puttan âgâh
Olur muydu aceb dîninde gümrâh"

Hz. Şeyh. (r.a.) bu ibâreyi, fehmin Hak olduğunu isbât için beyân buyurmuştur.

Sen Hûd (a.s.)ın kavmi olan Âd'ı görmez misin? Nasıl هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا (Ahkāf 46/24) **ya'nî "Bu gelen bulut, bize yağmur inzâl eder" dediler. İmdi onlar, Allâh'a hayr zann ettiler. Ve halbuki Allah Teâlâ abdinin zannı indindedir. Binâenaleyh Hak onlara bu kavilden ıdrâb eyledi; ve onlara kurbda etemm ve a'lâ olan şeyle ihbâr etti. Zîrâ Hak Teâlâ**

onlara yağmur yağdırsa idi, bu, arzın hazzı ve dânenin sakyi olurdu. Şu halde onlar, o yağmurun netîcesine vâsıl olmazlar idi; illâ bu'ddan lâzım idi (27).

Ya'nî Âd kavmi yağmur taleb ettiler. Üç pâre bulut zâhir oldu. Siyah bulutu gördüklerinde: İşte bu bizim için yağmur bulutudur, dediler.
25 Ve bu kavilleriyle Hakk'a hüsn-i zann ettiler. Ya'nî Hakk'ın / kendilerine karşı lütuf ve rahmet sûretinde tecellî edeceğini zann ettiler. Ve Allah Teâlâ abdinin zannı indindedir. Binâenaleyh kavm-i Âd'a kendilerinin vukūfu olmaksızın hayr isâbet etti. Fakat isâbet eden hayr, zannettikleri hayr değildi. Belki o, başka bir hayr idi. Çünkü onlar yağmura intizâr ettiler; karşılarına ölüm çıktı. O ölüm onların hicâb olan nüfûslarını ifnâ edip hayrdan ibâret olan kurba îsâl eyledi. Ve onların هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا sözlerine karşı Hak Teâlâ: بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ (Ahkāf, 46/24) kavlini beyân eyledi. Ve isti'câl ettikleri şeyin azâb-ı elîmi mutazammın bir rüzgâr olmakla berâber, kurbda yağmurdan etemm ve a'lâ bir şey olduğunu ihbâr etti. Çünkü yağacak olan yağmur toprağın hazzıdır; ve mezrûâtı sular. Ve onların istedikleri de bu idi. Velâkin onlar bu hayra geç vâsıl olacaklar idi. Zîrâ ekinlerin yağmurla sulanıp başak vermesi zamân-ı medîde muhtaçtır. Fakat bu rüzgâr onları çarçabuk hayr olan ayn-ı kurba îsâl eder.

İmdi Hak onlara بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (Ahkāf, 46/24) **Ya'nî "Belki o isti'câl ettiğiniz şey, azâb-ı elîmi mutazammın olan bir rîhdir" dedi. Binâenaleyh Hak rîhi, onda onlar için râhattan olan şeye işâret kıldı. Zîrâ bu rîh ile, Hak onlara, bu heyâkil-i muzlimeden ve mesâlik-i müşkileden ve hicâbât-ı muzlimeden râhat verdi. Ve bu rîhde azâb vardır. Ya'nî onu tattıkları vakit lezzet buldukları bir emir vardır. Fakat firkat-i me'lûfâttan nâşî onları müellem kıldı** (28).

Ya'nî Hak Teâlâ kavm-i Âd'ın hüsn-i zannlarını te'yîden onlara, belki o isti'câl ile taleb ettiğiniz şey yağmur değil, azâb-ı elîmi mutazam-

mın olan bir rüzgârdır ki, size zannettiğiniz faydadan daha mükemmel / bir fayda ve menfaat te'mîn eder. Çünkü yağmur yağsa idi, tarlaları sulanacak ve ekinleri feyz bulacak idi. Ve onlar bu hubûbatla teğaddî, edip Hak'tan bu'da sebep olan nefisleri kuvvetlenip, kat kat hicâbda kalacaklar idi. İşte onların menfaat tasavvur ettikleri bu idi. Halbuki hakîkatta, Hak'tan bu'd, nıkmet idi. Bu ancak ni'met-i sûrî idi. Fakat rüzgâr onların sebeb-i bu'd ve hicâb olan nefslerini ihlâk edip ortadan kaldırınca, kurb-ı Hakk'a vâsıl olacaklarından bu ni'met-i hakîkî, o ni'met-i sûrîden daha müfîd olmuş olur: ve onları râhata sevk eder. Binâenaleyh Hak bu kavli ile bu rüzgârda, onlar için râhat verecek bir şey olduğuna işâret buyurdu. Bu hâlin bu âlem-i cismânîde dahî nazîri çoktur.

Meselâ pek süflî ve müteaffin bir meyhânenin müdâvimlerinden olan üstü başı mülevves bir sarhoşa, elbise-i fâhire giydirip onu gâyet müzeyyen bir saraya götürseniz, o zulmânî ve müstekreh olan mahalden ve hempâlarından ayrıldığına teessüf eder; ve kalbi, me'lûfâtından iftirâkı hasebiyle mükedder olur. Fakat sizin ona bu sûretle vermiş olduğunuz râhat ve menfaat, onun evvelki hâlinde tevehhüm ettiği râhat ve menfaatten şüphesiz daha mükemmeldir. Bu lütfunuz onun hakkında hafîdir. Halbuki bu fiiliniz ile siz o sarhoşu ta'zîb etmiş olursunuz. Çünkü me'lûfâtından ayırdınız. Velâkin o, sarayda oturmak zevkini tattığı vakit, bu fiilde lezzet bulunan bir emir olduğunu anlar.

İşte bunun gibi, bu rîhde kavm-i Âd için azâb vardır. Ya'nî onu tattıkları vakit, lezzet buldukları bir emir vardır. Zîrâ "azâb" "uzûbet"'tendir. Ve "uzûbet" tatlılık ma'nâsınadır. Vâkıa rîh-i mühlik, zâhirde elem-nâk ve veca'âverdir; ve alıştıkları âlem-i cismâniyyetten onları ihrâc eder. Lâkin onda lütf-ı mestûr vardır. Zîrâ Hakk'ın her bir kahrı altında bir lütf-ı meknûn vardır. Akîb-i veca'da ona vâsıl oldukları vakit onu tadarlar. Nitekim hacamatçının evcâ'ı neşterine tahammülden sonra zevk-i sıhhat hâsıl olur. /

İmdi azâb, onlara mübâşir oldu. Binaenaleyh emir, tahayyül ettikleri şeyden onlara akreb oldu. Rîh Rabb'inin emriyle her bir şeyi tedmîr eyledi. İmdi meskenlerinden gayri

bir şey görünmediği halde sabahladılar. Ve onların meskenleri, ervâh-ı hakkıyyelerinin ma'mûr eylediği cüsseleridir. Böyle olunca bu nisbet-i hâssanın hakkıyyeti zâil oldu. Ve heykelleri üzerinde, Hak'tan onlara mahsûs olan hayât bâkî kaldı ki, cildler ve eller ve ayaklar ve kamçıların uçları ve uylukları, o hayât ile tekellüm eder. Ve tahkîkan nass-ı ilâhî bunun cümlesiyle vârid oldu (29).

Ya'nî onlara azâb başladı ve onları helâk etti. Ve tahayyül ettikleri yağmurun nüzûliyle fâide-i mezrûât, müddet-i medîdeye muhtaç olduğu halde, o helâk onlara daha karîb menfaat husûle getirdi. Ve rüzgâr, Rabb'in emriyle onların bedenlerini ma'mûr eden ervâh-ı hakkıyyelerini izâle etti. Onların meskenleri, ki bedenleri idi, bunlarda görmek ve işitmek ve söylemek gibi kuvâ görünmez oldu. Bu halde sabâha dâhil oldular. Ve nisbet-i hâssanın hakkıyyeti, ya'nî Hakk'ın sıfât-ı ilâhiyyesi ile olan tecellîsi onlardan kalktı; ve aslına rücû' etti. Ve ancak Hakk'tan onların heykellerine ve cesedlerine mahsûs olan hayat bâkî kaldı. Bu öyle bir hayattır ki, cildler ve eller, ayaklar ve kamçıların ucu ve uyluklar bu hayat ile tekellüm eder. Ve bunların cümlesi hakkında nass vârid oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِى اَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ (Fussılet, 41/21) اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (Yâsîn, 36/65) Ve a'zânın tekellümü hakkında emsâli âyât-ı Kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe vardır. /

Ma'lûm olsun ki, rûh iki nevi'dir: Biri "cüz'î"dir ki, her zerrenin sûretinde mütecellîdir. Ve ikincisi "küllî"dir ki, onun tecellîsi zerrâtın ictimâ'ına mevkûftur. Nitekim insanda imtizâc-ı hâstan sonra sûret-pezîr olur. Mizâc-ı hâss sûretinde mütemessil olan o rûhun merkebi mevtden sonra harâb olduğundan, o rûh alâkasını kat' eder. Artık onun zerrâtının hayât-ı cüz'iyyesi kāim kalır. Bu bahsi biraz daha îzâh edelim.

Ma'lûmdur ki, ehl-i kimyâ indinde el-yevm keşf olunan anâsır-ı basîta yetmişi mütecâviz olup bunlara azot, karbon, müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, klor, sodyum, potasyum, bakır, altın, gümüş, kalay ilh... isimleri verilmiştir. Anâsır-ı mürekkebe ba'zı ahvâl ve şerâit tah-

tında bunların zerrât-ı muhtelifesinin bi'l-imtizâc ictimâ'ından hâsıl olur. İşte bu anâsır-ı basîta zerrelerinin her birisi kendilerine mahsûs olan bir hayât ile hayydir. Velâkin rûhları bâtındadır. Onu ehl-i keşf olanlardan gayrisi idrâk edemez. Vaktâki bu zerrât bir takım ahvâl ve şerâit tahtında ictimâ' edip "nebât" peydâ olur; bunda nümüvv hâssası zâhir olduğundan bu hayât-ı bâtınî, onda daha ziyâde mahsüs olur. Ve "hayvan" mertebesinde ise hem nümüvv ve hem de hareket ve sadâ zâhir olmakla, bu hayât-ı tabîiyye onda açıktan açığa müşâhede olunur. Ve bu anâsır-ı basîta zerrâtının keyfiyyet-i içtimâ'ı, insanda, bu hayât-ı tabîiyye âsârının kemâliyle zuhûrunu îcâb ettirecek şerâit ve ahvâl dâiresinde vâkı' olduğundan, mevcûdâttan hîç birisinin cism-i müsevvâsı, cüsse-i insana muâdil değildir. Onun cismi "rûh-i küllî"nin tecellîsine müsâittir. Düşünür, tekellüm eder ve kendisinden sıfât-ı sâire zâhir olur.

İmdi biri diğerinden kesîf olmak üzere zikr olunan anâsır-ı basîtanın üç mertebesi vardır ki, bu mertebelerin her birerlerine, gaz, mâyi' ve sulb tesmiye olunur. Muhakkıkîn hazarâtının ıstılâhında bunlara "havâ", "su", ve "toprak" / denilip her birisi bir "unsur" ve "rükn" addedilmiştir. Her ne kadar kimyâ-yı cedîde erbâbı bunlara "unsur" demek câiz olmadığını beyân ile, i'tiraz etmiş iseler de, bu doğru değildir. Çünkü bunlar ıstılahtır; ve ıstılâha i'tirâz câiz değildir. İşte ecsâm-ı uzviyye-i kesîfe bu üç mertebede bulunan anâsır-ı basîtanın ictimâ'ından hâsıl olmuş; ve gıdâ şeklinde zâhir olan yine bu anâsır, bunların vücûduna dâhil olup bir ihtirâk vukû'a gelmekle, bu hayât-ı tabîiyyenin dördüncü "rükn"ü olan "harâret-i garîziyye" zuhûra gelmiştir. Muhakkıkîn buna "unsur-ı nârî" derler. Şu halde cism-i insân bu dört rüknün ictimâıyla kāim olmuş olur. İşte "Ben, ben" diye kâşânelere ve hattâ dünyâlara sığamayan ve şuna buna "Mülkümdür" iddiâsında bulunan sûret-i insan budur. Vaktâki mevt ârız olur, onda mütecellî olan "rûh-ı küllî" munkatı' olup, Hakk'ın sıfât-ı ilâhiyyesiyle olan tecellîsi zâil olur; ve bu sıfât aslına rücû eder. Görmesi, işitmesi, söylemesi zuhûrdan butûna gider. **Mesnevî:**

خلق کوید مرده آن مسکین فلان   تو بکویی زنده ام ای غافلان

Tercüme:

"Halk derler, ölmüş o miskin falân
Sen de dersin zindeyim ey gâfilân"

Binâenaleyh kâffe-i eşyâ, hayât-ı zâhire veyâ hayât-ı bâtıne ile diridir.

Şu kadar var ki, Allah Teâlâ, kendi nefsini "gayret" ile vasf eyledi. Ve gayretinden fevâhışi haram kıldı. Halbuki "fuhş", zâhir olan şeyden gayri değildir. Velâkin bâtın olan fuhş, indinde fuhş zâhir olan vücûd içindir (30).

"Fuhş", lügatta "zuhûr"dan ibârettir. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.) ibârede "fuhş"u isti'mâl edip, "fâhiş"i murâd eyledi. Nitekim "racül-i âdil" yerine "racül-i adl" denir. Ya'nî mevcûdâttan her bir mevcûd, bir ism-i Hakk'ın sûretidir. Ve o isim, o sûretin rûhudur. Ve her bir sûret vü-
30 cûd-ı mutlakın / tenezzülünden husûle gelmiş birer vücûddur. Ve Hak cümlesinin aynıdır. Bu sûrette dahi onların cümlesi hayy ve nâtıktır. Ve belki onlardaki, Hakk'ın hayâtı ve nutkudur. Binâenaleyh Hak Teâlâ hazretleri, zâhir ve bâtında, kendi vücûdundan gayri bir vücûd olmamak için, "gayret"inden, evvelen kendi nefsini eşyânın "ayn"ı kıldı. Ve ba'dehû eşyânın "ayn"ı olduğu ehl-i hicâb indinde zâhir olmamak için de, nefsini "gayret" ile vasf eyledi. Ve "gayret"inden fevâhışi, ya'nî kendisi eşyânın "ayn"ı olması sırrının ızhârını, yine kendinin "ayn"ı olan eşyâya harâm etti. Zîrâ Hak her şeyde "Ben Hakk'ım, Ben Allâh'ım" nutkuyla nefsini ızhâr etse, sırr-ı vahdet fâş olur. İşte bunun için وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere eşyânın nutku bâtındadır. Hak ehl-i keşiften gayrisine bu sırrın zuhûrunu ve ızhârını harâm kıldı. Velâkin bâtın olan "fâhiş", ya'nî şer'an ve aklen setri vâcib olan şey, indinde zâhir olmuş olan kimse içindir, ya'nî Hak içindir; ve Hakk'ın ızhâr ettiği ârifler içindir. Zîrâ Hakk'a ve âriflere nisbeten bâtın, zâhirdir.

İmdi vâktâki Hak Teâlâ fevâhişi harâm eyledi, ya'nî zikr ettiğimiz şeyin hakîkatini bilmekten men' etti, o zikr ettiği-

miz şey dahi Hak eşyânın aynı olmasıdır; binâenaleyh Hak, o hakîkati "gayret" ile setr etti. O "gayret" dahi, gayrdan sensin. İmdi gayr "Sem' Zeyd'in sem'idir" der. Ve ârif "Zeyd'in sem'i, Hakk'ın "ayn"ıdır" der. Bâkî kuvâ ve a'zâ dahi böyledir (31).

Ya'nî bâlâda Hak sâlikin ve tarîkın "ayn"ı ve tarîkin nihâyeti olduğu zikr edilmiş idi ki, bu da Hakk'ın, cemî'i eşyânın "ayn"ı olmasını muktezîdir. Fakat Hak Teâlâ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ / (A'râf, 7/33) âyet-i kerîmesinde Hak, cemî'i eşyâ kendisinin "ayn"ı olduğunun ma'rifetinden men' etti. Ve kendinin hakîkat-i vâhidesini, "gayr" ismiyle tesmiye olunan taayyünât-ı muhtelife ile setr etti. Ve hakîkat-i ilâhiyyeyi örten "gayret" senin vücûdundur ki, "sen" ta'bîriyle kinâye olunur. Ve taayyün ise, müteayyinin gayridir.

Meselâ "buz" sûretinde müteayyin olan buhâr-ı latîf, buzun taayyününün gayridir. Bi'l-farz muhtelif şekillerde bir yere dizilmiş olan buz kütleleri lisâna gelip yekdîğerine hitâben "ben", "sen", "biz", "siz" ve "o, onlar" deseler, birbirinin gayri olduğunu göstermiş olurlar. Fakat cümlesinin "hüviyyet"i, hakîkat-i vâhide olan buhardan ibârettir. Ve bu hüviyyet-i vâhideyi, ancak o buzların vücûdu setr etmiştir. İşte bizim vücûd-i müteayyinemiz dahi bu misâle mutâbık olarak, hüviyyet-i vâhide olan Hakk'ı setr etmiştir. Bu tayyünâtımızdaki ma'nâ-yı gayriyyeti tefhîm için "sen, ben ve biz" deriz. Binâenaleyh bu "gayriyyet" makāmını gören, ya'nî ârif olmayan kimseler, "Sem' Zeyd'in sem'idir" derler; ve işitme, görme, söyleme gibi evsâfın kâffesini Zeyd'e tahsîs ederler. Ve işin hakîkatini bilenler ise "Zeyd'in sem'i ve basarı ve lisânı ve sâir kuvâ ve a'zâsı Hakk'ın "ayn"ıdır" derler. Çünkü onlar "gayriyyet" perdesinin arkasında kalmamışlardır. Beyt-i Hâfız:

میان عاشق و معشوق هیچ فرق نیست   تو خود حجاب رهی حافظ از میان بر خیز

Tercüme:

"Meyân-ı âşık u ma'şûkta yoktur aslâ fark.
Yolun hicâbı vücûdundur ortadan kaldır!"

Her bir kimse Hakk'ı ârif olmadı. Binâenaleyh nâs, mütefâzıl ve merâtib mütemeyyiz oldu. Bu sûrette fâzıl ve mefzûl zâhir oldu (32).

Ya'nî herkes, bâlâda beyân olunduğu vech ile Hakk'ı bilmediğinden, nâs ma'rifette mütefâzıl oldu. Ve mertebeler yekdîğerinden ayrıldı. Ve bu hâlin netîcesi olarak fâzıl ve mefzûl zuhûra geldi. Ya'nî nâsın kimi sûrette kaldı; ve kimisi ma'nâya daldı. Ve ma'nâya dalan kimsenin mertebesi sûrette kalan kimsenin mertebesinden efdal oldu. Hz. Hüdâyî ne güzel söylemiştir: /

Zâhirde kalan kişi, güç etme âsân işi,
Çıkar dilden teşvîşi, tevhîde gel tevhîde!

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ, Âdem'den Muhammed (s.a.v.)e kadar, beşeriyyîn olan bütün rusül ve enbiyânın a'yânına, beni muttali' kıldı. 586 senesinde Kurtuba'da ikāmet olunduğum bir meşhedde bana gösterdi. O tâifeden Hûd (a.s.)dan gayri bana birisi söylemedi (33).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âlem-i misâlde ervâhını müşâhede ettiği resûller ile nebîlerin beşere mensûb olduklarını beyân edip, rusül-i melâikeyi ve beşerin gayri olan mahlûkātın nebîlerini istisnâ eyledi. Zîrâ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ (En'âm 6/38) âyet-i kerîmesinin delâleti vech ile, mevcûdâttan her bir nev'in kendi cinsinden, Hak'la aralarında vâsıta olmak üzere, birer nebiyy-i mahsûsları vardır. Ve bazıları da "Nezd-i ârifte her zâhir olan şeyin, kendi bâtınına nebî olduğunu" söylemişlerdir. Onun için "Eğer nübüvvete îmânın varsa, her bir hâtıra ta'zîmden gayri sûretle mukābele etme!" diyen velî vardır.

"Kurtuba" İspanya'da kâin olan bir şehrin adıdır. İspanya târîh-i mezkûrda arapların elinde idi. Hz. Şeyh (r.a.)in bu müşâhedesi, orada mukîm iken vukū' bulmuş ve ervâh-ı rusül ve enbiyânın ictimâ'larında içlerinde zât-ı ulyâsına hitâb buyuran ancak Hûd (a.s.) olmuştur.

İmdi o bana cem'iyyetlerinin sebebini ihbâr etti. Ve ben onu ricâl içinde, semiz bir adam, sûreti güzel, muhâveresi latîf ve umûr-i kâşifeyi ârif gördüm. Ve benim onun keşfine delîlim, Hak Teâlâ'nın . وَمَا مِنْ دَابَّةٍ اِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56) **kavlidir. Ve halk için bundan a'zam ve etemm hangi müjde vardır?** (34).

Rusül ve enbiyânın cem'iyyetleri, Hz. Şeyh (r.a.) vaktinin kutbü'l-aktâbı ve hâtem-i evliyâ olması hasebiyle onu tebrîk ve tehniye içindir. Ve onların içinden Hz. Hûd (a.s.)ın hitâb buyurması, mezâhir-i kesîrede rubûbiyyet-i ahadiyyeyi müşâhede husûsunda, Hz. Şeyh'in zevkı onun zevkine münâsib / olmasındandır. Ve Hûd (a.s.)ın cesîm bir adam olarak görünmesi müşâhededeki kemâline; ve sûretinin güzelliği ve muhâveresinin letâfeti i'tidâl-i sûrîsine ve isti'dâd-ı ma'nevîsinin kemâline işârettir. Ve Hz. Şeyh onun umûr-i kâşifeyi ârif olduğuna zikr olunan âyet-i kerîmeyi delîl olarak ikāme buyurur.

Zîrâ bâlâda murûr eden îzâhâttan anlaşıldığı üzere, bu âyet-i kerîmeden anlaşılmıştır ki, hüviyyet-i Hak ile müteayyin olan mevcûdât-ı nâ-mütenâhiyyeden her birisini Hak, nâsıyesinden tutup, Rabb-i hâssının sırât-ı müstakîmi üzerinde yürütür. Ve her bir mevcûdun sülûkü, kendisinde müteayyin olan Hak iledir. Çünkü Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın hep Hak'tır. Binâenaleyh Hûd (a.s.)ın müşâhedesi, zâhir olsun bâtın olsun, kâffe-i müteayyinâta şâmildir. Müteayyin olan mevcûdât-ı zâhireden hiç birisi yokturki, Rabb-i hâssı onun nâsiyesinden tutup teslîk etmesin. Ve hakāyık-ı bâtıneden hiç birisi yoktur ki, kemâliyle zuhûra müteveccih olmasın. Onun için mevcûdâttan her bir zerre, insana gelmeğe hâhiş-kerdir. Zîrâ her birisinin kemâl-i zuhûru, ondadır. Bizler ise, hâlen kisve-i insâna bürünüp zâhir olduğumuz halde, kıymetini takdîr edemeyip, mîrâs yedilerin ellerine geçerek, isrâf ettikleri emvâl gibi, evkāt-i azîzimizi mâlâya'niyyât ile imrâr ediyoruz. اللهم ارحم لنا يا ارحم الراحمين

İmdi, mâdemki Hûd (a.s.)ın lisâniyle, Hak bütün eşyâ hüviyyetlerinin "ayn"ı olduğunu ihbâr buyurmuştur; ve cümlesinin "hüviyet"i dahi, hakîkat-i ilâhiyyeden ibârettir; binâenaleyh halk için daha büyük ne müjde olur?

Ondan sonra bu makāleyi Kur'ân'da, ondan bize îsâli, Allah Teâlâ'nın bize ihsânındandır (35).

Ya'nî Hûd (a.s.)ın وَمَا مِنْ دَابَّةٍ اِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا (Hûd, 11/56) kavlini, Kur'ân'da naklen bize beyân buyurması Hakk'ın bize olan fazl u ihsânıdır.

Ba'dehû câmi'i küll olan Muhammed (s.a.v.), Hak'tan haber verdiği şeyle onu tetmîm eyledi ki, tahkîkan Hak, sem'in ve basarın ve elin ve ayağın ve lisânın "ayn"ıdır, ya'nî o havâssin "ayn"ıdır. Halbuki kuvâ-yı rûhâniyye, havâsten daha yakındır. Böyle olunca mechûlü'l-hadd olan akrebden, eb'ad-i mahdûd ile iktifâ etti (36).

/ Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz'in Hak'tan ihbâr buyurduğu hadîs-i kudsîde, Hak kuvâ-yı hissiyyenin "ayn"ı olduğu beyân olunmuştur; ve kuvâ-yı rûhâniyye Hakk'ın aynı olduğu zikr olunmamıştır. Halbuki kuvâ-yı rûhâniyye, Hakk'a, kuvâ-yı hissiyyeden daha yakındır. Zîrâ onun nûriyyeti ve tenezzühü ve maddeden tecerrüdü vardır. Ve âlem-i emrden olduğu cihetle haddi mechûldür; ya'nî halk onun haddini bilmez. Halbuki cisim mahdûddur; ona şu kadar arşın diye ta'yîn ve tahdîd etmek mümkündür; ve rûhdan eb'addir. Çünkü havâss ve kuvâ-yı cismâniyye, cisimlerin mikdârına göredir; ve onların hudûduyla mahdûddur. Nitekim cismi mükemmel olan kimsenin kuvâsı da mükemmeldir; iyi görür, iyi işitir, iyi söyler ve iyi tutar. Zayıf ve marîz olanların havâss-i cismâniyyeleri de noksan olur. Ve kezâ tutmak, elin hudûdu kadar olur. Binâenaleyh Resûl (s.a.v.), Hakk'a daha yakın ve haddi mechûl olan kuvâ-yı rûhâniyyeyi zikr etmeyip, Hak'tan eb'ad ve mahdûd olan havâss-i cismâniyyenin, Hakk'ın "ayn"ı olduğunu beyânla iktifâ buyurdu. Eb'ad Hakk'ın aynı olunca, şübhesiz ondan akreb olan dahi Hakk'ın aynı olur.

İmdi Hak bize, nebîsi Hûd (a.s.)dan onun kavmine olan makālesini, müjde için, tercüme etti. Ve Resûlullah (s.a.v.) onun makālesini bize müjde için Allah'dan tercüme etti.

İmdi ilim, ilim verilenlerin sudûrunda kâmil oldu. "Ve bizim âyâtımızı kâfirlerin gayrısı inkâr etmez". (Ankebût, 29/47) **Zîrâ onlar, onu bilseler dahi, nefislerinde olan hased ve nefâset ve zulümden dolayı, onu setr ederler** (37).

Ya'nî Hak ve Resûl'ü tarafından vâkı' olan beşâretler üzerine, Hak Teâlâ eşyânın "ayn"ı ve kuvânın hüviyyeti olduğu, evvelce kendilerine keşif ve tecellî tarîkıyla bildirilmiş olan kimselerin ilmi, artık ilm-i kâmil oldu. Bu ma'rifetin, ma'rifet-i hakîkıyye olduğuna şübhe kalmadı. Ve âfâk ve enfüste yayılıp zâhir olmuş olan âyâtımızı ve alâmetlerimizi, suver-i taayyünât ile örtenlerden gayrisi inkâr etmez. O kâfirler, ya'nî Hakk'ın "vech"ini örtenler, Hak, hudûd ile mahdûd olan
35 / eşyânın aynı olunca, mahdûd olur, zannederler. Halbuki nâ-mütenâhî olan Hak, zâtı ile kâffe-i eşyâyı muhîttir. Ve tecelliyyât-ı zâtiyye ve sıfâtiyyesi ile hepsinde zâhir olur. Onlar bu ma'rifete vâkıf olsalar bile, nefislerindeki hased ve nefâset ve zulüm cihetinden onu setr ederler. "Nefâset" "buhl" ma'nâsınadır. Ve "nefîs" buhl olunan ve kıskanılan şeydir. Ya'nî ehl-i kitap, kitaplarında gördükleri âyât-ı Hakk'ı setr ettiler. Ve kezâ ehl-i sûret olan ulemâ dahi Kur'ân ve Hadîs'in şehâdetiyle sâbit olan hakāyıkı inkâr ile setr ederler.

Meselâ Kur'ân'da: هُوَ الْاَوَّلُ وَ الْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) buyrulmuştur. Eğer onlara deseniz ki, bizim nazarımızda "zâhir"den maksûd, bu eşyâdır. Binâenaleyh bu âyet-i kerîme, Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu beyân buyurur. Onlar cevâben: "Bu müteşâbihâttandır; bunun ma'nâsını Hak ve ilimde râsihûn olan ulemâ bilir" derler. Ve baştan başa âyât-ı kur'âniyye ve ahâdis-i şerîfenin mağzı ve lübbü olan bu **Fusûsu'l-Hikem**'e zeban-dırâzlıktan çekinmezler. Halbuki evliyâullâhın heman cümlesi bu hakāyıktan bahs etmişlerdir. Eğer cenâb-ı Şeyh (r.a.) bir âlim-i râsıh değil ise, onların nazarında âlim-i râsıh olan acabâ kimdir? Ve illâ Hakk'ın ve Resûl'ünün, halka anlayamayacakları kelâmlar ile hitâb ettiklerini kabûl etmek lâzım gelir. Hâşâ sümme hâşâ!.. Bunu insanların biraz aklı başında olanları bile yapmaz. Zîrâ kelâm bir maksadı muhâtaba tefhîm içindir. Bu maksad olmayınca kelâm abes olur.

Ve biz Hak Teâlâ'nın, Hak hakkında inzâl ettiği âyetlerde veyâhut Allah Teâlâ'ya râci' olur şey hakkında, bize îsâl ettiği Hak'tan olan ihbârda, tenzîh olsun tenzîhin gayrı olsun, min-indillâh aslâ tahdîdden gayri bir şey görmedik (38).

Ya'nî gerek âyât-ı münzelede ve gerek Resûl vâsıtasıyla bize vâsıl olan haberlerde Allah Teâlâ'nın / vasfını tenzîh olsun, tenzîhin gayrı olsun, Allah tarafından ancak tahdîd ile gördük. Ya'nî Allah Teâlâ hakkında Kur'ân'da ve kütüb-i münzele-i sâirede ve ahâdîs-i şerîfede vârid olan şeyin cümlesi tahdîddir.

O ihbârın evvelkisi, "Fevkında havâ ve tahtında havâ olmayan "amâ"dır." İmdi Hak, halkı yaratmazdan evvel o amâda idi (39).

Ashâb-ı kirâmdan Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.a.), cenâb-ı Fahr-i âlem (s.a.v.)den; اين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق ya'nî "Halk-ı mahlûktan mukaddem Rabb'imiz nerede idi?" diye sordu. Onlar da cevâben: كان فى العماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء ya'nî "Fevkında ve tahtında havâ olmayan "amâ"da idi" buyurdular. "Amâ" lügatte "ince bulut" ma'nâsınadır. Ehlullahdan ba'zılarının ıstılâhında "hazret-i ahadiyyet"ten ibârettir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyeyi Hakk'ın kendisinden gayri kimse bilmez. Ve o mertebe hicâb-ı Celâl'dir. Ve ba'zılarının ıstılâhında, menşe-i esmâ ve sıfâttan ibâret olan "hazret-i vâhidiyyet"ten ibârettir. Zîrâ "amâ'" "rakîk bulut" ma'nâsınadır. Ve bulut yer ile gök arasına hâil olur. Ve bu hazret-i vâhidiyyet dahi, semâ-i ahadiyyet ile arz-ı kesret-i halkıyye arasına hâil olur. Ve **Şerh-i Dâvud-i Kayserî**'de, ism-i câmi'-i ilâhî hasebiyle Hakk'ın taayyün-i evvelinden ibâret olduğu beyân buyrulmuştur. Ve İmâm-ı Şa'rânî hazretleri de: "Hadîs-i şerîfteki «ما» «الذى» ma'nâsına olan "mevsûle" değil, "nâfiye"dir. Binâenaleyh "amâ'" Hak Teâlâ'nın halkından temeyyüz eylediği evvelki mertebedir" buyurur.

İmdi bu şerhin mukaddimesinde, tecelliyyât-ı vücûd / bahsinde îzâh olunduğu üzere, vücûd-i mutlaktan ibâret olan fezâda, nefes-i rahmânînin irsâlinden öbek öbek avâlimin madde-i ûlâsı mütekevvin olmuş-

tur. Ehl-i fen bu, mevâdd-ı ûlâya "sehâb-ı muzî" ta'bîr ederler. Bidâyet-i tekevvünlerinde gâyet rakîk ve şeffâf bulutlardan ibâret olduklarından bunlara lügaten ancak "amâ" denebilir. Bu "amâ"lar gittikçe teberrüd ve tekâsüf edip devr ederler. Ve istihâlât-ı muhtelifeden sonra merkûb-i insan olurlar. Havâ unsuriyyâttan mürekkeb olduğu ve fezâda ise unsuriyyât bulunmadığı cihetle, "amâ'" ta'bîr olunan bu rakîk bulutların ne fevklerinde ve ne de tahtlarında bi't-tabi' havâ olmaz. Unsuriyyâttan hâlî olduğundan fezâya "halâ" dahi tesmiye ederler.

İmdi bizim manzûme-i şemsiyyemizin madde-i ûlâsı da bidâyet-i hilkatte böyle bir sehâb-ı muzî' idi. Ve mertebe-i amâ'da ne seyyârât, ne güneş, ne de kamer ve ne de mahlûkāt-ı sâireden bir şey mevcûd değil idi. Ve bu hal, yalnız bizim manzûme-i şemsiyyemizde değil, diğer avâlim-i bî-nihâyede dahi böyledir. Ebû Rezîn el-Ukaylî, sükkân-ı arzdan olduğu cihetle, suâlinde "Rabb'imiz" demekle gözünün gördüğü mahlûkātın Rabb'ini murâd ettiği halde, a'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz, cevâb-ı âlîlerinde onun gözünün görmediği avâlim-i bî-nihâyenin ahvâline de şâmil olmak üzere كان فى العماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء buyurdular. Ya'nî "Rabbimiz suver-i eşyânın ızhârından mukaddem, bî-sûret olan amâ'da idi ki, onun fevkı ve tahtı halâ olup, oralarda anâsırdan terekküb eden havâ yok idi" demek olur. Ve bu cevap ile mertebe-i amâ'ya tenezzülünden mukaddem vücûd-i mutlakın rubûbiyetle muttasıf olmadığına ve rubûbiyet, vücûdun ilk taayyünü olan mertebe-i amâ'dan başladığına işâret buyrulmuş olur.

Yüksekte uçan ey ehl-i hey'et
İrfân-ı Muhammedî'ye hayret!

İşte her bir âlemin madde-i ûlâsı olan bu rakîk ve şeffâf bulutlar vücûd-i mutlakta bir hadd ile / mahdûd olduklarından elbette cihet sâhibidirler. Binâenaleyh hem fevkleri ve hem de tahtları vardır. Ve bu "amâ'" zât-ı eltaf-ı latîfin mertebe-i kesîfeye tenezzülünden ibâret bulunduğundan, bu hadîs-i şerîfte beyân buyrulan fevk ve taht, Rabbü'l-âlemîn hakkında tahdîdi mutazammındır.

Ondan sonra Allah Teâlâ, Arş üzerine istivâ eylediğini zikr eyledi. Bu da evvelki gibi tahdîddir. Ondan sonra her gece

Hakk'ın semâ-i dünyâya indiğini zikr etti. Bu dahi tahdîddir. Ondan sonra tahkîkan Hak semâda ve arzda olduğunu zikr eyledi. Ve biz nerede olur isek, muhakkak bizimle berâber olduğunu zikr etti; tâ bizim "ayn"ımız olduğunu bize haber verinceye kadar. Halbuki biz mahdûdlarız. İmdi Hak, kendi nefsini ancak hadd ile vasf eyledi (40).

Ya'nî Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (Tâhâ, 20/5) ya'nî "Rahmân Arş üzerine müstevî oldu" buyurdu. Ve Resûl'ünün lisâniyle de ان الله ينزل كل ليلة الى سماء الدنيا فيقول هل من تائب فاتوب عليه و هل من مستغفر فاغفر له. ya'nî "Allah Teâlâ her gece semâ-i dünyâya nüzûl edip buyurur ki: Tövbe eden var mıdır ki, tövbesini kabûl edeyim; ve istiğfâr eden var mıdır ki, onu mağfiret edeyim" dedi. Ve kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَهُوَ الَّذِى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ (Zuhruf, 43/84) ya'nî "O öyle Allah'dır ki semâda da Allah'dır; arzda da Allah'dır." ve وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) ya'nî "Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir" buyurdu. İmdi Arş, yer, gök ve bizim bulunduğumuz yerler, hep emkine-i mahdûdeden / ibâret ve vücûd-i mutlakın bi't-tenezzül taayyününden mütehassıl bulunduğundan, bunların cümlesi tahdîdi mutazammındır. Bu sûrette Hak, nefsini ancak hadd ile vasf etmiş olur.

Ma'lûm olsun ki, cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) evvelen "amâ" hakkındaki hadîs-i şerîfi; ve ba'dehû Arş; ve ba'dehû semâ-i dünyâyı; ve ba'dehû semâ ve arzı; ba'dehû bizim ile maiyyet-i Hakk'ı zikr etmekle, etvâr-ı hilkatteki tertîb-i vech ile tahdîdâta işâret buyururlar. Şöyleki Arş'ın bir ma'nâsı da lügaten "binâ" demektir. "Amâ'" manzûme-i şemsiyye binâsının temeli mesâbesinde olduğundan evvelen onu zikr ettiler. Ve tekâsüf eden "amâ"nın devrinden mütehassıl kuvve-i ani'l-merkeziyye sebebiyle, ilm-i hey'ette "seyyârât-ı ulviyye" ta'bîr olunan, arzdan evvelki seyyâreler iftikâk eylediklerinden ve bunların her birerleri birer binâ-i ilâhî olduğundan, ba'dehû Arş'ı zikr eyledi. Ve arzdan evvel onun ulüvvünde, ya'nî semâsındaki seyyârât mütekevvin olduğundan, ba'dehû semâ-i dünyâyı zikr etti. Ve ba'dehû madde-i ûlâdan cirm-i arz ve sırasıyla "seyyârât-ı süfliyye" ta'bîr olunan Zühre ve Utarid iftitâk eylediklerinden arzı ve semâyı zikr eyledi.

Ve arz üzerindeki mahlûkâtın istihâlâtından sonra insan peydâ olduğundan, ba'dehû bizim ile olan maiyyet-i vücûdu beyân buyurdu.

Ve Allah Teâlâ'nın لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) **kavli dahi eğer "kâf"ı, sıfattan gayrı, zâid alacak olur isek, kezâlik haddir. Ve mahdûddan temeyyüz eden kimse, o mahdûdun aynı olmamakla berâber yine mahdûddur. İmdi anlayana göre, takyîdden ıtlâk, takyîddir. Ve mutlak dahi ıtlâk ile mukayyeddir** (41).

40 / Ya'nî "ke-mislihi" deki harf-i "kâf"ı sıfat ma'nâsına almayıp, zâid addetsek "Bir şey O'nun misli değildir" demek olur. Bu da tahdîddir. Çünkü eşyânın hudûdu vardır. Bu eşyânın misli olmayan şey, onların hudûdu hâricine çıkmış olur; ve böyle mahdûddan temeyyüz eden kimse dahi, o mahdûdun aynı olmasa bile yine mahdûd olur. Ya'nî birinin hudûdu bitip diğerinin hudûdu başlar. Ve Hakk'ı takyîdden ıtlâk etsek, yine takyîd etmiş oluruz. Çünkü ıtlâk edilen şey, mukayyedin hâricine çıkarılmış olacağından bu ıtlâk takyîd olur. Ve "mutlak" dediğimiz vakitte dahi, kayd-ı ıtlâk ile takyîd etmiş oluruz. Zîrâ mutlakıyyet, isim ve resimden ibârettir. Ve Zât-ı Hak ise isim ve resimden müstağnîdir.

Ve eğer biz "kâf"ı sıfat için alacak olur isek, şu halde biz Hakk'ı tahdîd ederiz (42).

Ya'nî "O'nun misli gibi bir şey yoktur" ma'nâsına alsak, bu sûrette, evvelâ Hakk'a misl isbât edip, ba'dehû başka bir şeyin o misle misl olmasını nefy ederiz. Halbuki bu, teşbîh olur ve teşbîh ise tahdîddir. Ve bu sûrette "kâf" misliyyet ma'nâsı için sıfat olarak alınmış olur.

Ve eğer biz لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) **kelâmını nefy-i misl üzerine alsak, mefhûm ile ve ihbâr-ı sahîh ile Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu muhakkakan bildik. Halbuki eşyâ her ne kadar hadleri muhtelif ise de, mahdûddur** (43).

/ Ya'nî biz bu âyeti, "kâf" zâid olsun, gayr-i zâid olsun, kinâye tarîkıyla mutlaka nefy-i misl ma'nâsına alsak, nitekim "Senin mislin bahîl ve gazûb olmaz" derler. Bunda onun nazîri murâd olunmayıp o kimsenin nefsinden buhl ve gazabın nefyi kasd olunur. Bu da yine tahdîdi müstelzimdir. Zîrâ bir şeyden mümtâz olan şey, o şeyden imtiyâzı ile mahdûd olur. Ve bu tahdîd sebebiyle, o şeyden misliyyet münselib olur. Bu sûrette âyette mefhûm olan şeyle ve ihbâr-ı sahîh olan كنت سمعه و بصره .... الخ hadîs-i şerîfiyle biz, Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu hakîkat üzere bildik. Çünkü onun misli bir mahlûk yoktur, dediğimiz vakitte iki sûret mutasavver olur: Biri "eşyânın muğâyiri" ve diğeri "eşyânın aynı" olmasıdır. Halbuki muğâyeret "Lâ ilâhe illallah" ve مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ (A'râf 7/59) gibi âyât-ı muhkeme-i Kur'ânî ve لو دليتم بحبل لهبط على الله ve كنت سمعه وبصره الخ... gibi ahâdîs-i şerîfeye nazaran vârid değildir. Ve muğâyeret olmayınca ayniyyet sâbit olur.

İmdi Hak, her mahdûdun haddi ile mahdûddur. Binâenaleyh birşey hadd olunmaz illâ ki o şey, Hakk'ın haddi olur (44).

Ya'nî Hak, her mahdûd olan şeyde mütecellîdir ve o şeyin "ayn"ıdır. Binâenaleyh bir şeyin haddi ta'yîn olunduğu vakit, o hadd, Hakk'ın haddi olur. Bu sûrette Hak kâffe-i eşyânın hudûd-i muhtelifesiyle mahdûd olur. /

İmdi Hak, mahlûkât ve mübde'ât tesmiye olunanda sârîdir. Ve eğer emr böyle olmasa idi, vücûd sahîh olmaz idi. Böyle olunca Hak, vücûdun "ayn"ıdır. Binâenaleyh Hak, her şeye zâtıyla nigehbândır. Ve her şeyin hıfzı Hakk'ın üzerine giran gelmez. İmdi Hakk'ın, eşyânın kâffesini hıfz etmesi, bir şey, kendi sûretinin gayri olmaktan, kendi sûretini hıfz etmesidir. Ve bunun gayri sahîh olmaz. Ve O her şâhidden Şâhid ve meşhûddan Meşhûd'dur. Binâenaleyh âlem, O'nun sûretidir; ve O âlemin rûhu olup onu müdebbirdir. Bu sûrette âlem, insân-ı kebîrdir (45).

Ya'nî Hak, zamân ile mesbûk olup "mahlûkāt" ve "âlem-i halk" ve "âlem-i şehâdet" tesmiye olunan hakāyıkta; ve zamân ile mesbûk olmayıp "mübde'ât" ve "âlem-i emr" ve "âlem-i ervâh" tesmiye olunan hakāyıkta, sereyân-ı vücûd ile sârîdir. Eğer iş böyle olmasaydı, vücûd sahîh ve sâbit olmaz; ve bir şey vücûd bulmaz idi. Çünkü mümkinin, ya'nî mahlûkāt ve mübde'âtın vücûd-ı müstakılleri yoktur. Ya'nî eğer Hakk-ı mutlakın suver-i mukayyedâta sereyânı olmasaydı, o mukayyedâtın vücûdu sahîh ve sâbit olmaz idi. / Zîrâ bu kesîf olan mevcûdâtın menşe'leri, zât-ı latîfin vücûdudur. Ve bu suver-i kesîfe, o vücûd-i hakîkînin nişanları ve alâmetleridir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمِنْ اٰيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ (Rûm, 30/22) Ya'nî "Semâvât ve arzın halkı ve lisanlarınızın ve renklerinizin halk-ı ihtilâfı Hak Teâlâ'nın vücûdu alâmetlerindendir. Muhakkak bunda ulemâ-i mütefekkirîn için delâil ve alâmât vardır". Zîrâ bir şey'i kesîfin mertebe-i letâfeti mevcûd olmadıkça, o şey'i kesîfin zuhûru müstahîldir. Binâenaleyh bir şeyin mertebe-i kesâfeti, yine o şeyin mertebe-i letâfetine delîl ve alâmettir. Meselâ buzun vücûdu suyun vücûduna delîl ve alâmettir. Ve Hakk'ın esmâsı hasebiyle, kendi sûreti olan kâffe-i eşyâyı, hiçbir şey kendi sûretinin gayrı olmamak için hıfz etmesi, kendi sûretini hıfz etmesidir. Çünkü bî-sûret olan zât-ı latîf, esmâsı hasebiyle türlü türlü sûretler ile zâhir olur. Ve suver-i kesîfeden her hangi bir sûretin kendi sûretini hıfz etmesi, Hakk'ın kendi sûretini hıfz etmesidir. Eğer Hak bu vech ile kendi sûretini hıfz etmese idi, vücûdda ona misl ve şerîk bulunmak lâzım gelir idi. Halbuki mümkinin kendi zâtı ile mevcûd olması kābil olmadığından bu hâlin aksi sahîh ve sâbit olmaz. Binâenaleyh Hak, her şâhid ve zâhir olan şeyden Şâhid ve Zâhir'dir. Ve her meşhûd olan şeyden Meşhûd'dur. Çünkü vücûdda ondan gayri bir şey yoktur. Gören ve görünen ve gösteren hep O'dur. Şu halde âlem Hakk'ın sûreti ve zâhiridir. Ve Hak dahi âlemin rûhu ve bâtınıdır; ve bu âlemin müdebbiridir. Ve âlem hey'et-i mecmûasiyle "insân-ı kebîr" olmuş olur. /

Şiir:
İmdi kevnin hepsi Hak'tır. Ve O, benim vücûdum onun vü-

cûdu ile kāim olan Vâhid'dir. Bunun için biz muğtezîyiz, dedim (46).

Ya'nî kevn dediğimiz âlem-i kesretin zâhiri ve bâtını hep Hak'tır. Ve O, vücûd-i mutlak-ı vâhiddir ki, benim vücûd-i mukayyedim, onun vücûd-i mutlakıyla kāimdir. İşte bunun için biz O'nun vücûdu ile muğtedîyiz; ve O bizim gıdâmızdır, dedim.

Misâl: Buhar derece derece tenezzül edip bulut, su ve buz sûretlerine bürünse, vücûd, buhârın vücûd-i vâhidinden ibâret olur. Ve bu sûretlerin vücûdu buhar ile kāim bulunur; ve bu sûretler buhar ile muğtedî olurlar. Ve buhar onların gıdâsı olup, izâfî olan vücûdlarında muhtefî olur.

İmdi benim vücûdum O'nun gıdâsıdır. Ve biz dahi O'na muhâzî ve mukābiliz. Binâenaleyh eğer sen bir vech ile nazar edersen benim sığınmam, O'ndan O'nadır (47).

Ya'nî Hakk'ın vücûdunun ve ahkâmının zâhir olması cihetinden biz de onun gıdâsıyız ve gıdâ gibi onda muhtefîyiz. Ve bizim vücûdumuz nasıl ki ona gıdâ olur ise, o da mütekābilen ve muhâziyen bizim gıdâmız olur. Ve Hak tecellî-i zâtîsiyle, bizim vücûd-i izâfîmizi ifnâ ettiği vakit, biz O'ndan yine O'na teavvüz ederiz, O'na sığınırız. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz اعوذ بك منك hâdîs-i şerîfiyle bu teavvüze işâret buyurmuştur. Bu sığınma zât ve vücûd cihetiyledir; esmâ cihetiyle değildir. Esmâ cihetiyle olan istiâzede اعوذ برضاك من سخطك ya'nî "Yâ Rabbi, suht ve kahrından rızâna sığınırız" demek lâzımdır. Zîrâ Hak ba'zı mezâhirde Râzî; ve ba'zı mezâhirde dahi, Sâhıt ve Kahhâr isimleriyle zâhir olur. Bir isminden diğer ismine sığınırız.

Misâl: Hüviyyetleri buhardan ibâret olan muhtelif sûretlerdeki buz
45 kütleleri, şemsin tecellîsiyle / eriyip fenâ buldukları vakit, buhara müntakıl olurlar. Ve bu sûrette, onların vücûdu buharın gıdâsı olup, onda ihtifâ ederler. Ve nitekim evvelce buhârın vücûdu onlara gıdâ olup, onlarda muhtefî olmuş idi. Bu sûret dahi, onun muhâzîsi ve mukābili olur.

Ve bu kerbden dolayı teneffüs etti. İmdi "nefes"i Rahmân'a nisbet eyledi. Zîrâ suver-i âlemin îcâdından taleb ettikleri şeyi, niseb-i ilâhiyyeye isim ile rahmet etti ki, o suver-i âleme, biz "Hakk'ın zâhiri" dedik. Çünkü zâhir olan O'dur. Ve Hak suver-i âlemin bâtınıdır, zîrâ Bâtın olan O'dur. Ve Hak Evvel'dir; zîrâ O var idi, halbuki suver-i âlem yok idi. Ve Hak Âhir'dir; zîrâ suver-i âlemin zuhûru indinde, o suverin "ayn"ı oldu. İmdi Âhir, Zâhir'in aynıdır ve Bâtın Evvel'in aynıdır. Ve Hak her bir şeyi Alîm'dir; zîrâ muhakkak kendi nefsini alîmdir (48).

Eşyânın a'yân-ı sâbiteleri, ilm-i ilâhîde mevcûd olmakla berâber, bu sûretler ilim mertebesinde iken, libâs-ı taayyün giymemiş idiler. Bunların her birisi vücûd-i aynîye tâlib olduklarından, ayn-ı kerb-i Rahmân oldular; ve bâtında bir sıkıntı peydâ olur. Bu kerbi def' için teneffüs lâzımdır. Binâenaleyh Hak bu kerbden dolayı müteneffis oldu. Ve lisân-ı Resûl ile انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن kavlinde Hak, nefesi, "Rahmân"a nisbet eyledi. Çünkü esmâ-i ilâhiyye, müsemmâları olan Hak'tan, birer mazhar istediler. Hak dahi, kendi nisbetleri olan o isimlerin istedikleri mezâhire vücûd verdi. Ve o esmâ-i ilâhiyyesine Rahmân ismiyle rahmet eyledi. Âlemin sûretleri hep bu mezâhirden ibârettir. Bu suver-i âlem Hakk'ın vücûd-ı mutlakında bâtın iken, onların ervâhı olan esmâ-i ilâhiyyenin talebi üzerine / Hak tenezzülen kendi vücûdundan onlara vücûd i'tâ ettiğinden, bu suver-i âlem Hakk'ın zâhiri oldu. Binâenaleyh biz de onlara "Hakk'ın zâhiri" dedik. Ve bu sûretler ilm-i Hakk'ın sûretleri olduğundan, onların bâtınları Hak'tır. Ya'nî bu sûretler Hakk'ın dışı ve Hak bunların içidir. Ve Hakk'ın nefes-i rahmânî ile teneffüsünden evvel bu suver-i âlemin vücûdu olmadığından, Hak Evvel'dir. Nitekim hadîste كان الله ولم يكن معه شىء buyrulmuştur. Ve o suver-i âlemin vücûdu, müstakıl olmayıp, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın libâs-ı taayyüne bürünerek, bunların sûretlerinde zâhir; ve binâenaleyh onların "ayn"ı olması hasebiyle, Hak Âhir olur. Zîrâ Hakk'ın evveliyyetini ta'kîb eden bir başka vücûd yoktur ki, âhiriyyet sıfatını iktisâb edebilsin. Şu halde Âhir Zâhir'in ve Bâtın dahi Evvel'in aynı olmuş olur. Ve Hakk'ın nefesi

ve vücûdu, zâhiren ve bâtınen, suver-i âlemin "ayn"ı olunca, bu suver-i eşyâdan her birisinin ilmi Hakk'ın ilmi olur. Binâenaleyh Hakk'ın ilmi her şeyi ihâta etmiştir. Çünkü Hak kendi nefsine Alîm'dir.

İmdi vaktâki Hak suveri, nefeste îcâd etti ve esmâ ile mu'abber olan sultân-ı niseb zâhir oldu, âlem için niseb-i ilâhî sahîh oldu. Binâenaleyh suver-i âlem, Allah Teâlâ'ya müntesib oldular (49).

"Nefes-i rahmânî", gerek ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i a'yânın ve gerek âlem-i halkta peydâ olan sûretlerin kâffesi için maddedir. Binâenaleyh Hak ne kadar sûretler var ise, cümlesini "nefes-i rahmânî"si olan bu maddede ve bu "heyûlâ"da îcâd etti. Ve hakāyık-ı eşyâ olan a'yân-ı sâbite, esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri olduğu gibi âlem-i halk ve şehâdette zâhir olan sûretler dahi, bu a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Çünkü sultân-ı nisebin, ya'nî esmâ-i ilâhiyye saltanatının zuhûru, bunların ef'âlini ve ahkâmını ve âsârını ve rubûbiyyetini, onlara birer mazhar-ı suverî vererek âlem-i imkânda ızhâr etmekle olur. Bunun için Hak Teâlâ dahi böyle yaptı. Ve kendi vücûd-i mutlakının aynı olan "nefes-i rahmânî"sinde ve "ilk madde" ve "heyûlâ"da bu sûretleri îcâd etti. Ve işte bu sûretle, İlâh ile me'lûh ve Rab ile merbûb ve Hâlık ile mahlûk aralarında nisbet zâhir olmakla, / bi'n-netîce âlem için niseb-i ilâhî sahîh oldu. Ve suver-i âlemin vücûdu ve bi'l-cümle sıfâtı, Hakk'ın vücûd ve sıfâtı olduğundan, bunlar Hakk'a müntesib olmuş oldular.

Binâenaleyh "maddiyyûn" dediğimiz hukemânın "madde" ve "kuvvet" nâmlarıyla iki vücûd isbât edip kâffe-i suver-i âlemin, müstakıl farzettikleri bu iki vücûda mensûbiyetlerini iddiâ etmeleri, ukūlün mahsûl-i dalâlet ve hayretidir. **Mesnevî:**

عقل جز وی عقل استخراج نیست — جز پذیرای فن و محتاج نیست
قابل تعلیم و فهم است این خرد — لیك صاحب وحی تعلیمش دهد
جمله حرفتها یقین از وحی بود — اول او لیك عقل او فزود
هیچ حرفت را ببین کاین عقل ما — تا ندا و آموخت بی هیچ او ستا
کرچه اندر فکر موی اشکاف بد — هیچ پیشه رام بی استا نشد
دانش پیشه ازین عقل ار بدی — پیشهء بی اوستا حاصل شدی

Tercüme ve îzâh: Akl-ı cüz'î, akl-ı istihrâc değildir. Fenni kabûl etmekten ve muhtâc-ı ta'lîm olmaktan başka bir şeyi yoktur. Ya'nî akl-ı cüz'î, hiç yoktan bir şeyi istihrâc edemez. Bir sâhib-i fennin ta'lîmine muhtacdır. Bu akıl ancak taallüm ve fehme kābildir. Lâkin ona bir sâhib-i vahy ta'lîm etmelidir.

Muhakkaktır ki, evvelen bütün hıref ve sanâyi' vahy-i ilâhîden zuhûra geldi. Fakat sonra akıl onu ziyâdeleştirdi. Meselâ kumaş dokumasını Hz. Şît (a.s.) ihdâs etti. Velâkin pek ibtidâî bir halde idi. Fakat bugüne kadar, her bir akıl sâhibi bir şey ilâve etti. Kumaş nesci bugünkü hâl-i mükemmeliyyete geldi. Ve kezâ yazı yazmağı ve iğne ile elbise dikmeği Hz. İdrîs vaz' etti. Akıl sâhibi üstadlar tedrîcen onu ikmâl ettiler. Bak ki bu bizim aklımız, hiç üstadsız san'at öğrenebilir mi? Vâkıâ bizim aklımız fikirde mû-şikâftır ve kılı kırk yarar. Maahâzâ hiç bir san'at üstadsız bize münkād olmadı. Eğer bu akl-ı cüz'înin hıref ve sanayiin hiç yoktan îcâdına vukūfu olsa idi, üstâda hâcet kalmaksızın bir san'at zuhûra gelirdi.

/ Binâenaleyh bugünkü terakkıyyât-ı fenniyyenin düstûr-i ibtidâîleri, sâhib-i vahy olan enbiyâ-i ızâm hazarâtı tarafından vaz' olunmuş ve ukūl-i cüz'iyye ânen-fe-ânen tevsî' ederek tezyîd etmiştir. Ve bundan sonra da pey-der-pey tezâyüd edecek ve derece-i kemâle vâsıl olacaktır. Fakat hilkat-i eşyâdan maksûd ma'rifet-i Hak olduğundan, her nebî vaktinde, hakāyık-ı ilâhiyyeyi ümmetlerinin isti'dâdlarına göre, fünûn-i sâire hakkındaki düstûrlardan daha vâzıh bir sûrette teblîğ ettiler. Ve vüs'at-i isti'dâd husûsunda âhir zaman nebîsinin ümmeti ümem-i sâlifeye takaddüm ettiklerinden, (s.a.v.) Efendimiz'e vahy olunan Kur'ân-ı azîmü'ş-şân, kâffe-i hakāyık-ı ilâhiyyeyi câmi' oldu. Ve husûsiyle bu **Fusûsu'l-Hikem** lübb-i Kur'ân'ı muzhir olduğundan, bu hakāyıkın zuhûru, izn-i Resûlullâh (S.a.v.) ile, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) zamânında derece-i kemâli buldu. Binâenaleyh ukūl-i cüz'iyye vahye ittibâ'dan tebâ'ud edince, hakāyık-ı eşyâya nasıl muttali' olur? Şübhe yoktur ki, maddiyyûnun düştüğü çâh-ı hayret ve dalâlete düşer. Yâ Rab, bizi ukūl-i cüz'iyyenin şerrinden muhâfaza eyle!

İmdi, bugün sizin nisebinizi ben vaz' ederim; ve benim nisebimi ben ref' ederim; ya'nî sizin nefsinize olan intisâbını-

zı ben sizden ahz eylerim; ve sizin bana olan intisâbınıza sizi redd ederim, dedi (50).

Ya'nî Resûl (a.s.) Hak'tan hikâye tarîkıyla buyurur ki: Bi'l-cümle taayyünâtın fânî olduğu yevm-i kıyâmette sizin nefsinize ve zevâtınıza olan intisâbınızı sizden alıp, zevâtınız zâtullah ve sıfâtınız sıfâtullâh ve ef'âliniz ef'âlullâh olmak için, sizi Bana mensûb kılarım. Binâenaleyh siz Hak'ta fânî ve onunla bâkî olursunuz. İşte bugün, ya'nî yevm-i kıyâmet-i kübrâ, Hak'ta "fenâ" hâlinden ibârettir. Zîrâ nefse intisâb, taayyün mevcûd iken mümkün idi. Buz gibi donmuş olan bu vücûd-i müteayyin, şems-i zâtın tecellîsiyle eridiği vakit / "ben" ta'bîrinin taalluk edeceği bir nokta-i istinâd kalmaz. Bir buz kütlesi, nasıl ki eriyip suya münkalib ve ondan fânî olarak sıfâtı suyun sıfâtı olursa, bu taayyünât dahi öylece Hak'ta fânî olurlar. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı kerîmde, îmân eden sehare-i Fir'avn'dan hikâyeten beyân buyurur: قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (Şuarâ, 26/50) Velhâsıl yevm-i kıyâmette Hak Teâlâ bizim nefsimize olan nisebimizi alıp bizi kendisine mensûb kılar. Nitekim âyet-i kerîmede buyurur: فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ (Mü'minûn, 23/101).

Allâh'ı vikāye ittihâz eden müttakîler neredesdir ki, Hak onların zâhirleri oldu. Ya'nî onların zâhir olan sûretlerinin "ayn"ı oldu (51).

Hakk'a müntesib olan suver-i âlemin mezmûmu ve mahmûdu vardır. Mezmûmâtta nefsini Hakk'a vikāye ittihâz edip onları nefsine nisbet eden; ve kemâlât ve mahmûdâtta, Hakk'ı kendi nefsine vikāye ittihâz ederek onları Hakk'a izâfet eyleyen müttakîler neredededir? Bunların vücûdât-ı zâhireleri kalmamıştır ki, onlar için mekân olsun! Beyt:

"Sekā-hüm Rabbühüm" hamrin içen âşıklar ey Nakşî
Erer ma'şûkuna onlar mekândan lâ-mekân söyler.

Zîrâ onların eneiyyetleri Hakk'ın eneiyyetinde mahv olup abd-i mahz olmuşlardır. Nitekim Şeyh Nizâmî (k.s.) buyurur. Beyt:

ندارم روا با تو از خویشتن — که گویم توئی باز گویم که من

Tercüme: "Bu vücûd-i müteayyinimden "Sensin" dedikten sonra, bir de dönüp "benim" demeği sana karşı câiz görmem".

Ve o müttakî, inde'l-cemî'; nâsın a'zâmı ve ehakkı ve akvâsıdır (52).

50 / Ya'nî mezmûmâtı kendi nefsine; ve mehâmid ve kemâlâtı Hakk'a nisbet ederek, nefsini Hakk'a ve Hakk'ı nefsine vikâye ve siper ittihâz eden müttakî, zâten ve sıfaten Hak'ta fânî olduğu için cemî'-i ehlullâh indinde, nâsın a'zamı; ve vahdâniyyet-i zâtiyye ile ittisâflarından dolayı vücud ve kurbda nâsın ehakkı; ve eli ve ayağı ve sem' ve basarı ve sâir kuvâsı Hakk'ın olduğu için dahi nâsın akvâsıdır. Yaptığını Hak'la yapar. Binâenaleyh ehlullâhın ef'âline i'tirâz Hakk'a itirâz olur.

Vakt olur ki müttâkî kendi nefsini, sûreti ile Hakk'a vikâye eden kimse olur. Zîrâ Hakk'ın hüviyyeti abdin kuvâsıdır. Böyle olunca müsemmâ-yı abdi, müsemmâ-yı Hak için şühûd üzere vikâye eyledi. Tâ ki âlim, gayr-i âlimden mütemeyyiz olsun. قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (Zümer, 39/9). **Ya'nî "Sen de ki, bilenler ile bilmeyenler berâber olur mu? Ancak ülü'l-elbâb tezekkür eder." Ve onlar şeyin lübbüne nâzırdırlar ki, şeyden matlûb da lübdür** (53).

Ya'nî müttakî مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'nî "İyiden sana isâbet eden şey Allah'dan ve fenâdan sana isâbet eden şey dahi nefsindendir" âyet-i kerîmesi hükmüne imtisâlen zemâimi kendi nefsine isnâd edip, teeddüben nefsini sûret-i zâhiresiyle Hakk'a siper ittihâz eyler; ve mehâmidi Hakk'a izâfet edip, Hakk'ı nefsine siper yapar. Ve müttakînin böyle müsemmâ-yı abdi ve sûret-i nefsi müsemmâ-yı Hak için siper ittihâz edişi şuhûd üzere vâkı' olur; cehle müstenid değildir. Zîrâ bi'l-cümle mehâmid ve mezâmmın Hakk'a râci' olduğuna vâkıf olmayıp da onların menba'ı, kendi

nefsi olduğuna zâhib olan kimseler müşrikler zümresine mülhak olurlar. Çünkü bunlar, kendi / nefislerini görüp, Hak'tan mahcûb olurlar. Ve bu vehim ve zehâb ile biri Hak ve biri de kendi nefisleri olmak üzere iki fâil isbât etmiş bulunurlar. Ve mezâmm ve mehâmidin Hakk'a rücûu keyfiyyeti **Fass-ı İbrâhîmî'de** geçmiştir.

İmdi cehl ile ef'âli kendi nefislerine isnâd edenler, ister muvahhid ister müşrik olsunlar, bu hususta ikisi de müsâvîdir. Fakat Hakk'ın "hüviyyet"i, abdin sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olduğunu; ve abd zâhir ve Hak bâtın idiğini bilen ve kurb-i nevâfil sâhibi olan müttakî, nefsinin sûretini, müşâhede üzerine Hakk'a siper kılar. Ve bu şuhûd ile bilen, bilmeyenden ayrılır. Nitekim Hak Teâlâ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاٰ يَعْلَمُونَ (Zümer, 39/9) buyurur. Beyt-i Şeyh Nizâmî:

مرا نیست از خود حسابی بدست   حسابی من از تست جندانکه هست
بد و نیك را از تو آید کلید   ز تو نیك و از من بد آید پدید
تو نیکی کنی من نه بد کرده ام   که بدرا حوالت بخود کرده ام

Tercüme: "Yedimde, benim kendimin bir hisâbı yoktur. Benim ne kadar hesâbım varsa hep senden sudûr eder. İyinin ve kötünün miftâhı senden gelir. Şu kadar ki senden iyi ve benden kötü zâhir olur. Sen iyilik edersin; ben fenâyı nefsime havâle ettiğimden dolayı, fenâ yapmışımdır."

Ve bu şuhûd ve ilm-i sahîh ile muttasıf olanlar, ancak "elbâb" sâhibleridir. Zîrâ onlar, bir şeyin içine nazar ederler; ve o şeyden matlûb olan da onun içindir. Meselâ âkıl indinde matlûb olan cevizin içidir. Ona atf-ı nazar ederse, "iç"i için eder. Fakat etfâl indinde, sermâye-i mel'abe olduğu için, matlûb olan onun kışrıdır. Binâenaleyh "elbâb sâhibler"i, kâffe-i eşyânın / "lübb"ü olan Hakk'a nâzırlardır. Ve bu nazarla bi'l-cümle ef'âlin Hak'tan sudûr ettiğini bilirler. Ve onların kalbleri kemâl-i safvet üzere olduğundan, ilimleri, makām-ı kudsten vârid olduğu hâl-i safvet üzere kalır. Aslâ evhâm ve hayâlât ve efkâr ve zunûn ile karışmaz. Ve o ilim, aklın taallüm ile kazandığı ilme benzemez. Bu sûrette, onların ilimleri keşfî ve zevkî olur. Meselâ menbaından gâyet berrak olarak çıkan bir su, şehir içinden geçen mecrâsına o berraklık ile gelir. Fakat halk o mecrâda ellerini ve ayaklarını ve sâireyi yıkayarak o suyu bulandırırlar. Su şe-

hirden çıkarken gâyet bulanık ve mülevves bir hâle gelir.

İşte tıbkı bunun gibi, aslında vahy-i ilâhî olan hikemiyyâtı, ehl-i fikir ve zunûn olan feylesoflar ve ulemâ-i sûret, kendi evhâm ve hayâlâtıyla mecz edip bulandırırlar. Velhâsıl Hakk'ı bilen bilmeyenden mütemeyyizdir. Onlar eşyânın "lübb"ü olan Hakk'a nâzır olup, hukūk-ı ubûdiyyete ve âdâb-ı rubûbiyyete riâyetkârdırlar. Ve gece ve gündüz efendilerinin hizmetinde kāim olurlar. Ve umûr-i ademiyye kabîlinden olan nakāisı ve mezâmmı nefislerine isnâd ederler.

İmdi muksır olan, mücidd olan kimseyi sebk etmez. Kezâlik ecîr abde benzemez. Ve Hak, abd için bir vech ile vikāye oldukda; ve abd dahi, bir vech ile Hak için vikāye oldukda, sen kevn hakkında ne istersen de! Eğer istersen kevn, halktır dersin; ve eğer istersen kevn Hak'tır dersin. Ve eğer istersen kevn, Hak olan halktır dersin. Ve eğer istersen her vecihten Hak değildir dersin. Ve eğer istersen her vecihten halk değildir dersin. Ve eğer istersen kevn hakkında "hayret" ile kāil olursun (54).

Ya'nî "câze, yecûzu"; ve "kâne ve yekûnu" ile âhir ömrüne kadar uğraşan sarf ve zarf ehli / ve zevâhir-i eşyâ ile mütevaggil olan muksırîn, lübb-i eşyâya nâzır olup tahsîl-i kemâlâtta mücidd olan kimseleri geçemez. Ve bir efendinin ücretle tutulmuş hizmetçisi ile kölesi müsâvî değildir. Zîrâ birinin nazarı ücrete, diğerininki ubûdiyyetedir. Binâenaleyh câhilin ameli, cehennemden halâs ve cennete nâil olmak içindir. Âlimin ameli ise, bu fikirlerden ârî olarak, mahzâ ibâdete müstehak olduğundan nâşî, Hakk'a ibâdet etmiş olmak maksadına müsteniddir. Ve abd, umûr-i ademiyye olan kendi sıfâtına talluk eden nakāisın ve mezâmmın kendine nisbeti iktizâ ettiğini bilip, onları kendine nisbet ederek nefsini Hakk'a; ve kezâ umûr-i vücûdiyye olan Hakk'ın sıfâtına taalluk eyleyen mehâmid ve kemâlâtın ona nisbeti muktezî olduğunu bilip, kendinden sudûr eden mehâmid ve kemâlâtı Hakk'a nisbet ederek Hakk'ı kendi nefsine vikāye ve siper ittihâz ettikde; istersen bu kevne ve bu âlem-i halka, zâhir ve sıfât-ı noksâniyyenin mahalli olmak i'tibâriyle "halk" dersin. Ve

istersen, bâtın ve sıfât-ı kemâliyye-i Hakk'ın mahall-i zuhûru olmak i'tibâriyle "Hak" dersin. Ve istersen bâtın ve zâhir ve sıfât-ı kemâl ve naksı câmi' olması i'tibâriyle "Hak olan halktır" dersin. Ve istersen "zâhir cihetinden Hak değildir, çünkü bu cihetle halktır; ve bâtın cihetinden halk değildir, çünkü bu cihetten Hak'tır" dersin. Ve istersen bu kevn hakkında "hayret"le kāil olup cenâb-ı Sıddîk-ı Ekber (r.a.)in buyurduğu vech ile العجز عن درك الادراك ادراك dersin. Zîrâ kevne bakıp sıfât-ı acz ile muttasıf olduğunu ve kendisinde hâl-i infiâl bulunduğunu görür, "Hak" diyemez; ve sıfât-ı kudretle muttasıf bulunduğunu ve kendisinde fâiliyyet olduğunu görür, "halktır" diyemez, "hayret"e düşer. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin evâilinde buyururlar: / Şiir:

الرب حق و العبد حق — فيا ليت شعرى من المكلف
ان قلت عبد فذاك ميت — و ان قلت حق فاين يكلف

Tercüme "Rab Hak'tır. Ve nazar-ı hakîkatle bakılınca abd de Hak'tır. Mükellefin kim olduğuna şuûrum ve vukūfum ola idi ne olurdu! Eğer abddir desem, o ölüdür ve yoktur. Ve eğer Hak'tır desem, teklîf olunan nerde?"

İmdi, senin merâtibi ta'yîn etmen ile metâlib, zâhir oldu (55).

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda "Biz âyât ve ahâdîste, Hak hakkında tahdîdden gayri bir şey görmedik" buyurmuş ve bu bahsi tavzîh için, merâtib-i müteayyineyi beyân eylemiş idi. Çünkü her bir mertebenin taayyünüyle bir matlab zâhir olur. Şimdi de bu "tahdîd" bahsinin itmâmına rücû' edip buyururlar ki:

Ve eğer tahdîd olmasa idi, sûretlerde Hakk'ın tahavvülünü, resûller ihbâr etmezler idi. Ve Hakk'ın kendi nefsinden, sûretleri hal' etmekle, O'nu vasf eylemezler idi (56).

Ya'nî Hak, eşyânın "ayn"ı olması, tahdîdi mûcib olur. Zîrâ eşyâ suver-i mahdûdeden ibârettir. Eğer nefs-i emrde, Hakk'ın "tahdîd"ine cevâz olmasa idi, peygamberler, Hakk'ın sûretlerde tahavvülünden ha-

55 ber vermezler idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyurmuşlardır: /

ان الحق يتجلى يوم القيامة للخلق فى صورة منكرة فيقول: انا ربكم الأعلى. فيقولون: نعوذ بالله منك فيتجلى فى صور عقائدهم. فيسجدون له.

Ya'nî "Hak Teâlâ hazretleri, yevm-i kıyâmette halka bir münker sûretinde tecellî edip: "Ben sizin Rabb-i a'lânızım" der. Halk ise, senden Allâh'a sığınırız derler. Hak ba'dehû onların i'tikādları sûretinde tecellî eyler. O vakit o sûrete secde ederler". İmdi "münker" bir sûret-i mahdûde olduğu gibi, halkın i'tikād-ı muhayyeli dahi birer sûret-i mahdûdedir. Hak bu sûretlerde mütecellî olunca, mahdûd olmak lâzım gelir. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz'in bu hadîs-i sahîhlerinde, Hakk'ın suver-i mahdûde ile mahdûd olduğu ihbâr buyrulmuş olur. İşte ârifler bu ihbârdan dolayı, sûretlerde Hakk'ın zâhir olduğunu bilmişlerdir.

Şiir:
İmdi, göz onun gayrine nazar etmez; ve hüküm, onun gayrı üzerine vâkı' olmaz (57).

Ya'nî vücûdda, göz ancak Hakk'a nazar eder; ve hüküm ancak Hak üzerine vâkı' olur. Zîrâ vücûdda ondan başka bir mevcûd yoktur ki görülebilsin; ve üzerine de bir hüküm lâhık olsun. Binâenaleyh râî ve mer'î ve hâkim ve mahkûmün-aleyh hep Hak'tır. Rubâi:

Ben bilmez idim gizli ayân hep Sen imişsin
Tenlerde vü canlarda nihân hep Sen imişsin
Sen'den bu cihân içre nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki, cihân hep Sen imişsin

Böyle olunca, biz onun içiniz; ve O'nun iki elinde O'nunlayız. Ve her bir hâl içinde O'nun indindeyiz (58).

Ya'nî bizim vücûdumuz onun içindir. Çünkü o bizim sûretlerimizde zuhûr etti. Ve biz O'nunla / mevcûduz. O'nun iki elinde O'na tâbi'iz. Bizim nâsıyemizden tutup bizde tasarruf eder. İyi ve kötü her bir halde biz, kurb-i mutlak ve mukayyed ile onun nezdinde hâzırız; ve

O'ndan münfekk değiliz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4).

Bunun için inkâr olunur ve bilinir; ve tenzîh kılınır ve vasf olunur (59).

Ya'nî Hak, mahdûd olan muhtelif sûretlerde zâhir olduğu için inkâr olunur. Çünkü câhil Hakk'ı, cemî'i mezâhirde müşâhede edemediğinden, Hak Teâlâ, onun tahayyül ettiği sûrete muğâyir olarak tecellî edince, Hak değildir, diye inkâr eder. Ve Hak bu sebepten nâşî ma'rûf olur. Çünkü câhil Hakk'ın i'tikādına muvâfık olan sûrette tecellîsinde, bu Hak'tır, der. Ve ârif ise, Hakk'ı cemî'i suverde müşâhede ettiğinden, Hak cemî'i mezâhirde ârif indinde ma'rûf olur. Ve yine bu sebepten dolayı, Hak tenzîh olunur. Zîrâ Hak her anda bir şânda ve bir sûrette tecellî ettiğinden ve O'nun bir sûret-i muayyenesi olmadığından, ârif O'nu sûretlerden tenzîh eder. Ve câhil ise, i'tikādına muvâfık sûretle zuhûrdan onu tenzîh edip: Hak cisim değildir, cevher değildir ve araz değildir, gibi sözler söyler. Bu münezzih-i câhilin hâlidir. Çünkü cisim, cevher ve araz denilen şeyler vücûd-i Hak'ta dâhildir. Bunlar Hakk'ın vücûdunun gayri olsa, iki vücûd olmak lâzım gelir. Ve kezâ bu sebepten nâşî Hak vasf olunur. Zîrâ Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde ve Kudret ve Kelâm gibi sıfatları vardır ki, halk ile kendi beyninde müşterektir. Müşebbih O'nu o sıfatlar ile vasf eder. /

İmdi Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta, çeşm-i Hak ile gören kimse Hakk'ı âriftir (60).

Ya'nî bir kimse vücûd-i mutlak-ı Hak'tan kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı, Hakk'ın vücûdunda, çeşm-i Hak ile görse, o kimse Hakk'ı ârif olur. Nitekim cenâb-ı Nizâmî buyurur:

نشاید تراجز بتو یا فتن   عنان باید از هر طرف تا فتن

Tercüme: "Sen'i, Sen'in gayrinle bulmak olmaz; dizgini her taraftan çevirmek lâzımdır."

Ve Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta, kendi nefsinin gözüyle gören kimse, gayr-i âriftir (61).

Ya'nî bu kimse vücûd-i mutlak-ı Hak'tan, kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı, Hakk'ın vücûdunda görür, ammâ nefsinin gözüyle görür. Halbuki çeşm-i Hak'tan gayri, O'nu bir göz göremez. Maahâzâ böyle olan kimse câhil değildir. Çünkü Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta ârif olmuştur. Ancak ârif-i kâmil değildir.

Ve Hakk'ı Hak'tan ve Hak'ta görmeyip de, nefsinin gözüyle âhirette görmeye muntazır olan kimse câhildir (62).

Zîrâ bu kimse Hakk'ı bu âlemde müşâhede edemedi; ve Hakk'ın ve Resûl'ün hitâbını anlayamadı. Nitekim buyrulur: وَمَنْ كَانَ فِى هَذِهِ اَعْمٰى فَهُوَ فِى الْآخِرَةِ اَعْمٰى (İsrâ, 17/72) Ya'nî "Burada a'mâ olan kimse âhirette de a'mâdır". Vâkıâ bu âyet-i kerîmenin ma'nâsı sûret-i umûmiyye de küffâr içindir. Fakat seyr-i enfüsî husûsiyyeti i'tibâriyle kâffe-i mü'minlere de şâmildir. Binâenaleyh hakîkatte körlükten kurtulanlar ancak âriflerdir. Maahâzâ Hakk-ı mutlaktan, kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı Hakk'ın vücûdunda görmeyip de, âhirette çeşm-i Hak ile görmeğe muntazır olan kimse, câhiller zümresine lâhık olamaz. Çünkü o kimse, Hakk'ın ancak çeşm-i Hak ile müşâhede olunabileceğini bilmiştir. Şu kadar ki bu âlemde kendisine gaflet ve hicâb müstevlî olduğundan, gâfilîn ve mahcûbîn zümresine dâhil olmuştur.

Velhâsıl her bir şahıs için, Rabb'i hakkında bir akîde lâzımdır ki, onun ile O'na rücû' ede ve O'nu onda taleb eyleye! (63).

Ya'nî beyân olunan hakāyıkın hâsılı ve netîcesi budur ki: Her bir şahsın kendi Rabb'ini bir i'tikād-ı mahsûs ile tasavvur ve tahayyül etmesi lâzımdır. Tâ ki o kimse, o i'tikād ile Rabb'ine rücû' etsin ve Rabb'ini o i'tikād sûretinde taleb eylesin!

İmdi Hak o şahsa i'tikādının sûretinde tecellî ettiği vakit,

o şahıs Hakk'ı bilir ve O'na ikrâr eder. Ve eğer Hak, o sûretin gayrısında tecellî etse, onu inkâr edip ondan istiâze eyler. Ve nefs-i emrde, Hak üzere edebi isâet eder. Ve halbuki o şahıs, kendince, Hak ile müteeddeb olduğunu vehm eyler. Binâenaleyh bir mu'tekıd, ancak nefsinde îcâd eylediği şeyle, İlâh'a i'tikād eder. / Böyle olunca İlâh, i'tikādâtta ca'l ve îcâd iledir. Binâenaleyh mu'tekıdler, ancak nefislerini ve nefislerinde ca'l ve îcâd ettikleri şeyi gördüler (64).

Ma'lûm olsun ki, erbâb-ı şuhûdun gayri olan her bir şahsın, zihninde tasavvur edip i'tikād ettiği birer İlâh vardır. Onlar, bulundukları muhît içinde sığar-i sinnlerinden beri, İlâh hakkında işittikleri ve okudukları evsâfı bir araya toplayıp, bunların hey'et-i mecmûasından, zihinlerinde birer İlâh tasavvur ve tahayyül ederler. Bu sûret onların kendi nefislerinde, yine kendi nefislerinden îcâd ettikleri ilâhdır. Ve onlar kendilerince, işte İlâh böyledir ve böyle olmak lâzım gelir, derler... Ve onların taabbüdü bu sûretedir. Halbuki o sûreti, nefislerinde, yine kendi nefislerinden îcâd ettikleri için bu ilâh-ı mu'tekadleri nefislerinin aynı olur. Binâenaleyh nefislerine tapmış olurlar. Bu ise putperestlikten başka bir şey değildir. Aralarında şu kadar fark vardır ki, putperestlerin putu zâhir olduğu için herkes görür; bunların putu gizlidir, yalnız kendilerine mahsûstur. Ve bunların bahis ve cidâllerindeki ma'nâ ancak ilâh-ı muhayyelelerini yekdîğerine kabûl ettirmekten ibârettir. Ve her birisi kendi hayâlinin diğerleri üzerinde hükümrân olmasını ister.

Fakat erbâb-ı şuhûd böyle değildir. Onların kulûbu, zunûn-i akliyye ve akāid-i vehmiyyeden sâfîdir. Bu zevât-ı hakîkat-meâb, İlâh'ın min-haysü'z-zât, taayyün ve takayyüd kabûl etmeyeceğini, velâkin esmâ ve sıfât haysiyyetiyle, sûret-i muhtelifede tecelliyâtı bulunduğunu bilirler; ve bir i'tikād-ı hâs ile mukayyed olmayıp, O'nu her şeyde müşâhede ederler.

Evvelki tâife sûre-i İhlâs'ı okuyup ma'nâsına muhâlefet ederler. Ya'nî Hak, kimseden doğmadığı halde onlar nefislerinden tevlîd ve îcâd ederler; ve bu sûret-i muhayyelelerini Hakk'a küfüvv ittihâz etmiş olur-

lar. İkinci tâife ise, ne hâdisten tevlîd ve îcâd ederler ve ne de kü-
60 füvv ittihâz eylerler. /

İmdi Hak, ehl-i i'tikāda, hayallerindeki sûrete muvâfık olarak tecellî ettiği vakit onu kabûl edip mukırr olurlar; ve o sûretin hilâfında olarak vâkı' olan tecellî-Hakk'ı inkâr edip ondan Hakk'a sığınırlar. Ve hakîkatte, Hakk'a karşı sû-i edebde bulundukları halde, bu inkârlarıyla muhâfaza-i edeb ettiklerini zann eylerler. Maahâza Hak, suver-i hâriciyye ve zihniyyenin kâffesinde mütecellî olduğundan, onların i'tikād ve tahayyül eyledikleri sûretlerde tecellî eden dahi Hak'tır. Onların sû-i edebleri, Hakk'ı o sûrete münhasır kılmış olmalarından münbaistir.

İmdi nâsın ilm-i billâhda olan mertebelerine nazar eyle! O, yevm-i kıyâmette rü'yet hakkında, onların mertebelerinin aynıdır (65).

Zîrâ rü'yet, ancak tecellî hasebiyledir. Ve tecellî ise, ilm-i billâh mikdârına göredir. Ve nâsın dünyâda ilm-i billâhdaki mertebeleri ne ise, yevm-i kıyâmette rü'yet hakkındaki mertebeleri dahi o mertebelerinin aynıdır. Ve ilm-i billâh dahi ancak isti'dâdât hasebiyledir. İsti'dâdât ise mütefâvittir. Ve bu tefâvütün nihâyeti yoktur. Binâenaleyh yevm-i kıyâmette rü'yet de bu tefâvüt hasebiyle vâkı' olur.

Ve ben sana, tefâvüt-i merâtibi mûcib olan sebebi i'lâm ettim. İmdi sen sakın ki, bir akd-i mahsûs ile mukayyed olasın ve onun gayrını inkâr edesin! Böyle olunca, seni hayr-ı kesîr fevt eder. Belki ilim, nefs-i emrde üzerinde bulunduğu emr ile seni fevt eder (66).

/ Ya'nî kıyâmette Hakk'ı görmek husûsunda herkesin mertebeleri başka başka olmasını mûcib olan sebebi sana bildirdim. Ve o sebep dahi herkesin kendi hayâlinde tasavvur ettiği birer akîde-i mahsûsa idi. Bunu anladıktan sonra,sakın sen dahi böyle bir i'tikād-i mahsûsta bağlanıp kalma; ve bir sûret-i hayâliyyeye kapılıp, suver-i sâireyi bu hayâl ile örtme! Eğer kendi zann-ı aklîni ve i'tikād-ı veh-

mîni hakîkat farz edip, bu zan ve i'tikādının hâricinde kalan sûretlerde Hakk'ın tecellîsini inkâr edersen hayr-ı kesîrden mahrûm olursun. Ve Hak hakkındaki zevkın dar bir sâhaya münhasır kalır ve kalîl olur. Niçin mahz-ı hayır olan ilm-i ilâhîdeki zevkın çoğunu bırakıp azı ile iktifâ edeceksin? Belki bu hasr ve takyîd sebebiyle emri, hakîkati üzere bilmekten mahrûm olursun. Ve اَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشٰوَةً (Câsiye 45/23) âyet-i kerîmesinde tavsîf buyrulan zümreye dâhil olmandan korkulur. Çünkü sen akîdeni nefsinde îcâd ettiğin cihetle, o sûret nefsinin aynı olur. Ve sen hevânı ilâh ittihâz edenlerden olursun. Ve bu ilmin, dalâletini ve şaşkınlığını mûcib olur. Ve Hak bu sûretle sem'ini ve kalbini mühürler. Artık muhakkıkînin ulûm-i zevkıyyeleri kulağına girmez ve kalbine te'sîr etmez olur. Ve gözüne bu hasr ve tahsîsin perde olur; suver-i sâirede Hakk'ın tecellîsini müşâhede edemezsin; ve müşahede edenleri de inkâr edersin.

Böyle olunca sen, mu'tekadât sûretlerinin hepsi için, kendi nefsinde "heyûlâ" ol! Zîrâ İlâh Teâlâ, / bir akd diğer akdi hasr etmekten, evsâ' ve a'zamdır. Çünkü Allah Teâlâ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/15) **ya'nî "Ne tarafa dönerseniz orada Hakk'ın vechi zâhirdir" buyurdu. Ve bir ciheti bir cihetten zikr etmedi; "vechullâh"ın her yerde olduğunu zikr etti. Ve şeyin "vech"i onun "hakîkat"idir. İmdi Hak Teâlâ bu kelâm ile, âriflerin kalblerine tenbîh eyledi, tâ ki hayât-ı dünyâda, avârız onları böyle bir şeyin istihzârından meşgûl etmeye! Zîrâ abd, hangi nefeste kabz olunacağını bilmez. Ba'zan vakt-i gaflette kabz olunur. İmdi huzûr üzere kabz olunan kimse ile berâber olmaz** (67).

Ya'nî sen hiçbir akîde sûretiyle bağlanıp kalma; i'tikâd olunan sûretlerin kâffesi için "heyûlâ", ya'nî asıl ve madde ol! Ve Hakk'ı bir i'tikād sûretine hasr etmeyip onu cemî'i suver-i mu'tekadâtta müşâhede eyle! Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri o kadar evsa' ve a'zamdır ki, onun hakkındaki bir i'tikādın sûreti diğer i'tikād sûretini hasr edemez. Ya'nî bir i'tikād sûretine şâmildir ve diğer i'tikād sûretine

şâmil değildir, diyemezsin. O ne kadar i'tikād sûretleri varsa kâffesinde mütecellîdir. Ve maahâzâ onun tecellîsi bu sûretlerin kâffesinde munhasır değildir. Çünkü bu sûretler mukayyeddir, Hak ise mutlaktır. Bunun için Hak Teâlâ: "Yüzünüzü nereye dönerseniz vechullâh orada zâhirdir" (Bakara, 2/115) buyurdu. Yoksa "vechullâh" falan cihette görünür, deyip bir ciheti tahsîs etmedi; umûmen her yerde olduğunu beyân eyledi. Ve bu kelâm, hayât-ı dünyâda avârız, ârifleri, her cihette vech-i Hakk'ın istihzârından meşgûl etmemek için, onlara tenbihdir. / Ya'nî hayât-ı dünyâda, illet ve tedâvî ve açlık ve taâm ve râhat ve belâ gibi bir çok avârız vardır ki, bunlar insanı işgâl eder; ve bu iştigâl sebebiyle Hakk'a teveccüh edemez. Halbuki Hak "Her ne tarafa dönerseniz vech-i Hak orada zâhirdir" buyurduğundan, bu tenbîh üzerine ârif, illetine müteveccih olduğu vakit yine Hakk'ı görür. Zîra illette de "vechullah" zâhirdir; ve şifâ ve açlık ve taâm ve râhat ve belâda dahi kezâ zâhir olan Hakk'ın "vech"idir.

Zîrâ ârif bu tenbîh ile ikāz edilmemiş olsa, Hak'la hâzır olamaz idi. Halbuki abdin hangi nefeste rûhunun kabz olunacağı kendince ma'lûm değildir. İhtimâl ki nâ-marzî ile meşgûl iken kabz olunuverir; ve vakt-i gaflette gider. Gayra meşgûl iken kabz olunan kimse ile Hakk'a meşgûl olduğu halde kabz olunan kimse arasında fark vardır. Zîrâ hadîs-i şerifde: "Yaşadığınız gibi ölür ve öldüğünüz gibi haşr olunursunuz" buyurulmuştur. Binâenaleyh gayra meşgûl iken kabz olunanlar, gayr ile haşr olunurlar. Velâkin ârif bu tenbîh üzerine her yerde ve her anda Hakk'ı müşâhede ettiğinden her nefeste Hak ile huzûr üzeredir. Ve hangi nefeste kabz olunursa olunsun Hak'la hâzır iken kabz olunur. (Cenâb-ı Hak bu ni'meti ve bu devleti, bu fakîr-i gâfile ve taleb eden bilcümle ihvân-ı dîne nasîb eylesin! Âmin bihürmeti Seyyidi'l-mürselîn!).

Ondan sonra, abd-i kâmil bunu bilmekle berâber, sûret-i zâhirede ve hâlet-i mukayyedede, namazda Mescid-i Haram tarafına teveccühü lâzım addeder; ve namaz hâlinde, Allah Teâlâ'nın / onun kıblesinde olduğunu ve Mescid-i Haram tarafı فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) **dan vech-i Hakk'-**

ın ba'zı merâtibi bulunduğunu itikâd eyler. İmdi Mescid-i Haram tarafı o merâtibdendir; ve onda vech-i Hak vardır (68).

Ya'ni abd-i kâmil, zikr olunan âyet-i kerîme muktezâsınca, "vechullâh"ın heryerde zâhir olduğunu bilmekle berâber, namaz ile meşgûl olduğu ve bu hal ile bağlandığı vakit, sûret-i zâhire ve cismiyyesi ile, Ka'be-i Muazzama tarafına dönmeyi lâzım addeder; ve bu teveccühle berâber onun i'tikâdı bu merkezdedir ki, Allah Teâlâ Hazretleri, abd namaz hâliyle mukayyed olduğu esnâda, onun kıblesinde hâzırdır; ve Ka'be-i Muazzama tarafı, فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulan "vecih"ler mûcibince, vech-i Hakk'ın mertebelerinden bir mertebedir. İşte namaz kılarken ârif-i kâmil bu sûretle mütefekkirdir. Şüphe yoktur ki, âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfine göre Ka'be-i Muazzama cânibi vücûh-ı ilâhiyyeden bir vecihdir; ve vech-i Hak orada da mevcûd ve hâzırdır. Ve namaz hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Muhammedî'de** gelecektir. Beyit:

حاجی بره کعبه و من طالب دیدار　　او خانه همی جوید و من صاحب خانه

Tercüme:

Hacının matlabı Ka'be ve benimki dîdar
O evin tâlibi olmuş, ben ise sâhibinin

Velâkin "O, yalnız buradadır" deme; belki idrâk ettiğin şey indinde dur! Ve Mescid-i Haram cânibine istikbâlde edebi lâzım kıl; ve eyniyyet-i hâssada vechin adem-i hasrı husûsunda edeb üzere ol! Belki o cihet, müteveccihin teveccüh ettiği eyniyyât cümlesindendir. İmdi muhakkak, Hakk'ın her cihetin eyniyyetinde olduğu, sana Allah'dan zâhir oldu (69)

65 / Ya'nî Hakk'ın "vech"i Ka'be tarafındadır, deyip O'nu bir cihete hasr etme; ve idrâk ettiğin şey indinde, ya'nî namazla meşgûl olduğun halde Ka'be tarafına istikbâlde edebi muhâfaza et! Çünkü bu teveccüh emr-i ilâhîdir; ve Resûlullah (s.a.v.)e tebaiyyettir. Binâenaleyh sâir vücûh-i ilâhiyyeden yüz çevirip bir veche nâzır olmak, emre imtisâl olduğu

için edebdir. İşte bu edeb üzere devâm et! Fakat vech-i Hakk'ı, bir cihet-i mahsûsaya hasr etmemek dahi, yine emr-i ilâhî olduğu için, edebdir. Bu edebi de muhâfaza edip, bil ki, Hakk'ın tahsîs buyurduğu o cihet, her bir müteveccihin teveccüh ettiği cihât-ı nâmütenâhîyeden bir cihettir. Velhâsıl فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) âyet-i kerîmesiyle vech-i Hakk'ın eyniyyâtın, ya'nî cihâtın kâffesinde mevcûd olduğu Allah'dan sana zâhir oldu.

Ve i'tikādâtın gayri bir şey yoktur. İmdi hepsi musîbdir; ve her musîb me'cûrdur; ve her me'cûr saîddir; ve her saîd marziyyün-anhdır. Her ne kadar ba'zısı dâr-ı âhirette bir zaman şakî olursa da. İmdi süadâ ve ehl-i Hak olduklarına bizim ilmimiz bulunmakla berâber, ehl-i inâyet, hayât-ı dünyâda marîz ve müteellim oldu. Böyle olunca, Allâh'ın kullarından ba'zıları vardır ki, hayât-ı uhrâda, cehennem denilen dârda bu âlâmı idrâk ederler. Bununla berâber, emri hakîkatı üzere keşf eden ehl-i ilimden bir kimse, onlar için dâr-ı cehennemde onlara mahsûs bir naîm olmadığını kestirmez (70).

Ma'lûm olsun ki, eyniyyât, ki cihâttan ibârettir, ba'zısı hissî ve ba'zısı aklîdir; ve aklî olan kısmı i'tikādâttan ibârettir. Ve her bir akîdede vech-i Hak / bir sûret-i ma'neviyye ile zâhirdir. Ve i'tikādât ise netîce-i tefekkür olup insana mahsûstur. Nitekim Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar: **Mesnevî:**

ای برادر تو همان اندیشهٔ ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی

Tercüme: "Ey birâder sen, ancak düşüncesin, fikirden ibâretsin; bâkî kalan kısmın kemik ve elyaftır. Eğer endîşen gül ise sen gülşensin, eğer diken ise sen külhanlık odunusun."

Binâenaleyh kulûb-ı mu'tekidînin teveccüh ettiği cihât-ı ma'neviyyede, i'tikādâttan gayrisi yoktur. Şu halde mu'tekıd olanların hepsi i'tikādlarında isâbet etmiştir. Çünkü onların her birisi vücûh-ı Hakk'dan bir vech-i hâssa i'tikād eder; ve i'tikādında musîb olun-

ca o, me'cûrdur. Zîrâ bu i'tikād-ı hâssı hasebiyle, onun vech-i mutlaktan bir nasîbi vardır. Ve her me'cûr ise saîddir; ve rızâ ile saâdet **Fass-ı İsmâîlî'de** tafsîl olunmuştur. Ve her saîd dahi Rabb-i hâssının indinde marzıyyün-anhdır. Zîrâ o Rabb-i hâssı, taht-ı terbiyesinde bulunan mazharının nâsiyesini tutup, sırât-ı müstakîmi üzerinde yürütür. Binâenaleyh onun meslekinden ve sülûkundan râzıdır.

Maahâzâ ehl-i i'tikâdın bâzıları, bu sûretle saîd olmakla berâber لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) âyet-i kerîmesi mûcibince dâr-ı âhirette, uzun bir zaman için şakî olurlar; ya'nî azâb-ı hâlisi tadarlar. Çünkü Rabb-i hâslarının müntehâ-yı sırâtı budur; ve isti'dâdları mûcibince kemâlleri, bu sırâtın müntehâsına vüsûlden ibârettir. Bizim süadâ olduklarını bildiğimiz, inâyet ehli olan ehl-i Hak, hayât-ı dünyâda / marîz olup elem çekerler. Fakat onların bu ibtilâları saadet-i ebediyyelerine zarar vermez. Bunun gibi ehl-i i'tikāddan bir kısmının dahi dâr-ı âhirette müteezzî olmaları ve ehl-i inâyetin âlâmına giriftâr bulunmaları i'tikādlarında musîb olmalarına kadh vermez. Ve ehl-i keşiften hiçbir kimse bu akîde sahiblerinin dâr-ı cehennemde, kendilerine mahsûs bir naîme nâil olmayacaklarını kesip atmaz, ya'nî bu hususta hükm-i kat'î vermezler.

Ya buldukları bir elemin gâib olmasıyladır. İmdi azâb onlardan mürtefi' olur. Böyle olunca o elemi bulmaktan onların râhatları, onların naîmi olur. Veyâhut ehl-i cinânın cinânda naîmi gibi, bir naîm-i müstakıl zâid olur (71).

Ya'nî ehl-i keşfin kat'iyyetle hükm etmediği, ehl-i cehennemin naîmi iki sûretle olur: Ya buldukları ve taddıkları elem gâib olur ve elemin fıkdâniyle de azâb kalkar; ve bu sûrette, bu elemi bulmaktan kendilerine sükûn gelmesi, onların naîmi olur. Ya'nî elemden müsterîh olduklarında, ayn-ı ni'mete vâsıl olurlar. Veyâhut ehl-i cennetin, cennette nâil oldukları ni'met gibi, ehl-i cehennem için dahi, cehennemin içinde, müstakıll-i zâid olarak bir naîm hâsıl olur. Ve ehl-i cennetin naîmi kendi mizâclarına muvâfık olduğu gibi, ehl-i cehennemin naîmi de onların tabîatlarına münâsib sûrette olur.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretlerinin وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ve سبقت رحمتى على غضبى kavilleri her şey hakkında umû-

mîdir.Ve küffâr hakkındaki âyât-ı Kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe dahi, onların ebediyyen azâb-ı mahz içinde kalacaklarına delâlet etmez. Bu babda kat'î olan cihet onların naîm-i cinân olan / rahmet-i hâlisadan ebediyyen mahrûmiyyetlerinden ve cehennemde kalıp ebedî cennete girmeyeceklerinden ibârettir. Nitekim âyet-i kerîmede لَابِثِينَ فِيهَا اَحْقَاباً (Nebe', 78/23) buyrulmuştur. Bundan ehl-i cehennemin, hitâm-ı ahkāba kadar, nârda kalacakları anlaşılır. Zîrâ "hukub" "seksen yıl" ma'nâsına gelir. "Ahkāb" ise onun cem'i olup mütenâhî olan zamânı gösterir. Ve hadîs-i şerîfte dahi سيأتى على جهنم زمان ينبت من قعرها الجرجير ya'nî "Cehennem üzerine bir zaman gelir ki, ka'rında cîrcîr biter" buyrulur. "Cîrcîr" sulak mahalde biten bir nevi' nebâttır. Bundan da anlaşılır ki, ehl-i cehennem cehennemden çıkmayacak, fakat tûl-i müddet sonra cehennemin nârı zâil olacaktır.

Ehl-i cehennemin nâr içinde olan naîmine gelince, esâsen cehennem dâr-ı naîm olmadığından, oradaki naîm dahi ehl-i cennetin mizâcına nisbeten azâbdan başka bir şey değil ise de, ehl-i cehennemin mizâcına ve isti'dâdâtına mülâyimdir. Naîm-i cehennem hakkında iki vecih vardır: Ya azâbda tûl-i müddet kalmakla ülfet peydâ olup elem hiss olunmaz olur. Bu sûrette elemin zevâliyle husûl-i râhat, naîmdir. Nitekim bu âlemde de emsâli kesîrdir. Meselâ bir kimsenin bir sebeple elini keserler. İlk günlerde, elsizlik onun için bir azâb-ı şedîd olur. Fakat murûr-i zamân ile elsizliğe alışır. Artık evvelki elemi duymaz olur. Bu hâl onun hakkında naîmdir. Velâkin eli olanlara nisbeten onun hâli azâbdır.

Veyâhut nâr içinde bir naîm-i müstakıll-i zâid hâsıl olur. Nitekim hadîs-i şerîfte ان بعض اهل النار يتلا عبون فيها بالنار ya'nî "Tahkîkan ehl-i nârın ba'zıları ateş ile mülâabe ederler" buyrulur. Halbuki mülâabe naîm içinde vâkı' olur bir hâldir. Binâenaleyh cehennemde ziyâde olarak bir de naîm-i müstakıl hâsıl olur. Bunun nazâiri, bu âlemde dahi mevcûddur. Meselâ uyuzluk marazdır. / Ve marîz olan muazzeb olur. Fakat uyuz, vücûdunu kaşıdığı vakit, bu kaşınmaktan bir lezzet duyar. Lezzet ise naîmdir. Şu halde azâb-ı maraz içinde zâid olarak bir de naîm hâsıl olmuş olur.

9 Mart 332; Cemâdi'l-ûlâ 334 Çarşanba gecesi, sâat 3.

*
* *

M e s n e v î :

Hz. Şeyh (r.a.) bu fass-ı latîfte "Âlem Hakk'ın sûretidir; ve O âlemin rûhu olup onu müdebbirdir; binâenaleyh âlem, insân-ı kebîrdir" buyurmuş idi. **Mesnevî-i Şerîf**'in dördüncü cildinde de
در بيان آنكه حكما كويند آدمى عالم صغيرست و حكما الهى كويند آدمى عالم كبيرست زيراكه علم آن حكما
بر صورت آدمى مقصور بود و علم اينها بر باطن آدمى موصول

Ya'nî "Hukemâ-yı felsefî "Âdem âlem-i sağîrdir" derler. Hukemâ-yı ilâhî ise "İnsan âlem-i kebîrdir" derler. Zîrâ o hukemânın ilmi, Âdem'in sûretine maksûrdur. Fakat bu hukemânın ilmi, insanın hakîkatine vâsıl olmuştur" buyrulur. İmdi mâdemki âlem, insandır; onun aksi olarak insan dahi bir âlemdir. Ve insan olan âlemin sıfatı "kebîr" olunca, Âdem olan âlemin sıfatı da, onun mukābili olarak "sağîr" olur. Ve bundan "Âdem âlem-i sağîrdir" netîcesi çıkar. Ve bu netîce dahi hukemâ-yı felsefînin kavline tevâfuk eder. Fi'l-hakîka da cenâb-ı Şeyh (r.a.)in bu hükmü, âlemin sûreti hakkında olduğu gibi, hukemâ-yı felsefînin kavli de, insanın sûreti hakkında olduğundan, bu iki hükmün tevâfuku sûret i'tibâriyle olur. Şu kadar ki hukemâ-i felsefînin ilmi Âdem'in sûretine maksûr olduğundan Âdem hakkında
70 bundan başka bir hüküm / veremezler. Fakat hükemâ-i ilâhî Âdem'in hakîkatine muttali' olduklarından, onlar sûret i'tibâriyle Âdem'e "âlem-i sağîr" demekle berâber, ma'na i'tibâriyle de "âlem-i kebîr" derler. **Mesnevî:**

پس بصورت عالم صغرى تويى　　　پس بمعنى عالم كبرى تويى

Tercüme: "Sûrette âlem-i suğrâ sensin; ma'nâda âlem-i kübrâ sensin". Şerh: Ya'nî insanın her iki vasf ile tavsîfi sahîhdir. Sûretine nazaran "âlem-i suğrâ" ve ma'nâsına nazaran dahi "âlem-i kübrâ" demek insan için muvâfık olur. Nitekim İmâm-ı Alî (k.a.v.) efendimiz buyurlar: Beyt:

و تزعم انك جرم صغير　　　و فيك انطوى العالم الا كبر

Tercüme: "Sen, seni cirm-i sağîrsin zu'm edersin. Halbuki âlem-i ekber sende müntavîdir."

Mesnevî:

ظاهرا آن شاخ اصل ميوه است　　　باطنا بهر ثمر شد شاخ هست

کر نبودی میل و امید ثمر | کی نشاندی باغبان بیخ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد | کر بصورت از شجر بودش ولاد

Tercüme: "O dal zâhiren meyvenin aslıdır. Fakat dal, bâtınen yemiş için mevcûd oldu. Eğer meyva meyli ve ümîdi olmasaydı, bağçıvan ağacın kökünü diker mi idi? Gerçi sûrette meyvenin doğması ağaçtan oldu ise de, ma'nâda o ağaç meyveden doğdu."

/ Şerh: Bu beyitler, insanın sûrette "âlem-i sağîr" ve fakat bâtında "âlem-i kebîr" olduğuna misâldir. Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar ki: Bu hâli, meyva ile ağaçta görebilirsin. Zîrâ ağaç zâhirde meyvanın aslı ve mebdeidir. Velâkin bâtında ve ma'nâda, muâmele ber-akstir. Çünkü matlûb ve maksûd bi'z-zât meyvadır. Bağçıvan, bu sebeple ağacın kökünü diker. Binâenaleyh ağacın bâis-i vücûdu meyvadır. Âlem-i sağîr ile kebîr de aynen bu misâle benzer. Zâhirde âlem-i kebîr olan kâinât اول ما خلق الله نوری hadîs-i şerîfinde beyân buyrulduğu üzere, yine zâhirde âlem-i sağîr olan cism-i Resûlullah (s.a.v.) in hakîkatinden ve rûhundan zuhûra gelmiştir. Ve "hakîkat-i muhammediyye" (s.a.v.) taayyün âleminin mebdeidir. Binâenaleyh bâtında ve ma'nâda insân-ı kâmil, "âlem-i kebîr"dir. **Mesnevî:**

مصطفی زین کفت کادم و انبیا | خلف من باشند در زیر لوا
بهر این فرموده است آن ذو فنون | رمز نحن الاخرون السابقون
کر بصورت من ز آدم زاده ام | من بمعنی جد جد افتاده ام
کز برای من بدش سجده ملك | وز پی من رفت بر هفتم فلك
پس ز من زائید در معنی پدر | پس ز میوه زاد در معنی شجر

Tercüme: "Mustafâ (a.s.) bu sebepten, Âdem ve enbiyâ, livâ altında benim arkamda olurlar, buyurdu. O zû-fünûn "Biz sâbikîn olan ahirîndeniz" işâretini bunun için buyurmuştur. Gerçi sûrette ben Âdem'den doğmuşumdur; fakat ma'nâda ceddin ceddi vâkı' olmuşumdur. Zîrâ meleğin secdesi ona benim için oldu. Ve o yedinci feleğe benim için gitti. Binâenaleyh ma'nâda peder benden doğdu. Nitekim ma'nâda ağaç meyvadan doğdu."

Şerh: Ya'nî (s.a.v.) Efendimiz, hadîs-i şerîflerinde آدم و من دونه تحت لوائی یوم القیامة ولا فخر "Âdem ve onun dûnunda olan kimseler rûz-i kıyâmette benim sancağım altındadır. Ve bu kelâm fahr ve mübâhât cihetinden değildir" buyururlar. Ve hakîkat-i muhammediyye, taayyün-i

âlemin mebdei olduğu için نحن الاخرون السابقون ya'nî "Biz sâbikîn olan âhirîniz" kavl-i şerîfi ile sûreten âhir ve ma'nen sâbık olduklarına işâret buyurmuşlardır. کر بصورت ilh... beyt-i şerîfinden بس زمن ilh... beyt-i şerîfine kadar olan üç beyit نحن الاخرون السابقون kavl-i şerîfinin tefsîridir. Ve "Ma'nâda ceddin ceddi vâkı' olmuşumdur" kavliyle کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین ya'nî "Ben nebî idim, halbuki Hz. Âdem, mâ' ile tıyn arasında idi" hadîs-i şerîfine işâret olunur. **Mesnevî:**

اول فکر آخر آدم در عمل   خاصه فکری کو بود وصف ازل

Tercüme: "Evvel-i fikr, amelde âhir geldi. Husûsiyle bir fikir ki o vasf-ı ezel ola..."

Şerh: Ya'nî fikirden ibâret olan evvel, fiil ve amel cihetiyle âhir olarak zâhir oldu. Meselâ, bir mi'mâr, birisi için bir köşk yapmak murâd etse, evvelen o köşkün sûretini zihninde tasarlar. Bu sûret mi'mârın fikridir. Ve bu fikir, köşkün vücûd-i hâricîsinden evveldir. Vaktâki mi'mâr köşkü binâ eder, o evvel olan fikir, fiil cihetiyle âhir olarak zâhir olur. İmdi bu binâ-yı kâinât ki, evvelen sûreti ilm-i ilâhîde peydâ olmuş idi; fikir, ya'nî irâde-i ilâhî netîcesidir. / Ve ilim ve irâde-i ilâhî ise Hakk'ın sıfât-ı ezeliyyesidir. Binâenaleyh bu ilim ve irâde-i ilâhî dahi, amelde âhir olarak zâhir oldu. Zîrâ bu **Fass-Hûdî**'de beyân olunduğu üzere, vücûd-i mutlakın, kerbden dolayı vâkı' olan "nefes-i rahmânî"si ile, evvelen müteayyin olan şey "hakîkat-i muhammediyye" idi; ve cemî'i kâinât bu hakîkatte mündemic idi. Çünkü cemî'i eşyâya ilk madde ve "heyûlâ" olan bu hakîkattir. Binâenaleyh zuhûr-i Fahr-i âlem (s.a.v.) bi'l-cümle ekvânın illet-i gâiyyesidir. Ve ilm-i ilâhî mertebesinde mukaddem iken, fiil-i ilâhî mertebesinde muahhar oldu.

İntihâ: 11 Mart 332; Cemâdi'l-ûlâ 334 Cum'a sabâhı.

XI

[KELİME-İ SÂLİHİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ FÜTÛHİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i fütûhiyye"nin Kelime-i Sâlihiyye'ye tahsîs olunmasındaki sebeb budur ki: Aslâ me'mûl olmadığı halde dağ açılıp Sâlih (a.s.)ın nâkası (devesi) çıktı. Gayr-ı me'mûl olduğu halde dağdan devenin hurûcu, Sâlih (a.s.)ın mu'cizesi idi. Ve "fütûh" ise, me'mûl olunmayan bir şeyden bir şeyin zuhûrundan ibârettir. Ve fütûh "feth"in cem'idir. Sâlih (a.s.) dahî ism-i Fettâh'ın mazharıdır. Bu mazhariyyeti hasebiyle Hak Teâlâ Sâlih (a.s.)a nâkanın zuhûru için dağın yarılması mu'cizesiyle bâb-ı gaybı "feth" etti. Ve bu feth sebebiyle onun kavminden ba'zılarının îmânı meftûh oldu. Ve mu'cize olan nâkaya îmân ve ona emir olundukları vech ile ihtirâm ettiler. Ve ba'zılarının dahî küfrü meftûh oldu. Bu ni'mete kâfir oldular ve nâkayı akr ettiler. İşte bu tevâlî eden hâdisât fütûhât-ı selâse idi. Binâenaleyh Sâlih (a.s.)ın seyri bu isim üzerine oldu; ve esmâ-i ilâhiyyenin kâffesi mefâtîh-i gayb olduğu için cenâb-ı Şeyh (r.a.). "hikmet-i fütûhiyye"ye mukārin olan bu fass-ı münîfde "îcâd"ı ve onun "ferdiyyet" üzerine mebnî oluşunu beyân buyurdu. /

*
* *

Şiir:
Merkûb olan şeyler âyâtı, âyâttandır; ve bu da mezâhibde ihtilâftan nâşîdir (1).

"Rekâib" "rekîbe"nin cem'idir; ve "rekîbe" maksûda vusûl için üzerine binilen şeydir. Ve "âyât" "âyet"in cem'idir. "Âyet" âlâmet ve nişân ma'nâsıdır. Ya'nî nâkanın Sâlih (a.s.)a ve Burâk'ın Muhammed

(a.s.)a ihtisâsı gibi, merkûb olan şeylerin alâmâtı, her bir nebîye muhtass olarak zâhir olan alâmât-ı ilâhiyyenin cümlesindendir.

Ma'lûm olsun ki, her bir nebî zamânının insân-ı kâmili olmak hasebiyle, ism-i câmi' olan "Allah" isminin mazharı olduğundan, her ne kadar kâffe-i esmâya mazhar ise de, onun üzerine gâlib olan bir ism-i hâs vardır. Binâenaleyh o nebînin "merkeb"i dahî, bu ismin sûretiyle zâhir olup, onun üzerine hükm eder. Sâlih (a.s.)a dahî ism-i Fettâh gâlib olduğundan, onun merkebi "fütûh" ile zâhir oldu. Maahâzâ âyât-ı merkûbât yalnız enbiyâya mahsûs değil, belki Benî Âdem'in her biri için de merkûb vardır. Çünkü a'yân-ı insâniyyeden her birisinin bir rûhu vardır; ve o rûh bir ismin mazharıdır ki, Allah Teâlâ onunla bu şahsı terbiye eder. Ve kezâ herbir rûhun dahî âlem-i cismânîde bir sûret-i cesedâniyyesi vardır; ve o cesed bu rûhun mazharıdır. Ve ayn-ı sâbite hazretinde, ya'nî hazret-i ilmiyyede, rûhun hâline münâsib bir mizâc-ı husûsîsi vardır; ve onun bedeninin sûretine bu mîzac muktezîdir. Ondan sonra ve gerek âlem-i nebâta ve gerek âlem-i hayvâna nüzûlünde bu mizâca münâsib o rûh için birer sûret vardır; ve bu rûhun istikmâli husûsunda hayvan onun merkebidir. Ve bu umûrun kâffesi ayn-ı sâbite ahvâlindendir. Ve rûhun zât-ı ilâhiyyeye olan nisbeti, Rabb-i hâssı olan ism-i gâlibdir; ve bu rûhun sâhibi olan şahsın seyri ve terakkîsi, ancak o ism-i gâlibin hazînesinde olan şeyin kuvveden fiile ihrâcı içindir. Binâenaleyh nefs-i hayvâniyye için bir eser-i aynî muktezî olup, o da onun ayn-ı sâbitesinin âhvâlinden ve Rabb-i hâssının / havâssındandır. Ve rûhun tâatta itmi'nânında, rekâib için, Mûsa (a.s.)ın asâsı gibi, havâss-ı hayvâniyyeden emânet vardır. Ve o kimsenin bu tarîka-i hayvânî üzerinde seyri, onun Rabb'i olan ismin hikmeti muktezâsıyladır ki, bu da mezâhibde ihtilâfdan nâşîdir. Şu halde enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan her birisinin bir mezheb-i mahsûsu ve tarîk-i hâssı olup, bu tarîka göre de bir "merkeb"i vardır. Ve bu husûsiyyet dahî onun isti'dâd-ı zâtîsi mûcibincedir.

O süvârîlerden ba'zısı o âyât ile hakkıyla kāimdirler; ve onlardan ba'zıları da o âyât ile sahrâları kat' edicilerdir (2).

Ya'nî nüfûs-ı hayvâniyyeye sûret olan sûret-i cesediyyeye binenler-

den ba'zıları o âyât-ı merkûbât ile Hakk'ın tâatında kāim olurlar; ve onu Hakk'a gitmek husûsunda kullanılarlar; ve âkıbet kendilerinden fânî ve Hak'la bâkî olurlar; ve râkib oldukları bu sûret-i cesediyye ile, kesrete aldanmayıp, vahdeti müşâhede ederler; ve Hak onların kuvâlarının ve sûretlerinin ve merkeb ve mezheblerinin "ayn"ı olur. Binâenaleyh onların seyrleri, Allah'ın seyri olur. Fakat bu sûret-i cesediyye râkiblerinden ba'zıları âlem-i zulümât ve ecsâm berriyyelerini ve sahrâlarını hayrân ve ser-gerdân olarak bu merâkib ile kat' ederler; ve bir türlü onun hâricine çıkamazlar. Evvelki tâife-i aliyye, hakîkat-ı emri bilmişler; ve ikinci tâife ise cehâlet ve uzaklık karanlığında kalmışlardır.

İmdi kāim onlara gelince, ehl-i "ayn"dır. Ve kātı' olanlara gelince, onlar baîdlerdir / (3).

Ya'nî suver-i cesediyye merkeblerine binip tarîk-ı Hak'ta, hakkıyla kāim olanlar müşâhede ashâbıdır. Bunlar şecere-i kevnin semeresidir. Zîrâ Hak, eşyâyı ma'rifeti için halk buyurdu. Binâenaleyh bunların vücûdu maksûdün-bi'z-zâttır. Velâkin suver-i cesediyyeye râkib olup bu âlem-i kesîf-i şehâdet sahrâsından istidlâlât-ı akliyye ile hayrette kalan ve akılları vehim ile karışarak hakîkat-i ilimden mahcûb olan tarîk-ı zulmânî kat' edenler, Hak'tan baîd olmuşlardır. Binâenaleyh bunların vücûdu şecere-i kevnin semeresi değil, belki semerenin husûlüne hâdim olan ağacın yaprakları ve sâkının kabuğu vesâiresi gibidir. Onlar hayvânât gibi mesâlih-i dîniyye ve dünyeviyyede müsta'mel âlât mesâbesindedir. Maksûdün-bi'zât değildir.

Ve onlardan her birine ondan, onun guyûbunun fütûhu, her cânibden gelir (4).

Ya'nî suver-i cesediyye merkeblerine binip, tarîk-ı Hak'ta hakkıyla kāim olanlar ile, yine merkebe râkib olup, âlem-i kesîf-i şehâdette tarîk-i zulmâniyi kat' edenlerden her birisine, onların Rabb-i hasları olan esmâ-i ilâhiyyenin ve a'yân-ı sâbitelerinin ve isti'dâd-ı zâtîlerinin hazînesinde memlû olan fütûh-ı guyûbiyye o hazînelerden onlara

vâsıl olur; ve bu vüsûl onların her cânibini ihâta eder. Zîrâ onlara isti'dâd-ı zâtîlerinin iktizâsından gayrı bir şey gelmez; ve bu isti'dâd ise onları muhîttir. Binâenaleyh her iki sınıfın isti'dâdı ne ise, dünyâda ve âhiretteki fütûhu dahî ona göre olur. Şu kadar ki, birinci sınıfın "fütûh"u onların tab'ına mülâyim ve ikinci sınıfın "fütûh"u ise tabîatlarına gayr-ı mülâyimdir. Zîrâ birincisinin hâli îman ve tâat ve ikrâr olduğundan, mücâzâtı nüfûslarına mülâyim olur; ve ikincisinin hâli küfür ve isyân ve inkâr olduğundan, mücâzâtı da tab'larına gayr-ı mülâyim bulunur. İşte her iki sınıfın a'yân-ı sâbitelerinden kendilerine her taraftan gelen onların guyûblarının "fütûh"u bu-
5 dur. /

Ma'lûmun olsun ki, Allah seni muvaffak eylesin, muhakkak emir, nefsinde "ferdiyyet" üzerine mebnidir; ve onun için teslîs vardır. O da "üç"ten ve mâ-fevkındendir. İmdi "üç", efrâdın evvelidir; ve âlem bu hazret-i ilâhiyyeden mevcûd oldu. Zîrâ Hak Teâlâ buyurdu: "Tahkîkan bizim bir şeye kavlimiz, onu irâde ettiğimiz vakitte, ona "Ol!" demekliğimizdir; o da olur" (Nahl, 16/40). **İmdi bu zât, "irâde" ve "kavl" sâhibidir. Ve eğer bu "zât" ve onun bir emrin tekvîninin tahsîsine nisbet-i teveccühünden ibâret olan "irâde"si olmasaydı, ondan sonra o şeye teveccühü indinde onun "Kün!" kavli olmasaydı, bu şey olmazdı** (5).

Ya'nî "îcâd" işi, zâtında teklik üzerine binâ olunmuştur; ve teklik dahî adedin iki müsâvi kısma taksîm olunamaması hâlidir. Ve teklik adedlerde "üç"ten i'tibâren başlayıp üç, beş, yedi, dokuz, onbir ilh... yukarıya doğru gider. "Üç"ten evvel "bir" ile "iki" vardır; ve "bir" ise aded değildir. Zîrâ cemî'i a'dâdın menşeidir; ve cemî'i a'dâd vâhidin taaddüdünden zuhûra gelir. Meselâ bir vâhid, bir vâhid daha "iki"; ve bir vâhid daha ilâve olunca "üç" olur. Binâenaleyh "üç"ten evvelki aded "iki" olup, bu da çifttir. Bu sûrette "üç" adedi tek adedlerin birincisidir. Ve teslîsi muntazammın olan ferdiyyetten ibâret bulunan hazret-i ilâhiyyeden âlem mevcûd oldu.

Zîrâ "îcâd", mertebe-i ulûhiyyette olur. Çünkü o mertebede zât-ı ilâ-

hiyye sıfât ve esmâsıyla müteayyin olur. Ve mertebe-i ahadiyyette aslâ isim ve na't / yoktur. Ve zât-ı ilâhiyye kendinin sıfâtı olan "irâde" ve "kelâm" ile müteayyin olmadıkça "îcâd" mümkin olmaz. İşte buna işâreten Hak Teâlâ: "Bizim bir şeye kavlimiz, onu irâde ettiğimiz vakitte, ona "Ol!" demekliğimizdir" (Nahl, 16/40) buyurur. Binâenaleyh bir şeyin îcâdı için "zât", "irâde" ve "kavl" olmalıdır. Böyle olunca hazret-i ferdiyyette müteayyin olan zât-ı ilâhiyye, zât-ı mûcide "irâde" ve "kavl" sahibidir. Ve eğer bu "zât-ı mûcide" ve herhangi bir emrin tekvîni tahsîsine teveccühünün nisbetinden ibâret olan onun "irâde"si olmasaydı; ve ba'dehû O'nun teveccühü indinde o şey'e "Kün!" kavli olmasaydı, bir şey mevcûd olmazdı. Zîrâ vâhid, vâhid olarak durdukça, ondan hiçbir aded çıkmayacağı gibi, zât-ı vâhide dahî zât-ı vâhide olarak kaldıkça bir şey zuhûra gelmez. Fakat vâhidin zâtında mündemic olan nisbetler zâhir olunca, meselâ $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ ilh... vâhidin nısfı, sülüsü, rub'u ve humsü zuhûr edince, adedler peydâ olur. İşte bunun gibi "irâde" ve "kavl" zât-ı ulûhiyyetin sıfatları ve nisbetleridir. Îcâd onların zuhûruna vâbeste bir keyfiyyettir. Şu halde "zât" ve "irâde" ve "kavl" üç şeydir; bunların mecmû'undan "ferdiyyet" hâsıl olmuştur.

Ondan sonra kezâlik bu şeyde üçe mensûb olan teklik zâhir oldu; ve o sebeble onun tarafından onun tekvîni ve vücûd ile ittisâfı sahîh oldu; ve o dahî onun "şey'iyyet"i ve "işitme"si ve Mükevvin'in îcâd ile olan "emrine imtisâl"idir (6).

Ya'nî hazret-i ferdiyyette müteayyin olan hazret-i ilâhiyye, ya'nî hazret-i Mûcide için ferdiyyet-i selâsiyye sâbit olduktan sonra, buna mukâbil olarak vücûdu kabûl eden "şey"de dahî, kezâlik ferdiyyet-i selâsiyye zâhir oldu; ve o ferdiyyet-i selâsiyye sebebiyle o şey tarafından onun tekvîni ve vücûd ile ittisâfı sahîh oldu. "Tekvîn" bir şeyi mükevven kılmaktır. Ma'nâsı budur ki, Hak Teâlâ bir şeye "Kün!" kavliyle emr ettikde, o şey kendi nefsini mevcûd kılar.

İmdi bir "şey"in kendi nefsini mevcûd kılması onun nefsi tarafın-

dan olan ferdiyyet-i selâsiyye iledir. Eğer zât-ı mûcidenin ferdiyyet-i selâsiyyesine mukābil, onun da ferdiyyet-i selâsiyyesi olmasaydı, ferdiyyet-i ilâhiyyenin te'sîri olmazdı. / Zîrâ "müessir"in mukābilinde bir "müteessir" olmayınca hiçbir eser zâhir olmaz. Binâenaleyh müessirdeki te'sîrin sübûtu, müteessirin vücûdu ile olur. İşte bunun gibi ferdiyyet-i Hakk'ın sübûtu, dahî "şey"in ferdiyyetine mütevakkıftır. Ve "şey"in ferdiyyeti dahî, evvelâ onun ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey'iyyet"idir. Sâniyen "Kün!" kavl-i ilâhîsini "işitme"sidir. Sâlisen kendi vücûdunu îcâdında Mükevvin'i tarafından vâkı' olan "emre imtisâl" etmesidir. Şu halde bir şeyin îcâdını mûcib olan şey, gerek kendinin ve gerek Mûcid'in ferdiyyetidir.

İmdi üç, üçe mukābil oldu. "Şey"in ademi halinde sâbit olan "zât"ı, Mûcid'inin Zât'ı muvâzenesindedir; ve "işitme"si Mûcid'inin "irâde"si muvâzenesindedir; ve Mûcid'inin tekvînden ona onunla emr ettiği şeye "imtisâl" ile onun kabûlü, Mûcid'inin "Kün!" kavli muvâzenesindedir. İmdi o mevcûd oldu (7).

Ya'nî Hakk'ın ferdiyyet-i selâsiyyesi, "şey"in ferdiyyet-i selâsiyyesine mukābil oldu. Şöyle ki, "şey"in ilm-i ilâhî mertebesinde ademi halinde sâbit olan "zât"ı, Mûcid'inin "zât"ına mukābildir. Ve o şeyin Hakk'ın "Ol!" kelâmını işitmesi dahi, Mûcid'inin "irâde"si mukābilindedir; ve Mûcid'i o "şey"in kendi vücûdunu îcâdda ne gibi bir şeyle emr etmişse, o "emre imtisâl" ile o şeyin kabûlü Mûcid'inin "Kün, Ol!" kavli mukābilindedir. Böyle olunca "îcâd"ı kabûl eden şey, Mûcid'in emrine imtisâl etmekle mevcûd oldu.

İmdi tekvîni ona nisbet etti. Eğer bu kavl indinde onun kuvvetinde kendi nefsinden tekvîn / olmasaydı, mütekevvin olmazdı. İmdi bu şey ma'dûm olduktan sonra, emr-i tekvîn indinde, ancak kendi nefsini icâd etti (8).

Ya'nî Hak Teâlâ Hazretleri اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) âyet-i kerîmesinde فَيَكُونُ kavliyle tekvî-

ni "şey"e nisbet etti. Ya'nî o "şey kendi kendine mevcûd olur" buyurdu. Zîrâ eğer o "şey"de bu "kavl"i işittiği vakit tekvîne isti'dâd ve kendi kendine mevcûd olmaya kābiliyyet bulunmasaydı, o şey mütekevvin olmazdı. Ve bu isti'dâd ve kābiliyyet o şeyde merkûz ve kâmindir. Çünkü "feyz-i akdes" ile hâsıl olmuştur. Mâdemki kümm-i gaybde ve ilm-i ilâhîde ve ism-i Bâtın'da sâbit olan "şey"in kuvvetinde zuhûr vardır, onun tekevvünü için emir sudûr ettiği vakit o "şey", ancak kendi nefsini, kendi îcâd eder; velâkin Hak ile ve Hak'ta îcâd eder. Zîrâ ism-i Bâtın'ın zâtı "ayn"ı ile ism-i Zâhir'in zâtıdır. Ve Hak için "iki yed" sâbit olup, birisiyle "fâil" ve diğeriyle "kābil" olduğu, ya'nî bir eliyle verip, diğer eliyle aldığı cihetle "kābil", aynıyla "fâil" olmuş olur.

İmdi Hak isbât etti ki, "tekvîn" Hak için değil, "şey"in nefsi içindir. Ve Hak için olan şey, o şeyde onun emr-i hâssıdır. Ve kezâ Hak Teâlâ: اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) **kavlinde, kendi nefsinden haber verdi. Binâenaleyh Allâh'ın emrinde vâkı' olan "tekvîn"i "şey"in nefsine nisbet etti. Halbuki Hak Teâlâ sözünde sâdıktır. Bu dahî nefs-i emirde ma'kūldur. Nitekim havf olunan ve isyân olunmayan âmir, kölesine "kalk!"der. Abd de efendisinin / emrine imtisâlen kalkar. İmdi bu kölenin kıyâmında, seyyidin ona kıyâm ile emrinden gayrı bir şeyi yoktur. Kıyâm ise, efendinin fiilinden değil, abdin fiilindendir** (9).

Ya'nî Hak, "fe-yekûn" kavliyle isbât etti ki, bir "şey"in vücûd bulması, o "şey"in kendi nefsindendir. Emr-i tekvînde, Hakk'ın emr-i hâssından gayri o "şey" üzerinde bir şey sâbit değildir. Ya'nî Hak emr etmiş, o "şey" dahî kendi nefsini îcâd etmiştir. Hak, âyet-i kerîmede bize bunu böyle haber verip, O'nun emrinden vâkı' olan "tekvîn"i "şey"in nefsine muzâf kıldı. Şüphe yoktur ki, hakîkat-i hâl neden ibâret ise Hak onu buyurmuştur. Ve "tekvîn"i "şey"in nefsine muzâf kılmak, hadd-i zâtında ma'kūl bir şeydir. Binâenaleyh "tekvîn" me'mûr olan "şey"e nisbet olunur; yoksa âmire nisbet olunmaz.

Meselâ kendisinden korkulan ve emrine muhâlefet olunamıyan bir

âmir kölesine "Kalk!" diye emreder. Köle de, efendisinin bu emrine imtisâlen hemen kalkar. Binâenaleyh bu abdin kıyâmında, efendisinin emrinden başka bir te'sîr mevcût değildir. Kıyâm abdin fiilindendir; efendinin fiilinden değildir. Ancak efendinin emri kıyâma sebeb olmuştur. Şu halde sebebiyyet i'tibâriyle fiil, efendiye nisbet olunur. Sudûr i'tibâriyle abde muzâf kılınır. İşte bunun gibi ilm-i ilâhîde sâbit olup, vücûd-ı hâricîsi ma'dûm olan "şey", emr-i ilâhî sâdır olduğu vakit, ilm-i ilâhîde sûreti nasıl ise, emre imtisâlen vücûd-ı hâricî ile mütekevvin olur. Zîrâ abdde keyfiyyet-i kıyâm, nasıl ki bi'l-kuvve sâbit ise, ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey"de dahî, vücûd-ı hâricî ile tekevvün öylece bi'l-kuvve sâbittir. Binâenaleyh "şey"in ilm-i ilâhîdeki sûreti üzere zuhûru Hak cânibinden değil, kendi tarafındandır. Ve Hak tarafından ancak emir sâdır olmuştur; ve emrin sudûruna kadar o "şey" kuvvede kalıp, fiile gelmez; ve mâdemki "şey"in zuhûrunda Hakk'ın te'sîri, ancak emirden ibârettir, o şey ilm-i ilâhîdeki sûreti üzerine zâhir oldukda, onun fenâlıkları bi't-tabi' nefsine
10 nisbet olunmak lâzım gelir. Ve bu Hak için hüccet-i bâliğadır. /

Böyle olunca "tekvîn"in aslı teslîs üzere, ya'nî Hak tarafından ve halk tarafından olarak iki taraftan "üç"ten kāim oldu (10).

Ya'nî bâlâda îzah olunduğu üzere tekvînin aslı Hak tarafından kāim olan "zât", "irâde" ve "kavl"den ibâret bulunan üç şey ile; ve halk tarafıdan da bu üçe mukābil olarak kāim olan "şey'iyyet", "istimâ'" ve "emre imtisal" keyfiyetlerinden ibâret bulunan keză üç şey ile olmuş olur. Binâenaleyh tekvîn için iki taraftan teslîsin sübûtu lâzımdır. Bunlardan birisi noksan olsa "tekvîn" kāim olmaz.

Ba'dehû bu teslîs, edille ile îcâd-ı maânîde sârî oldu. İmdi delilde üçten mürekkeb olan "nizâm-ı mahsûs" ve "şart-ı mahsûs" üzere olmak lâbüddür. Ve bu vakitte netîce verir; bu lâbüddür. O nizâm-ı mahsûs dahi, nâzırın delîlini iki "mukaddime"den terkîbidir ki, her bir mukaddime iki "müfred"i hâvîdir. Böyle olunca dört olur. Bu dörtten biri mu-

kaddimeteynde, nikâh gibi, biri diğerine murtabıt olmak için tekerrür eder. Binâenaleyh "müfred" üç olur, ondan gayri olmaz. Zîrâ iki "mukaddime"de bir "müfred" mükerrerdir. İmdi bu tertîb, "vech-i mahsûs" üzere vâkı' olduğu vakit matlûb hâsıl olur. O vech-i mahsûs dahî, onunla teslîs sahîh olan bu "vech-i müfrid"in tekrârı sebebiyle iki mukaddimeden birinin dîğerine rabtıdır (11).

/ Ya'nî tekvîn, ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid olduktan sonra, bu ferdiyyet-i selâsiyye, edille ile bir takım ma'nâların îcâdında dahî esâs oldu. Şöyle ki, îcâd-ı maânî husûsunda delîl, ya'nî kıyâs-ı mantıkî, mutlakâ üçten mürekkeb olan nizâm ve "şart-ı mahsûs" üzere olmak lâzımdır. Bu takdirde meselâ kıyâs-ı iktirânînin iki "mukaddime"sinden bir netîce çıkar. Delîle nâzır olan ehl-i nazar, bu kıyâs-ı iktirânîyi her birisi iki "müfred"i hâvî olarak, iki mukaddimeden terkîb eder. Bu sûrette "müfred" dört olur; ve bu müfretlerden biri, zevc ile zevce beynini rabt eden nikâh gibi, o iki mukaddimeyi yekdîğerine rabt için tekerrür eder. İşte delîlin "nizâm-ı mahsûs" üzere olması budur. Ve nizâm-ı mahsûs üzere bu sûretle tertîb olunan delilde "müfred", ancak üçten ibâret kalmış olur.

Meselâ âlemin hâdis olduğu ma'nâsını icâd etmek murâd ettiğimizde, şu vech ile bir kıyâs-ı iktirânî tertîb edip: "Âlem müteğayyirdir"; her müteğayyir hâdistir; öyle ise âlem hâdistir" deriz. Burada biri "Âlem müteğayyirdir" diğeri "Her müteğayyir hâdistir" tarzında iki mukaddime vardır. Ve bu mukaddimelerin her birinde ikişer "müfred" mevcuttur ki, bunlar "âlem, müteğayyir; müteğayyir, hâdis" kelimeleridir. Fakat ikinci mukaddimedeki "müteğayyir" kelimesi tekerrür etmiştir. Bu tekerrürün sebebi de, iki mukaddimeyi birbirine rabt etmektir. Bu mükerrer gelen "müfred"den sarf-ı nazar olundukda, "âlem, müteğayyir, hâdis" kelimelerinden ibâret olmak üzere üç "müfred" kalır.

İmdi bu tertîb böyle "vech-i mahsûs" üzere bulunduğu vakit, iki mukaddimeden matlûb olan şey hâsıl olur. Vech-i mahsûs dahî, iki mukaddimeden birini diğerine rabt etmektir. Bu rabt dahî kendisinin vücûdu ile teslîs sahîh olan "vech-i müfrid"in (müfrid kesr-i râ ile "ifrâd"dan ism-i fâildir) tekerrürü sebebiyle olur. Bâlâdaki misâl-

de "vech-i müfrid" "müteğayyir" kelimesidir.

/ Ve "şart-ı mahsûs", hüküm illetten eâmm veyâ ona müsâvî olmaktır; ve bu takdirde doğru olur; ve eğer böyle olmazsa, o halde hüküm eğri neticeyi müntec olur (12).

Ya'nî, hüküm doğru olmak için delîl, ya'nî kıyâs, bâlâda îzâh olunduğu vech ile "nizâm-ı mahsûs" üzere müretteb olmak lâzım geldiği gibi, "şart-ı mahsûs" üzere de tertîb edilmiş olmak îcâb eder; ve şart-ı mahsûs dahî, hükmün illetten eâmm veyâ ona müsâvî olmasıdır. Meselâ bir "kıyâs-ı iktirânî" yapıp: "İnsan hayvandır; her hayvan cisimdir; öyle ise her insan cisimdir" deriz. Burada hüküm "cisim"dir. İllet de "hayvan"dır. Binâenaleyh hüküm, illetten eâmm olur. Zîrâ her hayvan "cisim" ise de, her cisim "hayvan" değildir. Ve cismiyyet yalnız hayvana şâmil olmayıp âmmeye şâmildir. Ve kezâ yine bir kıyâs-ı iktirânî yapıp: "İnsan hayvandır; ve her hayvan hassâstir; öyle ise insan hassâstir" deriz. Burada hüküm "hassâs"tir; ve illet "hayvan"dır. Binâenaleyh hüküm illete müsâvîdir. Çünkü "hassâs" ve "hayvan" arasında nisbet-i erbaadan müsâvât vardır. Ve her "hassâs" hayvan ve her "hayvan" dahî hassastir. İşte delîl, ya'nî kıyâs, böyle nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzere müretteb olunca, netîce ve hüküm dahi doğru çıkar. Ama bunlara riâyet olunmazsa, hüküm de bi't-tabi' eğri olur. Meselâ "Her insan hayvandır; ve ba'zı hayvan attır; öyle ise her insan attır; veyâ ba'zı insan attır" desek, burada hüküm "at"tır; ve "hayvan" illet makāmına vaz' edilmiştir; ve "at" hayvandan eâmm değildir. Zîrâ her "at" hayvan ise de, her hayvan at değildir. Binâenaleyh "hüküm" "illet"ten eâmm olmamış olur. Ve kezâ hüküm illete müsâvî de değildir. Zîrâ her hayvan at değil, belki ba'zı hayvan attır. İşte bu tertîb şart-ı mahsûs üzere olmadığı için "Her insan attır" veya "Ba'zı insan attır" gibi bir eğri netîce ve hüküm çıkmıştır. /

Ve bu da, Allâh'a, nisbetten muarrâ olduğu halde, ef'âlin abde izâfesi veyâhut sadedinde bulunduğumuz tekvînin Hakk'a izâfesi gibi, âlemde mevcuttur. Halbuki Hak tekvî-

ni, ancak "Kün!" denilen "şey"e muzâf kıldı (13).

Ya'nî hükmün eğri netîceyi müntec olması, âlemde mevcuttur. Nitekim Mu'tezile tâifesi "Kul fiilinin hâlıkıdır" hükmüyle ef'âli abde muzâf kılarlar; ve abdden sâdır olan ef'âli aslâ Hakk'a nisbet etmezler. Bu hüküm, eğri bir netîcedir. Çünkü abdin vücûdu müstakil değil, belki Hakk'ın vücûduna muzâf bir vücûddur. Vücûd-ı izâfînin hükmü ise ademiyyettir. Halbuki fiilin sudûru için kudret lâzımdır. Ve kudret ise, vücûdun levâzımındandır. Ve vücûd-ı müstakil ancak Hakk'ın vücûdu olduğundan fiil dahî bi't-tabi' ona râci' olur. Abdin vücûdu, fâilin fiilini kabûlden başka bir şey yapmaz. Âlem hakkında mevcut olan eğri netîcelerden birisi de, abdin "ayn"ına nisbet olunmaksızın "tekvîn"in, Hakk'a izâfesidir, ya'nî "tekvîn" Hakk'ındır; abdin "tekvîn"de aslâ dahli yoktur, diye hüküm vermektir. Halbuki bâlâda îzâh olunduğu üzere, Hak "tekvîn"i "şey"e nisbet etti. Binâenaleyh "emr" Hak'tan; ve "tekvîn" ve "emre imtisâl" abdendir. Şu halde ayn-ı abdi nazar-ı i'tibâre almaksızın îcâdın mutlakā Hakk'a izâfesi doğru bir netîce değildir.

/ **Ve onun misâli, biz âlemin sebebden olduğuna delîl îrâd etmek murâd ettiğimizde "Her hâdis için sebeb vardır" deriz. Bizimle berâber "hâdis" ve "sebeb" mevcuttur. Ba'dehû mukaddime-i uhrâda "Ve âlem hâdistir" deriz. İmdi iki mukaddimede "hâdis" tekerrür etti; ve üçüncü müfred olan "âlem" kavlimiz, "Öyle ise âlem için sebeb vardır" netîcesini intâc etti. Böyle olunca mukaddime-i vâhidede zikr olunan şey, netîcede zâhir oldu. O da "sebeb"dir** (14).

Ya'nî nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzere müretteb ve üç "müfred"den mürekkeb olup, netîcesi doğru çıkan delîlin, ya'nî kıyâsın, misâli budur ki: Biz âlemin vücûdu sebebden hâsıl olduğuna bir kıyâs tertîb etmek istediğimiz vakit deriz ki: "Her hâdis için sebeb lâzımdır" Bu kübrâdaki "hâdis" ve "sebeb" kelimelerini alıp, zihnimizde hıfz ederiz. Ba'dehû suğrâ olan diğer mukaddimeyi getirip "Ve

âlem hâdistir" deriz. Bu iki mukaddimede, ya'nî kübrâda ve suğrâda "hâdis" lâfızları mütekerrir olur. Ve bizim "âlem" kavlimiz ki, üçüncü "müfred" ve "hadd-i evsat"tır; ve her iki mukaddimede teslîs bu müfred ile hâsıl olmuştur. İşte bu nizâm-ı mahsûs üzere müretteb olan delîl "Âlem için sebeb vardır" netîcesini intâc etmiştir. Binâenaleyh mukaddime-i vâhidede, ya'nî kübrâda zikr olunan şey, netîcede dahî zâhir olmuş oldu ki, o da "sebeb"den ibârettir.

/ İmdi "vech-i hâs" "hâdis" kavlinin tekerrür etmesi; ve "şart-ı hâs" ise illetin umûm olmasıdır. Zîrâ illet, hâdisin vücûduna sebebdir; ve o sebeb, ya'nî hüküm, âlemin Allah'dan hudûsünde âmmdır. Binâenaleyh biz her hâdis üzerine onun için "sebeb" sâbit olduğuna hükm ederiz; bu sebeb ister hükme müsâvî olsun, ister hüküm ondan eâmm olsun. Böyle olunca hâdis onun hükmü altına girer; netîce dahî doğru olur. Öyle ise edille ile iktisab olunan maânînin îcâdında dahî hükm-i teslîs muhakkak zâhir oldu (15).

Ya'nî bâlâda bir delîl tertîb olunarak "Her hâdis için sebeb lâzımdır; ve âlem hâdistir; öyle ise âlem için sebeb lâzımdır" denilmişti ki, her iki mukaddimede ikişer müfred mevcûd idi; bunlar da "hâdis, sebeb;" "hâdis, âlem" kelimeleri idi. Bu müfredlerden birisi, ki "hâdis"tir; ve her iki mukaddimeyi nikâh gibi yekdîğerine rabt eder. İşte kıyâsta "vech-i hâs" tekerrür eden bu "hâdis" kavlidir. Ve "şart-ı hâs" dahî, illetin umûmî olmasıdır. Zîrâ her "hâdis" olan şey "sebeb"e muhtâçtır. Binâenaleyh "sebeb", "hâdis"ten eâmdır.

İmdi bâlâdaki misâl kıyâsın şekl-i râbi'i üzere müretebdir. Ve "şekl-i râbi'" intâcı hafî ve gayr-ı zâhir olduğundan Câlinûs ve Fârâbî ve İbni Sînâ ve İmâm Gazzâlî onu terk ve i'tibârdan iskāt etmişlerdir. Ve şekl-i evvelin tertîbi nazm-ı tabîî, ya'nî mukteza-yı akl üzere olduğundan ona "şekl-i evvel" tesmiye olunmuştur. Ve Şeyh-i Ekber (r.a.) bu delîli "şekl-i râbi'" üzere zikr eylemişlerdir. Binâenaleyh sâbıkan îzâh olunan kāide-i mantıkıyyeyi irâe için bu misâli "şekl-i evvel"e redd edelim. Şöyle ki "Âlem hâdistir; ve her hâdis için sebeb lâzımdır; öyle ise âlem için sebeb lâzımdır." Şart-ı mahsûs, hükmün

illetten eâmm veyâ ona müsâvî olması idi. Burada hüküm "âlem" için "sebeb"in lüzûmudur; ve illet ise "hâdis" için "sebeb"in lüzûmudur; ve "sebeb" "hâdis"e nisbet olundukta âmmdır. / Çünkü "sebeb" dediğimiz şey, Hak Teâlâ "Kün!" kavli ile, hakāyık-ı âlemin tekvînine emr ettiği cihetle, Hakk'a şâmildir; fakat bu sebeb, sebeb-i ma'nevîdir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye, "âlem"den ma'dûd değildir. Ancak, bunlar hazret-i ulûhiyyette mütehakkık olmak için feyz-i akdese, ya'nî taraf-ı Rahmânîden tenfîse muhtaçtırlar; ve âlem, isti'dâd-ı gaybî ile "Kün!" kavlini işiterek müteessir olup, imtisâlen-li'l-emr mütekevvin olduğu cihetle âleme dahî şâmildir; ve bu sebeb de, sebeb-i halkîdir. Çünkü bir mahlûkun vücûdu, ondan evvel mahlûk olan bir mahlûkun vücûduna nisbet olunur.

Misâl: Bir kimsede ressâmiyet sıfatı olunca, bi't-tabi' ona "ressâm" ismi verirler; ve bu ismin menşei o sıfattır; ve bu sıfat o kimsenin zâtında mündemic olup dıyk-ı hafâdadır. Bu sıkıntıdan kurtulmak için o sıfat lisân-ı hâl ile sâhibinden zuhûr taleb ettikde, o ressâm ilminde ve zihninde bir levha tasvîr eder; ve bu levha, ressâmın hayâlinde müntekış olur. İşte bu levha-i hayâlînin tekevvününe "sebeb", bu sıfat ve ondan münbais olan isimdir; velâkin bu "sebeb", sebeb-i ma'nevîdir; sebeb-i halkî ve maddî değildir. Vaktâki ressâm, onun hâriçte vücûdunu ızhâr için evvelâ çerçevesini, krokisini vesâir ihzârâtını yapar. Bunların hepsi müteselsilen o ressâmın mahlûku olmuş olur. Ve bunlar, yine o ressamın mahlûku olan levha-i hâricînin sebeb-i halkîsidir; ve ressamın sıfatı ve ismi, o levha-i hâricîden ma'dûd değildir. Yalnız o kimsenin kendi zâtında kendi zâtı ile kendi zâtına tecellîsine muhtâçtır. Ve onun bu tecellîsi dıyk-ı hafâda kalan o sıfat ve isim için rahmettir. Cenâb-ı Efdalü'd-Din Hâkānî ne güzel buyurur. / Rubâî:

در عالم حکمت غرض از هستیء ما   اظهار کالی است که دارند اسما
اسمائك تقتضی وجود الاشیا   لکنك بالذات غنی عنها

Tercüme ve îzah: Âlem-i hikmette bizim mevcûdiyetimizden garaz, esmânın mâlik oldukları kemâlin ızhârıdır. İlâhî, Senin isimlerin eşyânın vücûdunu iktizâ eder; fakat sen zâtın i'tibâriyle o isimlerden

ganîsin; ve onların zuhûr-ı kemâllerine ihtiyâcın yoktur. Sen ancak onları kemîn-i hafâda sıkıldıkları için, mahzâ haklarında bir rahmet olmak üzere ifâza-i vücûd edip ızhâr eylersin.

İmdi hudûs, muhdesâtın kâffesine nisbeten umûmîdir. Velâkin bâlâda îzâh olunduğu üzere "sebeb", hudûsten eâmdır. Şu halde âlemin hudûsü için "sebeb"in sübûtu, âlemin Allah'dan hudûsünden daha eâmdir. İşte hüküm, illetten eâmm olmakla, bu kıyâs şart-ı mahsûs üzere vâki' olmuş bulunur. Eğer zikr olunan kıyâsta, hadd-i evsat ve illet olan "hâdis" kavlinden biz, hudûs-i zâtî ile hâdis olan şeyi murâd edersek, hükme müsâvî olur. Çünkü her hudûs-i zâtî ile hâdis olan şey, kendisi için sebeb lâzım olan şeye müsâvîdir. Ve eğer biz "hâdis" kavlinden hudûs-i zamânîyi murâd edersek, bâlâda zikrettiğimiz gibi, hüküm olan "sebeb", o hâdisten eâmm olur. Binâenaleyh her iki şıkta da "hâdis" "sebeb"in tahtına dâhil olmuş olur. Ve şart-ı mahsûs üzere müretteb olan bu kıyâsta dahî netîce doğru çıkar.

İşte görünüyor ki, bir takım kıyâslar tertîb edilerek iktisâb olunan ma'nâların îcâdında da teslîsin hükmü zâhir oluyor. Binâenaleyh ister cânib-i Hak'tan, / ve ister cânib-i halktan olsun kevnin aslı teslîstir.

Ve bunun için kavminin üç gün te'hîrinde, Allah Teâlâ'nın ızhâr eylediği Sâlih (a.s.)ın hikmeti, va'd-i gayr-i mekzûb oldu. Böyle olunca sıdkı intâc etti. O da onları Hakk'ın onunla ihlâk eylediği sayhadır. İmdi onlar evlerinde göğüslerini arza koymuş oldukları halde sabahladılar (16).

Ya'nî kevnin aslı teslîs olduğu için, Hak Teâlâ Sâlih (a.s.)ın kavminin ihlâkını üç gün te'hir etti. Bu üç günün hitâmında O'nun va'di sahîh oldu. Ve îcâd, nasıl ki teslîs üzerine mebnî ise, ihlâk dahî teslîs üzerine mebnî oldu. Ve Sâlih (a.s.) kavminin helâkı teslîs üzerine mebnî olması, o hazretin hikmeti iktizâsından idi. Zîrâ Sâlih (a.s.) zamânının insân-ı kâmili olduğundan, her ne kadar cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar idiyse de, bu esmâdan onun üzerine gâlib olan ism-i Fettâh idi; ve hikmeti dahî "fütûhî" oldu. Ve "fütûh" me'mûl olmayan bir şeyden bir şeyin zuhûru olduğu için, îcâdı mutazammın bulundu; ve îcâd dahî teslîs üzerine mebnî oldu. Binâenaleyh kevnin

fesâdı demek olan kavminin ihlâkı dahî teslîs üzerine vukū'a geldi Ve Hak Teâlâ sûre-i Hûd'daki فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِى دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (Hûd. 11/65) kavli mûcibince o kavmin temettû' edecekleri üç gün, ya'nî teslîs, sıdkı, ya'nî netice-i sâdıkayı intâc etti; ve netîcenin sıdkı dahî / Allah Teâlâ'nın onları ihlâk eylediği sayhadır. "Va'd-i gayr-i mekzûb" olan üç gün temettu'ları hitâm bulduktan sonra, sayhanın vukū'unu müteâkib onlar, evlerinde göğüsleri arza mülâhık olduğu halde, birtakım bî-rûh ecsâddan ibâret olarak sabahladılar, ya'nî helâk oldular.

İmdi üç günün birinci günü Sâlih (a.s.) kavminin yüzleri sapsarı, ikinci gününde kıp-kırmızı ve üçüncü gününde kapkara oldu. Böyle olunca, vaktâki üç gün kâmil oldu, isti'dâd sahîh oldu. Binâenaleyh onlar da fesâdın günü zâhir oldu. İmdi bu zuhûr "helâk" ile tesmiye olundu. Şu halde eşkıyâ yüzlerinin sararması, Allah Teâlâ'nın وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (Abese, 80/38) **kavlinde süadâ yüzlerinin isfârı mukābilinde oldu. Ve "müsfire" zuhûrdur. Nitekim sararma, birinci günde Sâlih (a.s.)ın kavminde, şekā alâmetinin zuhûru oldu. Ba'dehû onlar ile kāim olan kızarma mukā-**
20 **bilinde, süadâ hakkında / Allah Teâlâ'nın "dâhike" kavli geldi. Zîrâ "gülme" yüzün kızarmasını tevlîd eden sebeblerdendir. Binâenaleyh gülme, süadâda yanakların kızarmasıdır. Ba'dehû Allah Teâlâ eşkıyâ beşeresinin siyahlıkla tağyîri mukābilinde "müstebşire" kavlini buyurdu; ve "istibşâr" süadânın beşerelerinde sürûrun te'sîrinden zâhir oldu. Nitekim siyahlık, eşkıyânın beşeresinde te'sîr eyledi** (17).

Ya'nî Sâlih (a.s.), kavmine üç gün temettu'larını va'd etmiş idi. Bu üç günün birisinde onların yüzleri sarardı, ikinci günü kızardı, üçüncü günü karardı. Bu üç günün hitâmında da helâk olmağa isti'dâd sahîh oldu; ve bu sûrette onlarda fesâdın vücûdu zuhûr etti. İşte bu zuhûra da "helâk" denildi.

İmdi Hak Teâlâ saîd olan kulları hakkında Abese sûre-i şerîfesin-

de: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (Abese, 80/38-39) buyurdu. Eşkıyânın yüzlerinin sararması süadâ hakkında buyrulan "müsfire" kavline; ve kızarması dahî "dâhike" kavline; ve kararması da "müstebşire" kavline mukābil oldu. Zîrâ "müsfire" "süfûr"dan me'hûzdur; ve "süfûr" zuhûr ma'nâsınadır. Ve süadânın yüzlerinde eser-i saâdet nasıl zâhir ise, Sâlih (a.s.)ın kavminde de, birinci günde ısfırâr ile alâmet-i şekāvet öylece zâhir oldu. Ve kezâ süadâ handân olduklarında yanakları nasıl kızarır ise, ikinci günü eşkıyânın yüzleri de buna mukābil olarak öylece kızardı. Ve kezâ "istibşâr", süadânın beşeresinde sürûrun te'siriyle nasıl zâhir ve te'sîr-i şâd-mânî ile onların beşeresi nasıl müteğayyir olur ise, eşkıyânın beşeresinde, üçüncü günü zâhir olan siyahlık dahî buna mukābil olarak onların beşeresini tağyir eyledi.

/ Ve bunun için Hak Teâlâ iki ferîk hakkında beşâretle kāil oldu. Ya'nî onların beşerelerinde müessir olan bir kelâm söyler. İmdi süadâ hakkında: يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ (Tevbe, 9/21) **Ya'nî, "Rableri onlara rahmet ve rıdvânı ile beşâret verir" buyurdu. Ve eşkıyâ hakkında da** فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ (Âl-i İmran, 3/21) **Ya'nî: "Yâ habîbim, sen onlara azâb-ı elîm ile beşâret ver!" buyurdu. Binâenaleyh her bir tâifenin beşeresinde, onların nüfûsunda bu kelâmın eserinden hâsıl olan şey te'sîr eyledi. Böyle olunca, onların üzerinde ancak onların bâtınlarında mefhûmdan müstakırr olan şeyin hükmü zâhir oldu. Şu halde onlarda onların gayri bir şey te'sîr etmedi. Nitekim "tekvîn" de onlardan oldu** (18).

Ya'nî saîd olanlar ile şakî olanların beşerelerinde te'sîr vâkı' olduğu için Hak Teâlâ onlar hakkında beşâret ile kāil oldu. Ya'nî onlara beşerelerinde eser hâsıl eden bir söz söyler. Eğer o sözü söylememiş olsa, o eser zâhir olmazdı. Saîd olanların beşeresinde te'sîr vukū'a getiren kelâm يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ (Tevbe, 9/21) kavli; ve şakî olanların beşeresinde te'sîr eden kelâm dahi فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ (Âl-i İmrân, 3/21) kelâmıdır. Binâenaleyh bu iki fırkadan her

biri, kendilerine âit olan kelâmı işittiklerinde biri mesrûr ve diğeri mağmûm olur; ve sürûr ve gamın eseri beşerelerinde zâhir olur.

Meselâ bir pâdişah kölelerinden birine: "Sana şöyle ihsân ve ikrâm edeceğim" dese, bu kelâm o köleyi mesrûr eder; ve bu sürûrun eseri onun vechinde zâhir olur. Ve diğerine "Sana şöyle siyâset ve böyle cezâ edeceğim" dese, o köle bu sözden elem-nâk olup, te'sîri yüzünde nümâyân olur. Onların nefislerinde vâkı' olan bu te'sîr, yine kendi zatlarındandır. / Bunda kimsenin dahli yoktur. Binâenaleyh süadâ ve eşkıyânın zâhirlerinde nümâyân olan şey, ancak kelâmın mefhûmundan, onların bâtınlarında müstakırr olan şeyin hükmüdür. Nitekim "Kün!" emrinin sudûrunda onlar "tekvîn" ile me'mûr olduklarında, zatlarında olan isti'dâdât-ı mahsûsaları hasebiyle mütekevvin oldular.

Ma'lûm olsun ki, her bir şahıs, aynı- sâbitesinin; ve ayn-ı sâbitesi dahî bir ism-i ilâhînin zıllı ve sûretidir. Binâenaleyh o şahıs o ismin zâhiri ve o isim dahî o şahsın bâtını olmuş olur. İmdi mâdemki süadâ ve eşkıyânın zâhirlerinde nümâyân olan şey, onların bâtınlarında müstakırr olan şeyin hükmüdür, şu halde herbir şahsın zâhirinde meşhûd olan îmân ve a'mâl-i sâliha ve ulûm-i nâfia ve ahvâl-i seniyye ve kemâl; ve kezâ küfür ve a'mâl-i kabîha ve ulûm-i gayr-ı nâfia ve cehl ve ahvâl-i seyyie, hep onların bâtınları olan a'yân-ı sâbitelerinde müstakırr ve sâbit olan şeydir; ve a'yân-ı sâbitelerinin bâtını dahî esmâ-ı ilâhiyyedir. Böyle olunca "Kün!" emrinin sudûrunda, onların a'yân-ı sâbiteleri ne sûret üzerine idiyse, o sûret üzere tekevvünü kabûl edip, kendi nefisleriyle mütekevvin oldular. Binâenaleyh bu hazret-i şehâdette kendilerinden sâdır olan a'mâl, zatlarında bi'l-kuvve mevcûd olan şeyin, bi'l-fiil zuhûrundan ibâret olur. Ve bu sûrette eser, onların yine kendi zatlarından ve amelleri mukābilinde vâkı' olan mücâzât ve mükâfât dahi kezâlik kendi zatlarındandır. Şu halde kimsenin Hakk'a karşı "Niçin bunu böyle yaptın?" diye suâl sormaya hakkı yoktur. Belki suâl kendilerine teveccüh eder. لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ (Enbiyâ, 21/23).

Öyle ise nâs üzere hüccet-i bâliğa sâbittir. Binâenaleyh her kim bu hikmeti anlar ve onu kendi / nefsinde takrîr eyler

ve onu kendisi için meşhûd kılarsa, kendinin gayrına taalluktan nefsine râhat verir; ve ona hayır ve şerrin ancak kendinden geldiğini bilir. Ve "hayır" ile benim murâdım onun garazına muvâfık ve tab'ına ve mizâcına mülâyim olan şeydir; ve şer ile murâdım dahi, onun garazına muvâfık ve tab' ve mizâcına mülâyim olmayan şeydir (19).

Ma'lûm olsun ki, nâmütenâhî olan vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın mertebeleri vardır. Ve onun "taayyünsüzlük" mertebesi olan mertebe-i ahadiyyeti, hiçbir sıfat ile muttasıf ve hiçbir isim ile mevsûm değildir. Bu mertebeye akıl ve zekâ, fehim ve vehim ve idrâk erişmez; ve bundan bahsetmek sırf hamâkattır. Binâenaleyh bu mertebede cemî'i sıfât ve niseb bi'l-kuvve zât'da mündemic olup, onun lâzımıdır; ve aslâ ondan münfekk değildir.

Vücûd-ı mutlak sıfât ve esmâ mertebesine tenezzül ettikde ilim, sem', basar, kudret gibi niseb ve izâfât ile muttasıf olur. Ve onun bu sıfât ile ittisâfından taaddüd-i i'tibârî husûle gelir. Ve "isim", bir sıfat ile mevsûf olan Zât'dan ibâret olduğuna göre, sıfât esmânın menşeidir. Ve esmâ nâmütenâhî olmakla berâber, kâffesinin medlûlü Zât-ı vâhidden ibâret bulunduğundan, bu tekessür ayn-ı vahdettir. Ve âlemin zâtı, Zât-ı Kādir'den mütemeyyiz olmuştur ki, bu da isimdir. Ve isim, zâtın gayrı değildir. Bi'l-cümle esmâ her ne kadar mertebe-i ahadiyyette müttehid iseler de, mertebe-i sıfâtta her birisinin hâsıyyeti başka başka olduğundan yekdîğerinden ayrılırlar. Binâenaleyh Alîm ismi ma'lûmun; ve Kādir ismi makdûrun; ve Hâdî ismi mühtedînin; ve Mudill ismi dahî dâllin vücûd-i hâricîde zâhir olmasını isterler. Halbuki onların vücûd-ı ilmîleri mevcût olmaksızın, vücûd-ı hâricîlerinin zuhûru mutasavver değildir. Böyle olunca Hak Tealâ'nın "Kün!" / emri ile, a'yân-ı mümkinât, evvelen hâl-i ademde Hakk'ın ilminde sâbit oldular. Ve bu sübût ve takarrur, Hakk'ın zâtının iktizâsından olup, onun lâzımıdır. Ve bu a'yân-ı sâbite irâde ile mec'ûl değildir; şuûnât-ı zâtiyyedir. Ve bu şuûnât taayyünât-ı ademiyyeden ibârettir; ve rubûbiyyetin sırrıdır. Zîrâ bunlar evvelen gaybdadır ve mahfîdir. Ba'dehû âlem-i şehâdete gelip zâhir; ve senin ve şunun bunun taayyünü ile müteayyin olurlar. Fakat "hakîkat"leri aslâ zâhir

olmaz. Ve hiçbir mevcûdun ayn-ı sâbitesi zâil olmadığından, bi't-tabi' rubûbiyyet dahî aslâ bâtıl olmaz. Gâh mevtın-ı dünyâda, gâh mevtın-ı berzahta ve gâh mevtın-ı âhirette, o mevâtının îcâbına göre bir kisve-i vücûd ile müteayyin ve mevcûd olur. Ve cemî'i mevâtında zâhir olan mevcudâtın kâffesi, Hakk'ın vücûd-ı izâfîsidir.

İmdi mâdemki sıfât ve esmâ Hakk'ın niseb ve izâfâtıdır; ve mevcûdât-ı kesîreden her birisi, şuûnât-ı ilâhiyyeden ibâret olan a'yân-ı sâbitelerinin sûretidir; ve onların müdebbiri kendilerinde zâhir olan esmâdır; ve her bir mevcûd, "Kün!" emriyle vücûd-ı Hak'ta kendi nefsini îcâd etmiştir; ve o esmâ, hâssıyyeti neden ibâret ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu bulunmuştur; ve Hak onun irâde ile gayr-ı mec'ûl olan isti'dâd-ı zâtîsi sûretiyle zuhûrunu irâde etmiş ve hükmünü dahî ancak o mevcûdun lisân-ı isti'dâd ile taleb ettiği şey üzerine vermiştir. O halde her bir kimseye hayır ve şerden ne gelirse, kendinden gelir. Bu husûsta hiçbir müessir-i hâricî yoktur. Ve "hayır" dediğimiz vakit, her şahsın garazına muvâfık ve tab'ına mülâyim olan; ve "şer" denildikde dahi garazına muvâfık ve tab'ına mülâyim olmayan şey murâd olunur. Binâenaleyh ehl-i şekāvet, cehennemde tabîatlarına mülâyim ve garazlarına muvâfık olmayan şeyle muazzeb olurlar. Ve لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe' 78/23) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere mürûr-ı ahkābdan sonra, (ahkāb "hukub"un cem'idir, "hukub" seksen yıl ma'nâsına gelir), tabîatlarına mülâyim gelmeyen bu azâb ile ülfet peydâ ederek, nefretleri zâil olur; ve o azâb artık tabîatlarına mülâyim gelmeğe başlar. Ve azâb "uzûbet"e, ya'nî tatlı-
25 lığa münkalib olmakla rahmet / ve râhata nâil olurlar; ve şerriyet kalmaz.

Latîfe: Bir baba oğul, hâl ve vakitleri yerinde iken fakr u zarûrete düşerler. Oğlu babasına: "Baba, bu zarûretle hâlimiz ne olacak?" der. Babası da "Bir sene sabret!" diye cevap verir. Oğlu: "Bir seneden sonra zengin mi olacağız?" suâlini sorar. Babası: "Hayır, zengin olacak değiliz, fakat züğürtlükle ile ülfet peydâ olacağından, artık muazzeb olmayacağız" cevâbını verir.

Ve bu şuhûdun sâhibi cemî'i mevcûdâtın ma'zeretlerini, her ne kadar onlar i'tizâr etmedilerse de, onlar tarafından

ikâme eder ve bilir ki, muhakkak onda olan şeyin hepsi ondan oldu. Nitekim biz onu "ilim ma'lûma tâbi'dir" kavlimizde zikrettik. Binâenaleyh ona, garazına muvâfık olmayan şey geldikde, nefsine der ki: "Ellerin bağladı, ağzın üfledi". Ve Allah doğru söyler ve sebîle hidâyet eyler (20).

Ya'nî kişiye hayır ve şerden her ne isâbet ederse, yine kendi nefsinden geldiğini müşâhede eden erbâb-ı ma'rifet, cemî'i mevcûdâtı harekât ve sekenâtında ma'zûr görüp onların ma'zeretlerini yine onlar tarafından ikāme ederler. Maahâza onların ma'zur gördükleri kimseler kendilerini ma'zûr görmezler; ve zannederler ki, kendilerine isâbet eden şey, nefislerinin hâricinden gelmiştir. Halbuki şuhûdun sâhibi, herkesin kendi nefsinde bi'l-kuvve mevcûd olan şeyin, fiilen ondan husûle geldiğini bilir. Ve bu hakîkat "İlim, ma'lûma tâbîdir" kavlinde zikr edilmiş idi. Ya'nî Hakk'ın ilmi, ma'lûm olan a'yân-ı sâbiteye tâbîdir; / ve irâdesi dahî ilmine tâbîdir. Binâenaleyh onun garazına muvâfık olmayan şey, kendine vâsıl olduğu vakit nefsine hitâben der ki: "Ellerin bağladı, ağzın üfledi". Ya'nî sana gelen şey, başkasından değil, ancak senin ayn-ı sâbiten iktizâsındandır. يداك اوكتا و فوك نفخ beyne'l-arab bir darb-ı meseldir. Ve bu darb-ı meselin sebeb-i vürûdu budur ki, bir kimse denizden mürûr etmek murâd etti. Fakat vâsıta bulamadı. Bir tulumu üfleyerek şişirdi ve elleriyle ağzını bağladı. Velâkin bağını muhkem yapmadı. Vaktâki o tuluma binip deniz ortasına geldi, ağzı çözülüp içindeki hava çıktı. Ol kimse suya battı. O sırada bir kimseden istiâne ettikde, ona bu darb-ı meseli söyledi. Ve hadîs-i şerifde dahî من وجد خيرا فليحمد اللّٰه و من وجد غير ذالك فلا يلومن الا نفسه ya'nî "Kim ki hayır bulursa Allâh'ı hamd etsin; ve onun gayrini bulan kimse dahî ancak nefsine levm eylesin!"

Ma'lûm olsun ki, "kazâ" mine'l-ezel ile'l-ebed a'yân-ı mevcûdât üzerine vâkı' olacak ahvâl-i câriyye ve ahkâm-ı târiyye ile Hakk'ın hükm-i küllîsinden ibârettir.

Ve "kader" isti'dâdlarının vukū'unu iktizâ ettiği evkāt ve ezmân-ı muayyene içinde, sebeb-i mahsûs ile a'yânın ve onların ahvâlinin îcâdından ibârettir. Ve "sırr-ı kader" dahî, a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın vücûdda zâten ve sıfâten ve fiilen ancak kābiliyyet-i asliy-

yesi ve isti'dâd-ı zâtîsi iktizâsınca zuhûrudur. Ve "kaderin sırrının sırrı" dahî odur ki, a'yân-ı sâbite, Hakk'ın zâtından hâric umûr değildirler ki, Hakk'ın ma'lûmu olsunlar ve O'nun ilminde alâ-mâ-hiye-aleyh müteayyin bulunsunlar. Belki onlar Hakk'ın niseb ve şuûn-i zâtiyyesidir. Binâenaleyh kendi hakîkatlerinden müteğayyir olmaları mümkin değildir. Zîrâ Hakk'ın zâtıyyâtı ca'li ve tağayyürü ve tebdîli ve ziyâdeliği ve noksanı kabûlden münezzeh ve müberrâdır. Ve bu umûr ma'lûm olunca bilinir ki, Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdât üzerine hükmü, a'yân-ı sâbiteye olan ilmine tâbi'dir. Ve Hakk'ın ilminin a'yân-ı sâbiteye tâbi' olması o ma'nâyadır ki, ilm-i ezelînin ma'lûmda ve emrin isbât veyâ nefyinde hiçbir te'sîri / yoktur; belki onun ilminin taalluku o vech iledir ki, o ma'lûm, hadd-i zâtında onun üzerinedir. Ve ilmin o ma'lûm hakkında bir gûnâ te'siri ve sirâyeti yoktur. Ve a'yân-ı sâbite Hakk'ın niseb ve şuûn-ı zâtiyyesinin sûretleridir. Ve Hakk'ın nisebi ve şuûn-ı zâtiyyesi tağayyür ve tebeddülden ezelen ve ebeden mukaddes ve münezzehdir. Binâenaleyh a'yân dahî kendi zatlarında ne hâl üzere idiyseler, onların o hâlden tağayyürleri mümteni'dir. Ve Hakk'ın onlar üzerine hükmü dahî kābiliyetleri iktizâsınca ve isti'dâdları mûcibince olur. Lisân-ı isti'dâd ile Hazret-i Hak'tan ve Cevâd-ı mutlaktan her ne taleb etmişlerse; ister derekât-ı şekāvetten olsun, ister derecât-ı saâdetten olsun, lâyık oldukları şey bilâ-ziyâde ve lâ-noksan kendilerine atâ ve in'âm olunur. (**Cevâhir-i Gaybîyye'den** tercüme.)

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) bu fass-ı lâtîfde beyân buyurduğu hakāyıkın lisân-ı mübâreklerinden cârî olan kelâm-ı Hak olduğuna işâreten والله يقول الحق و هو يهدى السبيل buyururlar. Zîrâ bu **Fusûsu'l-Hikem**'in mukaddimesinde dahî beyân buyurdukları üzere, bu kitâb cenâb-ı Fahr-ı risâlet (s.a.v.) Efendimiz tarafından ilkā buyrulmuştur; ve Sallallahu aleyhi ve sellem'in kelâmı ise وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى (Necm, 53/3-4) âyet-i kerîmesinin şehâdeti üzerine kelâm-ı Hak'tır; ve Şeyh-i Ekber (r.a.) dahî vâris-i nebevîdir. Binâenaleyh onun kelâmı dahî kelâm-ı Hak'tır. وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى (Tâhâ, 20/47)

İntihâ: 11 Teşrîn-i evvel 332; 26 Zilhicce 334 Salı gecesi, sâat 4.

*
* *

M e s n e v î:

چونکه بیرنکی اسیر رنك شد   موسیء با موسیء در جنك شد

Tercüme ve îzâh: "Mâdemki renksizlik rengin esîri oldu, Mûsâ Mûsâ ile cenkte oldu." "Renksizlik" ıtlâk ve vahdet-i sırftır. "Renk" âlem-i takayyüdât-ı şuûnât demektir. "Mûsâ ile Mûsâ"dan murâd, kisve-i taayyüne / bürünüp, zâhir olmuş olan herhangi bir şahıstır ki, bir şahıs diğer bir şahıs ile münâzaa ve mücâdeledir, demek olur. Ya'nî Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan sıfât ve esmâ zât-ı ahadiyyetinde mahv ve müstehlek iken, bu şuûnât-ı zâtiyye mertebe-i vâhidiyyette yekdîğerinden ilmen mümtâz ve ayn-ı sâbitelerinin sûreti üzere vücûd-ı hâricîde müteayyin oldular. Ve bu şuûnâtın her biri yekdîğerine zıt olan ahkâmı câmi' olduklarından, onların vücûd-ı hâricîde müteayyin olan sûretleri arasında, bu tezâd sebebiyle kavgalar zuhûra geldi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ile, bir adı Mûsâ olan Sâmirî arasında nizâ' hâsıl oldu. **Mesnevî:**

چون به بیرنکی رسی کان داشتی   موسی با فرعون دارند آشتی

Tercüme ve îzâh: "Vaktâki renksizliğe vâsıl olasın ki, o sende vardı, Mûsâ Fir'avn ile sulh tutarlar." Ya'nî vaktâki teemmül ve tefekkür ve keşf-i sahîh ve şuhûd ile renksizliğe vâsıl olasın ve âlem-i ıtlâkı mülâhaza edesin ki, sen mukaddemâ, ya'nî bu kisve-i taayyüne bürünmezden evvel, o âlem-i ıtlâkta idin, Mûsâ (a.s.) ile Fir'avn arasında kavga olmayıp, belki sulh ve dostluk olduğunu görürsün. Zîrâ beynlerinde zıddıyyet olan bu a'yân-ı hâriciyye, a'yân-ı sâbitelerinin ve a'yân-ı sâbiteleri dahî, Hakk'ın niseb ve şuûn-i zâtiyyesinin sûretleridir. Şuûn-i zâtiyye ise mertebe-i ahadiyyette mahv ve müstehlek olup aralarında temâyüz ve ihtilâf yoktur. Cümlesi o mertebede müttehıddir. **Mesnevî:**

کر ترا آید برین نکته سئوال   رنك کی خالی بود از قیل و قال

Tercüme ve îzâh: "Eğer bu nükte üzerine sana suâl etmek dâiyesi gelirse ki, renk ne vakit kıyl u kālden hâlî olur?" Ya'nî, hem zıddıyet ve hem de ittihâd, bu nasıl şeydir? diye suâl edip dersen ki: Renk, ya'nî ihtilâf, dedikodudan hiç hâli olur mu? Ve onlarda ihtilâf

mevcûd iken ittihâd ederler mi? **Mesnevî:**

این عجب کاین رنك از بیرنك خاست   رنك با بیرنك چون در جنك خاست

Tercüme: "Bu acîbdir ki, bu renk renksizden sudûr etsin, renk renksiz ile nasıl cenge kıyâm etti?" Bu da sûaldendir, ya'nî bu rengin renksizden sudûru ve sonra da kavgaya kıyâmı acîb bir şeydir. Bu nasıl olur? **Mesnevî:** /

اصل روغن زاب افزون میشود   عاقبت با آب ضد چون میشود
چونکه روغن را از آب اسرشته اند   آب با روغن چرا ضد گشته اند
چون گل از خار ست و خار از گل چرا   هر دو در جنك اند و اندر ما جرا

Tercüme ve îzâh: Hz. Mevlânâ (r.a.) bu suâle cevâben misâl îrâd edip buyururlar ki: "Yağın aslı sudan ziyâde olur. Ba'dehû su ile nasıl zıt olur? Mâdemki yağı sudan yoğurmuşlardır, su yağ ile niçin zıt olmuşlardır? Ve mâdemki gül dikenden ve diken de güldendir, niçin her ikisi cenkte ve muhâlefet içindedir?" Ya'nî zeytin ağacı, وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesi mûcibince, herşey gibi sudan neşv ü nemâ ve hayât bulur; ve onun semeresi olan zeytin yetişir; ondan yağ çıkarılır; sudan hayât bulmuş iken âkıbetü'l-emr ona zıt olur; ve bir türlü su ile ittihâd edemez. Ve kezâ gül ve diken bir asıldan çıkmıştır; niçin hükümleri başka başkadır? İşte bu hâl onların taayyünleri ve takayyüdleri icâbıdır. Mutlakıyyet, mukayyediyyetin esîri olunca kavga ve nizâ' zâhir olur. **Mesnevî:**

یا نه جنکست این برای حکمت است   همچو جنك خر فروشان صنعت است
یا نه اینست و نه آن حیرا نیست   گنج را جو گنج در ویرا نیست

Tercüme: "Yâhut bu cenk değildir, hikmet içindir. Eşek satanların kavgası gibi, san'attır. Yâhut ne budur, ne de odur; "hayranlık"tır. Sen hazîneyi taleb et! Hazîne vîranlıktadır."

Îzâh: Yâhut bu müteayyinâtın aslı bir olduğu halde yekdîğeriyle nizâ' etmeleri cenk değildir, bir hikmete mebnîdir. Nitekim har-furûş olan dellâllar sûretâ nizâ' eder gibi görünüyorlar; fakat bu nizâ' değil, san'atlarının iktizâsıdır. Yâhut taayyünâtın bu tezâdı ne cenktir ve ne de har-furûşların san'atı gibi bir hikmete müsteniddir; belki "hayranlık"tır. Sen mir'ât-ı a'yânda müşâhede-i Hakk'ı / taleb et! Zî-

râ şuhûd-ı Hak hayranlıktadır; ve bu hayranlık hayret-i mahmûdedir. Nitekim (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri: رب زدنى فيك تحيرا buyurmuşlardır.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın sıfâtı şuûnât-ı zâtiyyesidir. Ve bu şuûnât mertebe-i zâtta mahv ve müstehlek olup, yekdîğerinden mütemâyiz değildir. Fakat Hak, mertebe-i vâhidiyyet olan mertebe-i sıfâta tenezzül buyurdukda, onların sûretleri ilm-i Hak'ta mutasavver ve yekdîğerinden mümtâz olurlar. Ve bu âlem-i kesîf-i şehâdette zâhir olan suver-i taayyünât ise onların sûretleridir. Vücûd-ı mutlakın tenezzülâtı, ancak kemâl-i esmâîden ibâret olan kemâl-i celâ ve isticlâdır. "Kemâl-i celâ" vücûd-i mutlakın cemî'-i şuûn-ı ilâhiyye ve kevniyyede ezelen ve ebeden zuhûrudur. Ve "kemâl-i isticlâ" dahî vücûd-ı mutlakın kendisini, bu şuûnât hasebiyle şuhûdudur. Binâenaleyh o zuhûr, Şeyh Sadreddin Konevî hazretlerinin tahkîki vech ile, mücmelin mufassalda, vâhiddin kesrette ve çekirdeğin ağaçta zuhûru gibi, şuhûd-ı aynî-i ayânîdir. Ve Şeyh Abdürrezzâk Kâşânî hazretleri **Istılâhât**'ında buyururlar ki: "Celâ, zât-ı mukaddesenin kendi zâtında, kendi zâtı için zuhûrudur. Ve isticlâ ise, kendi taayyünâtında kendi zâtı için zuhûrudur." Bu tafsîlâttan anlaşılır ki, mezâhirde olan ihtilâf ve nizâ' esmâ beynindeki tezâd ve teğâyürdendir; ve bu tezâd ve tegâyür ise emr-i i'tibârîdir. Zîrâ cümlesi ayn-ı vâhidede muzmahildir; ve saâdet ve şekāvet emr-i nisbîdir. Hakîkatte şakî ile saîd müttehıddir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî**'lerinde buyururlar:

این من و ما بهر این بر ساختى — تا تو باخود نرد خدمت باختى
این من و توها همه یکسان شوند — عاقبت مستغرق جانان شوند

Tercüme: "Bu ben ve biz dediğimiz taayyünâtı kendin ile hizmet oyununu oynamak için düzdün. Bu ben ve sen taayyünâtı ittihâd edip, âkıbetü'l-emr müstağrak-ı cânân olalar."

Ve'l-hâsıl bu mezâhir-i müteayyine Hakk'ın mir'âtıdır. Hak onlarda esmâsıyla meşhûddur. Binâenaleyh bu tezâdı görüp "hayret"te kal ve bu şuûnât, zât-ı Hakk'ın muktezâsı olduğunu bilip deryâ-yı ma'rifete dal!

İntihâ: 13 Teşrîn-i evvel 332; 28 Zilhicce 334 Perşembe gecesi, sâat 4,5.

İKİNCİ CİLDİN SONU

LÜGATÇE

Bu lügatçe "ıstılâh lügati" değildir. Bâzı kelimelerin lügat mânâsını hatırlatmak için hazırlanmış olup pek az kelimenin ıstılah mânâsı verilmiştir. Birinci ciltteki lügatçeye ilâvedir.

A

Abûsü'l-vech: Asık suratlı.

A'ceb: En acîb; en acâip, en şaşılacak.

Acûze: Kocakarı, cadı.

Adâvet: Düşmanlık.

Âdemî-i ma'sûm: Ma'sûm bir âdemoğlu.

Adğâs ve ahlâm: Karışık rü'yâlar, tâbîr edilmeyen rü'yâlar.

Adîmü'l-isti'dâd: isti'dâtsız, isti'dâdı olmayan.

Adüvv: Düşman.

Âğûş: Kucak.

Âhâd: Birler; birden dokuza kadar olan sayılar.

Âhâd-i nâs: İnsanlardan bâzıları, halktan biri.

Ahadiyyetü't-taalluk: Taallukun ahadiyyeti, taallukun tekliği.

Ahadiyyü'l-esmâ ve's-sıfât: İsimleri ve sıfatları bakımından ahad.

Ahadiyyü'z-zât: Zâtı bakımından ahad.

Ahavât: Kız kardeşler; kardeşler, benzerler.

Ahcâr: Hacerler; taşlar.

Ahd: (ahid): Sözleşme, söz verme, yemîn; bilgi, ma'hûd olma.

Âhiz: Alıcı, tutucu.

Ahvâl: Haller, durumlar.

Ahvâl-i mükellefîn: Dînî emirlerle mükellef olanların halleri.

Ahvâl-i seniyye: Yüksek haller.

Akd: Bağlama, düğümleme, bağlanma; sözleşme; nikâh.

Akîb: Ta'kîb eden; bir şeyin arkasından gelen.

Akîb-i veca': Ağrıyı müteâkıben, ağrının arkasından.

Âkil: Ekl eden; yiyen, yiyici.

Âkiliyyet: Ekl edicilik; yiyicilik.

Akr etmek: Boğazlamak, kesmek.

Alâ-hâlihî: Kendi hâli üzerine, olduğu gibi.

Alâ-küll-i hâl: Her hâl üzerine; her halde, her hâl ü kârda.

Alâ-mâ-hiye-aleyh: Olduğu şey üzere, olduğu gibi, gerçeği üzere, mâhiyyeti üzere.

Alâ-tarîkı'l-hilâfe: Hilâfet yoluyla, hilâfet i'tibâriyle, sûretiyle.

Alâ-tarîki'l-izâfe: İzâfet yoluyla, izâfet sûretiyle.

Alâ-tarîkı'l-imtinânn: Karşılıksız ni'met vermek sûretiyle, ihsan şeklinde.

Alâ-vechi'l-ekmel: En mükemmel şekilde.

'Alaka: Pıhtılaşmış kan.

Âlât: Âletler.

A'lem: En âlim, en çok bilen.

Âlemîn: Âlemler.

A'leviyyet: En yüksek olma; yücelik, üstünlük.

Âlim-i râsıh: İlâhî ilimde kökleşmiş ve sağlamlaşmış âlim; köklü ve sağlam bilgisi olan âlim.

Âlîn: Yüce olanlar, üstün olanlar.

Amîk, amîka: Derin.

Amm-i nebevî: Resûlullâh'ın amcası.

Âmme-i enâm: Halkın umûmu, insanların avâmmı.

An-karîb: Yakında, birazdan

Âriyet: Ödünç, iğreti, geçici.
Arazîn: Arzlar, yerler.
Arş-ı müsevvâ: Tesviye olunmuş Arş.
Âsân: Kolay.
Âsâr-ı rûhiyye: Ruhla ilgili eserler.
Asfâ: En sâf, en temiz.
Ashâb-ı küşûf: Keşif sâhibleri.
Âsiyâb: Değirmen.
Aşerât: Onlar; ondan doksan dokuza kadar olan sayılar.
Atîk, atîka: Eski.
Avâkıb: Âkıbetler, netîceler.
Avârız: Ârızalar, engeller.
Avdet: Geri dönme.
Avn: Yardımcı, destekçi.
Ayân: Gözle görme; açık, âşikâr.
Ayânen: Göz ile görülerek; göz ile görmek sûretiyle.
Âyât-ı muhkeme: Muhkem âyetler.
Âyet: Alâmet, nişân.
Ayn-ı basar: Görme organı olan göz; baş gözü.
Ayn-ı basîret: Basîret gözü, kalb gözü, iç gözü.
Ayn-ı mevcûde: Mevcut "ayn", var olan "ayn".
Azabâtü'l-esvât: Kamçıların uçları.
Azb: Tatlılık, şîrinlik; tatlı, şîrîn.

B

Bâd: Rüzgar; havâ.
Bâde: Şarap, içki.
Ba'de'l-ba's: Ba'sden sonra; tekrâr dirilmeden sonra; tekrâr diriltmeden sonra.
Ba'de'l-halk: Yaratmadan sonra.
Ba'de't-tahattur: Temizlenmeden sonra.
Bağdeten: Birdenbire, ansızın.
Bahîl: Cimri.
Bâhir: Belli, açık, apaçık; parlak, ışıklı.
Bâin: Ayrılan, uzaklaşan, uzakta olan; ayrı, uzak.
Bâis-i vücûd: Vücûda sebeb olan; vücûda getiren.
Bakāyâ: Bakıyyeler; kalıntılar.
Bâr: Meyva.
Baras: Vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren bir hastalık.
Bârid: Soğuk.
Bast: Yayma, açma; uzun uzun anlatma, genişçe anlatma.
Bed: Kötü, fenâ, çirkin.
Bed': Başlama.
Bedene: Deve, öküz ve manda gibi kurbanlık büyük baş hayvan.
Bedr: Bedir; dolunay.
Bel': Yutma.
Belâhet: Eblehlik; aptallık, bönlük.
Beliyyât: Beliyyeler, felâketler, kederler.
Bende-i ârif: Ârif olan kul.
Ber-aks: Aksine; tersine.
Ber-hayât: Hayatta.
Ber-mukteżâ-yı adl: Adâlet gereğince.
Berâhîn: Burhanlar.
Berg ü bâr: Yaprak ve meyva.
Berk: Şimşek.
Berr: Kara.
Berriyye: Çöl, kır.
Beşâret: Güzellik; müjde.
Beşere: Cildin sathı, dış deri, cild, deri.
Beşerî, beşeriyye: Beşere âit.
Beşeriyyîn: Beşer cinsine mensûb olanlar.
Beyâbân: Çöl.
Beyânât-ı aliyye: Yüksek beyanlar; yüksek açıklamalar.
Beynehümâ: İkisi arasında.
Beyyin: Açık, âşikâr.
Bezl: Bol bol verme, saçma.
Bıkā' Buk'alar; yerler, topraklar, ülkeler.
Bid'at-i seyyie: Kötü bid'at; sonradan ortaya çıkan kötü âdet.
Bi-hasebi'z-zaman: Zaman bakımından.
Bi-hükmi'l-asâle: Asâlet hükmü i'tibâriyle. Asıl ve esas i'tibâriyle.
Bi-hükmi't-teba': Tâbi' olma hükmüyle.
Bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn: Resûllerin Efendisi'nin yüzü suyu hürmetine!..
Bi-tamâmihâ: Tamâmıyla, bütünüyle.
Bi-tarîk-ı kahharî: Geri dönüş yoluyla, geri dönmek sûretiyle.
Bî-hod: Kendinden geçmiş, baygın.
Bî-intihâ: Nihâyetsiz; sonsuz.
Bî-sâye: Gölgesiz.
Bî-zâr: Rahatsız, bıkmış, şikâyetçi.
Bî-zebân: Dilsiz.
Bi'l-ibâre: İbâre ile; yazılı ifâde ile.

Bi'l-ihâta: İhâta ile, ihâta ederek.
Bi'l-iltizâm: Bile bile.
Bi'l-işâre: İşâret yoluyla.
Bi'l-ittikā: Muttakî olmak sûretiyle; takvâ sâhibi olmak sûretiyle.
Bi't-tefrîk: Tefrîk ederek; ayırmak sûretiyle.
Bi't-teshîr: Teshîr sûretiyle; büyüleyerek; afsunlayarak.
Bi't-te'vîl: Te'vîl ile; yorumlayarak.
Bilâ-iftirâ: İftirâsız; bühtansız; yalansız.
Bilâ-şekk: Şeksiz; şüphesiz.
Bilâ-ziyâde ve lâ-noksân: Ziyâde ve noksan olmaksızın, fazlası ve eksiği olmaksızın.
Binâ-berîn: Bundan dolayı, bunun üzerine.
Bi'set-i rusül: Resuller gönderme.
Bu'd-i sûrî: Sûrî uzaklık; sûret bakımından uzaklık.
Buhl: Cimrilik; kıskanma, men'etme.
Burhân-ı ayân: Göz ile görmeye dayanan delil; keşfî delîl; açıkça müşâhede sûretiyle elde edilen delîl.
Bûy: Koku.
Büdün: Deve, öküz ve manda gibi hayvan lar; kurbanlık büyük baş hayvanlar.
Bülend: Yüksek.
Bürûz: Belirme, âşikâr olma, meydana çıkma.
Büt: Put.

C

Cârî, câriyye: Cereyan eden; geçen, akan.
Câriha: İnsanın a'zâsı, organı.
Cây-gîr: Yer tutan, yerleşen.
"Câze, yecûzu": "Câiz oldu, câiz olur."
Cebân: Korkak.
Cebbâr: Cebr edici, zorlayıcı, zorba, kuvvetli.
Cedîd, cedîde: Yeni.
Cedvel: Su kanalı; kanal.
Cehûd: Yahûdî.
Celîl, celîle: Büyük, ulu.
Celîs: Birlikte oturan; arkadaş.
Cemâl-i bâ-kemâl: Kemâlli güzellik; mükemmel güzellik.
Cenn: Örtmek, saklamak, kaplamak.
Cennât: Cennetler.
Cennâtü's-sıfât: Sıfatlar cennetleri.
Cennâtü'z-Zât: Zât cennetleri.
Cennet-i a'mâl ve ef'âl: Ameller ve fiiler cenneti.
Cerbeze: Güzel konuşma, beceriklilik.
Cesedânî: Cesede âit.
Cevâd: Cömert.
Cevâz: Geçme; câiz olma.
Cezâ: Karşılık verme; karşılık.
Cidâl: Karşılıklı kavga; harâretli konuşma; fikir münakaşası.
Cidd: Ciddiyyet.
Cihât: Cihetler.
Cilve-ger: Tecellî eden, görünen, zâhir olan.
Cinân-ı huld: Huld cennetleri; ebedîlik cennetleri.
Cirm: Cisim, hacim.
Cübn: Korkaklık.
Cühelâ: Câhiller.
Cümel: Cümleler.
Cünûn: Delilik.
Cür'a: Yudum.

Ç

Çâh: Çukur, kuyu.
Çâlâk: Çevik; büyük adam.
Çemenzâr: Çimenlik.
Çâre-cû: Çâre arayıcı.
Çâre-nâ-pezîr: Çâre bulunmaz; çâresi olmayan.
Çâre-sâz: Çâre bulan.
Çarh, çerh: Çark, felek, yay.
Çeşm: Göz.
Çevgân: Cirit oyunu deyneği; çevgen.

D

Dâğ: Yara.
Dâim, dâime: Devamlı, sürekli.
Dâhik, dâhike: Gülen.
Dâiye: İçten gelen teşvîk edici duygu; arzû; istek; iddiâ.
Dâll: Dalâlette olan.

Dâllîn: Dâll olanlar; dalâlette olanlar.
Dâr: Ev, yer, yurt.
Darb-ı mesel: Ata sözü.
Darb-ı mesel-i âmiyâne: Halk darb-ı meseli; halk tâbiri, deyimi.
Dâr-ı şekā: Şakîlik evi; cehennem.
Dârü'l-karâr: Karar evi; âhiret yurdu.
Dâye: Çocuğa bakan dadı.
Dayyık: Dar.
Debûr: Batı rüzgarı.
Def'-i tabîî: Abdest bozma.
Delâil: Deliller.
Delîl: Kıyâs-ı mantıkî, mantıkta kıyas.
Dem-beste: Soluğu kesilmiş, susmuş.
Derecât: Dereceler; (yukarı çıkılacak) basamaklar.
Derece-i nihâye: Son derece.
Derekât: Derekeler; (aşağı inilecek) basamaklar.
Derûn: İç.
Dest-gîr: Elinden tutan: yardım eden.
Dest-i gayb: Gayb eli.
DEYYÂN: Hesâba çeken, mükâfatlandıran veyâ cezâlandıran; hüküm veren.
Dıyk-ı hafâ: Hafîlik darlığı; gizlilik darlığı.
Dîde-i akıl: Akıl gözü.
Dil-dâde: Gönlünü vermiş; gönül vermiş.
Dûr: Uzak.
Dürdâne: İnci tânesi.
Dürr-i yegâne: Eşi bulunmayan tek inci.
Dürr-i yetîm: İri,büyük, tek inci.

E

Eamm: En umûmî; daha umûmî.
Eb: Baba.
Eb'ad: En uzak.
Ebdân: Bedenler.
Ebedü'l-âbâd: Ebedlerin ebedi; ebediyyen.
Eblağ: Daha belîğ, daha belâgatli, olgunluğa en yakın.
Ebr: Bulut.
Ebrâr: Hayır ve ihsan sâhibleri, iyiler; özü sözü doğru olanlar; sâlih kimseler.
Ebyen: En açık ifâdeli.
Ecell: Daha büyük, daha yüce; en büyük.
Echel: En câhil.
Ecîr: Ücretle çalışan; ücretli.
Ednâ: Aşağı, alt.
Ef'î: Engerek yılanı.
Efkâr: Fikirler.
Efsah: En fasîh.
Ehass: Daha husûsî, en husûsî.
Ehassu'l-havâss: Hâssların en hâssı; seçkinlerin en seçkini.
Ehvâ: Hevâlar; istekler, hevesler, arzûlar.
Ehviye: Hevâlar; istekler, arzûlar.
Ekl: Yeme, yemek.
Ekmeh: Anadan doğma kör.
Elhân: Lahnlar; nağmeler.
Elem-nâk: Elem verici, elemli.
El-fakru fahrî: "Fakirlik iftihârımdır."
Emced: Şerefli.
Emkine: Mekânlar.
Emlâh: Milhler; tuzlar.
Emlah: Pek melîh, çok güzel
Emmâre: Kuvvet ve şiddetle emr edici.
Emn: Emînlik; korkusuzluk, güven, râhatlık.
Emrâz: Marazlar; hastalıklar.
Emr-i zâid: Ziyâde olan emr; fazladan olan şey; ilâve şey.
Emsâl: Misiller, eşler, benzerler.
Emvât: Ölüler.
Emzice: Mizaclar; tabîatlar.
-Endîş: .... düşünen; .... kuran.
Ene: Ben.
Eneiyyet: "Ben"lik.
Ene'n-nâr: Ben ateşim.
Enhâr: Nehirler.
Enîs: Dost, arkadaş, sevgili.
Enker-i nekerât: Nekrelerin en nekresi, belirsizlerin en belirsizi, en belirsiz, en bilinmeyen.
Ente: Sen.
Enver: En nurlu.
Enzâr: Nazarlar; görüşler.
Erbâb-ı müteferrika: Ayrı ayrı Rab'lar, muhtelif Rab'lar.
Ercül: Ayaklar.
Erfa': En refî'; en yüksek.
Erkân: Rükünler; (namazın) rükünleri.

Ervâh-ı mücerrede: Mücerred ruhlar; her türlü kesâfetten tecrîd edilmiş ruhlar.
Erzâk: Rızıklar.
Esfel: En aşağı.
Esvât: Kamçılar.
Eşkâl: Şekiller.
Eşrâf: Şerefli kimseler: ileri gelenler.
Etfâl: Çocuklar.
Etfâl-ı nâkısa: Büyümemiş küçük çocuklar.
Etibbâ: Tabîbler, doktorlar.
Evâhir: Âhirler; sonlar.
Evâil: Evveller.
Evâmir: Emirler.
Evâsıt: Vasatlar; ortalar.
Evcâ': Veca'lar; ağrılar, acılar.
Evfer: Pek vâfir; pek çok, pek bol.
Evlâ: Daha uygun, daha iyi.
Evzâ': Vaz'lar; vaziyetler, durumlar.
Eydî: Eller.
Eymen: Tâlihli, kutlu.
Eyniyyât: Eyniyyetler: cihetler.
Eyniyyet: "Eyne" olmaklık; mekanda oluş; bir cihette oluş; cihet.
Ezvâk: Zevkler.

F

Fâhir, fâhire: Fahr eden; şanlı, şerefli; kıymetli, değerli.
Fâhiş: Çok çirkin ve kötü olan; aşırı olan; aklın kabûl etmediği şey.
Fahr: İftihâr; öğünme, şeref, büyüklük.
Fâiz: Feyezan eden; taşan; feyz bulan; nâil olan, ulaşan, elde eden.
Fakr-ı sûrî: Şeklî ve maddî fakirlik.
Fânî-fillâh: Allah'da fânî olan.
Fâsıkûn: Fâsıklar.
Fasl-ı rebî': İlkbahar mevsimi.
Fasl-ı şitâ: Kış mevsimi.
Fâtiha: Başlangıç.
Fatîn: Zekî, akıllı, kavrayışlı.
Fazâhat: Edebsizlik, alçaklık.
Fâzıl: Fazîletli, üstün.
Fecere: Fâcirler; günahkârlar.
Fecr-i sâtı': Işıkları yükselen fecir.
Ferdiyyet-i selâsiyye: Üçlü teklik.
Felak-ı subh: Sabah aydınlığı.
Fem: Ağız.
Fenâü'l-fenâ: "Fenâ"nın "fenâ"sı; fenâdan dahi fenâ bulma.
Ferdiyyet: Teklik.
Ferîd, ferîde: Tek, eşsiz, yegâne.
Ferîk: Fırka; cemâat, topluluk.
Fetret: İki peygamber arasında geçen zaman.
Fevâhiş: Fâhişeler; çok kötü ve çirkin şeyler.
Fevâid: Faydalı bilgiler.
Fevk: Üst.
Fevt: Kaybetme, kaçırma.
Fevz: Gâlib gelme, zafer kazanma; üstünlük, kurtuluş.
"Fe-yekûn": Tekevvün eder; olur.
Feyyâz: Çok çok feyz eden; feyz, bereket ve bolluk veren.
Fıkdân: Bulunmazlık, kıtlık.
Fidâ: Fidye; bir şeyin yerine verilen şey; kurbanlık; kurtulmak için verilen şey.
Firâr-ı isevî: Hz. İsâ'nın kaçması.
Firkat-i me'lûfât: Ülfet edilen şeylerden ayrı kalma.
Fiten: Fitneler, belâlar, fesatlar, karışıklıklar.
Fî-zamâninâ: Zamânımızda.
Fuhş: Bir şeyin aşırı ve çirkin olması.
Furkān: Hak ile bâtıl arasını tefrîk eden; temyîz etme; fark etme, ayırma.
Füsûn: Sihir, büyü, efsûn, sırlı şey.
Fütûh: Fetihler, zafer, gâlibiyet; açma, açılış; ferahlama, umulmayan bir şeyin zuhûru.
Fütûhât-ı selâse: Üç fütûh.
Fütûr: Zayıflık, gevşeklik, bezginlik.

G

Gâfilân: Gâfiller.
Galat: Yanlış, yanılma.
Gaybet: Gâib olma.
Gâsıb: Gasb eden; zorla alan, zorba; yağmacı.
Gaybûbet: Gâib olma; kaybolma, yok olma.
Gayr-ı münkasim: Kısımlara ayrılmayan,

bölünmez.
Gayret: Kıskanma.
Gayr-i mülâyim: Uygun olmayan, hoşa gitmeyen.
Gayr-i neyyir,e: Işıklı olmayan, ışıksız.
Gazûb: Çok öfkeli, hiddetli.
Gevher: Cevher.
Gıdâiyyet: Gıdâ olma.
Girân: Ağır.
Girîbân-çâk-ı aşk: Aşktan yakası yırtık.
Gulâm: Genç oğlan.
Gûnâ-gûn: Renk renk; çeşit çeşit.
Güft ü gû: Dedikodu.
Gülzâr: Gül bahçesi.
Gümân: Zan, şüphe.
Gümrâh: Yolunu şaşırmış: sapık.
Güzer: Geçme, geçiş.
Güzîde: Seçkin, seçilmiş.

H

Hâb: Uyku.
Haber: Hadîs-i şerîf.
Habîb: Sevgili.
Habîsât: Kötü, pis şeyler.
Hadd-i evsat: Mantık'da: Kesin kıyasta orta terim.
Hadîd: Hiddetli, keskin.
Hafâ: Hafî olma, gizlilik.
Hâhiş-ker: İstekli, arzûlu.
Hâhiş-kerân: Hâhiş-kerler; istekliler.
Hâim: Aşkından dolayı şaşkın.
Hakkāni, hakkāniyye: Hakk'a âit, Hak ile ilgili.
Hakkıyyet: Hak olma, Hak oluş keyfiyyeti.
Hal': Soyma, çıkarma.
Halâ: Boş, boşluk; bir şeyi hâvî olmayan fezâ.
Halâik: Mahlûklar, yaratıklar.
Halîfetullah: Allâh'ın halîfesi.
Halk-ı ârif: Ârifin yaratması.
Hâlikîn: Hâlikler, helâk olucular.
Halîl: Sevilen dost; seven dost.
Halîlü'r-Rahmân: Rahmân'ın sevgilisi, dostu.
Halîm: Yumuşak huylu.
Hamâkat: Ahmaklık.
Hâm-ı ezelî: Ezelî ham; ezelde çiğ.
Hâmız-ı fahm: Asit karbonik.
Hâmisen: Beşinci olarak.
Hamr: Şarâb.
Handân: Gülen.
Harâbî: Harablık.
Hareket-i inbisâtiyye: Yayılma hareketi.
Hareket-i inkıbâziyye: Çekme hareketi; gerilme hareketi.
Harf-i imtinâ': İmtinâ' harfi; "lev" harfi gibi, bir filiin mânâsının imkansızlık bildirmesi için kullanılan harf.
Harf-i şart: Arapçada şart bildiren harf.
Harf-i ta'rîf: Arapçada isimlerin başına gelen (elif ve lam harfi) ki o ismi belli, belirli kılar. (Fr. article défini).
Har-furûş: Eşek satıcısı.
Hârr: Sıcak
Hasâset: Aşağılık, bayağılık, kıymetsizlik.
Hasenât: Güzellikler; iyilikler.
Hasîs, hasîse: Kıymetsiz, değersiz, bayağı.
Hasm, hasım: Düşman.
Hassâs: Hisseden, hissedici; duygu sâhibi.
Hâşâ sümme hâşâ: Aslâ ve kat'â; olmaz böyle şey; aslâ böyle olamaz.
Haşyet: Korku, korkma.
Haşyetullah: Allah korkusu.
Hâtime: Son.
Hatt-ı müstakîm: Doğru çizgi.
Havâyic: Hâcetler, ihtiyaçlar.
Havf: Korku, korma.
Hayâl-endîş: Hayâl kurucu, hayalci.
Hayrât: Hayırlar, iyilikler.
Hazret-i a'lâ: En yüksek hazret, en yüksek mertebe.
Hazret-i esfel: En aşağı hazret; en aşağı mertebe.
Hem-nişîn: Berâber oturan; birlikte bulunan.
Hem-renk: Aynı renkte olan.
"Heme ez Ost": "Hep O'ndandır."
"Heme Ost": "Hep O'dur."
Hempâ: Arkadaş, ayakdaş.
Hevl: Korku.
Heyâkil: Heykeller.

Heyemân: Şiddetli, aşırı aşk.
Hey'et: Astronomi.
Hıllet: İçten sevgi, hakîkî sevgi, dostluk, muhabbet.
Hımâr: Eşek.
Hırâset: Bekleme, koruma.
Hıredmend: Akıllı, anlayışlı.
Hıref: Hırfetler; san'atlar, meslekler.
Hıyre-ser: Sersem, alık.
Hidâyet-bahş: Hidâyet veren.
Hidemât-ı şâkka: Güç, eziyetli hizmetler.
Hikemiyyât: Hikeme âit şeyler: hikmet ve felsefe ile ilgili şeyler, sözler, düşünceler.
Hisset: Değersizlik, kıymetsizlik; aşağılık; cimrilik.
Hubb: Sevgi, sevme; muhabbet.
Hûb-rû: Güzel yüzlü.
Hubût: Aşağı inme.
Hulel: Hulleler, elbîseler.
Hulf: Sözünde durmama.
Humekā: Ahmaklar.
Hums: Beşte bir.
Hurrem: Sevinçli, mesrûr.
Hurşîd-i bâ-işrâk: Nurlandırıcı güneş.
Husûf: Ay tutulması.
Husûl-pezîr: Husûl bulucu.
Husûsiyyât: Husûsiyetler.
Huzûzât: Hazlar, hoşa giden, hoşlanılan şeyler.
Hüdâ: Hidâyet.
Hükkâm: Hâkimler, hükümdarlar.
Hüsn-i hâtime: Güzel son.
Hüsran: Zarar ziyan.
Hüve: O.

I

Idrâb eylemek: Yüz çevirtmek, vaz geçirmek.
'Ikāb: (Ta'kîb etme); cezâ, eziyet, azâb.
Isfırâr: Sararma.
Istıfâ: En temizini seçip ayırma; seçme, seçkin kılma.
Iyş: Yaşayış, yaşama.

İ

Îâd: Va'd etme; söz verme; tehdîd etme, korkutma.
İâre: Ödünç verme.
İbtidâen: İbtidâ olarak; başlangıç olarak; önceden.
İbtilâ: İmtihan.
İbkā: Bâkî kılma; devamlı kılma; devâm ettirme; geriye bırakma.
İbtilâ-i ilâhî: İlâhî imtihan.
İblâğ: Eriştirme, ulaştırma.
İbtidâ': İbtidâ' etme; örneksiz meydana getirme.
Îcâbât: Îcâblar; gerekler.
İctimâ'-gâh: Toplanma yeri.
İctinâb: Sakınma, çekinme.
İdbâr: Arkasını dönme.
İdbâr: Talihsizlik, perîşanlık; mevki'den veya gözden düşme.
İddihâr: Biriktirme, toplayıp saklama.
İdhâl: Dâhil etme; girdirme, sokma.
İdrâkât: İdrakler.
İfâdât: İfâdeler.
İfnâ: Fânî kılma.
İftirâk: Ayrılma.
İğfâl: Gaflet dolayısıyla unutma, ihmâl etme.
İğmâz-ı ayn: Göz yumma.
Îhâm etmek: Şüphe ve tereddüde düşürme; iki ma'nâsı olan bir kelimenin en az kullanılan ma'nâsını kasd ederek o kelimeyi kullanma.
İhbârân: Haber vererek: bildirerek.
İhlâk: Helâk etme.
İhsâs: Hissettirme, duyurma.
İhtilâf-ı ezvâk: "Zevk"lerin ihtilâfı; "zevk"lerin birbirinden farklı oluşu.
İhtilâk: Yalan uydurma; uydurma.
İhtilâl: Bozukluk, karışıklık, düzensizlik.
İhtilâl-ı mizâc: Mizâc bozukluğu; rahatsızlık.
İhtilât: Karışma; birlikte bulunma.
İhtirâât: İhtirâ'lar, îcâdlar, îcâd olunan şeyler.
İhtirâk: Yanma.

İhtirâm: Hürmet gösterme.
İhtiyâl: Hîle yapma.
İhvân: Kardeşler.
İhzâr: Hazırlama; huzûra getirme.
İhzârât: İhzârlar; hazırlamalar, hazırlıklar.
İkā': Vukūa getirme; gerçekleştirme, yapma.
İkāmet: Oturma, hazır bulundurma.
'İkāb: (Ta'kîb etme); cezâ, eziyet, azâb.
İkbâl: Tâlihli olma: gözde olma, bir mevki'de bulunma.
İhrâk: Yakma.
İksâ: Kisve verme; giydirme.
İktibâs: Ödünç alma; alma.
İktisâr: Hasr etme; inhisâr ettirme, mahsûs kılma.
İlâ-gayri'n-nihâye: Nihâyeti olmayıncaya kadar; nihâyetsiz olarak.
İlâvât: İlâveler.
İlbâs: Giydirme, büründürme.
İllet: Hastalık; sebep.
İllet-i gâiyye: Maksada, gâyeye, netîceye âit illet; netîceyi ortaya koyan sebeb.
İlm-i billâh: Allah ile ilim; Allah hakkında ilim.
İlm-i sarf: Dil bilgisi, gramer ilmi.
İltizâz: Lezzet alma.
İmâmü'l-muhakkıkîn: Muhakkıkların imâmı.
İmrâr: Geçirme.
İmrâr-ı hayât: Hayat geçirme.
İmtisâlen-li'l-emr: Emre imtisâl ederek; emre uyarak.
İnhirâf: Münharif olma; sapma, ayrılma.
"İn": Eğer, şâyet, olsa bile.
İnâ': Kap.
İn'âm: Ni'met verme.
İncâz: (Va'dini) yerine getirme.
İndallah: Allah indinde, katında; Allah'a göre.
İnde'l-cemî': Herkes indinde.
İnde'l-halk: Halk indinde; halk katında, halka göre.
İnfikâk: Münfekk olma; ayrılma.
İnfilâk: Yarılma, aydınlanma.
İnfirâd: Ferd olma; tek olma, tek kalma.
İnhilâl: Hall olunma; çözülme, dağılma, erime.
İnhimâk: Eğilme; bir şeye fazla alâka gösterme.
İn'ikâsât: İn'ikâslar; aks etmeler, akisler.
İnkişâf: Keşf olunma; meydana çıkma; zâhir olma.
İntâc: Netîce vermek, netîcesini verme.
İntifâ': Faydalanma.
İntıfâ-pezîr: Sönücü, sönen.
İntihâb: Seçme.
İntivâ: Sarılma, dürülme.
İntizâren: Bekleyerek, gözleyerek.
İnzımâm: Zamm olma; ilâve edilme, katılma.
İrâe: Gösterme.
İrâs: Sebeb olma, verme.
İrbâh: Fayda ve kazanç elde etme; ziyâdeleşme.
İrs: Mîras; verâset, soy.
İrzâ: Râzı etme.
İrzâk: Rızıklandırma; rızık verme.
İs'âd: Yardım etme, müsâade etme; saîd kılma, mes'ûd kılma, saâdete sevk etme.
İsâet: Kötü iş işleme; bozma.
İsfâr: Aydınlanma, nurlanma.
İskā: Sulama; su verme.
İskāt: Düşürme.
İsmâ': İşittirme.
İsneyniyyet: İkilik.
İstiâne: Yardım isteme.
İstiâze: Sığınmak isteme.
İstibşâr: Müjdeleme, müjde alma, sevinme, ferahlama.
İsticâbet: Duânın kabûl edilmesini istemek.
İsti'câl: Acele etme.
İsticlâât: İsticlâlar; zuhûrlar, ızhârlar.
İstid'â: Yalvararak isteme; duâ edip isteme.
İstidlâlât: İstidlâller.
İstifhâm: Sual sorma, sorma.
İstihkāk: Hak kazanma, hak etme.
İstihlâf: Halîfesi olmak.
İstihlâk: Helâk olma; tüketme, tüketilme, harcanma.
İstihrâc: Çıkarma, netîce çıkarma: ma'nâ

çıkarma.
İstihzâr: Hazırlama, hazır bulundurma; hatırlama, hatıra getirme.
İstikā: Zorlayarak kusma, geri çıkarma.
İstinâd: Dayanma.
İstişhâden: Şâhid getirerek.
İstişmâm: Şemm etme, koklama.
İşbâ': Doyurma; doyma; çoğaltma.
İşrâk: Nurlandırma, aydınlatma.
İştibâh: Şüphelenme; şüphe.
İtbâ': Tâbi' kılma, arkasından getirme; arkasına ilâve etme.
İ'tiyâd: Âdet edinme; alışkanlık hâline getirme; alışkanlık.
İ'tizâr: Özür dileme; özür beyân etme.
İtmi'nân: Tatmîn olma.
İttikā: Sakınma; takvâ.
İttisâ': Vâsi' olma, genişleme.
İtyân: Getirme; yerine getirme, îfâ.
Ityân-ı rızık: Rızkını getirme; rızık te'mîn etme; rızkını verme.
İ'vicâc: Eğri büğrü olma; engebeli olma.
İzâ'a: Zâyi' etme, kaybetme.
İzâr: Belden aşağıyı örten örtü; peştemal.
İ'zâz: Azîz kılma, izzetli kılma.
İzdiyâd: Ziyâdeleşme, artma, çoğalma.
İzhâb: Uzaklaştırma; ber-taraf etme, giderme, izâle etme.
İzhâk: Mahv etme, yok etme.
İzlâl: Zelîl kılma, zelîl etme.

K

Kable'l-halk: Yaratmadan önce.
Kabz: (Rûh'un) alınması, çekilmesi.
Kabz etmek: Kendine doğru çekmek, tutmak, almak.
Kabz-ı yesîr: Kolayca çekmek, yavaş yavaş çekme; azar azar giderme.
"Kaddesallâhu rûhahû": "Allah rûhunu takdîs eylesin!"
Kahhâriyyet: Kahhâr oluş; kahr edicilik.
Kāhir, kāhire: Kahr eden; yok edici, ezici.
Kahkarî: Rücû etme; geri dönüş.
Kaht: Kıtlık, kuraklık.
Kāil: Söyleyici.
Kāim-i makām: Makāma kāim olan; birbirinin yerine geçen.
Kâin: Mevcut olan, var olan, olan.
Kal': Koparma, sökme.
Kālen: Söz ile, sözlü olarak.
Kam': Ezme, zabt etme.
Kâmin: Gizli, saklı; potansiyel halde olan.
"Kâne ve yekûnu": "Oldu ve olur."
Karîben: Yakında; biraz sonra.
Kāriîn: Kāri'ler; okuyucular.
Karîn: Yakın, arkadaş, yoldaş.
Kasab-ı sabakı hâiz olmak: Müsâbakada birinci gelmek.
Kasem: Yemin.
Kâşif, kâşife: Keşfeden.
Kat'-ı mesâfe: Mesâfe kat etme.
Kat'ı- nazar: Bakışı kesme; bakmama, nazar-ı i'tibâra almama.
Kātı': Yol kat' eden; kesen.
Katl: Öldürme, öldürülme.
Kavânîn: Kānûnlar.
Kavî, kaviyye: Sağlam, kuvvetli.
Kavl-i meşhûr: Meşhûr olan söz; yaygın görüş ve kanâat.
Kayy: Kusma.
Kāzûrât: Pislikler.
Kebş: Koç
Ke-ennehû: Sanki, gûyâ.
Kefere: Kâfirler.
Kelb: Köpek.
Kelime-be-kelime: Kelimesi kelimesine.
Kemîn: Pusu; saklı, örtülü.
Kemîn-i hafâ: Gizlilik pususu; gizlilik örtüsü.
Kemmiyyât: Kemmiyyetler; sayılar, nicelikler.
Kemter: Daha aşağı; eksik, noksan; hakîr.
Kerîm: Kerem sâhibi; cömert.
Kesb: Kazanma, kazanç.
Kesb-i sıhhat: Sıhhat kazanma; doğruluk, sağlamlık kazanma.
Kesîrü'l-insilâh: İnsilâhı çok olan; beden ve ceset kayıtlarından sık sık çıkan.
Keşfiyyât: Keşfe âit şeyler; keşîfler.
Ketm: Gizleme, saklama, gizlilik.

Kılâde: Gerdanlık.
Kırâet: Okuma.
"Kıs alâ hâzâ!": Buna göre değerlerini kıyâs et!
Kışr: Kabuk.
Kıyâs-ı iktirânî: Mantık'da: Sonucu mukaddemelerde (öncüllerde) mânâ bakımından bulunup, şekil bakımından bulunmayan "kesin kıyâs".
Kibâr: Kebîrler; büyükler.
Kilâb: Köpekler.
Kitâbet: Yazı yazma.
Kizb: Yalan.
"Kuddise sırruhu'l-a'lâ": "Onun yüksek sırrı takdîs olunsun!"
"Kuddise sırruhümâ": "İkisinin sırrı mukaddes olsun!"
Kulûb-i kāsiye: Katı, idrâksiz kalbler.
Kurb-ı ferâiz: Farzlar ile yakınlık; farîzalar ile Hakk'a yakın olma.
Kurb-i nevâfil: Nâfileler ile yakınlık; nâfileler ile Hakk'a yakın olma.
Kurs-i kamer: Ayın kursu; ayın görülen yüzü, çemberi.
Kusvâ: En nihâyette olan; son derece olan; a'zamî.
Kutbü'l-aktâb: Kutupların kutbu.
Kutr-ı tâm: Tam çap.
Kuyûd-ı mantıkıyye: Mantık kayıtları, bağları, hududları.
Kuzât: Kadılar.
Kübrâ, (Mukaddime-i kübrâ): Mantık'da: Büyük önerme; kesin kıyasta büyük terimin içinde bulunduğu öncül.
Küdûrât: Küdûretler, bulanıklıklar.
Küfüvv: Eş, benzer, denk.
Küll-i bi'l-esmâ: Esmâ ile küll olan.
Küşûf: Keşifler.
Kütüb-i münzele: İnzâl olunan kitaplar.

L

Lâ: Nefy edâtı; kelimenin önünde olumsuzluk bildirir. **Lâ-taayyün:** Taayyünsüzlük gibi; hayır; menfî olma; yok.
Lâ-mekân: Mekânsızlık.
Lâ-yeteğayyer: Tağayyür etmez; değişmez.
Lâgâr: Arık, cılız, zayıf.
Lâhık, lâhıka: Lühûk eden; yetişen; eklenen; sonradan gelen,
Sâbık ve lâhık: Eskisi ve yenisi; önceki ve sonraki.
Lahn: Âhenk, nağme, ses.
Lahn-ı kavil: Sözün nağmesi, âhengi, akışı.
Lâik: Lâyık, yakışan, yaraşır.
Lâl ü ebkem: Dilsiz; şaşa kalmış.
Lâm-ı ta'rîf: Arapçada isimlerin başına getirilen "elif ve lâm" harfi; (Fr. article défini) önünde bulunduğu kelimeyi ta'rîf eder, ya'nî belirler. Daha önce belirlenmiş olan kelimede "ahd" ifâde eder; ya'nî o kelimenin daha önce ma'lûm ve ma'hûd olduğunu belirtir.
Latîfe: İnsandaki "ruh", "kalb", "sır" gibi cisim olmayan latîf şeyler.
Lâyıh, lâih: Parlayan; parlak, âşikâr.
Lebîb: Akıl ve zekâ sâhibi; fatîn.
Lem'a: Parıltı.
Lem'a-nisâr: Parıltı saçan; pırıl pırıl parlayan.
"Lev": Şâyet, eğer, olsa bile.
"Lev zahara": "Şâyet zâhir olsaydı."
Levm: Zemm etme; kötüleme, ayıplama, kınama.
Levvâme: Levm edici; kötüleyici, ayıplayıcı.
Levniyyet: Renkli oluş; renklilik.
Levsiyyât: Pis şeyler, pislikler.
Li-nefsihî: Kendi nefsi için; kendi nefsinden dolayı.
Livâ: Bayrak.
Li-zâtihî: Kendi zâtı için; kendisi için, kendiliğinden.
Lokma-hôr: Lokma yiyici.

M

Mâ: (Farsça) Biz.
Ma'den-i kemâlât: Kemâller ma'deni, kaynağı.
Mâder: Anne.
Ma-fevk: Üst taraf.

Ma'füvv: Afv olunmuş.
Mağmûm: Gamlı, kederli.
Mağz: İç, öz.
Mağzûb: Gazab edilmiş.
Mağzûbün-aleyhim: Kendilerine gazablanılmış, gazab edilmiş.
Mâh: Ay.
Mahâvif: Korkunç, korku veren şeyler, tehlikeli yerler.
Mahbûbân: Mahbûblar; sevilmişler, sevgililer.
Mahbûbât: Sevilen şeyler.
Mahcûbîn: Mahcûblar; mâsivâ perdeleriyle hicablamış olanlar.
Mahdûm: Kendisine hizmet edilen.
Mahmûdât: Hamd edilmiş şeyler: övülmeğe değer şeyler.
Mahmûdiyyet: Mahmûd olma; övülmüşlük.
Mahmûl: Haml olunmuş; yüklenmiş, yüklü.
Mahrec: Çıkış yeri; harflerin ağızdaki çıkış yeri.
Mahsûr: Hasr edilmiş; sınırlanmış, kuşatılmış.
Mahtûm: Hatm olunmuş; mühürlenmiş.
Mahzar: Huzûr yeri; hazır olunan yer; meşhed.
Mahzûl: Hor, hakîr, perîşan.
Ma'iyyet: Berâberlik; berâber olma, birlikte olma.
Mâiyyet: Su olmaklık; su olma hâli.
Mak'ad-ı sıdk: Sıdk makāmı.
Makāle: Söylenilen söz.
Makdûr: Kudrete konu olan; kendisine kudret sarfedilmiş olan; takdîr olunmuş, kader.
Makhûr: Kahr edilmiş, kahra uğrayan.
Maksûdün-bi'z-zât: Bizzat maksûd olan.
Mâ-lâ-ya'niyyât: Mâlâyânîler; mânâsız şeyler.
Mâ-lâ-yutâk: Tâkat yetirilemiyen şey.
Mâ-melek: Mâlik olunan şeyler.
Ma'mûre: Ma'mûr olan yer; şehir.
Ma'mûriyyet: Ma'mûr olma; ma'mûrluk, imâr edilmişlik.
Manzûr: Nazar edilen; kendisine bakılan.
Manzûriyyet: Bakılmışlık.
Maraz-ı amâ: Körlük hastalığı.
Marzıyyün-anh: Kendisinden râzı olunmuş.
Marzî: Kendisinden râzı olunmuş.
Mâ-sadak: Tasdîk olunan şey.
Masîr: Varılan yer, varılacak yer.
Masnû': Yapılmış; yapılmış şey.
Mâ-taht: Aşağısı.
Mazbût, mazbûta: Zabt edilmiş, kayda geçirilmiş.
Mazbûtiyyet: Zabt olunmuşluk; kaydedilmişlik.
Mazrûf: Zarflanmış; zarfın içinde bulunan; bir kabın içinde bulunan.
Ma'zûl: Azl edilmiş; uzaklaştırılmış.
Mebhût: Hayrette kalmış, şaşkın.
Mecâlî: Meclâlar; mazharlar, görüntü yerleri, tecellî yerleri.
Mecbûr: Cebr edilmiş.
Mechûlü'l-hadd: Haddi mechûl; hudûdu bilinmeyen.
Mecma': Toplanma yeri; bir araya gelinen yer.
Mecmû': Cem' olunmuş; toplanmış; hepsi, bütün.
Me'cûr: Ecirlendirilmiş; sevâbını bulmuş.
Meczûm: Cezm olunmuş; niyet edilmiş; kat'î karar verilmiş.
Medhal: Dahli olma, bir işte te'sîri olma; bir işte parmağı olma.
Medhûl: Kendisine dâhil olunan; kendisine girilen.
Medîd; medîde: Uzun.
Mefdûl, (Mefzûl): Kendisinden daha fazîletli olunan; üstün olunan.
Mefhûm: Fehm olunan; anlaşılan; kavram.
Meftûh: Feth olunmuş; açılmış.
Mefzûl; (mefdûl): Kendisinden daha fazîletli olunan; üstün olunan.
Mehâvif: Korkunç, korkulu şeyler, tehlikeli yerler.
Me'hûz: Ahz edilmiş; alınmış.
Mekânet: Mertebe, rütbe.
Mekâniyyet: Mekâna âit olmaklık.
Mekîn: Temekkün eden; bir mekâna

yerleşen.
Mekrûhât: Mekrûh şeyler; kerîh görülen şeyler.
Mekşûfü'l-gıtâ: Perdesi keşf olunmuş, açılmış.
Me'kûl: Ekl olunan; yenilen.
Me'kûliyyet: Ekl edilmişlik; yiyilmişlik.
Mel'abe: Oyun, oyuncak.
Me'lûfât: Ülfet edilen şeyler; alışılan şeyler.
Memdûhât: Memdûh olan şeyler; övülen, beğenilen şeyler.
Me'mûl: Emel edinilen; umulan, beklenilen.
Me'mûr: Kendisine emr olunan.
Men: (farsça): Ben.
Menâm: Uyku.
Menâsıb: Mansıblar; mevki'ler.
Menâzil: Menziller; inilen yerler.
Menba'-ı nakāis: Nakîsalar menba'ı; noksanlıklar kaynağı.
Menfûz: Kendisine nüfûz edilmiş; içine girilmiş.
Menkūl: Nakl edilmiş.
Mensûh: Nesh edilmiş; kaldırılmış.
Menzile: Derece, rübte, seviye.
Menzilet: Derece, rütbe, mertebe.
Mezâhib: Mezhebler; gidilen yollar.
Merâkib: Merkebler, üzerine binilen şeyler.
Merbûbât: Merbûblar; kullar, mahluklar.
Merkeb: Üzerine binilen şey; binek.
Merkûb: Üstüne binilen; binek.
Merkûbât: Merkûblar.
Mersûm: Resm olunmuş.
Merzûk: Rızıklanmış..
Mesâlik: Meslekler; sülûk edilen şey; yollar; mektebler, sistemler.
Mesâfât: Mesâfeler.
Mescûd: Kendisine secde edilen, secde edilmiş.
Meserrât: Sürûrlar; sevinçler, memnûniyetler.
Meslek: Sülûk edilen yol.
Mesrûd, mesrûde: Serd edilen; söylenilen, bildirilen.
Meşâmm-ı temyîz: Temyîz etme duygusu.
Meşâyih: Şeyhler.
Meşhed: Müşâhede yeri; şühûd yeri; şehîd olunan yer; şehîd mezarı.
Metâlib: Matlablar, istekler.
Mevâdd-ı ûlâ: İlk maddeler.
Mevc: Dalga.
Mevhûb: Hibe edilmiş; bağışlanmış.
Mevhûmü'l-vücûd: Vücûdu mevhûm olan.
Mevsûfiyyet: Vasıflanma, sıfatlanma.
Mevsûl: Kendisine vasl olunan; birleşilen, kavuşulan.
Mevt-i ıztırârî: Iztırârî ölüm; tabîî ölüm.
Mevt-i ihtiyârî: İhtiyârî ölüm; irâdî ölüm; kendi gayreti ile fânî olma.
Meyyit: Ölü.
Mezâmm: Zemm etme, ayıplama; zem olunan şeyler, mezmûm şeyler.
Mezîd: Artma, çoğalma, ziyâde; fazlalık.
Mezkûr: Zikr olunan.
Mezkûrât: Mezkûr şeyler; zikredilen şeyler.
Mezmûmât: Mezmûm şeyler.
Mezmûmiyyet: Mezmûm olma; kötülenmişlik, ayıplanmışlık.
Miât: Yüzler, yüzden dokuz yüz doksan dokuza kadar olan sayılar.
Miftâh: Anahtar.
Min-cihetin: Bir cihetten, bir bakıma.
Min-haysü'l-hiss: His bakımından.
Min-haysü'l-beşeriyye: Beşeriyet bakımından, beşer olmak i'tibâriyle.
Min-indillah: Allah indinden; tarafından, katından.
Min-külli'l-vücûh: Bütün vecihlerden.
Mine'l-ezel ile'l-ebed: Ezelden ebede.
Misl-i tâmm: Tam misli.
Misliyyet: Misil olma, benzer ve eş olma.
Mîzân: Terâzî, ölçü, ölçek.
Muabber: Ta'bîr olunan; bahs edilen.
Muabbir: Ta'bîr eden; rü'yâ tabircisi.
Muahhar: Âhirde olan; sonra olan.
Muallel: İlletli, illetlenmiş. (İlm-i sarfta:) ortasında vav, yâ veyâ elif gibi "illet" harflerinden biri bulunan kelime.
Muâvaza: Karşılık olarak verme; karşılık.
Muavvec: Eğilmiş, eğri, eğik, engebeli.
Muâyene: Gözüyle görme.
Muazzib: Ta'zîb eden; azab veren.

Mûda': Tevdî' edilmiş; emânet verilmiş.
Mudârebe: Döğüşme, vuruşma.
Mudğa, (muzga): Bir parça et, küçük et parçası.
Muğtedî: Gıdâlanan.
Muğtezî: Muğtedî; gıdâlanan.
Muhaffef: Hafifletilmiş.
Muhakkak: Tahakkuk etmiş; gerçekleşmiş, gerçek.
Muhakkık: Tahkîk eden; gerçekleştiren, hakîkatine eren.
Muhalled-fi'n-nâr: Cehennemde dâimî kalıcı.
Muhârebât: Muhârebeler, harpler.
Muhâtabât: Muhâtabalar; karşılıklı görüşme ve konuşmalar.
Muhâziyen: Muhâzî olarak, mukābil olarak.
Muhdesât: Muhdes şeyler; sonradan vücûda getirilmiş şeyler; hâdis olan şeyler.
Muhdis: İhdâs eden; meydana getiren: söz söyleyen.
Muhibb: Seven.
Muhît-i mukābil: Karşı çenber.
Muhlis-i muvahhid: Muvahhidin hâlisi; hâlis muvahhid.
Muhsin: İhsan sâhibi.
Muhtâcün-ileyh: Kendisine ihtiyaç duyulan.
Muhtasaran: Muhtasar olarak, kısaca.
Muhtass: Tahsîs edilmiş; mahsûs kılınmış.
Muhtelifü's-suver: Sûretleri farklı farklı olan.
Muhterık: Yanan, yanmış.
Muhtelıt: Karışık, karışmış.
Muhkem, muhkemât: Sağlam, sıkı; müteşâbih âyet mukābili, mânâları açık, ilk bakışta anlaşılan âyetler.
Muhbir: İhbâr eden; haber veren.
Mukaddem: Takdîm edilmiş; önde bulunan, önce olan.
Mukaddemâ: Önce, önceleri, evvelce.
Mukadder, mukaddere: Takdîr edilmiş; kaderde ta'yîn edilmiş.
Mukaddime, mukaddeme: Mantık'da: Öncül; önerme; kıyasta büyük ve küçük terimleri içinde bulunduran önermelere denir.
Mukaddime-i uhrâ: Diğer mukaddime.
Mukaddime-i vâhide: Bir mukaddime, birinci mukaddime.
Mukaddimeteyn: İki mukaddime.
Mukannen: Kānunlu; belirli, belli.
Mukārenet: Yaklaşma, yakınlık, bitişiklik, kavuşma.
Mukarrebîn-i ilâhî: Allâh'a yakın olanlar.
Mukarrer: Kararlaştırılmış, bildirilmiş.
Mukavvim: Kāim kılan, kıvâma getiren; doğrultan, düzelten.
Muksır: Bir işi, gücü yettiği halde yapmayıp yarım bırakan, yapmaktan vaz geçen.
Muksırîn: Muksırler.
Muktezî, mukteziyye: İktizâ eden; îcâb eden, îcâb ettiren, gerektiren.
Munkatı': Kat' olunan: kesilen, kesilmiş.
Muntabi', muntabi'a: İntibâ' eden: izi, görüntüsü, şekli beliren; kalıplanmış.
Mûris: Mîrâs bırakan.
Musaffâ: Tasfiye edilmiş; süzülmüş, saflaştırılmış.
Musâhabet: Sohbet etme; arkadaşlık etme.
Musahhar: Teshîr edilmiş; emre âmade.
Musâhib: Bir kimse ile musâhabe eden, sohbetinde bulunan, konuşan arkadaş.
Musallî: Salât eden; namaz kılan, duâ eden.
Musarraf: Tasrîf edilen; idâre olunan, tasarruf edilen.
Musarrıf: Tasrîf eden; idâre eden, tasarruf eden.
Musîb: İsâbet eden.
Musavver: Tasvîr edilmiş.
Mû-şikâf: Kılı kırk yaran.
Mutâleb: Kendisinden istekte bulunulan.
Mutâlebe: İstekte bulunma.
Mutasavver: Tasavvur edilmiş; düşünülmüş.
Mutavassıt: Tavassut eden, aracı, arada bulunan, ortalarda bulunan, orta.
Mutazarrır: Zarar gören.
Mu'tekadât: Mu'tekadlar, i'tikād edilen şeyler, inanılan şeyler.
Mutlakan: Mutlak sûrette.

Mutmain, mutmainne: İtmi'nân bulmuş; tatmîn edilmiş; gönlü rahat; şüphesi olmayan.
Muttasıfen: Muttasıf olarak.
Muvâfık-ı mutî': Muvâfakat edip itâat eden.
Muvakkaten: Muvakkat olarak; geçici olarak.
Muvâzabat: Bir işle devamlı uğraşma, meşgûl olma.
Muvâzene: Mukābilinde olma.
Muzâdd: Zıd olan, karşı olan.
Muzâf kılma: Âid kılma.
Muzârî: Gelecek zaman, geniş zaman.
Muzâyaka: Sıkıntı, darlık.
Mübâhase: Karşılıklı konuşma, söz söyleme.
Mübâhat: Öğünme.
Mübâşir: İşe başlayan.
Mübâşir olmak: Başlamak.
Mübâyaa: Satın alma.
Mübâyenet: Ayrılık, başkalık, farklılık, zıtlık; aykırılık.
Mübâyin: Ayrı, farklı, zıt.
Mübde'ât: İbdâ' edilmiş şeyler; madde ve zamandan önce var edilen şeyler.
Mübelliğ: Tebliğ edici.
Müberrâ: Berî, temiz kılınmış.
Mübtenî: İbtinâ edilen; binâ edilen; kurulan, yapılan.
Mücâhedât: Mücâhedeler.
Mücessem: Tecessüm etmiş; cisimlenmiş; beden bakımından boylu poslu.
Mücidd: Çok çalışkan, çok gayret gösteren.
Müdakkık: Tedkîk eden; inceden inceye iyice araştıran; en ince mes'eleleri gören, bilen.
Müddeî: İddiâ eden; dâvâcı.
Müellem: Elemlenmiş, kederlenmiş.
Müfârakat: Ayrılma, ayrı kalma.
Müfred: Tek; basît; mürekkeb olmayan; teklik hâli.
Müfred: Mantık'da: Lafzının bir parçası mânâsının bir parçasına delâlet etmeyen bir kelime.
Müftekır: İftikār sâhibi; fakîr, muhtaç, yoksul.
Müfterız: Farz edilen.
Müheyyem, müheyyeme: Ziyadesiyle âşık, Hakk'ın cemâlini müşâhadeden dolayı hayrete gark olmuş olan.
Müheyyemîn: Müheyyemler.
Mühlik: İhlâk eden; helâk eden.
Mühtedî: Hidâyet bulan, hidâyete eren.
Mükellef-i me'mûr: Bir şey kendisine emr olunan mükellef.
Mükellefîn: Mükellefler, kendilerine dinî emirler teklîf edilmiş olanlar.
Mükevven: Tekvîn edilmiş; oldurulmuş, meydana getirilmiş.
Mülâabe: Oynaşma, oynama, oyun.
Mülâbese: Birbirine benzeyen iki şeyin birbirinden ayırdedilemiyerek karıştırılması; münâsebet, yakınlık.
Mülâbis: Karışan, münâsebet kuran; kisvesine bürünen, bürünmüş.
Mülâhık: Bitişik, yapışık.
Mülâkāt: Buluşma, kavuşma.
Mülâyim: Uygun, hoşa giden.
Mülevven: Renklenmiş; renkli.
Mülemma': Bulaşmış, sıvanmış.
Mülevveş: Pis, kirli.
Mülhak: İlhâk edilmiş; katılmış.
Mültezz: İltizâz eden; lezzet bulan.
Mümâselet: Misli olma; benzer olma, eşi olma.
Mümâsil: Misl olan, benzer, eş.
Mümtedd: Uzayan, yayılan.
Münâfikîn: Münâfıklar.
Mün'akad: İn'ikād olunmuş, akd olunmuş, düğümlenmiş, katılaşmış olan.
Münhafız: Hıfz edilen, korunan, korunmuş.
Münfailât: Münfailler; fiili kabûl edenler.
Münfasıl: İnfisâl eden; ayrılan.
Münkādûn: Münkād olanlar, ihkıyâd edenler.
Münkalib: İnkılâb eden.
Münker: İnkâr olunan, redd edilen; beğenilmeyen, kabûl edilmeyen.
Münkerât: Münker şeyler.
Münselib: Selb olunan; yok edilen, kaldırılan.

Münselih: İnsilâh bulan; sıyrılıp çıkan.
Münşî: İnşâ eden, yapan.
Müntakıl: İntikāl eden.
Müntefi': İntifâ' eden; faydalanan.
Müntekış: Nakş olunan, nakş edilmiş.
Mürâât: Gözetme; saklama, koruma.
Mürâât-ı edeb: Edebi gözetme; edebe riâyet.
Mürâhık: Bülûğa ermiş çocuk.
Müreccah: Tercîh olunan.
Müretteb: Tertîb edilmiş; düzenlenmiş, sıralanmış.
Mürsel: İrsâl olunmuş; resûl.
Mürtedd: İrtidâd etmiş; dinden dönmüş.
Mürtekib: İrtikâb eden; kötü iş işleyen.
Mürtesem: Resm olunmuş.
Mürûr-ı eyyâm: Günlerin geçmesi.
Müsâdeme:Çarpışma, tokuşma.
Müsâfir: Sefer eden.
Müsâhele: Kolaylık gösterme.
Müsâvât: Eşitlik.
Müsâvî: Eşit.
Müsbit: İsbât eden, isbât edici.
Müsellem: Teslîm edilmiş; verilmiş.
Müsemmâ-yı âlem: Âlem diye adlandırılan.
Müsemmeyât: Müsemmâlar, isimlendirilenler.
Müsfir, müsfire: Aydınlanmış, aydın, ışıklı, nurlu.
Müsinn: Yaşlı, ihtiyâr.
Müsmir: Semereli; meyveli; faydalı; netîce verici.
Müstahkem: İstihkâm edilmiş; sağlamlaştırılmış, sağlam.
Müstahlif: Kendi yerine halîfe ta'yin eden.
Müstahsen: İstihsân edilmiş; beğenilmiş, güzel bulunmuş; makbûl.
Müstakırr: İstikār bulan, karar bulmuş; karar kılan, yerleşen.
Müsta'mel: İsti'mâl olunan; kullanılan.
Müstashiben: Müstashib olarak; berâber olarak, yanında bulunarak.
Müsteâr: Âriyet olan; ödünç olan; iğreti, takma.
Müstebşir; müstebşire: Müjdeleyen, müjdelenmiş; sevinen, sevinçli.
Müstefâd: İstifâde edilmiş; faydalanarak kazanılmış.
Müstekreh: İstikrâh edilen; iğrenilen.
Müstelzim: İstilzâm eden; gerektiren.
Müstevlî: İstilâ eden; her tarafı kaplayan.
Müşâkil: Şekilce birbirine benzeyen.
Müşâreket: Şerîklik; ortaklık, ortaklaşma.
Müşâteme: Sövüşme.
Müşebbeh: Teşbîh edilmiş, teşbîh edilen; benzetilmiş.
Müşebbehün-bih: Kendisine benzetilen.
Müşerri': Teşrî' eden; şerîat vaz' eden.
Müteaffin: Taaffün eden; pis kokan.
Müteâlî: Yüksek, yüce, üstün.
Müteayyen: Ta'yîn edilmiş; belirlenmiş.
Mütecâviz: Tecâvüz eden; aşan, aşkın.
Mütecessid: Tecessüd eden; cesed hâline gelen.
Mütecezzî: Cüz'lere ayrılan; parçalanan.
Mütedeyyin: Din sâhibi, dîni olan; dinîne bağlı.
Müteeddeb: Edeblenmiş; edebli.
Müteessirât: Müteessirler; kendisine te'sîr edilenler.
Mütefattın: Tafattun eden; anlayan, kavrayan.
Mütefâvit: Tefâvüt eden; farklı olan.
Mütefâzıl: Birbirine nisbetle daha fâzıl, üstün.
Müteferri': Teferru' eden; bir kökten fer' olan, kökten ayrılan; dallanan
Mütegaddî: Gıdalanan.
Mütehakkık: (Hak ile) hak olan, tahakkuk eden.
Mütehallel: Dâhil olunmuş; nüfûz edilmiş, kendisine nüfûz edilen.
Mütehallil: Nüfûz eden, dâhil olan.
Mütehayyel: Tahayyül olunan.
Mütekâsif: Kesifleşmiş, kesif hâle gelen.
Mütekayyid: Takayyüd eden; kayıtlı, bağlı.
Mütekerrir, mütekerrire: Tekerrür eden, tekrarlanan, defalarca tekrar eden.
Mütelebbis: Telebbüs eden; giyinen, giyinmiş; bürünmüş.
Mütelevvin: Televvün eden; renklenen,

renkten renge giren; renkli.
Mütemekkin: Temekkün eden; mekân tutan, mekânlanan; bir mekâna yerleşen.
Mütemessil, mütemessile: Temessül eden, başka bir sûret ve şekilde görünen.
Mütenezzil: Tenezzül eden, indirilen.
Mütesâviyen: Müsâvî olarak; aynı şekilde, eşit olarak.
Mütesavver: Tasavvur edilmiş.
Müteselsilen: Teselsül ederek; zincirleme giderek; birbirine bağlı olarak.
Müteşâbih, müteşâbihât (Âyetler): Sûrelerin evvellerindeki harfler gibi mânâsı hemen anlaşılmayan, lâfız i'tibâriyle kapalı olan âyetler.
Müteşâbihât: Müteşâbihler; tefsîri zor olan Kur'ân âyetleri.
Müteşa'ib: Teşa'ub eden; şu'belenen; şu'belere ayrılan.
Müteşerri': Teşerrü' eden; şerîatla mukayyed olan; şerîata tâbi' olan.
Mütevaggil: Tevaggul eden; çok meşgûl olan.
Mütevâliyü'l-cereyân: Akışı mütevâlî olan; akışı peşpeşe, sürekli olan.
Mütevehhem: Tevehhüm edilen; vehm olunan; farz olunan.
Mütevehhim: Tevehhüm eden; vehm eden, vehimli.
Mütezâdd, mütezâdde: Birbirine zıt olan.
Mütezallim: Tazallüm eden; şikâyetçi, sızlayan.
Mütezâyid: Ziyâdeleşen; artan, çoğalan.
Mütezevvık: Zevklenen, zevk alan.
Müttakîn: Müttakîler.
Müttesi': Genişleyen; geniş.
Müvelledât: Tevlîd edilmiş şeyler; cemâd, nebât, hayvan ve insanın hepsine verilen isim.
Müzâhame: Zahmet verme, sıkıntı verme.
Müzeyyen: Tezyîn edilmiş; süslenmiş.

N

Nâbi': Fışkıran, kaynayan, akan.
Nâfî; nâfiye: Nefy edici.
Nâfiz: Nüfûz eden; giren, içine yayılan.
Nahîf: Çelimsiz, zayıf.
Nâib: Vekîl, halîfe; birinin yerine geçen.
Nâim: Uyuyan.
Nâka: Deve.
Nâkıs, nâkısa: Noksanlaşan, azalan, noksan olan.
Naks: Noksanlık.
Nakş-bend: Nakış bağlayıcı; nakış meydana getiren.
Nâm: İsim, ad.
Nâ-mahrem: Mahrem olmayan; yabancı, bîgâne; kendisine sır söylenemiyen.
Nâmûs: Kānun, şer', şerîat.
Nân-pâre: Ekmek parçası.
Nasâih, nasâyıh: Nasîhatler, öğütler.
Nâsiye: Alın.
Nasr: Yardım.
Nâ-şâyeste: Yakışmaz, uygun olmayan.
Nâtıkıyyet: Nâtık olma; nutuk sâhibi olma, konuşucu olma.
Natûk: Güzel söz söyleyen.
Nazâir: Nazîrler; benzerler.
Nazar: Bakma, bakış.
Nazar-ı fikrî: Akılla elde edilen fikrî görüş.
Nazar-ı iksîr: Bakırı altın eden kimyâ gibi te'sirli bakış.
"Nazarte-hû": "Sen ona baktın."
Nâzır: Nazar eden; bakan, bakıcı.
Nâzırıyyet: Bakıcılık.
Nazm-ı tabîî: Tabîî tertip, normal düzen.
Nebeân: Suyun yerden kayması.
Nefâset: Nefîs olma; kıskanma.
Nefîr: Topluluk, cemâat.
Nefl: Fazla; zâid; farz olmayan.
Nekāvet: Temizlik.
Nekre: Bir ismin başında harf-i ta'rîf bulunmaması hâli ki, o ismi belirsizliğini gösterir. (Fr. İndéfini)
Nesc: Dokuma.
Neşr: Yayma.
Neşv ü nemâ: Yetişip büyüme.
Nevâhî: Nehy edilen şeyler.
Nevâfil: Nâfileler, ziyâdeler; nâfile ibâdetler.

Nevâmîs-i hikemiyye: Hikemî kānûnlar; aklî kānûnlar.
Nevâsî: Nâsiyeler; alınlar.
Nevâzır: Bakışlar; görüşler; gözler.
Nevâziş: Okşama, gönül alma, iltifât.
Nevbet: Sıra, nöbet.
Nevs: Taharrük; hareket etme, kımıldama.
Neyyir: Nurlu, parlak, ışıklı.
Nez': Koparma, sökme, kaldırma.
Nısf: Yarı.
Nısfıyyet: Nısf olma; yarı olma, yarılık.
Nidd: Benzer, eş.
Nigâr: Resim, sevgili.
Nigehbân: Hafîz; saklayan; gözleyen, gözetleyen, gözcü.
Nihâyetü'l-emr: İşin nihâyetinde, sonunda.
Nîk-hâh: İyilik isteyen.
Nisbet-i erbaa: Dört nisbet, dört durum.
Nizâm-ı mahsûs: Husûsî nizam, tertip.
Noksan-pezîr: Noksanlaşma; azalma.
Nüfûs-ı habîse: Kötü, pis nefisler.
Nüfûs-ı tayyibe: Tayyib nefisler; iyi, güzel nefisler.
Nümâyân: Âşikâr, belli.
Nüsah-ı hindiyye: Hindistan nüshaları.
Nüşûr: Neşirler; öldükten sonra dirilme.
Nüzhet: Eğlenme, gezme, sevinç, ferahlık.
Nukāt: Noktalar.
Nûriyyet: Nurlu oluş.
Nusret: Yardım; başarı, üstünlük.

Ö

Örf-i âmm: Umûmî örf; yaygın örf.

P

Peder: Baba.
Perde-bend: Perde bağlamış; perdeleyici.
Pertev-nisâr: Işık saçan, parıldayan.
Pes-i perde: Perde arkası.
Peygâm: Haber.
Pûşîde: örtü.

R

Râbıta: Bağ, bağlılık.
Rabbü'l-erbâb: Rab'ların Rabb'i.
Rabt: Bağlama, alâka kurma.
Râci': Rücû' edici.
Racül-i âdil: Âdil adam.
Racül-i adl: Adâlet adamı; âdil adam.
Râğıb: Rağbet eden, gösteren; istek duyan, arzû eden.
Râh-ı sedîd: Doğru yol, hak yol.
Rahmeten-li'l-esmâ: İsimlere rahmet olarak.
"Rahmetullâhi-aleyh": "Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun"
Râî: Gören; rü'yâ gören.
Rakîb: Murâkebe eden; gözetleyen.
Râkib: Binen; bir şeyin üzerinde bulunan.
r. anhâ (radıyallâhu anhâ): "Allah ondan râzı olsun!"
Râsıh: İlimde sağlam ve köklü bilgisi olan.
Râsihûn: Râsihler; (ilimde) sağlam ve köklü bilgisi olanlar.
Ravh: Râhat, rahmet; kolaylık, sevinç, rüzgâr; koklama.
Ravhıyye: "Ravh"a âit; râhata âit.
Râz: Sır.
Râzî, râzıyye Râzı olan.
Redd: İâde.
Redî, redîe: Kötü, fenâ.
Ref': Kaldırma, yükseltme.
Re'fet: Merhamet etme; acıma.
Refîu'l-mekân: Mekân bakımından yüksek; mekân yüksekliği.
Reh-zen: Yol vurucu; yol kesen.
Rekâib: Rekîbeler; üzerine binilen şeyler; binekler.
Renc: Ağrı, sızı; zahmet, meşakkat.
Rengîn: Renkli, parlak; latîf, güzel.
Revâbıt: Râbıtalar; bağlar.
Revs: Pislik.
Re'y: Görüş.
Ribât: Kale; han, konak; tekke.
Ribh: Kazanç.
Ridâ: Belden yukarıya örtülen örtü; hırka.
Rîh-i debûr: Batıdan esen rüzgar.

Riyâzât-ı şâkka: Güç,meşakkatli riyâzâtlar.
Riyâzî: Aritmetikle ilgili.
Rub' (Rubu'): Dörtte bir.
Rubûbiyye: Rubûbiyyete âit.
Ruhbâniyyet(rehbâniyyet): Evlenmeme, bekâr kalma.
Rüsûm: Resimler, şekiller.
Rûşen-güher: Cevheri aydınlık olan.
Rû-nümâ: Yüz gösteren; meydana çıkan.
Rûy: Yüz, çehre.
Rûy-i târîk: Karanlık yüz.
Rü'yât: Rü'yetler; rü'yâlar.
Rü'yet: Görme, görüş.
Rûz-i mahşer: Mahşer günü.

S

Saâdet-meâb: Saâdetli.
Sâbık: Geçen, geçmiş; önde ve ileride bulunan.
Sâbıkîn: Sâbıklar; önce gelenler, önde olanlar.
Sâdık, sâdıka: Doğru.
Sâdıku'l-va'd: Va'dinde sâdık olma.
Sadef: İstiridye.
Sadr: Göğüs.
Sâfil: Aşağı, alt.
Sâfir: Sefer eden; yolcu; parlayan, meydana çıkan, zâhir; açık, açan, keşf eden.
Sâfiyâne: Saf bir şekilde.
Safvet: Saflık; temizlik, berraklık.
Sagîr, sagîre: Küçük.
Sagîrü'l-hacm: Hacmi küçük.
Sâhıt: Hiddetlenen, kızan, gazablanan.
Sâhibü'l-mi'râc: Mi'râc sâhibi; mi'râcı yaşamış olan.
Sahîh-i nevâzır:- Bakışları doğru olan gözler.
Sâil: Suâl soran; isteyen.
Sâir: Sayr edici, gidici, yürüyen, geçen; diğer, başka.
Sâk: Baldır, incik; ağaç gövdesi; sap; kenâr; A'yân-ı sâbite.
Sakā: Su verme.
Sakîm: Hasta, hastalıklı; sağlam olmayan.
Sâkit: Suskun, susan, konuşmayan; sessiz.
Saky: Sulama.
Sâlif, sâlife: Geçen, geçmiş.
Sâlis: Üçüncü.
Sâmi': İşiten, duyan; dinleyen.
Samîmî: İçli dışlı.
Sâni': Sun' sâhibi; yapıcı, yapan; san'at sâhibi.
Sarâhaten: Sarîh şekilde.
Sarf ehli: Sarf ilmi ile meşgûl olanlar; dilbilgisiyle uğraşanlar.
Sarf-ı vehmî: Vehmî tasarruf.
Sâtı', sâtı'a: Yükselen, yüksek.
Sâtir, sâtire: Örten, kaplıyan.
Savâb: Doğru.
Savm: Oruç.
Savt: Ses.
Sa'y: Yürüme; çalışma, gayret.
Sebb: Sövme, kötüleme, küfr etme.
Sebîl: Yol, cadde.
Sebük-cân: Tez canlı, hafîf canlı.
Sebt: İsbât etme, isbât edilme; yazma, kaydetme.
Secde-i tekrîm: Saygı secdesi.
Sedd: Engel, mânia, kapama.
Sedîd, sedîde: Doğru, hak.
Sefîne: Gemi.
Sehare: Sâhirler; sihirbazlar.
Sehm: Dehşet, korku; ok, yay.
Sehv: Hatâ, yanlış; yanılma.
"Sekāhüm Rabbühüm..": "Rableri onlara tertemiz bir içki içirdi. (İnsân, 76/21)
Sekr: Sarhoşluk; ma'nevî sarhoşluk.
Semen: Kıymet, değer, bahâ, tutar, ücret.
Semm: Zehir.
Sene-be-sene: Seneden seneye.
Ser-gerdân: Başı dönen, sersem, şaşkın.
Serkeşlik: Baş kaldırma, itâatsizlik.
Seyr-billâh: Allah'la seyr.
Seyr-i fillâh: Allah'da seyr.
Seyr-i ilallâh: Allah'a doğru seyr.
Sıdk: Doğruluk.
Sıdk-ı va'd: Mükâfât vereceğine dâir olan sözünde sâdık olma.
Sıdk-ı vaîd: Korkutma ve tehdidde sâdık olma.
Sıfaten: Sıfat bakımından.

Sığar-ı sinn: Yaşın küçüklüğü; küçük yaş.
Sıyâh: Sayhalar; bağırmalar.
Sıyânet: Koruma, korunma.
Sîga-i şartıyye: "Şart" sîgasıyla.
Siklet: Ağırlık.
Sine: Uyuklama.
Sinn: Yaş.
Sirkat: Çalmak; hırsızlık.
Sivâ-i Hak: Hakk'ın gayrı, Hak'tan başkası, mâsivâ.
Subh-ı sâdık: Tan yerinin gerçekten ağarması.
Sudûr: Sâdır olma; çıkma.
Sudûr: Sadırlar; göğüsler.
Suğrâ; (Mukaddime-i suğrâ): Mantık'da: Küçük önerme; kesin kıyasta küçük terimin içinde bulunduğu öncül.
Suhriyye: Alay; maskaralık.
Suht: Hiddet, gazab.
Sulehâ: Sâlihler; iyi kişiler.
Sûret-i lebeniyye: Süt sûreti.
Sûret-i rabt: Birbirine bağlama sureti, şekli.
Süfl: Aşağı, aşağıda olma.
Süfûr: Zâhir olmak, zuhûr; açığa çıkmak; doğmak, açılmak.
Sükkân: Sâkinler; bir yerde oturanlar.
Sümn, (Sümün): Sekizde bir.
Sünnet-i hasene: Güzel âdet.
Sürh: Kırmızı; kırmızı mürekkep; kırmızı mürekkeble yazılmış başlık.
Süvâc: Koyunun sesi, melemesi.
Süveydâ: Kalbdeki siyah nokta.

Ş

Şâbb: Genç, delikanlı.
Şâd-mânî: Sevinç.
"Şâe": "Diledi, istedi."
Şahs-ı kāim: Ayakta duran şahıs.
Şakk: Yarma, yarılma.
Şart-ı hâs: Husûsî şart.
Şart-ı mahsûs: Husûsî şart.
Şart-ı mümteni': Bir şeyin imkânsızlığını belirten şart.
Şecer: Ağaç.
Şecere-i kevn: Kâinat ağacı.
Şecî': Şecâatli, cesûr.
Şekl-i evvel: Mantık'da: Dört kıyas şeklinden birinci şekil; orta terim büyük önermede konu ve küçük önermede yüklem olan şekil.
Şekl-i râbi': Mantık'da: Dört kıyas şeklinden dördüncü şekil orta terim büyük önermede yüklem, küçük önermede konu olan şekil.
Şem': Mum.
Şerâfet: Şereflilik.
Şerîf: Şerefli; temiz, mübârek.
Şerriyyet: Şerr olma; şerlik.
Şetm: Sövme.
Şevâib: Şâibeler; kusurlar, noksanlar; ayıplar, şüpheler.
Şibh: Benzeyiş, benzerlik.
Şitâb: Acele, sür'at, çabukluk.
Şuhays: Şahısçık.
Şümûl: Şâmil olma; içine alma, kaplama.
Şûr: Tuzlu, kekremsi; kargaşa, kargaşalık.
Şürû': Başlama.
Şürûr: Şerler, kötülükler.

T

"Tâ" (zamîri): Arapçada fiil sonundaki "sen" mânâsındaki zamîr.
Taaddî: Ötesine geçme, aşma.
Taâm: Yemek.
Taayyüş: Yaşama; geçinme.
Tâbân: Işıklı, parlak.
Tab'an: Tab' itibâriyle; tabiî olarak; yaratılıştan.
Tabasbus: Dalkavukluk, yaltaklanma.
Tabâyi': Tabîatlar.
Ta'dîd: Sayma.
Ta'dîlen: Değiştirilerek, değiştirerek.
Tagayyür: Başka türlü olma, değişme.
Tağdiye: Gıdalandırma, gıda verme, besleme.
Tahdîd: Hudûdlandırma; hudûdunu belirleme.
Tahdîdât: Tahdîdler.
Tâhir: Temiz.
Tahlîl: Nüfûz ettirme, araya sokma,

girdirme.
Tahmîd: Hamd etme.
Tahsîn: Takdîr etme, güzel bulma, beğenme; güzelleştirme.
Taht: Alt.
Tahte tahte: Paramparça.
Tahvîf: Havf ettirme; korkutma.
Tahyîlen: Akla, hayâle getirmek sûretiyle.
Tahzîr: Hazer ettirme; sakındırma; yasaklama.
Tahaddüs: Ortaya çıkma, peydâ olma.
Tahakküm: Hükm etme; hâkimlik etme.
Tahallül: Arasına girme; nüfûz etme; içine girme.
Tahâret: Temizlik.
Taharrî: Araştırma, arama.
Tahassul: Hâsıl olma.
Takarrur: Karar bulma, kararlaşma.
Takarrüb-ilallah: Allâh'a yakınlaşma.
Taklîl: Kalîl kılma; azaltma.
Taksîs: Hikâye etme.
Tâlî', tâli'a: Tulû' eden, doğan.
Ta'lîk: İliştirme, asma.
Ta'lîl: İlletlendirme; ilm-i sarfta bir kelimeyi harf-i illetten biriyle söyleme.
Talkîb: Lakablandırma.
Ta'm: Yeme; tad, lezzet.
Ta'mîm: Umûmîleştirme.
Tammâ': Tamahkâr.
Tansîf: İki nısfa ayırma; iki yarıya ayırma.
Târem: Kubbe, künbet; gökkubbe.
Târî, târiyye: Ansızın ortaya çıkan, görünen, ârız olan.
Ta'rîf: Ma'rûf kılma; belli hâle getirme; bildirme, tanıtma.
Târîk: Karanlık.
Tarîk-ı zulmânî: Karanlığa mensub yol, karanlık yol.
Tasğîr: Küçültme.
Taslît: Musallat etme; hâkim kılma, tasarrufuna alma.
Tasrîf etme: (Fiil) çekme; tasarruf etme.
Tatahhur: Temizlenme.
Tathîr: Temizleme.
Ta'tîl-i şerîat: Şerîatı muattal kılma; şerîatın hükümlerini ortadan kaldırma, yok sayma.
Tav'an: İsteyerek, kendi isteğiyle.
Tavzîhan: Tavzîh ederek; açıklayarak.
Tayarân: Uçma.
Tayy: Dürüp bükme.
Tayyibât: Güzel, iyi, hoş şeyler.
Tazzammun: İçine alma, hâvî olma; kefîl olma.
Teavvüz: Sığınma.
Tearrî: Ârî olma, berî olma, tecerrüd etme; soyunma.
Teba': Tâbi' olma.
Teba'î: Tâbi' olmakla ilgili.
Tebâdür: Akla gelme.
Teb'îz: Kısımlara ayırma, parçalara ayırma.
Tebrie: Berî kılma; temize çıkarma.
Tebşîr: Müjdeleme.
Tebyîn: Beyân etme; anlatma, açıklama.
Tecâvüz: Cezâ vermeme, cezâdan vaz geçme; afv etme; geçme, aşma.
Tacâhül-i ârifâne: Bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi gösterme, söyleme, davranma.
Tedmîr: Mahv etme, yok etme.
Teeddüben: Teeddüb ederek; edeb gereği.
Teezzî: Ezâlanma; ezâ görme; eziyet görme, eziyete ma'rûz kalma; incinme.
Tefahhus: Araştırma, soruşturma, inceleme.
Tefâvuk: İttifâk etme, anlaşma; uygun gelme.
Tefâvüt: Farklı olma.
Tefâzul: Birine nisbetle daha fazîletli olma, üstün olma; farklı olma, fazlası olma; üstünlük, ziyâdelik.
Tefazzul: Fâzıl olma, üstün olma, üstünlük.
Tefevvuk: Fâik olma; daha üstün olma.
Tefrika: Ayrılma, ayrılık; fark makāmı.
Teğaddî: Gıdalanma.
Teğayyür: Başka türlü olma; değişme.
Tehaddüs: Hâdis olma, hudûs bulma, meydana gelme, ortaya çıkma.
Tehâlüf: Birbirine muhâlif olma, bir birine zıd olma.
Teheyyüm: Şiddetle âşık olma.
Tehniye: Tebrîk etme, kutlama.
Tehyîm: Aşırı derece âşık kılarak kendini

kaybettirme; aşktan kendini kaybetme.
Tekābül: Mütekābil olma; karşı karşıya olma, karşılıklı olma.
Tekābül-i emsâl: Misillerin tekābülü.
Tekallüb: Başka bir kalıba girme, değişme; dönme, bir taraftan diğer tarafa çevrilme.
Teklîf-i mâ-lâ-yutâk: Tâkat yetmeyen teklîf, mükellefiyet, gücü yetmeyecek şeyle mükellef kılma.
Tekvîn: Oldurma; kâin kılma, vücûda, meydana getirme, var etme.
Telattuf: Latifleşme, latîf olma.
Te'lîm: Elemlendirme; elem verme.
Telkîb: Lakablandırma; lakab takma.
Temdîd: Uzatma.
Temelluk: Yaltaklanma.
Temettu': Faydalanma, kazanma, kâr, kazanç.
Tena'um: Ni'metlenme.
Tenâzu': Birbiriyle uğraşma, çekişme.
Tenevvü': Nevi'leşme; çeşitlenme.
Tenezzüh: Münezzeh olma.
Tenfîz: Nâfiz kılma; hükmünü yürütme; icrâ etme.
Tenkîs: Noksanlaştırma; azaltma.
Tenvîr: Nurlandırma; aydınlatma.
Terahhümen-li'l-ibâd: Kullara merhametten dolayı.
Tergîb: Rağbet ettirme; teşvîk etme.
Terhîb: Korkutma.
Tesâdüm: Çarpışma.
Teshîr: Sihir yapma, büyüleme.
Te'sîrât: Te'sirler.
Teslîk: Sülûk ettirme; yola koyma.
Teslîs: Üçleme.
Tesvîd: Müsvedde yapma.
Teşâbüh: Birbirine benzeme.
Teşdîd: Şeddeleme.
Teşevvüş: Karışıklık, bulanıklık.
Teşne-i ma'rifet: Ma'rifete susamış; ma'rifet elde etmeyi arzû eden.
Teşrîk: Ortak etme; şirk koşma.
Teşvîş: Karıştırma, karışıklık, bulandırma.
Tetebbu': Tetkîk etme, araştırma, inceleme.
Tetmîm: Tamamlama.
Tetmîmen: Tamamlamak sûretiyle.
Tevâbi': Tâbi' olanlar; uydular.
Tevehhüm: Vehm etme.
Tevellüd: Doğma; meydana gelme.
Tevlîd-i misl: Mislini doğurtma; benzerini meydana getirme.
Tezâyüd: Ziyâdeleşme, artma.
Tezbîr: Yazma.
Tezyîd: Ziyâdeleştirme.
Tıfl: Bebek, çocuk.
Tırâz: Elbiselere nakışla yapılan süs.
Tıyn, (tîn): Çamur, balçık.
Timsâl: Sûret, sembol.
Tûl-i müddet: Uzun zaman.
Tulû': Güneşin doğuşu.
Tûtî-sîret: Tûtî huylu; tatlı dilli.
Tuyûr: Kuşlar.

U

Ubûr: Diğer tarafa geçme.
Uhûd: Ahidler; yeminler, sözleşmeler.
Ufûl: Gurûb etme; batma, kaybolma.
Ukalâ: Âkıller; akıl sahipleri.
Ukūbet: (Ta'kîb etme); cezâ, eziyet, azâb.
Ulûf: Binler.
Ulüvv: Yükseklik, yücelik.
Ulyâ: Yüksek, âlî; yüce.
Ummâl: Amel sâhipleri; âmiller, mutasarrıflar.
Umrân: Ma'mûr olma; i'mâr edilmişlik; medeniyet; şehir.
Unsuriyyât: Unsura mensûb şeyler.
Usât: Âsîler; Hakk'a isyân edenler.
Usûr: Gizli bir şeyi bilmek, keşfetmek.
Uyûn: "Ayn"lar; gözler.
Uyûn-ı nevâzır: Bakıcı, görücü gözler.
Uzûbet: Tatlılık.

Ü

Ücûr: Ecirler; sevaplar, mükâfatlar.
Ülü'l-elbâb: Elbâb sâhibleri, lübb (öz) sâhibleri; akıl, kalb sâhibleri.
Ümem-i sâlife: Geçmiş ümmetler.
Ümmehât: Analar; esâslar, asıllar.
Ümmehât-ı semâniyye-i sıfât: Sıfatların se-

kiz aslı; esas ve asıl olan sekiz ilâhî sıfat.
Ümmet-i merhûme: Kendisine rahmet edilmiş ümmet.
Ümmîd-vâr: Ümitli.
Ümmü'l-mü'minîn: Mü'minlerin annesi.
Ümniyye: Temennî: ümît, istek, arzu, niyet.

V

Vezn olmak: Tartılmak.
Vezn-i mukannen: Belli bir ölçü, tartı.
Va'd: Mükâfât vereceğine söz verme.
Va'd-ı gayr-i mekzûb: Yalanlanmamış va'd.
Vaîd: Cezâ ile tehdîd etme; tehdîd, korkutma, yıldırma.
Vâkıf: Tevakkuf eden; duran, durucu.
Vâlid: Doğurtan; baba.
V'Allahü'l-Hâdî: "Ve Allah hidâyete erdirendir."
Vârid-i hâtır: Hatıra gelen.
Vâsi', vâsi'a: Geniş.
Veca'-âver: Ağrı veren, sızı veren.
Vefâ: Yetişme, kâfî gelme, yeterlilik.
Vech: Yüz; hakîkat, zât.
Vech-i hâs: Husûsî vecih, yön.
Vech-i mahsûs: Husûsî vecih, yön.
Vech-i müfrid: Müfred kılan yön.
Vechullah: Allah'ın vechi; Allah'ın zâtı.
Veled: Çocuk.
Veleh: Şaşkınlık.
Veliyyü'l-emr: Emir sâhibi; âmir.
Vesâyâ: Vasiyetler; tavsiyeler.
Vikāye: Siper; koruma.
Vuhûş: Yabânî hayvanlar.
Vukūf: Durma, kalma; vâkıf olma.
Vüs'at: Genişlik, bolluk.

Y

Yâbis: Kuru.
Yebs: Kuruma, kuruluk.
Yenâbi': Yenbû'lar; kaynaklar.
"Yeşe": "Diler, ister."
Yevmen-fe-yevmen: Günden güne.
Yevm-i ba's: Tekrar diriliş günü, kıyâmet günü.
Yezdân: Tanrı, Allah.

Z

"Zahara": "Zuhûr etti, zâhir oldu."
Zahm: Yara.
Zâid, zâide: Ziyâde olan; artan, fazla.
Zâl: İhtiyâr, yaşlı, kocamış.
"Zâle": "Zâil oldu;" zeval buldu, geçti.
Zarf ehli: Dış ile meşgûl olanlar.
Zâten: Zât bakımından; zât itibâriyle.
Zebân-dırâzlık: Dil uzatma; aleyhinde söyleme.
Zebân-ı vâzıhu'l-beyân: İfâdesi vâzıh olan dil.
Zebâne: Dil, alev.
Zebh: Boğazlama, kurban kesme.
Zebîh: Kurban edilen, kurban edilecek; kurbanlık.
Zekâvet: Zekîlik; kavrayış.
Zemâim: Zemm olunan şeyler.
Zemherîr: Şiddetli soğuklar; karakış.
Zemm: Kötüleme, ayıplama, yerme.
Zevâhir: Zâhirler; zâhir olanlar; görünüşler.
Zevi'l-ihtirâm: İhtirâma lâyık olanlar.
Zevk-âver: Zevk verici; zevke uygun gelen.
Zevk-i isneyniyyet: İkilik zevki; ikilik duygusu, tadı.
Zıll-ı memdûd: Uzamış gölge.
Zıllullah: Allah'ın gölgesi.
Zımn: İç taraf; maksad; dolayısıyla, için.
Zî-hayât: Hayat sâhibi; canlı.
Zî-kıyem: Değerli, kıymetli.
Zî-zıll: Gölge sâhibi; gölgesi düşen.
Zibh: Kurbanlık hayvan.
Zibh-i azîm: Büyük bir kurbanlık (Saffât; 37/107).
Zinde-gânî: Hayat, yaşayış.
Zîr: Alt; aşağı.
Zulumât: Zulmetler.
Zunûn: Zanlar.
Zurûf: Zarflar.
Zübdetü'l-mutasavvifîn: Mutasavvıfların zübdesi.
Zücâc: Cam.
Zû-fünûn: Fenler sâhibi.

ÂYET-İ KERÎMELER İNDEKSİ

İlk numaralar sûre sıra numarasını, ikinciler âyet numaralarını, üç noktadan sonraki numaralar âyetlerin kitapta geçtikleri sahife numaralarını gösterir.

HADİSLER İNDEKSİ

ŞAHIS, MELEK VE YER İSİMLERİ İNDEKSİ

KİTAP VE FASS İSİMLERİ İNDEKSİ

ISTILAHLAR VE BÂZI KELİMELER İNDEKSİ

C

Ç

D

I

İ

N

O

Ö

P

R

S

T

السرور فى بشرتهم كما أثر السواد فى بشرة الأشقياء ٪ولهذا قال فى الفريقين بالبشرى، أى يقول لهم قولا يؤثر فى بشرتهم فيعدل بها إلى لون لم تكن البشرة تتصف به قبل هذا . فقال فى حق السعداء « يبشِّرُهم ربُّهم برحمةٍ منهُ وَرِضوان » وقال فى حق الأشقياء « فبشِّرْهُم بِعذَابٍ أليم » فأثر فى بشرة كل طائفة ما حصل فى نفوسهم من أثر هـذا الـكلام . فما ظهر عليهم فى ظاهرهم إلا حكم ما استقر (٤٤ — ب) فى بواطنهم من المفهوم . فما أثر فيهم سواهم كما لم يكن التـكوين إلا منهم ٪فلله الحجة البالغة* . فمن فهم هذه الحـكمة وقررها فى نفسه وجعلها مشهودة** له[١] أراح نفسه من التعلق بغيره وعلم*** أنه لا يؤتى عليه بخير ولا بشر**** إلا منه . وأعنى بالخير ما يوافق[٢] غرضه ويلائم طبعه ومزاجه ، وأعنى بالشر ما[٢] لا يوافق غرضه ولا يلائم طبعه ولا[٣] مزاجه ٪ويقيم صاحب هذا الشهود معاذير الموجودات كلها عنهم وإن لم يعتذروا ، ويعلم أنه منه كان كل ما هو فيه كما ذكرناه أولا فى أن العلم تابع للمعلوم، فيقول لنفسه إذا جاءه مالا يوافق غرضه: يداك أوْكتاً وفوك نفخ . والله يقول الحق وهو يهدى السبيل .

---

(١) ساقطة فى ه (٢ ـ ٢) ساقطة فى ا (٣) ه : + ولا يلائم

* ش : + على الناس ** ش : مشهوداً له *** ش: واعلم **** ش : بشر

فى المقدمة الأخرى والعالم حادث فتكرر الحادث فى المقدمتين . والثالث قولنا العالم ، فأنتج أن العالم له سبب ، وظهر[١] فى النتيجة ما ذكر[٢] فى المقدمة الواحدة وهو السبب . فالوجه الخاص[٣] هو تكرار الحادث ، والشرط الخاص[٣] عمومٌ* العلة لأن العلة فى وجود الحادث السببُ**، وهو عام فى حدوث العالم عن الله أعنى الحكم . فنحكم[٤] على كل حادث أن له سببا سواء كان ذلك السبب مساويا للحكم أو يكون الحكم أعم منه فيدخل تحت حكمه ، فتصدق النتيجة . فهذا أيضا قد ظهر حكم التثليث[٥] (٤٤ — ا) فى إيجاد المعانى التى تقتنص*** بالأدلة . فأصل الكون**** التثليث،*****

ولهذا كانت حكمة صالح عليه السلام التى أظهر الله فى تأخير أخذ قومه ثلاثة أيام وعداً غير مكذوب ، فأنتج صدقا وهو الصيحة التى أهلكهم الله[٦] بها فأصبحوا فى ديارهم****** جاثمين . فأول يوم من الثلاثة اصفرت وجوه القوم ؛ وفى الثانى احمرت وفى الثالث اسودت . فلما كملت الثلاثة صح الاستعداد فظهر كون الفساد فيهم فسمى ذلك الظهور هلاكا ؛ فكان اصفرار وجوه الأشقياء فى موازنة إسفار[٧] وجوه السعداء فى قوله تعالى « وجوه يومئذ مسفرة » من السفور وهو الظهور ، كما كان[٨] الاصفرار فى أول يومٍ ظهورَ علامة الشقاء فى قوم صالح . ثم جاء فى موازنة الاحمرار القائم بهم قوله تعالى فى السعداء « ضاحكة » ، فإن الضحك من الأسباب المولدة لاحمرار الوجوه ، فهى فى[٩] السعداء احمرار الوجنات . ثم جعل فى موازنة تغير******* بشرة الأشقياء بالسواد قوله تعالى « مستبشرة » وهو ما أثره

---

(١) ه : فنظر (٢) ب : ماذكره (٣) ب : الخالص (٤) ا : فنحكم به . ب ، ه : فيحكم (٥) أى هذا أيضاً حكم التثليث قد ظهر الخ .

(٦) ساقطة فى ب ، ه (٧) ساقطة فى ا ، ه (٨) ب : أن (٩) ه : من

* ش : هو عموم ** ش : + يعنى السبب *** ش : تقتنص **** ش : التكوين ***** ش : تثليث ****** ش : دراهم ******* ش : تغيير

التكوين للشىء نفسه لا للحق ، والذى للحق فيه أمره خاصة . وكذلك[١] أخبر عن نفسه فى قوله « إنما أمرنا لشىء إذا أردناه أن نقول له كن فيكون » فنسب التكوين لنفس الشىء عن أمر الله وهو الصادق فى قوله . وهذا هو المعقول فى نفس الأمر . (٤٣ — ب) كما يقول الآمر الذى يُخَافُ فلا يعصى لعبده قمْ فيقوم العبد امتثالا لأمر سيده . فليس للسيد فى قيام هذا العبد سوى أمره له بالقيام ، والقيام من فعل العبد لا من فعل السيد ./فقام أصل التكوين على التثليث أى من الثلاثة[٢] من الجانبين ، من جانب الحق ومن جانب الخلق ./ثم سرى ذلك فى إيجاد المعانى بالأدلة: فلابد من* الدليل أن يكون مركبا من ثلاثة على نظام مخصوص وشرط مخصوص ، وحينئذ ينتج لابد من ذلك ، وهو أن يركب** الناظر دليله من مقدمتين كل مقدمة تحوى[٣] على مفردين فتكون أربعة واحد من هذه الأربعة يتكرر فى المقدمتين لترْبَطَ إحداهما بالأخرى كالنكاح فتكون ثلاثة لاغير لتكرار الواحد فيهما[٤]. فيكون المطلوب إذا وقع هذا الترتيب على الوجه المخصوص وهو ربط إحدى المقدمتين بالأخرى بتكرار ذلك الواحد*** المفرد الذى به يصح[٥] التثليث ./والشرط المخصوص أن يكون الحكم أعمَّ من العلة أو مساويا لها ، وحينئذ يصدق ؛ وإن لم يكن كذلك فإنه ينتج نتيجة غير صادقة ./وهذا موجود فى العالم مثل إضافة الأفعال إلى العبد معراة عن نسبتها إلى الله[٦] ، أو إضافة التكوين الذى نحن بصدده إلى الله مطلقا . والحق ما أضافه إلا إلى الشىء الذى قيل له كن ./ومثاله إذا أردنا[٧] أن ندل**** أن وجود العالم عن سبب فنقول كل حادث فله سبب فمَعَنَا[٨] الحادث والسبب . ثم نقول

---

(١) ب : وكذا (٢) ب : أى ثلاثة (٣) ه : تحتوى (٤) ا : فيها
(٥) ب : صح (٦) ا : + تعالى (٧) ب : أردناه (٨) ب : فمعناه

*ش : فى **ش : تركيب ***ش : الوجه ****ش : نستدل على

١١ — فص حكمة فتوحية فى كلمة صالحية

/١من الأيات آيات الركائب   وذلك لاختلاف* فى المذاهب
(٤٣ — ا) /٢فمنهم قائمون[١] بها بحق   ومنهم قاطعون بها السباسب
/٣فأما القائمون فأهل عين   وأما القاطعون هم الجنائب[٢]
/٤وكل مِنهُمُ يأتيه منه   فتوح غيوبه من كل جانب

/٥إعلم وفقك الله أن الأمر مبنى فى نفسه على الفردية ولها التثليث ، فهى من الثلاثة فصاعدا . فالثلاثة أول[٣] الأفراد . وعن هذه الحضرة الإلهية وجد العالم فقال تعالى « إنما قولنا لشىء إذا أردناه أن نقول له كن فيكون » وهذه[٤] ذاتٌ[٥] ذاتُ إرادة وقول . فلولا هذه الذات و إرادتها وهى نسبة التوجه بالتخصيص لتكوين أمرما، ثم لولا قوله عند هذا** التوجه كن لذلك الشىء ما كان ذلك الشىء . /٦ثم ظهرت الفردية الثلاثية أيضا فى ذلك الشىء، وبها من جهته صح تكوينه واتصافه بالوجود، وهى شيئيته وسماعه وامتثاله أمر مكونه بالإيجاد . /٧فقابل[٦] ثلاثة بثلاثة : ذاته الثابتة فى حال عدمها فى موازنة ذات موجدها ، وسماعه فى موازنة إرادة موجده ، وقبوله بالامتثال لما أُمِرَ به من التكوين فى موازنة قوله كن ؛ فكانَ هو /٨فنسب التكوين إليه . فلولا أنه فى قوته التكوين من نفسه عند هذا القول ما تكوّن . فما أوجد هذا الشىء بعد أن لم يكن عند الأمر بالتكوين إلا نفسه . /٩فأثبت الحق تعالى أن

---

(١) ه : نائمون   (٢) ه الحبايب . ا : وأن القاطعين هم الحباحب . والحبحبة جرى الماء قليلا كالحبحب والضعف وسوق الإبل . ومن معانى الحبحب أيضاً الجمل الضئيل . والحباحب السريعة الخفيفة جمع حبحاب (الفيروزبادى)   (٣) ه : أقل   (٤) ه : فهذه   (٥) ساقطة فى ب
(٦) ب : فتقابلت * ش : للاختلاف ** ش : ساقطة

الكامل مع علمه بهذا يلزم فى الصورة الظاهرة والحال المقيَّدة التوجُّهَ بالصلاة إلى شطر المسجد الحرام ويعتقد أن الله فى قبلته[١] حال صلاته ، وهو بعض مراتب وجه الحق من « أينما تولوا فثم وجه الله » . فشَطْر المسجد الحرام منها ، ففيه وجه الله . ولكن[٢] لاتقل هو هنا[٣] فقط ، بل قف عندما أدركت والزم الأدب فى الاستقبال شطر المسجد الحرام[٤] والزم الأدب فى عدم حصر الوجه فى تلك الأينيـة الخاصة ، بل هى من جملة أينياتٍ ما تولى متولٍّ إليها . فقد بان لك عن الله تعالى أنه فى أينية كل وجهة وما ثَمَّ إلا الاعتقادات . فالكل مصيب ، وكل مصيب مأجور وكل مأجور سعيد وكل سعيد مرضى عنه وإن شقى* زمانا ما فى الدار الآخرة . فقد مرض وتألم أهل العناية — مع علمنا بأنهم سعداء أهل حق** — فى الحياة الدنيا . فمن عباد الله من تدركهم تلك الآلام فى الحياة الأخرى فى دار تسمى جهنم ، ومع هذا لا يقطع أحد من أهل العلم الذين كشفوا الأمر على ما هو عليه أنه لا يكون لهم فى تلك الدار نعيم خاص بهم إما بفقد ألم كانوا يجدونه***[٥] فارتفع عنهم فيكون نعيمهم راحتهم عن[٦] وجدان ذلك الألم ، أو يكون نعيم مستقل[٧] زائد كنعيم أهل الجنان فى الجنان والله أعلم[٨] .

---

(١) ب : قلبه (٢) ساقطة فى ن (٣) ا : هذا (٤) ساقطة فى ب
(٥) ب : ليجدونه (٦) ن : فى (٧) ا : مستقبل (٨) « والله أعلم » ساقط فى ب ، ن

* ش : + البعض ** ش : ساقطة *** الحمد **** ش : يوجدانه

فلا تنظر العين إلا إليه ولا يقع الحكم إلا عليه
فنحن له وبه فى يديه وفى كل حال فإنا لديه

لهذا ينكَر ويعرَف وينزه ويوصف . فمن رأى الحق منه فيه بعينه فذلك العارف ، ومن رأى الحق منه فيه بعين نفسه[(١)] فذلك غير العارف . ومن لم ير الحق منه ولا فيه وانتظر أن يراه بعين نفسه[(١)] فذلك الجاهل . وبالجملة فلابد لكل شخص من عقيدة فى ربه يرجع بها إليه ويطلبه فيها . فإذا تجلى له[(٢)] الحق فيها عرفه وأقرَّ به ، وإن تجلى له[(٢)] فى غيرها أنكره[(٣)] وتعوذ منه وأساء الأدب عليه فى نفس الأمر وهو عند نفسه أنه قد تأدب معه . فلا يعتقد معتقد إلٰهاً إلا بما جَعَلَ فى نفسه ؛ فالإلٰه فى الاعتقادات بالجعل ، فما رأوا إلا نفوسهم وما جعلوا فيها . فانظر : مراتبُ الناس فى العلم بالله تعالى هو عين مراتبهم فى الرؤية يوم القيامة . وقد أعلمتك بالسبب الموجب لذلك . فإياك أن تتقيد بعقد مخصوص وتكفر بما سواه فيفوتك خير كثير بل يفوتك العلم بالأمر على ما هو عليه . فكن فى نفسك هيولى لصور[(٤)] المعتقدات كلها فإن الله[(٥)] تعالى أوسع وأعظم من[(٦)] أن يحصره عقد دون عقد فإنه يقول « فأينما تولوا فثَمَّ وجه الله » وما ذكر أيناً من أين . وذكر أن ثَمَّ[(٧)] وجه الله ، ووجه الشيء حقيقته . فنبه بذلك قلوب العارفين[(٨)] لئلا تشغلهم العوارض فى الحياة الدنيا عن استحضار مثل هذا فإنه (٤٢ — ب) لا يدرى العبد فى أى نَفَسٍ يُقبَض ، فقد يقبض[(٩)] فى وقت غفلة فلا يستوى مع من قبض على حضور . ثم إن العبد

(١ ــ ١) ساقط فى ىه (٢ ــ ٢) ساقط فى ب (٣) ا : نكره
(٤) ا : الصور (٥) ا ، ىه : الإله (٦) ساقطة فى المخطوطات الثلاث
(٧) ب : ثمة (٨) ا ، ب : العالمين (٩) ىه : « فقد يقبض » ساقطة

*ش: ولهذا **ش: + فى الآخرة ***ش: سواء ****ش: بهذا *****ش: لا تشتغلهم ******ش: قبض (٨)

ولهذا الكرب تنفس ، فنسب النَّفَسَ إلى الرحمن لأنه رحم به ما طلبته النسب الإلهية من إيجاد صور العالم التى قلنا هى ظاهر الحق إذ هو الظاهر ، وهو باطنها إذ هو الباطن ، وهو الأول إذ كان ولا هى ، وهو الآخر إذ كان عينها عند ظهورها . فالآخر عين الظاهر والباطن عين الأول ، « وهو بكل شيء عليم » لأنه بنفسه عليم . فلما أوجد الصور فى النَّفَس وظهر سلطان النسب المعبر عنها بالأسماء صحَّ النَّسب الإلهىُّ للعالَم فانتسبوا إليه تعالى فقال : « اليوم أضع نسبكم وأرفع نسبى » أى آخذ[١] عنكم انتسابكم إلى أنفسكم وأردكم إلى انتسابكم إلىَّ أين المتقون ؟ أى الذين اتخذوا الله وقاية فكان الحق ظاهرهم أى عين صورهم الظاهرة وهو أعظم الناس وأحقه وأقواه عند الجميع وقد[٢] يكون المتقى من جعل نفسه وقاية للحق بصورته إذ هوية الحق قوى العبد . فجعل مسمى العبد وقاية لمسمى الحق على الشهود حتى يتميز العالِمُ من غير العالم . « قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون إنما يتذكر أولو الألباب » وهم الناظرون* فى لب الشيء الذى هو المطلوب من الشيء . فما سبق مقصر مجدًّا كذلك لا يماثل أجيرٌ عبداً . وإذا كان الحق وقاية للعبد بوجه والعبد وقاية للحق بوجه فقل فى الكون ما شئت : إن شئت قلت هو الخلق ، وإن شئت قلت هو الحق ، وإن شئت قلت هو الحق الخلق ، وإن شئت قلت لا حق من كل وجه ولا خلق من كل وجه ، وإن شئت قلت بالحيرة فى ذلك (٤٢ — ١) فقد بانت المطالب بتعيينك المراتب . ولولا التحديد ما أخبرت الرسل بتحول الحق فى الصور ولا وَصَفَتْهُ بخلع الصور عن نفسه .

---

(١) ب : أنا آخذ (٢) قد ساقطه فى ب

* ش : ناظرونه

أوله[١] العماء الذى ما فوقه هواء وما تحته هواء . فكان الحق فيه قبل أن يخلق الخلق . ثم ذكر أنه استوى على العرش ، فهذا أيضاً تحديد . ثم ذكر أنه ينزل إلى السماء[٢] الدنيا فهذا تحديد . ثم ذكر أنه فى السماء وأنه فى الأرض وأنه مَعَنا أينما كنا إلى أن أخبرنا أنه عيننا . ونحن محدودون ، فما وصف نفسه إلا بالحد . وقوله ليس كمثله شىء حدٌ أيضاً إن أخذنا الكاف زائدة لغير الصفة . ومَنْ تميز عن المحدود فهو محدود بكونه ليس[٣] عين هذا المحدود . فالإطلاق عن التقيد تقييد[٤] ، والمطلق مقيد بالأطلاق لمن فهم . وإن جعلنا الكاف للصفة فقد حددناه ؛ وإن أخذنا « ليس كمثله شىء » على نفى المثل تحققنا بالمفهوم وبالإخبار الصحيح أنه عين الأشياء ؛ والأشياء محدودة وإن اختلفت حدودها . فهو محدود بحد كل محدود[٥] . فما يُحَدُّ شىء إلا وهو حد الحق . فهو السارى فى مسمى المخلوقات والمبدَعات ، ولو لم يكن الأمر كذلك ما صح الوجود . فهو عين الوجود ، « فهو على كلِّ شىء حَفِيظ » بذاته ؛ « ولا يئوده » حفظ شىء . فحفظه تعالى للأشياء كلها حفظه لصورته أن يكون الشىء غير صورته[٦] . ولا يصح إلا هذا ، فهو الشاهد من الشاهد والمشهود من المشهود . فالعالم صورته ، وهو روح العالم المدبر له فهو الإنسان الكبير .

فهو الكون كله — وهو الواحد الذى
قام كونى بكونه — ولذا قلت يغتذى
(٤١ ب) فوجودى غذاؤه — وبه نحن نحتذى
فبه منه إن نظرت — بوجه تعوذى

---

(١) ب . أولها (٢) ب : سماء (٣) ب . ليس هو عين (٤) تقيد
(٥) ن : بكل حد محدود (٦) أى حفظه لصورته عن أن يوجد الشىء على خلاف صورته. وقد ذكر جامى « عن » صراحة فى النص الذى شرحه ج ١ ص ٧٨ فقرأ « عن أن يوجد الخ »
*ش: وذكرانه **ش: بغير ***ش: التقييد ****ش: والاخبار *****ش: اختلف ******ش: للحق *******ش: كل شئ ********ش: حفظ *********ش: نغتذى **********ش: وبه

الفواحش » وليس الفحش إلا ما ظهر . وأما فحش ما بطن فهو لمن ظهر له ٪فلما حرم الفواحش أى منع أن تعرف حقيقة ما ذكرناه ، وهى أنه عين الأشياء ، فسترها[١] بالغيرة وهو أنت من الغير . فالغير يقول السمع سمع زيد، والعارف يقول السمع عين الحق ، وهكذا ما بقى من القوى والأعضاء ٪فما كل أحد عرف الحق*: فتفاضل الناس وتميزت المراتب فبان الفاضل والمفضول[٢] ٪واعلم أنه لما أطلعنى الحق وأشهدنى أعيان رسله عليهم السلام وأنبيائه كلهم البشريين من آدم إلى محمد صلى الله عليهم وسلم أجمعين** فى مشهد أُقِمْتُ فيه بقرطبة سنة ست وثمانين وخمسمائة، ما كلمنى أحد من تلك الطائفة إلا هودٌ عليه السلام ٪فإنه أخبرنى بسبب جمعيتهم ، ورأيته رجلاً ضخماً فى الرجال حسن الصورة لطيف المحاورة عارفاً بالأمور كاشفاً لها . ودليلى[٣] على كشفه لها قوله : « مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ». وأى بشارة للخلق أعظم من هذه ٪ثم مِنَ امتنان الله علينا أن أوصل إلينا هذه المقالة عنه فى القرآن ٪ثم تممها الجامع للكل محمد صلى الله عليه وسلم بما أخبر به عن الحق بأنه عين السمع والبصر واليد والرِّجل واللسان : أى هو عين الحواس . والقوى الروحانية أقرب من الحواس . فاكتفى بالأبعد المحدود عن الأقرب المجهول الحد ٪فترجم الحق لنا عن نبيه هود مقالته لقومه بشرى لنا، وترجم رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله مقالته بشرى : فكمل العلم فى صدور الذين أوتوا العلم « وما يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ » فإنهم يسترونها وإن عرفوها حسداً منهم ونفاسة (٤١ — ١) وظلما ٪وما رأينا قط من[٤] عند الله فى حقه تعالى فى آية*** أنزلها**** أو إخبار عنه أو صَلّه***** إلينا فيما يرجع إليه إلا بالتحديد تنزيها كان أو غير تنزيه .

---

(١) ا : فيسترها (٢) ب : والفضول (٣) ا ؟ ب : ودليل (٤) ب : فيما من

*ش : الله **ش : ساقطة ***ش: آيات ****ش : انزلنا *****ش: اوصلت

والجهالة .*/فهذا علم خاص يأتى (٤٠ — ا) من أسفل سافلين ، لأن الأرجل هى السفل* من الشخص ، وأسفل منها ما تحتها وليس إلا الطريق . فمن عرف أنَّ(١) الحق عين الطريق عرف الأمر على ما هو** عليه ، فإن فيه جل وعلا تسلك وتسافر ، إذ لا معلوم إلا هو ، وهو عين الوجود(٢) والسالك والمسافر . فلا عالِمَ إلا هو فمن أنت ؟ فاعرف حقيقتك وطريقتك ، فقد بان لك الأمر على لسان الترجمان إن فهمت . وهو(٣) لسان حق فلا يفهمه إلا مَنْ فهمهُ حق /فإن للحق نسباً كثيرة ووجوهاً مختلفة :/ألا ترى عادا قومَ هود كيف « قالوا هذا عارض ممطرنا » فظنوا خيراً بالله تعالى وهو عند ظن عبده به ، فأَضْرَبَ(٤) لهم الحق عن هذا القول فأخبرهم بما هو أتم وأعلى فى القرب، فإنه إذا أمطرهم فذلك حظ الأرض وسقى الحبَّة فما يصلون إلى نتيجة ذلك المطر إلا عن بعد/فقال لهم: « بل هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم به رِيحٌ فيها عَذَابٌ أليم » : فجعل*** الريح إشارة إلى ما فيها من الراحة(٥) فإن بهذه(٦) الريح أراحهم من هذه الهيا كل المظلمة والمسالك الوعرة والسدف المدلهمة ، وفى هذه الريح عذاب أى أمر يستعذبونه إذا ذاقوه ، إلا أنه يوجعهم لفرقة المألوف****/فباشرهم العذاب فكان الأمر إليهم أقرب مما تخيلوه فدمرت كل شىء بأمر ربها ، فأصبحوا لا يُرى إلا مساكنهم » وهى جثثهم التى عمرتها أرواحهم الحقِّية . فزالت حقِّية(٧) هذه النسبة الخاصة وبقيت على هيا كلهم الحياة الخاصة بهم من الحق التى تنطق بها الجلود والأيدى والأرجل وعذبات الأسواط والأفخاذ (٤٠ — ب) . وقد ورد النص الإلهى بهذا(٨) كله /إلا أنه تعالى وصف نفسه بالغيرة ؛ ومن غيرته « حرّم

---

(١) ساقطة فى ىه (٢) ساقطة فى ىه (٣) ب : فهو (٤) ب : واضرب

(٥) ىه : الراحة لهم (٦) ا : بهذا (٧) ا : حقيقة (٨) ب : بهذه

*ش: الاسفل **ش: هى ***ش: +لهم ****ش: المألوفات

فلما ساقهم إلى ذلك الموطن حصلوا فى عين القرب فزال البعد فزال مسمى جهنم فى حقهم ، ففازوا بنعيم القرب من جهة الاستحقاق لأنهم مجرمون فما أعطاهم هـذا المقام (٣٩ — ب) الذوق اللذيذ من جهة المِنَّة ، و إنما أخذوه[١] بما استحقته حقائقهم من أعمالهم التى كانوا عليها ، وكانوا فى السعى فى أعمالهم على صراط الرب المستقيم لأن نواصيهم كانت بيد من له هذه الصفة . فما مشوا بنفوسهم و إنما مشوا بحكم الجبر إلى أن وصلوا إلى عين القرب . « ونحن أقرب إليه منكم ولـكن لا تبصرون » و إنما هو يبصر فإنه مكشوف الغطاء « فبصره حديد » . وما خص ميتاً من ميت أى ما خص سعيداً فى القُرْب[٢] من شقى . « ونحن أقرب إليه من حبل الوريد » وما خص إنساناً من إنسان . فالقرب الإلهى من العبد لاخفاء به فى الإخبار الإلهى . فلا قرب أقرب من أن تـكون هويته عين أعضاء العبد وقواه ، وليس العبد سوى هذه الأعضاء والقوى. فهو[٣] حق مشهود فى خلق متوهم . فالخلق معقول والحق محسوس مشهود عند المؤمنين وأهل الـكشف والوجود . وما عدا هذين الصنفين فالحق عندهم معقول والخلق مشهود . فهم بمنزلة الماء* الملح[٤] الأجاج ، والطائفـة الأولى بمنزلة الماء العذب الفرات السائغ لشار به** فالناس*** على قسمين : من الناس من يمشى على على طريق يعرفها[٥] ويعرف غايتها ، فهى فى حقه صراط مستقيم[٥] . ومن الناس من يمشى على طريق يجهلها ولا يعرف غايتها وهى عين[٦] الطريق التى عرفها الصنف الآخر فالعارف يدعو إلى الله على بصيرة ، وغير العارف يدعو إلى الله على التقليد

---

(١) ن : أخذوا (٢) ا : الغرف ثم أصلحت فى الهـامش القرب ن ؟ ب : العرف بالعين
(٣) ب : وهو (٤) ا : المالح (٥ — ٥) ساقط فى ن . أما ب فلا يسقط فيه إلا كلمة فهى
(٦) ب : غير *ش: ساقطة **ش: شرابه ***ش: فانه الناس

11/ فما فى الــكون موجود تراه ماله نطق
12/ وما خلق تراه العـــين إلا عينه حق
13/ ولــكنْ مودَعٌ فيــه لهذا صُورُهُ حُق[١]

14/ اعلم أن العلوم الإلهية الذوقية الحاصلة لأهل الله[٢] مختلفة باختـــلاف القوى الحاصلة* منها مع كونها ترجع إلى عين واحدة. 15/ فإن الله تعـــالى يقول[٣]: « كنت سمعه الذى يسمع** به و بصره الذى يبصر به و يده التى يبطش بها ورجله (٣٩ — ا) التى[٤] يسعى بها . فذكر أن هويته هى عين*** الجوارح التى هى عين العبد . فالهوية واحـــدة والجوارح مختلفة . ولــكل جارحة علم من علوم الأذواق يخصها من عين واحدة تختلف باختلاف الجوارح، كالماء حقيقة واحدة مختلف**** فى الطعم باختـــلاف البقاع ، فمنه عذب فرات ومنه ملح أجاج ، وهو ماء فى جميع الأحوال لا يتغير عن حقيقته و إن اختلفت طعومه. 16/ وهـــذه الحكمة من علم الأرْجُل وهو قوله تعالى فى الأكل لمن أقام كتبه: « ومن تحت أرجلهم ». 17/ فإن الطريق الذى هو الصراط[٥] هو للسلوك[٦] عليه والمشى فيه ، والسعى لا يكون***** إلا بالأرجل******. 18/ فلا ينتج هـــذا الشهود فى أخذ النواصى بيد من هو على صراط مستقيم إلا هذا الفن الخاص من علوم[٧] الأذواق. 19/ « فيسوق المجرمين » وهم الذى******* استحقوا المقام الذى ساقهم إليـــه بريح الدبور التى أهلــكهم عن نفوسهم بها ؛ فهو يأخـــذ بنواصيهم والريح تسوقهم — وهو[٨] عين الأهواء التى كانوا عليها — إلى جهنم ، وهى البعد الذى كانوا يتوهمونه .

---

(١) ا : صورة . وصوره جمع صورة ، وحق جمع حقة وهى الوعاء من الخشب
(٢) ا : + تعالى (٣) ب : ساقطة (٤) ا : الذى (٥) ا : السراط
(٦) ن : المسلوك عليه (٧) ن : علم (٨) ب : وهى
*ش: + هى **ش: يمشى ***ش: ساقطة ****ش: يختلف *****ش: بالرجل
******ش: الصراط المستقيم *******ش: الذين

من عالم مثله أو عين الحق . فهو[١] الله لا غيره ، ولذلك قال : « يأَيُّها النَّاس أنتُمْ الفُقَرَاء إلى الله واللهُ هُو الغنِيُّ الحَمِيد » */ومعلوم أن لنا افتقاراً من بعضنا لبعضنا . فأسماؤنا أسماء الله تعالى إذ إليه الافتقار بلا شك ؛ وأعياننا فى نفس الأمر ظله لا غيره[٢] . فهو هويتنا لا هويتنا ، وقد مهدنا لك السبيل فانظر[٣] .

١٠ — فص حكمة أحدية فى كلمة هودية

1/ إن لله الصراط المستقيم ظاهر غير خفى فى العموم
2/ فى صغير وكبير* عينه وجهول بأمور وعليم
3/ ولهذا وسعت رحمته كل شيء من حقير وعظيم

4/ « ما من دابة إلا هو آخذ بناصيتها إن ربى على صراط مستقيم » . 5/ فكل ماش فعلى** صراط الرب المستقيم . فهو[٤] غير مغضوب عليهم من هذا الوجه ولا ضالون*** . 6/ فكما كان[٥] الضلال عارضاً كذلك الغضب الإلهى عارض، والمآل إلى الرحمة التى وسعت كل شىء ، وهى السابقة 7/ وكل ما سوى الحق دابة فإنه ذو روح. وما ثَمَّ من يدب بنفسه و إنما يدب بغيره . فهو يدب بحكم التبعية للذى[٦] هو على صراط المستقيم ، فانه لا يكون صراطاً إلا بالمشى عليه .

8/ إذا دان لك الخلق فقد دان لك الحق
9/ و إن دان لك الحق فقد لا يتبع الخلق
10/ فحقق قولنا فيه فقولى كله الحق

---

(١) المراد بالضمير « هو » كل اسم مفتقر إليه العالم (٢) ا : لا غير (٣) ا : ساقطة
(٤) ب : فهم (٥) ا : + أن (٦) ب ؟ به الذى
*ش: الافتقار اليه **ش: فى كبير وصغير ***ش: على ****ش: ضالين

عين غنائها عن نسبة الأسماء لها*، لأن الأسماء لها كما تدل عليها تدل على مسميات أخر يحقق(١) ذلك(٢) أثرها ٪« قل هو الله أحد » من حيث عينه : « الله الصمد » من حيث استنادنا إليه : « لم يلد » من حيث هويته ونحن ، « ولم يولد » كذلك ، « ولم يكن له كفواً أحد » كذلك . فهذا نعته فأفرد ذاته بقوله: « الله أحد » وظهرت الكثرة** بنعوته المعلومة عندنا . فنحن نلد ونولد ونحن نستند إليه ونحن أكفاء بعضنا لبعض . وهذا الواحد منزه عن هذه النعوت فهو غنى عنها كما هو*** غنى عنا . وما للحق نسب إلا هذه السورة ، سورة الإخلاص ، وفى ذلك نزلت ٪فأحدية الله من حيث الأسماء الإلهية التى تطلبنا أحدية الكثرة ، وأحدية الله من حيث الغنى عنا وعن الأسماء**** أحدية العين ، وكلاهما يطلق عليه الاسم (٣٨ — ا) الأحد(٣) ، فاعلم ذلك ٪فما أوجد الحق الظلال وجعلها ساجدة متفيئة عن اليمين والشمال(٤) إلا دلائل لك(٥) عليك وعليه لتعرف من أنت وما نسبتك إليه وما نسبته إليك حتى تعلم من أين أو من أى حقيقة إلهية اتصف ما سوى الله بالفقر الكلى إلى الله ، و بالفقر النسبى***** بافتقار بعضه إلى بعض ٪وحتى تعلم من أين أو من أى حقيقة اتصف الحق بالغناء عن الناس والغناء عن العالمين ، واتصف العالم بالغناء أى بغناء****** بعضه عن بعض من وجه ما هو عين ما افتقر إلى بعضه به . فإن العالم مفتقر إلى الأسباب بلا شك افتقاراً ذاتياً . وأعظم الأسباب له سببية الحق : ولا سببية للحق يفتقر العالم إليها سوى الأسماء الإلهية . والأسماء الإلهية كل اسم يفتقر العالم إليه

---

(١) ه : محقق ، صيغة اسم الفاعل يحقق أثر الأسماء فى العالم الخارجى
(٢) ذلك أى دلالتها (دلالة الذات) على مسميات أخرى
(٣) ا : الواحد ، صحت الأحد فى الهامش
(٤) ب ؟ ه عن الشمال واليمين
(٥) ب : ساقطة

*ش: اليها **ش: ساقطة *** ش: ساقطة ****+ الالهية *****ش: + اليه
****** ش: يغنى عن الناس

لحقيقتك بربك. فإن قلت: إن النور أخضر لخضرة* الزجاج صدقت وشاهدك الحس، وإن قلت إنه ليس بأخضر ولا ذى لون لما** أعطاه لك الدليل، صدقت وشاهدك النظر العقلى الصحيح . فهذا نور ممتد عن ظل وهو عين الزجاج فهو ظل نورى لصفائه .
كذلك المتحقق منا بالحق تظهر*** صورة الحق فيه أكثر[1] مما تظهر فى غيره . فمنا من يكون الحق سمعه و بصره وجميع قواه وجوارحه بعلامات قد أعطاها الشرع*** الذى يخبر عن الحق . مع هذا عين الظل موجود، فإن الضمير من سمعه يعود عليه : وغيره من العبيد ليس كذلك . فنسبة هذا العبد أقرب إلى وجود الحق من نسبة غيره من العبيد . و إذا كان الأمر على ما قررناه[2] فاعلم أنك خيال وجميع ما تدركه مما تقول فيه*** ليس أنا خيال . فالوجود كله خيال فى خيال . والوجود الحق إنما هو الله[3] خاصة من حيث ذاته وعينه*** لا من حيث أسماؤه، لأن أسماءه لها مدلولان : المدلول الواحد عينه وهو عين المسمى ، والمدلول الآخر ما يدل عليه مما ينفصل الاسم[4] به عن هذا الاسم الآخر و يتميز . فأين الغفور من الظاهر ومن*** الباطن، وأين الأول من الآخر ؟ فقد بان لك بما هو كلُّ اسمٍ عينُ الاسم الآخر (٣٧ — ب) وبما هو غير الاسم الآخر . فبما هو عينه هو الحق ، و بما هو غيره هو الحق المتخيَّل الذى كنا بصدده . فسبحان من لم يكن عليه دليل سوى نفسه ولا ثبت كونه إلا بعينه . فما فى الكون إلا ما دلت عليه الأحدية ، وما فى الخيال إلا ما دلت عليه الكثرة . فمن وقف مع الكثرة كان مع العالم ومع الأسماء الإلهية وأسماء العالم . ومن وقف مع الأحدية*** كان مع الحق من حيث ذاته الغنية عن العالمين*** . و إذا[5] كانت غنية عن العالمين[5] فهو***

---

(١) ـه : لكثرة (٢) ا : قدرناه بالدال (٣) ا : + تعالى (٤) ـه : هذا الاسم
(٥ ــ ٥) ساقط فى ـه * ش: من الخضرة ** ش: كما *** ش لصفاء *** ش: الشارع
*** ش: + لك *** ش: + سوى *** ش: وحقيقة الحق المسماة بالذات الاحدية ليست غير الوجود البحت من حيث هو وجود لا بشرط لا التعين ولا بشرط التعين وهو من حيث هو مقدس عن النعوت والاسماء لا نعت له ولا اسم ولا رسم ولا اعتبار للكثرة فيه بوجه من الوجوه
*** ش: ساقطة *** + الذاتية *** ش: + لا من حيث صورة *** ش: + اى غناها عن العالمين

يظهر الظل فيكون كما بقى من الممكنات التى ما ظهر لها عين فى الوجود . « ثُمَّ جعلنا الشمس عليه دليــلا » وهو اسمه النور الذى قلناه ، (٣٦ — ب) ويشهد له[١] الحس : فإن الظلال لا يكون لها عين بعدم النور . «ثم قبضناه إلينا قبضاً يسيراً » : وإنما قبضه إليه لأنه ظله، فمنه ظهر وإليه يرجع الأمر كله[٢]. فهو هو لا غيره. فكل ما ندركه[٣] فهو وجود الحق فى أعيان الممكنات . فمن حيث هوية الحق هو[٤] وجوده ، ومن حيث اختلاف الصور[٥] فيه هو أعيان الممكنات . فكما لا يزول عنه باختلاف الصور اسم الظل ، كذلك لا يزول* باختلاف الصور اسم العالم أو[٦] اسم سوى الحق . فمن حيث أحدية كونه ظلا هو الحق، لأنه الواحد الأحد . ومن حيث كثرة الصور هو العالم ، فتفطن وتحقق ما أوضحته لك ./ وإذا كان الأمر على ما ذكرته لك فالعالم متوهم ماله وجود حقيقى ، وهذا معنى الخيال . أى خُيِّل لك أنه أمر زائد قائم بنفسه خارج عن الحق وليس** كذلك فى نفس الأمر . ألا تراه فى الحس متصلاً بالشخص الذى امتد عنه ، يستحيل عليه الانفكاك عن ذلك الاتصال /لأنه يستحيل على الشىء الانفكاك عن ذاته ؟ فاعرف عينك ومن أنت وماهويتك وما نسبتك إلى الحق ، وبما أنت حق وبما أنت عالَم وسوًى وغير*** وما شاكل هذه الألفاظ . وفى هذا**** يتفاضل العلماء ؛ فعالم وأعلم /فالحق بالنسبة إلى ظل***** خاص صغيرٍ وكبيرٍ ، وصافٍ وأصفى ، كالنور بالنسبة إلى حجابه عن الناظر فى الزجاج[٧] يتلون بلونه ، وفى نفس الأمر لا لونْ له . ولـكن هكذا****** تُرَاهُ . ضَرْبَ (٣٧ — ا) مثال

---

(١) ب ؟ له : لها (٢) ب : + وإليه يرجع ، وإليه يرجع الأمر كله
(٣) ا : تدركه بالتاء (٤) له : فهو (٥) ب : صور (٦) ب : و ، وفى الجملة تقديم وتأخير فى ا (٧) ب : بالزجاج . له فالزجاج
*ش: + عنه **ش: + العالم **ش : من (لأنه يستحيل) الى (عن ذاته ؟) ساقطة
***ش: + ذلك ****ش: + العالم *****ش: الظل ******ش : ساقطة

الممكنات : عليها امتد هـذا الظل ، فتدرك من هذا الظل بحسب ما امتد عليه من وجود هذه الذات . ولـكن باسمه النور وقع الإدراك وامتد(١) هذا الظل على أعيان الممكنات فى صورة الغيب المجهول . ألَا ترى (٣٦ — ا) الظلال تضرب إلى السواد* تشير(٢) إلى* ما فيها من الخفاء لبعد(٣) المناسبة بينهـا و بين أشخاص من هى ظل له ؟. و إن كان الشخص أبيض فظله(٤)** بهـذه المشابة . ألا ترى الجبال إذا بعـدت عن بصر الناظر تظهر سوداء*** وقد تكون فى أعيانها على غير(٥) ما يدركها**** الحس من اللونيـة ، وليس ثم***** علة إلا البعد ؟. وكزرقة السماء . فهذا ما أنتجه البعد فى الحس****** فى الأجسام غير النيرة . وكذلك أعيان******* المـكنات ليست نيرة لأنها معدومة و إن اتصفت بالثبوت لـكن لم تتصف بالوجود إذ الوجود نور . غير أن الأجسام النيرة يعطى فيها البعد فى الحس******** صغرا(٦) ، فهذا تأثير آخر للبعد . فلا يدركها الحس إلا صغيرة الحجم وهى فى أعيانها كبيرة عن ذلك القـدر وأكثر كميات ، كما يعلم بالدليل أن الشمس مثل الأرض فى الجرم مائة وستين(٧) مرة*********، وهى فى الحس********** على قدر جرم الترس مثلا . فهذا أثر البعد أيضاً . فما يعلم من العالم إلا قدر ما يعلم من الظلال ، ويجهل من الحق على قدر ما يجهل من الشخص الذى عنه كان ذلك الظل. فمن حيث هو ظل له يُعْلَم ، ومن حيث ما يُجْهَل ما فى ذات ذلك الظل من صورة شخص مَنْ امتد عنه يجهل من الحق . فلذلك نقول إن الحق معلوم لنا من وجه مجهول(٨) لنا من وجه*********** : « ألم ترَ إلى ربك كيف مدَّ الظلَّ ولو شاء لجَعَله ساكِنا » أى يكون فيـه بالقوة . يقول ما كان الحق ليتجلى للممكنات حتى

---

(١) ا : امتد (٢) ب : وتشير (٣) ب : البعد (٤) ب : فظل

(٥) ب : ساقطة (٦) ب : صغيرا (٧) ا : وستون . ب : مائة وستين وربعها وثمن مرة (٨) ب : ومجهول *ش: يشير **ش: ساقطة ***+ ايضا ****ش: سوادا *****ش: يدركه ******ش: ثمة *******ش: الحس ********ش: الاعيان ********* الحس **********ش + وربع وثمن مرة ***********ش: العين ************ش: + اخر

أبناءه عن ذلك الكيد وألحقهُ بالشيطان ، وليس إلا عين الكيد ، فقال: « إن الشيطان للإنسان عدو مبين » أى ظاهر العداوة . ثم قال يوسف بعد ذلك فى آخر الأمر: « هذا تأويل رؤياى من قبل قد جعلها ربى حقا » أى أظهرها فى الحس بعدما كانت فى صورة الخيال، فقال[١] النبى محمد صلى الله عليه وسلم : « الناس نيام »، فكان قول يوسف : « قد جعلها ربى حقا » بمنزلة من رأى فى نومه* أنه قد استيقظ من رؤيا رآها ثم عبرها . ولم يعلم (٣٥ — ب) أنه فى النوم عينه ما بَرِح ؛ فاذا استيقظ يقول رأيت كذا[٢] ورأيت كأنى استيقظت وأوّلتها بكذا . هذا مثل ذلك . فانظر[٣] كم بين إدراك محمد صلى الله عليه وسلم و بين إدراك يوسف عليه السلام فى آخر أمره حين قال: «هذا تأويل رؤياى من قبل قد جعلها ربى حقا». معناه حسا أى محسوسا ، وما كان إلا محسوسا ، فإن الخيال لا يعطى أبدا[٤] إلا المحسوسات ، غير ذلك ليس له . فانظر ما أشرف علم ورثة محمد صلى الله عليه وسلم . وسأبسط من** القول فى هذه الحضرة بلسان يوسف المحمدى ما تقف عليه إن شاء الله فنقول : إعلم أن المقول*** عليه « سوى الحق » أو مسمى العالم هو بالنسبة إلى الحق كالظل للشخص ، وهو ظل الله ، وهو عين نسبة الوجود إلى العالم لأن الظل موجود بلا شك فى الحس[٥] ، ولكن إذا كان ثم**** من يظهر فيه ذلك الظل : حتى لو قدرت عدم من يظهر فيه ذلك الظل: كان الظل معقولا غير موجود فى الحس ، بل يكون بالقوة فى ذات الشخص المنسوب إليه الظل . فمحل ظهور هذا الظل الإلهى المسمى بالعالم إنما هو أعيان

---

(١) ب ؟ ه : فقال له النبي (٢) ه : كذا وكذا (٣) ساقطة فى ه

(٤) ب : أحدا — ومن قوله « وما كان » إلى قوله « المحسوسات » ساقط فى ه

(٥) ه : الحق * ش: نوم ** ش: ساقطة *** س: المقولة

**** ش: ثمة

فيجوزُ العابرُ من هذه الصورة التى أبصرها النائم إلى صورة ما هو الأمر عليه إن أصاب كظهور العلم فى صورة اللبن ./فعبّرَ* فى التأويل من صورة اللبن إلى صورة العلم فتأوّلَ أى قال: مآل(١) هذه الصورة اللبنية إلى صورة العلم./ثم إنه صلى الله عليه وسلم كان إذا أُوحى إليه أُخِذَ عن المحسوسات المعتادة فسُجِّى(٢) وغاب عن الحاضرين عنده: فإذا سُرِّى عنه رُدَّ . فما أدركه إلا فى حضرة الخيال ، إلا أنه لا يسمى نائما ./وكذلك إذا (٣٥ — ا) تمثل له المَلَكُ رجلا فذلك من حضرة الخيال ، فإنه ليس برجل وإنما هو ملك ، فدخل فى صورة إنسان . فعبَّره(٣) الناظر العارف حتى وصل إلى صورته الحقيقية ، فقال هذا جبريل أتاكم يعلمكم(٤) دينكم . وقد قال لهم ردوا علىّ الرجل فسماه بالرجل من أجل الصورة التى ظهر لهم فيها . ثم قال هذا جبريل فاعتبر(٥) الصورة التى مآل هذا الرجل المتخيل إليها . فهو صادق فى المقالتين : صدقٌ للعين(٦) فى العين الحسِّية ، وصدق فى أن هذا جبريل ، فإنه جبريل بلا شك.

/وقال يوسف عليه السلام** : « إنى رأيتُ أحد عشر كوكبا والشمس والقمر رأيتُهم لى ساجدين » : فرأى إخوته فى صورة الكواكب ورأى أباه وخالته فى صورة الشمس والقمر ./هذا من جهة يوسف*** ، ولو كان من جهة المرئى لكان ظهور إخوته فى صورة الكواكب وظهور أبيه وخالته فى صورة الشمس والقمر مراداً لهم . فلما لم يكن لهم**** علم بما رآه يوسف كان الإدراك من***** يوسف فى(٧) خزانة خياله ، وعَلِمَ ذلك يعقوب حين قصها عليه/فقال: « يا بنى لا تقصص رؤياك على إخوتك فيكيدوا لك كيدا » ثم برَّأ

---

(١) ساقطة فى ب (٢) كما يسجى الميت أى يمد عليه ثياب (٣) ا ؟ ن : فعبر
(٤) ب : ليعلمكم (٥) ن : واعتبر (٦) أى لمشاهدة العين . ب : العين
(٧) ن : من *ش : فيعبر **ش: + لابيه *** ش: هذا الادراك من جهة خيال يوسف عليه السلام **** ش: ساقطة ***** ش: ساقطة

فَشَيِّبَه* « كما أمرت(١) » فإنه لا يدرى هل أمر بما يوافق الإرادة فيقع ، أو بما يخالف الإرادة فلا يقع . ولا يعرف أحد حكم الإرادة إلا بعد وقوع المراد إلا من كشف الله عن* بصيرته فأدرك أعيان الممكنات فى حال ثبوتها على ماهى عليه ، فيحكم عند** ذلك بما يراه/ وهذا قد يكون لآحاد الناس فى أوقات لا يكون مستصحبا . قال: « ما*** أدرى ما يفعل بى ولا بكم » فصرح بالحجاب ، وليس المقصود(٢) إلا أن يطلع فى أمر خاص لا غير(٣)

٩ — فص حكمة نورية فى كلمة يوسفية

/هذه الحكمة النورية انبساط نورها على حضرة الخيال وهو أول مبادئ الوحى الإلهى**** فى أهل العناية ./تقول عائشة رضى الله عنها : « أول ما بدئ به رسول الله صلى الله عليه وسلم من(٤) الوحى الرؤيا الصادقة ، فكان لا يرى***** رؤيا إلا خرجت مثل فلق الصبح» تقول لاخفاء بها/ و إلى هنا بلغ علمها لا غير /وكانت(٥) المدة له فى ذلك ستة أشهر ثم جاءه(٦) الملك ،/ وما علمت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال : « إن الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا » /وكل ما يرى فى حال النوم****** فهو من ذلك القبيل ، و إن اختلفت الأحوال . فمضى قولها(٧) ستة أشهر ، بل عمره كله فى الدنيا بتلك المثابة :/إنما هو منام فى منام . وكل ما ورد من هذا القبيل فهو المسمى عالم الخيال/ ولهذا يُعَبَّر ، أى الأمر الذى هو فى نفسه على صورة كذا ظهر فى صورة غيرها،

---

(١) « فشيبه كما أمرت » : ساقطة فى ن (٢) المقصود (٣) ن : ساقطة
(٤) ا : فى (٥) ب : فكانت (٦) ن : جاء الوحى على لسان الملك
(٧) أى مقول قولها المفسر بقوله ستة أشهر *ش : فشيبته **ش : عين
***ش : على ****ش : +قل *****ش : ساقطة ******ش : ساقطة *******ش : اليقظة

الطبيعة أيضا ـ بإنشاء مزاج آخر يخالف[١] هذا المزاج . فإذن ليس الطبيب بخادم للطبيعة*، وإنما هو خادم لها من حيث إنه لا يصلِحُ جسم المريض ولا يغير ذلك[٢] المزاج إلا بالطبيعة أيضا . ففى حقها يسعى من وجه خاص غير عام لأن العموم لا يصح فى مثل هذه المسألة . فالطبيب خادم لا خادم أعنى للطبيعة ، وكذلك الرسل والورثة فى خدمة الحق 2/ والحق[٣] على وجهين فى الحكم فى أحوال المكلَّفين ، فيجرى الأمر (٣٤ — ا) من العبد بحسب ما تقتضيه إرادة الحق ، وتتعلق إرادة الحق به بحسب ما يقتضى[٤] به علم الحق ، ويتعلق علم الحق به على حسب ما أعطاه المعلوم من ذاته : فما ظهر إلا بصورته . فالرسول والوارث خادم الأمر الإلهى بالإرادة ، لا خادم الإرادة. فهو يردُّ عليه به طلبا لسعادة** المكلَّف[٥] . فلو خدم الإرادة الإلهية ما نصح وما نصح إلا بها*** أعنى بالإرادة . فالرسول والوارث طبيب أُخروى للنفوس منقاد لأمر الله حين أمره ، فينظر فى أمره تعالى و ينظر فى إرادته تعالى ، فيراه*** قد أمره بما يخالف إرادته ، ولا[٦] يكون إلا ما يريد ، ولهذا كان الأمر . فأراد الأمر فوقع ، وما أراد**** وقوع ما أمر به بالمأمور[٧] فلم يقع من المأمور ، فسمى***** مخالفة ومعصية . فالرسول مبلِّغ******: 13/ ولهذا قال******* شيبتنى « هودٌ » وأخواتها لما تحوى******** عليه من قوله « فاستقم كما أُمرت »

---

(١) ه : يخالفه (٢) ساقطة فى ا (٣) ب : وأمر الحق (٤) ب : يقضى

(٥) معنى العبارة أن الرسول خادم للأمر الإلهى التكليفى الواقع بالإرادة ، لأنه مأمور بتبليغ مثل هذا الأمر ، وليس خادماً للارادة الإلهية لأن الإرادة قد تكون مخالفة للأمر التكليفى . فالرسول يرد على المكلف به أى بالأمر الإلهى طلباً لسعادته . أو كما يقول القاشانى فهو يرد على الأمر الإلهى بالأمر الإلهى إذا تعلقت الإرادة بشقاوة العبد كما هو الحال فى مسألة فرعون

(٦) ه : فلا (٧) ا : المأمور من غير البـاء . والمعنى وقوع الشىء الذى أمر به من المأمور : أى أن الله أراد وقوع الأمر التكليفى من الرسول فوقع ولكنه لم يرد وقوع الشىء المأمور به من المأمور * ش : الطبيعة ** ش : للسعادة *** ش : + اى يرى الحق *** ش : بها *** ش : اراده **** ش : فيسمى ***** ش : + لا غير ****** ش : + عليه السلام شيبتنى سورة ******* ش : تحتوى

أى عادتك . ومعقول* العادة أن يعود الأمر بعينه إلى حاله** : وهذا ليس ثَمَّ*** فإن العادة تكرار ./. لكن العادة(١) حقيقة معقولة ؛ والتشابه فى الصور موجود : فنحن نعلم أن زيدا عين عمرو فى الإنسانية وما عادت الإنسانية ، إذ لو عادت تكثرت**** وهى حقيقة واحدة والواحد لايتكثر فى نفسه . ونعلم أن زيدا ليس عين عمرو فى الشخصية: فشخص(٢) زيد ليس شخص(٢) عمرو مع تحقيق (٣٣ — ب) وجود الشخصية بما هى شخصية***** فى الاثنين . فنقول فى الحس عادت لهذا الشبه ، ونقول فى الحكم الصحيح لم تعد . فما ثَمَّ عادة بوجه وثَمَّ عادة بوجه ، كما أن ثَمَّ جزاء بوجه وما ثم جزاء****** بوجه فإن الجزاء أيضا حالٌ فى الممكن من أحوال الممكن . وهذه(٣) مسألة أغفلها علماء هذا الشأن ، أى أغفلوا إيضاحها على ما ينبغى لا أنهم(٤) جهلوها فإنها من******* سر القَدَر المتحكم******** فى الخلائق .

./. واعلم أنه كما يقال فى الطبيب إنه خادم الطبيعة كذلك يقال فى الرسل والورثة إنهم خادمو الأمر الإلهى فى العموم ، وهم فى نفس الأمر خادمو أحوال الممكنات . وخِدْمتهم من جملة أحوالهم التى هم عليها فى حال ثبوت أعيانهم. فانظر ما أعجب هذا ! ./. إلا أن الخادم المطلوب هنا إنما هو واقف عند مرسوم مخدومه إما بالحال أو بالقول ، فإن الطبيب إنما يصح أن يقال فيه********* خادم الطبيعة لو مشى بحكم المساعدة لها ، فإن الطبيعة قد أعطت فى جسم المريض مزاجا خاصا به سمى(٥) مريضا ، فلو ساعدها الطبيب خدمة********** لزاد فى كمية المرض بها أيضا ، وإنما يردعها طلبا للصحة ـ والصحة من

(١) المراد بالعادة هنا الأمر الذى يعود فيظهر متكثرا متعدداً . (٢) ؟ (٢) ب : تشخص
(٣) ا : فهذه (٤) ا ، ؟ ن : لأنهم (٥) ب : به يسمى ؛ ن : به ساقطة

* ش: ومعقول منه ** ش: اى العود بعينه *** ش: ثمة **** ش: لتكثرت (٧) ***** ش: شخصيته ****** ش: ساقطة ******* ش: + جملة ******** ش: المتحكم على ********* ش: + انه ********** ش: خدمته

على ذلك ، ولا بد من أحدهما لأن الأمر حق فى نفسه . فعلى كل حال قد صح انقياد الحق إلى عبده لأفعاله وما هو عليه من الحال . فالحال هو المؤثر . فمن هنا كان الدين جزاء أى معاوضة بما يسرُّ وبما لا يسر : فيما يسر[١] « رضى الله عنهم ورضوا عنه » هذا جزاء[٢] بما يسر ؛ « ومن يظلم منكم نذقه عذاباً كبيراً » هذا جزاء بما لا يسر . « ونتجاوز عن سيئاتهم » هذا جزاء[٣] . فصح أن[٤] الدين هو الجزاء ؛ وكما أن الدين هو الإسلام والإسلام عين الانقياد فقد انقاد إلى ما يسر و إلى مالا يسر وهو الجزاء .* هذا لسان[٥] الظاهر فى هذا الباب . وأما سره و باطنه فإنه تجلٍّ[٦] فى مرآة وجود الحق : فلا يعود على الممكنات من الحق إلا ما تعطيه[٧] ذواتهم فى أحوالها ، فإن لهم فى كل حال صورة ، فتختلف (٣٣ — ا) صورهم لاختلاف أحوالهم ، فيختلف التجلى لاختلاف الحال ، فيقع الأثر فى العبد بحسب ما يكون . فما أعطاه الخير سواه ، ولا أعطاه ضد الخير غيره ؛ بل هو منعم ذاته ومعذبها . فلا يذمَّنَّ إلا نفسه ولا يحمدنَّ إلا نفسه . « فلله الحجة البالغة » فى علمه بهم إذ العلم يتبع المعلوم . ثم السر الذى فوق هذا فى مثل هذه المسألة أن الممكنات على أصلها من العدم ، وليس وجودٌ إلا وجود الحق بصور أحوال ما هى عليه الممكنات فى أنفسها وأعيانها . فقد[٨] علمت من يلتذ ومن[٩] يتألم وما يعقب كل حال من الأحوال و به سمى عقوبة وعقابا[١٠] وهو سائغ فى الخير والشر غير أن العرف سماه فى الخير ثواباً وفى الشر عقابا ، وبهذا*** سمى أو شرح الدين بالعادة ، لأنه عاد عليه ما يقتضيه و يطلبه حاله : فالدين العادة : قال الشاعر :

* كدينك من أم الحويرث قبلها *

---

(١) ساقطة فى نه (٢) ا ؟ نه : جزاء (٣) نه : جزاء بما يسر
(٤) نه : ساقطة (٥) ا : بلسان (٦) ا : تجلى (٧) نه : تعطيهم
(٨) ب : وقد (٩) نه : أو (١٠) ا : وعقاب .
*ش : او **ش : من (وكما ان) الى (وهو الجزاء) ساقطة ***ش : ولهذا

من فعلك . فما[1] سعدت إلا بما كان منك . فكما أثبت للسعادة* لك ما كان فعلك[1] كذلك ما أثبت الأسماء الإلهية إلا أفعاله وهى أنت وهى المحدثات . فبآثاره سُمّى إلهاً و بآثارك[2] سميت سعيداً . فأنزلك الله تعالى منزلته إذا أقمت الدين وانقدت إلى ما شرعه لك ./ وسأبسط فى ذلك إن شاء الله ما تقع به الفائدة بعد أن نبين الدين الذى عند الخلق الذى اعتبره الله . فالدين كله لله وكله منك لا منه إلا بحكم الأصالة ./ قال الله تعالى « ورهبانية ابتدعوها » وهى النواميس الحكمية التى لم يجئ الرسول المعلوم بها فى العامة من عند الله بالطريقة الخاصة المعلومة فى العرف . فلما وافقت الحكمة والمصلحةُ الظاهرةُ فيها الحكمَ الإلهىّ* فى المقصود بالوضع المشروع الإلهى ، اعتبرها الله اعتبار ما شرعه من عنده تعالى ، « وما كتبها الله عليهم » . ولما فتح الله بينه و بين قلوبهم باب العناية[3] والرحمة من حيث لا يشعرون جعل فى قلوبهم تعظيم ما شرعوه — يطلبون بذلك رضوان الله — على غير الطريقة النبوية المعروفة بالتعريف الإلهى فقال:** « فما رعوها » : هؤلاء الذين شرعوها وشرعت لهم : « حق رعايتها » « إلا ابتغاء رضوان الله » وكذلك*** اعتقدوا ؛ « فآتينا الذين آمنوا » بها « منهم أجرهم » (٣٢ — ب) « وكثير منهم » : أى من هؤلاء الذين شرع فيهم هذه العبادة « فاسقون » أى خارجون عن الانقياد إليها والقيام بحقها . ومَنْ لم ينقَد إليها لم ينقد**** مشرِّعه[4] بما يرضيه ./ لكن الأمر يقتضى الانقياد : و بيانه أن المكلَّف إما منقاد بالموافقة و إما مخالف ؛ فالموافق المطيع لا كلام فيه لبيانه ؛ وأما المخالف[5] فإنه يطلب بخلافه الحاكِم عليه من الله أحد أمرين إما التجاوز والعفو ، و إما الأخذ

---

(١) ساقط فى ن (٢) ن : وبآثارى سمى (٣) ا : الرحمة والعناية (٤) ا : مشروعه
(٥) ب : المخالفة

*ش : السعادة **ش : ساقطة ***ش : ولذلك ****ش : + اليه

الله مخلف وعده رسله » لم يقل ووعيده ، بل قال « ويتجاوز عن سيئاتهم » مع أنه توعد على ذلك . فأثنى على إسماعيل بأنه كان صادق الوعد . وقد زال الإمكان فى حق الحق لما فيه من طلب المرجح .

فلم يبق إلا صادق الوعد وحده   وما لوعيد الحق عين تعاين
وإن دخلوا دار الشقاء فإنهم   على لذة فيها نعيم مباين
نعيمَ جنان الخلد فالأمر واحد   وبينهما عند التجلى تباين
يسمى عذاباً من عذوبة طعمه   وذاك له كالقشر والقشر صاين

٨ — فص حكمة روحية فى كلمة يعقوبية

الدين دينان ، دين عند الله وعند[١] من عرَّفه الحق تعالى ومن عرَّف* من عرفه الحق . ودين عند الخلق ، وقد اعتبره الله[٢] . فالدين الذى عند الله هو الذى اصطفاه الله وأعطاه الرتبة العلية على دين الخلق فقال تعالى « ووصى بها إبراهيم بنيه ويعقوب يابنى إن الله اصطفى لكم الدين فلا تموتن إلا وأنتم مسلمون » : أى منقادون إليه . وجاء الدين بالألف واللام للتعريف والعهد ؛ فهو دين معلوم معروف** وهو قوله تعالى « إن الدِّين عندَ الله الإسلام » وهو الانقياد . فالدين عبارة عن انقيادك . والذى*** من عند الله[٣] تعالى هو الشرع الذى انقدت أنت إليه . فالدين الانقياد[٤] ، والناموس هو الشرع الذى شرعه الله تعالى . فمن اتصف بالانقياد لما شرعه الله له فذلك الذى قام بالدين وأقامه ، أى أنشأه كما يقيم الصلاة . فالعبد هو المنشىء (٣٢ — ا) للدين والحق هو الواضع للأحكام . فالانقياد هو**** عين فعلك ، فالدين

---

(١) ا : ودين عند   (٢) ا : + تعالى   (٣) ب والدين عند الله
(٤) ب : هو الانقياد .
*ش : عرفه **ش : ومعروف ***ش : والدين ****ش : ساقطة

فلم يبق إلا الحق لم يبق كائن   فما ثم موصول وما ثم بائن
بذا[1] جاء برهان العيان فما أرى   بعيني إلا عينه إذ أعاين

« ذلك لمن خشى ربه[2] » أن يكونه[3] لعلمه بالتمييز. دلنا[4] على ذلك جهل أعيان فى الوجود (٣١ — ا) بما أتى به عالم . فقد وقع التمييز بين العبيد، فقد وقع التمييز بين الأرباب. ولو لم يقع التمييز[5] لفُسّر الاسم الواحد الإلهى من جميع وجوهه بما يفسر الآخر . والمعز لا يفسر[6] بتفسير المذل إلى مثل ذلك ، لكنه هو من وجه الأحدية كما تقول[7] فى كل اسم إنه دليل على الذات وعلى حقيقته من حيث هو . فالمسمى واحد : فالمعز هو المذل من حيث المسمى، والمعز ليس المذل من حيث نفسه وحقيقته ، فإن المفهوم يختلف[8] فى الفهم فى كل واحد منهما :

فلا تنظر إلى الحق   وتعريه عن الخلق
ولا تنظر إلى الخلق   وتكسوه سوى الحق
ونزّهه وشبّهه   وقم فى مقعد الصدق
وكن فى الجمع إن شئت   وإن شئت ففى الفرق
تحزْ بالكل ـ إن كل   تبدى ـ قصب السبق
فلا تفنَى ولا تبقى   ولا تُفْنِى ولا تبقى
ولا يلقى عليك الوحى فى غير ولا تلقى .

الثناء بصدق الوعد لا بصدق الوعيد ، والحضرة الإلهية تطلب الثناء المحمود بالذات فيثنى عليها[9] بصدق الوعد لا بصدق الوعيد ، بل بالتجاوز . « فلا تحسبن

---

(١) ىه : بما   (٢) تتمة الآية السابقة « رضى الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن خشى ربه »
(٣) ا : يكون ولكنها صححت فى الهامش يكونه . ىه : يكون   (٤) ب : بالمتميز لما دلنا .
ا ؟ ىه : بالتمييز لنا   (٥) ب : التميز   (٦) والمعز لا يفسر ساقطة من ىه
(٧) ا : نقول بالنون   (٨) ا : مختلف   (٩) ىه : إليها

فعل الراضى فيه . ففَضَل إسماعيلُ* غيرَه من الأعيان بما نعته الحق به من كونه عند ربه مرضيا . وكذلك كل نفس مطمئنة قيل لها « ارجِعى إلى ربِّكِ » ، فما أمرها أن ترجع إلا إلى ربها الذى دعاها فعرفته(١) من الكل ، «راضيةً مرضيةً**» . « فادخُلِى فى عبادى » من حيث ما لهم هـذا المقام . فالعبادُ*** المذكورون هنا كل عبد عرف ربه تعالى واقتصر عليه ولم ينظر إلى رب غيره مع أحدية العين : لا بد من ذلك**** (٣٠ — ب) «وادخلى جَنّتِى» التى بها(٢) سِتْرى . وليست جنتى سواك فأنت تسترنى(٣) بذاتك . فلا أُعْرَف إلا بك كما أنك لا تكون إلا بى . فمن عرفك عرفنى وأنا لا أُعرَف فأنت لا تعرف . فإذا دخلت جنته دخلت نفسك فتعرف نفسك معرفة أخرى غير المعرفة التى عرفتها حين عرفت ربك بمعرفتك إياها . فتكون صاحب معرفتين(٤) : معرفة به من حيث أنت ، ومعرفة به بك من حيث هو لا من حيث***** أنت .

فأنت عبد وأنت ربٌّ   لمن له فيه أنت عبد

وأنت رب وأنت عبد   لمن له فى الخطاب عهد

فكل عقد عليه شخص   يحله من سواه عقد

فرضى الله عن عبيده ، فهم مرضيون ، ورضوا عنه****** فهو مرضى . فتقابلت الحضرتان(٥) تقابلَ******* الأمثال والأمثال أضداد لأن المثلين(٦) لا يجتمعان إذ لا يتميزان وما ثم إلا متميز فما ثم مثل ؛ فما فى(٧) الوجود مثل ، فما فى(٧) الوجود ضد ، فإن الوجود حقيقة واحدة والشىء لا يضاد نفسه .

---

(١) ه : فتعرفه   (٢) ب : هى سِترى ، وفى بعض النسخ المطبوعة هى سِرّى
(٣) ا : تسترينى ، وكان الواجب أن تكون تسترينى لو أرادها للمؤنث   (٤) ب : المعرفتين
(٥) ا : الصورتان   (٦) ب : المثلين حقيقة   (٧) ه : ثم فى

* ش : + على ** ش : ساقطه *** ش : العباد **** ش : (مع احدية العين لا بد من ذلك) ساقطة ***** ش : + انك ****** ش : + كلهم ******* ش : كتقابل

لبطلت الربوبية . فأدخل عليه « لو » وهو حرف امتناع لامتناع[١] ، وهو لا يظهر فلا تبطل الربوبية/ لأنه[٢] لا وجود لعين إلا بربه . والعين موجودة دائما فالربوبية لا تبطل دائما/ وكل مرضى محبوب ، وكل ما يفعل المحبوب محبوب ، فكله مرضى ، لأنه لا فعل للعين ، بل الفعل لربها فيها فاطمأنت العين* أن يضاف إليها فعل ، فكانت « راضية » بما يظهر فيها وعنها من أفعال ربها ، « مرضية » تلك الأفعال لأن كل فاعل وصانع راض عن فعله وصنعته ؛ فإنه** وفّى فعله وصنعته حقّه*** ما عليه « أعطى كل شيء خلقه ثم هدى » : أي بيّن أنه أعطى كل شيء خلقه ، فلا يقبل النقص ولا[٣] الزيادة/ فكان إسماعيل[٤] بعثوره على ما ذكرناه عند ربه مرضيا . وكذا**** كل موجود عند ربه مرضى[٥] . ولا يلزم إذا كان كل موجود عند ربه مرضيا على ما بيّنّاه أن يكون (٣٠ — ا) مرضيا عند رب عبد آخر لأنه ما أخذ الربوبية إلا من كلٍّ لا من واحد . فما تعين له من الكل إلا ما يناسبه ، فهو ربه/ ولا يأخذه أحد من حيث أحديته . ولهذا منع أهل الله التجلي في الأحدية/ فإنك إن نظرته به[٦] فهو الناظر نفسه فما زال ناظرا[٧] نفسه بنفسه/ وإن نظرته بك فزالت الأحدية بك ؛ وإن نظرته به وبك[٨] فزالت الأحدية أيضا . لأن ضمير التاء في « نظرتَه » ما هو عين المنظور ، فلابد من وجود نسبة ما اقتضت أمرين ناظرا ومنظورا ، فزالت الأحدية/ وإن كان لم ير إلا نفسه بنفسه . ومعلوم أنه في هذا الوصف ناظر ومنظور ./ فالمرضى لا يصح أن يكون مرضيا مطلقا إلا إذا كان جميع ما يظهر به من

---

(١) أى تمنع وقوع المشروط من أجل عدم وقوع الشرط فهى ضد إن التى توجب وقوع المشروط من أجل وقوع الشرط (٢) ساقطة من ن (٣) ساقطة من ن

(٤) ن : + عليه السلام (٥) ا : مرضيا (٦) ساقطة من ن

(٧) ن : ناظر (٨) ساقطة فى ا ، ن

*ش : + من **ش : فانه ***ش : + هى ****ش : وكذلك

قرآنا[١] فى نفسه فإن المتقى الله « يجعل له فرقانا » وهو مثل ما ذكرناه فى هـذه المسألة فيما يتميز به العبد من الرب . وهذا الفرقان[٢] أرفع فرقان .

45 فوقتا يكون العبد ربا بلا شك ووقتا يكون العبد عبدا بلا إفك
46 فإن كان عبدا كان بالحق واسعا وإن كان ربا كان فى عيشة ضنك
47 فمن كونه عبدا يرى عين نفسه وتتسع الآمال منـــه بلا شك
48 ومن كونه ربا يرى الخلق كله يطالبه من حضرة المُلك والمَلَك
49 ويعـــجز عمّـا طالبوه بذاته لذا ترّ* بعض العارفين به يبكى
50 فـكن عبد رب لا تـكن ربّ عبده فتذهب بالتعليق فى النار والسبك

٧ — فص حكمة علية فى كلمة اسماعيلية

1 اعلم أن مسمى الله[٣] أحدىٌّ بالذات كلٌّ بالأسماء 2 وكل موجود (٢٩ — ب) فما له من الله إلا ربه خاصة يستحيل أن يكون له الـكل[٤] 3 وأما الأحدية الإلهية فما لواحدٌ** فيها قدم ، لأنه لا يقال لواحد منها شيء ولآخر منهـا شيء ، لأنها لا تقبل التبعيض . فأحديته مجموع كُلّه بالقوة 4 والسعيد من كان عند ربه مرضيا ؛ وما ثَمّ إلا من هو مرضى عند ربه لأنه الذى يبقى عليه ربوبيته ؛ فهو عنده مرضى فهو سعيد.
5 ولهذا[٥] قال سهل[٦] إن للربوبية سرا — وهو أنت : يخاطب[٧] كل عين — لو ظهر[٨]

(١) المراد بالقرآن الجمع وبالفرقان الفرق (٢) ب : القرآن (٣) ا + تعالى خاصة
(٤) ب : + بعد الـكل « فلـكل شخص اسم هو ربه ذلك الشخص جسم هو قلبه »
(٥) ن : وبهذا بالباء (٦) ن : + رضى الله عنه (٧) ا ؟ ن : تخاطب بالتاء
(٨) ظهر هنا معناها زال ، ذكرها الشيخ فى الفتوحات ج ٢ ص ٦٣١ س ٨ من أسفل ، حيث اقتبس عبارة سهل بن عبد الله وهى : « للربوبية سر لو ظهر لبطلت الربوبية » . قال ظهروا عن البلد أى ارتفعوا . قال فى الصحاح هذا أمر ظاهر عنك عاره أى زائل . وقوله « وهو أنت » من كلام ابن عربى لا من كلام سهل ، وعلى هذا فمعنى قوله « يخاطب كل عين » أن ذلك السر الذى هو أنت مراد به كل إنسان وكل موجود . ويصح أن تكون العبارة كلها من كلام سهل : فيخاطب أى سهل بكلمة أنت كل عين .
* ش : ترى ** ش : لاحد

على العارف غفلة عن حفظ* ما خلق عُدِمَ ذلك المخلوق ؛ إلا أن يكون العارف قد ضبط جميع الحضرات وهو لا يغفل مطلقا ، بل لا بد** من حضرة يشهدها /41/ فإذا خلق العارف بهمته ما خلق وله هذه الإحاطة ظهر ذلك الخلق بصورته[1] فى كل حضرة ، وصارت الصور يَحفظ بعضها بعضا . فإذا غفل العارف عن حضرة ما أو عن حضرات وهو شاهد حضرة ما من الحضرات ، حافظ لما فيها من صورة خلقه ، انحفظت[2] جميع الصور بحفظه*** تلك الصورة الواحدة فى الحضرة[3] التى ما غفل عنها ، لأن الغفلة ما تعم قط لا فى العموم ولا فى الخصوص /42/ وقد أوضحت هنا سرا لم يزل أهل الله[4] يغارون على مثل هذا أن يظهر لما فيه من رد دعواهم أنهم الحق ؛ فإن الحق لا يغفل والعبد لابد له أن يغفل عن شىء دون شىء . فمن حيث الحفظ لما خلق له أن يقول «أنا الحق» ، ولكن ما حفظه لها حفظ الحق: وقد بينا الفرق. ومن حيث**** ما غفل عن صورة ما وحضرتها فقد تميز العبد من الحق . ولابد أن يتميز مع بقاء الحفظ لجميع الصور بحفظه صورة واحدة منها فى الحضرة التى ما غفل عنها . فهذا حفظ بالتضمن ، وحفظ الحق ما خلق ليس كذلك (٢٩ — ١) بل حفظه لكل صورة على التعيين . /43/ وهذه مسألة أخبرت أنه ما سطرها أحد فى كتاب لا أنا ولا غيرى إلا فى هذا الكتاب: فهى يتيمة الدهر***** وفريدته . فإياك أن تغفل عنها فإن تلك****** الحضرة التى يبقى لك الحضور فيها مع[5] الصورة ، مثلها مَثَلُ الكتاب الذى قال الله فيه « ما فرطنا فى الكتاب من شىء » فهو الجامع للواقع وغير الواقع . /44/ ولا يعرف ما قلناه إلا من كان

---

(١) أى بصورة العارف (٢) ب : ان حفظت ــ وهو خطأ (٣) ه : فى الحضرات ا : ساقطة (٤) ب + العارفون (٥) ب : ظاهر الصورة * ش: حفظه ** ش : + له *** ش : بحفظ **** ش + انه ***** ش : الوقت ****** ش : ساقطة

28 فللواحد الرحمن فى كل موطن ... من الصور ما يخفى وما هو ظاهر
29 فإن قلت هذا الحق قَدْ تَكُ[١]* صادقاً** ... وإن قلت أمرا آخرا أنت عابر
30 وما حكمه فى موطن دون موطن ... ولكنه بالحق للخلق سافر
31 إذا ما تجلى للعيون ترده ... عقول ببرهان عليه تثابر
32 ويُقْبَل فى مجلَى العقول وفى الذى ... يسمى خيالا والصحيح النواظر

33 يقول أبو يزيد[٢] فى هذا المقام لو أن العرش وما حواه مائة ألف ألف مرة فى زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بها[٣]. وهذا وسع أبى*** يزيد فى عالم الأجسام. 34 بل أقول لو أن ما لا يتناهى وجوده يقدر انتهاء وجوده مع العين الموجدة له فى زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بذلك فى علمه 35 فإنه قد ثبت أن القلب وسع الحق ومع ذلك ما اتصف بالرى فلو امتلأ ارتوى. وقد قال ذلك أبو يزيد. ولقد نبهنا على هذا المقام بقولنا:

36 يا خالق الأشياء فى نفسه ... أنت لما تخلقه جامع
37 تخلق ما لا ينتهى كونه فيـ ... ـك فأنت الضيق الواسع
38 لو أن ما قد خلق الله ما لا ... ح بقلبى فجره الساطع[٤]
39 من وسع الحق فما ضاق عن ... خلق فكيف الأمر ياسامع؟

40 بالوهم يخلق كل إنسان فى قوة خياله ما لا وجود له إلا فيها، وهذا هو الأمر العام. (٢٨ — ب) والعارف يخلق بالهمة ما يكون له وجود من خارج محل الهمة ولكن لا تزال الهمة تحفظه. ولا يئودها حفظه، أى حفظ ما خلقته. فمتى طرأ

---

(١) ا : فديتك (٢) أبو يزيد طيفور بن عيسى البسطامى الصوفى المعروف. قيل مات سنة ٢٦١ هـ
(٣) ب : به (٤) ا : تذكر البيت الرابع قبل الثالث.
* ش : قولك ** ش : صادقه *** ش : لابى

صورة ما رآه لعلمه بموطن الرؤيا وما تقتضيه[١] من التعبير . 23/ وقد عُلِمَ أن صورة النبي صلى الله عليه وسلم (٢٧ — ب) التى شاهدها الحس أنها فى المدينة مدفونة ، وأن صورة روحه ولطيفته[٢] ما شاهدها أحدٌ من أحدٍ ولا من نفسه[٣] . كل روح بهذه المثابة 24/ فتتجسّد له روح النبي فى المنام بصورة جسده كما مات عليه لا يخرم[٤] * منه شىء * . فهو محمد صلى الله عليه وسلم المرئى من حيث روحه فى صورة جسدية[٥] تشبه *** المدفونة لا يمكن الشيطانَ أن يتصور بصورة جسده صلى الله عليه وسلم عصمة من الله فى حق الرائى 25/ ولهذا من رآه بهذه الصورة يأخذ عنه جميع ما يأمره *** به أو ينهاه عنه[٦] أو يخبره **** كما كان يأخذ عنه ***** فى الحياة الدنيا من الأحكام على حسب ما يكون منه اللفظ الدال عليه من نص أو ****** ظاهر أو مجمل أو ما كان[٧] 26/ فإن أعطاه شيئا فإن ذلك الشيء هو الذى يدخله التعبير ؛ فإن خرج فى الحس كما كان فى الخيال فتلك ******* رؤيا لا تعبير له 27/ وبهذا القدر وعليه اعتمد ابراهيم عليه السلام وتقى بن مخلد. ولما كان للرؤيا هذان الوجهان ، وعلمنا الله ******** فيما فعل بإبراهيم وما قال له : الأدب ********* لما يعطيه مقام النبوة ، عَلِمْناَ فى رؤيتنا الحق تعالى فى صورة يردها الدليل العقلى أنْ نعبرِّ[٨] تلك الصورة بالحق المشروع إما فى حق حال الرائى أو المكان الذى رآه فيه أو هما معا. وإن لم يردها الدليل العقلى أبقيناها على ما رأيناها[٩] كما نرى ********** الحق فى الآخرة سواء . (٢٨ — ا)

---

(١) ب ؟ ه : يقتضي (٢) ا : ولطيفه (٣) أى أحد فى صورة أحد ولا فى صورة نفسه
(٤) ا : يخرج ؟ ب : يخرم منه شيئاً (٥) أى مثالية وهذا هو التعبير عندهم
(٦) ساقطة فى ب ؟ ه (٧) أى أو أى شىء كان من أقسام اللفظ (٨) ا : تغير
(٩) ا : رأينا * ش : + المنام ** ش : شيئاً *** ش : + الصورة **** ش : ساقطة ***** ش : + عنه ****** ش : + عليه السلام ******* ش : ساقطة ******** ش : الرؤيا ********* ش : + الادب ********** ش : ساقطة *********** ش : يرى

تطلب التعبير/ ولذلك قال العزيز : « إن كنتم للرؤيا تعبرون[١] » . ومعنى التعبير الجواز من صورة ما رآه إلى أمر آخر . فكانت البقر سنين فى المَحْل والخصب . /فلو صدَق فى الرؤيا لذبح ابنه ، و إنما صدّق الرؤيا فى[٢] أن ذلك عين ولده ، وما كان عند الله إلا الذِّبحَ العظيم فى صورة ولده (٢٧ — ا) ففداه لما وقع فى ذهن إبراهيم عليه السلام : ما هو فداء فى نفس الأمر عند الله[٣] . فصوّر الحس الذِّبح وصور الخيال ابن إبراهيم عليه السلام . فلو رأى الكبش فى الخيال لعبّره[٤] بابنه أو بأمر آخر ./ ثم قال[٥] « إن هذا لهو البلاء المبين[٦] » أى الاختبار المبين أى* الظاهر يعنى الاختبار فى العلم : هل*** يعلم ما يقتضيه موطن الرؤيا من التعبير أم لا ؟ لأنه يعلم أن موطن الخيال**** يطلب التعبير /فغفل فما وفّى الموطن حقه، وصدّق الرؤيا لهذا السبب كما فعل***** تقى بن مخلد الإمام صاحب المسند ، سمع فى الخبر الذى ثبت عنده أنه عليه السلام قال : « من رآنى فى النوم****** فقد رآنى فى اليقظة فإن الشيطان لا يتمثل على صورتى » فرآه تقى بن مخلد وسقاه النبى صلى الله عليه وسلم فى هذه الرؤيا لبنا فصدّق تقىُّ بن مخلد رؤياه فاستقاء[٧] فقاء لبنا . ولو عبّر رؤياه لكان ذلك اللبن علما . فحرمه الله علما كثيراً******* على قدر ما شرب[٨] /ألا ترى رسول الله صلى الله عليه وسلم أُتِىَ[٩] فى المنام بقدح لبن قال : « فشربته حتى خرج الرِّى من أظافيرى[١٠] ثم أعطيت فضلى عمر » . قيل ما أوّلته يا رسول الله ؟ قال العلم ، وما تركه لبنا على

(١) ﻫ : ساقطة (٢) ا : فى ساقطة (٣) أى ففداه من أجل ما خطر بفكر ابراهيم من أن الذى رآه كان صورة ابنه — وليس ذلك فداء حقيقيا فى نفس الأمر عند الله ، لأن الصورة التى رآها ابراهيم لم تكن صورة ابنه بل صورة الكبش ظاهرة فى صورة ابنه

(٤) ا : لعبرنا عنه (٥) ب : + تعالى (٦) ﻫ : « إن هذا لهو البلاء » أى الاختبار « المبين » أى الظاهر (٧) ﻫ : فاستقى (٨) ﻫ : + من اللبن (٩) ب : لما أتى

(١٠) ب : أظفارى .

* ش : يذبح ** ش : (المبين أى) ساقطة *** ش : انه هل **** ش : الرؤيا ***** ش : غفل ****** ش : المنام ******* ش : العلم الكثير

فلا خلق أعلى من جماد و بعده — نبات على قدْرٍ يكون وأوزان
وذو الحس بعد النبت والكل عارف — بخلاقه* كشفا وإيضاح برهان
وأما المسمى آدما[1] فمقيد — بعقل وفكر أو قلادة إيمان
بذا قال سهل[2] والمحقق مثلنا — لأنا وأيام بمنزل إحسان
(٢٦ـب) فمن شهد الأمر الذى قد شهدته — يقول بقولى فى خفاء وإعلان
ولا تلتفت[3] قولا يخالف قولنا — ولا تبذر السمراء[4] فى أرض عميان
هم الصم والبكم الذين أتى بهم — لأسماعنا المعصوم فى نص قرآن

اعلم أيدنا الله وإياك أن إبراهيم الخليل عليه السلام قال لابنه : « إنى أرى فى المنام أنى أذبحك » والمنام حضرة الخيال فلم يعبرها . وكان كبش[5] ظهر فى صورة ابن إبراهيم فى المنام فصدّق إبراهيم الرؤيا، ففداه ربه من وَهْم إبراهيم بالذبح[6] العظيم الذى هو تعبير رؤياه عند الله تعالى وهو[7] لا يشعر . فالتجلى الصورى فى حضرة الخيال محتاج[8] إلى علم آخر يدرك به ما أراد الله تعالى بتلك الصورة . ألا ترى كيف قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأبى بكر[9] فى تعبير الرؤيا : « أصبت بعضا وأخطأت بعضا » فسأله أبو بكر أن يعرّفه ما أصاب فيه وما أخطأ فلم يفعل[10] .

وقال الله تعالى لإبراهيم عليه السلام حين ناداه : «أن يا إبراهيم قد صدقت الرؤيا» وما قال له صَدَقْتَ[11] فى الرؤيا أنه ابنك : لأنه ما عبرها ، بل أخذ بظاهر ما رأى ، والرؤيا

---

(١) ا ؟ ب : آدم (٢) سهل بن عبد الله التسترى (المتوفى سنة ٢٨٣ هـ)
(٣) ا : يلتفت بالياء (٤) ا : يبذر ؟ ن : تبذل . والسمراء الحنطة ولا تبذر السمراء فى أرض عميان أى لا تبذل المعرفة لغير المستعدين لقبولها (٥) ن : وكان كبشا ظهر
(٦) ب : بذبح (٧) ن : وهم لا يشعرون (٨) ن : إنه محتاج
(٩) ا : + رضى الله عنه (١٠) ا : + صلى الله عليه وسلم
(١١) ب : قد صدقت .
*ش : بخلاقه

30 ولما كان للخليل[١] هذه المرتبة التى بها سمى خليلا لذلك سنّ القِرَى[٢] ،
31 وجعله ابن مَسَرّة* مع ميكائيل[٣] للأرزاق ، وبالأرزاق يكون تغذى المرزوقين[٤] .
فإذا تخلل الرزق ذات المرزوق بحيث لايبقى فيه شىء إلا تخلله ، فإن الغذاء يسرى[٥]
فى جميع أجزاء المغتذى كلها (٢٦ — ا) وما هنالك[٦] أجزاء فلا بد أن يتخلل**
جميع المقامات الإلهية المعبر عنها بالأسماء فتظهر بها ذاته جل وعلا

32 فنحن له كما ثبتت — أدلتنا ونحن لنا
33 وليس له سوى كونى — فنحن له كنحن بنا
34 فلى وجهان هو وأنا — وليس له أنا بأنا***
35 ولكن فىّ مظهره — فنحن له كمثل إنا

36 والله يقول الحق وهو يهدى السبيل

٦ — فص حكمة حقية فى كلمة إسحاقية

1 فداء نبى ذَبْحٌ ذِبْحٌ لقربان — وأين ثواج الكبش من نوس إنسان
2 وعظمه الله العظيم عناية — بنا أو به لا أدر[٧] من أى ميزان
3 ولا شك أن البُدْن أعظم قيمة — وقد نزلت عن ذبح كبش لقربان
4 فياليت شعرى كيف ناب بذاته — شخيص كبيش عن خليفة رحمان
5 ألم تدر أن الأمر فيه مرتب — وفاء لأرباح ونقص لخسران ؟

(١) ا : + عليه السلام (٢) هكذا فى المخطوطات الثلاثة ولكنها صححت القربى فى ا
(٣) ا : + عليه السلام (٤) ا : المرزق (٥) ا : سرى (٦) ا : هناك
(٧) لا أدر فى المخطوطات الثلاثة وقد حذفت الياء من أدرى للضرورة الشعرية وكان فى الإمكان أن يقول « لم أدر » .

* ش : + الجبلى ** ش : + ابراهيم *** ش : وانا

والمعلوم أنت وأحوالك . فليس للعلم أثر فى المعلوم ، بل للمعلوم أثر فى العلم[1] فيعطيه من نفسه ما هو عليه فى عينه . /21/ وإنما* ورد الخطاب الإلهى** بحسب ما تواطأ عليه المخاطبون وما أعطاه النظر العقلى ، ما*** ورد الخطاب على ما يعطيه الكشف . ولذلك كثر المؤمنون وقل العارفون (٢٥ — ب) أصحاب الكشوف /22/ « وما منا إلا له مقام معلوم » : وهو ما كنت به فى ثبوتك ظهرت به فى وجودك /23/ هذا إن ثبت أن لك وجودا . فإن ثبت أن الوجود للحق لا لك ، فالحكم لك بلا شك فى وجود الحق. وإن ثبت أنك الموجود فالحكم لك بلا شك . وإن كان الحاكم الحق ، فليس له إلا إفاضة الوجود عليك والحكم[2] لك عليك . /24/ فلا[3] تحمد إلا نفسك ولا تذم إلا نفسك /25/ وما يبقى للحق إلا حمد إفاضة الوجود لأن ذلك له لا لك . فأنت غذاؤه بالأحكام ، وهو غذاؤك بالوجود /26/ فتعين عليه ما تعين عليك . فالأمر منه إليك ومنك إليه . غير أنك[4] تسمى مكلَّفا وما كلَّفك إلا بما قلت له كلفنى بحالك وبما أنت عليه . ولا يسمَّى**** مكلَّفا : اسم مفعول*****

/27/ فيحمدنى وأحمده ويعبدنى وأعبده
/28/ ففى حال أقرُّ به وفى الأعيان أجحده
فيعرفنى وأنكره وأعرفه فأشهده
/29/ فأنَّى بالغنى[5] وأنا أساعده فأسعده ؟
لذاك الحق أوجدنى فأعلمه فأوجده
بذا جاء الحديث لنا وحقق فىَّ مقصده

---

(١) ب ، ه : فى العالم (٢) ه : فالحكم بالفاء (٣) ه : ولا (٤) ه : أنه
(٥) ا : الغنى

*ش: ما **ش: + الا ***ش: وما ****ش: + الحق *****ش: ساقطانه

أنه إله لنا /13 ثم يأتى الكشف الآخر فيظهر لك صورنا فيه، فيظهر بعضنا لبعض[١] فى الحق، فيعرف بعضنا بعضا، ويتميز بعضنا عن بعض /14 فمنا من يعرف أن فى* الحق وقعت هذه المعرفة لنا بنا، ومنا من يجهل الحضرة التى وقعت فيها هذه المعرفة بنا: أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين /15 وبالكشفين معا ما يحكم علينا إلا بنا؛ لا، بل نحن نحكم** علينا بنا ولكن فيه /16 ولذلك قال « فلله الحجة البالغة »: يعنى على المحجوبين (٢٥ — ا) إذ***[٢] قالوا للحق لم فعلت بنا كذا وكذا مما[٣] لا يوافق أغراضهم؛ « فيكشف لهم عن ساق »: وهو الأمر الذى كشفه العارفون هنا، فيرون أن الحق ما فعل بهم ما ادعوه أنه فعله[٤]، وأن ذلك منهم، فإنه ما علمهم إلا على**** ما هم عليه، فتدحض*****[٥] حجتهم وتبقى الحجة لله تعالى البالغة /17 فإن قلت فما فائدة قوله تعالى: « فلو شاء لهداكم أجمعين » قلنا[٦] « لو شاء»****** لو حرف امتناع لامتناع: فما شاء إلا ما هو الأمر عليه /18 ولكن عين الممكن قابل للشيء ونقيضه فى حكم[٧] دليل العقل؛ وأى الحكمين المعقولين وقع، ذلك هو******* الذى كان عليه الممكن فى حال ثبوته. ومعنى « لهداكم[٨] » لبين لكم: وما كل ممكن من العالم فتح الله عين بصيرته لإدراك الأمر فى نفسه على ما هو عليه: فمنهم العالم والجاهل. /19 فما شاء[٩]، فما هداهم أجمعين، ولا يشاء، وكذلك « إن يشأ »: فهل يشاء؟ هذا ما لا يكون[١٠] /20 فمشيئته أحدية التعلق وهى نسبة تابعة للعلم والعلم نسبة تابعة للمعلوم

---

(١) ب: يبعض بالباء (٢) ب: اذا (٣) ا ؟ ب: ما (٤) أنه فعله ساقطة فى ا

(٥) ب: فتندحض (٦) ب: قلت (٧) ه: حد (٨) ا: لهداهم أجمعين

(٩) ب: شاء الله (١٠) معنى العبارة كلها: فما شاء الله أزلا هداية الناس أجمعين فلم يهتدوا من أجل ذلك لأن مشيئته متعلقة بما عليه الممكنات فى حال ثبوتها. وحكم « لو شاء » فى الآية: « فلو شاء لهداكم أجمعين » هو حكم « إن يشأ » فى قوله: « إن يشأ يذهبكم ويأت بخلق جديد ». فهل يشاء الله بعد هذا خلاف ما عليه الأشياء فى ثبوتها؟ هذا مستحيل

*ش: ساقطة **ش: ساقطة ***ش: ساقطة ****ش: ساقطة
*****ش: اى تبطل ******ش: ساقطة *******ش: + الامر

حق للحق ./6 « الحمد لله » : فرجعت إليه عواقب الثناء من كل حامد ومحمود . « وإليه يُرجَعُ الأمرُ كله » فعمَّ ماذُمَّ وحُمِدَ* ؛ وما ثَمَّ إلا محمود ومذموم .

/7 اعلم أنه ما تخلل شيء شيئا إلا كان محمولا فيه . فالمتخلِّل[1] — اسم فاعل — محجوب بالمتخلَّل — اسم مفعول . فاسم المفعول[2] هو الظاهر ، واسم الفاعل هو الباطن المستور . وهو غذاء له كالماء يتخلل الصوفة فتربو به وتتسع /8 فإن كان الحق هو الظاهر فالخلق مستور فيه ، فيكون الخلق جميع أسماء الحق سمعَه وبصرَه وجميعَ نسبه وإدراكاته . وإن كان الخلق هو الظاهر (٢٤ — ب) فالحق مستور باطن فيه ، فالحق سمع الخلق و بصره ويده ورجله وجميع قواه كما ورد في الخبر الصحيح[3] /9 ثم إن الذات لو تعرّت عن هذه النسب لم تكن إلها . وهذه النسب أحدثتها أعياننا : فنحن جعلناه بمألوهيتنا[4] إلها /10 فلا يعرف حتى نعرف . قال عليه السلام : « من عرف نفسه** عرف ربه » وهو أعلم الخلق بالله . فإن بعض[5] الحكماء وأبا حامد[6] ادعوا[7] أنه يُعْرَف الله من غير نظر في*** العالم وهذا غلط . نعم تعرف ذات[8] قديمة أزلية لا يعرف أنها**** إله حتى يعرف المألوه . فهو الدليل عليه /11 ثم بعد هذا في ثاني حال يعطيك الكشف أن الحق نفسه[9] كان عين الدليل على نفسه وعلى ألوهيته ، وأن العالم ليس إلا تجليه في صور أعيانهم الثابتة التي يستحيل وجودها بدونه[10] ، /12 وأنه يتنوع ويتصوّر بحسب حقائق هذه الأعيان وأحوالها ، وهذا بعد العلم به منا

---

(١) ا : كالمتخلل (٢) ساقطة في ب

(٣) إشارة إلى الحديث القدسي القائل : « لا يزال العبد يتقرب إليَّ بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الخ » (٤) ن : بألوهيتنا (٥) ن : ساقطة

(٦) الإمام الغزالي المتوفى سنة ٥٠٥ هـ (٧) ا ، ن : ادّعى (٨) ن : ذاتا

(٩) ب : بنفسه (١٠) ساقطة في ا ، ن

*ش : + ما **ش : + فقد ***ش : الى ****ش : انه

والاسم غير المسمى من حيث ما يختص به من المعنى الذى سيق له . فإذا فهمت أن العليّ ما ذكرناه علمت أنه ليس علو المكان ولا علو المكانة ، فإن علو* المكانة يختص بولاة الأمر كالسلطان والحكام والوزراء والقضاة وكل ذى منصب سواء كانت فيه أهلية لذلك[١] المنصب أو لم تكن . والعلو بالصفات ليس كذلك ، فإنه قد يكون أعلم الناس يتحكم (٢٤ — ا) فيه من له منصب التحكم وإن كان أجهل الناس . فهـذا عليّ بالمكانة بحكم التبع ما هو عليّ[٢] فى نفسه . فإذا عزل زالت رفعته والعالِم ليس كذلك .

٥ — فص حكمة مُهَيَّمية فى كلمة إبراهيمية[٣]

إنما سمى الخليل[٤] خليلا لتخلله وحصره جميع ما اتصفت به الذات الإلهية . قال الشاعر :

قد**[٥] تخللت مسلك الروح منى   وبه سمى الخليـــل خليلا

كما يتخلل اللونُ المتلون ، فيكون العَرَضُ بحيث جوهره ما هو كالمكان والمتمكن . أو لتخلل[٦] الحق وجود صورة إبراهيم عليه السلام[٧] . وكل حكم يصح من ذلك ، فإن لكل حكم موطنا يظهر به لا يتعداه . ألا ترى الحق يظهر**** بصفات المحدثات ، وأخبر بذلك عن نفسه ، و*** بصفات النقص وبصفات الذم ؟ ألا ترى المخلوق يظهر بصفات الحق من أولها إلى آخرها وكلها حق له كما هى صفات المحدثات

---

(١) ب ، ه : ذلك   (٢) ه : ساقطة   (٣) ا : مهيمية ، ه مهيمنية

(٤) ا ساقطة   (٥) ب : وقد ، ه : و   (٦) ب : التخلل   (٧) ساقطة فى ب ، ه

* ش : العلو ** ش : و *** ش : ساقطة **** ش : + وتظهر

كان فى مزيد علم فليس إلا من حكم المحل ، والمحل عين العين الثابتة : فيها يتنوع[1] الحق فى المجلى فتتنوع[1] الأحكام عليه ، فيقبل كل حكم ، وما يحكم عليه إلا عين ما تجلى فيه ، وما ثَمَّ إلا هذا :

فالحق خلق بهذا الوجه فاعتبروا ‏ ‏ ‏ وليس خلقا بذاك الوجه فادكروا

من يدر ما قلت لم تخذل بصيرته ‏ ‏ ‏ وليس يدريه إلا من له بصر

جمِّع وفرِّق فإن العين واحدة ‏ ‏ ‏ وهى الكثيرة لا تبقى ولا تذر

فالعلى لنفسه هو الذى يكون له الكمال الذى يستغرق به جميع الأمور الوجودية والنسب العدمية بحيث لا يمكن أن يفوته نعت منها ، وسواء كانت[2] محمودة (٢٣ — ب) عرفا وعقلا وشرعا أو[3] مذمومة عرفا وعقلا وشرعا . وليس ذلك إلا لمسمى الله تعالى خاصة . وأما غير مسمى الله خاصة مما هو مجلى له أو صورة فيه ، فإن كان مجلى له فيقع التفاضل ـ لابد من ذلك ـ بين مجلى ومجلى ؛ وإن كان صورة فيه فتلك[4] الصورة عين الكمال[5] الذاتى لأنها عين ما ظهرت فيه . فالذى لمسمى الله هو الذى لتلك الصورة . ولا يقال هى هو ولا هى غيره . وقد أشار أبو القاسم بن قسّى فى خَلْعِهِ إلى هذا بقوله : إن كل اسم إلهى يتسمى بجميع الأسماء الإلهية وينعت بها . وذلك[6] أن كل اسم يدل على الذات وعلى المعنى الذى سيق له ويطلبه . فمن حيث دلالته على الذات له جميع الأسماء ، ومن حيث دلالته على المعنى الذى ينفرد به ، يتميز عن غيره كالرب والخالق والمصوِّر إلى غير ذلك . فالاسم المسمى من حيث الذات ،

---

(١) ب : ينبوع فى الحالتين ‏ ‏ (٢) ساقطة فى ا ‏ ‏ (٣) ب : و

(٤) ن : فلتلك ‏ ‏ (٥) ب : كمال ‏ ‏ (٦) ب ، ن : وذلك هناك أن الخ .

فإن الاثنين حقيقة واحدة ، والثلاثة حقيقة واحدة[١] ، بالغا ما بلغتْ هذه المراتب ، و إن كانت*واحدة . فما عين واحدة منهن عين ما بقى . فالجمع يأخذها فنقول**بها منها ، ونحكم***بها عليها . قد ظهر فى هذا القول عشرون مرتبة ، فقد دخلها التركيب فما تنفك تثبت عينَ ما هو منفىٌّ عندك لذاته .

/٪ومن عرف ما قررناه****فى الأعداد ، وأن نفيها عين إثباتها[٢] ، علم أن الحق المنزّه هو الخلق المشبه ، و إن كان قد تميز الخلق من الخالق . فالأمر الخالق*****المخلوق ، والأمر المخلوق******الخالق . كل ذلك من عين واحدة، لا ، بل هو العين الواحدة وهو العيون الكثيرة ./٪فانظر ما ذا ترى « قال يا أبت افعل ماتؤمر » ؛ والولد عين أبيه . فما رأى[٣] يذبح سوى نفسه . « وفداه بذبح عظيم »، فظهر بصورة كبش من ظهر بصورة إنسان . وظهر (٢٣ — ا) بصورة ولد : لا ، بل بحكم ولد[٤] من هو عين الوالد . « وخلق منها زوجها » : فما نكح[٥] سوى نفسه . فمنه الصاحبة والولد والأمر واحد فى العدد /٪فمَن الطبيعةُ ومَنِ الظاهر منها ؛ وما رأيناها نقصت بما ظهر منها ولا زادت بعدم ما ظهر ؟ وما[٦] الذى ظهر غيرها : وما هى عين ما ظهر لاختلاف الصور بالحكم عليها[٧]: فهذا بارد يابس وهذا حار يابس : فجمع باليبس وأبان بغير ذلك. والجامع الطبيعة، لا، بل العين الطبيعية. فعالم الطبيعة صور فى مرآة واحدة ؛لا، بل صورة واحدة فى مرايا[٨] مختلفة . فما ثم إلا حيرة لتفرق النظر/٪ومن عرف ماقلناه لم يحر. و إن

---

(١) والثلاثة حقيقة واحدة ساقطة فى ىه (٢) ب ؟ ىه : ثبتها
(٣) الضمير فى رأى يعود على الوالد (٤) ىه : وظهر بصورة لا بحكم ولد
(٥) الضمير عائد على آدم (٦) يفسرها بالى على أنها استفهامية (راجع شرحه ص ٩٨) ، ويفسرها جامى على أنها سالبة بمعنى ليس وهو الأصح (شرحه ج ١ ص ١٥٤) والمعنى وليست الطبيعة شيئاً آخر غير ما ظهر ، ومع ذلك ليست هى عين ماظهر لاختلاف الصور باختلاف الحكم عليها (٧) ا : عليه (٨) ىه : + كثيرة مختلفة

* ش : + حقيقة ** ش : فيقول *** ش : يحكم **** ش : قررنا ***** ش : + هو
****** ش : + هو

الخراز[١] (٢٢ — ا) رحمه[٢] الله تعالى، وهو وجه من وجوه الحق ولسان من ألسنته* ينطق عن نفسه بأن الله تعالى لا يعرف إلا بجمعه بين الأضداد فى الحكم عليه بها. فهو الأول والآخر والظاهر والباطن. فهو عين ما ظهر، وهو عين ما بطن فى حال ظهوره. وما ثَمّ من يراه غيره، وما ثم من يبطن عنه؛ فهو ظاهر لنفسه باطن عنه. وهو[٣] المسمى أبا[٤] سعيد الخراز وغير ذلك من أسماء المحدثات. فيقول الباطن لا إذا قال الظاهر أنا؛ ويقول الظاهر لا إذا قال الباطن أنا. وهذا فى كل ضد، والمتكلم واحد وهو عين السامع. يقول النبى صلى الله عليه وسلم: «**وما حدَّثَتْ به أنفُسَها» ***فهى المحدثة السامعة حديثها، العالمة بما حدثت به أنفسها[٥]، والعين واحدة واختلفت الأحكام. ولا سبيل إلى جهل مثل هذا فإنه يعلمه كل إنسان من نفسه وهو صورة الحق. فاختلطت الأمور وظهرت الأعداد بالواحد فى المراتب[٦] المعلومة. فأوجد الواحد العدد، وفصَّل العددُ الواحدَ، وما ظهر حكم العدد إلا بالمعدود. والمعدود منه عدم ومنه وجود؛ فقد يعدم الشىء من حيث الحس وهو موجود من حيث العقل. فلابد من عدد ومعدود؛ (٢٢ — ب) ولابد من واحد ينشىء ذلك فينشأ بسببه. فإن كل[٧] مرتبة من العدد حقيقة واحدة كالتسعة مثلا والعشرة إلى أدنى وإلى أكثر إلى غير نهاية، ما هى مجموع، ولا ينفك عنها اسم جمع[٨] الآحاد.

---

(١) هو أبو سعيد أحمد بن عيسى الخراز صوفى من أهل بغداد مات سنة ٢٧٧، راجع القشيرى ص ٢٢ والحلية تحت أحمد بن عيسى ج ١٠ ص ٢٤٦ (٢) ساقطة فى ب ؟ ﻫ
(٣) هو ساقطة فى ا فى الأصل ولكنها وضعت بخط آخر (٤) ب: أبو
(٥) ﻫ: نفسها (٦) ب: فى المراتب كلها (٧) ﻫ ؟ ب: فإن كان كل مرتبة، وكذلك النص فى شرحى القاشانى وبالى، والكلام على أن جواب الشرط محذوف يدل عليه سياق العبارة (٨) ب: جميع

* ش: السنة ** ش: (و) ساقطة + ان الله تجاوز عن امتى *** ش: مالم تتكلم او تعمل

« كالرحمن عَلَى العرش استوى » وهو أعلى الأماكن*. وعلو المكانة « كل شيء هالكٌ إلا وجهه » ؛ و « إليه يُرْجَع الأمر كله[1] » ؛ « أإله مع الله » . ولما قال الله تعالى « ورفعناه مكاناً علياً » فجعل « علياً » نعتاً للمكان ، « وإذ قالَ ربكَ للملائكةِ إني جاعِلٌ في الأرض خليفة » ، فهذا علو المكانة . وقال في الملائكة[2] « أستكبرت أم كنت من العالين » فجعل العلو للملائكة . فلو كان لكونهم ملائكة[3] لدخل الملائكة كلهم في[4] (٢١ — ب) هذا العلو . فلما لم يعم ، مع اشتراكهم في حد الملائكة ، عرفنا أن هذا علو المكانة عند الله[5]. وكذلك الخلفاء من الناس لو كان علوهم بالخلافة علواً ذاتياً لكان لكل إنسان . فلما لم يعم عرفنا أن ذلك العلو للمكانة .٪ومن أسمائه الحسنى العلي . على من وما ثم إلا هو ؟ فهو العلي لذاته . أو عن ماذا وما[6] هو إلا هو ؟ فعلوه لنفسه . وهو من حيث الوجود عين الموجودات . فالمسمى محدثات** هي العليّة لذاتها وليست إلا هو . فهو العلي لا علو إضافة ، لأن الأعيان التي لها العدم الثابتة فيه ما شمّتْ رائحة من الموجود*** ؛ فهي على حالها مع تعداد الصور في الموجودات . والعين واحدة من المجموع في المجموع. فوجود الكثرة في الأسماء ، وهي النسب ، وهي أمور عدمية . وليس إلا العين الذي هو الذات . فهو العلي لنفسه لا بالإضافة[7] .٪فما في العالم من هذه الحيثية علو إضافة ، لكن الوجوه الوجودية[8] متفاضلة . فعلو الإضافة موجود في العين الواحدة من حيث الوجوه الكثيرة . لذلك نقول فيه هو لا هو ؛ أنت لا أنت . قال

---

(١) ا : ساقطة (٢) ب : إبليس الملائكة (٣) ب : الملائكة
(٤) « في » ساقطة في ا (٥) ا : + تعالى (٦) وما : ساقطة في ب
(٧) ن : بإضافة (٨) ب : الودية .

* ش : الامكنه ** ش : بالمحدثات *** ش : الوجود

٤ — فص حكمة قدوسية فى كلمة إدريسية

العلو نسبتان ، علو مكان وعلو مكانة . فعلو المكان « ورفعناه مكانا عليا » . وأعلى الأمكنة المكان الذى تدور عليه رحى عالم الأفلاك وهو فلك الشمس ، وفيه مقام روحانية إدريس عليه السلام[١] . وتحته سبعة أفلاك وفوقه سبعة أفلاك وهو الخامس عشر . فالذى فوقه فلكُ الأحمر* وفلك المشترى وفلك كيوان وفلك المنازل والفلك الأطلس فلك البروج[٢] وفلك الكرسى وفلك العرش . والذى دونه فلك الزهرة ، وفلك الكاتب ، وفلك القمر ، وكرة[٣] الأثير ، وكرة الهوى ، وكرة الماء ، وكرة التراب . فمن حيث هو قطب الأفلاك هو رفيع المكان . وأما علو المكانة فهو لنا أعنى المحمديين . قال الله تعالى «وأنتمُ الأَعْلَوْنَ واللهُ معكم» فى هذا العلو ؛ وهو يتعالى عن المكان لا عن المكانة . ولما خافت نفوس العمّال منا أتبع (٢١ — ا) المعية بقوله[٤] « ولن يتركم أعمالكم » : فالعمل يطلب المكان والعلم يطلب المكانة ، فجمع لنا بين الرفعتين علوّ المكان بالعمل وعلو المكانة بالعلم . ثم قال تنزيها للاشتراك بالمعية «سبِّح اسمَ رَبِّكَ الأَعْلَى» عن هذا الاشتراك المعنوى . ومن أعجب الأمور كون الإنسان أعلى الموجودات ، أعنى الإنسان الكامل ، وما نسب إليه العلو إلا بالتبعية ، إما إلى المكان و إما إلى المكانة وهى المنزلة . فما كان علوه لذاته . فهو العلى بعلو المكان و بعلو المكانة . فالعلو لهما . فعلو المكان

---

(١) ساقطة فى ب ، ن (٢) ب : وفلك البروج ، ولكن الفلك الأطلس هو فلك البروج — وعدتها سبعة عشر من غير اعتبار فلك البروج فلكا مستقلا (٣) ن : تذكر : « وأ كرة » فى الجميع (٤) ا : + تعالى

* ش : + اى المريخ

جماعة إحياء الفلسفة

فصوص الحكم

للشيخ الأكبر محيي الدين بن عربي المتوفى سنة ٦٣٨ هجرية

والتعليقات عليه

بقلم

أبو العلا عفيفي

دكتور في الفلسفة من جامعة كمبردج وأستاذ الفلسفة بجامعة فاروق الأول

[١٣٦٥ هـ — ١٩٤٦ م]

ملتزمو الطبع والنشر أصحاب

دار إحياء الكتب العربية

عيسى البابي الحلبي وشركاه

İbnu'l-Arabî'nin en meşhur eseri olan **Fusûsu'l-hikem,** İslâm tasavvufunun Mesnevi ile birlikte şah eserlerinden biridir. Hacmi küçük olmakla beraber anlaşılmasındaki güçlük, Sadreddin Konevî'den itibaren günümüze kadar yüzden fazla Arapça, Farsça ve Türkçe şerhlerinin yapılmasına sebeb olmuştur. XX. asrın başlarında Avrupa'da İslâm tasavvufuna gösterilmeye başlayan alâka gittikçe artmış, İbnu'l-Arabî'nin eserleri hakkında çalışmalar yapılmış ve tercümeleri neşredilmiştir. Denebilir ki bugün batı dünyası İbnu'l-Arabî ve eserlerini doğudan çok daha fazla tanımaktadır.

İbnu'l-Arabî, Konevî'den itibaren birkaç asır boyunca en fazla Anadolu'da bilinmiş, okunmuş ve itibar görmüştür. Osmanlı tasavvuf anlayışı âdeta İbnu'l-Arabî ve Mevlâna'nın eserleriyle şekillenmiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında yazılan, Mesnevi şarihi Ahmed Avni Konuk Bey'in **Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi**, Osmanlı tasavvuf anlayışını günümüze nakleden bir köprü olarak kabul edilebilir. Bu şerh sayesinde okuyucu **Fusûsu'l-hikem**'in kapalı ifadelerinin hiç olmazsa bazılarının açıldığını görebilecektir. Bu yönüyle eser bir Fusûs anahtarı olarak telakki edilebilir

ISBN 975-548-036-6 (Takım No.)
ISBN 975-548-177-X (2. Cilt)

